تۇرغان توختەم

نۇزۇگۇم

(تارىخىي رومان)

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

بۇ كىتاب قازاقىستان يازغۇچى نەشرىياتى تەرىپىدىن 1988 ـ يىل نەشر قىلىنغان 1 ـ نەشرى 1 ـ باسمىسىغا ئاساسەن نەشر قىلىندى .

本书根据哈萨克斯坦作家出版社 1988 年第 1 版第 1 次印刷本转写出版.

مەسئۇل مۇھەررىرى : ئەركىن ئىبراھىم
مەسئۇل كوررېكتورلىرى : ئابلىز ئابباس
دىليار تۇرسۇن
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى : غالىب شاھ

نۇزۇگۇم

(تارىخىي رومان)

ئاپتورى : تۇرغان توختەم

نەشرگە تەييارلىغۇچى :ت . پەخرىدىن

*

شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى 100 ـ قورۇ ، پ : 830001)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
ئۈرۈمچى پاراۋانلىق باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
ئۆلچىمى : 1168×850مم ، 32 كەسلەم ، باسما تاۋىقى :13.625
2001 ـ يىل 10 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
2001 ـ يىل 10 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
ISBN7 — 5371 — 3918 — 0/I • 1418
سانى : 1—5000
باھاسى : 21.00 يۈەن

بېسىلىشتا ، تۈپلەشتە خاتالىق بولسا نەشرىياتىمىزغا ئەۋەتىڭ ، تېگىشىپ بېرىمىز

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب 1
ئىككىنچى باب 36
ئۈچىنچى باب 101
تۆتىنچى باب 177
بەشىنچى باب 272
ئالتىنچى باب 329
يەتتىنچى باب 370
خاتىمە 429

بىرىنچى باب

I

ھەر كۈنى قىرىق مىڭغا يېقىن قوي ۋە باشقاماللار سېتىلىپ، ئون مىليون سومدىن ئوشۇق پۇل قولدىن - قولغا ئۆتۈپ، سودا ئىشلىرى يۈرۈشۈپ تۇرىدىغان قەشقەر شەھىرى بازارلىرىدا بۈگۈن ھېچكىم يوق. چەت ئەللەردىن مۇرىلىرىگە قۇرۇق خۇرجۇنلىرىنى ئارتىپ كېلىپ، ئىككىن- چى بۇخارا ئاتالغان بۇ شەھەردە يىللاپ يېتىپ، يىغقان دۇنيالىرىنى تۆگىلەرگە ئارتىپ، تەڭنىدەك قورساقلىرىنى ئېگەرنىڭ قېشىغا تاقاپ ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىدىغان بايلارمۇ كۆرۈنمەيدۇ. ئىلگىرى ئادەملەرگە يول بەرمەي كەينى - كەينىدىن كېلىدىغان ھارۋىلارمۇ يوق. بازار رەستىلىرىنىڭ ھەممىسى بوش. مەسچىت، ئاشخانىلاردىمۇ، سېپىل ئەترا- پى، دوقمۇشلاردىمۇ ئادەم ئاز. شەھەر خەلقى يۈز بېرىۋاتقان بۇ بالايىئاپەتنىڭ ھەممىسىنى پۇلغا ئامراق قوقەنتلىك سودى- گەرلەرنىڭ بۇ يەرگە چۈمۈلىدەك يىغىپ كەتكەنلىكىنىڭ ۋە شەرىئەتكە ئەمەل قىلماي، ھەر خىل گۇناھلىق ئىشلارنىڭ كۆپىيىپ كەتكەنلىكىنىڭ ئاقىۋىتى دەپ بىلىپ، شۇنداق

ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولغانلارغا لەنەت ئوقۇيتتى . شەھەر
ئاھالىسىدىن بەزىلەر ھويلىلىرىغا كىرگەن چىلىڭ چېرىكلىرىـ
نى پالتا ـ كالتەك كۆتۈرۈپ قوغلىسا ، بەزىلەر قوقەنت
تەرەپلەردىن كېلىپ ، بۇ يەرنىڭ جۇۋانلىرىنى ۋاقىتلىق نىكاـ
ھىغا ئېلىپ ياشاۋاتقان سودىگەرلەرنى ئۆيلىرىدىن ھەيدەپ
چىقىراتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك ، قەشقەرگە سودا
قىلغىلى سىرتلاردىن كەلگەن سودىگەرلەر جانلىرىنى قۇتقۇـ
زۇپ قېلىش ئۈچۈن كارۋان سارايلىرىغا ، مەسچىت ، مەدرىـ
سىلەرنىڭ ئىچلىرىگە پاناھلىنىۋالاتتى . بەزىلىرى سېپىل
دەرۋازىلىرىدىن خۇددى قوتاندىكى قويلاردەك ئۆركۈپ چىـ
قىپ ، قۇملۇق چۆللەرگە ، قومۇشلۇقلارغا قېچىشاتتى . بەـ
زىلەر بۇ تۇيۇقسىز كەلگەن بالا ـ قازادىن ئۆزلىرىنى ساقلاپ
قېلىش ئۈچۈن ، شەھەر سىرتىدىكى مەشھۇر مازارلارغا—
ئارسلانخاننىڭ ، ئاپئاق غوجىنىڭ ، بۇغراخاننىڭ ئانىسى ئەلاـ
نۇر خېنىمنىڭ مازارلىرىغا مەدەت ، نۇسرەت تىلىگىلى مېڭىـ
شاتتى . ئۇلار چىلىڭ چېرىكلىرى ھەرقانچە رەھىمسىز بولسىـ
مۇ قەبرىستانلىقلارنى دەپسەندە قىلىۋەتمەس ، دەپ ئويلىشاتـ
تى .

ئىلگىرى دائىم سۈپۈرۈلۈپ ، تازىلىنىپ تۇرىدىغان بۇ
مازارلارنىڭ ئىچى بەكمۇ سۈرلۈك كۆرۈنەتتى . ئەمدى بولسا
ئۇنداق ئەمەس . ئادەمنىڭ قۇچىقى يەتمەيدىغان تېرەكلەرنىڭ
شاخلىرى سۇنۇپ ، يوپۇرماقلىرى مەزگىلدىن بۇرۇن قەبـ
رىستانلىقنىڭ ئىچىگە چېچىلىپ كەتكەن . بولۇپمۇ قەشقەرـ
دىكى قىز ـ جۇۋانلارنى «ئىچكىرىگە سۈرگۈن قىلغۇدەك»
دېگەن خەۋەر تارقالغاندىن بېرى ، ئەلانۇر خېنىمنىڭ مازىرىغا
كېلىپ ياش تۆكۈۋاتقان ئاياللار ناھايىتى كۆپ ئىدى . ئۇلار

ئۆزلىرىنى بۇ بالا ـ قازادىن قۇتۇلدۇرۇپ قېلىش ئەرلەرنىڭ
قولىدىن كەلمىگەندىن كېيىن «ئەمدى بىزنى مۇشۇ مازارلار-
غا كۆمۈلگەن ئەۋلىيالارنىڭ روھى ساقلاپ قالار»دېگەن ئۈ-
مىدتە سېغىنىپ ، بىلگەن ئايەتلىرىنى ئوقۇپ مۇناجات قىلات-
تى . بەزى قىز ـ جۇۋانلار كىيىم ـ كېچەكلىرىنى يىرتىپ ،
ئۆزلىرىنىڭ ئاچ ـ يالىڭاچلىقتا قالغان ، توپا ـ چاڭلارغا
مىلەنگىنىگە قارىماستىن ، جېنىنى قۇربان قىلىش ئۈچۈن
رابىيە خېنىم ئۆلگەن دۆڭنى ئەگىپ يۈرەتتى . ياشلارنىڭ
بەزىلىرى «ئۆزىمىز يوقىلىپ كەتسەكمۇ ئىسمىمىز ئۆچمى-
سۇن»دەپ ، بۇ يەردىكى قۇشلار ئۇۋۇلاپ كەتكەن قاپاق تې-
رەكلەرگە ۋە تاملارغا ئىسملىرىنى ئويۇپ يېزىشاتتى .
قەشقەر ئەتراپىدىكى غوجىلار مازارلىرىنىڭ ھەممىسىلا
ئۇلارنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقان ، قوۋم ـ قېرىنداشلىرى بىلەن
لىق تولغانىدى .
چىڭ چېرىكلىرى بولسا شەھەر دەرۋازىلىرى ئارقىلىق
قېچىپ چىقىۋاتقان ئادەملەرنى تۇتۇۋېلىپ ، ئۇلارنىڭ ئېلىپ
ماڭغان نەرسىلىرىنى بۇلاپ ـ تالايتتى ، قارشىلىق كۆرسەت-
كەنلىرىنى شۇ جايدىلا ئۆلتۈرۈۋېتەتتى ، ئاندىن ئۇلارنىڭ
باشلىرىنى كېسىۋېلىپ ، شەھەر دەرۋازىلىرىغا ئېسىپ قوياتت-
تى .
قاتتىق جەڭلەردىن كېيىنكى بىر مەزگىللىك جىمجىت-
لىقتا ھەرقايسى جايلارغا يوشۇرۇنۇۋالغان ئادەملەر ئەمدى
نېمە بولاركىن دەپ ، زاماننىڭ ئەلپازىنى كۆزىتەتتى . چىڭ
چېرىكلىرى شەھەرگە بېسىپ كىرگەندىن بېرى ، ئۈچ كۈن
داۋام قىلغان بۇلاڭ ـ تالاڭ جەريانىدا يەنە بىرمۇنچىلىغان
پۇقرالار ئۆلۈپ ، كۆپلىگەن ئادەملەر مېيىپ بولدى . شەھەر

ئۆز تىرىكچىلىكىدىن، ئۆزىگە خاس ۋاڭ - چۇڭىدىن ئايرىلدى.

بىر چاغدا جىم - تىنچ تۇرغان بۇ شەھەرنىڭ جىمجىتلىقىنى تار كوچىلارنىڭ بىرىدە بىر توپ قىزنى ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كېلىۋاتقان چېرىكلەرنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازى بۇزۇۋەتتى. قىزلارنىڭ يىغا ئارىلاش پەريادلىرى ئاڭلىنىش بىلەن ئۆگزىسىنىڭ بىر چېتى كۆيۈۋاتقان مەدرىسە تەرەپتىن قوللىرىغا قىلىچ - نەيزىلەرنى ئالغان بىر توپ يىگىتلەر يۈگۈرۈشۈپ چىقتى - دە:

— قىزلارنى قويۇۋېتىش! سەنلەرنىڭ شەھىرىمىزگە ئوت قويۇپ، بىگۇناھ ئادەملىرىمىزنى ئۆلتۈرۈشكىنىڭمۇ يېتەر، — دەپ يۈگۈرگەن بويى قىزلارنى ھەيدەپ كېلىۋاتقان چېرىكلەرگە ئېتىلدى.

ئېھتىمال، شەھەر ئىچىدىكى جەڭلەرنىڭ توختىغىنىغا قاراپ، جاھانگىر غوجىنىڭ لەشكەرلىرىنى تەلتۆكۈس قىرىپ تاشلىدۇق، دەپ خاتىرجەم يۈرگەن چېرىكلەر بۇ نېمە ۋەقە دېگەندەك بىر - بىرىگە قاراپ قېلىشتى - دە، قىزلارنى تاشلاپ ئۆزلىرىنى قوغداشقا تەييارلاندى. بۇ چاغدا قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ «ئۇر، چاپ!» دېگەن ئاۋازلار بىلەن ئوتۇن بازىرىغا يۈگۈرۈشۈپ كەلگەن يىگىتلەر ھۇجۇمغا ئۆتتى. كۈتۈلمىگەن بۇ ۋەقەدىن ھودۇقۇپ قالغان قىزلار نېمە قىلىشىنى بىلمەي تۇرۇپ قېلىشتى. ئۇلار بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قېچىپ كېتىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، قىلىچ - نەيزىلىرىنى ئىشقا سېلىپ، يىگىتلەر بىلەن ئېلىشىۋاتقان چېرىكلەردىن قورقۇشتى. شۇ چاغدا قولىدا قىلىچ تۇتۇپ، بېشىغا دۇبۇلغا كىيگەن بىر يىگىتنىڭ قىزلارنىڭ ئۇنىڭگە ئوخشاش

ئىنچىكە ئاۋازدا:

— قىزلار، چاپسان قېچىڭلار! — دېگەن گېپى ئاڭلاندى. قىزلار بىر - بىرىگە ھاڭ - تاڭ بولۇپ قاراشتى. ئۇلار ئىنچىكە، ئېگىز بويلۇق بۇ يىگىتنىڭ قېشىغا يېقىنلاشتى.

— بۇ يەردىن چاپسانراق كېتىڭلار! — قىلىچ تۇتقان يىگىت ئىككىنچى قېتىم قاتتىقراق ۋارقىرىدى. شۇ چاغدىلا قىزلار ئۇ يىگىتنىڭ ئەرەنچە كىيىنىۋالغان قىز ئىكەنلىكىنى بايقاپ قالدى - دە، ئىشەنچلىك ھالدا ئۇنىڭ يېنىغا يېقىنلىدى. ئېھتىمال، ئەرەنچە كىيىنگەن قىلىچۋازنىڭ قىز ئىكەنلىكىنى چىرىكلەرمۇ سېزىپ قالسا كېرەك، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بۇيرۇق قىلىپ ۋارقىراۋاتقان باشلىقى بىرىنچى بولۇپ ئىنچىكە ئاۋازلىق يىگىتنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدى. شۇ چاغدا كىمدۇر بىرى:

— نۇزۇگۇم، ئۆزىڭىزگە ئاگاھ بولۇڭ! — دەپ ۋارقىرىدى.

ئۆزىنى قورشىۋالغان بىر توپ چېرىك بىلەن ئېلىشىۋاتقان ئېگىز بويلۇق يىگىتنىڭ ۋارقىرىغان ئۇنىنى ئاڭلىغان قىزلار ھەيران بولۇشۇپ: «ئاۋۇ ئەرەنچە كىيىنىۋالغان راستىنلا نۇزۇگۇممىدۇ؟» دەپ بىر - بىرىگە قاراشتى. ئەرەنچە كىيىنگەن قىز بولسا قېشىغا كەلگەن چېرىك بىلەن قىلىچلىشىپ كەتتى. باياتىن بېرى باشقىلارغا ۋارقىراپ بۇيرۇق قىلىۋاتقان بۇ چېرىك «قىزنى دەرھال قولغا چۈشۈرىمەن» دەپ ئويلىغانىدى، لېكىن ئۇنداق بولمىدى، يەكمۇيەك قىلىچلىشىش ئۇزاققا سوزۇلۇپ كەتتى. بىر چاغدا ھېلىقى چېرىكنىڭ ئەگرى قىلىچى قىزنىڭ بېشىدىكى دۇبۇل-

غىسىنى يۇلۇپ چۈشتى . قىزلار بۇ قىلىچۋازنىڭ بېشىغا ئورىۋالغان ئۇزۇن قارا چېچىنىڭ چۇۋۇلۇپ كەتكىنىنى كۆ- رۈپ ئىختىيارسىز ۋارقىرىشىپ كەتتى :

— راستتىنلا نۇزۇگۇم ئىكەن !

— نۇزۇگۇم ، ئۆزىڭىزگە ئېھتىيات قىلىڭ ،— دەپ ۋار- قىرىدى تېخىچە قورشاۋنى بۇزۇپ چىقىپ قىزنىڭ قېشىغا يېتەلمەيۋاتقان يىگىت .

— خاتىرجەم بولۇڭ ، باقەم .

يىگىتنىڭ سۆزى نۇزۇگۇمغا مەدەت بەردىمۇ «بەربىر قولغا چۈشمەي قالمايسەن »دېگەندەك بار كۈچى بىلەن ئېلى- شىۋاتقان چېرىكنى كەينىگە چېكىندۈرۈپ ، قېرى سۆگەتنىڭ قېشىغا قىستاپ كەلدى . پەقەت شۇ چاغدىلا ئۆزىنىڭ تەسلىم بولۇشقا يېقىنلاپ قېلىۋاتقىنىنى سەزگەن مانجۇ باشلىق نې- مىنىدۇر بىر گەپنى دەپ قاتتىق ۋارقىرىۋىدى ، دەرھال يېتىپ كەلگەن يەنە بىر چېرىك نۇزۇگۇمنىڭ قولىغا ئۇرۇپ قىلىچىنى يەرگە چۈشۈرۈۋەتتى . قىزلار يەنە ۋارقىرىشىپ كەتتى . نېمە قىلارىنى بىلمەي سەل ھودۇقۇپ قالغان نۇزۇ- گۇم يەرگە قاراپ ، ئۆزىنى قوغدىغۇدەك ھېچ نەرسە تاپالم- دى . بۇنى بايقاپ قالغان چېرىك «ئەمدىغۇ قولغا چۈشكەن- سەن » دېگەندەك كالتە قاشلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ھجايدى - دە ، چۇۋۇلغان چاچلىرى مۇرىسىنى يېپىپ تۇرغان نۇزۇ- گۇمغا يېقىنلاشتى .

مۇنداق بىر گۈزەلنى قولغا چۈشۈرگىلىۋاتقىنىغا خۇ- شال بولغان چېرىك ئۆزىگە يېقىنلىغاندا ، نۇزۇگۇم ئېسىگە بىرنېمە چۈشكەندەك ، تېخىمۇ غەيرەتكە كەلدى - دە ، يېنىغا ئېسىۋالغان غىلاپتىكى خەنجىرىنى سۇغۇرۇۋېلىپ چېرىكنىڭ

بىقىنىغا ئۇردى . چېرىك ئۈنىنىڭ بارىچە ۋارقىرىۋەتتى . ئۇ قىزلارنى ھەيدەپ كېلىۋاتقان چېرىكلەرنىڭ باشلىقى ئىدى . ئۇنىڭ ئۈنىنى ئاڭلىشى بىلەن قالغان چېرىكلەر قىلىچلىشىشنى توختىتىپ ، يەرگە يىقىلغان باشلىقىنىڭ يېنىغا كەلدى . ئۇلار باشلىقىنىڭ ھالاك بولغانلىقىنى كۆرۈپ ، ئۆزلىرىنىڭ ھالى خاراب ئىكەنلىكىنى سەزدى – دە ، ھەيدەپ كېلىۋاتقان قىزلارنى تاشلاپ بەدەر قېچىشتى .

— يارايسىز ، نۇزۇگۇم !— دېدى قىزنىڭ قېشىغا بىرىنچى بولۇپ يېتىپ كەلگەن زىلۋا بويلۇق ، بۇرۇتى يېڭىدىن خەت تارتقان يىگىت ،— سىز ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتمىگەن بولسىڭىز بىزنىڭ قورشاۋغا چۈشۈپ قالغان يىگىتلىرىمىز ھالاك بولۇپ كېتەتتى .

— سىزنىڭ ئەھۋالىڭىز قانداق ، باقەم ؟ يارىدار بولمىغانسىز ؟— دەپ سورىدى نۇزۇگۇم .

— سىزگە ئوخشاش ھىمايىچىلىرىمىز تۇرغاندا يارىدار بولىمىزمۇ ؟ !— دېدى يىگىت مەمنۇنىيەت بىلەن .

— قىزلار ، چاپسانراق ئۆيلىرىڭلارغا كېتىۋېلىڭلار . ھازىر قېچىپ كەتكەن چېرىكلەر كۈچ توپلاپ كېلىشى مۇمكىن ،— دېدى نۇزۇگۇم قىزلاردىن ئەنسىرەپ .

قىزلار نۇزۇگۇمنىڭ سۆزىنى ئاڭلىشى بىلەنلا بىر - بىرىنىڭ قولىنى تۇتۇشۇپ ، بايا چېرىكلەر ھەيدەپ چىققان تار كوچا تەرەپكە يۈگۈرىدى .

ئەمدى مەيداندا باقەم باشچىلىقىدىكى يىگىتلەردىن باشقا ھېچكىم قالمىغانىدى .

— يىگىتلەر ، بىز كۈچ توپلاپ چىڭ چېرىكلىرىنىڭ شەھىرىمىزگە ئوت قويۇپ ، ئادەملىرىمىزنى ئۆلتۈرۈپ ،

قىزلىرىمىزنى ئىچكىرىگە پالىشىغا يول قويماسلىق ئۈچۈن
كۈرەش قىلىشىمىز لازىم . ھازىر تارقىلىپ كەتكەن چېرىك-
لەر بىلەن شەھەر ياشلىرى چېرىكلەرگە تەرەپ - تەرەپتىن
يوشۇرۇن ھۇجۇم قىلىۋاتىدۇ . بىزمۇ چاپسانراق شۇلارغا
قوشۇلۇۋالايلى .

باقەمنىڭ سۆزى تۈگىمەيلا يىگىتلەردىن بىرى :

— ئەنە چېرىكلەر يەنە كېلىۋاتىدۇ ، — دېدى .

باقەم بىلەن نۇزۇگۇم ۋە ئۇنىڭ ئاكىسى ئابدۇللامغا
ئوخشاش يىگىرمىگە يېقىن قەشقەر ياشلىرى جاھانگىر غوجا
لەشكەرلىرى تارمار قىلىنىپ تارقىلىپ كەتكەندىن بېرى ،
ئۆزئارا ئۇيۇشۇپ چىڭ چېرىكلىرىگە قارشى ھۇجۇم قىلىپ
يۈرەتتى . ئۇلار ھازىر چىڭ لەشكەرلىرى ئورۇنلاشقان
«گۈلباغ»سېپىلى تەرەپتىن كېلىۋاتقان بىرەر يۈزدىن ئو-
شۇق چېرىكنى كۆرۈپ ، ئۇلارغا قارشى ھۇجۇم قىلسا كۈچ-
نىڭ يېتىشمەيدىغانلىقىنى سېزىپ چېكىنمەكچى بولۇشتى .

— باقەم ، سىلەر نۇزۇگۇم بىلەن ھېيتگاھ تەرەپكە چې-
كىنىڭلار ، بىز ئۇلارنى بىرئاز توسۇپ تۇرايلى ،— دېدى ئاب-
دۇللام .

— ئاكا ، چېكىنسەك ھەممىمىز بىللە چېكىنىمىز !—
نۇزۇگۇم ئاكىسىنىڭ ئەندىشىسىنى قىلىپ قارشىلىق كۆر-
سەتمەكچى بولۇۋىدى ، لېكىن ئابدۇللام ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى
رەت قىلدى .

— تالىشىپ ئولتۇرۇشقا ۋاقىت يوق ! چېرىكلەر قىس-
تاپ كېلىپ قالدى ، تېز بولۇڭلار ! بىز كەينىڭلاردىن قوغ-
لاپ يېتىمىز .

نۇزۇگۇم ئاكىسىنى تاشلاپ كېتىشكە قىيماي ، سەل

تارتىشىپ تۇرۇۋىدى ، قالغان يىگىتلەر ئۇنىڭ قولىدىن تۇ-
تۇپ ، سۆرەپ دېگۇدەك ئېلىپ ماڭدى .
— ئاكا ، ئۆزۈڭگە ئاگاھ بول !— دەپ ۋارقىرىدى نۇزۇ-
گۇم كەينىدە قالغان ئابدۇللامنىڭ چىرىكلەرنىڭ قولىدىن
قېچىپ قۇتۇلۇشىنى ئۈمىد قىلىپ .

II

بىردەم جاھانگىر غوجىنىڭ ، بىردەم چىڭ چېرىكلىرى-
نىڭ قولىغا ئۆتۈۋاتقان قەشقەر شەھىرىنىڭ ئىچى ئۇپۇر-تو-
پۇر بولۇپ كەتكەنىدى . بەزىدە چوڭ ساراي ، مەدرىسلەرنىڭ
دەرۋازا ، ئۆگزىلىرىگە ئوت تۇتىشاتتى - دە ، ئۇ يەرلەردىكى
كەپتەرلەرنىڭ تىنچ ھاياتى بۇزۇلۇپ ، ئۇلار ئاسمانغا توپ -
توپ بولۇپ كۆتۈرۈلەتتى . مەسچىتلەرنىڭ ئۆگزىلىرىگە ۋە
قاپاق تېرەكلەرگە ئۇۋىلىغان قۇشلارنىڭ پەيلىرى شەھەر
ئۈستىدىن تۇرۇلۇپ - تۇرۇلۇپ كۆتۈرۈلۈۋاتقان قارا كۇرەڭ
ئىستا يەرگە چۈشمەي لەيلەپ يۈرەتتى . باشتا بىرىنچى بولۇپ
توقۇزاق سارىيىغا ئوت تۇتاشقاندا «بۇ نېمە بالايىئاپەتتۇ ؟ »
دەپ قالغان شەھەر خەلقى كېيىن دوتەي يامۇلى بىلەن باشقا
سارايلارنىڭ كۆيۈۋاتقىنىنى كۆرگەندە ، زاماننىڭ نېمە بولۇ-
ۋاتقىنىنى چۈشىنەلمەي :
— جاھانگىر غوجىنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ يېڭىلگىنى
راست ئوخشىمامدۇ ؟ — دەپ بىر - بىرىدىن سورىشاتتى .
خەلق ئاغزىدا ئىشقىلىپ ھەر خىل پاراڭ . بەزىلەر :
— بەشكېرەمدىن كەلگەنلەر غوجامنىڭ كۈچى كۆپ ، ئۇ

ئادەمنىڭ قولىدا بىز خەقتىن باشقا يەنە نارىننىڭ قىرغىزلى-
رى بىلەن قوقەنت ، مەرغىلاندىكى مۇسۇلمانلارمۇ بار دەۋاتات-
تى . بۇ گەپلەرنىڭ ھەممىسى يالغانمىكىنە ؟— دېسە ، بەزد-
لەر :

— ئۆتكەن يازدىلا ئۇنىڭ لەشكەرلىرى تۇمەن دەرياسى-
نىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى تۇزلەڭدە چىلىڭ چېرىكلىرىنى قىرىپ ،
شەھىرىمىزنى ئىشغال قىلغان ئەمەسمىدى ، ئەمدى يەنە باشقا
پاراڭلار تارقىلىۋاتىدىغۇ ؟ — دەپ ئۆزلىرىنىڭ بىرنەچچە ئاي
ئىلگىرى ئاڭلىغانلىرىنى ئېيتاتتى . يەنە بەزىلەر :

— ئۇلار چىڭ چېرىكلىرىنى يەڭگەندە شەھەر ئىچىدە
قىشلاپ ياتماي ، ئىلگىرىلەۋەرگەن بولسا بۇ كۈنگە قالمايت-
تى ، — دېيىشەتتى .

لېكىن بۇ قېتىمقى جەڭدە جاھانگىر غوجىنىڭ لەشكەر-
لىرى چېكىنگەن بولسىمۇ ، ئەمما قەشقەر خەلقى ئىلگىرى-
كېيىن يېڭىلمەستەك كۆرۈنگەن چىڭ چېرىكلىرىنىڭ ئاجىز
تەرەپلىرىنى روشەن كۆرگەنىدى . ئۇلار جەڭدە پەقەت ئادەم
سانىلا ئەمەس ، خەلقنىڭ بىرلىكى ۋە يۇرت مۇھەببىتىنىڭ
زور ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى . خەلقنىڭ
ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى ئويغانماي ، ئۇنى كۈچەيتمەي تۇرۇپ ،
ھۆرلۈككە ئېرىشەلمەيدىغانلىقىنى چۈشەندى . ئاۋام خەلقنىڭ
ئۆزلىرىنىڭ شەخسىي مەنپەئەتلىرىنى دەپ ئانا يېرىنى سې-
تىپ كېتىدىغان بەگلەرگە ، ئەمەلدارلارغا ئۆچمەنلىكى تېخى-
مۇ كۈچەيدى . قەشقەر شەھىرىگە پەقەت دۇنيا يىغىپ تىرىك-
چىلىك قىلغىلىلا چەت ئەللەردىن كېلىدىغان سودىگەر —
كەلگۈندىلەرگە قاراش باشقىچىرەك ئىدى .

ھازىرمۇ بازار ـ كوچىلاردا كۆپىنچە شۇ ھەقتە گەپ-

سۆزلەر تارقىلىپ يۈرەتتى .
— ئاۋۇ كۈنىلا غوجىنىڭ لەشكەرلىرى غەلىبە بىلەن كىرىپ كەلگەندە چوڭ داغدۇغا بىلەن كۈتۈۋېلىپ ، ئۇنى خەلقىمىزنىڭ سۇلتانى دەپ ئاتىۋىدۇق ، بۈگۈن يەنە جاھان نېمە بولۇپ كەتتى ؟ غوجىلارنى ھاقارەتلەپ ، خەلقىمىزنى چىڭ چېرىكلىرىگە تۇتۇپ بەرگەن ئەمەلدارلار ئۆلۈم جازاسىغا بۇيرۇلغان . بۇنى ئاڭلىغان يەكەن ، خوتەنلەردىكى خەلقلەرمۇ قوزغىلىپ چىڭ لەشكەرلىرىگە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن قەشقەرگە يېتىپ كەلگەندى . قوقەنت خانىنىڭ ئون بەش مىڭ لەشكىرى بىلەن ياردەملەشكىنىنىمۇ ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرۈۋىدۇق . شۇ چاغدا تەسلىم بولغان چىڭ ئەمەلدارلىرى بىلەن چېرىكلىرى بىزنىڭ دىنىمىزنى قوبۇل قىلغاندى . قەشقەردە ھەتتا غالىبىيەت نامى بىلەن ئۆزىمىزنىڭ تەڭگىلىرى سوقۇلغان . تۇۋا ، شۇلارنىڭ ھەممىسى بىردەمدىلا ھاۋاغا ئۇچۇپ كەتتىمۇ ؟
ماناشۇنداق گەپ ـ سۆز ، مۇلاھىزىلەر ئىچىدە كىشىلەر جاھانگىر غوجا لەشكەرلىرىنىڭ تەسلىم بولغانلىقىغا يا ئىشىنىشنى ، يا ئىشەنمەسلىكنى بىلمەيتتى . ئەمما چىڭ چېرىكلىرىنىڭ شەھەر ئىچىدە كۆپىيىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ، بۇنىڭ ياخشىلىق ئەمەسلىكىنى سەزگەن بەزى ئادەملەر :
— غوجىنىڭ لەشكەرلىرى ئارىسىدىمۇ ساتقۇنلار كۆپىيىپ كېتىپتۇدەك ، قوقەنتلىكلەر ئۆز يېرىگە قېچىپ كېتىۋاتقۇدەك دېگەن گەپلەر بىكار ئەمەس ئوخشايدۇ . بولمىسا جاھانگىر غوجا چىڭ چېرىكلىرى بېسىپ كەلگەندە قىرغىزلار ئارىسىغا كېتەمدۇ ؟ ئۇ كىشى ھازىر قىرغىزلاردىن لەشكەر

توپلاپ جەڭ قىلماقچىمىش ،— دەيتتى .
مۇنداق گەپ - سۆزلەر قەشقەر بازارلىرىدا ھەر كۈنى ھەر ياڭزا تۇس ئېلىپ بېرىۋاتاتتى .
بىر كۈنى «چىڭ چېرىكلىرى ئىسھاق ۋاڭنى قەشقەرگە باشلىق قىلىپ تەيىنلەپتۇدەك »دېگەن پاراڭ تارقىلىپ ، ئار- قىدىنلا بۇنىڭغا ئىسھاق ۋاڭ قىرغىزلارغا پۇل بېرىپ : «مەن جاھانگىر غوجىنىڭ سادىق ئادىمى» دەپ ئۇلارنى ئالداپ ، غوجىنى مانجۇلارغا تۇتۇپ بېرىپتۇدەك ، دېگەن سۆزلەر قو- شۇلدى .
بەزىلەر : «سەردارنىڭ قولغا چۈشۈشى مۇمكىن ئە- مەس ، بۇ بىر ئىغۋا» دېيىشىپمۇ يۈردى . لېكىن بۇ گەپنىڭ راستلىقىغا خەلقنىڭ كۆزى يەتكەندە : «يەنە شۇ بولمىغۇر كېسىلىمىز بېشىمىزغا چىقىپتۇدە» دەپ ئاھ ئۇرۇشتى . ئۇلار ئەمدى ئۆز تەقدىرىنىڭ كىملەرنىڭ قولىغا قېلىپ ، نېمە بولىدىغانلىقىنى بىلمەي ئېسەنگىرەپ قېلىشتى .

Ⅲ

— ھاي ، خالايىق ، يېڭى دارېن پۇقرانى كەچۈرۈم قىلـ- دى ! — دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى .
ھەممە ھېيتگاھ تەرەپكە كېلىۋاتقان جاكارچىغا قارىدى . ئۇ ئۇچىسىغا ئۆڭۈپ ئاقىرىپ كەتكەن پەرىجە كىيىپ ، ئۇس- تىدىن بېلىنى كەندىر يىپ بىلەن باغلىۋالغان ، بېشىدىكى ئەنجان دوپپىسى كىرلىشىپ كەتكەنىدى . جاكارچى ھېيتگاھ مەيدانىنىڭ چۆرىسىگە قاتار سېلىنغان دۇكانلارنى ياقىلاپ ،

ئاۋازىنىڭ بارچە جار سېلىپ كېتىپ باراتتى . ئۇنىڭ كەيند-
دىن جاكارىنىڭ راست - يالغانلىقىنى بىلمەكچى بولغاندەك
بىر توپ ئادەم ئەگىشىۋالغانىدى .ئەمما ئۇلار جاكارچىنىڭ
ئارقىسىدىن دېگۇدەكلا كېلىۋاتقان دەرۋىشنىڭ سۆزىنى ئاڭ-
لاپ قېلىشتى .

— خالايىق ، ئىسھاق ۋاڭنىڭ ئادەملىرى تارقاتقان سۆز-
لەرگە ئىشەنمەڭلار . ئۇلارنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ ھەممىسى يال-
غان ! غوجامنىڭ لەشكەرلىرىنى چىڭ چېرىكلىرى «گۇلباغ»
قا ئەكىرىپ قىيناپ ئۆلتۇرۇۋاتىدۇ . مەزلۇملارنى ئىچكىرىگە
پالاش ئۇچۇن ئۆيلەردىن سۆرەپ ئاچىقىپ ئۆز ئوردىسىغا
يىغىۋاتىدۇ . ھازىر قەشقەردە ئىشەنگۇدەك ئادەم قالمىدى .
بۇ دۇنيانى ئالدامچى دۇنيا دەپ بىكار ئېيتمىغانىكەن . ئادەم-
لەرنىڭ تولىسى ساتقۇن ، خۇشامەتچى بولۇپ كەتتى . كەل-
گۈندىلەر كېتىپ ، ئەتە - ئۆگۈن بۇ شەھەردە سىلەر بىلەن
بىز قالمىز . خالايىق ، بۇلارغا ئىشەنگىچە بىزنى تۇغۇپ
ئۆستۇرگەن ئانا يېرىمىزگە ئىشىنىڭلار .

ئاپئاق غوجام زامانىسىدىن تارتىپلا مۇنداق جەڭ -
يېغىلىقلاردا پۇقرا بىلەن بولۇپ ، خەلق بېشىغا چۈشكەن
قايغۇ - ئەلەمنى تەڭ تارتىپ كېلىۋاتقان دەرۋىش - قەلەندەر-
لەرنىڭ ھەممىسى باشقا ۋاقىتلاردىكىگە ئوخشاش رىيازەت
چېكىش ئۇچۇن ، چۆل - جەزىرىلەرگە ، مازار - ماشايىخلار-
غا كەتمەي ، نېمە كۆرسەكمۇ خەلق بىلەن بىللە كۆرەيلى
دېگەندەك شەھەردىن چىقماي يۇرەتتى . ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى
ئاڭلىغان پۇقرالار يەنە تېڭىرقاپ تۇرۇپ قېلىشتى .

— ۋاي ، خۇدايىمەي ، مۇشۇنداقمۇ بولىدىكەن - ھە ،
ئاتاۋۇل چوڭ دادا ، بىزنىڭ ئوغلانلىرىمىز نەچچە ۋاقىتتىن

بىرى مۇشۇ كۈنلەر ئۇچۇن قان تۆكتىمۇ؟ ياغاچچى ۋە تۆمۈر-چىلىرىمىز كېچەيۇ كۈندۈز نامازلىرىنى قازا قىلىپ، مۇشۇ كۈنلەر ئۇچۇن قورال سوقتىمۇ؟ سىزمۇ تالاي غازاتلارنى باشتىن كەچۈرگەن پەنسادقۇ*. ئەمدى بىزنىڭ كۈنىمىز نېمە بولۇپ كېتەر؟

— قاچانلا بولسا كەلگۈلۈك ئاددىي پۇقرانىڭ بېشىغا كېلىدىغان بولدىغۇ. ھە، باي - غوجاملار بىزنى جەڭگە ھەيدەپ، باشقا ئېغىر كۈن چۈشكەندە ئۆزلىرى يەنە چەتكە چىقىۋالغان. ساتقۇنلۇقمۇ ئەنە شۇلارنىڭ ئارىسىدىن چىقىدۋاتقان.

ئالدىغا تېره پەشتاما تارتىۋالغان ئېگىز بويلۇق تۆمۈرچى قېرى پەنسادنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ قارىدى. ئۆزى تىمەن بولغىنى بىلەن قويۇق ساقال - بۇرۇتى كۈمۈشتەك ئاقارغان قېرى پەنساد تۆمۈرچىگە جاۋاب بېرىپ ئۈلگۈرەمەستىنلا، ئۇنىڭ سۆزىنى بېشىغا ئەنجان دوپپا كىيگەن پاكار بويلۇق، چىرايى ئاق سېرىق، ئاۋازى غازنىڭ ئۈنىدەك ئىنچىكە چىقىدىغان بىر ئادەم بۆلۈۋەتتى.

— بۇ شوۋىچىلارنى گۆش، ياغ بىلەن بورداپ، جەڭگە تەييارلىغىچە، كېپەك بېرىپ بېقىش كېرەكتى. شۇ چاغدا ئۇلار قەشقەرنى ساقلاپ قالاتتى.

كۈمۈش ساقاللىق ئادەم ئۇنىڭ سۆزىگە ئارىلاشقۇسى كەلمەي ئۆزىنى چەتكە تارتتى. ئەمما بېشىغا ئەنجان دوپپا كىيىۋالغان غاز ئۈنلۈك ھېلىقى ئادەم ئاغزى بىسلماي سۆزلەۋەردى:

---

* پەنساد — خانلىق دەۋرلىرىدە ئەسكەر باشلىقلىرىغا بېرىلگەن ئۇنۋانلاردىن بىرى.

— ئۇنىڭدىن كۆرە مانا ماۋۇ تاۋارلارنى ئېلىڭلار ، دۇن-يانىڭ ئازابىنى تارتىپ مەرغىلاندىن ئەكەلدىم ئەمەسما . مې-نى دېسە بىرى ئۆلۈپ ، بىرى قالسۇن .

قېرى پەنسادنى مەيداننىڭ چېتىگىرەك يېتىلەپ چىققان تۆمۈرچى ئىچىگە تولغان دەرد - ھەسرىتىنى يەنە ئېيتىشقا باشلىدى .

— غوجامنى تاغ قىرغىزلىرى ئارىسىدىن كۆچ توپلاپ ئۆز كۆچىنى ئاشۇرۇۋاتىدۇ دەۋاتاتتى ، ئۇنداقتا بۇنىڭ ھەم-مىسى يالغان - ياۋىداق پاراڭ بولۇپ چىقتىما ، چوڭ دادا .

— ئۇنداق ئەمەس ، ئاڭلىغانلىرى توغرا . ئۆتكەندە تاغ-لىق تاجىكلار ياردەم بەرگەچكىلا جاھانگىر غوجىلار نۇسرەت قازانغانىدى . بولمىسا بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى قاچان تاياق - توقماق كۆتۈرۈپ شە ئالغان ؟— دېدى ئۇلارغا ئەگىشىپ كەل-گەن ئۇنى ئىنچىكە ئادەم سۆزگە يەنە ئارىلىشىپ .

بۇ گەپ تۆمۈرچىگە ياقماي قالسا كېرەك ، شۇڭا ئۇ زەردە ئارىلاش گەپ قىلدى .

— ھوي ، ئۇكام ، بىز بارغۇ بۇنىڭدىنمۇ قاتتىق جەڭ-لەرنى باشتىن كەچۈرگەن ، نېمە دەۋاتىدىلا ، ئاۋۇ كۇنى شەھەر ئىچىدىكى جەڭدە يەكەن ، يېڭىشەھەر ، خوتەن خەلقى-نىڭ قانداق ئېلىشقانلىقىنى كۆرگەن بولغىيدىلا . سىلىگە ئوخشاش كەلگۈندىلەر زامان تىنچ چاغدا مەيدىسىگە ئۇرۇپ گۆركىرىگىنى بىلەن ، باشقا ئېغىر كۈن چۈشكەندە خۇرجۇن-نى مۈرىسىگە ئارتىپ قۇيرۇقنى خادا قىلىدۇ . ئىچكىرىدىن مانجۇ چېرىكلىرى كېلىۋىدى ، غوجامنى ھە - ھۇ دەپ شىلد-غان تاجىكلارنىڭ ھەممىسى قېچىپ ، ئۇنىڭ قېشىدا پەقەت تاغ قىرغىزلىرىلا قاپتۇ .ئادەمنىڭ ئاغزىنى غېرىچلىماي سو-

دىلىرىنى قىلىسىلا .

— قىرغىزلار دوستقا سادىق ، جەڭگە مىقتا خەق ، جۇمۇسىلا ، — دېيىشىپ بۇلارنىڭ پارتىيىنى باشقىلار قوللاپ كەتتى .

ئىلگىرىدىنلا خۇددى ئاپتاپپەرەسكە ئوخشاش زامان ، ۋەزىيەتكە بېقىپ ئىش قىلىشقا ئۆگىنىپ كەتكەن شەھەر سودىگەرلىرى بىلەن قازىكالانلار جاھانگىر غوجىنىڭ تەختى پايىسى سەل لىڭشىشقا باشلىغاندا ، مانجۇلارنىڭ رايىغا بېقىپ ، ئۇلارنىڭ بىرەر مەنسىپىگە ئىلىشىپ ، ئۆزلىرىنىڭ مال - دۇنيالىرىنى ساقلاپ قېلىشنىڭ كويىغا چۈشكەنىدى . بەزىلىرى قولى بوش بولسىلا ھېيتگاھ مەيدانىغا يىغىلىپ ، كىمنىڭ يەڭگەنلىكى ، كىمنىڭ يېڭىلىۋاتقانلىقى توغرىسىدا بولۇۋاتقان پاراڭلارنى ئاڭلاشقا بېرىلىپ كەتكەنىدى .

جاكارچىلار تەرىپىدىن چۈشكىچە بىر ياڭزا ، چۈشتىن كېيىن بىر ياڭزا پاراڭ تارقىلىدىغان ھېيتگاھ مەيدانىدىن ئادەم ئۈزۈلمەيتتى . بۇ يەرگە ئەتراپتىكى يېزىلاردا تۇرىدىغان ئادەملەرمۇ توپ - توپ بولۇپ كەلمەكتە ئىدى . ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ جاھانگىر غوجىدىن ئۈمىدى زور ئىدى . ئۆزۈن قۇلاقلارنىڭ گېپىگە قارىغاندا ، مانجۇلارنىڭ ئون تۈمەندىن ئارتۇق چېرىكىنىڭ كۆپچىلىكى ئۈچىسىغا پەرىجە كىيىپ ، باشلىرىغا سەللە -ئوراپ ، جاھانگىر غوجىنىڭ لەشكەرلىرىگە قوشۇلۇپ ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھەر خىل پىتنە - ئىغۋالارنى تارقىتىپ جاھانگىر غوجىنىڭ لەشكەرلىرىنى قاچۇرۇشقا باشلاپتۇ .

مۇشۇنداق گەپلەرنى ئاڭلاپ يۈرگەن شەھەر خەلقى تاغ تەرەپكە قېچىپ كەتكەن جاھانگىر غوجىنىڭ چاپسانراق قاي-

تىپ كېلىپ ئۆزلىرىنى مانجۇ چېرىكلىرىدىن قۇتۇلدۇرۇ-
شىنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتەتتى . ئۇلار خۇددى دەريا سۇ-
يىنى قاق يېرىپ ئۆتىدىغان قېيىقلاردەك چاپسان - چاپسانلا
ھېيتگاھ مەيدانىدىكى توپلىشىپ تۇرغان خەلقنى ئىككىگە
بۆلۈپ ، ئات چاپتۇرۇپ ماڭىدىغان چەۋەندازلارغا «بۇلار جا-
ھانگىر غوجىنىڭ لەشكەرلىرى ئەمەستۇ» دېيىشىپ قارايدى-
غان ، ئەمما ئۇلارنىڭ چىڭ چېرىكلىرى ئىكەنلىكىنى كۆ-
رۈپ ، ئۇمۇنغان ھالدا يەنە كەينىگە شوخشۇيتتى . چىرىكلەر
جاھانگىر غوجىنىڭ ئەسىرگە چۈشكەن لەشكەرلىرىنىڭ قول-
لىرىغا كويزا ، پۇتلىرىغا كىشەن سېلىپ ، «تەسلىم بولمى-
غانلار مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ» دېگەندەك ، ھېيتگاھنىڭ
ئوتتۇرىسىدىن ھەيدەپ ئۆتەتتى . بەزى ياپياشلا يىگىتلەرنىڭ
جەسەتلىرى مەيدانغا ياسالغان دارلاردا ، دەرۋازا باشلىرىدا ،
قۇشلار ئۇۋا سالغان قېرى قاپاق تېرەكلەردە ئېسىقلىق تۇرات-
تى . چىرىكلەر سوزۇلۇپ پۇتلىرى يەرگە تېگەي دەپ قالغان
بۇ جەسەتلەرنى ئۇلارنىڭ ئۇرۇق - تۇغقان ، قوۋم - قېرىن-
داشلىرىنىڭ دەپنە قىلىشقا رۇخسەت قىلمايتتى .

IV

— خالايىق ، يول بوشىتىڭلار . قېنى - قېنى نېرىراق
تۇرۇڭلار !— جاكارچىنىڭ ھېيتگاھنى بېشىغا كىيىپ ۋارقى-
رىغان ئاۋازى ئاڭلىنىشى بىلەن ئادەملەر شىر - يولۋاسلارنى
سولايدىغان تۆمۈر قەپەستە قارا پەشمەت كىيىپ ، بېلىگە
كەڭلىكى بەش ئىلىك كېلىدىغان تاسما پوتا باغلىغان قىرىق

ياشلار چامىسىدىكى ئادەمگە قاراشتى . ئۇنىڭ قىلىن قاشلى-
رىنىڭ ئاستىدىكى كۆمۈردەك قارا كۆزلىرى ئوت چاقنىغان-
دەك يالتىراپ تۇراتتى . بۇنى كۆرگەن ئادەملەر ياقىلىرىنى
تۇتۇشۇپ ، كۆزلىرىگە ئىشەنمەيۋاتقاندەك يېنىپ - يېنىپ
قارىشاتتى .
— يائاللا ، بۇ ، ھەقىقەتەن جاھانگىر غوجامىمدۇ ؟ !
— بەستى ئانچىۋالامۇ يوغان ئەمەس ئىكەنغۇ ؟
— مۇشۇنداق تۇرۇپ ئىككى - ئۈچ يىلدىن بېرى چىڭ
چېرىكلىرىنىڭ چۇمۇلىدەك قاپساپ كەلگەن لەشكەرلىرىنى
ئوڭتەي - توڭتەي قىلىپ ، قەشقەرنى تۇتۇپ تۇرۇپتۇ .
جاھانگىر غوجىنى كۆرمەي تۇرۇپ ، ئۇنىڭغا ئىخلاس
قىلىپ يۈرگەن خەلق ھاياجانلىنىپ كەتتى . بۇ چاغدا كىم-
دۇر بىرى :
— مۇشۇ ئادەم قولغا چۈشكەندىن كېيىن بىزنىڭ ئەمدى
ھەر نېمە بولمىغىمىز ھەق دەڭلار ،— دېدى . ئۇنىڭ كەينى-
دىنلا يەنە بىرىنىڭ :
— بىز ئۇ كىشىنىڭ چىڭ چېرىكلىرى بىلەن ناچار
ئېلىشقانلىقىدىن ئەمەس ، سانقۇنلارنىڭ خائىنلىقى تۈپەيلى-
دىن يېڭىلىپ قالدۇق ،— دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى .
— توغرا ئېيتىدىلا !— دەپ بۇ سۆزنى دۈگىلەك قارا
كۆزلىرى چانىقىغا ئولتۇرۇشۇپ قالغان چاڭگا ساقاللىق ئا-
دەم ماقۇللىدى ،— بەزى ئادەملەر بىر شەنىڭ بەگلىكىنى
بېرىمىز دېسە خەلقىمىز بۇياقتا تۇرسۇن ، ھەتتا خوتۇن ، بالا
- چاقىسىنىمۇ سېتىۋېتىشتىن يانمايدۇ ؟ بالا ۋاقتىدا قەشقەر-
دىن قېچىپ كېتىپ ، بۇ تەرىپى قوقەنت ، مەرغىلان ، ئەنجان-
نىڭ خەلقىنى ، ئۇ تەرىپى تاغ قىرغىزلىرى بىلەن تاجىكلار-

نى كەينىدىن ئەگەشتۇرۇپ ، ئاق تاغلىقلار بىلەن قارا تاغلىق-
لارنىڭ بېشىنى قوشۇپ جەڭگە باشلاپ كەلگەن بۇ ئادەم
پەقەت ساتقۇنلارنىڭ كاساپىتىدىن قولغا چۈشتى - دە .
— ئۇ دېگەنلىرى راست ! — جەڭدە بىر قولىدىن ئايرى-
لىپ ، ئەمدى نېمە قىلارىنى بىلمەي تىت - تىت بولۇۋاتقان
ياش يىگىت سۆزلەپ كەتتى ، — ئەسلىدە بىز بىرىمىز بېرى
تارتساق ، يەنە بىرىمىز نېرى تارتىپ دۈشمەنگە يەم بولۇپ
كېلىۋاتىمىز . مانا ئاۋۇ ئىسھاق ۋاڭنىلا ئالايلى ، ئۇنىڭغا
چىنلا ئەمەلدارلىرى بەش كۈنلۈك ۋاڭلىق ئەمىلى بېرىپ
قويۇۋىدى ، كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەي قالدى- ھە .
ئالدىرىمىسىلا ، ئۇكا ، ياراتقان ئىگەمنىڭ ئارغامچىسى
ئۇزۇن .
ھېلىقى بىر قولى يوق يىگىت تېخىمۇ قىزىپ سۆزلەپ
كەتتى :
— ئاكا ، قىرغىزلار غوجامنى ئۆز باغرىمىز دەپ ئىچىد-
گە ئېلىۋاتقاندا ، ئىسھاق دېگەن بۇ ۋاڭنىڭ : «مەن غوجام-
نىڭ سادىق ئادىمى »دەپ قىلغان خائىنلىقىنى قارىمامدىلا ،
بەلكى ئۇ ئۆمۈر بويى ئەۋلادى بىلەن قەشقەرگە ۋاڭ بولۇپ
قالىمەن دەيدىغاندۇ . ئەمما ، ئۇ بۇ چۈشىنى سۇغا ئۆرىسۇن !
قەشقەر خەلقى ھەممىنى ئۇنتۇپ كەتسىمۇ ئىسھاق ۋاڭنىڭ
خائىنلىقىنى ئۇنتۇمايدۇ !
سولانغان قەپەس ھېيتگاھ مەيدانىغا قويۇلۇشى بىلەن
بىر قولى يوق يىگىت ئۆزىنى شۇ تەرەپكە ئاتتى . لېكىن ئات
چاپتۇرۇپ كەلگەن يايى يالاڭۋاشتاق يىگىتنىڭ بېشىغا يوغان
قامچا بىلەن ئىككى - ئۈچنى ئۇرۇۋەتتى . يىگىتنىڭ بېشى
قېيىپ ، بىر پەس ئېسەنگىرەپ تۇرۇپ قالدى - دە ، قامچا

تەگكەن يەردىن ئىرغىپ چىقىپ ، ماڭلىيىغا ئېقىپ چۈشۈ-
ۋاتقان قاننى ساق قولى بىلەن سۈرتتى ، ئاندىن يايىنىڭ
پىچاق بىلەن تىلىپ قويغاندەك جىرتاق كۆزلىرىگە تىكىلىپ
قاراپ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى :

— بىز تىرىك تۇرۇپ سەندەلەرگە دەپسەندە بولمايـ
مىز ، — ئۇ شۇنداق دەپ ئۆپچۆرىسىگە قارىۋىدى ،يايىغا
ئاتقۇدەك ھېچ نەرسە تاپالماي ، جاھانگىر غوجىنى سولىغان
قەپەسنىڭ تۆمۈرلىرىنى تارتىپ يۇلۇۋالماقچى بولدى .

بۇ چاغدا چىڭ چېرىكلىرىنىڭ جاھانگىر غوجىنى تۇتۇپ
كەلگىنىنى ئاڭلاپ يېقىنلىغان ئادەملەرنىڭ شاۋقۇن - سۈرەـ
نى كۆچىيىپ كەتتى .

خەلق قەپەسنى قورشاپ يېقىنلىشىپ كېلىۋىدى ، ئات
ئۈستىدە تۇرغان مانجۇ ئەمەلدار چېرىكلەرگە قاراپ نېمىنىـ
دۇر دەپ ۋارقىرىدى . ئۇنىڭ بۇيرۇقىنى كۈتۈپ تۇرغان
چېرىكلەر بىر قولى يوق ھېلىقى يىگىتنى نەيزىلەپ تاشلىـ
دى .

— ۋاي خۇدايىمەي ، ئەمدى بىز كۆرمىگەن بۇ كۈنلەر
قاپتىمىكەن ، — دەپ ئاياللارنىڭ زارلىغان ئاۋازلىرى ئاڭلانـ
دى . شۇ ئارىلىقتا ئاق يۈزلۈك ، زىلۋا بويلۇق بىر قىز
توپتىن يۇلقۇنۇپ ئالغا چىقىپ :

— ھەي ، قەشقەرنىڭ يىگىتلىرى ، خوتۇنلارغا ئوخشاش
جاۋىلدىشىپ تۇرامسىلەر ، ھامان بىر ئۆلۈم ، قېنى ئالـ
غا ،— دەپ ۋارقىرىۋىدى ، چېرىكلەرنىڭ قانغا بويالغان نەيـ
زىسى ئۇنىڭ قىزىل دۇخاۋىدىن تىكىلگەن جىلىتكىسىگە
تىرەلدى . قەددىنى تىك تۇتقان قىز ئاق پاختىسى چىقىپ
تۇرىدىغان كۆزلىرىنى تېخىمۇ يوغان ئېچىپ ، جامائەتكە بىر

نەرسە دېمەكچى بولۇپ تەمشىلىۋىدى ، لېكىن مەيدىسىگە سازجىلغان نەيزىنىڭ دەستىدىن دەم ئالالماي قالدى . بىر چاغدا ئۇ جىلتىكىسىنىڭ سىرتىغا ئۇرغۇپ چىققان قاننى ئالىقىنى بىلەن مەھكەم بېسىپ ، قەپەسىنىڭ يېنىغا سەندىتۇرۇلۇپ باردى - دە ، ئۇنىڭ تۆمۈرلىرىنى تۇتۇپ تىزلىنىپ يىقىلدى . باياتىن ۋاڭ - چۇڭ قىلىشىۋاتقان خەلق بىردىنلا جىم بولۇپ قالدى .

— كەچۈرىسىز ، غوجام ! بۇ دۇنيادا سىزنىڭ ئايىغىڭىزدا جان ئۈزۈش مېنىڭ ئۈچۈن بەخت ، — دېدى ھېلىقى قىز .

ئاتلىق چېرىك : «ئەمدىغۇ كىم ئىكەنلىكىنى كۆرگەنسىلەر . بىزگە قارشى چىققان ھەرقانداق ئادەمنىڭ تەقدىرى مۇشۇنداق بولىدۇ» دېگەندەك كۆزلىرىنى سەل ئېچىپ ، جامائەتكە زەردە بىلەن قارىدى . بۇ ئەھۋاللارنى كۆرۈپ تۇرغان خەلق غەزەپكە كەلدى - دە ، ئەمدى نېمە قىلىمىز دېگەندەك بىر - بىرىگە قاراشتى .

— خالايىق ، مۇنداق تۇرۇۋەرسەك بۇلارغا يەم بولۇپ تۈگەيمىز . ھامىنى بىر ئۆلۈم ، ئاجىزلار چېغىدا جېنىنى قۇربان قىلىشىۋاتقان يەردە بىزگە ئۇيات ئەمەسمۇ ؟ — بۇرۇتى يېڭىدىن خەت تارتىپ قالغان ئېگىز بويلۇق ، قوشۇما قاش يىگىت توپتىن سۇغۇرۇلۇپ مەيدانغا چىقتى - دە ، تۆمۈر قەپەسكە يېقىنلاشتى .

بۇ قەيسەرلىكنى كۆرگەن خەلق بۇ يىگىتنىمۇ ئۆلۈپ كېتىدىغان بولدى دەپ ئۆزلىرىنى چەتكە تارتىشتى . ئۇلارنىڭ بەزىلىرى :

— ھاي ، ئۇكام ، يالغۇز ئاتنىڭ چېڭى چىقمايدۇ . نا-

ھەق قۇربان بولۇپ كېتىسەن ، كەينىڭگە قايت ،— دەيتتى .
ئەمما ۋارقىرىشۋاتقانلار ئارىسىدا بۇ يىگىتنىڭ جاسارىتىنى
قوللاپ - قۇۋۋەتلىگۇچىلەر كۆپ ئىدى .

— ئۆزىڭىزگە ھېزى بولۇڭ ، باقەم ! — قاشلىرى
ئىنچىكە ، زىلۋا بويلۇق جۇۋان ئۇچ - تۆت ياش چامىسىدىكى
قىزى بىلەن ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى . ئۇچىسىغا ھاۋارەڭ كۆك-
لەك ، ئۇنىڭ ئۇستىدىن قىزىل بەرقۇتتىن تىكىلگەن پەش-
مەت ، بېشىغا ئۇستى يېشىل مەخمەل قاپلانغان سۆسەر تۆپە
كىيىپ ، بىلەكتەك ئىككى ئۆرۈم چېچىنىڭ بىرىنى ئالدىغا ،
بىرىنى كەينىگە تاشلىغان بۇ جۇۋاننى كۆرگەن ئادەملەر تې-
ڭىرقاپ قېلىشتى . بەزىلەر ئۇنىڭ كىملىكىنى سۇرۇشتۇر-
گىلى تۇردى :

— بۇ جۇۋان كىمكىنە ؟

ئۇزۇن چەكمىنى جۇۋازخانىدا ماي تارتقان ئادەمنىڭ
كىيىمدەك كىرلىشىپ كەتكەن ۋىجىك بوۋاي مۇرىسىگە ئار-
تىۋالغان خۇرجۇننى ئىككىنچى مۇرىسىگە تاشلاپ :

— بىز ئۇنى نەدىن بىلەيلى . ھازىر قەشقەردىكى ئىككى
ئادەمنىڭ بىرى چەتتىن كەلگەنلەر تۇرسا ، — دېدى - دە ،
سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — كىم بولسىمۇ ، ئىشقىلىپ ،
قەيسەر ئايال ئىكەن .

— ھاي ، نۇزۇك ، سىلەرگە نېمە كۆرۈندى ؟ ! كەينىڭ-
لارغا يېنىڭلار . ناھەقتىن ئۆلۈپ كېتىسىلەرغۇ سىلەر .

ئادەملەر ئاۋاز چىققان تەرەپكە قاراشتى .

— ھوي ، مۇنۇ بۇلاقبېشىدىكى ئاتاۋۇل پەنسادقۇ ! —
دېدى بايىقى خۇرجۇننى مۇرىسىگە ئارتىۋالغان ۋىجىك بو-
ۋاي .

— قايسى ئاتاۋۇل ؟
ھەممە كىشى مەيدانغا چىققىلىۋاتقان بوۋايغا قاراشتى . لېكىن ئادەملەر چاچلىرى كۈمۈشتەك ئاقارغان بوۋاينى قو- لىدىن تۇتۇۋېلىپ ، مەيدانغا چىقىشىغا قوشۇلمىدى .
— ھوي ، راستىنىلا قېرى پەنسادكەنغۇ . ئاۋۇ چوكان شۇنىڭ قىزى نۇزۇگۇمغۇ ؟
— قايسى نۇزۇگۇمنى دەۋاتىسىلەر ؟
— قايسى بولاتتى ،ھېلىقى شائىر ئابدۇرېھىم نىزارى- نىڭ مەدرىسىدە تەلىم ئالغان قوشاقچى نۇزۇگۇمچۇ ،— دەپ بېشىغا شاپاق دوپپا كىيگەن ، چىرايى كۈننىڭ ئىسسىقىدا كۆيۈپ قارىداپ كەتكەن ئادەم چۈشەندۈردى .
— ئاشۇ ئۆلىمانىڭ قولىدا كۆپلىگەن ۋەتەنپەرۋەر شا- گىرتلار تەربىيىلەندى ، جۇمۇسلا ،— دېدى بايىقى خۇرجۇ- نىنى مۈرىسىگە ئارتىۋالغان بوۋاي . ئەمما ئۇلارنىڭ ئاۋازى- نى : «نۇزۇگۇم ، هاي ، جېنىم قىزىم ، ئۆزۈڭنى ئايىمى- ساڭمۇ نارەسىدە بالاڭ بىلەن قېرى داداڭنى ئايساڭچۇ ؟ هاي ، كۈيئوغۇل ، كەينىڭىزگە قايتىڭ !»دېگەن قېرى پەن- سادنىڭ گۈركىرەپ چىققان ئاۋازى بېسىپ كەتتى .
كىشىلەر ئاتاۋۇل پەنسادقا تەسەللى بەردى :
— سەۋر قىلىسىلا ، چوڭ دادا ، دەھشەتلىك پەيتلەردە ياشلارنى توختاتقىلى بولامدۇ ؟
— نۇزۇگۇم ، كەينىڭىزگە يېنىڭ !
— ئاۋۇ ئالدىدا كېتىپ بارغىنى باقىغۇ ، — دەيتتى ئەر - ئايال ئىككىسىنىڭ مەيدانغا چىققىنىغا ھەيران بولغان- لار .
— كۆردۇڭمۇ ، ئۇنىڭ خوتۇنىنىڭ قورقماستىن ، ئېرى-

ـدىن قالماي مەيدانغا چىققىنىنى . قانچە قىلغان بىلەن پەنساد-
نىڭ قىزى ـ دە !

بۇ ۋەقە ھېيتگاھ مەيداندىكى ئادەملەرنى تېخىمۇ ھەي-
ران قالدۇردى . ئۇلار ھەققىدە ھەركىم ھەر خىل گەپلەرنى
قىلاتتى .

— قىزلار بېلىنى باغلاپ ، مەيدانغا چۈشۈۋاتقاندا بىز
قانداق قاراپ تۇرىمىز . قاچانغىچە بۇ جاننى ئەسكى چاپاننىڭ
ئىچىدە ساقلايمىز . قېنى ، يول بېرىڭلار ! — دەپ شاپ بۇ-
رۇتلۇق يىگىت مۇرىسىگە ئارتىۋالغان پەشمىتىنى قولىغا
ئېلىپ سىقىمداپ تۇتتى ـ دە ، ئۆزىنى نۇزۇگۇملار تەرەپكە
ئاتتى .

بىر قولىدا ئېرىنىڭ پېشىدىن تۇتۇپ ، ئىككىنچى قولى-
دا قىزىنى يېتىلىۋالغان نۇزۇگۇم ئېتىلىپ ئالدىغا چىقتى-
دە :

— خالايىق ، بۇلار ھەممىمىزنى ئۆلتۈرەلمەيدۇ . قەد-
دىڭلارنى پۈكمەڭلار ! — دەپ ۋارقىرىدى ، ئاندىن چېرىكلەر-
گە قاراپ توۋلىدى ، — يوقىلىش كۆزىمىزدىن ! سەنلەر
غوجامنى قەپەسكە سولىغان بىلەن پۈتكۈل قەشقەر خەلقىنى
سولىشالمايسەن .

نۇزۇگۇم بىلەن باقەم قەپەسكە سەل يېقىنلىشىۋىدى ،
جامائەت چېرىكلەر ئۇلارنى ئۆلتۈرۈۋېتىدىغان بولدى دەپ
چۇرقىرىشىپ كەتتى . ئۇلار نۇزۇگۇمنى ئاياپ ، ئەگەر چې-
رىكلەر بۇ قىزغا قول كۆتۈرسە ، ھەممىمىز ئۇلارغا يېپىشى-
مىز دېگەندەك ، بارغانسېرى يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتاتتى . خەلق
بىلەن كۈچ ئېلىشالمايۋاتقان چېرىكلەر : «ئەمدى بۇ خوتۇننى
نېمە قىلىمىز »دېگەندەك ئات ئۈستىدىكى مانجۇ باشلىقىغا قا-

راشتى. بۇ چاغدا ئىلگىرى ـ كېيىن مۇنداق گۈزەل ئايالنى
كۆرۈپ باقمىغان چېرىك بېشى نۇزۇگۇمدىن كۆزىنى ئالالماي
قالدى ـ دە، ئۇنىڭغا كۆڭۈل رىشتىنى ئىزھار قىلماقچى
بولغاندەك ھېجىيىپ يوغان چىشلىرىنى كۆرسەتتى. لېكىن
نۇزۇگۇم ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويمىدى. ئەكسىچە ئۇنىڭ كۆزلى-
رىدىن ئوت چاقناپ دۈشمىنىگە بولغان غەزەپ ـ نەپرىتى
ئۆرلىمەكتە ئىدى. ئاتتىكى چېرىك نۇزۇگۇمغا ياخشىراق
سەپسېلىپ قارىغاندا، ئۇنىڭ ئاۋۇ كۈنى «گۈلباغ» ئالدىدى-
كى جەڭدە ئەي جياڭجۈننىڭ ياردەمچىسىنى ئۆلتۈرۈپ قې-
چىپ كەتكەن ئايال ئىكەنلىكىنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. چې-
رىك بېشى دەرھال ئەس ـ ھوشىنى يىغىپ، چېرىكلەرگە
قاراپ ۋارقىرىدى. باياتىن قورشاپ، قىسىپ كېلىۋاتىسمۇ،
پەقەت باشلىقىنىڭ ئەمر ـ پەرمانى بويىچە ئىش قىلىپ
كېلىۋاتقان چېرىكلەر ئەمدى نەيزىلىرىنى كۆتۈرۈپ توپلانغان
خەلقنى قوغلاشقا باشلىدى.

— ماڭ، يوقال، بولمىسا ھازىر ھەممىڭنىڭ كاللىسى-
نى ئېلىپ دەرۋازىغا ئېسىپ قويىمىز!

بىر ـ ئىككى چامداپ، شىپقاپ ئىلگىرىلەۋاتقان خەلق
چېكىنسىمۇ باقى بىلەن نۇزۇگۇم چېكىنمىدى. چېرىكلەر
يەنە ئات ئۈستىدىكى باشلىقىغا قارىۋىدى، تېخىچىلا نۇزۇ-
گۇمنىڭ چىرايىغا مەھلىيا بولۇپ تۇرغان بۇ مانجۇ جياڭجۈ-
نىڭ چىرايلىق قىز ـ جۇۋانلارنى ئىچكىرىگە پالاش ھەققىدى-
كى بۇيرۇقىنى ئەسلىدى ـ دە، ئۇنىڭدىن بۇ جۇۋاننى تىرىك
تۇتقانلىقى ئۈچۈن مۇكاپات ئالىدىغانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەل-
تۈرۈپ چېرىكلەرگە: «ئۇنى تۇتۇپ چەتكە ئاچىقىڭلار» دەپ
بۇيرۇدى. ئۈچ ـ تۆت چېرىك ئۆزلىرىدىن ئېگىز جۇۋاننىڭ

قوللىرىنى قايرىپ تۇتۇپ ، ئۇنىڭ كەينىگە تىرەجەپ قارشى-لىق كۆرسىتىشكە قارىماي ، سۆرەشتۈرۈپ چەتكە ئېلىپ ماڭدى . قالغان چېرىكلەر باقىغا ياماشتى .

— باقەم !

— نۇزۇگۇم !

بارغانسېرى بىر - بىرىدىن يىراقلىشىۋاتقان بۇ ئىككى-سىنىڭ چىڭ چېرىكلىرىنى تىللاپ ۋارقىرىغان سۆزلىرى ئادەملەرنىڭ يۈرەك - باغرىنى ئېزىپ ، چىڭ ئەمەلدارلىرىغا بولغان غەزىپىنى تېخىمۇ كۈچەيتمەكتە ئىدى .

— بۇ نېمە بالا - قازادۇر ، ئەمدى بىز كۆرمىگەن مۇشۇ كۈن قالغانمىدى . بۇلار ئەرلەرنى ئازابلىغىنىنى ئاز دېگەن-دەك ، قىزلىرىمىزغىمۇ كۈن كۆرسەتمەيدىغان ئوخشايدۇ .

باياتىن بېرى جاھانگىر غوجا ئۈچۈن جېنىنى قۇربان قىلىۋاتقان قەيسەرلەرنى كۆرۈپ ئاھ ئۇرۇۋاتقان خەلقنىڭ غۇلغۇلىسى تېخىمۇ ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى .

— هاي ، يىگىتلەر ، ئۇلار مۇشۇنداق قىزلارنى ئارد-مىزدىن ئەكېتىپ بارسا قانداق چىداپ تۇرىسىلەر ؟

بېشىغا داكا ياغلىق تاڭغان مەزلۇمنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭ-لاپ ئۆزلىرىنى تۇتۇپ تۇرالمىغان يىگىتلەر نۇزۇگۇمنىڭ كەينىدىن يوپۇرۇلۇپ مېڭىشىدى ، ئۇلاردىن يەنە تۆتىنىڭ مەيدىسىگە نەيزە سانجىلىپ يىقىلدى . بۇ چاغدا نۇزۇگۇمنى ئېلىپ ماڭغان چېرىكلەر بىرنەچچە سەپ بولۇپ ئۇلگۇرگەنى-دى . قۇرۇق قول يىگىتلەر چېرىكلەرگە قارشى كۈچ ئېلى-شالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ئاستا - ئاستا كەينىگە چېكى-نىشتى .

— قىزىم !— ئاتاۋۇل بوۋاينىڭ يىغا ئارىلاش بوغۇلۇپ

چىققان ئۇنى خەلقىنىڭ ۋاڭ - چۇڭىنى بېسىپ ئاڭلان-
دى، — قىزىمنى قويۇۋېتىڭلار، ئىپلاسلار! شۇنچە ئەرنىڭ
قانلىرىنى ئىچىشكىنىڭنى ئاز دەپ، ئەمدى قىزىمنىڭ قېنىد-
نى ئىچىشكۈڭ كەلدىمۇ؟

— دادا... ئارزۇگۇلگە قارىسلا...، — نۇزۇگۇمنىڭ ئا-
ۋازى بىلەن تەڭلا ئۈچ ياشلىق ئارزۇگۇل ئۆزىنى تۇتۇپ
تۇرغان ئايالنىڭ قولىدىن يۇلقۇنۇپ چىقىپ، ئاپىسىنىڭ
كەينىدىن يۇگۇردى:

— ئاپا...

نارەسىدىنىڭ ئاۋازى ئۇزاق سوزۇلمايلا «ئاپا» دېگەن
پېتى توختاپ قالدى. ئۇنىڭ ئورنىغا كىمدۇر بىرىنىڭ:

— ۋايجان! — دەپ ۋارقىرىغان ئېچىنىشلىق ئاۋازى
ئاڭلاندى.

— مۇنۇ قانخورلار كىچىككىنە بىر نارەسىدە قىزنىڭ
مەيدىسىگە نەيزە ئۇرۇۋەتتىا! بۇ قانخورلارنىڭ كىچىك بالىنى
ئۆلتۈرۈشكە قانداقمۇ قولى بارغاندۇر!

مەيداندا يىغا - زار ئارىلاش ۋاڭ - چۇڭلار كۆتۈرۈلۈپ
كەتتى. ئادەملەر بۇ قېتىم يەنە دۈكۈرەپ كەلگىنى بىلەن
چېرىكلەرگە قول كۆتۈرەلمىدى. ئۇلار نۇزۇگۇمنىڭ كەيند-
دىن بىرئاز يەرگىچە مېڭىپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي ئېسەن-
گىرەپ قالدى.

— ئىپلاسلار ... نەۋرەمنى ئۆلتۈرۈۋەتتى ...
ۋىجدانسىزلار، — ئاتاۋۇل بوۋاي قارشىسىدىكىلەرنى ئىتتىد-
رىپ، سۇنايلىنىپ ياتقان نەۋرىسىنىڭ قېشىغا باردى - دە،
ئۇنى ياتقان يېرىدىن دەس كۆتۈرۈۋالدى. نەۋرىسىنىڭ ئاغزىد-
دىن ئېقىۋاتقان قاننى يېڭى بىلەن ئېرتىپ، ئۇنى مەيدىسىگە

باستى ـ ده ، تەقدىرنىڭ بۇ قىسمىتىگە نالە ئۇقۇپ ، ئۆزىنى
تۇتالماي يىغلىۋەتتى . بوۋاينىڭ قۇلىقىغا يىراقلاپ كېتىۋات-
قان كۇيئوغلى باقى بىلەن نۇزۇگۇمنىڭ ۋارقىرىغان ئۇنلىرى
ئاڭلانماقتا . ئەمما ، ئۇ ئەمدى ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىپ
قويغان ئادەمدەك غەمكىن تۇراتتى . پۇتكۇل ھاياتىدا قەشقەر
غوجىلىرى بىلەن يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ
ئۆتكەن بۇ قېرى پەنساد بىگۇناھ نەۋرىسىنىڭ جەستىنى
قۇچاقلاپ يىغلىماقتا . ئەمدى ئۇ ، زادى ئاددىي پۇقراغا ھېچ-
كىمدىن ياخشىلىق كەلمەيدىغان ئوخشايدۇ دەپ ، ئۆزىنىڭ
شۇلارغا خىزمەت قىلىپ ئۆتكىنىگە پۇشايمان قىلاتتى .
مەيداندىكى خەلقنىڭ نارەسىدە بالا بىلەن بۇ قېرى بوۋاي-
غا ئىچى ئاغرىپ كەتتى . كىملەردۇر بوۋاينىڭ قولتۇقىدىن
يۆلىدى . ئەمما خەلقنىڭ دىققەت ـ نەزەرى قەپەستىكى جاھان-
گىر غوجىدا ئىدى .

V

كۆز ئايلىرىنىڭ كىرگىنىگە قارىماستىن يازىچە خۇم-
دان تەپتىدەك ئىسسىغان ھاۋا ھاراربتى تۆۋەنلەيدىغاندەك
ئەمەس ئىدى . بىر ئايدىن ئوشۇق ۋاقىتتىن بېرى ، بىر تامچە
يامغۇر تامىمىغاچقا ، قۇمساڭغۇ يەرنىڭ توپىسى سەل شامال
چىقسا ئۇپىدەك توزۇپ ، ھاۋانى تېخىمۇ مانانلاشتۇرۇۋې-
تەتتى . شەھەر سېپىلىنىڭ سىرتىدىكى خۇددى تاسقاپ قويى-
غاندەك قۇملار يالاڭ ئاياغ ئادەم دەسسىگۇسىز دەرىجىدە قى-
زىپ كەتكەنىدى . بۇ ئىسسىقتا چىدىيالمىغان ھەتتا كەسلەن-

چۈك ئوخشاش يەر بېغىرلاپ يۈرىدىغان جان ـ جانىۋارلارمۇ يەر ئاستىدىكى ئىنلىرىغا يوشۇرۇنۇۋالغانىدى. تالا ـ تۈزدە كۆزگە چېلىققۇدەك ھېچ نەرسە يوق، جىمجىت. ئۇرۇش جەريانىدا شېھىت بولغانلارنىڭ جەسەتلىرى دەپنە قىلىنمىغاچ- لىقتىن، ئۇ يەر ـ بۇ يەرلەردە سېسىپ، قۇرت ـ قوڭغۇزلا- رغا يەم بولۇپ ياتاتتى. ئىتلار ئاتلارنىڭ ئۆلۈكلىرىنى سۆ- رىلدىن نېرىراق يەرگە سۆرەپ ئاپىرىپ، يۇلۇپ ـ تارتىپ يېمەكتە. ئۆلگەنلەرنىڭ باشلىرى ئۆتكەن جەڭلەردىكىگە ئوخشاش بۇ قېتىممۇ كېسىۋېلىنىپ، شەھەر سىرتىدىكى تۈزلەڭگە دۆۋىلەپ قويۇلغان، بەزىلىرى سېپىل دەرۋازىلىرى- نىڭ باشلىرىغا ئېسىپ قويۇلغانىدى. كۈن تىك كۆتۈرۈ- لۈپ، ئىسسىقى تېخىمۇ كۈچىيىشكە باشلىغاندا قەشقەر خەل- قى خۇددى قاپقىسى ئېچىلىپ كەتكەن توسمىنىڭ سۈيىگە ئوخشاش دەرۋازىدىن دۈكۈرلەپ چىقىشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ ۋاڭ ـ چۇڭىدىن ئۈركۈگەن كەپتەرلەر مۇنارلار ئۈستىدە توپ ـ توپ بولۇپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلمەكتە. چىڭ چېرىكلە- رى شەھەر خەلقىنى ھەرقانچە تۇتۇپ تۇرمىلەرگە سولىدۇق دېگەنبىلەنمۇ، ئەمما بۇ يەرنىڭ خەلقى كېمىيىشنىڭ ئورنىغا تېخىمۇ كۆپىيىپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. ئۇلارنىڭ ھەممى- سىلا پالانغانلارنى ئۇزىتىپ، خوشلىشىپ كېلىش ئۈچۈن كەلگەن ئادەملەر ئىدى. بۇلارغا شەھەر ئەتراپىدىكى يېزىلار- دىن كەلگەنلەر قوشۇلۇپ بۇ يەر قالايمىقان بولۇپ كەتكەچكە، ھەتتا پالانغانلارنى ھەيدەپ ماڭغان چېرىكلەرمۇ نېمە قىلارىنى بىلمەي قايمۇقۇپ قېلىشقانىدى.

— يولىمىزغا كاشىلا قىلماڭلار، — دەپ ۋارقىرايتتى چېرىكلەر نەيزىلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، — ئەمدى يېقىن

كېلىدىغان بولساڭلار ئەجىلىڭلاردىن بۇرۇن ئۆلىسىلەر !

لېكىن ئۇزۇن پۇرمىلىك كۆڭلەكلىرى بىلەن پەرىجە- لىرى پۇتلىرىغا يۆگىلىپ ، پۇتلىشىپ مېڭىۋاتقان بوۋاي — مومايلار ۋە ئۇششاق باللار چېرىكلەردىن تاياق يېسىمۇ سۇر- گۇنلەرنىڭ كەينىدىن قالمايتتى . ئۇلار بۇ پالانغانلارنى قايتا كۆرەلىشىگە كۆزلىرى يەتمىگەنلىكتىن ، يىقىلىپ چۈشسىمۇ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ، قېرىنداشلىرىنىڭ كەينىدىن ئەگى- شىپ كېتىۋاتاتتى . بەزىلىرى ئۇلجا قىلىنغان قىزلىرىنى ئايرىپ ئېلىپ قېلىش ئىمكانىيىتى بولۇپ قالار دېگەن ئۈ- مىدتە ھەربىر چېرىككە بىر يالۋۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ رەھىم قىلىشىنى تىلەيتتى .

— ئاغزىڭنى ئېشەكنىڭ ئاغزىدەك ئېچىشىپ تۇرغىچە چاپسانراق ھەيدىمەمسەن !— خەلقنىڭ غەزەپ - نەپرىتىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋالسا ، يەنە بىر بالاغا ئۇچرايدىغىنىنى ياخشى بىلىدىغان چېرىك باشلىقلىرى چېرىكلىرىنى تىللاپ ، ئالدى- راتماقتا ،— ماڭماي قارشىلىق كۆرسەتكەنلىرىنى شۇ يەردىلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىڭلار !

قەشقەر سېپىلى سىرتىدىكى گۈمبەزلەرگە ئوخشاش چوقچىيىپ تۇرغان قۇم دۆۋىلىرى ئارقىلىق ئاقسۇ تەرەپكە قاراپ يولغا چىققان پالانغۇچىلارغا كەينىدە قېلىۋاتقان شە- ھەرنىڭ ئېگىز مۇنار ، مەسچىت ، مەدرىسىلىرى ، ئاسمان بىلەن بوي تالىشىپ ئۆسكەن قاپاق تېرەكلىرى ئالاھىدە ئىس- سىق كۆرۈنەتتى . ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ مانجۇ خاندانلىقىنىڭ پادىشاھى داۋگۇاڭ خاننىڭ چېرىكلىرىدىن قۇتۇلالمايدىغان- لىقىغا كۆزلىرى يەتكەندىن كېيىن ، شەھەر سىرتىدىكى ما- زارلارغا ، شەھەردىن بەش - ئالتە چاقىرىمدەك يەردىكى ئاپ-

ئاق غوجا مازىرى تەرەپكە قاراپ، خۇددى ئۆزلىرىنىڭ كۆز ياشلىرىنى كۆرسە، يىغا - زارىسىنى ئاڭلىسا، غوجامنىڭ مېھرى - شەپقىتى تېگىپ قالىدىغاندەك، چاچلىرىنى يۇلۇپ ئاۋازىنىڭ بارىچە ئۈن سېلىپ يىغلىشاتتى. ئۆز زامانىسىدا بۇ تەۋەدىكى مۇسۇلمان ئەھلىنىڭ تاۋاپ قىلىدىغان ئورنى بولۇپ ھېسابلانغان بۇ مازار دىندارلارنىڭ چۈشەنچىسىدە چوڭ غازاتلارغا ئاتلانغانلارغا روھىي كۈچ ئاتا قىلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، جاھانگىر غوجا قارا كىيىملىك تاجىكلار، قوقەنتلىكلەر ۋە قىرغىزلاردىن تەشكىل تاپقان لەشكەرلىرىنى مازارنى تاۋاپ قىلدۇرۇپ، غازاتقا ئاتلاندۇرۇپ، چىڭ چېرىكلىرىنىڭ قېنى بىلەن تۈمەن دەرياسىنىڭ سۈيىنى بويىغان. ئۆزلىرىنىڭ غالىبىيىتىنىمۇ ئاشۇ ئاپئاق غوجا مازىرىنىڭ مەدىتىدىن دەپ جاكارلىغانىدى. بۇنى ئاڭلىغان خەلق بىزنى مۇشۇ پالاكەتتىن ھازىرمۇ ئاشۇ غوجىنىڭ ئەرۋاھى قۇتۇلدۇرۇپ قالامدىكىن دېگەن ئۈمىدتە مازارغا قارىۋىدى، ئۇ تەرەپتىن ئۆزلىرىنى قۇتۇلدۇرىدىغان لەشكەرلەرنىڭ ئورنىغا ساقاللىرى ئۆسۈپ، چاچلىرى گەجگىلىرىگە چۈشكەن، ئۇچىسىغا كۆلاھ بىلەن جەندىلەر كىيگەن بىر توپ دەرۋىش - قەلەندەرلەر كېلىۋاتقىنىنى كۆردى. ئۈچ يۈز ئاتمىش كۈن خۇددى جىن - شەيتانلار كۆچكەندەك داقا - دۇمباقلىرى بىلەن خۇرجۇن - خالتىلىرىنى دۈمبىلىرىگە ئارتىشىپ، چۆل - جەزىرىلەرنى كېزىپ يۈرىدىغان بۇ ئادەملەرنىڭ رەڭگى گويا ئېگىردەك قارىداپ، تەنلىرى ئاپتاپتا قالغان تارىمۇشتەك قېتىشىپ كەتكەنىدى. باشقا ۋاقىتلاردا توپ - توپ بولۇپ قۇم بارخانلىرى ئارىسىدىكى يوللار بىلەن خۇدا يولىدا زىكىر سوقۇپ چەت - ياقىلاردىكى

مازارلارغا كېتىدىغان بۇ دەرۋىشلەر ئەل بېشىغا كۈن چۈ-
شۈپ ، كۆپلىگەن ئادەملەرنىڭ يىراق يۇرتلارغا پالانغىنىنى
ئاڭلاپ ئەمدى ئۇلار تەرەپكە كېلىشۋاتاتتى . ئۇلار پالانغانلار-
نىڭ يېرىمى دېگۈدەك قىز - جۇۋانلار ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ،
كۆزلىرىگە ئىشەنمەي بىر دەقىقىدەك تۇرۇپ قالدى .

— ئۆلۈپ كەتسەكمۇ مۇشۇ مەزلۇملار بىلەن بىللە ئۆ-
لۈپ كېتەيلى ، كەتتۇق ، ئاداش ، — دېدى يىرتىق پەرىجىسى-
نى مۈرىسىگە ئارتىۋالغان چاڭگا ساقاللىق دەرۋىش قولىغا
سىرى چۈشۈپ كەتكەن كونا راۋابنى تۇتۇۋالغان ياش يىگىتكە
قاراپ .

— يۇرەكتىكى پاراڭنى قىلدىلا ، — دېدى راۋابچى يى-
گىت رازىمەنلىك بىلەن . ئۇلارنىڭ سۆزى پەرىجىسىنىڭ پې-
شىنى لاتا بەلۋېغىغا قىستۇرۇپ ، خۇرجۇنىنى مۈرىسىگە ئار-
تىۋالغان ئېگىز بويلۇق ، چىشاڭ دەرۋىشكىمۇ يېقىپ كەتكەن
بولسا كېرەك ، ئۇلارنى چىن دىلىدىن قوللىدى :

— ۋۇ ، بەللى ، مانا بۇ گېپىڭلار بولىدۇ .بىز مۇنداق
گۈزەللەرگە ھەمسەپەر بولۇپ ، سەددىچىن سېپىلىغا بولسىمۇ
بىللە بېرىشقا تەييار .

— ئۇستىخىنىمىز چۆللەردە قېلىپ ، قۇزغۇنلارغا يەم
بولسىمۇ مەيلى ئەمەسمۇ ، — دېدى يەنە بىر دەرۋىش .

كالپۇكلىرى گەز باغلاپ ، قۇرۇپ كەتكەن دەرۋىش ئاغ-
زىنى تامشىپ :

— مۇنداق خېنىملارنى مانجۇ چېرىكلىرىگە تارتقۇزۇپ
قويۇپ ، بۇ شەھەردە قانداق باش كۆتۈرۈپ يۈرىمىز ، — دەپ
ئەتراپىدىكى كىشىلەرگە قارىدى ، — كىمنىڭ ئوشۇق -
تۇشۇك نان - پىنى بار ، بېرىڭلار ! ئۇزاق سەپەرگە ماڭغان

ئوغۇل ـ قىزلىرىڭلارنىڭ بېشىدىن سەدىقە بولسۇن .
پالانغان باللىرىغا ئاتاپ ئەكەلگەن نەرسىلىرىنى بېرەل-
مىگەن بوۋاي ـ مومايلار ئەمدى ئۇ نەرسىلىرىنى قەلەندەر-
لەرگە بېرىپ ، ئۇلارغا ئۆزلىرىنىڭ باللىرىغا ياخشىراق
قاراپ قويۇشىنى جېكىلەشكە باشلىدى .
پالانغانلارنى خەلقتىن ئايرىيالماي ئاۋارە بولۇۋاتقان چې-
رىكلەر بۇ بىر توپ دەرۋىشلەرنى كۆرۈپ ئۆز ئىشلىرىنىڭ
تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىغا ھەيران بولۇپ ۋارقى-
رىشىۋاتاتتى .
— سەنلەرنى ھېچكىم چاقىرغىنى يوق . ئادەمگە پۇتلى-
كاشاڭ بولماي نېرى بېرىش ! — چېرىكلەر دەرۋىشلەرنى
نەيزىلىرىنىڭ ئۇچى بىلەن نوقۇپ ، ئىتتىرىپ قوغلايتتى .
ئەمما يىلنىڭ تۆت پەسلىدە تالا ـ تۈزدە يۈرۈپ ، تەنلىرى
چېنىقىپ كەتكەن دەرۋىشلەر ئۆزلىرىگە نەيزە ـ قىلىچلارنىڭ
تېگىۋاتقىنىغا قارىماي توپنىڭ ئىچىگە ئىچكىرىلەپ كىرىپ
كېتىپ باراتتى .
— قايت كەينىڭگە ، قايت دەيمەن !
بىر چاغدا چېرىكلەرنىڭ ئۆرۈپ قوغلىغىنىغا قارىماس-
تىن ، توپنىڭ ئىچىدىن بېغىررەڭ كۆڭلىكىنىڭ ئۈستىگە
يېشىل كەمزۇل كىيىۋالغان ، ساغرىسىغا چۇشۇپ تۇرغان
قارا چېچى چۇۋۇلۇپ كەتكەن زىلۋا بويلۇق قىز ئايرىلىپ
چىققىنى ـ دە ، ئۆزىنى كەينىدىن ئەگىشىپ كېلىۋاتقان خەلق-
نىڭ ئىچىگە ئاتتى . ئۇ چېرىكلەرنىڭ : «قايت كەينىڭگە ،
قايت ! »دېگەن ۋارقىراشلىرىغا پەرۋامۇ قىلمايتتى .
يېشى ئەمدىلا ئون توققۇزغا تولغان بۇ قارىقۇمچاق قىز
خۇددى ھېچ نەرسىنى ئاڭلىمىغاندەك بىر خىل مېڭىپ ،

يىغا - زار قىلىشىۋاتقان قېرى - چۆرىلەرگە يېقىنلىدى .

— بۇياق كىم بولىدۇ؟ — دەپ سورىدى يېشىنىڭ كىچىكلىكىگە قارىماستىن بىرچاغلاردا نۇزۇگۇم ئوقۇغان مەدرىسىدە ئوقۇغان ، شەھەردىكى ئىسكەندەر ۋاڭنىڭ مەسچىتى ئالدىدىكى كوچىدا تۇرىدىغان ئابدۇللا قاراقچىنىڭ قىزى گۈلنىسا كېلىۋېتىپ .

— ۋىيەي ، بىلمەيتتىڭىزمۇ؟ ھېنىپەمغۇ . بۇ ياقنىڭ تويى بولغىلىۋاتقاندا جاھانگىرغوجا قوزغىلىڭى باشلىنىپ كەتتى ، سۆيگەن يىگىتى جەڭدە قازا بولدى . ھېنىپەم بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان كۈندىن باشلاپ ئېسىدىن ئادىشىپ قالغاندى . ئۇنى «ئۆيىدىن چىقىپ كېتىپتۇ» ، «شەھەر ئەتراپىدىكى مازارۇ قەبرىستانلارنى كېزىپ يۈرۈپتۇ»دەپ ئاڭلايتتۇق . بۈگۈن بۇ بىچارىنىمۇ ئېلىپ مېڭىپتۇ .

— ھېنىپەم ، بۇلار يەنە سىزگە نەيزە ئۇرۇۋېتەمدىسۇن ! — دېدى باياتىن قىزنى ھىمايە قىلىپ يۈرگەن ياش دەرۋىش . ئەمما قىز ئۆزىگە قارىتىپ سۆزلەۋاتقان دەرۋىشنىڭ گېپىگە قۇلاق سالغىنى يوق . ئۇ ئىلگىرىكىدەكلا يوغان كۆزلىرىنى يىراقتا قېلىۋاتقان قەشقەر شەھىرىدىن ئالماي ئىلگىرىلىمەكتە .

— پەخەس بولۇڭ ، ھېنىپەم ، — بۇلجۇڭ گۆشلىرى تارىمۇشتەك قاتقان يەنە بىر دەرۋىش ھەممىدىن ئىلگىرى قىزنىڭ قېشىغا يېتىپ بېرىپ ، ئۇنى ئۆز ھىمايىسىگە ئالماقچى بولۇۋىدى ، بىرنەچچە چېرىك ھەر تەرەپتىن ھۇرپىيىشىپ كېلىپ ، ھېنىپەمنى پالانغانلار تەرەپكە تارتتى . قىز چېرىكلەرنىڭ ئۇرۇپ ئىتتىرىشلىرىگە قارىماي شەھەر دەرۋازىسىدا ئېسىقلىق تۇرغان كاللىغا قاراپ كېلىۋاتاتتى . لېكىن

سەپراسى ئۆرلىگەن چېرىكلەردىن بىرى ئادەملەرنىڭ ۋارقى-
راشلىرىغا قۇلاق سالماي قىزنىڭ دولىسىغا نەيزە سانجىۋەت-
تى .

— ۋايجان ! ماۋۇ ۋەھشىي قىزنى ئۆلتۈرۈۋەتتىغۇي !

— ئېسىدىن ئاداشقان بالىغا قول كۆتۈرۈشكە قانداقمۇ
ۋىجدانى چىدىغاندۇر بۇ قانخورنىڭ ؟ !

— يا ئاللا !

— جىم تۇرۇپ بەرسەك بۇلار ھەممىمىزنى قىرىپ
تۈگىتىدىغان ئوخشايدۇ ، خالايىق ؟ !

بۇ پاجىئەلىك ۋەقەدىن كېيىن قورقۇشۇپ كەتكەن
بىر - نەچچە قىز :

— ھەممىمىزلا شۇنداق ئۆلۈپ كېتەرمىزمۇ ؟ —
دېيىشىپ ئۆزلىرىگە بىردىنبىر يار - يۆلەك بولۇپ كېلىۋات-
قان نۇزۇگۇمنىڭ چۆرىسىگە ئولىشىۋالدى .

ھېنىپەمگە نەيزە سانجىغان چېرىك ئەمدى توپلىشىۋال-
غان دەرۋىشلەرنى قوغلاشقا باشلىدى .

قەشقەردىن پەقەت مۇشۇ ئۆلگەن قىزغا بىللە ئەگىشىپ
كېلىشىۋاتقان ئۈچ - تۆت ياش دەرۋىش يىراق سەپەردىن
بىراقلا كېچىپ ، تىرىك چېغىدا تۇتۇشقا ئەيمىنىپ پېتىنال-
ماي يۈرگەن گۈزەلنىڭ يۈز - كۆزىنى سىلاپ ، ئۇنى چۆرد-
دەپ ئولتۇرۇپ قېلىشتى . ئۇزۇن كىرپىكلىرى تۆكۈلۈپ
تۇرغان قىز ئۇلارغا گويا ھازىر كۆزىنى ئېچىپ ، ئورنىدىن
تۇرۇپ كېتىدىغاندەكلا سېزىلەتتى . قىزلار خۇددى بۆرىدىن
قورققان قويلاردەك غۇژمەكلىشىپ ئىلگىرىلىدى .

ئىككىنچى باب

I

پالانغۇچىلار قەشقەر ۋادىسىنىڭ قۇمساڭغۇ توپىسىنى
توزۇتۇپ ، بارغانچە يىراقلىماقتا . ئەمدى بايىقى يىغا ـ زار ،
ۋاڭ ـ چۇڭلارمۇ بىرئاز پەسىيىپ ، ئاتا ـ ئانا ، ئۇرۇق ـ
تۇغقانلاردىن ئايرىلىپ چىققان قىزلار ئۆزلىرى ئۇچۇن قا-
راڭغۇ دۇنيادەك كۆرۇنگەن ناتونۇش يوللاردا قانداق بالايىئا-
پەتلەرگە ئۇچرايمىزكىن دېيىشىپ ، ئالدىدىكى ھەر نەرسى-
دىن بىر چۆچۇپ كېلىشىۋاتاتتى . ئۇلار شەھەرنى زەنجىرگە
ئوخشاش قورشاپ تۇرغان سېپىلدىن يىراقلىغانسېرى جەڭ-
دىن كېيىن پايمال قىلىنىپ ، خانىۋەيران بولۇپ ، ئېغىر
جۇدالىققا ئۇچرىغان يېزىلارنى بېسىپ ئۆتمەكتە ئىدى . مۇن-
داق يېزىلاردىن دەسلەپ ئۇچراتقىنى قەشقەر شەھىرىدىن
بار ـ يوقى ئون چاقىرىمدەك يىراقتىكى بەشكېرەم يېزىسى
بولدى . ئەمما بۇ يېزىنىڭ ئاتار بىلەن ئەنجۇرگە تولغان
ئاجايىپ چىرايلىق باغلىرى ئات تۇيىقىدا چەيلىنىپ ، ئۆيلى-
رى بۇزۇلۇپ ، ئادەملىرىنىڭ ئۆلگىنى ئۆلۇپ ، قاچقىنى
قېچىپ كېتىپتۇ . خارابلىشىپ ، ئىگىسىز قالغان ھويلىلار-

دىن پەقەت ئىتلارنىڭ هۇۋلىغان ئاۋازلىرىلا ئاڭلىنىدۇ . پالا-
نغانلارنىڭ بەزىلىرى مۇشۇ يېزىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكىنى ئۈ-
چۈن ، ئۇلار بۇ يەرنىڭ قېشىدىن ئۆتكەندە يىغا - زار قى-
لىپ ، تېخىمۇ ئېغىر مۇڭ ۋە هەسرەتكە چۆكۈشتى . پالانغان-
لارنى كۆرۈپ كېلىش ياكى ئۇزىتىش ئۈچۈن يول بويىدىكى
مەهەللىلەردىن پىيادە ، بەزىلىرى ئات - ئېشەكلەرگە مىنى-
شىپ خۇددى تاغدىن ئېقىپ چۈشۈۋاتقان سۇلاردەك كېلىش-
مەكتە ئىدى . ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۇرۇش مەزگىلىدە ئۆز
يۇرتلىرىدىن چىقىپ كېتىپ ، ئىز - دېرەكسىز يوقالغان
ئەرلىرىنى پۇت - قوللىرىغا كويزا - كىشەن سېلىنغانلارنىڭ
ئارىسىدا بارمىكىن دېگەندەك سىنچىلاپ قارايتتى . لېكىن
پالانغانلار ئارىسىدىن يېقىنلىرىنى تاپالمىغانلار بىر - بىرلەپ
توپتىن ئايرىلىپ قېلىۋاتاتتى . بىرچاغدا پالانغانلار ئارىسى-
دىن كىمدۇر بىر ئايال ئىنچىكە ، زىل ئاۋاز بىلەن ناخشا
باشلىدى . بۇنى ئاڭلاپ باياتىن بېرى ئۆپكىسىنى باسالماي
كېلىۋاتقان قىز - جۇۋانلار ، هەتتا ئاتقا ئارتىلغان تاغاردەك
ماكچىيىپ ئولتۇرغان ياپىلارمۇ سەگەكلىشىپ قالدى . ناخشا
بولسا هەممىنىڭ يۈرەك - باغرىنى ئېزىپ ، ئاجايىپ مۇڭلۇق
ئېيتىلىپ توختىدى .

ناخشا توختىغىنى بىلەن ئۇنىڭ سېھىرلىك كۈچى پالان-
غۇچىلارغا كۈچلۈك تەسىر قىلىپ ، ئۇلارنى ئوي - خى-
ياللارغا چۆمدۈرۈۋەتتى . بەزىلەر ناخشا ئېيتقان جۇۋاننى
كۆرمەكچى بولۇشۇپ توپنىڭ ئالدىغا بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ
قارىشاتتى . بەزىلەر : «بۇ كىمكىنە ؟» دەپ يېنىدىكىلەردىن
سورىشاتتى . لېكىن پالانغانلارنىڭ كۆپچىلىكى ئۈستى يېشىل
مەخمەل بىلەن تاشلانغان سۆسەر تۆپىسىنى بىر يېنىغا سىڭا-

يان كېيىۋالغان زىلۋا بويلۇق ، بىلەكتەك ئىككى ئۆرۈم چې-
چى ساغرىسىغا چۈشۈپ تۇرغان قاڭشارلىق جۇۋاننى بىلەت-
تى . شۇڭا ئۇلار :
— ھېلىقى بولاقبېشىدىكى ئاتاۋۇل پەنسادنى بىلىدىغان-
سىلەر ، ئۇ شۇ ئادەمنىڭ قىزى نۇزۇگۇم ئەمەسمۇ ؟ —
دەيتتى .
— ھوي ، بۇ قىز باقى ئىسىملىك ياش پەنسادقا تۇرمۇشقا
چىقىۋىدىغۇ ؟
— ھە ، توغرا ئېيتىدىلا ، قايسى كۈنى ھېيتگاھدا چې-
رىكلەر بۇ بىچارە جۇۋاننىڭ ئۈچ - تۆت ياشلىق قىزىنى
ئۆلتۈرۈپ ، يولدىشىنى تۇتۇپ كەتتى ئەمەسمۇ ؟
— يائاللا ، راستىنىلا قەيسەر جۇۋانكەن ئۇ جۇمۇ-
سىلا ! — دەيتتى شۇ ۋەقەنىڭ شاھىتى بولغانلار ، — ھازىرمۇ
بىرەر ئەركەك بېشىنى كۆتۈرۈپ ئەتراپقا قارىيالماي كېتىۋات-
سا ، بۇ خېنىمنىڭ قورقماستىن ناخشا ئېيتىۋاتقىنىنى قارى-
مامدىلا .
— بۇ دېگەنلىرى راست . ئەگەر ئەرلىرىمىز ئاشۇ نۇزۇ-
گۇمغا ئوخشاش قەيسەر بولىدىغان بولسا ، بىز بۇ ئەھۋالغا
چۈشۈپ قالمايتتۇق دېيىشىلە .
نۇزۇگۇمنىڭ ناخشىسى يالغۇز ئۇلارنىڭ يۈرەك - باغ-
رىنى ئەمەس ، پالانغان ئەر خەقلەر بىلەن بۇ توپنى ئەگىشىپ
ماڭغان دەرۋىشلەرنىڭ كۆڭلىنى ئېزىپ ، كۆزلىرىنى ياشقا
تولدۇردى . بىر چاغدا :
— سىزمۇ باركەنسىزغۇ ، سىڭلىم . بۇ دەردلەرنى بىز-
نىڭ تارتقىنىمىزمۇ يەتمەسمىدى ، — دېگەن بوم ۋە يىغلامسى-
راپ چىققان ئاۋاز ھەممىنىڭ دىققىتىنى تارتتى . قىزلار توپى

ئەرلەر تەرەپكە قارىدى .

— ئاكا !

قولىغا كويزا سېلىنغان نۇزۇگۇم ئاكىسىنىڭ ئۆزلىرى بىلەن ئىلىغا پالانغىنىنى كۆرگەندە ، قىزلار توپىدىن يۈلقۇنۇپ چىقىپ ، ئۇنىڭ يېنىغا بارماقچى بولۇۋىدى ، چېرىكلەر ئۇنى توختىتىۋالدى . چېرىكلەر سىڭلىسىنىڭ قېشىغا كەلمەكچى بولغان ئابدۇللانىمۇ تورىۋالدى . ئاكا - سىڭىل ئىككىسى خېلى يەرگىچە بىر - بىرىگە تەلپۈنۈپ ، بىر - بىرىدىن كۆز ئۈزمەي مېڭىشتى .

— سەن قانداقلارچە بۇلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدىڭ ، ئاكا ! مەن تېخى ئاكام بولسىمۇ يۈرتتا قالدىغۇ دەپ ، ساڭا ئۈمىد باغلاپ يۈرۈپتىمەن .

— بۇلار بىزنى جەڭدە ، ئاۋۇ كۈنكى ئوتۇن بازىرىدا بولغان جەڭدە ئەسىرگە چۈشۈرۈۋالغان ، سىڭلىم .

— دادامنىڭ ئەھۋالى قانداق ؟— سىڭلىسى ئېيتقان سۆزنى ئاكىسى ئاڭلاپ ئۈلگۈرمىدى . ئابدۇللامنى چېرىكلەر ئۇرۇپ ، دۆشكەلەپ سۆرەپ ئەكەتتى .

— خەير ، سىڭلىم نۇزۇگۇم !— دېدى سىڭلىسىدىن ئايرىلىپ كېتىۋېتىپ ئابدۇللام .

— مېنىڭدىن ۋايىم قىلما ، ئاكا . بىر - بىرىمىزدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرايلى . خەير ، ساق بول .

* *

قىزلاردىن تۆت - بەش يۈز قەدەم ئالدىدا كېتىپ بارغان ئەرلەر ئىلدام مېڭىپ ئىلگىرىلىگەنسېرى ئۇلارنىڭ ئاۋازى

بىر ـ بىرىگە ئاڭلانماي پەسىيىپ ئۆچۈشكە باشلىدى . ئاكا ـ سىڭىل ئىككىسىنىڭ بىر ـ بىرى بىلەن ئارامخۇدا پاراڭلىشالماي جۇدالاشقىنىنى كۆرگەن قىزلارنىڭ يۈرەك ـ باغرى ئۆرتىنىپ كەتكەندەك بولدى .

— ھەي ، بۇ دۇنيادا بىزنىڭ خەلقىمىزلا قېرىنداشلىرى-دىن مۇشۇنداق جۇدا بولۇپ ، قاڭغىر قاقشاپ ئۆتمەس ، بۇ-لارنىمۇ قاقشىتىدىغانلار چىقار ، — دېدى بىر دەرۋىش . ئۇنى بىر جىرتاق كۆزلۈك چېرىك نەيزىسى بىلەن نوقۇشتۇرۇپ قوغلاشقا باشلىدى :

— ماڭ نېرى ، كۆزۈمگە كۆرۈنمەي يوقال ، بولمىسا ئەجىلىڭدىن بۇرۇن ئۆلىسەن .

نۇزۇگۇم ئۆزىنى چۆرىدەپ كېلىۋاتقان دوستلىرىنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن يەنە يىراقتا قىلىۋاتقان دەرياغا قاراپ ناخشا باشلىدى .ناخشا ئاشۇ دەريا بويىدا بولغان چوڭ جەڭنى ، جەڭ ۋاقتىدا شېھىت بولغان ئوغلانلارنى ئەسكە سالدى :

تۇمەن دەريا نەرە تارتتى ،
سۇ ئورنىدا قانلار ئاقتى .
شاھىت بولۇپ شۇ تارىخقا ،
مىڭلاپ نۇزۇك نەزمە قاتتى .

II

سۇرگۇنلەر قۇملۇق چۆل ـ دالالارنى بېسىپ ئىچكىرى-

لىگەنسىرى بۇ ۋادىنىڭ يېشىل مەنزىرىلىك باغلىرى ئارقىدا قېلىپ، ئەمدى ئۇلارنىڭ كۆزىگە يوپۇرماقلىرى قۇرۇپ، پەقەت شېخىلا قالغان يانتاق تىكەن بىلەن ئادراسماندىن باشقا ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيتتى. كۈن چۈشمەيدىغان ئۈزۈم باراڭلىرى، شامال ئۆتكۈزمەيدىغان قاراڭغۇ باغلار بىلەن پېشايۋانلىق ھويلىلاردا ھايات كەچۈرۈپ كەلگەن قىز - جۇۋانلارنىڭ مەڭزلىرى بىرنەچچە كۈننىڭ ئىچىدىلا كۆيۈپ، قارىداپ كەتكەندى. ئۇلارنىڭ پات - پاتلا تاڭلايلىرى قۇرۇپ، ئۇسسىدىغاندا ئۆزلىرىنىڭ باغلىرىدا، چاققانغىنە ھويلىلىرىدا مەي باغلاپ پىشىدىغان ئۈزۈم، ئالما، شاپتۇل، ئانار، ئەنجۈرگە ئوخشاش مېۋىلەرنى ئەسلەپ، ئېغىزلىرى تامشىپ قوياتتى. بەزىلەر: «ئەمدى ئۇنداق مېۋىلەرنى يېيىش يوق گەپ» دەپ چوڭقۇر نەپەس ئالاتتى.

قىزلارنىڭ كەينىدىن قالماي ئەگەشكەن دەرۋىشلەر بولسا خۇددى تەبىئەتنىڭ بۇ ئىسسىقى كۈندە كۆيگەن تەنلىرىدىن ئۆتمىگەندەك كېلىشمەكتە. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى پۇتلىرىغا پۇرۇم چورۇق كىيىۋالغان. ئۆمرىدە ئايىغىغا بىر نەرسە كىيىپ باقمىغان بەزى دەرۋىشلەرنىڭ تاپانلىرى بولسا خۇددى تۆگىلەرنىڭ تاپانلىرىدەك قېتىپ كەتكەندى. شۇڭلاشقىمۇ ئۇلار يا چوغدەك قىزىپ كەتكەن قۇمنىڭ ئىسسىقىغا، يا شېخىللىق يولدىكى قىياق، تاشلارنىڭ، يانتاق تىكەنلەرنىڭ پاتقىنىغا پەرۋا قىلماي، ئۈچ يۈز ئاتمىش كۈن مۇشۇ يولدا مېڭىپ ئۆگىنىپ كەتكەندەك كەلمەكتە. دەرۋىشلەرنىڭ بارلىق ئوي - خىيالى قىز - جۇۋانلاردا. ئۇلارغا قەشقەرنىڭ بەرىكىتى مۇشۇ گۈزەللەر بىلەن بىللە شەھەردىن چىقىپ كېتىپ بارغاندەك بىلىنەتتى. شۇڭلاشقا بۇلار چېرىكلەرنىڭ

قوغلاشلىرىغا قارىماستىن ، ئۇلارغا ئەگىشىپ بارماقتا . بو-
لۇپمۇ ئۆمرىدە ئاپال كۆرمەي ئۆتۈۋاتقان بەزى دەرۋىشلەرگە
سۇرگۇن قىلىنغان بۇ قىز ـ جۇۋانلار ئاللاتائالانىڭ ئۆزلىرى
ئۇچۇن ئاتا قىلغان نېسىۋىسىدەك ۋە رىزىقىدەك كۆرۈنەتتى .
ئۇلار جۇۋانلارنىڭ ئۆزلىرىگە قاراپ تەبەسسۇم ئەيلىگىنىنى
كۆرۈپ قالسا ، باشلىرى كۆككە يېتىپ ، خۇشاللىقى تەنلىرى-
گە سىغماي قالاتتى .
چىلىڭ چېرىكلىرى بۇ دەرۋىش ـ قەلەندەرلەرنى قوغلاپ ،
يېقىن يولاتماي كېلىۋاتاتتى . ئۇلاردىن قولغا چۈشۈپ قالغان-
لىرىنى بولسا شۇ يەردىلا نەيزە سانجىپ ئۆلتۈرۈۋېتەتتى .
بەزىلەرنى تۇتۇۋېلىپ ، ئىچكىرىگە سۇرگۇن قىلىنغان ئەر-
لەرنىڭ ئارىسىغا قوشۇۋېتەتتى . هە ، تېخى تەركىدۇنيا مۇ-
هىتىغا تولۇق چۆكۈپ ، قەلبىدە مۇهەببەت ئوتى ئۆچۈپ
ئۇلگۇرمىگەن قادىر دەرۋىشكە ئوخشاش قەلەندەرلەرنى بولسا
خېلىچە خېنىمدەك جەزبىسى كۈچلۈك گۈزەل چوكانلار ئۆز-
لىرىگە مەهلىيا قىلىۋالغانلىقتىن ، يايلارنىڭ ئاز ـ تولا
خىزمىتىنى قىلىپ ، ئۇلارغا يېقىنراق يۈرەتتى ، چېرىكلەرمۇ
ئۇنداقلارغا ئانچىۋالا قارشىلىق كۆرسىتىپ كەتمەيتتى . ئەر-
لەرنىڭ ئالدىدا هېيىقماي ئۆزلىرىنى ئەركىن تۇتۇپ ئۆسكەن
قەشقەرلىك جۇۋانلار چىلىڭ چېرىكلىرىنى كۆزلىرىگە ئىلماي ،
دەرۋىشلەرگە هال ـ مۇڭىنى ئېيتاتتى .بەزىلىرى بولسا :
— بىزنى ئىلىخوغا ئاپىرىپ ، قالماقلارغا خوتۇنلۇققا
بېرىدىغان ئوخشىمامدۇ . ئۇلارغا تەگكۈچە سىلەرگىلا تې-
گىپ ، چۆل ـ باياۋانلاردا قالغىنىمىز تۈزۈك ئەمەسمۇ .
قولۇڭلاردىن كەلسە بىزنى چېرىكلەردىن ئاجرىتىپ ئېلىپ
قېلىڭلار ! — دەيتتى .

ئەسلىدە هاۋاسى ئىسسىق يەرنىڭ چوكانلىرىنىڭ نازۇك
هېس - تۇيغۇلىرى كۈچلۈك بولامدۇ ياكى تۇمەن ۋە قىزىل
دەريالىرىنىڭ سۇلىرى بىلەن قۇياش نۇرى ئالاھىدە سىڭىپ ،
مەي باغلاپ پىشىدىغان مېۋىلەرنىڭ يۈرەك ئوتىنى كۈچەيتى-
دىغان ئالاھىدە بىر خۇسۇسىيىتى بارمۇ ، ئۇلارنىڭ يۈرەك
ئوتلىرى باشقىچە ، ئانا ۋەتەنگە بولغان مېھىر - مۇھەببىتىمۇ
كۈچلۈك ئىدى . شۇڭلاشقىمۇ ئۇلار بۇرۇن - بۇرۇندىنلا
تەڭسىزلىككە قارشى توختاۋسىز كۈرەش قىلىپ كەلگەن .
مانا بۈگۈنمۇ شۇ چوكانلار چىڭ چېرىكلىرى ئالدىدا
قەددىنى پۈكمەستىن ، بىر - بىرىگە يار - يۆلەك بولۇشۇپ
كېلىۋاتاتتى . ئۇلار باشتا ئاتا - ئانىلىرىدىن ئايرىلغىچە ،
كۆز ياش قىلىشىپ ، قايغۇ - ھەسرەت چەككىنى بىلەن
ئەمدى بىر - ئىككى كۈن يول مېڭىپ ، ئەس - هوشىنى
يىغقاندىن كېيىن ، بۇ زۇلمەتتىن قۇتۇلۇپ چىقىشنىڭ يولى-
نى ئىزدىمەكتە . قىزلار بىزگە پاناھ بولسا مۇشۇ دەرۋىشلەر
بولۇشى مۇمكىن دېيىشىپ ، ئۇلارنى ئۆزلىرىگە يېقىن كۆ-
رەتتى . ئېپى كېلىپ قالغاندا قايغۇ - مۇڭلىرىنى ئېيتى-
شىپ ، قەدىناس دوستلاردەك مۇڭدىشىپ كېتەتتى . چېرىك-
لەر پۈت - قوللىرىدىكى كىشەن - كويزىلارنى يېشىپ ،
ئازاد قىلىشقا ۋەدىلەر بېرىشىپ مىڭ بىر قەسەم ئىچىشسىمۇ
قىز - جۇۋانلار ئۇلارغا ئوچۇق چىراي ئاچمايتتى ، يېقىنمۇ
بولمايتتى . بەزى چېرىكلەر قەشقەردىن بۇلاپ - تالاپ يىغ-
قان ئالتۇن - كۈمۈش ، زىبۇ زىننەتلەرنى كۆرسىتىپ ،
قىزلارنىڭ كۆڭلىنى ئۆزلىرىگە قاراتماقچى بولاتتى ، لېكىن
قىزلارنىڭ چېرىكلەرنى كۆرەرگە كۆزى يوق .
— سەنلەرنى سۆيگەندىن كۆرە ئاۋۇ چاڭگا ساقاللارنى

سۆيگىنىمىز ياخشى. كۆزىمىزگە جىن - شەيتانلاردەك كۆرۈنمەي يوقىلىش! — ئاغزىغا كەلگەن سۆزلەر بىلەن چېرىكلەرنى ئوچۇقتىن - ئوچۇق تىللايتتى قىزلار.

— توختاپ تۇرۇش، سەنلەرنىڭ مۇشۇ دېگەن سۆزلىرىڭنى بۇرنۇڭلاردىن بۇلاق قىلغۇزمايدىغان بولساق، — دېيىشىپ پوپوزا قىلاتتى قىزلارغا چېرىكلەر. باشتا ئۇلارنىڭ پوپوزىسىدىن قورقۇپ يۈرگەن قىزلار بىرنەچچە كۈن يول مېڭىپ، هامان بىر ئۆلۈم ئىكەنغۇ دېگەن ئويغا كېلىپ، چېرىكلەرنىڭ پوپوزا - تەهدىتلىرىدىن قورقمايدىغان، مۇنداق قورقۇتۇشلىرىغا پىسەنت قىلمايدىغان بولۇپ قالدى. هەتتا چېرىكلەرگە:

— بىزنى قاقشاتتۇق دەۋاتامسىلەر، سەنلەرنىمۇ قاقشىتىدىغانلار چىقار، — دەپ ئۇلار بىلەن تەڭ تاكاللىشاتتى.

ئىلگىرى مۇنداق كۈز كۈنلىرى دېهقانلار كېچە - كۈندۈز ئات - قېچىرلارنى هارۋىغا قوشۇۋېلىپ، قوغۇن - تاۋۇز، مېۋە - چېۋە، ئاشلىق توشۇيدىغان بۇ يوللاردا بۇ يىل چىڭ چېرىكلىرى قىز - چوكانلار بىلەن ياش يىگىتلەرنى هەيدەپ ماڭماقتا. باسقۇنچى چېرىكلەر شۇنچە كۆپ ئادەمنى قول قىلىپ هەيدەپ ماڭغىنىنى ئاز دېگەندەك، قەشقەر تەۋەسىدىن بۇلاپ - تالىغان ئالتۇن - كۈمۈش، زىبۇ زىننەت ۋە رەختلەرنىڭ هەممىسىنى خۇرجۇن - خالتىلارغا سېلىپ تۆگىلەرگە ئارتىۋالغانىدى.

قەشقەر شەهىرىگە خۇددى چوڭ كۆلگە قۇيۇلغان دەرياغا ئوخشاش قۇيرۇقى ئۈزۈلمەي كارۋانلار ئارقىلىق كېلىدىغان ماللار بىلەن يىللار بويى توپلىنىپ قالغان ئالتۇن - كۈمۈشلەرنىڭ هەممىسىنى چىڭ چېرىكلىرى شەرققە ئەكېتىپ بارماقتا. چوڭ ئۆرۈشتىن كېيىن ئۆزلىرىنىڭ باشلىرىنىڭ

ئامان قالغانلىقىغا خوش بولغانلار مال ـ دۇنياسىنىڭ
تالان ـ تاراجغا ئۇچراۋاتقىنىنى بىلەن كارى يوق . بەزىلەر بۇ
قېتىم يەنە ھەرەم سارايلار بىلەن مەڭگۈ كۆن چۈشمەيدىغان
ئۇزۇمزارلىقلاردا ، ئۇستى يېپىق پېشايۋانلاردا ئۆزلىرىنى
ئۇپا ـ ئەڭلىكتە پەرداز قىلىپ ، تاۋار ـ دۇردۇنلارغا يۆگەپ
هايات كەچۈرۈۋاتقان بايۋەچچىلەرنىڭ خوتۇن ـ قىزلىرى قىلىپ ، يەنىلا كەمبەغەل دېھقان بىلەن شەھەر مەدىكار.
لىرىنىڭ ئوغۇل ـ قىزلىرى ، ئەرلىرى جەڭدە قازا بولۇپ
يار ـ يۆلەكسىز قالغان چوكانلار قولىرىغا كويزىلار سېلىنىپ مال ئورنىدا ھەيدىلىپ كېتىپ بارغىنىغا ئېچىناتتى .
ئېچكىرىگە سۈرگۈن قىلىنغانلارنىڭ ئارىسىدا قەشقەرگە ئاف.
غان ، قوقەنت ۋە باشقا شەھەرلەردىن سودا ـ سېتىق ئىشلىرى بىلەن كېلىپ ، ئەرلىرى بۇ قايىنامدا قازاغا ئۇچراپ ،
ئۆزلىرى تۇيۇقسىز ئەسىرگە چۈشۈپ قالغان مىللىتى ھەر.
خىل جۇۋانلارمۇ ، ياپياش ئوغۇل ـ قىزلارمۇ كۆپ ئىدى .
بايلارنىڭ قىزلىرىغا ئوخشاش ئۆزلىرىنى بۇ سۈرگۈن.
دىن ئايرىپ قالغۇدەك ئادەملەرنىڭ يوقلۇقىغا ئاھ ئۇرۇپ ،
ھەسرەت چەككەن تۇتقۇنلار بولسا باش ـ ئاخىرى يوق ئۇزۇن
يولدا قايغۇ ـ مۇڭىنى ناخشا بىلەن يېنىكلەتمەكتە . ئۇلار
سەل ھاردۇق ئېلىش پۇرسىتى بولسىلا يولنىڭ چېتىگە چىقىپ ، تۆت ـ بەشى بىر يەرگە يىغىلىپ ، قەشقەردە ئۆتكۈز.
گەن ئاجايىپ گۈزەل كۈنلىرىنى ئەسلەپ ناخشا ئېيتاتتى :

مەن ئىلىغا ماڭغاندا ،
يايرىم ئۆگزىدە قالغان .
قاچان كېلىسەن يار دەپ ،
قارا كۆزىگە ياش ئالغان .

نەچچە كۈندىن بېرى جەبىر ـ جاپا چېكىپ كېلىۋاتىسىـ
مۇ ، ئەمما روھىنى چۈشۈرمەي ، ئۆز كۆڭلىنى خۇش قىـ
لىپ ، ناخشا ئېيتىۋاتقان ئوتتۇرا بوي ، قارىقۇمچاق گۈلنىسا
يولغا چىققاندىن بېرى نۇزۇگۇمنى ئۆزىنىڭ بىردىنبىر يېقىن
دوستى ھېسابلاپ ، ئىچ ـ سىرىنى شۇنىڭغا ئېيتاتتى . تېـ
پىشماقتا ئوخشايدىغان ھايات تەقدىرى ھەققىدە پات ـ پات
سوراپ ، ئۆزىنى قىيناپ كېلىۋاتقان سوئاللارغا جاۋاب ئىزـ
دەيتتى . نۇزۇگۇم چوڭ ئۇرۇش ئالدىدىلا تۇرمۇشقا چىقىپ
ئۈلگۈرگەن بۇ قىزنىڭ نالىسىنى ئاڭلىغاندا ، ئۆزىنىڭ
قايغۇ ـ ھەسرىتىنى ئۇنتۇپ قالاتتى . ئۇ گۈلنىسانىڭ تۈمەن
دەرياسى بويىدىكى جەڭدە ئاتتىن يىقىلىپ بىر پۇتىدىن ئايـ
رىلغان ئېرىنى ئەسلىدى . ئۇ يىگىت بۇلارنى شەھەردىن
ھەيدەپ ماڭغاندا ، بىر ـ بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن پاكار
ئۆگزىلەرنىڭ بىرىدىن ئىككىنچىسىگە ئۆملەپ ئۆتۈپ ، خېـ
لى يەرگىچە سۆرىلىپ كېلىۋېتىپ ۋارقىراپ ، خۇددى قۇـ
دۇققا چۈشۈپ كەتكەندەك جىم بولغانىدى . ئېرىنىڭ ئۆملەپ
ئۆگزە ئۈستىدە سۆرىلىپ كېلىۋاتقىنىنى بايقاپ تۇرغان گۈلـ
نىسا ئۇنىڭ يەرگە يىقىلغىنىنى كۆرۈپ ، ئۇنىنىڭ بارچە
ۋارقىراپ يىغلىۋەتكەنىدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ قىلىچ بىلەن
نەيزە تۇتۇپ ئۆزلىرىنى ھەيدەپ كېلىۋاتقان شالاڭ ساقاللىق
چېرىكنى ئىتتىرىپ ، ئۆزىنى ئېرى يىقىلغان ئۆگزە تەرەپكە
ئاتقاندا ، بىرقانچە نەيزىنىڭ تىغى ئۇنىڭ تۇپتىن ئايرىلىپ
چىقىپ كېتىشىگە يار بەرمەي توختىتىۋالغانىدى . گۈلنىسا
بەدىنىگە نەيزە سانجىلىۋاتسىمۇ ، كەينىگە داجىماي تۇردى .
شۇ چاغدا ئات ئۈستىدىكى چېرىك ئۇنىڭ ئۇزۇن چېچىدىن

تۇتۇپ خۇددى ئوغلاق تارتقاندەك كەينىگە سۆرىگەنىدى ، لې-
كىن گۈلنىسا ئۇنىڭغىمۇ بوي بەرمەي تىرەجەپ تۇردى .
ئاتلىق چېرىك بىردىنلا ئۇنىڭ چېچىنى قويۇۋەتكەنىدى ، تو-
پىلىق يولغا يىقىلىپ يېتىپ قالدى .

نۇزۇگۇم شۇ چاغدىلا بۇ قىزنىڭ ئۆزى بىلەن مەدرىسىدە
بىللە ئوقۇغان ، ئۆزىدىن ئىككى - ئۈچ ياش كىچىك گۈلنىسا
ئىكەنلىكىنى تونۇپ ، قېشىغا باردى - دە :

— سىلىگە نېمە بولدى ، گۈلنىسا ، ئۆزلىرىنى يوقاتمى-
سىلا ، قېنى تۇرسىلا ، — دەپ بۇ قىزنى ئورنىدىن يۆلەپ
تۇرغۇزغانىدى . گۈلنىسا سۇرگۈن قىلىنغانلار ئارىسىدا نۇ-
زۇگۇمنى كۆرگەندە ئۆز - ئۆزىگە ئىشەنمەيۋاتقاندەك ،
توپا - چاڭ بولۇپ كەتكەن يۈز - كۆزىنى جىيەكلىرىگە زەر
تۇتۇلغان بېغىررەڭ كۆڭلىكىنىڭ يېڭى بىلەن سۇرتۇۋېتىپ ،
يەنە كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ ئۇنىڭغا قارىدى ، ئاندىن ئاغ-
ىزىدىكى قۇم - توپىلارنى تۈكۈرۈۋېتىپ ، ئورنىدىن دەس
تۇردى - دە :

— جېنىم ھەدە ، بۇ زاماندا ياخشى ھايات كەچۈرەرمىز
دەپ شۇنچە يىل مەرىپەت يولىغا ئىنتىلىپ تەلىم ئالغىنىمىز
ھاۋاغا ئۇچۇپ كەتتىمۇ ياكى بىزنىڭ پېشانىمىزگە مۇشۇنداق
قىسمەت پۈتۈلگەنمىدى ؟— دېگەن پېتىچە نۇزۇگۇمنى قۇچاق-
لاپ يىغلىدى .

* *

... ئەمدى مانا شۇ گۈلنىسانىڭ مۇڭلۇق ناخشىسى ئۇ-
نىڭ قۇلىقىغا بەكمۇ يېقىملىق ئاڭلانماقتا . نۇزۇگۇم نامازنى

قازا قىلغۇسى كەلمەي ، چۆرىسىگە ئىككى ئىلىك بېغىر رەڭ مەخمەل تارتىلغان پەشمىتىنى توپىلاڭ يولىنىڭ چېتىدىكى يانتاق تىكەنىنىڭ بېشىغا يېيىپ ، ناماز ئۆتەشكە كىرىشتى . ئەمما ئوي - خىيالى ئاناردەك پىشىپ ۋايىغا يەتكەندە ، ئۆزىد-نىڭ سۆيگەن يىگىتى بىلەن پۇخادىن چىققۇچە ئويناپ - كۈلەلمەي ، چۆل - باياۋانلاردا بوزلاپ كېلىۋاتقان گۈلنىسا قىزنىڭ ناخشىسى بارغانچە ئۇنىڭ يۈرەك - باغرىنى ئېزىپ ، كۆپ نەرسىلەرنى ئېسىگە سالماقتا .

... هە ، ئۇمۇ باشتا گۈلنىساغا ئوخشاش ئاھ ئۇرۇپ يۈرگەندى . لېكىن شەھەردىن چىققاندىن كېيىن ، پاكار موڭغۇل ئېتىغا مىنگەن ياپلاق يۈز ، جىرتاق كۆز دورغىنىڭ نېرى كەتمەي ، يامان نىيەت بىلەن هجىيىپ قاراشقا باشلى-غانلىقىنى سېزىپ ئۆزىنى تۇتۇۋالغاندى . شۇ پەيتتىن باش-لاپ ئۇ ئىلاجى بار سەگەك بولۇشقا تىرىشىپ كەلمەكتە . ئەمدى ئۇ ياخشى كۈنىنىڭ يامىنى بولۇپ قالسا دەرھال جانغا ئەسقاتار دەپ ، كەمزۇلىنىڭ ئىچىدىكى يانچۇقىدا ساقلاپ كېلىۋاتقان ، ئېرى باقىدىن بىردىنبىر خاتىرە بولۇپ قالغان سېپى مۈڭگۈزدىن ياسالغان كىچىك خەنجىرىنى تۇتۇپ قويات-تى . نۇزۇگۇم مۇشۇ خەنجەرگە قولى تەگكەندىلا ، ھەرقانداق يامان ئوي - خىيالدىن ئايرىلىپ ، ئۆزىنى يولدىشى ھەمراھ بولۇپ كېلىۋاتقاندەك سېزەتتى . ئاندىن هجىيىپ كۈلىدىغان يايىغا باشقىچە غەزەپلىنىپ قارايتتى - دە : «سەنلەرنىڭ قو-لىدا خار بولغاندىن كۆرە ، ئۆلۈپ كەتكىنىم ئەلا . ياخشى كۈنىنىڭ يامىنى بولۇپ قالسا بىر - ئىككىڭگىغۇ كۈچۈم يېتەر »دەپ قوياتتى .

نۇزۇگۇم يولغا چىققاندىن بېرى ئىككى نەرسىگىلا ئى-

شەنچ قىلدى :بىرى ، قولىدىكى تەسۋىسى ، يەنە بىرى ، «مەن
يوق چاغلاردا ساڭا ھەمراھ بولسۇن»دەپ ئېرى باقى بەرگەن
غىلاپلىق خەنجەر . شۇڭا ئۇ «مېنى بۇ قىسمەتتىن قۇتۇلدۇر-
سا مۇشۇ ئىككىسى قۇتۇلدۇرار»دەپ ، بۇ نەرسىلىرىنى كۆ-
زىنىڭ قارىچۇقىدەك ساقلاپ كەلمەكتە . ئۇ ئاغزىغا ئىلىم
چۇشكەندىن بۇيان بىرەر قېتىم نامىزىنى قازا قىلغان بەندە
ئەمەس . ھازىرمۇ پۇرسەت تاپسىلا ئاللانىڭ سۆزى دەپ ھې-
سابلىنىدىغان قۇرئاندىكى سۇرىلەرنى يېنىپ - يېنىپ تەك-
رارلاپ ، ئۆزىنى خۇدا ئالدىدا قىلچە گۇناھى يوق ، ئۆزىنى
ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىنى تولۇق ئورۇنداپ كېلىۋاتقان بىردىنبىر
پاك بەندىسى ھېسابلايتتى . ئەمدى بولسا ياراتقان ئىگەم مۇشۇ
تەڭسىزلىكلەرنىڭ ھەممىسىنى كۆرۈۋاتىدىغاندۇ دەپ ، ئۇ-
نىڭ چاپسانراق ئۆزىنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىشىنى كۇتەتتى . ئەم-
ما ، نېمىشقىدۇر ، شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى ، خۇداغا سېغى-
نىپ ، ناماز ئوقۇپ ، قولىدىكى تەسۋىسىنى تاشلىماي كېلى-
ۋاتسىمۇ بىرەر غەيرىي كۈچ ئۇنىڭغا يار - يۆلەك بولمايۋاتات-
تى .

نۇزۇگۇم ئۆزىنىلا ئەمەس ، مۇڭلۇق ناخشا ئېيتىپ ئول-
تۇرغان گۇلنىساغا ئوخشاش قىزلارنىڭ ھېچقايسىسىغا مۇشۇ
ۋاقىتقىچە ياراتقان ئاللانىڭ رەھمى كەلمەي ، ئۇلارنى خۇددى
بەرگىدە تۇرۇپ سولاشقان گۇلگە ئوخشاش سارغايتىۋەتكەن-
لىكى ھەققىدە ئويلىدى .

بەزىدە ئۇ باقىنى ئويلايتتى . ئۇنىڭ بىلەن پەقەت
تۆت - بەش يىللا بىللە ھايات كەچۇردى . ئۇ ئىنچىكە ، ئېگىز
بوي ، قارا قاشلىق يىگىت ئىدى . ئۇنىڭ يادىغا ئېرىنىڭ
تىزىغا بېشىنى قويۇپ ، قىزىنى ئەركىلىتىپ ، ئۆيدە

غەم ـ قايغۇسىز ئولتۇرغان كۆنلىرى ، قان تۆكۈشلەر ، خېلى يەرگىچە ئاپئاق ساقىلىنى تىترىتىپ يىغلاپ ماڭغان ئاتىسى ، ئادەملەرنىڭ ئايغىدا قانغا مىلىنىپ قالغان قىزى كەلدى .

نۇزۇگۇمنىڭ بۇ نامىزى ئەنە شۇنداق خىياللار بىلەن خېلى ئۇزاققا سوزۇلۇپ كەتتى . ئۇ ناماز ئۆتەپ بولۇشى بىلەن ئۆزىنى چېرىكلەردىن قاچۇرۇپ ، يانتاق بىلەن يۆلگۈن ئۆسۈپ چىققان ئېرىق بويىدا خېلى ۋاقىتقىچە ئولتۇردى . لېكىن گۈلنىسانىڭ غېرىبلىق ناخشىسى توختاۋسىز ئاڭلىنىپ تۇراتتى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ، توپلىشىپ ئولتۇرغان قىزلارغا يېقىنلىدى .

قەشقەر شەھىرىدىنلا ئۆزىنىڭ ناخشا ـ قوشاقلىرى بىلەن كۆپچىلىكنىڭ دىققەت ـئېتىبارىنى تارتقان نۇزۇگۇمنىڭ كېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن قىزلار ئۇنى خۇشال قارشى ئېلىشتى .

— گۈلنىسانىڭ ناخشىسى بەكمۇ مۇڭلۇقكەن ، — دېدى ئۇ قىزلارنىڭ ئارىسىغا كېلىپ .

— بىزنىڭ كۆڭلىمىزنى بەزلىگۈدەك ناخشىمىزدىن باشقا نېمىمىز بار دەيدىلا ؟ ! — دېدى گۈلنىسا ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ .

— ئانچىۋالا ئاھ ئۇرۇپ كەتمىسىلە ، سىڭلىم ،— دەپ تەسەللى بەردى نۇزۇگۇم ،— بىزنىڭمۇ كۆلۈپ ئوينىغان چاغلىرىمىز بولغان . ئۇستازىمىز ئابدۇرېھىم داموللىنىڭ خەلقىمىزنىڭ تارىخى ھەققىدە ئېيتقان سۆزلىرى ئەسلىرىدىن چىقىپ قالدىمۇ ؟ بىزمۇ ئۆز تارىخىمىزدا سەلتەنەت سۈرۈپ ، جاھان ئەھلىنى ھەيران قالدۇرغان خەلق ئىدۇق . تەتۈر

پەلەك بۆگۆنكىگە ئوخشاش مەغلۇبىيەتكە مەھكۇم قىپتۇكەن ، ئۇمىدسىزلىككە بېرىلىش ياخشى ئەمەس .

— بۇ دېگەنلىرىڭىز راست ، ئەمما مۇشۇنداق ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغاندا ئاھ ئۇرۇپ ، ھەسرەت چەكمەي قانداق چىدايمىز ، — دېدى قىزلارنىڭ بىرى .

— تارىخ چاقى بىر خىل ماڭمايدىكەن - دە . ئاشۇ تارىخ سەھىپىلىرىگە زېھىن سېلىپ قارىساق ، بۇ دۇنيانىڭ تالاي ۋەقەسىگە شاھىت بولىمىز . كۈچلۈكلەرنىڭ ئاجىزلارنى دەپسەندە قىلىشى ، ئۈجۈقتۇرۇشقا ئىنتىلىشى تەبىئىي قانۇن ئوخشايدۇ دەپ قالىمىز . لېكىن مۇنداق روھىي چۈشكۈنلۈككە بېرىلىش ياخشى ئەمەس . بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈلۈپ ، يەنە ياخشى كۈنلەر كېلىپ قالار .

— راستىنلا شۇنداق كۈنلەر يەنە قايتىپ كېلەرمۇ ، نۇزۇگۇم ؟ — دەپ سورىدى ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندا كۆزلىرىدىن ئۈچقۇن پارلىغان گۈلنىسا . نۇزۇگۇم بۇ قىزنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەرگۈچە بىر دەرۋىش :

— نۇزۇگۇم راست ئېيتىدۇ . خۇدايىمنىڭ ئارغامچىسى ئۇزۇن . ئاينىڭ ئون بەشى قاراڭغۇ بولغىنى بىلەن ئون بەشى يورۇق . ئانچىۋالا ئۆزىڭىزنى يوقاتماڭ ، سىڭلىم ،— دېدى نېرىدا تۇرۇپ . باياتىن بېرى بۇلارغا يېقىن كېلىشكە ئەيمىنىپ چەتنەپ يۈرگەن دەرۋىش ياماق سېلىنغان پەرجىسىنى مۈرىسىگە ئارتىۋالغانىدى . دەرۋىشنىڭ يېشى ئوتتۇز بەشلەر ئەتراپىدا بولسىمۇ ، لېكىن ئۇستىرا تەگمەي تەرتىپسىز ئۆسۈپ كەتكەن ساقال - بۇرۇتلىرى بىر قارىغان ئادەمگە ئۇنى قېرى بوۋايدەك كۆرسىتەتتى ،— ئادەمنىڭ جان بېقىش ئۇچۇن ھەرنېمە قىلمىقى ھەق ئوخشايدۇ . بىز خەق جان بېقىش

ئۇچۇن نېمىلەرنى باشتىن كەچۈرمىدۇق دەيسىز . ئادەمنى هايات قانچە ئېزىپ قىيىنىغانسېرى شۇنچە ئىشلەمچان ، شۇنچە تىرىشچان بولۇپ ياشاشقا ئۆگىنىپ كېتىدىكەن . قىزلار ، مانا سىلەر مۇشۇ ئەۋلادنىڭ بالىلىرى ئۇچۇن ھەرقانداق قىيىنچىلىققا چىدايسىلەر .

دەرۋىشنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان قىز ـ جۇۋانلار ئويلىنىپ قالدى . ئۇلار ئىلگىرى بۇ ئېگىز بويلۇق ، قاتاڭ-غۇر ئادەمدىن قېچىپ ، ئۇنىڭغا يېقىن كېلىشتىن ئەيمىنىپ يۈرگەن بولسا ، ئەمدى ئۇ بۇلارغا بۆلەكچە ئەقىللىق ، مېھرى-بان كۆرۈنۈپ كەتتى . شۇنداقتىمۇ بەزى ياش قىزلار ئۇنىڭ-دىن ئۆزلىرىنى دالدىغا ئالاتتى . بۇنى بايقىغان نوزۇگۇم :

— قىزلار ، ئۆز ۋاقتىدا دەرۋىشلەر ئاپئاق غوجامغا چوڭ ـ چوڭ خىزمەتلەرنى قىلغانىكەن ،— دەپ ئۇلار توغرۇ-لۇق بىلگەنلىرىنى سۆزلەشكە باشلىدى ،— ئاپئاق غوجامنىڭ دەرۋىشلىرى جاھاننىڭ ھەممە يېرىنى كېزىپ ، بارلىق ۋەقە-لەردىن خەۋەردار بولۇپ تۇراتتىكەن . مانا نەچچە كۈندىن بېرى ئادەملەرنىڭ ھەممىسى چىڭ چېرىكلىرىدىن قېچىپ ، جان ساقلاشنىڭ كويىدا يۈرگەندە ، بۇلار ھېچ نەرسىدىن قورقماي ، بىز بىلەن ئەگىشىپ كېلىۋاتىدۇ . مۇشۇ يالاڭ-ۋاشتاق ، يالاڭ ئاياغ ، چىرايلىرىدىن توپا يېغىپ تۇرغان ، كىيىملىرىنىڭ يىڭنە ئىلغۇدەك يېرى قالمىغان بەندىلەرنىڭ ئىچىدە ئۆلىما ، سازەندە ۋە دىندار ئادەملەركۆپ .

نوزۇگۇم نەچچە كۈندىن بېرى چېرىكلەرنىڭ ئۇرۇپ قوغلىغانلىرىغا قارىماي كەينىدىن مېڭىپ ، ئۆزلىرىگە ئۇس-سۇزلۇق بېرىپ يۈرگەن دەرۋىش ـ قەلەندەرلەر ھەققىدە ئۇزاق سۆزلىدى . ھە ، كۆپلىگەن تەركىدۇنيا بولۇپ كەتكەن

دەرۋىشلەرنىڭ قىزلار بىلەن ئىشى يوق .
— ئۇ دېگەنلىرى راست ، سىڭلىم ،— دېدى دەرۋىش
نۇزۇگۇمنىڭ سۆزىگە مەنە بېرىپ ،— بىز شەھەرنىڭ بەگلىـ
ـرىگە ئوخشاش سالقىن سارايلاردا ئولتۇرۇپ ، هايات كەچۈـ
رۈپ ، مال ـ دۇنيا يىغىپ تىرىكچىلىك قىلمايمىز . بىز
سىلەرگە ئوخشاش غېرىب ـ مۇساپىرلار بىلەن يېتىم ـ
يېسىرلارنىڭ دەردىگە دەرمان بولساق ئۆزىمىزنى بەختلىك
هېسابلايمىز . بۇگۈن سىلەر كېتىپ بارغان بۇ يوللاردا مۇساـ
پىرلارنىمۇ ، ئوغرى ـ ساتقۇنلارنىمۇ ، ۋەتىنىدىن تەقىب قىلىـ
ـنغان ئۆلىمالارنىمۇ ، ئانىسىغا پىچاق ئاتقان ياۋۇز جاللاتـ
ـلارنىمۇ كۆردۇق . تالاي ئادەملەر مال ـ دۇنيا يىغىپ ، باي
بولىمىز دەپ قەشقەرنىمۇ تاشلاپ چىقىپ كەتتى . بىز بولساق
يۇرتىمىزغا بىرى بەند قىلىنىۋەتكەندەك يىراق كېتەلمەي يۇرىـ
ـمىز . بۇ يەردىن سودا كارۋانلىرىنى ئەگىشىپ كەتكەنلەر
قانچە ؟ ! مانا مۇشۇنداق ئېغىر جەڭلەردىن كېيىن نەچچە
مىڭلىغان ئوغلانلار چەت يۇرتلارغا پالىنىپ ، ئاخىر شۇ ياقلاـ
ردا ماكان تۇتۇپ قالدى . ئەمما ياخشى يېرى ، شۇلارنىڭ
هەممىسى ئۇ تەرەپلەردە قانچە ئۇزاق هايات كەچۈرمىسۇن ،
هامان ئانا يۇرتىغا پەرۋانىدەك ئىنتىلمەكتە . مەن ئېسىمگە
كەلگەندىن بېرى مۇزداۋان ئېشىپ قىرغىزلار يۇرتىغا ، ئىلىـ
خوغا بارغىنىمدىمۇ ياكى ئەركەشتام ئارقىلىق پەرغانە ۋادىـ
ـسىنى كەزگىنىمدىمۇ يۇرتىمىزنىڭ شۇ يەرلەردە ياشاۋاتقان
نۇرغۇنلىغان ئادەملىرىنى كۆرگەنىدىم .
— قادىر ئاكا ،بۇ تارتقۇلۇقنى ياراتقان ئىگەم بىزنىڭ
بېشىمىزغىلا سالغان ئوخشايدۇ . ئۇنى تارتماسقا ئىلاجىمىز
يوق . ئەمدى سىلەر بىزنى دەپ ئاۋارە بولۇشماي يۇرتقا قايتىـ

ۋېرىڭلار ،— دېدى نۇزۇگۇم بايا ئۆزلىرىگە كۆپ ۋەقەلەرنى
سۆزلەپ بەرگەن دەرۋىشكە قاراپ .
— بارىكاللا ، سىڭلىم !— دېدى قادىر دەرۋىش ،— پەقەت
سىلەردىن تىلەيدىغىنىم ئانا يۇرتۇڭلارغا بولغان مېھىر -
مۇھەببىتىڭلار ئۆچمىسۇن ! بۇ يۇرتنىڭ خەلقىنى قانچە ئۆل-
تۇرۇپ ، ھەر تەرەپكە تىرىپىرەن قىلمىسۇن ، قولىغا قورال
ئېلىپ ، يېرىنى دۈشمەندىن قوغداشقا ئاتلىنىدىغانلار كۆپ .
قەيسەرلەر يەر تېگىدىن ئۇرغۇغان سۇدەك چىقىدۇ . ئۇ يەر-
نىڭ خەلقى قىرقىپ تۇرساڭ ئۆسۈۋېرىدىغان گىياھقا ئوخ-
شايدۇ . بۇ مەغلۇبىيەتتىن كېيىن قەشقەر خەلقى چىڭ ئەمەل-
دارلىرىنىڭ قۇللىرى بولۇپ قالامدىكىنە دەپ ئويلىماڭلار .
ئەۋلادلار بەربىر ناھەق ئۆلگەنلەر ئۇچۇن ئىنتىقام ئالىدۇ .
تارىخمۇ ئۇلارنى تىنچ ياتقۇزمايدۇ .
— بىزنىڭ سىلەرگە ئوخشاش گۈزەللىرىمىز بۇنىڭدىن
ئېغىر كۈنلەرگە مۇپتىلا بولسىمۇ چىڭ ئەمەلدارلىرىغا باش
ئەگمىگەن .ئىپارخانغا ئوخشاش گۈزەللەر چىڭ پادىشاھى يال-
ۋۇرۇپ ، ئايىغىغا باش قويۇپ ، دېگىنىنىڭ ھەممىسىنى ئو-
رۇنداپ بەرگەن بولسىمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئار - نومۇسىنى تۆ-
كۈپ ئۇلارغا خوتۇن بولمىغان . كۆپ قىزلار جېنىنى قۇربان
قىلغانۇ ئەمما پاك مۇھەببىتىنى ساقلاپ قالغان .قەشقەر قىز-
لىرى ئۆزلىرىنىڭ سۆيگەن يارىغا ساداقەتلىكى ، ۋىجدانىنىڭ
پاكلىقى ، ئەل - يۇرتىغا مېھىر - مۇھەببىتىنىڭ كۈچلۈك-
لۈكى بىلەن داڭقى چىققان··· تارىختا مۇنداق ۋەقەلەر كۆپ .
ئۇلار قادىرنىڭ سۆزلىرىدىن كېيىن ئۆزلىرىگە ئەگە-
شىپ كېلىۋاتقان دەرۋىشلەرگە بۆلەكچە سەپسېلىپ قاراشقا
باشلىدى . بولۇپمۇ يېڭىدىن تۇرمۇشقا چىقىپ ئەرلىرىدىن

بىرمەزگىل ئايرىلىپ كەتكەن ياش جۈۋانلارغا دەرۋىشلەرنىڭ
چاقچاقلىرى بەك يېقىملىق ئاڭلىناتتى.

— بىزنى چېرىكلەرگە خار قىلغىچە ئۆزۈڭلارلا قۇملۇق
چۆللەرگە ئەكەتسەڭلارچۇ،— دەپ ئۆز نۆۋىتىدە چاقچاق
قىلاتتى قىزلارنىڭ ئارىسىدىكى ئېگىز بويلۇق خېلىچە
خېنىم،— ئېيىق بولسىمۇ ئېرىڭ بولسۇن دەپتۇكەن، زادى
مۇشۇنداق خارلىنىپ يۈرگىچە سىلەرگىلا تېگىۋالايلى.

چېرىكلەردىن قورقۇپ بۇلارغا يېقىنلىشالماي يۈرگەن
دەرۋىشلەر مۇنداق سۆز - چاقچاقلارنى ئاڭلاپ هاياجانلىنىپ
كېتەتتى. مانا هازىر ئۇلارغا سەل يېقىنلاپ كەلگەن دەر-
ۋىش:

— كىشىنىڭ يۇرتىغا بېرىپ سۇلتان بولغاندىن كۆرە
ئۆز يۇرتۇڭلاردا ئۇلتان بولغىنىڭلار تۈزۈك،— دەيتتى.

— بۇلارنىڭ هەممىسىنى قەشقەرنىڭ قۇم - چۆللىرىدە
جاهاندارچىلىق قىلىپ يۈرگەن سىلەرگە ئوخشاش قەيسەر-
لەرنىڭ تىرنىقىغا ئالمايمىز. هەركىم هەرنېمە دېيىشى مۇم-
كىن. ئەمما قەشقەر قىزلىرى بويىنىنى جادۇدا چاپسىمۇ
ئۆزلىرىنىڭ ئار - نومۇسىنى هېچقاچان ئاياغ ئاستى قىلماي-
دۇ. ئۇلار ئەزەلدىنلا مۇهەببەتتىگە سادىق ئىدى، هېلىمۇ
سادىق، مۇنىڭدىن كېيىنمۇ سادىق بولۇپ قالىدۇ. بىزنىڭ
قەلبىمىزنى هېچقانداق قارا كۈچ ئىگىلىيەلمەيدۇ. زادى يو-
رۇق دۇنيادىن ئەر كۆرمەي ئۆتسەك ئۆتىمىزكى، ئەمما يە-
گىتلىرىمىزگە سادىق بولۇپ قالىمىز. بىزنىڭ يىگىتلەرگە
دەپ قويۇڭلار، بىز ئۇلارنىڭ كېلىشىنى هەرتاڭدا بىتاقەت
كۈتىمىز!

— هە، نۇزۇگۇم توغرا ئېيتىدۇ. بىز بويىنىمىزغا

سىيرتماق سېلىپ ئۆلسەك ئۆلىمىزكى ، لېكىن مانجۇ ، قال-
ماقلارغا خوتۇن بولمايمىز...
نۇزۇگۇمنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ روھلىنىپ كەتكەن قىز-
لار ھەر تەرەپتىن ۋاڭ - چۇڭ كۆتۈرۈپ ، كۆڭلىدىكى سۆز-
لىرىنى ئېيتىشقا باشلىدى . قىزلار بەزىدە خۇش چاقچاق
گەپلەرنى قىلىپ ، ئۆز كۆڭۈللىرىنى ئۆزلىرى كۆتۈرەتتى .
يولغا چىققاندىن بېرى يىگىتلەرنىڭ پارىڭىنى كۆپرەك
قىلىپ ، قىزلارنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ ، كۇلدۇرۇپ كېلى-
ۋاتقان خېلىچە خېنىم دەرۋىشنىڭ گېپىنى ئاڭلىغاندىن كې-
يىن يەنە ئىلگىرىكى سۆزىنى تەكرارلىدى :
— ھەي ، دەرۋىش ، ئىلىخوغا بېرىپ ، قالماق ، مانجۇ-
لارنىڭ قوينىدا تاۋار - دۇردۇنغا ئورىنىپ ياتقۇچە ، سىلى
بىلەن ماۋۇ قۇملارنى بېشىمىزغا ياستۇق ،ئاستىمىزغا كۆرپە
قىلىپ ياتايلى . چامىلىرى كەلسە مېنى ئېلىپ قېچىپ كەت-
سىلىچۇ ؟ ئۆزلىرىنىڭ ساقال - بۇرۇتلىرى ئۆسۈپ كەتكىنى
بىلەن كۆزلىرىدىن ئوت چىقىپ تۇرىدىكەن . قەشقەر شەھى-
رىدە قازىكالان ، بەگ .دېگەنلەر بولغىنى بىلەن باشقا كۈن
چۈشكەندە ئۇلارنىڭ بىرەرسىمۇ ئەسقاتمىدى .
قىزلارنىڭ خېلىدىن بېرى دەرۋىشلەر بىلەن سۆزلىشىپ
تۇرغانلىقىدىن كۆڭلىگە گۇمان چۈشكەن چېرىكلەر نەيزە -
قىلىچلىرىنى كۆتۈرۈپ يېتىپ كېلىشتى . ئۇلارنىڭ قاپاقلى-
رىدىن قار يېغىپ تۇرغانلىقىنى كۆرگەن قىزلار بۇرۇنقىدەك
چۇرقىرىشىپ قېچىشنىڭ ئورنىغا قەددىلىرىنى رۇسلاپ تۇ-
رۇشتى .

— ھە ، قېنى ، كاپىرلار ، ئۆلتۈرسەڭلار مانا ھازىر
ئۆلتۈرۈڭلار ! ياقا يۇرتلارغا بېرىپ سەنلەرگە قۇل بولغاندىن

كۆره ئۆز يۇرتىمىزدا قۇزغۇنلارغا يەم بولايلى !
بايا مۇڭلۇق ناخشا ئېيتىپ ئولتۇرغاندا بەكمۇ ياۋاشتەك
كۆرۈنگەن گۈلنىسا قىزلارنىڭ ئارىسىدىن بىرىنچى بولۇپ
ئېتىلىپ چىقىپ ئىلگىرىلىۋىدى ، باشقىلارمۇ ئۇنىڭ كەيند-
دىن ئەگەشتى . ئۇچىلىرىغا قىزىل ، كۆك رەڭدىكى كۆڭ-
لەك ، يېشىل ئىشتان ، باشلىرىغا چىمەندوپپا كىيىپ ، ئۇ-
زۇن چاچلىرىنى ئۇششاق ئۆرۈگەن ياش قىزلار بولسا هاياتى-
دا مۇنداق هادىسىنى كۆرمىگەچكە ، كۆزلىرى چاناقلىرىدىن
چىقىپ كېتىدىغاندەك قورقۇشۇپ ، ئۆزلىرىنى نۇزۇگۇمنىڭ
دالدىسىغا ئېلىشتى .
بۇلارنىڭ قورقۇش دېگەننى بىلمەي مۇنداق ئۆملىشىپ
تۇرغىنىنى كۆرگەن چېرىكلەر نېمە قىلارىنى بىلمەي هودۇ-
قۇپ قالدى . بولۇپمۇ ئۇلار نۇزۇگۇمغا ئوخشاش گۈزەل
جۇۋانلارنى ئىلى جياڭجۇنگە ۋە باشقا ئامباللارغا سوۋغا
قىلىپ ، ئۆزلىرىنىڭ ئابرۇي ، مەنسەپلىرىنى كۆتۈرۈشنى
ئويلاپ كېلىۋاتقانلىقىدىن ، مۇمكىنقەدەر ئۇلارنى بۇ تەۋەدىن
ساق - سالامەت ئەكېتىشنىڭ كويىدا ئىدى . شۇڭلاشقا بۇ
قىز - جۇۋانلارنىڭ تەنتەكلىكىگە يارىشا ئۇلارنى ئۇرۇپ -
سوقماي كۆپىنچە پوپوزا قىلىپ قورقۇتاتتى .
— ئەگەر بۇنىڭدىن كېيىن مۇشۇنداق شاۋ - شۇۋ
كۆتۈرىدىغان بولساڭلار هەممىڭلارنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ
تاشلايمىز !— دەپ ۋارقىرىدى ئۇچىسىغا ئۇزۇن سۇر چاپان ،
بېشىغا چۇچىسى بار مىس دۇبۇلغا كىيگەن قارا گىر ئاتتىكى
يايى . ئۇ سەپراسىنى سەل باسقاندىن كېيىن باشلىرىدا ئۇستى
ياپىلاق كىگىز قالپاقلىرى بار چېرىكلىرىگە بۇرۇلدى - دە ،
ئۇلارغا بۇنىڭدىن كېيىن قىزلارنى قىلىچ - نەيزىلەر بىلەن

ئەمەس ، كۆپرەك قامچا ـ تاياقلار بىلەن ئۇرۇپ ھەيدەشنى جېكىدى .

— بۇلارنىڭ قولتۇقىغا سۇ پۇركۈپ قۇترىتىۋاتقان ئاۋۇ قەلەندەرلەر . ئۇلار قەشقەردىن چىققاندىن بېرى قىزلارنىڭ كەينىدىن خام گۆش كۆرگەن قۇزغۇنلاردەك قالماي كېلىۋاتىدۇ ،— دېيىشىپ ، ئۆز باشلىقىغا دەرۋىشلەر ئۈستىدىن شىكايەت قىلدى چېرىكلەر . قىزلارنىڭ سىرتىدىن خۇددى قويلارنى بۆرىلەردىن قوغداپ يۈرگەن سىرتلانلاردەك ئەگىشىپ كېلىۋاتقان دەرۋىشلەر يايىنىڭ قولىغا قاتلاپ تۇتۇۋالغان قامچىسى بىلەن ئۆزلىرى تەرەپنى كۆرسىتىپ ، ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرگەندە ھەر تەرەپكە پېتىراپ قېچىشتى .

بۇ چاغدا قىزلاردىن خېلىلا يىراقتا كېلىۋاتقان ئەرلەر ۋارقىرىشىپ كەتتى . چېرىكلەر ئالاھىدە ھوشيارلىق بىلەن كۆزىتىپ كېلىۋاتقان ، قوللىرىغا كويزا سېلىنغان ئەرلەر ئارىسىدا غۇلغۇلا قىلىۋاتقانلارمۇ كۆپ ئىدى . چېرىكلەر مۇنداق ئىسيانكارلارنى قىزلارغا ئوخشاش ئاياپ تۇرماي ، شۇ يەردىلا كۆكسىگە نەيزە ئۇرۇپ ئۇجۇقتۇراتتى . شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ئۆلۈپ ، جەسەتلىرى چۆل ـ جەزىرىدىكى قۇزغۇنلارغا يەم بولغانلىرىمۇ نۇرغۇن ئىدى . شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار يايىنىڭ قىزلارنى ئەگىشىپ كېلىۋاتقان دەرۋىشلەرنى قوغلىغىنىنى كۆرۈپ ، تېخىمۇ قاتتىق ۋارقىراشتى :

— ھەي ، كاپىرلار ، ئەگەر ئىلىغا بارغىچە بىزنىڭ قىزلىرىمىزنىڭ بېشىدىن بىر تال چېچى يەرگە چۈشىدىغان بولسا سەنلەرنىڭ مىڭ تال چېچىڭنى يۇلۇۋالىمىز !

— ۋا ، بەللى ، كۆردۈڭمۇ ئاۋۇ شۇمپەننىڭ ئۆزىنىڭ

ئۆلگىلىۋاتقىنىنى بىلەن ئىشى يوق، چوڭ سۆزلەۋاتقى-
نىنى، — ئات ئۈستىدە سىڭايان ئولتۇرغان چېرىك بېشى
قورساقلىرىنى سىلاپ كۈلۈپ كەتتى، — ھەي، سەن بۇلار-
نىڭ غېمىنى يېمەي ئۆزۈڭنىڭ پاشاڭنى قورۇۋاله!
— ئالدىرىما، بىزنىڭ بېشىمىزغا كەلگەن بۇ كۈن سەن-
لەرگىمۇ كېلەر، — قولىغا كويزا سېلىنغان ئاق يۈزلۈك،
كۆزلىرى يوغان يىگىتنىڭ چېرىكلەرنىڭ زاڭلىق قىلىپ
ئېيتقان سۆزلىرىگە غەزىپى ئۆرلەپ كەتتى. ئۇمۇ بەشكېرەم
يېنىدىكى قاتتىق جەڭدە چېرىكلەر قولىغا چۈشۈپ قالغىنىغا
ئۆز گۆشىنى ئۆزى يېگۈدەك بولۇپ كېلىۋاتقان ياشلارنىڭ
بىرى ئىدى. بۇ يىگىتلەر باشتا چېرىكلەرنىڭ بۇ ھەرىكىتىگە
نارازىلىق بىلدۈرۈپ قارشى چىققانىدى، لېكىن چېرىكلەر
بېشىغا ئۈچ - تۆتتىن ئۇرۇپ ئېسەنگىرىتىپ قويغاچقا، ئۇ
خېلى يەرگە كەلگۈچە ئۆزىنى بىر بىلىپ، بىر بىلمەي قال-
دى. پەقەت كېچىسى قونالغۇغا كېلىپ يېتىپ، دەم ئالغان-
دىن كېيىنلا ئەس - ھوشىنى يىغىشقا باشلىدى.
ئەنە شۇنىڭدىن كېيىنلا تەگرىنىڭ پېشانىسىگە يازغىنى-
نى تارتماسقا ئامالى يوق ئىكەنلىكىگە كۆزى يېتىپ،
بىر - ئاز ياۋاشلاپ قالدى. ئۇمۇ ھە دېگەندە باشقا يىگىتلەر-
گە ئوخشاش ئىلى تەرەپكە بېرىپ، مانجۇ ئەمەلدارلىرىغا قۇل
بولۇپ ئىشلىگەندىن كۆرە، مۇشۇ يەردىلا چېرىكلەر بىلەن
ئېلىشىپ ئۆلۈشنى ئويلايتتىيۇ، بىراق سىڭلىسىنى ياقا
يۇرتلارغا يالغۇز ئەۋەتىشكە كۆزى قىيماي، بۇ ئويىدىن يالتى-
يىپ قالاتتى. شۇڭا ئۇ ئەمدى نېمە بولسىمۇ سىڭلىم ئىككى-
مىز بىللە بولايلى دەپ، ھەممە قىيىنچىلىققا باش ئېگىپ
كېلىۋاتاتتى. مۇنداق ئەسىرگە چۈشۈپ پالانغاندىن كۆرە،

ئۆز جەسەتلىرىنىڭ تۇمەن دەرياسى بويىدا قالمىغىنىغا مىڭ
بىر پۇشايمان قىلاتتى . ئۇلار ئەگەر قوللىرىمىزنى كويزىلار-
دىن بوشىتىپ قالسا بىرەردىن چېرىك ئۆلتۈرۈپ ئۆلۈپ
كەتسەك ئارمىنىمىز يوقتى دېيىشىپ ، ئەنە شۇنداق پەيتنى
پايلاپ كېلىۋاتاتتى . چىڭ چېرىكلىرىمۇ جاھانگىر غوجىنىڭ
قولغا چۈشكەن لەشكەرلىرىنىڭ پەيلىنى سېزىپ ، ئامالىنىڭ
بارىچە ئۇلارنى قاتتىقراق تۇتۇشقا تىرىشاتتى ، تۆمۈر كىشەن-
لەر سۇرگۈنلەرنىڭ تېرىلىرىنى شىلىپ ، گۆشلىرىنى شەل-
ۋەرىتىپ ، يېغىر قىلىۋەتكىنىگە پەرۋا قىلماي ئۇلارنى ھەي-
دەيتتى . يىگىتلەر ئارىسىدىكى بېشىغا دوپپا ، ئۇچىسىغا
كۆل رەڭ چەكمەن چاپان كىيىۋالغان ، مۇرىسىگە خۇرجۇن
ئارتىۋالغان ئابدۇللامۇ بەزىدە ئۆزلىرىدىن بەش - ئالتە يۈز
قەدەم ئارقىدا قالغان قىزلار ئارىسىدىكى سىڭلىسى نۇزۇ-
گۇمدىن كۆز ئۈزمەي كېلىۋاتاتتى . ئۇمۇ قىزلار توپى تەرەپ-
تىن ناخشا ئېيتقان سىڭلىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغاندا ، كۆڭ-
لى سەل خاتىرجەم بولۇپ قالاتتى . ئەمما يايلار ئەرلەرنى
بارغانسېرى تېز مېڭىشقا مەجبۇرلايتتى . ئۇلار يىراقلىغانسې-
رى ئابدۇللامغا سىڭلىسىنىڭ ئېيتقان ناخشىسى پەسىيىپ
ئاڭلانماي قالدى .بۇلارنىڭ ئالدىدىمۇ ، كەينىدىمۇ بىرنەچچە
توپ كەلمەكتە . ئابدۇللام ئۇلارنىڭ ئارىسىدا تونۇش-بىلىش-
لىرىدىن كىملەرنىڭ بارلىقىدىنمۇ بىخەۋەر . سىڭلىسىنىڭ
ئېرى باقىنىمۇ ھېيتگاھدىكى جەڭدە چېرىكلەرنىڭ قولىغا
چۈشۈپتۇ دەپ ئاڭلىغان . ئەمما ئۇنىڭ قۇتۇلۇپ كەتكىنىدىن
يا سۈرگۈنلەر ئارىسىدا كېلىۋاتقىنىدىن بىخەۋەر ئىدى . ئۆزى
بولسا ئاۋۇ كۈنى ئۇلارنى قۇتۇلدۇرىمەن دەپ ئوتتۇن بازىرىدا
چېرىكلەرگە تۇتۇلغىنىدىن كېيىن قۇتۇلالمىدى .

*　　　　*

قىزلارنىڭ دىققىتىنى چۆرقىرىشىپ ئالدىغا كېلىۋاتقان
ئادەملەرنىڭ ۋاڭ - چۇڭى بۆلۈۋەتتى. ئادەملەر يېقىنلىشى-
شىغا قۇما تېغى تەرەپتىن بوش توپىنى توزۇتۇپ چىققان
شامال تېخىمۇ كۈچىيىشكە باشلىدى. چۈشتىن كېيىن
پات - پاتلا تاغ چاتقاللىرىدىن چىقىپ، قاتلام - قاتلام بوش
توپىلارنى ئۇچۇرۇپ، ئالەمنى مالەم قىلىۋاتقان شامال ھە
دېگەندىلا توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى.

— بۇ شامال خەلقىنىڭ غەزەپ - نەپرىتىنى ئىزھار
قىلىۋاتىدۇ. جۇمۇڭلار، — دېدى سۇرگۇنلەرنىڭ بېرى.

ئادەملەر سۇرگۇنلەرگە يېقىن كېلىشكە چاڭ - توزان
خۇددى شۇلارنىڭ بۇيرۇقىنى كۈتكەندەك بېسىلىپ، يىراق
يېزىنىڭ نېرىسىدىكى قۇم تاغلىرى بىلەن ئېدىرلار ئېنىق
كۆرۈنۈشكە باشلىدى.

سەللىسىگە تۇتى قۇشنىڭ پېيىنى قاداپ، چىپار ئات
مىنگەن بەگ سۇرگۇنلەرنى باشلاپ كېلىۋاتقان ئامبالنىڭ
ئالدىغا كەلدى. ئۇ ئاتتىن چۈشۈپ، قولىنى كۆكسىگە تۇتقان
ھالدا سالام بەرگەندىن كېيىن تۆش يانچۇقىدىن مۆھۈر بې-
سىلغان قەغەزنى ئېلىپ كۆرسەتتى. ئامبال ئۆزىنىڭ بۇيرۇ-
قىنى كۈتۈپ زىچچىدە تۇرغان چېرىكلەرگە:

— بۇلار ئاتۇش تەرەپتىن كەپتۇ، تەگمەڭلار. ئۇلارنىڭ
قولىدا ئۇلۇغنىڭ قولى بىلەن مۆھۈر بېسىلغان قەغىزى بار
ئىكەن، — دېدى - دە، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — بۇلار
بىزنىڭ ئىشەنچىمىزنى ئاقلاپ، ئۇلۇغقا سادىق خىزمەت قى-
لىپ كېلىۋاتقان بەندىلەر. ئۇلار ئۆز ئىختىيارى بىلەن بىزنى

مېھمان قىلىمىز دېسە مەرھەمەت !

بۇ سۆزنى ئاڭلىغان ئاتۇشلۇقلار قوللىرىدا كۆتۈرۈپ كەلگەن نەرسىلىرىنى سۇرگۇنلەرگە بېرىشكە باشلىدى .

— ئەزىز قېرىنداشلار ، بۇلار سىلەرنى نېمە كۈنلەرگە سېلىۋەتكەن - ھە . قېنى يەڭلار ،— ئۇلار سۇرگۇنلەرگە ئالما ، ئۈزۈم ، قوغۇن - تاۋۇزلارنى يېگۈزۈشتى . بەزىلەر ئۈستىدىكى كىيىملەرنى يېشىپ ، نېپىز كۆڭلەك بىلەنلا كېلىۋاتقان خوتۇن - قىزلارنىڭ ۋە ياش بالىلارنىڭ ئۈچىسىغا ئارتىپ قويدى .

— ئۇزاق يولغىمۇ مۇشۇنداق يېلىڭ ماڭغان بارمۇ . مۇشۇ ھالدا ماڭساڭلار مۇزداۋاندىن ئۆتكىچە ئۈششۈپ قالماسىلەر .

— جېنىم ئاكا ، ئىلىخوغا بارغىچە ئاشۇ داۋاندا ئۈششۈپ قالساق ياخشى بولاتتى ،— دېدى ئۇلارنىڭ گەپلىرىدىن خۇش بولۇپ قالغان خېلىچە خېنىم .

— پىتنىڭ ئاچچىقىدا چاپاننى ئوتقا سېلىشقا بولمايدۇ ، سىڭلىم . زامان مۇشۇنىڭ بىلەنلا تۈگەپ قالماس ، ئالدىمىزدا تېخى ياخشى كۈنلەرمۇ بار . بۇ جان شۇ كۈنلەرگىمۇ كېرەك بولۇپ قالار ،— دەپ ئاتۇش تەرەپتىن كەلگەنلەر سۇرگۇنلەرنىڭ كۆڭلىنى ياساپ سۆزلىدى . باشتا چېرىكلەرنىڭ قورسىقىنى تويدۇرىمىز دەپ ، توپنىڭ ئارىسىغا كىرىۋالغانلارنىڭ پەقەت قەشقەردىن سۇرگۇن قىلىنغانلارغا قوشۇلۇپ كېتىشى چېرىكلەرگە ياقماي قالغان بولسا كېرەك ، بىردىنلا ئۇلار :

— قېنى ئەمدى قايتىڭلار ،— دەپ ئۇلارنى قوغلىدى ،— بولمىسا سىلەرنىمۇ قوشۇپ ھەيدەپ كېتىمىز .

— بىر يۈرەكنى ئىككىگە بۆلۈپ نېمە قىلىسىلەر .

ھەيدىگەندىن كېيىن ھەممىمىزنىلا قوشۇپ ھەيدەپ كېتىڭ-
لار ، ھازىر زامان سىلەرنىڭ بولغاندىن كېيىن ،— دېدى
سۇرگۇنلەردىن ئايرىلغۇسى كەلمەيۋاتقان سالاپەتلىك ئادەم .
چېرىكلەر خېلى ۋاقىتقىچە سۇرگۇنلەر ئارىسىغا قوشۇ-
لۇپ كەتكەن ئادەملەرنى ئۇلاردىن ئايرىيالماي ئاۋارە بولۇش-
تى . يېقىن تۇغقانلىرىنى تېپىشۋالغان بوۋاي - موماي‌لار بىلەن
بالىلىق ئايالار ، قىزلار كەينىدە كېلىشمەكتە .
— ئاتۇشلۇقلار ياشاشنى بىلىدۇ ، جۇمۇسىلا ،— دېدى
يەنە يولنى داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان سۇرگۇنلەر ئارىسىدى-
كى خېلىچە خېنىم .
— مانا كۆردىلىمۇ ، بىز يولغا چىققاندىن بېرى ئاتۇش-
تىن باشقا ھېچبىر يۇرتنىڭ خەلقى بىزنى مۇنداق مېھمان
قىلغىنى يوق . ھە ، ئاتۇشلۇقلارزە چېرىكلەرنىڭمۇ كۆڭلىنى
ئېلىپ ، بىزنىمۇ رازى قىلىپ ئۇلگۇردا !
— ھە ، ئۇيغۇرلارنىڭ ھەممىسى ئاتۇشلۇقلاردەك بول-
سا ، ئىش باشقىچە بولاتتىغۇ ،— دېدى سۇرگۇنلەر ئىچىدىكى
ئاتۇشلۇق چوكان .

III

بىرنەچچە كۈن يول يۈرۈپ تاغ قاپتاللىرىغا يېقىنلاشقان-
سېرى ، سۇرگۇنلەرگە غوللاردىن ئېقىپ چىقىۋاتقان سۇلار
ئۇچراشقا باشلىدى . ئەتراپتىكى بۇغداي ، قوناق ، شال تېرىل-
غان ئېكىنزلىقلار چۆللۈك يەرلەردە كۆزگە ئالاھىدىلا كۆرۈ-
نەتتى . كۈز شامىلى كۈچىيىپ ، كۆپتىن بېرى يامغۇر ياغ-

ـماي قاغجىراپ كەتكەن دالىنىڭ چاڭ - توزانلىرى تۇتقۇنلار-
نىڭ يۈزلىرىگە ئۇرۇلۇپ، ئۇلارنىڭ بۇنىڭسىزمۇ توپا يېغىپ
تۇرغان چىرايلىرىنى تېخىمۇ مىسكىنلەشتۈرۈۋەتكەنىدى.
ئەمدى ئۇلارنىڭ ئالدىدا سېرىق توپىلىق شېغىللىق يول باش-
لاندى. ئىلگىرى يۇمشاق قۇم - توپىدا يالاڭ ئاياغ كېلىۋات-
قان تۇتقۇنلارغا تاشلىق، شېغىللىق يوللاردا مېڭىش بەك
ئېغىر كېلىۋاتاتتى. ئېڭىزلار سارغىيىپ، گىياھى ئاپتاپتا
كۆيۈپ كەتكەن تاغلار قارىيىشقا باشلىغىنى بىلەن تۇتقۇنلار-
نىڭ كەينىدە قېلىۋاتقان مەھەللىلەر خۇددى تەبىئەتنىڭ قارام
كۇچىگە بوي بەرمىگەندەك كۆكىرىپ، ياشناپ تۇراتتى.
ئۇلار مۇنداق مەھەللە - يېزىلارغا يېقىنلىغاندا بۇ يەرنىڭ
باغلىرىدىكى ھەر خىل مېۋىلەرنى كۆرۈپ كۆڭۈللىرى بۇزۇ-
لاتتى - دە، تېخىمۇ مىسكىنلىشىپ كېتەتتى. چېرىكلەر بول-
سا خۇددى تۇتقۇنلار بىلەن زىتلاشقاندەك ئاتلىرىنى چاپتۇ-
رۇپ بېرىپ ھېلىقى مېۋىلەرنىڭ شاخلىرىنى يېرىپ، سۇن-
دۇرۇپ، چىرايلىق باغلارنى بىردەمدىلا ۋەيران قىلىۋېتەت-
تى. ئۇلارغا بىرەر ئېغىز گەپ ياندۇرسا كاللىسى ئېلىنىد-
غانلىقىنى بىلىدىغان باغۋەنلەر خۇددى نەچچە يىلدىن بېرى
پەپىلەپ ئۆستۈرگەن بالىسىنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانە بولغاندەك،
بىردەم ئۇ دەرەخنىڭ، بىردەم بۇ دەرەخنىڭ قېشىغا يۈگۈرۈپ
باراتتى. ئەمما چارىسىز ئىدى. بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ئىچى
ئۆرتەنگەن سۇرگۇنلەردىن بىرى:

— ھەي ۋەھشىي ھايۋانلارەي، ئادەملەرنى قىينىغىنى
ئازدەك ئەمدى مۇنۇ دەل - دەرەخلەرگىمۇ ئارام بەرمەيۋاتقى-
نىنى، — دەپ قارغاپ تىللىدى.

— ھە، ھازىر ئۇلارنىڭ قولى قىچىشىپ، قىلىدىغان

قىلىق تاپالمايۋاتىدۇ ئەمەسمۇ؟— دەپ قوشۇمچە قىلدى زىلۋا بوي، ئاق يۈزلۈك جۇۋان.

— بۇ ئىشلارمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ، سىڭلىم. ھەرقانداق نەرسىنىڭ بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى سورىقى بولىدۇ.

باشقىلاردىن بوي - تۇرقى بىلەنمۇ، يېشى بىلەنمۇ پەرق قىلىپ تۇرىدىغان بۇغداي ئۆڭلۈك، قاشلىرى قېلىن، دوغدىلاڭ كەلگەن بۇۋىئايشەمنىڭ چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ ئېيتقان سۆزى قىزلارنىڭ دىققىتىنىمۇ ئۆزىگە جەلپ قىلدى.

— قاچان سورىقى بولىدىكىنتاڭ، بۇۋىئايشەم. مانا ئەل - يۇرتىمىزدىن ئايرىلىپ، چۆل - باۋايانلارغا چىقىپ كەتكىنىمىزگە خېلى بولدى، يا كەينىمىزدىن بىرەرى ئىزدەپ كەلمىدى، يا بىزنى قۇتۇلدۇرغۇدەك بىرەر كىشى چىقمىدى. بارغانسېرى ئىلگىرىلەپ كېتىپلا بارىمىزغۇ؟— دېدى ئىچىگە توشۇپ كەتكەن دەرد - ئەلەمنى سەپەرداشلىرىغا بولسىمۇ ئېيتىپ ئىچىنى بوشىتىۋالاي دېگەندەك ئۇھ تارتقان گۈلنىسا.

— شۇ چاغدا بۇ تەرەپتىكى ئەر خەقلەرنىڭ ھەممىسىنى يەر يۇتۇۋەتتىمىكىنە؟— دېدى باياتىن گەپ - سۆزگە ئارىلاشماي شۈك كېلىۋاتقان خېلىچە خېنىم،— ماڭا ئوخشاش بەش - ئون يىل ئەرلىرىمىز بىلەن بىللە ياشاپ بىرئاز بولسىمۇ ھاياتنىڭ خوۋلۇقىنى كۆرگەنلەرنىڭ كارى چاغلىق. بولار ئىش بولغاندىن كېيىن ئەمدى تەقدىرنىڭ پېشانىمىزگە يازغىنىنى كۆرەرمىز. بىراق مۇنۇ ياش قىزلىرىمىز مانجۇ، موڭغۇللارغا زايە كېتىدىغان بولدى - دە.

قولىغا مىلتىق تۇتۇۋالغان يايى چۆل - جەزىرىدە توختىماي مېڭىپ، ئۇسساپ كالپۇكلىرى گەز باغلاپ كەتكەن

سۇرگۈنلەرگە ئۆزىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم تونۇتۇپ قويماي دېگەندەك قارا گىر ئېتىنى ئۇياقتىن - بۇياققا بىرنەچچە قېتىم چاپتۇرۇپ ئۆتكەندىن كېيىن چېرىكلەرگە قاراپ :

— ھـاي ، تۇتقۇنلارنـى تـوخـتـىتـىڭلار ، ھـاردۇق ئال- سۇن ،— دېدى ئۇ گويا تۇتقۇنلارغا رەھىم قىلغاندەك ھەممىگە ئاڭلىتىپ ۋارقىراپ .

كېچىسى ماڭساق قاراقچىلار ھۇجۇم قىلىپ ، ئىلىدىكى جياڭجۇن بىلەن ئىچكىرىدىكى خانغا ئەكېتىۋاتقان ئالتۇن - كۈمۈش ۋە باشقا قىممەتلىك نەرسىلەرنى بۇلىتىپ قويمايلى يەنە دېگەن ئوي بىلەن ئامبال كۈن ئولتۇرۇپ ، كۆز باغلاد- غاندىن كېيىن يول يۈرۈشنى توختاتتى ۋە ئۆزلىرىنىڭ كەل- گەنلىكىنى ئالدىنئالا چاپارمەنلەر ئارقىلىق يەرلىك ئەمەلدار- لارغا خەۋەر قىلدۇردى . ئەمەلدارلار ئۆز نۆۋىتىدە ئاددىي پۇقرالارغـا قوشۇمچـە سېلىقلارنـى سېلىپ ، ئۇلارنىڭ يې- مەك - ئىچمىكىنى تەييارلاپ تۇردى . ئامبال ئۇچۇن مال سويۇپ ، لەززەتلىك تائاملارنى تەييارلاتقۇزدى . ئاتلارنى بېدە بىلەن يەمگە تويدۇرۇپ ، بەزى ئاتلارغا تاقا قاقتۇردى . بەزد- لەرنىڭ ئات - ئۇلاغلىرىنى يېڭىلاپ ، كەم قورال - ياراغلىد- رىنى تەخلەپ تۇردى . جەڭدىن قايتقان چېرىكلەرنى ياخشى كۈتۈۋېلىش ۋە ئۇزىتىپ قويۇش ھەققىدە ئىلى جياڭجۇنى بىلەن قەشقەردىكى ئىسھاق ۋاڭدىن مەخسۇس بۇيرۇق ئالغان يەرلىك بەگلەر ئۆزلىرىنىڭ سادىقلىقىنى مۇشۇنداق پەيتى كەلگەندە كۆرسىتىپ كۆزگە كۆرۈنۈۋېلىش مەقسىتىدە ، ئۇ- لارنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىنى ئىككى - ئۈچ ھەسسە ئاشۇرۇپ ئورۇنداشقا تىرىشاتتى . ھەتتا ئۇلار چىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ

قەشقەرلىك قىز - جۇۋانلارنى ئەكېتىپ بارغىنىنى ئاز دېگەن-
دەك ئۆز تەۋەسىدىكى يېزىلاردا ياشىغۇچى كەمبەغەل دېھقان-
لارنىڭ چىرايلىق قىزلىرىنى تارتىۋېلىپ ، ئۆز نامىدىن
سوۋغا قىلاتتى . يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ مۇشۇنداق
«ئىززەت - ھۆرمىتى» گە ئۆگىنىپ قالغان ئامبال يول
ئۈستىدىكى ھەربىر يېزىغا كەلگەندىلا ئەنە شۇنداق نەرسىنى
تەمە قىلاتتى . شۇڭلاشقىمۇ چىرىكلەر سۇرگۈنلەرنى ھەيدەپ
ئۆتكەن يېزىلار خۇددى چۆچەك - ئەپسانىلەردىكى كېچىلە-
رى جىن - شەيتانلار ئارىلاپ ئۆتكەن مەھەللىلەردەك چۆلدە-
رەپ قالاتتى .

— بۇگۈن مۇشۇ يەردە تۈنەيمىز . تۆگىلەردىكى تېڭىق-
لارنى چۈشۈرۈپ ، ئات - تۆگىلەرنى دەم ئالغۇزۇڭلار . تۇت-
قۇنلارنى كۆزىتىدىغان چىرىكلەرنىڭ سانىنى ئاشۇرۇپ ،
ھوشيار تۇرۇڭلار !— دەپ قول ئاستىدىكىلەرگە بۇيرۇق بې-
رىۋاتقان ئامبال نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ، ئالدىدا قول
قوشتۇرۇپ تۇرغان يەرلىك ئەمەلدار بىلەن كارۋان توختىغان
تۈزلەڭدىن بىرەر چاقىرىم نېرىدىكى يېزىغا قاراپ يول ئال-
دى .

ئەتىدىن - كەچكىچە توختىماي مېڭىپ ، ھېرىپ كەتكەن
تۇتقۇنلار پەشمەت - پەرىجىلىرىنى يېپىپ ھاردۇق ئېلىشقا
تۇتۇندى . بۇ چاغدا ھاۋامۇ سالقىن تارتىپ قالغانىدى .
بىر - بىرىگە چاپلىشىپ دېگۈدەك ئولتۇرغان قىزلار يەنە
بارغانسېرى ئارقىدا قېلىپ قېلىۋاتقان ئەل - يۇرت ، يارۇبۇ-
رادەر ، قوۋم - قېرىنداشلىرىنى ئەسلەپ پاراڭغا چۈشكەن-
دى .

— بىزنىڭ ئۇيغۇر قىزلىرىمىز بۇنىڭدىنمۇ ئېغىر قى-

يىنچىلىقلارغا باش ئەگمىگەنىكەنغۇ. كۆپ بىلەن كۆرگەن كۆن توي دەيدىغان گەپ بار. ھەممىدىن يالغۇزچىلىققا قىلىشتىن خۇدايىم ساقلىسۇن. مەسىلەن، دەرۋىشلەر دەپ بەرگەن بىزنىڭ ئىپارخاننىڭ ھاياتىنىلا ئالايلى،— دېدى نۇزۇگۇم بايا دەرۋىشتىن ئاڭلىغانلىرىنى ئەسلەپ.

قىزلار ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەھرىمان قىزى ئىپارخان ھەققىدە بىرنەچچە قېتىم ئاڭلىغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ھاياتىنى تولۇق بىلمىگەنلىكتىن، ئۇلار نۇزۇگۇمدىن شۇ قىز ھەققىدە تەپسىلىي ھېكايە قىلىپ بېرىشنى ئۆتۈنۈپ سوراشتى.

— ئاڭلىشىمچە، بۇنىڭدىن ئاتمىش - يەتمىش يىللار ئىلگىرى چىڭ خانىدانلىقىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى مىللىي ئازادلىق ھەرىكەت باشلانغاندا ئىپارخان تېخى يىگىرمە ياشقىمۇ تولمىغانىكەن. ئۇنىڭ ئېرى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى جەڭگە كىرگەندە ئۆزىمۇ قولىغا قورال ئېلىپ بىللە جەڭ قىپتۇ. ئىپارخان ئېرى ئۆلگەندىن كېيىن چىڭ چېرىكلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قاپتۇ. ئۇلار ئىپارخاننى بېيجىڭدىكى پادىشاھقا ئەۋەتىپتۇ. لېكىن ئۇ پادىشاھقا خوتۇن بولۇشقا ئۇنىماي ئۆلۈۋالغانىكەن.

— ئۇ قالتىس قىز ئىكەندۇق - ھە!— دېدى ھېكايىنى ئاڭلاپ ھاياجانلىنىپ كەتكەن قىزلاردىن بىرى.

— شۇنداق قەھرىمان بولغىنى ئۈچۈن خەلق ئۇنىڭ جەسىتىنى بېيجىڭدىن قەشقەرگىچە پىيادە كۆتۈرۈپ ئەكېلىپ ئاپئاق غوجام مازارىغا دەپنە قىلغان - دە!— دېدى بۇۋىئايشەم سۆزگە ئارىلىشىپ،— ئالەمدە ئۇنىڭدەك گۈزەل ۋە باتۇر قىز بولمىغانىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ ئىسمىنى ھەممە ئادەم

ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىپ ، روھىغا ئاتاپ دۇئا قىلىشىدۇ ـ دە .

— بۇ چىڭ ئەمەلدارلىرى بىلەن موڭغۇللار شۇ چاغلاردىمۇ ئۇيغۇر قىزلىرىنى بۇلاپ ـ تالاپ كەلگەنكەندە ؟— دېدى نۇزۇگۇمنىڭ ھېكايىسىگە بەك قىزىقىپ كەتكەن گۈلنىسا .

— قەشقەرنىڭ قىزلىرىدەك گۈزەل قىزلار كەم ئۇچرىسا كېرەك . شۇڭا ئۇلارغا مۇزداۋاننىڭ نېرىسىدىكى موڭغۇل بىلەن مانجۇلارلا ئەمەس ، يەتتە ئىقلىمنىڭ ھەممە ئەركەكلىرى مەھلىيا بولۇپ كەلگەن ،— دەپ سۆزگە ئارىلاشتى خېلىچە خېنىم . ئۇ يول بويى قانچە جەبىر ـ جاپا تارتسىمۇ ، ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى ئىسكەتىنى ساقلاشقا تىرىشىپ ، قېشىغا سۈرمە سۈرۈپ كېلىۋاتاتتى .

— راست دەيدىلا ، مانا شۇ ئىپارخاننى كىچىك چاغلىرىدا دادىسى تاغ قىرغىزلىرىنىڭ ئارىسىغا ئاپىرىپ ، ئاتقا مىنىشنى ، قىلىچ چېپىشنى ، نەيزە ئۇرۇشنى ئۆگەتكەنىكەن . كېيىنرەك ئەرەنچە كىيىندۇرۇپ ، ئوغۇل بالىلار ئوقۇيدىغان مەدرىسىدە تەلىم ئالدۇرغان دېيىشىدۇ .

— ئۇ قىزنىڭ ھاياتىمۇ ، نۇزۇگۇم ، سىلىنىڭكىگە ئوخشايدىكەن ،— دېدى بۇۋىئايشەم .

— ئەلھەمدۇلىللا ! — نۇزۇگۇم ئورنىدىن قوزغىلىپ ئىككىنچى يېنىغا ئولتۇردى ،— ئىپارخاندەك بولغانغا نېمە يەتسۇن . بولۇپمۇ مەدرىسىدە ئوقۇپ ، ئاق ـ قارىنى ئىلغا قىلىپ قالغان ئادەم مۇنداق تەڭسىزلىككە چىدىمايدۇ دېيىسىلە . بۇ دۇنيادا ھەممىگە بېپەرۋا قاراپ ، مالغا ئوخشاش ياشىغان ئادەمدىن خۇدا ساقلىسۇن . بەزى پادىشاھلار ئۆز

قارىمىقىدىكى پۇقرالارنى نادانلىقتا تۇتۇشقا تىرىشىدۇ.

— چۈنكى پۇقرالار ئوقۇپ، ساۋاتلىق بولۇپ كەتسە، پادىشاھنىڭ ناھەق ئىشلىرىنى چاپسان بىلىپ، ئۇنىڭغا قارشى چىقىدىغان گەپ - دە. ئۇلارنىڭ خەلقنى قاراڭغۇلۇقتا، نادانلىقتا تۇتۇشىمۇ شۇنىڭدىن بولسا كېرەك.

— ئۇ دېگەنلىرى توغرا، — دېدى بۇۋىئايشەم ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنى ئىزھار قىلىپ، — راستىنىلا ئوقۇغان ئادەم تەڭسىزلىكنى كۆرسە چىداپ تۇرالمايدىكەن. ئىپارخانمۇ ئەنە شۇنداق قىزلاردىن دېسىلە.

— قىزلار، بىردەم جىم ئولتۇرۇڭلارا، نۇزۇگۇمنىڭ شۇ ئىپارخان ھەققىدىكى ھېكايىسىنى تىڭشايلى.

— گۇلنىسا توغرا دەيدۇ، خەپشۇك.

قىزلار يەنە بىر - بىرىگە مۇرىلىرىنى يېقىشىپ جىم بولۇشتى. نۇزۇگۇم بولسا پەس ئاۋازدا، چېرىكلەر ئاڭلىمىغۇدەك قىلىپ، ئىپارخان ھەققىدىكى ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئىپارخان ئېرىگە پەقەت سادىق يارلا ئەمەس، بەلكى دانا مەسلىھەتچى. ھەرقانداق جەڭگە قورال ئېلىپ ئېرى بىلەن تەڭ ئاتلانغۇدەك جەڭچى ئىكەن. شۇڭا بۇنى كۆرگەن خەلقنىڭ ئۇلارغا بولغان ئىشەنچىسىمۇ ئېشىپ، ھەممە بىردەك ۋەتىنىنى قوغداشقا چىقىپتۇ.

— ھە، بۇ خەلقىمىز تارىخىدىكى چوڭ ۋەقە ئىكەن، — قىزلارنىڭ ئۇيقۇلىرى قېچىپ، روھى كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. ئۇلار بۇ ھېكايىگە قىزىقىپ، ئۆزلىرىنىڭ قايغۇسىنى بىر پەس ئۇنتۇغانىدى.

— ئىپارخان تۇرمۇشقا چىقىپ، ئىككى پەرزەنتلىك

بولغاندىن كېيىنمۇ قەشقەر خەلقىگە چىڭ لەشكەرلىرى خەتەر تۇغدۇرغان پەيتلەردە، كۈمۈش ساپلىق خەنجىرىنى يېنىغا ئېسىپ، قولىغا قىلىچ ـ قالقان ئېلىپ جەڭلەردىن قالماپتۇ، — دەپ ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇردى نۇزۇگۇم، — خوتۇن كىشىنىڭ مۇنداق جەسۇرلۇقىنى كۆرگەندە باشقىلار قاراپ تۇرالىسۇنمۇ؟! ئۇلارمۇ ئاخىرقى بىر قوشۇق قېنى قالغۇچە جەڭ قىپتۇ. شۇ چاغدا دۈشمەن ئەسكەرلىرى بۇ تەۋەدە راسا زەربىگە ئۇچراپتۇ. قىلىچۋازلىق بىلەن داڭقى چىققان بۇ قىزنى دۈشمەنلەر تىرىك تۇتۇش مەقسىتىدە بىرنەچچە قېتىم قورشاۋغا ئاپتۇ، بىراق بۇ قىز چەبدەسلىك بىلەن ئېلىشىپ، دۈشمەنگە تۇتۇلماي قورشاۋنى بۆسۈپ چىقىپتۇ.

— قەھرىمانلىق دېگەن مانا مۇنداق بولمامدۇ، — دەپ ھاياجانلىنىپ كېتىشتى قىزلار، — ئۆزىمىز ھازىر يوق نەرسىلەردىن ئەنسىرەپ ئالىقورقاقلىق قىلىپ كېتىۋاتىمىزا.

— ۋەتەن ئۈچۈن، خەلق ئۈچۈن كۆيسە ئەنە شۇنداق كۆيسە بولىدۇ! — نۇزۇگۇم يەنە ھېكايىسىنى داۋام قىلدى، — چېرىكلەرگە موڭغۇللارنىڭ خۇڭتەيجىسىگىلا ئەمەس، ھەتتا خاقانى چىنغىمۇ مەشھۇر بولۇشقا باشلىغان ئىپارخاننى ھېچ يېرىنى زەخىملىمەي تۇتۇش تاپشۇرۇلۇپتۇ. مۇنداق بۇيرۇق بىرنەچچە قېتىم چۈشۈرۈلگىنى بىلەن ئىپارخاننى چېرىكلەر خېلىغىچە قولغا چۈشۈرەلمەپتۇ. ئۇلار ئاخىرى ئىپارخاننى سالما تاشلاپ ئاتتىن يىقىتىپ تۇتۇۋاپتۇ. بۇ قېتىم جەڭگە قاتناشقان ئانا ـ باللارنى چېرىكلەر بوغۇزلاپ، ۋەھشىيلەرچە قىناپ ئۆلتۈرۈپتۇ. شۇ چاغلاردا زالىملارغا قارشى كۆرەش قىلغان خەلقىمىز بۇ ۋادىغا كۆپلىگەن قانلىرىنى تۆككەنىكەن. مۇنۇ تاغنىڭ ئۈستى نېمىشقا قىزىل

دېسەڭلار ، ئۇنىڭغا بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئەسىرلەر بويى تۆككەن قېنى سىڭگەن . خەلقىمىز قانچە جەبىر - جاپا ، ئازاب - ئوقۇبەتلەرگە ئۇچرىسىمۇ ، بالا - چاقا ، ئاتا - ئانىلىرى بىلەن قىرىلىپ كەتسىمۇ دائىم دېگۈدەك ئانا ۋەتىنى ئۈچۈن كۈرەش قىلىپ كەلگەن . بۇ جەڭلەر لەشكەرلىرىمىزنىڭ تەسلىم بولۇپ چېكىنىشى بىلەن توختاپ قالمايدۇ . بۇ زاماندا تەڭسىزلىك ، باسقۇنچىلىق داۋام قىلىۋېرىدىكەن ، كۈرەشمۇ توختىماي داۋام قىلىۋېرىدۇ .

— ھەممىمىزنىڭ يۈرىكىدىكى گەپنى قىلدىڭىز ، — دېيىشىپ قىزلار ھەر تەرەپتىن نۇزۇگۇمنى قوللاپ سۆزلەپ كەتتى .

— مانا قاراڭلارەي ، — دېدى بۇۋىئايىشەم .

— پادىشاھ ئىپارخانغا قانچە - قانچە يالۋۇرۇپ يېلىنىسىمۇ ، بىرنەچچە يىلغىچە ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئالالماپتۇ ، — دەپ ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇردى نۇزۇگۇم ، — ئۇنىڭغا ئاتاپ بېيجىڭگە قەشقەردىن مېمارلارنى ئەكەلدۈرۈپ خۇددى ئىپارخاننىڭ ئۆز يۇرتىدىكى ئۇيغۇرچە ئىمارەتلەرنى سالدۇرۇپتۇ ، يەنە قەشقەردىن ئاشۇ قىزنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈنلا ئىككى يۈز ئۆيلۈك ئادەمنى كۆچۈرۈپ كېلىپ ، كىچىككىنە شەھەرچە ياسىتىپ بېرىپتۇ .

— شۇنىڭغا قارىغاندا ئىپارخان راستىنلا تەڭدىشى يوق گۈزەل ئىكەن - دە ! — دېدى ھەيران بولۇشقان قىزلارنىڭ بىرى .

— ھە ، ئىپارخان پادىشاھنىڭ ئۆزىگە ئاتاپ شۇنچە ئىمارەتلەرنى سالدۇرغىنىنى ئاز دېگەندەك ، ئۇ يەنە تېنى تۆمۈر ، يوپۇرمىقى كۈمۈش ، مېۋىسى ئالتۇن دەرەخ ئۆستۈ-

روپ بېرىشنى تەلەپ قىپتۇ .

— مانا قاراڭلار ، ئۇ نېمىدۇ ئەمدى ؟— دېدى ياش قىز-لارنىڭ بىرى .

— ئۇ بىزنىڭ جىگدە دەرىخىمىز ئەمەسمۇ !

— پادىشاھ نەچچە يۈزلىگەن ئادەم ئەۋەتىپتۇ ، ئۇلار ئۈچ تۇپ جىگدىنى يىلتىزى بىلەن يوغان قاچىغا كۆچۈرۈپ ، بېيجىڭگە ئەكېلىپ ، ئىپارخان تۇرغان ئۆينىڭ ئالدىغا تىد-كىپتۇ .

— بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىپارخاننىڭ گۈزەللىكىگە شەيدا بولغانلىقتىنلا قىلىنىۋاتقان ئىشلار دەڭا ؟

— ھە ، شۇ - دە . ئەمما لېكىن ھېلىقى جىگدىلەرنىڭ ھېچقايسىسى تۇتماپتۇ .

— ۋاي ، توۋا !

— خەپشۇك ، ئاخىرىنى تىڭشايلى .

— شۇ چاغدا ئىپارخان : «كۆردۈڭمۇ ، ھەتتا جىگدىنى-مۇ ئۆز يېرىدىن باشقا ياققا كۆچۈرسەڭ تۇتمايدۇ . ئۇنىڭغا قارىغاندا مەن ئادەمغۇ »دەپ ، پادىشاھتىن ئىككى يىلدىن بې-رى كۆرمىگەن بالىسىنى كۆرسىتىشنى ئىلتىماس قىپتۇ . بۇ ئىلتىماسى ئورۇندالغان چاغدا ئىپارخان ئوغلىنى باغرىغا بېسىپ ، يىغلاپ تۇرۇپ : «ئوغلۇم ، بۇ خان سېنىڭ داداڭ-نىڭ بېشىنى كېسىپ ئەكەلدۈرگەن . سېنى بېقىپ ئاسراۋات-قانلارنىڭ ھەممىسى قېرىنداشلىرىڭنى ئۆلتۈرگەنلەر . مەن سېنى قايتا كۆرەلمىسەم مۇشۇ سۆزلەر ئېسىڭدە بول-سۇن ! »دەپتۇ . بۇ سۆزلەرنى خېلىلا ئېسىگە كىرىپ قالغان ئوغلىنىڭ قۇلىقىغا قوغۇشۇندەك قۇيغان ئانا ئۆزىنى ئەل - يۇرت ، ئەرۋاھلار ئالدىدىكى ئەڭ چوڭ بۇرچۇمنى ئادا قىلد-

ىدىم ، ئەمدى بۇ خانغا خوتۇن بولغاندىن كۆرە ئۆلۈپ كەتكە-
نىم ئەلا دەپ ئويلاپتۇ . بىراق ئۇ جەڭدە بېشى كېسىلگەن
ئېرىنى ، قېيىنئىنىسى ، شۇنىڭدەك قەشقەر ئەتراپىدىكى نارە-
سىدىلەر بىلەن ئانىلارنىڭ ناھەق تۆكۈلگەن قىزىل قانلىرىنى
كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەندە ، شۇلار ئۈچۈن بولسىمۇ خاندىن
ئىنتىقام ئالماي ئۆلۈپ كېتىشنى راۋا كۆرمەپتۇ . ئۇ شۇ
مەقسەتتە يۇرگەندە قوينىدىكى خەنجىرى سېزىلىپ ، سىرى
پاش بولۇپتۇ ـ دە ، ئۆزىنى قورشاپ تۇرغان ئەمەلدارلارنى
ئۆلتۈرۈپ ، ئاخىرى خەنجىرىنى ئۆز كۆكسىگە ئۇرۇپتۇ .
ئەمما ئىپارخانغا ئوخشاش گۈزەل ، جەڭگىۋار چوكاننىڭ
قەشقەردىكى ئاپئاق غوجام مازارىغا ئەكېلىپ دەپنە قىلىنىشى
بۇ ئەتراپتىكى خەلقنىڭ چىڭ ئەمەلدارلىرىغا بولغان
غەزەپ ـ نەپرىتىنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ ، ئۇلارنىڭ كۈرەش-
لەرگە ئاتلىنىشىغا سەۋەبچى بولماقتا .

*   *

نۇزۇگۇمنىڭ ھېكايىسى تۈگىگەندە قىزلار دېمى ئىچىگە
چۈشۈپ كەتكەندەك بىرئاز ۋاقىت گەپ ـ سۆز قىلماستىن
جىمجىت ئولتۇرۇشتى . بۇ پاجىئەلىك ۋەقە ئۇلارنى چوڭقۇر
ئويغا سېلىپ قويغانىدى .

— ئىپارخاننىڭ چىڭ پادىشاھىنىڭ قولىدا قالغان ئو-
غۇللىرى ئابدۇخالىق ۋە ئافغان تەرەپكە كەتكەن سىپىتمۇھەم-
مەدلەرنىڭ تەقدىرى نېمە بوپتۇ ؟ — دەپ سورىدى گۈلنىسا .

— ئابدۇخالىق ئانىسىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن چوڭ بول-
غاندا خاندىن ئىنتىقام ئالماقچى بولغانىكەن ، لېكىن خان

ئۇنى ئۆمۈرلۈك زىندانغا سولىۋېتىپتۇ ـ دە ، ئۇ شۇ ياتقان پېتىچە ، تا ئاتمىش ئىككى ياشقىچە ئۇردا بالىقتىكى زىندان- دىن چىقماپتۇ .

— ھاياتتا مۇنداقمۇ ۋەھشىيلىكلەر بولىدىكەن ـ ھە ، نۇزۇگۇم ؟

— دېمەك ، جاھانگىر غوجا بۇرھانىددىن غوجىنىڭ نەۋرى- سى ئىكەن ـ دە . شۇڭلاشقا مانجۇلار جاھانگىر غوجىنى تەرىپلەپ : «جاھانگىر غوجا مىدىرلىسا ، زېمىنمۇ مىدىرلاي- دۇ» دەپ بىكار ئېيتمىغانىكەن ـ دە .

— غوجىلار بارغۇ ، قۇيرۇقىنى كېسىۋەتسىمۇ ئۆلمەيدى- غان يىلانغىلا ئوخشايدۇ .

نۇزۇگۇمنىڭ قىزىق گەپلىرىگە بېرىلىپ كەتكەن قىز- لار ئۆزلىرىنىڭ قايغۇ ـ ھەسرەتلىرىنى ئۇنتۇپ قېلىشتى . ئىپارخاننىڭ ھاياتى ئۇلارنىڭ روھىنى كۆتۈرۈپ ، قوللىرىغا قىلىچ ـ نەيزە تۇتۇپ يۇرگەن چىڭ چېرىكلىرىگە قورقماس- تىن قارشى تۇرۇشقا ئۈگەتتى . بايا بۇۋىئايشەم ئېيتقاندەك ، نۇزۇگۇمنىڭمۇ كىچىكىدىنلا ئاشۇ ئىپارخانغا ئوخشاش ئۆ- سۇشكە تەلپۇنگىنىمۇ راست ئىدى . بېشىغا ھەرقانداق قىيىن كۇن چۈشكەندە كۆز ئالدىغا ئىپارخاننىڭ ھاياتىنى كەلتۇرەت- تى .

— بىزنىڭمۇ قەھرىمان قىزلىرىمىز كۆپ ئىكەن ـ ھە ، — دېدى چېچەندىسى ئۇششاق ئۆرۈۋالغان قىزلاردىن بىرى .

— نېمە دېگىنىڭىز ، سىڭلىم ! بىزدە ئۇنداق قەھرىمان قىزلارچۇ ئونلاپ سانىلىدۇ . ئۇلارنىڭ كۆپى ئۆلۈپ كەتسىمۇ ھېچقاچان نومۇسىنى تۆكمىگەن دەڭا . قەشقەردە ئۇنداق مەز-

لۇملار مازارلىرى ئاز ئەمەس .

— توغرا ئېيتىسىز ، نۇزۇگۇم ، — دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى بۇۋىئايشەم ، — بىزنىڭ قىزلار ئەزەلدىنلا مۇھەببەتكە ، نىكاھىغا سادىق .

— مەنمۇ شۇنى ئېيتاي دېۋىدىم ، — دېدى گۈلنىسامۇ بۇ ئايالنىڭ سۆزىنى قوللاپ .

IV

— چىلىڭ چېرىكلىرىدىن بىزمۇ قۇتۇلالمايدىغان ئوخشايمىز ، — دېدى بىر پەس سوزۇلغان سۈكۈناتنى يەنە گۈلنىسا بۇزۇپ .

— شۇنداق ئوخشايدۇ ، — ئۇنىڭ سۆزىنى بېشىغا كەشمىر ياغلىق تېڭىپ ، ئۇچىسىغا شايە كۆڭلەك كىيگەن ئىنچىكە ، ئورۇق قىز قۇۋۋەتلىدى ، — مانا يولغا چىققىنىمىزغا خېلى كۈنلەر بولدى ، كەينىمىزدىن كەلگەن بىرەر ئەركەك يوق .

— كەلمىسە نېمە بوپتۇ ، قەشقەرنىڭ ئەرلىرىگە خوتۇن كېرەك ئەمەسمىكەن ؟ ! — دېدى نۇزۇگۇمنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاپ غەزەپ - نەپرىتى ئۆرلەپ ئولتۇرغان خېلىچە خېنىم ، — ياكى ئۇلارنىڭ ھەممىسى كاتەكلىرىدىن چىقالمايالمايمەن . بۇ دۇنيادا ئەرسىز ئۆتكەن كۈننى كۈن دېگىلى بولامدۇ . ياراتقان ئىگەم مېنى ئاچ - يالىڭاچ قويسا قويسۇنكى ئەرسىز قويمىسۇن .

— ئۆپكىلىرىنى بېسىپ ، سەۋر قىلسىلا ، خېلىچەم . مانا ئىلىغا يەتكەندە ئەرگىمۇ تويارلا . مۇنۇلار بىزنىڭ جاما-لىمىزنى كۆرگىلى ئەمەس ، مانجۇلار بىلەن موڭغۇللارغا خو-تۇنلۇققا بەرگىلى ئەكېتىۋاتقىنىنى بىلمەمدىلا ، — بۇۋىئايشەم خېلىچە خېنىمنىڭ گېپىگە رەنجىگەندەك جاۋاب بەردى .

— بۇۋىئايشەم ، مەن سىلىگە ئوخشاش ئېرىمنى جاھاندارچىلىق قىلغىلى ئەۋەتىۋېتىپ ، ئايلاپ يالغۇز ئولتۇرۇپ ئۆگىنىپ قالغان خوتۇن ئەمەس . ئەر دېگەن ۋاقتىدا ئەسقاتمىسا كېرىكى نېمە ؟ !

باشقا جۇۋانلار ئىچكى ھېس - تۇيغۇلىرىنى يوشۇرۇپ كېلىۋاتسىمۇ ، لېكىن ئىچىدە سىر ساقلاپ تۇرالمايدىغان خېلىچە خېنىم بۇ قېتىممۇ ئۆزىنىڭ ئويلىغان ئويلىرىنى دەرھال ئېيتىۋەتتى .نەچچە كۈندىن بېرى بىللە مېڭىپ ئىچەكىشىپ ، بۇ جۇۋاننىڭ مىجەزىنى ياخشى بىلىپ قالغان قىزلارمۇ ئۇنىڭ سۆزىگە ئانچىۋالا ھەيران بولۇپ كەتمىدى . ئەكسىچە ئۇلار خېلىچە خېنىمنىڭ خۇش چاقچاق سۆزلىرىنى ئېيتىپ ، كۆڭۈللىرىنى كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقىنىدىن خۇشال ئىدى .

— ئۆزۈمىمىزغۇ مۇشۇ موڭغۇللارنى كىچىكىمدىنلا بەك ئۆچ كۆرەتتىم . پىرىڭ بولغان ئېرىڭ بولار دېگەندەك ، ئەمدى بۇلارنىڭ قوينىغا چۈشۈپ قالمىسام بولاتتىغۇ ، — خېلىچە خېنىم قىزلارنى كۈلدۈرۈپ سۆزلىدى ، — ھازىرىغۇ زادى ئەر تاللىغۇچىلىكىم قالمىدى . ھازىر مانا ئېرىمنى كۆرمىگىنىمگە تۆت ئايدىن ئېشىپ قاپتۇ .

— سەۋر قىلسىلا ، خېلىچەم . قەشقەرنىڭ چوكانلىرى-

نىڭ ئابرۇيىنى تۆكمىسلە . ئۇنىڭسىزمۇ قەشقەرلىك چو-
كانلار ھەقىقىدە ھەريەردە ھەرخىل گەپلەر كۆپ ئوخ-
شايدۇ ، — دېدى بۇۋىئايشەم سەۋرلىك بىلەن .

— كۆپ بولسا بولمامدۇ ، بىزنىڭ ئاشۇنداق ئېتىمىز
ئۇلۇغ . باشقىلارنىڭ قەلبىدە ئەركەكنى ئىسسىتقۇدەك ئوت
يوق تۇرسا ، بىزگە نېمە ئامال . مۇنۇ مانجۇلارمۇ بىزنىڭ
ئاشۇنداق خىسلەتلىرىمىزگە قاراپ ھەيدەپ كېتىپ بارىدۇ .
بولمىسا ئۇياقتىمۇ خوتۇن خەق ئاز ئەمەستۇ .

باشقا ئايالالارغا قارىغاندا ئەر كىشىلەرنى ئۆزىگە مەپتۇن
قىلىش نازى كۈچلۈك خېلىچە خېنىم چىرىكلەرنىڭ كۆزىگە-
مۇ كۆپرەك چۈشەتتى . ئۇ دۈردۈن كۆڭلەك ئۈستىگە كىيد-
ۋالغان قىزىل بەرقۇت پەشمەتنىڭ ئاستىدىن كۆتۈرۈلۈپ
تۇرغان كۆكسىنى سىيپاپ ، مامۇقتا ئوخشاش يۇمشاق
پۈت - قوللىرىنى سوزۇپ كېرىلدى - دە :

— بىر زامانلاردا چېچىمىزنى ئىككى يانپىشىمىزدا ئۆي-
نىتىپ ، ھېيتگاھنى ئارىلاپ ماڭساق ، ھەرقانداق ئەركەك
قىلىۋاتقان ئىشىنى تاشلاپ بىزگە قارايدىغان . ئەمدى ماۋۇ
ھاياتنىڭ گەردىشىنى قارىمامسىلەر ، شۇلارنىڭ بىرەرىمۇ يو-
قا ؟ مەن تېخى ھاياتىمىزنى شۇنداقلا ئۆتۈپ كېتىدىغان چېغى
دەپتىمەن .

خېلىچە خېنىمنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ كۈلۈشكەن قىز-
لار بىرپەس ئۆزلىرىنىڭ غەم - قايغۇسىنى ئۇنتۇپ ، قەشقەر-
دە ئۆتكۈزگەن كۈنلىرىنى ئەسكە ئېلىشتى . ئۇلارنىڭ شەھلا
كۆزلىرىدە ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى پارلاپ ، تەنلىرى بوشىشىپ ،
نازۇك سېزىملىرى ئويغاندى . بىر - بىرىگە يېقىن يۆلىنىپ
ئولتۇرغان قىزلار قەشقەرنىڭ ئەنجۈر - ئانارغا تولغان باغلى-

ـرىدا ئۆتكۈزگەن كۆڭۈللۈك چاغلىرىنى ئەسلەپ ، غۇبارسىز چىرايلىرى تېخىمۇ مىسكىنلىشىپ كەتتى . ھاياجانلىنىپ كەتكەن قىزلارنىڭ خۇمارلىشىپ يۇمۇلۇشقا باشلىغان كۆز-لىرىمۇ ئېچىلىپ ، ئۇيقۇلىرى قاچقاندى .

نۇزۇگۇمنى ئوتتۇرىغا ئالغان ھالدا يېزا چېتىدىكى ئو-چۇقچىلىقتا تۈنەۋاتقان قىزلار ھېلىدىن - ھېلى يانلىرىغا كېلىپ يۈرگەن چېرىكلەردىن قورقۇپ ، بىر - بىرىگە كاند-دەك چاپلىشىپ ئولتۇراتتى . ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا ئۆزلىرىدىن خېلىلا يىراقتىكى ئەر تۇتقۇنلارنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازلىرى بىلەن خۇددى يەرنىڭ تېگىدىن چىقىۋاتقاندەك غىڭشىپ ئېيت-قان مۇڭلۇق ناخشىسى كېلەتتى . سۇرگۈنلەرنى خۇددى كاك-كۇك بىلەن زەينەپنى ئايرىغان قاراتازدەك ئايرىپ ، چىلڭ چېرىكلىرى ئۇ ياقتىن - بۇياققا مېڭىپ كۆزىتىپ يۈرەتتى . ئامبال بىلەن چېرىكلەر بولسا يەرلىك خەلقلەردىن تارتىۋال-غان بوزىلارنى ئىچىپ ، نەشە چېكىپ كەيپ سۈرەتتى . چې-رىكلەر باشلىرىنى تۆۋەن ساڭگىلىتىپ ، باش - ئاخىرى يوق چەكسىز خىياللارغا بېرىلىپ ، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقىمۇ را-يى يوق ئۇ يەر - بۇ يەردە توپلىشىپ ئولتۇراتتى . بوزا ئىچىپ شىر كەيپ بولۇۋالغان بەزى چېرىكلەرنىڭ قانلىرى قىزىپ ، كەيپى كۆتۈرۈلگەندە ، تۇتقۇنلار ئارىسىدىكى كۈندۈ-زى كۆزى چۈشكەن قىزلارنى ئىزدەپ ھەربىر توپنى بىر ئاختۇرۇپ چىقاتتى . تۈن قاراڭغۇ كېچىدە ئۇلارنىڭ چالۋاقاپ ۋارقىراشقان ئاۋازلىرىنى بېسىپ ، يېقىنلا يەردىن دەرۋىش-لەرنىڭ ئېيتقان ناخشىلىرى ئاڭلىناتتى . ئۇلار چېرىكلەر قوغلىغاندا نېرىراق كېتەتتى - دە ، بىرئازدىن كېيىن يەنە قىزلارنىڭ قېشىغا قايتىپ كېلەتتى . كېچىدىكى قاراڭغۇلۇق

قويۇقلىشىپ ، ئەتراپتىكىلەرنىڭ ۋاڭ ـ چۇڭى بېسىلغاندا ، دەرۋىشلەرنىڭ ناخشىلىرى تۇتقۇنلارنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى ئېزىپ بۆلەكچە مۇڭلۇق ئاڭلىناتتى . بولۇپمۇ كۇندۇزى چېرىكلەرنىڭ قوغلاپ تۇرغىنىغا قارىماستىن پات ـ پاتلا قىزلارنىڭ قېشىغا كېلىپ ، ھەر تۈرلۈك گەپ ـ سۆزلەر بىلەن ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ كەتكەن قادىر قەلەندەرنىڭ بوم ئاۋازى ئالاھىدە چىقاتتى . سۇرگۇنلەر ئۇنى ھاپىز دەپ زادىلا ئويلىمىغانىدى . دەرۋىش قۇمنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرۇۋېلىپ ، گويا چۆلدە يالغۇز قالغان بۆرىدەك ھۇۋلاپ ناخشا ئېيتقاندا ، ئۇنىڭغا قىزلارنىڭ ئىچى ئاغرىپ قالاتتى .

— ئاشۇ ئەسكى چاپاننىڭ ئىچىدىمۇ كۆپ ھۇنەربار جۇمۇسىلا ، — دېدى ناخشا تىڭشاپ ئولتۇرۇپ چوڭقۇر نەپەس ئالغان خېلىچە خېنىم .

— ھە ، ھۇنەرنىڭ ھەممىسى دەرۋىش ، باخشىلاردا . مانا ئاشۇ ئادەم بىز يولغا چىققاندىن بېرى ، كېچە ـ كۇندۇز دېگۇدەك ناخشا ئېيتىپ تۇرسىمۇ ناخشىسى تۈگىمەيدۇ ، — دېدى ئۇنىڭ بىلەن ئۇخلىماي ناخشا تىڭشاپ ئولتۇرغان قىزلارنىڭ بىرى .

— ئەسلىدە ئەرنىڭ ئېرى مۇشۇ دەرۋىش ـ قەلەندەرلەر جۇمۇ . قولدىكى ئالتۇننىڭ قەدرى يوق دېگەندەك ، بىزمۇ ئۆز ۋاقتىدا سەركەردىلەردىن تەمە قىلىپ ، بۇلارغا پەرۋا قىلمىغاندۇق . ئەمدى مانا بۇلارغىمۇ يېتىشەلمەيۋاتىمىز . ماڭا قويۇپ بەرسە ھەرقانداق دەرۋىشنىڭ ئۆلۈپ كەتكەن كۆڭلىنى ئويغىتاتتىم .

كۇزنىڭ شامىلى تېزلىشىپ ، چۆلدىكى قىزىغان قۇمنىڭ ئىسسىقىنى ئەكەلمەكتە . يېرىم كېچىگىچە پاراڭ سېلى‐

شىپ ئولتۇرغان قىزلار بىرىدىن كېيىن بىرى كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئۇيقۇغا كەتتى . بەزى قىزلار بىردەم ئۇ يېنىغا ، بىردەم بۇ يېنىغا ئۆرۈلۈپ ئۇخلىيالمىدى . يۇمشاق كۆرپە-لەردە يېتىپ ئۆگىنىپ قالغان بەزى قىزلار يانپاشلىرىغا تاشلار پېتىپ ، قامغاق ، تىكەنلەر سانجىلىپ ئۇخلىشالمايۋا-تاتتى . خېلىچە خېنىمغا ئوخشاش چوكانلارنىڭ ئۇيقۇسى قې-چىپ ، قادىر دەرۋىشنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلاپ ئىچىدىن ھەس-رەت چەكمەكتە . ئۇلار ئۆزلىرىدىن ئانچىمۇ يىراق بولمىغان يەردىكى بىرتۇپ يانتاقنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ ، گويا ئۆزلىرى-نى چاقىرىۋاتقاندەك ، دەرۋىشنىڭ ناخشىسىغا ئىچ - ئىچىدىن قوشۇلۇپ جور بولاتتى . قادىر قەلەندەر بولسا خۇددى ئۇلارنى ئۆز يېنىغا چاقىرغاندەك ناخشىدىن توختىمايتتى . خېلىچە خېنىم ئۇنىڭ قېشىغا بېرىشقا قانچە تەلپۈنسىمۇ يېتەلمەيۋات-قىنىغا ھەسرەت چېكەتتى . ئۇ ئوتتۇرىدا چوقچىيىپ تۇرغان چېرىكلەردىن ئۆتۈپ ، ئەرنىڭ ئىشقىدا يانغان يۈرەك ئوتىنى بېسىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى ، ھېرىپ كەتكىنىگە قارىماي ئۇيقۇسىمۇ كەلمەيتتى . بۇ چوكان ئۆزىنى بىئارام قىلىۋاتقان كۆڭلىنى بەزلەپ ، ئەمدى ئۇخلاي دېيىشىگە دەرۋىشنىڭ ناخ-شىسى يەنە ئاڭلاندى - دە ، يۈرەك - باغرىنى پارە - پارە قىلىۋەتتى . ئۇ ئوتقا چۈشكەن قىلغا ئوخشاش ياتقان يېرىدە بىرنەچچە قېتىم تولغىنىپ كەتتى . خېلىچە خېنىمنىڭ ئېرى قوقەنتكە سودا ئىشى بىلەن كېتىپ ، خەت - خەۋەرسىز يوقىلىپ كەتكەنىدى . ئۇنىڭ مال - دۇنياسى بىلەن چېرىك-لەرنىڭ قولىغا چۈشكىنىنىمۇ يا قەشقەردىكى قالايمىقانچىلىق-تىن قېچىپ ، بىرەر جايدا يوشۇرۇنۇپ يۈرگىنىنىمۇ ھېچ-كىم بىلمەيدۇ . شەرىئەت بويىچە تۆت ئاي ، ئون كۈن ئېرى

بىلەن بىر ياستۇققا باش قوشۇپ ياتمىغان ئايال باشقا ئەر
بىلەن نىكاھلىنىشقا ھوقۇقلۇق ئىكەنلىكىنى ياخشى بىلىدى-
غان خېلىچە خېنىم ئەمدى باشقا ئەر كىشى بىلەن ئۇچراشسا
ئۆزىنى گۇناھسىز ھېسابلايتتى . بىراق شۇنچە ۋاقىتتىن بې-
رى ئۆزىنى چېرىكلەر ئۈچۈن پاك تۇتۇپ كەلگەندىمەنمۇ دەپ
ئويلىسا پۇت - قوللىرى تىترەپ ، ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ
قويغاندەك بولۇپ كېتەتتى . شۇڭا ئاشۇ ساقال - بۇرۇتى
خۇددى سۈيى تارتىلىپ ، قاغجىراپ كەتكەن يەرنىڭ قومۇشى-
دەك پاخپىيىپ كەتكەن چىلىڭ چېرىكلىرىگە خوتۇن بولغاندىن
كۆرە مۇشۇ دەرۋىش بىلەن بىللە ئۆتۈشنى ئەلا بىلەتتى . بۇ
ئوي ئۇنىڭ كۆڭلىنى تىنچسىزلاندۇرماقتا ئىدى .

نۇزۇگۇم بولسا مەخمەل كەمزۇلىنىڭ ئاستىدىكى خەن-
جىرىنى مەھكەم تۇتۇپ ئېرى باقى ھەققىدە ئويلايتتى . جا-
ھانگىر غوجىنىڭ قوشۇنى مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندا ، ئۇنىڭ
ئېرىمۇ ئىز - دېرەكسىز كەتكەنىدى . نۇزۇگۇم ئۇنىڭ بىلەن
پەقەت چىلىڭ چېرىكلىرى شەھەرگە بېسىپ كىرىپ ، خەلقنى
بۇلاپ - تالاپ ، ئۆي - ئىمارەتلىرىنى كۆيدۈرۈشكە باشلىغان-
دا ئۇچراشقان ، لېكىن ئۇ چاغلاردا ھەممە ئوپۇر - توپۇر
بولۇۋاتقاچقا ، ئىككىسى تۈزۈك پاراڭلىشىپ مۇڭدىشالمىغان-
دى . شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار تەڭلا تۇتقۇن قىلىنىپ ،
بىر - بىرىنى قايتا كۆرمىدى . ھازىر بولسا ئۇنىڭ يا تىرىك ،
يا ئۆلۈپ كەتكىنىدىن خەۋەر يوق . ئىلىغا سۈرگۈن قىلىنغان-
لار ئىچىدە كېلىۋاتقان ئاكىسىمۇ باقىنىڭ نېمە بولغىنىنى
بىلمەيدۇ . جاھانگىر غوجا ھېيتگاھ مەيدانىغا ئەكېلىنگەندە ،
ئادەملەر قاتتىق جەڭ قىلىپ ، قۇتۇلغانلىرى قۇمشەيدان
چۆللىرىگە ، تاغ قىرغىزلىرى تەرەپكە قېچىپ كېتىپتۇ دې-

گەن گەپنى ئاڭلىغان، بەلكىم باقەم شۇلار بىلەن بىللە
كەتكەندۇ. ئۇ ئاكىسىنىمۇ بىر ـ ئىككى قېتىم تۇتقۇنلار
ئارىسىدا كۆرۈپ قالدى ـ دە، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇچراتمىـ
دى. نۇزۇگۇم يولغا چىققاندىن بېرى ئۆز دەردى بىلەن
بولۇپ، نەچچە كۈن ئاھ ئۇرۇپ باش كۆتۈرەلمەي قالغانىدى.
ھازىر ئۇنىڭ كۆڭلى سەل ئورنىغا چۈشۈپ، تۇتقۇنلار ئۇيقۇغا
كېتىپ، ئەتراپتا جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرگەندە، يەنە ئۆتـ
كەن ـ كەچكەننى ئويلاپ كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزمەكتە. جەڭـ
لەردە ئۆلگەن ئادەملەرنىڭ باشلىرىدىن تاغلار ھاسىل بولغانـ
لىقىنى ئەسلىدى. شۇ جەڭلەردە ئادەملەرنىڭ باشلىرىنى
كېسىپ ئۆلتۈرۈپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇلار دائىم ئازادلىققا
ئىنتىلىپ كۈرەشنى توختاتمىغانىدى. ئەمما نۇزۇگۇم بۇ
جەڭلەردە كىمنىڭ ھەق، كىمنىڭ ناھەق ئىكەنلىكى توغرىـ
سىدا كۆپ باش قاتۇراتتى. ئويلاپ كۆرسە بۇ جەڭلەرنىڭ
ھەممىسىلا بەگلەر ئارىسىدا تەخت تالىشىپ، مال ـ دۇنيا
تالىشىپ بولۇۋاتقان جەڭلەر ئىدى. ئەمما ئۇلارنىڭ ھېچقايـ
سىسى ئاددىي پۇقرالارنىڭ غېمىنى يەپ، ئۇلارنى ئازادلىققا
چىقىرىش ئۈچۈن كۈرەشمەپتۇ. جەڭلەردە ئۆلۈۋاتقانلار يەنىلا
شۇ ئاددىي خەلق، ھازىر ئىلىغا پالانغانلارمۇ يەنىلا باشپاناھـ
سىز كەمبەغەللەرنىڭ ئوغۇل ـ قىزلىرى. ئەمما بۇ جەڭلەرـ
دە يۈز بەرگەن ساتقۇنلۇقلار ئۆز غېمىنى ئويلىغان بايلار
ئىچىدىن چىقىپتۇ. بولۇپمۇ بۇ قېتىم يەنە چىڭ خاندانلىقى
خەلقنى بىر ـ بىرىگە قارشى قويۇپ، بۆلگۈنچىلىك سىياسىـ
تىنى يۈرگۈزۈپ، ئاشۇنداق ساتقۇنلاردىن پايدىلانغانىكەن.

نۇزۇگۇمنىڭ كۆزى ئەمدىلا يۇمۇلۇۋېدى، ئۇنى يېنىدا
ياتقان قىزلارنىڭ ۋاڭ ـ چۇڭـى ئويغىتىۋەتتى، قارىسا

قىزلارنىڭ ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ كەتكەن .
— ۋاي ، نېمە بولدۇڭلار ؟— دېدى قېشىدىكى گۈلنىسا- غا قاراپ .
— خېلىچە خېنىم قېچىپ كېتىپتۇ ! — دېدى قورققى- نىدىن تىترەپ ئاغزى سۆزگە كەلمەي قالغان قىز .
— قانداقچە ؟...
— بىلمىدىم . بىزنى چېرىكلەر : «نەدىن بولسىمۇ تاپى- سىلەر . بۇنى سىلەر چوقۇم بىلىسىلەر » دەپ ئورۇنلىرىمىز- دىن تۇرغۇزۇۋەتتى .
بىر چاغدا ئۇلارنىڭ قېشىغا قىرلىق دۇبۇلغا كىيگەن چېرىك يېتىپ كەلدى - دە :
— قېنى ، سەپكە تۇرۇش ، سەن قانجۇقلارنىڭ ھەممى- سىنى ئۆلتۈرۈۋەتمىسە تىنچ بولۇشمايدىغان ئوخشايسەن ،— دېدى .
— نۇزۇگۇم ھەدە ، راستتىنلا ئۆلتۈرۈۋېتەرمۇ ؟ — دېدى گۈلنىسا تېخىمۇ تەشۋىشكە چۈشۈپ .
— پوپوزا قىلىشۋاتىدۇ . ئەگەر بۇلارنىڭ بىزنى ئۆلتۈرۈ- ۋېتىدىغان ئويى بولسا شۇنچە يىراق يەردىن ھەيدەپ كېلەتتى- مۇ . چېرىكلەرنىڭمۇ غوجىلىرى بار ،— دېدى نۇزۇگۇم قىز- لارنىڭ كۆڭلىنى بېسىپ ،— قورقماڭلار ھېچ نەرسە قىلالمايدۇ .
ئۇيقۇسىنى ئېچىپ ئۆلگۈرمىگەن قىزلار بوپىلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ سەپكە تۇرۇشماقتا . ئەتراپ تېخى قاراڭغۇ . شۇ- ڭا ئايالLAR بىللە كېلىشۋاتقان دوستلىرىنىڭ قايسىسى بار ، قايسىسى يوق ئېكەنلىكىنى ياخشىراق ئايرىۋالالمايتتى .
— چاپسان - چاپسان !— ئۇنلىرى ئىنچىكە چىقىدىغان

چېرىكلەر كېچىكىپ قالغان قىزلارنى نەيزە بىلەن ئۇرۇپ، ھەيدەپ ئاپىرىپ سەپكە تۇرغۇزۇپ ساناپ كۆردى. ئەھۋالدىن قارىغاندا خېلىچە خېنىمدىن باشقىسى باردەك قىلاتتى. بابا بۆلەكچىلا ئەزۋەيلەپ ۋارقىراپ كەتكەن چېرىك خۇشياقمىغان ھالدا قولىنى شىلتىپ، بىرنېمىلەرنى دېدى - دە، ئاندىن ئۆزىنىڭ بارگاھىغا كىرىپ كەتتى. قىزلار قايتىدىن ئورۇنلىرىغا بېرىپ ئولتۇردى، بىراق خېلى ۋاقىتقىچە ئۇيقۇلىرى كەلمىدى.

— قېچىشنى خېلىچە خېنىم قېچىپ، بالاغا بىز قالدۇقمۇ نېمە؟ — دەپ كايىدى بۇۋىئايىشەم، — چېرىكلەرنىڭ تايىقىنى يەپ، مۇنداق جاپا تارتقۇچە خېلىچە خېنىمغا ئوخشاش قېچىپ كەتكەن ياخشى ئەمەسمۇ. قۇتۇلۇپ كەتسە ئۆزىنىڭ بەختى، تۇتۇلۇپ قالسا جاننى قىيىنىغاندىن كۆرە بۇرۇنراق قارا يەرگە كىرىپ ئارام ئالىدۇ، ئەڭ بولمىغاندا جەسىتى يولسىمۇ ئۆز يېرىنىڭ تۇپرىقىدا قالىدۇ.

— بۇ دېگەنلىرىڭغۇ توغرا، — دېدى ئۇنىڭ سۆزىنى يېنىدىكى ئايال قوللاپ.

ئۇيقۇسى قاچقان ئاياللار ئەمدى خېلىچە خېنىمنىڭ غەيۋىتىگە چۈشتى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى بۇ خوتۇننىڭ قېچىپ كېتىشىنى ماقۇل كۆرسە، بەزىلىرى ئۇنى ئاغزىغا كەلگەن سۆزلەر بىلەن تىللىدى. بىر چاغدا ئاياللارنىڭ پارىڭىنى بۆلۈپ، يىراقتىكى ئەرلەرنىڭ ئارىسىدىمۇ ۋاڭ - چۇڭ كۆتۈرۈلدى.

— بۈگۈن كېچىدە ئەرلەر ئىچىدىنمۇ بىرمۇنچە ئادەم قېچىپ كېتىپتۇدەك، — دېدى مۇنداق چاغلاردا ھەممىدىن بۇرۇن خەۋەر تاپىدىغان بۇۋىئايىشەم.

— هە ، يۈرىكىدە ئوتى بار ئادەم بولسا بۇ تەڭسىزلىككە چىداپ ياتىدۇ دەمسىز ،— دېدى نۇزۇگۇم .

يايى ـ چېرىكلەر ئالتۇن ـ كۈمۈشتىن كۆرە ئايالالارنى ياخشى كۆرىدىغان ئەمەلدارلارغا سوۋغا قىلىش ئۈچۈن ئەڭ گۈزەل چوكانلارنى پايلاقچى چېرىكلەر ئارقىلىق كۆزىتىپ كېلىۋاتاتتى . ئامبال خېلىچە خېنىم قېچىپ كەتكەندىن كې-يىن ئايال تۇتقۇنلارنى نازارەت قىلىشنى تېخىمۇ كۈچەيتتى . بۇنىڭ ھەممىسىنى سېزىپ ، بىلىپ كېلىۋاتقان نۇزۇگۇم بۇ چېرىكلەردىن قۇتۇلۇشنىڭ باشقا يوللىرىنى ئويلاشقا باشلى-دى : «قاچسامىمۇ قىزىمنى ئۆلتۈرۈپ ، دادامنى قاڭغىر قاق-شاتقان چېرىكلەرنىڭ بىرىدىن بولسىمۇ ئىنتىقام ئالماي قوي-ماسمەن» دېدى ئىچىدە . ئۇ ھاياتتا قىيىنلىپ ياشاپ ، باشقا سەل ئېغىر كۈن چۈشكەندە كۈرەش قىلماي ، بىكاردىن ـ بىكار ئۆلۈۋېلىشنى ئادەمنىڭ ئاجىزلىقى دەپ بىلەتتى ؛

نۇزۇگۇمنىڭ ئويىنى گۈلنىسانىڭ :

— قاراڭا ، چېرىكلەر خېلىچە خېنىمنى تۇتۇۋاپتۇ !— دېگەن سۆزى بۆلۈۋەتتى ،— ئەنە سۆرەپ ئەكېلىۋاتىدۇ .

ئولتۇرغان ئورۇنلىرىدىن سەكرەپ تۇرغان قىزلار جىم بولۇشتى . خېلىچە خېنىمنىڭ قۇندۇزدەك قارا چاچلىرى چۇۋۇلۇپ ، كىيىم ـ كېچەكلىرى توپا ـ چاڭ بولۇپ كېتىپ-تۇ . قىزىل تاۋاردىن تىكىلگەن ئىشتىنىنىڭ پۇچقاقلىرى يىرتىق ، پاچاقلىرى قىپيالىڭاچ كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئۇچىسى-دا يالاڭ كۆڭلەكتىن باشقا ھېچنېمە يوق . بۇ كۆڭلەكنىڭمۇ مۈرىسى يىرتىلىپ ، ياقا تۈگمىلىرى ئۈزۈلۈپ كەتكەچكە مەي-دىسىنىڭ يېرىمى ئوچۇق ئىدى . بۇ چوكاننى چېرىكلەر خې-لىلا ئۇرغان بولسا كېرەك : ئاغزى ـ بۇرنى قان ، يۈز ـ

كۆزلىرى كۆكىرىپ ساق يېرى قالمىغانىدى .

— قادىر دەرۋىش بىلەن ياتقان يېرىدىن تۇتۇۋاپتۇدەك ،— دېدى بۇ گەپنى چېرىكلەردىن ئاڭلىغان بۇۋىئايشەم ،— چېرىكلەر دەرۋىشنى نەيزە سانجىپ ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ .

— ئەمدى خېلىچە خېنىمنى ئۆلتۈرۈۋەتمىسە بولاتتىغۇ .

قورقۇپ كەتكەن قىزلار چېرىكلەر بىلەن خېلىچە خېنىمنىڭ ھەربىر قەدىمىگىچە سەپسېلىپ قاراشماقتا . ئۇلارنىڭ يۇرتىدىشىغا ئىچى ئاغرىسىمۇ ، لېكىن ھېچقايسىسىغا ئېغىز ئېچىشقا تىلى بارمايتتى ، قىسقىسى پېتىنالمايتتى .

— بۇلار مېنى تۇتقۇن قىلغىنى بىلەن قەلبىمنى بوغۇشلىيالمايدۇ . سەنلەر قادىر دەرۋىشنىڭ تىرنىقىغىمۇ ياراشمايسەن . مېنى ئۆزلىرىڭگە خوتۇن بولىدۇ دەپ ئويلاشما . قولۇڭدىن كەلسە نېمىشقا مېنىمۇ ئۆلتۈرۈشۈۋەتمەيسەن ؟

چېرىكلەر خېلىچە خېنىمنىڭ دولىسىغا نەيزە بىلەن ئۇرۇپ ئىتتىرىۋىدى ، ئۇ توپلىنىپ تۇرغان قىزلارنىڭ ئوتتۇرىسىغا يىقىلدى .

— سەۋر قىلسىلا ، خېلىچىخان ،— ئاياللار بېشىنى كۆتۈرمەي يىغلاۋاتقان چوكانغا تەسەللى بېرىشكە باشلىدى .

بۇ پاراڭ سەل بېسىلىپ قىزلار تىنچلىنىۋىدى ، كىملەرنىڭدۇر چوڭ يولدا قارا - كۈرەڭ بولۇپ كېلىۋاتقىنى كۆرۈندى .

— ھەي ، چەتتە تۇرۇڭلار ، ئات ھارۋىلار كېلىۋاتىدۇ !— دېگەن ۋاڭ - چۇڭ ئاڭلىنىشىغا سۇرگۈنلەر يەنە ئۇيۇر - تويۇر بولۇپ كېتىشتى .

— بۇ يەنە نېمە بالا - قازادۇر ،— سۇرگۈنلەر شۇنداق

دېيىشىپ يولنىڭ چېتىگە چىقىشىغا ، قارا بوراندەك كۆرۈن-
گەن توپ ئادەملەرنىڭ قېشىدا توختىماي ئىتتىك ئۆتۈپ
كەتتى . ئۇلار تۆت تەرىپىنى چېرىكلەر قورشىۋالغان ئات
هارۋىنىمۇ تۇزۇكرەك كۆرۈپ ئۈلگۈرگىنى يوق . سۈرگۈن
قىلىنغانلار چوڭ يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلار ئۆزلىرىنى
قۇتۇلدۇرۇۋالغىلى كەلگەنلەر ئوخشايدۇ دەپ ئاتلىقلارغا يې-
قىنلىشىۋىدى ، چېرىكلەر ئۇلارنى قىلىچ ـ نەيزىلەر بىلەن
ئۇرۇپ قوغلاشقا باشلىدى .
— هەي ، قىزلار ، هازىر چېرىكلەر قەپەس ئورنىتىلغان
هارۋىدا ئېلىپ ماڭغان جاهانگىر غوجا ئىكەنغۇ !— دېدى
بۇۋىئايشەم .
— هوي ، مۇنۇ خوتۇن نېمە دەيدۇ !— ئورنىدىن دەس
تۇرۇپ كەتتى گۈلنىسا .
— ئۇلار ئۆزلىرىچە بىزنى ئۇخلاۋاتىدۇ دەپ ، غوجىمىز-
نى قېشىمىزدىن تاڭ سەھەردە ئېلىپ ماڭغانىكەن ـ دە . بۇنى
ئەرلەر كۆرگەن بولسا غوۋغا چىقىرىشى مۇمكىن .
— هە ، راست دەيسىز . ئۇلارنىڭ كېلىۋاتقانلىقى هەققى-
دە ماڭا دەرۋىشلەر ئېيتقان ،— دېدى سۆزگە ئارىلىشىپ
خېلىچە خېنىم ،— غوجامنى ئىسهاق ۋاڭ چىڭ چېرىكلىرىگە
ئالاي دېگەن يەردە تۇتۇپ بەرگەنىكەن . شۇنىڭدىن كېيىن ئەي
جياڭجۈن ئۇنىڭغا : «خانغا سادىقلىقىڭنى كۆرسىتىش ئۈچۈن
جاهانگىر غوجىنى ئۆزۈڭ بېيجىڭغا ئاپىرىسەن» دەپ بۇيرۇپ-
تۇ . شۇڭلاشقا هازىر غوجامنى قەپەسكە سولاپ ، ئىسهاق
ۋاڭنىڭ ئۆزى ئېلىپ مېڭىپتۇدەك .
— خۇشامەت قىل دېسە ، شۇنچىلىكمۇ قىلغان بار-
مۇ ؟— دېدى بۇۋىئايشەم .

— جاھانگىر غوجىدىن چۆچۈپ قالغان چىڭ چېرىكلى-
رى ئۇنى ئۆزلىرى يالغۇز ھەيدەپ مېڭىشتىن قورقىدۇ ئە-
مەسمۇ ،— دېدى ئۇلارنىڭ گېپىدىن تىڭشاپ تۇرغان نۇزۇ-
گۇم .

چېرىكلەر جاھانگىر غوجىنى ھەيدەپ ماڭغان ئىسھاق
ۋاڭنىڭ لەشكەرلىرى ئۆتۈپ كەتكۈچە سۇرگۈنلەرنى ئۇرۇپ ،
قوغلاپ چوڭ يولغا يېقىن كەلتۈرمىدى . پەقەت ئۇلار خېلىلا
ئۇزاپ ، كۆزدىن غايىب بولغاندىن كېيىنلا بىر يايى بوگۈن
كېچە قادىر دەرۋىشنىڭ قىلغان ئىشىنى ئەسلەپ غەزەپ بىلەن
سۆزلىدى :

— مەن قەشقەردىن چىققاندىلا دەرۋىشلەرنى يېقىن يولات-
مايلى دېۋىدىم ، ئامبال جانابلىرى بىزگە ئۇ قەلەندەرلەردىن
نېمە يامانلىق كېلەتتى ، دەپ ئىشقا بىپەرۋالىق قىلدى . مانا
ئەمدى ئۇلار بېشىمىزغا چىقتى ،— دەپ چېرىكلەرگە مۇزا-
جىئەت قىلدى ،— تاڭ ئاتقۇچە بىرمۇ دەرۋىش - قەلەندەر
قالمىسۇن ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى يوقىتىڭلار . قولغا چۈش-
كەنلىرىگە كىشەن سېلىپ ، سۇرگۈنلەرگە قوشۇپ ھەيدەپ
مېڭىڭلار ، بولمىسا ئۇلار ئىشىمىزنى بۇزىدۇ .

يايىنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلىغان چېرىكلەر قىزلارنىڭ
كەينىدىن كېلىۋاتقان دەرۋىشلەرنىڭ قولغا چۈشكەنلىرىنى
ئۆلتۈرۈپ ، قالغانلىرىنى ئىككىنچى سۇرگۈنلەر تەرەپكە
كەلمەس قىلىپ قاچۇرۇۋەتتى .

V

كېچىسى دەم ئالغان تۆگىلەرگە تېڭىقلار ئارتىلىپ ،

پۈتلىرىغا زەنجىر كىشەنلەر سېلىنغان تۇتقۇنلار بىر قېتىم ساناقتىن ئۆتكۈزۈلۈپ بولغاندىن كېيىن ئۇلار يەنە يولغا چىقتى . لېكىن بۇ يەردىمۇ ئۆتكەن كۈنلەردىكىگە ئوخشاش بىرنەچچە ئادەمنىڭ جەسىتى كۆمۈكسىز قالدى . تۇتقۇنلار دالانىڭ چاشقان ، كەسلەنچۈك ئويۇۋەتكەن پورپاڭ توپىسىنى توزۇتۇپ ، باشلىرىنى تۆۋەن ساڭگىلاتقان ھالدا ئىلگىرىلەپ ماڭماقتا . تاغ تىزمىلىرى بىلەن يېزىلار بارغانچە يىراقتا قالماقتا .

ئۆتكەن كېچە يۇز بەرگەن خېلىچە خېنىم ۋەقەسىدىن كېيىن ئۇلارنى ئەگەشكۈچى دەرۋىشلەرمۇ قالمىدى .

يۇز ـ كۆزى ئىششىپ كەتكەن خېلىچە خېنىم بولسا ، گەپ ـ سۆزلەرگە ئانچە ئارىلاشماي ، چېرىكلەردىن يېگەن تاپىقىنى ئەمەس ، قادىر قەلەندەر بىلەن بىر ـ ئىككى سائەت بولسىمۇ بىللە ئۆتكۈزگەن دەقىقىلىرىنى ئويلاپ كېلىۋاتاتتى . يىراقتىن ساپايىلىرىنى شاراقشىتىپ ناخشا ئېيتقان دەرۋىشلەرنىڭ ئۈنى ئاڭلىنىپ قالسا ، بېشىنى دەس كۆتۈرۈپ شۇلار تەرەپكە قارايتتى . خېلىچە خېنىم ۋەقەسىدىن كېيىن بۇ تۇتقۇن ئاياللارنى ھەيدەپ مېڭىش ئاسان ئەمەس ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەن ئامبال نازارەت قىلىشنى تېخىمۇ چىڭىتىۋەتكەنىدى . ئاياللارنىڭ يېنىغا دەرۋىش ـ قەلەندەرلەر تۇرماق يولدا ئۇچراشقان يېزىلىق ئادەملەرنىمۇ يولاتمايتتى .

— ئالدىمىزدا يىگىتلەر كۆرۈنۈپ ماڭسا كۆڭلىمىز توق تۇراتتى ، بېشىمىزغا كۈن چۈشسە شۇلار ئەسقېتىپ قالىدىغاندەك بىلىنەتتى . مانا ئەمدى ئۇلار ئۇزاپ كېتىۋىدى يېتىمسىراپلا قالدۇق ،— دېدى بۇۋىئايشەم .

سۇرگۈنلەرنى ھەيدەپ كېلىۋاتقان بەش يۇز ئاتلىق چې-

رىكمۇ يولدا يەرلىك خەلقلەردىن بۇلاپ ـ تالاپ ئىچكەن
بوزىنىڭ ۋە چېكىشۋالغان نەشىلىرىنىڭ تەسىرىدە ئېزىلىپ ،
ئاتلارنىڭ ئۈستىدىن چۈشۈپ قالىدىغاندەك ئارانلا ئولتۇرات-
تى . ئۇلار پەقەت سۇرگۈنلەر ۋاڭ ـ چۇڭ چىقارغاندىلا
باشلىرىنى كۆتۈرمىسە باشقا ۋاقىتتا بېشىنى كۆتۈرىدىغاندەك
ئەمەس . ناگان ـ ناگاندا چېرىكلەرنىڭ كەيپىنى بۇزۇپ ئام-
بالنىڭ توۋلىغىنى ئاڭلىنىپ قالاتتى . ئۇمۇ پەقەت مەھەللى-
لەرگە يېقىنلاشقاندىلا ئەس ـ ھوشىنى يىغمىسا ، باشقا ۋا-
قىتتا ھېچ نەرسە بىلەن كارى يوق ، ئۆز ئوي ـ خىيالى
بىلەنلا ئىدى .
— مۇنۇ خارابلاشقان شەھەر ، يېزىلاردىن ئۆتكەندە قې-
شىمىزدا ئەركەكلەر بولمىسىمۇ دەھشەتلىك ئىكەن ،— دېدى
يېشى ئوتتۇزلارغا بېرىپ قالغان ، ئەمما ئۆزىنى يوقاتمىغان
ئېگىز بويلۇق ، ئاق سېرىق ئايال . ئۇ تېگى بېغىررەڭ ،
گۈللۈك نېپىز كۆڭلىكىنىڭ جىيەكلىرىگە زەر تۇتۇۋالغان .
ئەمما ئۇ يولغا چىققاندىن بېرى مۇشۇ كۆڭلىكىنى سالماي
كىيىۋەرگەنلىكتىن ئۆڭۈپ ، پۇرلىشىپ كەتكەنىدى . ئايال-
نىڭ ئەگرى تېقىمىغا چۈشۈپ تۇرىدىغان توم قارا چېچىغا
قامغاق بىلەن يانتاق تىكەنلىرىنىڭ يوپۇرماقلىرى چاپلىشىپ
قالغان ، نەچچە كۈندىن بېرى ئۇنىڭ مۇشۇنداق كېلىۋاتقىنىغا
ھېچكىم سەپسالمىغانىدى . ھە ، ھازىر سۆز قىلغان چاغدىلا
ھەممىنىڭ كۆزى بۇ ئايالنىڭ كالتىراپ كەتكەن كۆڭلىكىگە
چۈشتى .
— مۇنۇ كۆڭلىكىڭىزنى سېلىۋېتىپ ، باشقا بىر كۆڭ-
لەك كىيىۋالسىڭىزمۇ بوپتىكەن ، ئالمىخان ھەدە ،— دېدى
ئۇنىڭ بىلەن بىر قاتاردا كېلىۋاتقان گۈلنىسا .

— هاي ي ··· سىڭلىم ، مۇنداق كۈنلەرگە قالدىغىنىم-
نى كىم بىلىدۇ دەيسىز . مەن تېخى ئايالالارنى ھېيتگاھقا
يىغىلىۋېتىپتۇ دېسە ، جەڭدىن غەلىبە بىلەن قايتقان ئوغلانلارنى
قارشى ئالىدىغان چېغىمىز دەپ ، ئۆزۈمچە ئۇپا - ئەڭلىكلى-
رىمنى سۈركەپ ، چىرايلىقىراق مۇشۇ كۆڭلىكىمنى ئۇچامغا
ئارتىپلا چىقىپتىمەن . غوجام بىلەن غازاتتىن قايتقان ئەر-
كەكلەرنىڭ ياخشىسىنى ئىزدەيمەن دەپ ، ماۋۇلارنىڭ قولىغا
چۈشۈپ قالدىم ئەمەسمۇ ؟ !
— ھە ، مانا ئەمدى ياخشى ئەركەككە تازا يېتىشتىلا !—
دېدى خېلىچە خېنىم تەنە ئارىلاش ھېلىقى خوتۇنغا .
— بۇلارنىڭ ئۇنىنى قوشۇپ قازاندا قايناتسىمۇ بىر ئەر-
كەكنىڭ شورپىسى چىقمىدىغاندەك ئەمەس . ئۇلارنىڭ ھەربى-
رى مېنىڭ بىر يانپىشىمغا تەڭ كەلمىگۇدەك .
— بويى كىچىك بولغىنى بىلەن قىلىقى چوڭدۇر
بەلكى ،— دېدى يەنە بىر جۇۋان گەپنى چاقچاققا ئايلاندۇر-
ماقچى بولۇپ .
— ھەي تاڭەي ··· ئاتنا پورلىشىپ ئولتۇرغىنىغا قارى-
غاندا ، ئۇلارمۇ چاغلىقتەك قىلىداي .
خوتۇن - قىزلار بىرئاز كۈلۈشۈپ ، چاقچاق قىلىشىۋې-
دى ، كۆڭۈللىرى كۆتۈرۈلگەندەك بولۇپ قالدى . بەزىدە يىغ-
لاپ ، بەزىدە چوڭقۇر غەم - قايغۇدا كېلىۋاتقان قىزلارنى
ئۈزۈگۈمغا ئوخشاش قوشاقچىلار ناخشا ئېيتىپ كۆڭۈللىرى-
نى خۇش قىلاتتى .

*　　　*

تۇتقۇنلار دەل ـ دەرەخلىرى كۆكىرىپ كۆرۈنگەن ئاق-
سۇغىمۇ يېقىنلاشتى . بۇ چاغدا قاچان ھاردۇق ئالمىزكىن
دېيىشىپ كۆزلىرى تۆت بولۇۋاتقان تۇتقۇنلار پۇت ـ قوللى-
رى بوشىشىپ ، ماغدۇرسىزلىنىپ كەتكەندى .

— ئاقسۇنى كۆرۈپ باقماپتىكەنمىز ، بۇ پەلەكنىڭ گەر-
دىشىدە ، مانا ئەمدى ئۇنىمۇ كۆرىدىغان بولدۇق ،— دېدى
بۇۋىئايشەم .

— ھە ، ئاقسۇنى كۆرمىگىنىڭىز بىلەن ئىدىشلىرىدە تا-
لاي قېتىم چاي ئىچكەن بولغىيدىڭىز . مانا شۇ ئىدىشلەرنى
مۇشۇ يەردە چىقىرىدۇ ،— دېدى نۇزۇگۇم بۇۋىئايشەمگە قا-
راپ ،— ئاقسۇلۇقلار كېگىز بېسىشقىمۇ بەك ئۇستا كېلىدۇ .

— قانچە قىلغان بىلەن چارۋىچى خەلق ئەمەسمۇ ،— دەپ
سۆز قىستۇردى بىر ئايال ،— ئۇلارغا تاغ قىرغىزلىرى
يېقىن ـ دە .

— ئاۋۇ شەھەر چېتىدە تۇرغان نېمىكىنە ؟— دېدى ئۇ
ياق ـ بۇ ياققا قىزىقىپ قاراۋاتقان گۇلنىسا .

— سېپىلغۇ ،— دېدى بۇ ئەتراپنىڭ يەر ـ شارائىتىنى
بىلىدىغان بىر قىز .

— بۇ يولدا مۇنداق نەرسىلەرگە كۆپ شاھىت بولىدىغان
ئوخشايمىز . مانا بۇنىڭدىن ئاتمىش ـ يەتمىش يىل ئىلگىرى
بولغان جەڭدە مۇنۇ ئاقسۇ دەرياسىدىمۇ مىڭلىغان يىگىتلەر-
نىڭ قېنى ئاققان . ئۇنىڭ نېمىسىنى ئېيتىسىلەر ، شۇ جەڭ-
لەردە چوڭ يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرغان ئاقسۇلۇقلار كۆپ

نەرسىنى باشتىن ئۆتكۈزۈپتىكەن . بۇ يۇرتنىڭ خەلقى ئەزەل-
دىن جاپانى كۆپ تارتىپ كېلىۋاتقان جەڭگىۋار خەلق .
تۇتقۇنلار ئىككى دەريانىڭ قوشۇلغان يېرىگە جايلاشقان ،
ئەتراپى ئېگىز سېپىل بىلەن قورشالغان ئاقسۇ شەھىرىگە
سەپسېلىپ قاراشماقتا .
ئۇلار شەھەرنى ئىككىگە بۆلۈپ ئۆتىدىغان چوڭ يولنىڭ
ئۇستىدىكى دەرۋازىدىن كىرىپ كەلگەندە بۇ يەرنىڭ ئاھالىسى
ئۇلارنىڭ ئالدىغا كۆچۈپ دېگۈدەكلا چىقىشتى . ئەمما بەش
يۈز ئاتلىق چېرىككە بۇ يەردىكى تېز ئېتىلىدىغان مىلتىقلار
بىلەن قوراللانغان چېرىكلەر قوشۇلىۋىدى ، ھېچكىمنى تۇت-
قۇنلارغا يېقىن كەلتۈرمىدى .
چوڭ كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئۆرۈلگەن ئىمارەت-
لەر ، كېسىلگەن دەرەخلەر بۇ يەرگىمۇ يېقىندىلا قەشقەر
تەرەپتە يۈز بەرگەن چوڭ جەڭنىڭ شالتىقى تەگكەنلىكىنى
كۆرسىتىپ تۇراتتى . ئەمما چوڭ كوچىدىكى رەستىلەردە
تۇرغان سودىگەرلەر كىيىم - كېچەك ، يېمەك - ئىچمەك ،
يەل - يېمىشلەرنى تىزىۋېلىپ ، گويا مۇنۇ تۇتقۇنلارغا سېتى-
ۋالايلى دېگەندەك ، ماللىرىنى ماختاپ ۋارقىراشماقتا . قازان-
لاردىن ھورلىرى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان تاماقلارنىڭ خۇش پۇ-
راقلىرى نەچچە كۈندىن بېرى ئۆي تامىقىنى كۆرمىگەن تۇت-
قۇنلارنىڭ ئىشتىھالىرىنى قوزغىماقتا . ئۇلار كۈننىڭ ئىس-
سىقىدا ئۇسساپ قۇرۇپ كەتكەن كېكىردەكلىرىنى قىرىشتۇ-
رۇپ ، تۇكۇرۇكلىرىنى يۇتۇپ قوياتتى . قورساقلىرى ئاچقان
قىزلار قازانلاردىن ئۇسۇپ ئېلىنىۋاتقان پولۇلارنى ، تونۇر-
لاردىن سويۇلۇۋاتقان سامسىلارنى ئويلىماسلىققا تىرىشىپ ،
يوغان دەرەخلەر سايىسىدە كىشىلەرنىڭ چاچلىرىنى چۇشۇرۇ-

ۋاتقان ساتىراشلارغا ، رەستىلەردىكى تىزىلىپ كەتكەن
ياڭزا - ياڭزا كىيىم - كېچەكلەرگە ، ساقاللىرى ئۆسۈپ ،
كىندىكىگە يېتەي دەپ قالغان مۇزدۇزلارنىڭ تىككەن
مەسە - چېتىكلىرىگە ، يول چەتلىرىدىكى كۆزگە ئالاھىدە
تاشلىنىپ تۇرىدىغان مەسچىت - مەدرىسلەرگە ۋە كارۋان
سارايلارغا قارايتتى . لېكىن بەربىر ئوي - خىياللىرى ئاشۇ
ئالدىغا پەرتۇق تارتىۋېلىپ ، قوللىرىغا يوغان كەپكۈر ۋە
ساپلىقلارنى تۇتقان ، يۈزلىرى پوكاندەك قىزارغان يوغان
قورساقلىق ئاشپەزلەرنىڭ ئېشىدا ئىدى . تۇتقۇنلار شەھەر-
نىڭ قاق ئوتتۇرىسىنى كېسىپ ئۆتىدىغان چوڭ يول بىلەن
مېڭىپ ، چارسۇ مەيدانىدىكى يايما بازارغا يېقىنلاشقاندا ، باش-
لىرىغا ياغاق دوپپىلارنى كىيىپ ، يەكتەكلىرىنىڭ سىرتىدىن
پوتا باغلىۋالغان مەدىكارلار بىلەن باشلىرىغا سەللە ئورىۋال-
غان موللىلار ، چوڭ ياشلىقلار قوللىرىنى كۆكسىلىرىگە
قويۇپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقتى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى دېگۈ-
دەك قايغۇلۇق ، كۆزلىرى ياش ئىدى . كىيىم - كېچەكلىرى
قەشقەر خەلقىنىڭكىگە قارىغاندا بەك ئاددىي ، ئۆزلىرى بولسا
خۇددى ۋەيرانلىشىپ ، خارابلىشىپ كەتكەن ئىمارەتلەردەك
توزۇپ ، ئۇپراپ ، قانداقتۇر ئېغىر غەم - قايغۇغا كۆمۈلۈپ
قالغاندەك كۆرۈنەتتى .

— بۇ يەردە خەنزۇلارمۇ كۆپ ئوخشىمامدۇ ؟ — دېدى
قىزلار مۇرىلىرىدىكى ئەپكەشلەرگە سېۋەتلەرنى ئېسىپ ،
پۇتلىرىغا لاتا خەي كىيىپ ، چاچلىرىنى قىسقا قىلىپ كەس-
تۈرگەن جۇغى كىچىك ئادەملەرگە قاراپ .

— ھە ، ئاقسۇغا كىملەر كەلمىدى دەيسىز . جاھانگىر
غوجا بىلەن بولغان ئۇرۇشتا مانجۇلارنىڭ ئاساسىي كۈچى

مۇشۇ شەھەرگە توپلاندى ئەمەسمۇ .

— ئۇ دېگىنىڭىز راست ، ئەمما كېيىنكى يىلدىرى كەينى - كەينىدىن يۈز بېرىۋاتقان ئۇرۇشلار بۇ يەرنىڭ خەلقىنىمۇ گادايلاشتۇرۇپ ، نامىراتلاشتۇرۇۋەتسە كېرەك ، — دېدى نۇزۇگۇمنىڭ سۆزىگە قوشۇلغان بۇۋئايشەم ، — رەستىلەردىكى دۇكانلاردا نەرسىلەر كۆپ بولغىنى بىلەن خېرىدارى ئاز ئىكەن ئەمەسمۇ . شۇڭا ئۇ نەرسىلەر توپا بېسىپ ياتامدۇ . ئاۋۇ دەرەخلەرنىڭ سايىسىدە ئاچتىن ئاچ يېتىپ كەتكەن ئادەملەرنى كۆردۈڭلارمۇ ؟

— قەشقەرگە يېتىدىغان يەر يوق ئوخشايدۇ - دە .

— ماۋۇ يەردە قوي ساتىدىكەن . ئاۋۇ قويلارنى قاراڭلارا ، — دېدى بۇۋئايشەم خېلىچە خېنىمنىڭ ئاغزىغا لوقما سېلىپ .

— هاي ، قېرىنداش ، قويۇڭ قانچە پۇل ؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئىلگىرىكىدەكلا چەتتىن بىرىنى كۆرۈپ قالسا جانلىنىپ كېتىدىغان خېلىچە خېنىم .

— سىزدەك جانانلار ئالىدىغان بولسا بىكارغا بېرىۋېتىمەن ، خېنىم ، — قالپاق كىيىۋالغان قىرغىز يىگىت ئۆزىدىن يىراقلىشىۋاتقان خېلىچە خېنىمنىڭ كەينىدىن ۋارقىراپ .

— قولۇڭدىن كەلسە بىزنى ماۋۇ چېرىكلەردىن ئايرىۋالامسەن ، — دېدى خېلىچە خېنىم بۇرۇلغان پېتىچە ۋارقىراپ .

— ئۇنىڭدىن ۋايىم قىلماڭ ، بەربىر ئارقاڭلاردىن قوغلاپ يېتىمىز . سىز تاغ قىرغىزلىرىنى بوش چاغلىماڭ ، — دەپ جاۋاب بەردى قىرغىز يىگىت .

— قويسىلىرا ، خېلىچەم ، ئاۋۇ يىگىت كەينىلىرىدىن ئەگىشىپ كېلىۋاتىدۇ ، — دېدى بۇۋىئايشەم .

— مەيلى ئەمەسمۇ . ھېيتگاھدىن بىر ئۆتسەك كەينىمىزدىن ئونلاپ ئەركەك ئەگىشەتتى . ئاقسۇنىڭ بازىرىدا بىر ئەركەك ئەگەشسە نېمە بوپتۇ !

خېلىچە خېنىم بۇ يىگىتكە ئۆزىنىڭ يېقىپ قالغىنىغا مەمنۇن بولدى .

— بۇ جان غەم - قايغۇ ئۇچۇنلا يارالغانمىدى . ئوينىساقمۇ ، ئوينىمىساقمۇ بەربىر ئۆلۈپ كېتىمىز .

ئۇلار بىرئاز ئالدىغا ئىلگىرىلەش بىلەنلا ئالدىلىرىدىن قوللىرىنى سوزۇشتۇرۇپ ، تىلەمچىلەر چىقىشقا باشلىدى .

— ئۆلگەننىڭ ئۇستىگە تەپمەك دېگەندەك مۇنۇلارنى قاراڭلارا ! ئۇلار بىزدىن خەير - سەدىقە سوراۋاتقىنى نېمىسى ؟ — دەپ سۆز قىستۇردى خېلىچە خېنىم .

— ھە ، بۇلارنىڭ ئەھۋالى بىزدىنمۇ يامان ئوخشايدۇ ، — دېدى نۇزۇگۇم .

ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ كېلىۋاتقان ئاقسۇ خەلقىمۇ ئۆزئارا سۆزلىشەتتى ، ئۇلار مۇنچىۋالا كۆپ قىزنى ھەيدەپ ماڭغانلىقنى ئىلگىرى كۆرمىگەنلىكتىن ھازىر ھەيران بولۇپ قېلىشىۋاتاتتى .

— ۋىيەي ، بۇلارنىڭ كۆپچىلىكى تۇرمۇشقا چىقىشقا ئۇلگۇرمىگەن ياپياشلا قىزلارغۇ . بىچارىلەرنىڭ كالپۇكلىرىنى گەز باغلاپ كېتىپتۇ . بەزىلىرىنىڭ پۇتلىرى يالاڭ ئاياغ ئىكەن . ئۇلار مۇشۇ تۇرقى بىلەن ئىلىغا يېتىپ بارالماستىن ھەممىسىلا مۇزداۋاندىن ئۆتكىچە قىرىلىپ كەتمىسىلا···

— نېمانچە چىرايلىق قىزلار بۇ ! ئۇلار چېرىكلەرگە زايە

كېتىدۇ جۇمۇسلا .

بىر چاغدا تېرەك سايىسىدە سۇ سېتىۋاتقان ئون ئىككى ياشلار چامىسىدىكى چاچلىرى ئۇششاق ئۆرۈلگەن قىزچاق قاپاقنى كۆتۈرۈپ تۇتقۇنلار تەرەپكە يۈگۈردى .

— مەڭلار ، ئىچىڭلار ! — دېدى ئۇ تۇتقۇنلارنىڭ يېنىغا يېتىپ بېرىشى بىلەنلا قولىدىكى قاپاقنى ئۆزى دېمەتلىك قىزغا تۇتقۇزۇپ . قىز قاپاقتىكى سۇنى يۈز - كۆزلىرىگە چېچىشتۇرۇپ ، بىر - ئىككى يۇتۇم ئىچە - ئىچمەيلا باشقىلار ئەكەتتى .

— ئىچىڭلار ، تويمىساڭلار يەنە ئەكېلىپ بېرىمەن . ئۇسسۇزلۇقۇڭلار قانغىچە ئىچىڭلار !

— دادام ئاقسۇلۇقلارنى ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى ئەڭ ئاق كۆڭۈل ، مەرد خەلق دەيدىغان ، راست ئېيتىپتىكەن ، — دېدى نۇزۇگۇم قېشىدىكىلەرگە بۇ يۇرتنىڭ ئادەملىرى ھەق-قىدە ئاڭلىغانلىرىنى ئەسلەپ .

يولنىڭ چېتىدىكى خەلق چېرىكلەرنىڭ يېقىنلاتمىغىنىغا قارىماستىن كوچىدىكى تەنزىلەر بىلەن داق يەرلەرگە يېيىپ قويۇپ سېتىۋاتقان ئالما ، نەشپۈت ، نان - توقاچ ۋە قۇرۇتلى-رىنى سېۋەتلىرى بىلەنلا «يەڭلار ، قېرىنداشلار !» دەپ ، تۇتقۇنلارغا بېرىشكە باشلىدى . لازا ، پىياز سېتىۋاتقان يېشى چوڭراق بىر ئايال ئۇچىسىدىكى چاپىنىنى يېشىپلا تۇتقۇنلار ئارىسىدىكى كۆڭلىكى يىرتىلىپ ، تەنلىرى كۆرۈنۈپ قالغان بىر قىزغا :

— مەڭ ، قىزىم ، كىيىۋېلىڭ ، — دەپ تاشلاپ بېرىۋۇ-دى ، ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى باشقا ئاقسۇلۇقلارمۇ چاپان - چارد-سى بىلەن پۇتلىرىدىكى مەسە - كالاچلىرىنى يېشىپ ، تۇتقۇز-

لارغا بېرىشتى . بايىقى كىچىك قىز بولسا بىرنەچچە قېتىم يۇگۇرۇپ سۇ توشۇدى . ئۇنى كۆرۈپ قالغان بىر چېرىك :

— هاي ، شۇمتەك ، بۇياققا ئۆت !— دېگەن پېتى كەيىندىن قوغلاپ بېرىپ ، كىچىك قىزنىڭ بېشىغا نەيزە بىلەن ئۇرۇۋەتتى . قىز چەتكە چىقىپ ئۆلگۈرمەستىنلا يىقىلدى .

— ۋىيەي ، ئۇرۇۋەتتى ، ياﺋاللا ، بۇ نائىنساپلار نارەسىدىلىكىگىمۇ قارىمىدا ، — باياتىن بېرى تۇتقۇنلارغا خېلى يېقىنلىشىپ قالغان خەلق ۋارقىرىشىپ ئۆزلىرىنى چەتكە تارتتى .

يول بويلىرىغىلا سېلىنغان تونۇرلارغا نان ، سامسا يېقىۋاتقان ناۋاي ، سامسىپەزلەر بىلەن تاماق ئېتىۋاتقان ئاشپەزلەر ئاخىرقى يىللاردا ئىچكىرىدىن چىققان مانجۇ چېرىكلىرىنىڭ نۇرغۇن ۋەھشىيلىكلىرىنى كۆرگەن بولسىمۇ ، ئەمما نارەسىدە قىزلارغا مۇنداق قول كۆتۈرگىنىنى كۆرمىگەنىدى . بۇ ۋەقە ئۇلارنىڭ ئىچىنى ئېچىتتى :

— يا ئاللا ، بۇ نارەسىدە بالىدا نېمە گۇناھ ! ئىنسان بالىسىمۇ مۇشۇنداق ۋەھشىي كېلىدىكەن ـ ھە !

— ھەدە ، ئاۋۇ خەنزۇ قىزنى قاراڭا . ئۇ بايىقى كىچىك قىزنىڭ قولىدىكى قاپاق بىلەن سۇ ئەكېلىۋاتىدۇ ، — دېدى مۇشۇ توپتىكى ھەممىدىن جۇغى كىچىك قىز چېچىنى ئوغۇل بالىلارنىڭ چېچىغا ئوخشاش كالتە قىلىپ ياسىتىۋالغان ئون ئۈچ ياشلار چامىسىدىكى خەنزۇ قىزنى كۆرسىتىپ .

خەنزۇ قىز تۇتقۇنلارغا قولىدىكى قاپاقنى شەرەت قىلىپ نېمىلەرنىدۇر دەيتتى . بۇ قىزنىڭ كەينىدىن ، ئېھتىمالىم ئانىسى بولسا كېرەك ، تايىنىڭ تۇيىقىدەك كىچىككىنە پۇتى بار خوتۇن ئۇششاق چامداپ ، تايتاڭلاپ ، ۋارقىراپ كېلىۋاتات-

تى .
— ئۇنىڭ قولىدىكىنى ئالساق چىرىكلەر ئۇرۇپ كېتەر-
مۇ ؟ — دەپ سورىدى نۇزۇگۇمدىن ئۇسساپ تاقىتى قالمىغان
ياش قىز . ئىككى ياشنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى قولىغا نەيزە تۇت-
قان چېرىك خەنزۇ قىزىغا ۋارقىراپ بىرنېمىلەرنى دېدى .
ئەمما خەنزۇ قىزى ئۇنىڭ تىللاپ قوغلىغىنىغا قارىماي تۇت-
قۇنلارغا قاپاقتىكى سۇنى تەڭلىدى .
— ئېلىڭ ، — دېدى نۇزۇگۇم يېنىدىكى قىزغا .
خەنزۇ قىز قولىدىكى قاپاقنى تۇتقۇنلارغا تاپشۇردى -
دە ، ئۆزىنى چەتكە ئاتتى . شۇ چاغدا چېرىكلەرنىڭ نەيزىسى
بۇ خەنزۇ قىزنىڭ دۈمبىسىگە تەگدى . يەنە بىر چېرىك
تۇتقۇنلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ ، ئۇلاردىن قاپاقنى تار-
تىۋالدى - دە ، يەرگە ئۇرۇپ چېقىۋەتتى .
بۇ ۋەقەگە چەتتە تۇرۇپ قاراۋاتقان خەنزۇ ۋە ئۇيغۇرلار
ۋارقىرىشىپ ، چۇرقىرىشىپ نارازىلىق بىلدۈرۈشكە باشلىدى-
دى ، ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن ئامبالنىڭ چىرقىراپ چىققان
ئاۋازىنى ئاڭلاپ ھەممىسى جىم بولۇشتى . تۇتقۇنلار شەھەر-
دىن چىقىپ كەتكۈچە ماتەم تۇتقاندەك ، باشلىرىنى تۆۋەن
سېلىشىپ ، گەپ - سۆز قىلماي مېڭىشتى . قولىدىن قاپاقنى
تارتتۇرۇپ قويغان ئۇششاق ئۆرۈمە چاچلىق قىز خېلى يەر-
گىچە ئۆپكىسىنى باسالماي يىغلىدى .

ئۈچىنچى باب

I

قەشقەردىن چىققاندىن بېرى بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى چۇۋالىشىپ كېلىۋاتقان سۇرگۈنلەرنى چېرىكلەر ئاقسۇغا كەلگەندە بىرنەچچە توپقا بۆلۈۋەتتى. كۆپلىگەن ياش باللار بىلەن ئەرلەرنىڭ بىر توپى قۇل ئورنىدا ئىشلىتىش ئۈچۈن لەنجۇغا، يەنە بىر توپى چۆچەك تەرەپكە، خوتۇن - قىزلار-نىڭ تولىسى مۇزداۋان ئارقىلىق ئىلىخوغا ھەيدەلدى. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بىر - بىرىگە ئۆگىنىپ قالغان سۇرگۈنلەرگە بۇ ئايرىلىش تېخىمۇ ئېغىر كەلدى.

كېچىلىرى ھاردۇق ئالغىلى توختىغاندا چېرىكلەر چې-دىر - بارگاھلىرىنى تىكىپ، مال سويۇپ، قازانلىرىنى قاينىتىشقا كىرىشكەندە خوتۇن - قىزلار ئۆزلىرىنى زەي يەرگە ئۆلۈكتەك تاشلىۋېتەتتى. چېرىكلەر قوغلىمىسا ئۇلار مۇشۇ ياتقان پېتى مەڭگۈ ئۇخلاشقا رازى ئىدى. ئەمما ئۇنداق يەردىن ئەتىسى تۇرماق ناھايىتى تەسكە توختايتتى. تۇتقۇن قىلىنغان بۇ قىزلار ئاقسۇغا يەتكۈچە ئۆزلىرىنى نەگە قوياردى-نى بىلمەي تەرلەپ - پىشىپ كېتەتتى. ئەمما مۇزداۋانغا يېقىنلاشقاندا كېچىلىرى بىر - بىرگە چاپلىشىپ ياتسىمۇ

پۇت ـ قوللىرىنى ئىسسىتالماي ئاۋارە بولاتتى . ئەتىسى
بولسا ئۇلار ئورۇنلىرىدىن شۇمشەرىشىپ تۇرۇپ يەنە يولغا
چۇشەتتى .

سۇرگۇنلەر چوڭ سايدىن چىقىپ ، سوقما تام بىلەن
ياسالغان بىكەتكە كەلگەندە مۇنار ئۇستىدە تۇرغان پايلاقچى
نىمىنىدۇر دەپ ۋارقىرىۋىدى ، يالغۇز دەرەخ سايىسىدە مەيدى-
لىرىنى ئېچىۋېتىپ ئوڭدىسىغا ياتقان ئون بەشچە چېرىكنىڭ
ھەممىسى دەرھال ئورۇنلىرىدىن تەڭ تۇرۇشۇپ سەپكە تىزىل-
دى . ئۇلارنىڭ كۆپى نەشە چېكىۋالغانلىقتىن چىرايلىرى
تاتىرىپ ، چانقىغا ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرى پارقىراپ
قالغانىدى . لېكىن شۇنداقتىمۇ ئۇلار سۇرگۇنلەر ئۆتۇپ كەت-
كۇچە ئۆزلىرىنىڭ كەيپ ئىكەنلىكىنى سەزدۇرمەسلىككە تى-
رىشىپ ، سەپتە قېتىپ تۇرۇشتى .قىزلار بۇ بېكەتتىن ئۆ-
تۇپ ، تاغ قاپتاللىرىغا يېقىنلاشقانسېرى ئۇچلىرىغا چەك-
مەن ، بېشىغا دوپپا كىيگەن ئۇيغۇرلار ئازىيىپ ، ئۇلارنىڭ
ئورنىغا ئاچا مالخايلىق قىرغىزلار كۆپىيىشكە باشلىدى .

بۇ ئەتراپنىڭ تەبىئىتىمۇ باشقىچە ئىكەن . قانچە يۇقىرى
ئۆرلەپ ، تاغ ئىچىگە كىرگەنسېرى تەكچىلەر بىلەن ئېدىر-
قىرلار باشلىنىۋاتاتتى . مال ئوتلايدىغان بۇ يايلاقلارنىڭ
ئوت ـ چۆپىنى قوي يەپ توپىسىنى چىقىرىۋەتكەن بىلەن
بۇلاق بويلىرىدىكى چىملىقلار ئەتىياز كۇنلىرىدىكىدەكلا كۆ-
كىرىپ تۇراتتى .

ئېدىر ـ قىرلاردىكى توپ ـ توپ ئۆسكەن تېۋىلغىلاردىن
باشقا ھېچ نەرسە يوق . ئۇلار خۇددى يولۇچىلارنى ئۇزىتىپ
بېرىپ ئۆزلىرى كەينىدە قالغان بويناقلاردەك قاپتاللاردا يام-
راپ ئۆسكەنىدى . تاغ چاتقاللىرىدىكى سۇيى مول ساي ـ

جىرالاردا ئاسمان بىلەن بوي تالاشقاندەك ئىنچىكە، ئېگىز
ئۆسكەن تېرەكلەر، تاللار، ياۋا ئالما - ئۆرۈكلەر كۆرۈنۈپ
تۇراتتى. ئۇلارنىڭ يوپۇرماقلىرى كۈز كېلىپ، قىش يېقىن-
لىشىۋاتقىنىدىن خەۋىرى يوقتەك باھار ئايلىرىدىكىدەك ياپ-
يېشىل تۇراتتى. چوڭ سايغا كىرىپ يۇقىرى ئۆرلىگەنسېرى
مۇنداق تال - تېرەكلەر ئازىيىپ تېۋىلغا، دولانا دەرەخلىرى
بىلەن ئارچىلار كۆپەيمەكتە. يانباغىردىكى كۆلچەكلەردە
توختاپ قالغان سۇلار خۇددى يەر تېگىدىن قايناپ چىققاندەك
غۇژمەك بولۇپ، چوقچىيىپ تۇرغان تاشلار كۆزگە ئالاھىدە
چۈشۈپ تۇراتتى.
بۇ يوللار بىلەن جەنۇبنىڭ ئادەملىرى تېكەس، نارىن
ئەتراپىدىكى قىرغىزلار، قارقارىلىدىكى ئالبانلار ۋە ئىلى تە-
رەپتىكى ئۇيغۇرلار بار يەرلەرگە بېرىپ سودا - سېتىق
ئىشلىرىنى ئېلىپ باراتتى. تەڭرىتاغدىكى قار ئېرىپ يوللار
ئېچىلغاندا سودىگەرلەر ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن قەشقەرىيەدى-
كى شەھەرلەرگە تارقىلىدىغان يىپەك ماللارنى، تاشچايلار-
نى، تاماق سىڭدۈرىدىغان خۇش پۇراقلىق دورىلارنى ئېلىپ
ماڭاتتى. ھازىر ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ بۇ يەردىن ئايغى
تارتىلغانىدى. «بىر ئۆينىڭ مۈڭگۈزىگە ئۇرساڭ، مىڭ ئۆي-
نىڭ مۈڭگۈزى سىرقىرايدۇ» دېگەندەك 1825 - يىلىدىكى
دېھقانلار ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى بۇ تەرەپتىكى ئۇيغۇر، قىر-
غىزلارغىمۇ يەتكەنىدى.
نۇزۇگۇم تاغ قىرغىزلىرىنىڭ قەشقەرلىكلەر بېشىغا
كۈن چۈشكەندە ئاۋۇلمۇ ئاۋۇل يۈرۈپ، قولىدا قىلىچ تۇتقۇ-
دەك كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ سەپكە تۇرۇپ ياردەمگە كەل-
گەنلىكى، غەلىيانچى لەشكەرلەر ئۈچۈن ئاتلارنى ئەۋەتىپ بەر-

گەنلىكى ھەققىدە كۆپ ئاڭلىغانىدى . خەقلەرنىڭ گېپىگە
قارىغاندا ، نارىن دەرياسىنىڭ بويىدىكى قىرغىزلار غوجا بىد-
لەن ئاغىنە بولۇپ ئۆتكەن دېيىشىدۇ . جەڭ قىلىشتىن ئىل-
گىرى قوقەنتتىن بۈركۈت ئالغىلى كەلگەن جاھانگىر غوجا
قىرغىزلار بىلەن يېقىن ئاغىنە بولۇپ ، چىڭ سۇلالىسى
ھۆكۈمىتىنىڭ زۇلۇمىدا ئېزىلىپ ، ئېغىر جاپا چېكىۋاتقان
بۇ قىرغىزلارنىمۇ ئۆزى بىلەن بىللە جەڭ قىلىشقا تەييارلى-
غانىكەن . قىرغىزلارمۇ جاھانگىر غوجىغا ياردەملىشىپ چوڭ
جەڭلەرگە قاتناشقاندىن باشقا ، دۈشمەنلەرگە كېرەكلىك
ئات - ئۇلاغلارنى قەشقەر تەرەپكە ئەۋەتمەسلىك ئۈچۈن يوشۇ-
رۇن جەڭلەرنى ئۇيۇشتۇرغانىكەن .

«قەشقەرنىڭ چىرايلىق خوتۇن - قىزلىرىنى مانجۇ
جياڭجۈنلىرى ئىلىدىكى ئامباللىرىغا قول قىلىپ بەرگىلى
ھەيدەپ كېلىۋاتىدۇ» دېگەن خەۋەر تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ
چىققان ساداغا ئوخشاش بىرنەچچە كۈن ئىچىدىلا بۇ تەرەپتىكى
قارا قىرغىزلار ئارىسىغا تارقىلىپ كەتكەنىدى . بۇ خەۋەرنى
ئاقسۇ بازىرىغا مال ئېلىپ چۈشكەن قىرغىزلار تاغ - دەريا-
لارنىڭ بويلىرىغا جايلاشقان ئاۋۇللارغا ، ئەمدى قالغانلىرى
بولسا خانتەڭرىنىڭ شەرقىدىكى چالكۆدە ، سىرت ، سارجاز
يايلاقلىرىنىڭ ئادەملىرى بىلەن مۇشۇ يايلاقلارغا قېنىق قى-
زىل سەتىن ، شايە ، تاۋار - دۇردۇن ۋە مەرغىلاننىڭ ئەتلى-
سىنى ئەكېلىپ داڭق چىقارغان بۇخارالىقلارغىمۇ يەتكۈزۈپ-
تۇ . تاغ خەلقلىرى ئىلگىرى بۇ تەۋەگە جاھاندارچىلىق قى-
لىپ كېلىدىغان قەشقەرلىكلەرنىڭ ئەرلىرىنى كۆرسىمۇ ،
لېكىن ئاياللىرىنى ئاز ئۇچراتقان ، ئەمما ئۇلارنىڭ گۈزەللى-
كى ھەققىدە نۇرغۇن تەرىپلەرنى ئاڭلىغانىدى . شۇڭا ئۇلار

قەشقەردىن تۇتقۇن بولۇپ كېلىنىۋاتقان قىز - چوكانلارنى كۆرۈش ئۈچۈن قىرلاردىكى بېقىلىۋاتقان ماللىرىنى تاشلاپ، تەڭرىتاغنىڭ قاپتاللىرىنى بويلاپ تۆۋەنلىمەكتە.

تۇتقۇنلار تاغ چاتقاللىرىغا ئۇلاشقاندا يول بويىدىكى مەھەللىلەردە مال بېقىپ يۈرگەن چارۋىچىلارنىڭ يالاڭ ئاياغ، يالاڭتۆش باللىرى چۆپلۈك دۆڭلەرگە تىكىلگەن قارا ئۆيلەردىن يۈگۈرۈشۈپ چىقىپ، توپلىشىپ ماڭغان قىزلارغا ئاغزىنى ئېچىپ ھەيران بولۇپ قارايتتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن كەلگەن جىلىتكىلىرىگە ۋە چاچلىرىغا كۈمۈش تەڭگە ۋە ياماقلارنى قادىۋالغان قىرغىز ئاياللىرىمۇ: «بۇ نېمە ئالامەتتۇر؟» دېگەندەك قاراپ، ياقىلىرىنى تۇتۇشاتتى. ئۇلار:

— قەشقەردە ئاياللار تاپتىن چىقىپ كېتىپتۇدەك دېيىشىدىغان. شۇنىڭ ئۈچۈن ياراتقان ئىگەم بۇلارنىڭ بېشىغا مۇشۇ كۈنلەرنى سالغاندىمۇ؟— دېيىشىپ ئۆزئارا سۆزلىشەتتى. بەزىلىرى:

— ئاۋۇ چوڭلىرى خۇدايىمنىڭ قارغىشىغا ئۇچرىغان بولسا بەلكى ئۇچرىغاندۇر. ئەمما ماۋۇ چاچلىرىنى ئۇششاق ئۆرۈۋالغان، ئاغزىدىن ئانىلىرىنىڭ سۈتى كەتمىگەن ياش قىزلاردا نېمە گۇناھ؟! ئۇلارنىڭمۇ بىزگە ئوخشاشلا ئانىلىرى قارا يەرنى قۇچۇپ، قاڭغىر قاقشاپ قالغاندۇر،— دەپ بالاغەتكە يەتمىگەن قىزلارنى كۆرۈپ، ئۇلارغا ئىچ ئاغرىتىپ قالاتتى.

يول چېتىدە ئۆزئارا پاراڭلىشىپ تۇرغان قىرغىز ئاياللىرىغا سەپسېلىپ كېلىۋاتقان خېلىچە خېنىم تاغقا يېقىنلاشقانسېرى باشلىرىنى تېخىمۇ ساڭگىلىتىپ، ئېغىر غەمدە كېلىۋاتقان سەپەرداش دوستلىرىنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ قوياي

دېگەندەك :

— ئاخىرقى ۋاقىتلاردا ئاقسۇنىڭ سارىيىدا سوقۇلغان كۈمۈش تەڭگىلەر نېمىشقا يوقىلىپ كەتتىكىن دېسەم ، ئۇ-نىڭ ھەممىسىنى مۇنۇ خوتۇنلار مەيدىلىرى بىلەن چاچلىرىغا قاداپ تۇگىتىپتىكەن ـ دە ،— دېدى .

قىزلار قىرلاردىن ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن قىرغىزلار بىلەن يول چېتىدىكى ئاياللارغا زەن سېلىپ قاراشتى . ئۇلار-نىڭ ئۆزلىرىگە مۇڭلۇق قاراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ :

— بۇ تاغلارنىڭ ئىچىدىمۇ بىزگە ئوخشاش مۇسۇلمانلار ياشايدىغان ئوخشىمامدۇ ،— دېيىشتى .

ئىككى قاتار سەپ تۈزۈپ كېلىۋاتقان چېرىكلەردىن قور-قۇپ تۇتقۇنلارغا يېقىنلىشالماي چۆرىدەپ يۈرگەن قىرغىزلار ئارىسىدا ياش يىگىتلەرمۇ خېلى كۆپ ئىدى . قەشقەر قىزلى-رىنى بىر كۆرۈش ئارزۇسىدا يۈرگەن بۇ يىگىتلەر ئاتلىرى-نىڭ ئۈستىدىن بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ قارىشاتتى . ئەمما بىرنەچچە كۈندىن بېرى قۇم ـ چۆللەردە مېڭىپ ، كۈندە ئۆڭۈپ ئاقىرىشقا باشلىغان كىيىم ـ كېچەكلىرى يىرتىق بۇ قىزلار ئۇلارغا قانچە قارىسىمۇ ئانچىۋالا گۈزەل ئەمەستەك كۆرۈندى . قىزلارنىڭ ئىلگىرى بەللىرىدە سويلاپ تۇرىدىغان چاچلىرى بۇدۇشقاق بىلەن قامغاق تىكەن چاپلىشىپ ، ئال-ۋاستىنىڭ چاچلىرىدەك پاخپىيىپ كەتكەنىدى . چىرايلىرىمۇ پۈچۈلۈپ ، قارىداپ ، ئۇلار تەسەۋۋۇر قىلىپ يۈرگەندىكىدىن باشقىچە ئىدى .

— مەن تېخى قەشقەر قىزلىرىنى بۇنىڭدىنمۇ گۈزەل دەپ ئويلاپتىكەنمەن ،— دېدى بېشىغا ئاچا قالپاق ، ئۈچىسىغا يېڭى يوق كالتە جۇۋا كىيگەن ، قەلەمدەك ئىنچىكە بۇرۇتى

بار يىگىت .

— هاي ، يىگىت ، ئادەم ماغدۇردىن كېتىپ ھالسىراشقا باشلىغاندا ئۇنىڭ گۈزەللىكىمۇ يوقىلىپ كېتىدۇ دېگىنە . سەن يۇقىرى - تۆۋەن يۈرگەندىن كۆرە ، ئېگەردىن چۈشۈپ ، مۇنۇ يۈزلىرىنى ياغلىقتا پۈركىۋالغان قىزلارنىڭ چىرايىغا بىر قارىغىنا . شۇ چاغدا ئۇلارنىڭ چىرايىنىڭ قانداق ئىكەنلىكىنى بىلەلەيسەن ، — ئاق ساقاللىق ، ياشانغان قىرغىز سۆزگە ئارىلاشتى ، — گۈزەل ئىمارەتلەرنى سېلىپ ، ئىلىم - پەن ، ئەقىل - ئىدراكىنىڭ مەركىزىگە ئايلاندۇرغان قەدىمكى شەھەرنىڭ قىزلىرى چىرايلىق بولمىسا ، چېرىكلەر ئۇلارنى مانجۇ جياڭجۈنى بىلەن ئەمەلدارلىرىغا سوۋغا قىلغىلى ئېلىپ ماڭاتتىمۇ ؟

ئاقساقالنىڭ بۇ گېپىنى قەشقەرنى كۆرگەن باشقا چارۋىچىلارمۇ قۇۋۋەتلىدى .

— ئۇلارنىڭ گۈزەللىكىدە گەپ يوق . تەڭرىتاغدىن تالاي قېتىم قەشقەرنىڭ بازىرىغا مال ھەيدەپ باردۇققۇ . گۈلنىمەچۇ ئۆز مەزگىلىدە سۇغىرىپ ، پەرۋىش قىلىپ بەرسەڭ ئېچىلىدۇ ، بولمىسا قۇرۇپ ، قوراي بولۇپ كېتىدۇ . مۇنۇ يىرتىلىپ جۇل - جۇل بولۇپ كەتكەن كىيىملەر ئىچىدە ھەر - ھەر گۈزەللەر بار دېگىنە . مانجۇلارمۇ ئادەم تونۇيداي . بولمىسا ئۇلار بۇلارنى ھەيدىگەندىن كۆرە مال ھەيدەمەيتتىمۇ ، — دېدى قولىدا ئۇزۇن تاياق تۇتقان يىلقىچى ، — ھاياتنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بۇ خەق بىلەن يېقىن بولۇپ قالساڭ ، شۇ چاغدا ئاندىن كۆرىسەن . ئۇلار ئىشلەشنىمۇ ، ياشاشنىمۇ بىلىدۇ . گۈزەللىك دېگىنىڭمۇ ئەنە شۇ قەشقەردە .

— جاقاننىڭ ئېيتقىنى توغرا ،— دەپ يىلقىچىنى باشقىلارمۇ قوللاپ سۆزلەشكە باشلىدى .

— ئەنە ئاۋۇ ياغلىقىنى چۆكۈرۈپ تېڭىۋالغان زىلۋا بويلۇق قىزنىڭ چىرايى نېمىدېگەن سۈزۈك . قارىغىنا ، قاش - كىرپىكلىرى تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ . پۇتلىرى نېمىدېگەن تۈز . بىزنىڭ ئەتىدىن - كەچكىچە ئات مىنىپ يۈرگەن قىزلىرىمىزنىڭ پۇتلىرىغا ئوخشاشمايدۇ . قەشقەر قىزلىرى ئىنچىكە ، زىلۋا بويلۇق ، قارا قاش ، قاڭشارلىق كېلىدىغان ئوخشىمامدۇ . چاچلىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقىنى قارا ، مانا شۇنداق قىزلارنىڭ كەينىدە يۈگۈرمەي كىمنىڭ كەينىدە يۈگۈرىسەن .

— هاي ، قېچىڭلار ، كىملەردۇر بۇ تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ ،— دېدى بىرى . بۇ ئاۋاز بىلەن تەڭلا يول ياقىسىدا تۇرغان چارۋىچىلار ئىككىگە بۆلۈندى - دە ، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن بىر توپ يىگىت ئات چاپتۇرۇپ ئۆتۈپ كەتتى . قىزلار بۇ تۇيۇقسىز ئات چاپتۇرۇپ كەلگەنلەرنى كۆرۈپ ، ئۇلارنى بەلكىم بىزنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن كەلگەن ئادەملەر بولۇشى مۇمكىن دەپ ئويلاشتى . خېلىچە خېنىم بىردىنلا قاشقا جىرەن ئاتتىكى ئاچا قالپاق كىيگەن يىگىتنى تونۇدى - دە :

— ۋاي ، ئاۋۇ قىرغىز بالىنى بۇنىڭدىن ئۈچ كۈن ئىلگىرىلا ئاقسۇدىكى مال بازىرىدا كۆرگەنىدۇققۇ ، ئېسىڭلاردىمۇ ، ئۇ يىگىت قوچقار تۇتۇپ تۇراتتىغۇ !— دېدى ئۇ بۇ يىگىتنى كۆرگەندە گويا ئۆزىنىڭ يېقىنىنى كۆرگەندەك خۇشال بولۇپ كەتتى .

— قېنى ، قېنى ؟— دەپ بۇۋىئايشەمۇ بوينىنى سوزۇپ

قارىدى .
— ئاۋۇچۇ ، ئاۋۇ ، ئەنە بىزنى قامچىسى بىلەن شەرەت قىلىپ كۆرسىتىۋاتىدۇ ، كۆردىڭىزمۇ ؟— خېلىچە خېنىم ئات ئۈستىدە سىڭايان ئولتۇرۇپ ، يېڭى بىلەن ماڭلاي تەرىنى ئېرتىۋاتقان يىگىتنى كۆرسەتتى .
— قاياقلاردىن يېتىپ كەلگەندۇر ؟
— قەيسەركەن جۇمۇسىلا ! كەينىمىزدىن ئات چاپتۇرۇپ يۈرگىنىنى قارىسىلا .
— مېنىڭ ئېرىم خۇرجۇن - كۆرپىسىنى ئېلىپ ، با- هاردا ئەنجان تەرەپكە كەتكەن ، بولمىسا مۇشۇلارغا ئوخشاش كەينىمىزدىن كېلەتتى . بەلكى بىزنىڭ ئىلىغا پالانغىنىمىزنى ئاڭلىماي قالغاندۇر ،— دېدى قىزلارنىڭ پارىڭىنى تىڭشاپ كېلىۋاتقان بۇۋىئايشەم .
— هەي ، دوستۇم ، ئۇنداق ئەرلەرگە خوتۇن ئەمەس ، دۇنيا كېرەك . بىز بەش تېيىنىڭ كۆزىگە قارايمەن دەپ خوتۇنىدىن ئايرىلىپ قالغان تالاي ئەرلەرنى كۆرگەن . بولمى- سا سىزدەك گۈزەل جۇۋاننى تاشلاپ كېتىدۇ دەمسىز ؟
— ئۇنچىۋالا ئاشۇرىۋەتمەڭ مېنى ؟— دەپ بۇۋىئايشەم سەل خىجالەت بولۇۋىدى ، خېلىچە خېنىم ئۇنى تېخىمۇ شەرھلەپ سۆزلىدى :
— ئاشۇرۇۋەتكەن گەپ ئەمەس ، ئەگەر مەن ئەر كىشى بولسام سىزدەك جۇۋاننىڭ قولى بولۇپ ئۆتەتتىم . ئۇنداق ئەرلەر تاشلاپ كەتكۇدەك سىزنىڭ نەرىڭىز كەم شۇنچە ؟
— شۇنى دەڭا ! ئۆزۈمچە كۆزلۈككە ئالتۇن ئۈزۈك ، هالقا ئېلىپ بېرىمەن دېسە خوش بولۇپ كېتىپتىمەن تېخى .
— قىرغىزلار بىزگە نېمىلەرنىدۇر دەۋاتىدۇغۇ ،— دېدى

ئالمىخان پۇرلىشىپ قىسقىراپ كەتكەن يىپەك كۆڭلىكىنى تىزىغا تارتىپ ، تۇزەپ قويۇپ . .

ئۆزئارا پاراڭغا چۈشۈپ كەتكەن ئىككى جۇۋان چېرىك- لەردىن قورقۇپ ، ئۆزلىرىگە يېقىنلىشالمايۋاتقان يىگىتلەرگە قارىدى .

— مانا ، مانا ، ئاقسۇدا كۆرگەن قىزلار مۇشۇلار !— دېدى ئاچا قالپاق كىيگەن ئېگىز بويلۇق يىگىت . ئۇ ئېتىنى دېۋىتىپ ، قىزلارغا تېخىمۇ يېقىنلىدى ـ دە ،سۆزىنى داۋام- لاشتۇردى ،— ئامانمۇسىلەر ؟ بىز مۇنۇ تاغدا تۇرىمىز ، سى- لەرنى ئەكەتكىلى كەلدۇق ، قاچامسىلەر ؟

— ۋىيەي ، خېلىچەم ، ئېلىپ قېچىپ كېتىمىز دەيدىغۇ . قانداقمۇ قىلارمىز ،— دېدى ئۇلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ قور- قۇپ قالغان ئالمىخان .

— خۇدايىم ئىشىمىزنى ئوڭلاپ ، ئېلىپ قېچىپ كەتسە كېتىۋېرىمىز ،— دېدى دوستىنىڭ كۆڭلىنى ياساپ خېلىچە خېنىم .

— بىر قېتىم قادىر دەرۋىش بىلەن قاچىمەن دەپقۇ ، ئۇنى ئۆلتۈرگۈزۈپ ، ئۆزلىرى لەختە ـ لەختە قان بولۇپ تىندىلا . ئەمدى تاغ قىرغىزلىرى بىلەن قاچىدىغان بولسىلا چېرىكلەر ھەممىمىزنى جادۇدا توغراپ ئۆلتۈرەر . سىلى زا- دى پەندىياد يېمەيدىغان خوتۇنكەنلا جۇمۇسىلا ،— دېدى بۇۋد- ئايشەم دوستىنىڭ ئەلپازىدىن چۆچۈگەن ھالدا .

— ھەي ، دوستۇم ، بىزگە قەشقەرنىڭ يىگىتلىرىگە خو- تۇن بولۇشقا نېسىپ قىلمىغاندىن كېيىن ، ئەمدى كىم بىلەن كەتسەكمۇ بەرىبىر ئەمەسمۇ ؟ مانجۇلارغا قارىغاندا قىرغىزلار دېگەن قان ـ قېرىنداشقۇ ،— باياتىن جۇۋانلارنىڭ گەپلىرىنى

تىڭشاپ تۇرغان نۇزۇگۇم گەپكە ئارىلاشتى .
— قىرغىزلار ئۆزلىرىنى بىز بىلەن تېگىمىز بىر دېيىشىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇلار جاھانگىر غوجا بىلەن مارالبېشىدىمۇ، تۇمەن دەرياسىدىمۇ ئاخىرقى دەقىقىگىچە بىردەك جەڭ قىلدى ـ دە، ئۇلار غوجىغا ياردەم قىلغىنى ئۈچۈنلا چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى ئۇلارنى قىرىپ، ئالۋان ـ ياساق تۆلىتىپ، باشلىرىنى كۆتۈرگۈزمەس قىلىۋەتتى ئەمەسمۇ؟ ئۇلارنىڭ تاغ ئىچىدىكى بەزىبىر قەبىلىلىرى چېرىكلەرگە بوي بەرمەي تېخىچە قېچىپ يۈرىدۇ .
— ئۇ دېگەنلىرى راستتۇ نۇزۇگۇم، شۇڭلاشقا بۇلارغا ئۇقاق تارتىپ كېلىۋاتىمىزغۇ، — دېدى خېلىچە خېنىم .
قىرغىز يىگىتلىرى قىزلارغا نېمىلەرنىدۇر دەپ ئۈنلۈك سۆزلىشىپ كەلمەكتە .
— ئاراڭلاردا نۇزۇگۇم دېگەن چوكان بارمۇ؟ — ئاقسۇدىن تارتىپ قىزلار كەينىدىن ئەگىشىپ كېلىۋاتقان، بېشىغا ئاچا قالپاق كىيگەن قىرغىز يىگىتنىڭ ئاۋازى بىردىنلا سۇرگۈنلەرنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى .
— ھەي، نۇزۇگۇم، ئاۋۇ يىگىت سىزنى سوراۋاتىدىغۇ، — دېدى دوستىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغاندا خۇش بولغان بۇۋىئايشەم، — يۇرتتىن بىرەر خەۋەر كەلدىمۇ يە؟
— بۇ يىگىتنىڭ ماڭا كۆزى چۈشتىمۇ دېسەم، سىلىگە چۈشكەن ئوخشىمامدۇ، نۇزۇگۇم! — دەپ سۆزگە ئارىلاشتى خېلىچە خېنىم .
— بار، بار! سىلەرگە نۇزۇگۇم نېمە كېرەك بولۇپ قالدى؟ — دېدى بۇۋىئايشەم ئۆزلىرىگە چېرىكلەردىن قورقۇپ يېقىنلىشالمايۋاتقان قىرغىز يىگىتكە .

ئاچا قالپاق كىيگەن قىرغىز يىگىت بۇۋىئايشەمنىڭ سۆزىنى ئاڭلىشى بىلەنلا ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ قايرىلدى - دە، كەينىدە كېلىۋاتقان سەپداشلىرىغا مۇراجىئەت قىلدى:

— باقەم، بار ئىكەن، بار. چاپسان كېلىڭلار!

— نۇزۇگۇم، باقەمنىڭ ئىسمىنى ئاتاۋاتىدىغۇ! — بۇۋىئايشەم تېخىمۇ ھاياجانلىنىپ كەتتى.

قىزلار يىگىتلەرگە چاقچاق قىلىپ سۆزلىشىۋاتىسىمۇ، نۇزۇگۇم ئۇلارنىڭ سۆزلىرىگە ئانچە ئارىلاشماي، ئۆز ئوي - خىيالى بىلەن بولۇپ كېلىۋاتاتتى. ئەمما ئۇمۇ قىرغىز يىگىتنىڭ ئاغزىدىن ئېرى باقەمنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغاندا، بۇ ئىسمىنى راست ئاڭلىدىمۇ، يالغانمۇ دېگەندەك تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى. ئاندىن كۆزىنى يۇمۇپ «ئارقامدىن ئىزدەپ كەپتۇ. كۆڭلۈممىغۇ ئۇ ياقنىڭ كېلىشىنى تۇيغان» دەپ پىچىرلاپ ئۆز - ئۆزىگە سۆزلىدى. لېكىن ئۇ قىرغىز يىگىتنىڭ ئاۋازى چىققان تەرەپكە قاراشقا جۈرئەت قىلالماستىن، بىردەم تۇگۇچىنى مەيدىسىگە چىڭ بېسىپ، ئۈنچىقماي ماڭدى. ئۇنىڭ قۇلىقىغا بايىقى يىگىتنىڭ:

— باقەم، ئايالىڭ مۇنۇ قىزلارنىڭ ئارىسىدىكەن، — دېگەن سۆزى ئوچۇق ئاڭلاندى.

— قېنى؟ نۇزۇگۇم!

باقەمنىڭ سەل ئىنچىكىرەك، لېكىن جاراڭلىق چىققان ئاۋازىنى ئاڭلىغاندا، نۇزۇگۇمنىڭ يۈرىكى تېخىمۇ قاتتىق سوقتى. ئۇ بېشىنى دەس كۆتۈرۈپ، ئوڭ يېنىغا قارىغاندا قولا ئاتقا مىنگەن باقەمنىڭ ئۆزىگە يانداشىپ كېلىپ قارىغىنىنى كۆردى - دە، ۋارقىرىۋېتىشكە ئاز قالدى. ئەمما

ئېرىنى چېرىكلەر بىلىپ قېلىپ تۇتۇۋالمىسۇن دەپ چاقىرماسلىقنى نىيەت قىلدى ، لېكىن چىداپ تۇرالمىدى ـ دە :

— باقەم !— دەپ ۋارقىرىۋەتتى .

نۇزۇگۇم ئۆزىنى ئۇتتۇرىغا ئېلىپ كېلىۋاتقان قىزلاردىن ئايرىلىپ چىقماقچى بولۇپ ئىنتىلگەندى ، لېكىن ئۇنى مەيدىسىگە تېرەلگەن نەيزە توختىتىۋالدى . قىزلارنىڭ ۋاڭ ـ چۇڭى تېخىمۇ كۈچىيىپ كەتتى . ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى باقەمنى تونۇيدىغانلىرى ئۆزلىرىنىڭ قەشقەردە قالغان بالا ـ چاقا ، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنى سوراشتۇرۇشقا باشلىدى . پالانغانلاردىن خېلىلا يىراقتا تۇرغان باقەمنىڭ :

— مەنمۇ سىلەر بىلەن تەڭلا قەشقەردىن چىقىپ كەتكەنىدىم ، ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنىڭ هازىر قانداقلىقىنى بىلمەيمەن ،— دېگىنى ئاڭلاندى . ئارقىدىنلا ئۇ يەنە ۋارقىراپ تۇرۇپ ،— ماڭا سىلەرنى مۇشۇ قىرغىز يىگىت تېپىپ بەردى . ئەمدى خاتىرجەم بولۇڭلار ، ئېپى كەلسە سىلەرنى قۇتۇلدۇرۇۋالىمىز ،— دېدى .

— ئاڭلىدىڭلارمۇ ، قۇتۇلدۇرۇۋالىمىز دەيدۇ . هاي ، يىگىت ، قۇتۇلدۇرساڭلار مېنى ئۇنتۇپ قالماڭلار ،— خۇشال بولۇپ كەتكەن خېلىچە خېنىم قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ۋارقىرىدى .

— مېنىڭ ئېرىممۇ بۇ تەرەپلەرگە كەتكىنىمنى ئاڭلىغان بولسا يېتىپ كېلەتتى ،— دېدى چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ قويۇپ بۇۋىئايىشەم .

— ئەر بولسا شۇنداق بولسا ـ هە ،— دېدى خېلىچە خېنىم قەددىنى رۇسلاپ .

نۇزۇگۇم قىزلارنىڭ ئارىسىدىن يۇلقۇنۇپ چىقىۋىدى ،

ئۇنى :
— قايت كەينىڭگە ، بولمىسا ئۆلتۈرۈۋېتىمەن !— دەپ نۈزۈگۈمنىڭ قېشىغا ھۆرپىيىپ يېتىپ كەلگەن چېرىك بۇ جۇۋاننى قورقۇپ ئارقىغا يانىدىغۇ دەپ ئويلىغۇدى ، بىراق نۈزۈگۈم مەيدىسىگە تىرەلگەن نەيزىنى قولى بىلەن قېقىۋې-تىپ ئالدىغا ئىلگىرىلىدى .
— ھوي ، مۇنۇ خوتۇننىڭ ئۆلگىسى كەلدىمۇ نېمە ؟— چېرىك نەيزىسى بىلەن نۈزۈگۈمنى ئۇرۇپ ئارقىغا چېكىند-ۈرمەكچى بولۇۋىدى ، لېكىن نۈزۈگۈم كۆنمىدى . چېرىك ئىككىنچى قېتىم يېقىنلىغاندا ، نەيزە تىغى نۈزۈگۈمنىڭ قولىغا تەگدى . ئېھتىمال ، نۈزۈگۈم باشتا بۇ چېرىكنى توخ-تار دەپ سەۋر - تاقەت قىلغان بىلەن ئەمدى تۇرالمىسا كېرەك ، ئۇ ئۆزىگە قارشى كەلگەن چېرىكنىڭ قولىدىكى نەيزىنى چەبدەسلىك بىلەن يۇلۇۋېلىپ ، ئۇنى ياندۇرۇپلا جۇ-غى ئۆزىدىنمۇ كىچىك چېرىكنىڭ مەيدىسىگە ئۇردى .
— نۈزۈگۈم چېرىكنى ئۆلتۈرۈۋەتتى ،— گۈلنىسانىڭ ئاۋازى ئەرشكە چىقتى .
نۈزۈگۈممۇ قان قىزىقىدا چېرىككە قانداق نەيزە ئۇرۇ-ۋەتكىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالسا كېرەك ، ئەمدى ئۇ ئويلى-مىغان يەردىن بېشىمغا بالا تاپتىم دەپ ئويلىدى ۋە چېرىكلەر ئەمدى باقەمنى تۇتۇۋالمىغىدى دەپ ئېرىنىڭ غېمىنى يېدى . ئەمما نەيزە چېرىككە بوش تەگكەن بولسا كېرەك ، ئۇ بىر ئاز يەرگىچە نېمە قىلارىنى بىلەلمەي سەنتۈرۈلۈپ بېرىپ ، قانغا بويالغان مەيدىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ قالدى . ئۇنىڭ يېنىغا چېرىكلەرمۇ توپلىشىپ كەتتى .
— ھاي ، بۇ نېمە تۇرۇش !— دەپ ۋارقىرىدى ئۇلارنىڭ

قېشىغا ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن يايى .

— مۇنۇ خوتۇن بىر چېرىككە نەيزە ئۇرۇۋەتتى ،— دېدى توپلانغان چېرىكلەردىن بىرى .

— خوتۇنلارغا ئىگە بولالمىغاندىن كېيىن بۇنىڭ ئۆزىگە ئاز ،— يايى ۋەقەدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن يەنە سەپنىڭ ئالدىدا كېتىپ بارغان ئامبالنىڭ قېشىغا ئات چاپتۇرۇپ ماڭدى .

— نۇزۇگۇم !

نۇزۇگۇم قىرغىز يىگىتنىڭ قېشىدىكى باقىنىڭ چېرىكلەرنىڭ ئۇرۇپ قوغلىغىنىغا قارىماستىن ئېتىنى دېۋىتىپ ، ئۆزىگە يېقىنلىشىۋاتقىنىنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى .

— باقەم ، قېچىڭلار ! هازىر بۇلار سىلەرنىمۇ تۇتۇۋالىدۇ ،— دەپ ۋارقىرىدى نۇزۇگۇم . بۇ چاغدا بايىقى ئامبالنىڭ قېشىغا ئات چاپتۇرۇپ كەتكەن يايى قايتىپ كېلىۋاتاتتى .

— چاپسان قېچىڭلار !— نۇزۇگۇمنىڭ سۆزىنى تەكرارلىدى خېلىچە خېنىم ،— هەي يىگىت ، باقەمنى چاپسانراق ئەكەتسەڭچۇ ؟

قىرغىز يىگىت چېرىكلەرنىڭ ئۆزلىرىگە قارشى ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ ، نۇزۇگۇمدىن ئايرىلغۇسى كەلمەي تۇرغان باقەمنىڭ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى .

چېرىكلەر نۇزۇگۇمنى ئۆلتۈرمەكچى بولۇپ ھۇرپىيىپ كېلىشىگە بايىقى ئات چاپتۇرۇپ كېتىپ قايتقان يايى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ۋارقىرىدى :

— هە ، بىز بۇ باتۇر خوتۇننى ئىلىدىكى جياڭجۇنگە تىرىك ئاپىرىشىمىز كېرەك . شۇڭا ئۇنىڭغا قول كۆتۈرگۈچى بولماڭلار !

باشلىقنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن چېرىكلەر نەيزىلىرىنى تۆۋەن چۈشۈرۈپ كەينىگە داجىدى .

— خۇدايىم بىر ساقلىدى - دە !— يۈرىكى ئورنىغا چۈشكەن قىزلار بىر - بىرلەپ نۇزۇگۇمنىڭ قېشىغا يېقىنلىدى .

— ھەممىنى قۇترىتىۋاتقان ئاۋۇ ئاتلىقلار ،— دېدى يايى چېرىكلەرگە ، سۇرگۈن قىلىنغان قىزلارنىڭ يېنىدىن يىراق كەتكەن يىگىتلەرنى كۆرسىتىپ ،— ئەنە شۇلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىش كېرەك .

ئەمدى چېرىكلەر ئاشۇ تەرەپكە قاراپ ئات سېلىشتى ، لېكىن بۇ چاغدا باقەم بىلەن قىزغىز يىگىتلەر سايدىن ئېشىپ ئۆتۈپ خېلىلا ئۇزاپ كەتكەنىدى .

بىر كۈن يول ماڭغان تۇتقۇنلارنىڭ ئاددىي تاغ ئېچىگە كىرىپ ، ئۇ يەردىكى ئېگىزلىكى بەش - ئالتە گەز كېلىدىغان چوڭ قورغانغىمۇ ئۇلىشىپ قالدى . بۇ چاغدا بارغانسېرى يوغىناپ ، سارغۇچ نۇرىنى تاغ قاپتاللىرىغا چېچىۋاتقان كۈنمۇ ئۇۋۇسىغا ئولتۇرۇپ كېتىۋاتاتتى .

— بۇگۈن مۇشۇ يەردە تۈنەيمىز ،— دېدى ئامبال چېرىكلەرگە ، ئاندىن ئۇلارغا تاغ قاپتاللىرىنى ئەگىپ يۈرگەن قىرغىزلارنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ جېكىدى ،— ئۇلارغا پەخەس بولۇڭلار !

ئامبالنىڭ بۇيرۇقىنى ئات چېپىپ يۈرگەن جاكارچىدىن ئاڭلىغان قىزلار بىردىنلا پۇتلىرىدا ماغدۇرى تۈگەپ مۇرىلىرىدىكى خۇرجۇن - خالتىلىرى بىلەن تۇرغان يېرىدىلا ئولتۇرۇپ قالدى . ئۇلار سەل ھاردۇق ئېلىپ ، ئۆپچۆرىسىگە سەپسېلىپ قارىۋالغاندىن كېيىن ، يېنىدىكى ئېرىقتا تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ ئېقىۋاتقان تاغ سۈيىدە يۈز -

كۆزلىرىنى يۇدى ، كىيىملىرىنى قېقىپ تۇزەشتۇردى . ئام-
بال بىرنەچچە چېرىكنى ئەگەشتۇرۇپ قورغان ئىچىگە كىرىپ
كەتتى . سىرتتا بولسا سۇرگۇنلەرنى كۆزىتىشكە ئايرىلغان
چېرىكلەر ئەتراپتىكى تاغ تاشلارغا چىقىپ ، توپ - توپ
بولۇپ ئولتۇرۇشتى .

يول بويى ھەممە نەرسىدىن مەھرۇم بولسىمۇ ، نامىزىنى
قازا قىلماي كېلىۋاتقان نۇزۇگۇم بۇ قېتىممۇ دۇخاۋا پەشمە-
تىنى ئېرىق بويىدىكى پاكىز يەرگە سېلىپ ناماز ئۆتىدى .
ئۇ ياراتقان ئاللاغا نالە قىلىپ ، مىڭلىغان مەزلۇملارنىڭ
نامىزىنى قازا قىلىشقا سەۋەبچى بولغان چېرىكلەرگە جازا
بېرىشنى تىلىدى . نۇزۇگۇم ھەر قېتىم ناماز ئۆتىگەن چاغدا
ئاللاتائالاغا مۇشۇنداق يالۋۇرۇپ بىگۇناھ بەندىلەرنى ھەيدەپ
كېتىۋاتقان ئامبال بىلەن چېرىكلەرنى جازالاشنى تىلەيتتى .
ئەمما ئۇنىڭ بۇ تىلىكىنى خۇدايىم ئىجابەت قىلمىدى . ئەمدى
ئۇ ئاللاتائالادىن قىرغىزلار بىلەن مۇشۇ تاغلار ئىچىگە قې-
چىپ كىرىپ كەتكەن ئېرى باقەمنى بولسىمۇ ئامان ساقلاپ
قېلىشنى تىلىدى . تاغلارغا قانچە زەن سېلىپ قارىسىمۇ
ئۇنىڭ ئېرىگە ئوخشاش ئادەم كۆرۈنمەيدۇ . ئۇلار نەگە كەت-
كەندۇر ؟

نۇزۇگۇم بىر تۇرۇپ ئۆزى بىلەن بىر قاتاردا كېلىۋات-
قان خېلىچە خېنىم ۋە بۇۋىئايشەمگە ئوخشاش ئاياللارنىڭ
بىھايا پاراڭلىرى بىلەن قىلىقلىرىنى بىلىپ تۇرغان ئاللاتائالا
بىزگە رەھىم قىلمايۋاتامدىكىن دەپمۇ ئويلايتتى . ئۇ ھازىر
قولىدىكى تەسۋىسىنىڭ تاشلىرىنى بىر - بىرلەپ سىيرىۋات-
قاندىمۇ خۇداغا يالۋۇرۇپ رەھىم - شەپقەت قىلىشنى ، تاغ
ئىچىدە قېچىپ ، مۆكۈنۈپ يۈرگەن باقەمنىڭ ئامان قېلىشى-

نى ئۆتۈندى . خۇدايىم مېنىڭ ئاھۇزارىمنى ئىلگىرى پاسكى-
نىلىقلار كۆپلەپ يۈز بەرگەن قۇم - جەزىرە ، دالالاردا ئاڭ-
لىمىغان بولسا ، بەلكى ساپ ھاۋا ، سۈزۈك سۇنىڭ بويىدا
ئىبادەت قىلسام قۇلاق سېلىپ ، ئۆزىنىڭ مۇبارەك قولىنى
سوزار دەپمۇ ئويلىدى . بەزىدە : «خۇدانىڭ مۇشۇنداق ماڭا
ئوخشاش جاپا چېكىۋاتقان كۆرمىگىلىغان قۇلى باردۇر ، شۇڭا
ماڭا نۆۋەت كەلمەيۋاتقاندۇر » دەپ كۆڭلىنى بەزلەپمۇ قويى-
دۇ .
— نۇزۇگۇم ھەدە ، چوڭقۇر خىيالغا چۈشۈپ كېتىپ-
سىزغۇ ؟ !— دېدى گۈلنىسا نامىزىنى ئۆتەپ بولسىمۇ ، ئور-
نىدىن تۇرماي ئولتۇرغان نۇزۇگۇمنىڭ قېشىغا كېلىپ . تاغ
سۈيىدە يۇزىنى، يۇيۇپ ، چېچىنى تاراپ ئۇلگۇرگەن قىزنىڭ
چىرايى ئېچىلىپ كەتكەنىدى .
— ھە ، گۈلنىسا ، سىلىمۇ ، كەلسىلە ، ئولتۇرسىلا ،—
نۇزۇگۇم ئورنىدىن تۇرۇپ جايناماز ئورنىدا ئىشلەتكەن پەش-
مەتنى قېقىشتۇرۇپ ئۇ قىزغا قېشىدىن ئورۇن بەردى ،—
بىر ئاز ھاردۇق ئېلىپ قېلىشۇدۇق ، يەنە ئۆتكەن كۈنلەر
ئېسىمگە چۈشۈپ كەتتى . ئۆزلىرىنىڭ ئەھۋالى قانداق ؟ يول
ئازابى گۆر ئازابى دەپتىكەن كونىلار . تولىمۇ قىينىلىپ
كەتتىلىغۇ دەيمەن .
نۇزۇگۇم گۈلنىسا دېمەتلىك قىزلارنىڭ بىر - بىرىـ-
گە يار - يۆلەك بولۇپ كېلىۋاتقىنىدىن خۇشال ئىدى . بەزىدە
ئۇلارنىڭ بېشىنى قوشۇپ ، ناخشا ئېيتىپ ، كۆڭلىنى كۆتۈ-
رۈپ قوياتتى . ھازىرمۇ بۇ قىز قېشىغا كەلگەندە ، بايىقى
ئويلىغان ئويلىرىنى ئېيتىپ بەردى .
گۈلنىسانى كۆرۈپ نۇزۇگۇمنىڭ چۆرىسىگە باشقا قىز-

لارمۇ كېلىشتى . سۆزگە چېچەن ، قوشاقچى جۇۋاننىڭ ئاقى-
لانە پاراڭلىرىنى ئاڭلاشقا ئۇلارنىڭ ھەممىسىلا دېگۈدەك
خۇشتار ئىدى .
— ھە ، قىزلار ، كېلىڭلار ،— دېدى نۇزۇگۇم ئۆزىنى
قۇچاقلاپ يېقىنلاشقان قىزلارغا ،— تاغ سۇلىرىنى ئىچىپ ،
يۈرەكلەرنى قاندۇرغاندىن كېيىن بۆلەكچىلا چىرايلىق بولۇپ
كېتىپسىلەر . مۇشۇ تۇرقىدا سىلەرنى قەشقەر يىگىتلىرى
كۆرسىدى .
— ئەمدى ئۇ يىگىتلەر كۆرەلمەيدۇ - دە .
— قەشقەردىكى چېغىمىزدىمۇ كۆڭلىمىز قانغۇچە ئوي-
نىيالماي ئۇ شەھەر بىلەن خوشلاشتۇق ، — قىزلار يەنە
قايغۇ - مۇڭلىرىنى ئىزھار قىلىشقا باشلىدى .
— ئۇنىڭدىن كۆرە ، نۇزۇگۇم ھەدە ، باقى ئاكام بىلەن
بىللە ئۆتكۈزگەن كۈنلىرىڭىزنى سۆزلەپ بېرىڭا .
— ھە ، شۇنداق قىلىڭا . بۈگۈن قونالغۇغا خېلى ئەتى-
گەن كەلدۇققۇ . بىرئاز بولسىمۇ پاراڭلىشىپ كۆڭۈل ئاچاي-
لى .
— نېمە ھەقتە ئېيتىپ بېرەيكىنتاڭ سىلەرگە ،—
قىزلارنىڭ تۇيۇقسىز بەرگەن سوئالى نۇزۇگۇمنى ناقۇلاي
ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويغانىدى . شۇنىڭدىمۇ ئۇ ئۆتكەن كۈن-
لەرنى ئەسلەپ ، قىزلارنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈشنى ماقۇل
كۆردى . قەشقەردە ئالما - ئۆرۈكلەر چېچەكلىگەن باھار
ئايلىرى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا گەۋدىلىنىشكە باشلىدى . ۋۇجۇ-
دىنى نازۇك ھېس - تۇيغۇلار ئىگىلىدى .
— ئۇ چاغلار قالتىس ياخشى چاغلار ئىدى ،— دېدى نۇ-
زۇگۇم ھاياجانلىنىپ ،— بولۇپمۇ سىلەردەك ۋاقتىلىرىمىزدا

ئوغۇل ـ قىزلار ئاقياغاچ ئوينايمىز دەپ يېرىم كېچىگىچە ئۆيگە كىرمەيتتۇق... باغلاردا ئالما ، ئۆرۈك ، شاپتۇللار چې-چەكلەپ ، ئەتراپ يېشىل كىمخابقا ئورالغاندا قىزلار بىلەن باھار سەيلىسىگە چىقىپ ، قاراڭغۇ باغلاردىكى يوغان قاپاق تېرەكلەرگە يىگىت ـ قىزلار ئۆزلىرىنىڭ ئىسىملىرىنى يې-زىپ ، گۈل ـ چېچەكلەر تېرىپ ، ئەتىدىن ـ كەچكىچىلا ئىلەڭگۈچ ئۇچىدىغان . باھار ئايلىرى كېچىسى ئاغۇ تېغى تەرەپتىن چىقىدىغان سالقىن شامال جانغا راھەت بېغىشلاپ ، ئادەمنىڭ ئوي ـ ئارمانلىرىنى قاناتلىتىپ ، خىيالىمىزغا كەلمەيدىغان نەرسىلەرنى ئەكېلەتتى . ئۇ چاغلاردا بىز ئۆزد-مىزچە ھايات مۇشۇنداقلا ئۆتۈپ كېتىدىغان چېغى دەپتىكەند-مىز . ھەر ھالدا تۇغۇلغان يۇرتلارنىڭ تەبىئىتى ۋە قىزىقىنى كۆرۈپ ، بىرئاز بولسىمۇ ئوينىۋالغانىكەنمىز .

— بىزگە ئۇ كۈنلەرنىمۇ كۆرۈشكە نېسىپ قىلمىغاند-كەن .

— راستىنلا تۇغۇلغان يۇرتلارنى قايتا كۆرمەي ئۆلۈپ كېتەرمىزمۇ ؟— كىمدۇر بىرى شۇنداق دېۋىدى ، قىزلارنىڭ بىردىنلا ئۆڭى ئۆچۈپ كۆڭلى بۇزۇلۇپ كەتتى .

— ئانچىۋالا چۈشكۈنلۈككە بېرىلمەڭلار . سىلەر تېخى ياش ، زاماننىڭ نېمە بولىدىغىنىنى كىم بىلسۇن . ئەڭ ياخ-شىسى ئاشۇ يۇرتلارغا ، تارىخىمىزغا بولغان ئېتىقادىمىزنى يوقاتمايلى . ئارزۇغا يېتىش ئۈچۈن كۆز ياش تۆكمەي ، كۈ-رەش قىلىش كېرەك . بۇ ھاياتتا ھەممە نەرسىنى قارام كۈچ بىلەن بېقىندۇرۇش مۇمكىنۇ ، لېكىن كۆڭۈلنى بېقىندۇ-رۇش مۇمكىن ئەمەس .

— ئۇ دېگەنلىرى توغرا . ئاشۇ غەم ـ قايغۇلاردىن بىرئاز

بولسىمۇ ئايرىلىپ كۆڭۈل كۆتۈرەلىچۇ ، نۇزۇگۇم ،— دېدى ئاياللارنىڭ بىرى سۆزنى باشقا ياققا بۇراپ ،— ناخشا ئېيتىپ بەرسىلە ؟ ئەتە مۇزداۋاندىن ئۆتكۈچە قايسىمىزنىڭ ئامان قا-لىدىغىنىنى بىر ئاللانىڭ ئۆزى بىلىدۇ . بۇگۈن ناخشىلىرىنى بىر ئاڭلايلىچۇ .

قىزلار بىر پەس شۈك بولۇپ قېلىشتى . نۇزۇگۇم ئۇلارنىڭ تەلىپىنى رەت قىلغۇسى كەلمەي پەس ئاۋازدا ناخشا باشلىدى .

مۇزداۋاننىڭ يولىدىن ،
ئۆتمەسكە ئامال بارمۇ .
ئىلىخوغا بارغۇچە ،
جانلار ئامان قالارمۇ...

— ھەي ، شۇنى دېسىڭىزچۇ ،— دېيىشتى قىزلار ئالدى-دىكى مۇزداۋاننىڭ گېپىگە چۈشۈپ .

— بۇ جاننىڭ ئايىغۇدەك ھېچنېمىسى قالمىدى . ئۇنى ئالسا ئاشۇ داۋانغا ئاپىرىپ قىيناپ ئالغىچە مۇشۇ يەردىلا ئالسا بولمامدۇ ؟

قىزلار يەنە چوڭقۇر ئويلارغا بېرىلىپ ئولتۇرۇپ نۇزۇ-گۇمنىڭ ناخشىسىنى تىڭشىدى . ئۇنىڭ تاشتىن - تاشقا ئۇ-رۇلۇپ ئاققان تاغ سۈيىگە ئوخشاش ساپ ئاۋازى دەسلەپتە پەسرەك چىقىپ ، كېيىن بارغانسېرى كۈچىيىپ ، نەچچە كۈندىن بېرى قۇم - جەزىرىلەردە مېڭىپ ، ھاردۇقى يەتكەن قىزلارنىڭ بارلىق غەم - قايغۇسىنى تاغ شامىلىغا قوشۇپ ئۇچۇرۇۋەتكەندەك بولدى . نۇزۇگۇمنىڭ ناخشىسى ساينى يا-

قىلاپ ئۆسكەن قاپاق تېرەكلەرگە ، تاغ دولانلىرىغا ، ئارچى-
لارغا ۋە قاپتالدىكى هاك تاشلارغا ئۇرۇلۇپ تېخىمۇ يۇقىرى
ئۆرلەپ ياڭرىماقتا . بۇ ناخشا خۇددى ئەسىرلەر بويى مۇڭ-
قايغۇغا چۆمۈپ ، مەڭگۈ ئۇيقۇغا كەتكەن تاغقىمۇ جان كىر-
گۈزمەكتە ئىدى . شۇڭلاشقا ئېيتىلىۋاتقان ناخشا تاغ كامار-
لىرىدا هايات كەچۈرۈۋاتقان ئادەملەر بىلەن هايۋانلارنىمۇ
ئىسسىق ئىنلىرىدىن سىرتقا چىقىرىشقا باشلىدى . ئەتىگەن-
دىن بېرى تۇتقۇنلارغا ۋارقىراپ ، ئۇنلىرى بوغۇلۇپ كەتكەن
چېرىكلەرمۇ ئەمدى قىلىچ - نەيزىلىرىگە تايىنىپ هاردۇق
ئالماقتا . تۇتقۇنلارغا يېقىن كېلەلمەي ئېگىز دۆڭلەردە ئاتلى-
رىدىن چۈشۈپ شۇك ئولتۇرغان قىرغىزلارمۇ قىزلارنىڭ
شۇنچە هەسرەت چېكىۋاتقىنىغا قارىماي ناخشا ئېيتىۋاتقىنىغا
هەيران بولۇشماقتا .
نۇزۇگۇمنىڭ ناخشىسى خېلى ۋاقىتقىچە توختىمىدى .
ئۇ ناخشا ئارقىلىق قەشقەردىكى قارلىغاچنىڭ ئۇۋىسىدەك
ئىسسىق ئۇۋىلىرىنى توزغاققا ئوخشاش توزۇتۇپ ، ۋەيران
قىلىپ ، بالا - چاقا ، قوۋم - قېرىنداشلىرىدىن ئايرىپ ،
چۆل - باياۋانلارغا پالىغان مانجۇ ئەمەلدارلىرىغا لەنەت ئوقۇ-
ماقتا . بۇنىڭدىن كېيىنكى هاياتىنىڭ مۇشۇ تۆت تەرىپىنى
ئېگىز تاغلار قورشىغان جىرا - سايلارغا ئوخشاش تار قىس-
تاڭدا قالغىنىنى قوشاققا قاتماقتا . مانجۇ چېرىكلەردىن قور-
قۇپ يېقىنلىشالماي يۈرگەن ئادەملەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ
غەم - قايغۇسىنى تەڭ تارتىشىۋاتقىنىغا رازىلىقىنى بىلدۈر-
مەكتە .
كۈن ئۆز نۇرلىرىنى تاغ چوققىلىرىغا چېچىپ ، ئۇۋىسى-
غا ئولتۇرۇشىغا چوڭ سايىنىڭ ئىچىنى قويۇق قاراڭغۇلۇق

باستى . بۇ چاغدا باياتىن بىرى جاراڭلاپ ئاڭلىنىپ تۇرغان نۇزۇگۇمنىڭ ئاۋازىمۇ خۇددى بالىسىنى تەۋرەتكەن ئانىنىڭ ئاۋازىغا ئوخشاش ئاستا - ئاستا پەسىيىپ توختىدى . ئەمدى بىر - بىرىگە چاپلىشىپ ئولتۇرغان قىزلارمۇ پۇت - قوللىرىنى يىغىشىپ ، يېتىشقا تايىن تاپماقتا ئىدى . ئۇلار كۈندىكىدەك ، ئۇخلاپ قالغاندا چېرىكلەر سۆرەپ ئەكەتمىسۇن دېگەندەك بىر - بىرىدىن ئۇزۇلمەي بىر يەرگە غۇژمەك بولۇپ يىغىلىۋالدى .

سۇرگۈنلەر ئەمدىلا يول چېتىدىكى تۇزلەڭدە قۇلايلىق ئورۇن تېپىپ يېتىشىغا خېلىچە خېنىمنىڭ : «ۋايجان ! » دەپ ۋارقىرىغان ئاۋازى ھەممىنى چۆچۈتۈپ ، ئورۇنلىرىدىن دەس تۇرغۇزۇۋەتتى . ئۇ چۆرىدەپ ياتقان قىزلارنى دەسسەپ - چەيلەپ يۇقىرى كۆتۈرگەن كۆڭلىكىنىڭ ئېتىكىنى قېقىشتۇرۇپ ۋارقىرىغان پېتىچە توختىماي سەكرىمەكتە . بۇنى كۆرگەن قىزلار ئۇنىڭ قوينىغا چېرىكلەر كىرگەن ئوخشايدۇ دېيىشىپ ، تېخىمۇ ۋارقىرىشىپ ھەر تەرەپكە قېچىشقا باشلىدى . چېرىكلەرمۇ ئورۇنلىرىدىن سەكرەپ تۇرۇشۇپ خېلىچە خېنىم تەرەپكە قاراپ يۈگۈردى . شۇنچە كۈندىن بېرى مۇنداق غۇلغۇلا چىقارمىغان تۇتقۇنلارنىڭ ئورۇنلىرىدىن ، خۇددى قازاندا قورۇغان قوماچتەك چاچراپ تۇرۇۋاتقىنىنى كۆرگەندە چېرىكلەرمۇ نېمە قىلىشىنى بىلمەي ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ قالدى .

— ۋاي ، ئۆلىدىغان بولدۇم ، مېنى قۇتۇلدۇرۇڭلار !— توپنىڭ ئوتتۇرىسىدا يۈگۈرۈپ يۈرگەن خېلىچە خېنىم كىيىملىرىنى قېقىشتۇرۇپ يىغلاۋاتاتتى .

— ھاي نېمە بولدى؟ بىرنەرسە دېسىڭىزچۇ ؟— دەپ ۋار-

قىرىدى قىزلار . لېكىن بۇ گەپلەرگە قۇلاق سالمايتتى خېلە-
چە خېنىم . ئۇ بۇۋۇئايشەم : « توختىسىلا ، خېلىچەم » دەپ
ئىككى قوللاپ قۇچاقلىۋالغاندىن كېيىنلا ئاران توختىدى .
— ئىچىمگە بىر نەرسىلەر كىرىپ كەتتى . بىرى پۇچقىد-
قىمدىن ، بىرى ئېتىكىمنىڭ ئاستىدىن كىرىپ يۇقىرىلاۋاتىد-
دۇ··· ۋاي مانا مەيدەمنى چىمداپ كېتىپ بارىدۇ . ئۆلىدىغان
بولدۇم ، كۆڭلىكىمنى سالدۇرۇۋېتىڭلار .
ئاياللار تېپىرلاپ بىر ئورۇندا تۇرالمايۋاتقان خېلىچە
خېنىمنى تۇتۇۋېلىپ ، كۆڭلىكىنى قايرىپ يۇقىرى كۆتۈرۈ-
ۋىدى ، كۆڭلەك ئىچىدىن ئىككى چاشقان يەرگە چۈشتى .
— ھەي ، ئەخمەق خوتۇن ، ئىچىلىرىگە چاشقان سولىۋې-
لىپ ، بىزنى شۇنچىۋالا قورقۇتقان بارمۇ ؟— دېدى بۇۋۇئاي-
شەم .
— چاشقانىمكەن ، مەن تېخى··· ئاشۇنىڭغىمۇ شۇنچىلىك
ۋارقىراپ كەتكەن بارمۇ ؟— قورقۇپ كېتىشكەن قىزلار مەي-
دىلىرىنى تۇتۇپ كۇلۇشكە باشلىدى .
— ئاقسۇ تاغلىرىدا نېمە تولا— چاشقان تولا .
— ئىلگىرى يىلان ۋە كەسلەنچۈكلەردىن قورقۇپ ئۇخ-
لىيالمايتتۇق . ئەمدىزە چاشقانلار ئارام بەرمەيدىكەن ـ دە .
قىزلار كۆڭلى تىنغاندىن كېيىن يەنە ئورۇنلىرىغا كې-
لىپ ئولتۇرۇشتى . بۇ تەرەپنىڭ ئاقىرىپ تۇرغان كىچىك
دۆڭلىرىدە چاشقان كۆپ بولغاچقا ، يولۇچىلارنىڭ كىيىم ـ
كېچەكلىرىنىڭ ئارىسىغا ، نان ۋە باشقا يېمەكلىكلىرىنىڭ
ئىچىگە كىرىۋېلىپ ، ئۇلارنى ئارامخۇدا ياتقۇزمايتتى .
— بۇ نېمە ۋاڭ ـ چۇڭ ـ ھە !
كەچكى جىمجىتلىقنى بۇزغان ۋاراڭ ـ چۇرۇڭدىن

كۆڭلى بىئارام بولۇپ، قورال - سايمانلىرىنى بوينىغا ئې-
سىپ چىققان ئىنچىكە، ئېگىز بويلۇق ئامبال بىرئاز تىنچ-
لىنىپ قالغان تۇتقۇنلارغا سەپسېلىپ قارىدى - دە، ئاندىن
چېرىكلەرگە قاراپ دېدى:
— سەنلەردىن نېمە قىلغان ۋاڭ - چۇڭ بۇ دەپ سوراۋا-
تىمەن، قىرغىزلار ھۇجۇم قىلمىغاندۇر؟
— ياق، خاتىرجەم بولسىلا، جانابلىرى،— كۆزەتتىكى
چېرىكلەرنى چارلاپ، ئەمدى سېپىل يېنىدا باشلىقلىرىنىڭ
چىقىپ قالىدىغىنىنى بىلىپ سەپراس تۇرغان چېرىك ئامبال-
نىڭ قېشىغا يۈگۈرۈپ كەلدى. لېكىن بولغان ۋەقەنى قانداق
بايان قىلىشنى بىلمەي سەل تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى.
— تاڭغازا چىشلىۋالمىغان بولساڭ، گەپ قىلمامسەن،
نېمە بولدى؟— دەپ ۋارقىرىدى ئامبال.
— بىر خوتۇننىڭ قوينىغا چاشقان كىرىپ كېتىپتۇ،
جانابلىرى،— دېدى ھېلىقى چېرىك.
— نېمە؟... چاشقان دەمسەن؟! ئەمدى بىزنىڭ خاتىر-
جەملىكىمىزنى بۇزمىغان چەنتۇلارنىڭ چاشقىنى قاپتىمى-
كەن،— ئۇ بۇنىڭدىن باشقا سۆز قىلىشقا تىلى بارمىغاندەك
بىرئاز جىم تۇرۇۋالدى،— ئەخمەقلەر، تۆت خوتۇنغىمۇ تو-
زۇكرەك ئىگە بولالمايدۇ!
— بۇ يەرنىڭ تاغلىرىدا چاشقان كۆپ بولىدىكەن، جاناب-
لىرى، چاشقانلار سۇرگۈنلەرنى تىنچ ئۇخلاتمايۋاتىدۇ.
— بەس!
ئامبال ئۆيدىن قانداق غەزەپ بىلەن چىققان بولسا،
ئىچكىرىگىمۇ شۇنداق غەزەپ بىلەن كىرىپ كەتتى.
— ئۆلۈپ كېتىپ بارساڭلارمۇ ئاغزىڭلارنى يۇمۇپ، قى-

سىپ ئولتۇرساڭلار بولامدۇ ؟ مانا جانابلىرىنىڭمۇ كەچكى
ئۇيقۇسىنى هارام قىلدىڭلار ،— دېدى تەنە ئاهاڭدا ئايالاردىن
بىرى خېلىچە خېنىمغا .

— تېنىمنى غىدىقلاپ ، ئىچىمگە كىرىپ كېتىپ بارسا
قانداق قىلىمەن ؟ !— دېدى خېلىچە خېنىم بايىقى چېرىكنى
ئاڭلىسۇن دېگەندەك قىلىپ ،— ئايدالىدا يەر تېپىلمىغاندەك
بىزنى چاشقان ئوردىسىغا ياتقۇزغۇچە تۈزۈكرەك يەرگە يات-
قۇزسا بولامدۇ . بۇ جاندى چاشقانلارغا تالاتمىساقمۇ
باشقىلارنىڭ تالاۋاتقىنىمۇ يېتەتتىغۇ .

— ئاغزىڭنى يۇم ، قانجۇق . هەممىڭ دەرهال يېتىش !

تۇن كېچىدە مەسىلىنى تەگەپ ، تۇتقۇنلار ئارىسىدا غۇل-
غۇلا كۆپىيىشنى خالىغۇسى كەلمىگەن چېرىك ئارتۇق گەپ
قىلمىدى . بۇ ۋاڭ - چۇڭ سېپىل ئىچىدە كەيپ سۇرۇپ ،
تاماشا قىلىۋاتقان باشلىقلارنىڭ غەزىپىنى ئۆرلىتىۋەتمىسە
بولاتتىغۇ ، دەپ قورقتى چېرىك . شۇڭا ئۇ تۇتقۇنلارنى چاپ-
سانراق جىمىقتۇرۇشقا ئالدىرىدى .

— هەي خېلىچەم ، بىزگە يېقىنراق ياتسىلا ، ئۆزلىرى-
مىغۇ چاشقان ئۇۋىسىنىڭ ئاغزىدىلا يېتىپتىكەنلا ،— دەپ ئال-
مىخان قېشىدىن ئورۇن بەردى .

— شۇنى دېسىلە ، جېنىم دوستۇم ، ئاخىر زامان دېگەن
مۇشۇ ئوخشىمامدۇ ؟ ئەمدى قوينىمىزغا ئېلىپ ياتمىغان
چاشقان قاپتىكەن ، ئۇنىمۇ كۆرۈپ قويدۇق .

— ئۇنى بىردېمىسىلە ، كۆرگۈلۈكلا بولسا كۆرۈۋاتى-
مىزغۇ ،— قىزلار چېرىكلەر ئاڭلاپ قالمىسۇن دېگەندەك
پەس ئاۋازدا سۆزلىدى . بۇ ۋەقەگە ئۇلارنىڭ بەزىلىرى هەس-
رەت چېكىپ يىغلىغۇدەك بولۇۋاتسا ، بەزىلىرىنى كۈلكە

قىستايتتى. ياشلار بۇ ئىشلارغا ھەيران بولاتتى.

بۇ ۋەقەدىن كېيىن ياش قىزلار ئاستىلىرىغا سالغان چاپان - چارسىنى يەنە بىر قېتىم قېقىشتۇرۇپ ياتسىمۇ، بىر نەرسىنىڭ تىۋىشى چىقسىلا ئورۇنلىرىدىن سەكرەپ تۇرۇشاتتى - دە باشقىلارنىمۇ ئويغىتىشىۋېتەتتى. پۇت - قوللىرى قاپىرىپ كەتكەن بەزى جۇۋانلار ياتقان پېتىچە قوزغالماي ئۇخلاۋېرەتتى. ئۇلار ئۈستىدە چاشقانلار مېڭىپ، قوينىغا كىرىپ كەتكىنىنىمۇ تۇيماي، پۇتلىرىنى يىغىپ، قولۇلىدەك تۈگۈلۈۋېلىپ ئۆلۈكتەك ئۇخلايتتى.

II

كېچىسى غار، تاشلار ئارىسىدىكى قېرى سۆگەتلەرنىڭ ئۇچىغا چىقىۋېلىپ ھۇۋۇلىغان ھۇۋقۇش بىلەن تاغ چوققىلىرىدىكى ئۇلارنىڭ ئۈنى بىرەر - يېرىم قېتىم ئاڭلىنىپ قالمىسا، ئەتراپ ئاۋازسىز، جىمجىت ئىدى. بەزىدە سۈرگۈنلەر ئۈستىدىن شەپەرەڭلەر ئۇچۇپ ئۆتۈپ، تاشلارنىڭ كامارلىرىغا كىرىپ يوقىلىپ كېتەتتى. ھەممە خاتىرجەم. چېرىكلەرمۇ نەيزىلىرىگە تايانغان پېتىچە ئۇخلاۋاتاتتى. بۇ جىمجىتلىقنى پەقەت تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ ئېقىۋاتقان تاغ سۈيىنىڭ شاۋقۇنىلا بۇزۇپ تۇراتتى.

بىر چاغدا گويا تاغدىن تاش چۈشكەندەك، ئەتراپنى لەرزىگە كەلتۈرگۈدەك قاتتىق چىققان ئاۋازلار تاتلىق ئۇيقۇغا كەتكەن سۈرگۈنلەرنىڭ ھەممىسىنى ئەندىشىگە سېلىۋەتتى.

— بۇ يەنە نېمە بالادۇر؟! زادى تارتقۇچىلىقىمىز كۆپ

ئوخشايدۇ ،— دېيىشىپ ئورۇنلىرىدىن يەنە چۆچۈپ ئويغانغان قىزلار بىرئاز ۋاقىتقىچە ئۇيقۇلىرىنى ئاچالماي مەڭدىشىپ تەمتىرەپ قېلىشتى .

— يائاللا ، تاغ غۇلاۋاتامدۇ نېمە ؟— دېدى كىمدۇر بىرى ئېگىز چوققىدىن گۇلدۇرلەپ چۈشۈۋاتقان تاشلارنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغاندا .

— تاغقا يېقىن كېلە ـ كەلمەيلا مۇنچىلىك بالا ـ قازالارغا ئۇچراۋاتىمىز . ئىچكىرىرەك بارغاندا يا ئۇياققا ، يا بۇياققا چىقالماي جەستىمىز تاشلارنىڭ ئارىسىدا قالمىسا بولاتتىغۇ .

— شۇنى دېسىلە ،— دېدى بۇۋىئايشەمنىڭ سۆزىنى خۇددى تويى بولۇپ ئۇزىتىلىپ كېتىپ بارغاندەك ئۇچىسىغا ئاق چۈچۈنچىدىن كۆڭلەك كىيىپ ، بېشىغا گۇللۇك كەشمىر ياغلىق تېڭىپ ، ئۆيدە بار زىبۇزىننەتلەرنىڭ ھەممىسىنى بوينىغا ئېسىۋالغان ھېيتگاھ جامەسىنىڭ خەزىنىچىسى ئىمىنئاخۇننىڭ توقال خوتۇنى قوللاپ . ئۇنىڭ ئېرى جەڭنىڭ دەسلەپكى كۈنىلا خەزىنىدىن بايلىقنى ئېلىپ ، ئەنجانغا قاچقان يېرىدە ئۆلتۈرۈلگەنىدى . ئۆزى بولسا ئۆيدە يالغۇز ئولتۇرغاندا تۇتۇلۇپ ، سۇرگۇنلەر قاتارىغا قوشۇلغانىدى ،— مەن ئەخمەق بۇنىڭ ھەممىسىنى باشقىچە پەرەز قىلغانىكەنمەن .

— ئاتلان !— بىرنەچچە ئادەمنىڭ تەڭلا ۋارقىرىغان بۇ ئاۋازى غار ، تاشلارغا ئۇرۇلۇپ ، ھەممە ياقنى جاراڭلىتىۋەتتى . ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ تاغدىن غۇلىغان تاشلار تەگكەن چېرىكلەرنىڭ «ۋايجان !» دەپ توۋلىغان ئاۋازلىرى ئاڭلاندى . بىر چاغدا بىر توپ چېرىك بارگاھ ئىچىگە كىرىپ ، چاپسانلا

قايتىپ چىقىپ باشقا چېرىكلەرگە ۋارقىرىدى ، ئۇلارمۇ ھەر تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈشتى .

— غوجىنىڭ قىرغىزلارغا قوشۇلۇپ تاغقا قېچىپ كەتـكەن لەشكەرلىرى ھۇجۇم قىلىشۋاتسا كېرەك . ئۇلار كۈندۈزى بۇ يەرنىڭ ئۇيغۇرلىرىغا قوشۇلۇپ ، توپلىشىپ يۈرگەن بولۇشى مۇمكىن ،— دېدى قىزلارنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىماقچى بولۇپ نۇزۇگۇم . دەرھاللا ئۇنىڭ ئېسىگە قىرغىزلار بىلەن كەتكەن باقەم چۈشتى .

— تاغدىن سەل ئاققاندەك چۈشۈپ كېلىشۋاتقان قىرغىزلارنىڭ پەيلى يامان ئىدى ،— گەپكە ئارىلاشتى خېلىچە خېنىم ،— بىزنى چېرىكلەرنىڭ پالاپ ماڭغىنىغا ئۇلارمۇ غەزەپلەنسە كېرەك . سىلىنىڭ جورىلىرى بىلەن كەتكەن قىرغىز يىگىتى سىلەرنى قۇتۇلدۇرۇۋالىمىز دەۋاتاتتى ، شۇلارمىكىن يە ؟

— بەلكى ،— نۇزۇگۇم ئوشۇق سۆز قىلمىدى .

— ئەمما تاغ ئىچىدە چۇمۇلىدەك قاپساپ كەتكەن چېرىكلەر ئۇلارنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىدۇ .

تۇتقۇنلار ھەيدىلىپ ماڭغاندىن بېرى يەرلىك خەلق مۇنداق توقۇنۇشقا بېرىپ باقمىغان . شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ۋەقەنى كۆرگەن مانجۇ ئەمەلدارلىرىنىڭ كۆڭۈللىرى بىئارام بولۇپ قالدى . ئەسلىدە ئۇلار ئاقسۇ تەۋەسىدىن ئۆتۈپ تاغقا كىرىۋالساق سەل خاتىرجەم بولىمىز دەپ ئويلىغانىدى . ئەمدى مانا بۇ غۇلغۇلا كۈتمىگەن يەردىن چىقتى . قورغاندىن چىققان چېرىكلەر ھۇجۇم باشلىغان قىرغىزلارغا قارشى ئەمەس ، تاغقا ئۆرلەپ ئەرلەرنى ھەيدەپ كېلىشۋاتقان چېرىكلەردىن يار-دەم ئەكېلىش ئۈچۈن ماڭغانىدى . باشقىلىرى بولسا ئۇلار

كەلگۈچە قورغان ئىچىدىن چىقمىدى .

تاغلاردىن چۈشۈپ كېلىۋاتقان قىرغىزلارنىڭ ۋارقىراش-لىرى بارغانسېرى يېقىنلاشماقتا . بىر چاغدا دۆڭلەرنىڭ تاش - شېغىللىرى قىيان ئاققاندەك شارقىراپ كەتتى - دە ، ئۇنىڭ كەينىدىن چۈشكەن ئون بەشچە ئاتلىق قىزلار تەرەپكە چاپتى . يىراقتىن نۇزۇگۇمنى ئىزدىگەن باقەمنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى .

قويۇندەك چاپتۇرۇپ كەلگەن قىرغىزلار ئالدىغا ئۇچرى-غان قىزنى يەردىن يۇلۇۋېلىپ ئىككىنچى قاپتالغا چىقىپ كېتىشتى .

— ۋىيەي ، قىزلارنى ئەكەتتى !

— هاي ، بىر - بىرىڭلارنى چىڭ تۇتۇۋېلىڭلار ! — دەپ قىزلار يىغلاپ ۋارقىراشماقتا . بىر چاغدا قوللىرىغا مىلتىق-لارنى تۇتقان چېرىكلەر هەر تەرەپتىن يۈگۈرۈپ كېلىشىپ تۇتقۇنلارنى قورشىۋالدى . ئۇلار كەينى - كەينىدىن ئاتقان مىلتىق ئاۋازىدىن كېيىن ئەتراپتىكى ۋاڭ - چۇڭ بىردىن بېسىلاي دېيىدى ، بىراق دۆڭلەردىن شاراقلاپ چۈشۈۋاتقان تاشلار ئاۋازى خېلى ۋاقىتقىچە توختىمىدى . بىرئازدىن كې-يىن قىرغىزلارنىڭ «ئاتلان !» دەپ ۋارقىرىغان هەيۋەتلىك ئاۋازى يەنە ئاڭلاندى - دە ، ئانچە ۋاقىت ئۆتمەي ئوت تۇتاش-تۇرۇۋالغان تاياق - توقماقلىرىنى پۇلاڭلىتىپ ، بىرنەچچە ئادەم سايغا چۈشتى . بۇ چاغدا ساينى بويلاپ غۇژمەكلىشىپ كېتىپ بارغان چېرىكلەرمۇ كۈچ توپلاپ ئۇلگۈرگەنىدى . چېرىكلەر قىرغىزلارغا قارىتىپ مىلتىق - ئوقىيالىرىنى ئې-تىشقا باشلىدى . قانچە هۇجۇم قىلغىنى بىلەن چېرىكلەرنىڭ سېپىنى بۇزۇپ ، قىزلارغا يېقىن كېلەلمىگەن قىرغىزلارنىڭ

بەزىلىرى چېرىكلەرنىڭ نەيزىسىگە ئۇچراپ ئاتلىرىدىن يىقىل-دى . ساق قالغانلىرى چېرىكلەر سېپىنى بۇزۇپ ئۆتەلمەيدى-غانلىقىغا كۆزلىرى يېتىپ دۆڭ تەرەپكە قېچىشتى .
شەرق تەرەپ يېقىدىن بوزىرىپ كەلمەكتە . تۇتقۇنلارغا يول بويى چېرىكلەر ئازدەك كۆرۈنۈۋىدى ، ئەمدى ئۇلار چوڭ سايىنىڭ ئىچىگە پاتماي قالغانىدى .
— دۇنيادىـى .مانـجـۇ چېرىكـلىرى بېسىپ كەتكەنمۇ نېمە ؟ ! بۇلارنى ئۆلتۈرۈپ تۈگىتىش مۇمكىن ئەمەس ئوخ-شايدۇ . ھېلىمۇ بىزنىڭ غوجىمىز ئالتە ئاي داۋامىدا مۇشۇ-لارغا بەرداشلىق بېرىپ كەپتۇ ، جۇمۇڭلار .
خېلىچە خېنىم ھەر تەرەپتىن كېلىپ توپلانغان ، چوڭ سايىنىڭ ئىچىگە پاتماي قالغان چېرىكلەرنى كۆرۈپ ھەيران قالدى .
— بىزنىڭ بۇلاردىن قۇتۇلۇپ كېتىشىمىز مۇمكىن ئە-مەس ئوخشايدۇ ،— چېرىكلەرنى كۆرۈپ گۇلنىسانىڭمۇ روھى چۈشۈپ كەتتى .
قىرغىزلارنىڭ ئامان قالغانلىرى تاغ ئېشىپ كۆزدىن غايىب بولۇشتى . تۇتقۇنلار ئىلگىرىكى ئورۇنلىرىغا كېلىپ ئولتۇرسىمۇ لېكىن ئۇيقۇسى كەلمىدى . چېرىكلەر ئارىسىدى-كى ۋاڭ - چۇڭ بېسىلىدىغاندەك ئەمەس . ئاخشام يەرگە كۆگۈم چۈشكەندە يېپىلغان قورغاننىڭ دەرۋازىسى پەقەت ئەتراپ يۇتۇنلەي جىمىپ ، كۈن ئۇپۇقتىن كۆتۈرۈلگەندىلا ئېچىلدى .
— ۋاي ، خېلىچەم ، ماۋۇ ئۆلۈككە قارىسىلا ، تونۇشتەك-لا قىلىدىغۇ .
كېچىسى قۇربان بولغان قىرغىزلارنىڭ ئۆلۈكلىرى

ساينىڭ قاپتىلىدا ياتسىمۇ، ئەمما ئۆز ھەلەكچىلىكىدە قالغان تۇتقۇنلار ئۇلارغا ئانچە سەپسېلىپ قاراپ كەتمىگەنىدى.

— قېنى، قايسىنى دەيدىلا؟ — دېدى ئۆزىدىن بەش - ئالتە قەدەم نېرىدا ياتقان ئۆلۈكلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈۋېتىپ خېلىچە خېنىم.

— ئاۋۇ بېشىدىكى قالپىقى چۈشۈپ كەتكەن يىگىتكە قارىسىلا! ئۇ ھېلىقى ئاقسۇنىڭ بازىرىدا قوي سېتىۋاتقان قىرغىز يىگىتكە بەك ئوخشايدىكەن.

— راست، ھە، قەلەم تارتىپ كېلىۋاتقان ئىنچىكە بۇرۇتى بار يىگىت شۇدەك قىلىدۇ. راستتىنلا شۇ يىگىت بولۇپ قالمىسۇن، ئۇ تۈنۈگۈن ئاغىنىلىرىگە خېلىچە خېنىمنى كۆرسىتىپ خېلى يەرگىچە كەينىدىن ئەگىشىپ كېلىۋىدى.

— ھە، شۇ ئوخشايدۇ! بۇ بېچارە بىزگە ئىچ ئاغرىتىپ ئاقسۇغا ساتقىلى ئاپارغان ماللىرىنى تاشلاپ قايتىپ كەلگەنىدى.

— تاغ قىرغىزلىرىنى يىغىپ، بىزنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىش ئۈچۈن چېرىكلەرگە ھۇجۇم قىلغانمۇ مۇشۇ يىگىت ئوخشايدۇ، — دەپ گەپنى يەكۇنلىدى بۇۋىئايشەم، — تۈنۈگۈن كۆز قىسقىنىغا قارىغاندا سىلىگە كۆيۈپ قالغان بولسا كېرەك.

خېلىچە خېنىم دوستىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندا ئۆزىنى قولايسىز ئەھۋالدا قالغاندەك سەزدى.

— بۇ يىگىت سىز ئۈچۈنلا قۇربان بولدىغۇ.

— يۈرسىلە، بېرىپ تۈز ياتقۇزۇپ قويايلى، — بۇۋىئايشەم خېلىچە خېنىمنىڭ قولىدىن تۇتتى.

— قورقۇۋاتىمەن!

— سىلى ئۇچۇن جېنىنى قۇربان قىلغان يىگىتتىنمۇ قورقامدىلا؟— دوستىنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغان خېلىچە خېنىم يەرنى پۇتىنىڭ ئۇچىدا ئاۋايلاپ دەسسەپ، تاش ئۇستىدە سۇنايلىنىپ ياتقان قىرغىز يىگىتنىڭ يېنىغا كەلدى - دە، ئىچىدە ئايەت ئوقۇپ، ئۇنىڭ پۇتىنى تۇزىدى.

— قانچە قىلغان بىلەن مۇسۇلمان بالىسى ئەمەسمۇ، ياتقان يېرى بېھىش بولسۇن،— دېدى بۈۋىئايىشەم.

— ئېھتىمالىم، ئۆيلەنمىگەن بولسا كېرەك،— چوڭقۇر نەپەس ئالدى خېلىچە خېنىم. ئۇ بويىنىغا باغلىۋالغان ياغلىقىنى يېشىپ يىگىتنىڭ يۈزىگە يېپىپ قويدى. ئۇلارنىڭ قېشىغا باشقا قىزلارمۇ كېلىپ قوشۇلدى.

— كېچە قولىغا مەشئەل تۇتۇپ كېلىۋاتقانلارنىڭ بىرى مۇشۇ كىشى ئوخشايدۇ،— دېدى قىزلارنىڭ بىرى،— چىرايلىق يىگىت ئىكەن.

تۇتقۇنلارنىڭ كەينى - كەينىدىن كېلىپ ئۆلۈكنى كۆرۈۋاتقانلىقى چېرىكلەرگە ياقمىغان بولسا كېرەك، ئۇلارنى قوغلىغىلى تۇردى.

— تېز بۇ يەردىن يوقىلىڭلار. ھازىر يولغا چىقىسىلەر، تەييارلىنىڭلار!

ئادەتتە سەھەردىلا قورساقلىرىغا ئاندا - مۇندا بىر نەرسىلەرنى يەپ يولغا چىقىدىغان تۇتقۇنلار بۇ قېتىمقى قالايمىقانچىلىق تۇپەيلىدىن پېشىن مەزگىلىدە قوزغالدى. قورغاننىڭ ئۆپچۆرىسىدە بولسا ئاپتاپقا قاقلىنىپ تۇرغان نۇرغۇنلىغان جەسەتلەر قالدى. خېلىچە خېنىم بىلەن بۈۋىئايىشەم ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى يۈزىگە نېپىز قىزىل ياغلىق يېپىلغان قىرغىز يىگىتنىڭ جەسىتىگە پات - پات قاراپ قويااتتى.

داۋانغا يەتمەي تۇرۇپلا ئۇچراشقان بۇ پاجىئەلىك ۋەقەدىن كېيىن قورقۇپ قالغان خوتۇن - قىزلار ئەمدى ھەربىر چوققا بىلەن چاتقاللىققا قارىشىپ كېلىۋاتاتتى. نۇزۇگۇم ئۆلگەنلەر ئارىسىدا باقەمنى ئۇچرىتىپ قالىمەنمىكىن دەپ بەك تەشۋىشلەندى. بىراق ئۇ يوق ئىدى.

III

تاغنىڭ بارى - يوقى ئىككى - ئۈچ ئادەم قاتار ماڭالايدىغان قىيا تاشلار بىلەن سۇ ئېقىنلىرى كۆپ يوللىرىدا مېڭىش شەھەردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن قىزلارغا ئاسان دەمسىز؟ قەشقەر تەرەپتىن ئىلىغا ئۆتۈشكە بىردىنبىر يېقىن بولغان بۇ يولدا چېرىكلەر سەپنىڭ ئالدىغا ئەركەكلەرنى سېلىپ، ئاندىن شەھەر خەزىنىلىرى بىلەن خەلقتىن بۇلاپ - تالاپ ئالغان مال - دۇنيالار ئارتىلغان يۈزلىگەن ئات - قېچىرلارنى، ئۇلارنىڭ كەينىدىن خوتۇن - قىزلارنى ھەيدەپ كېلىۋاتاتتى. جاھانگىر غوجىنى يېڭىپ، جەڭدىن قايتقان چېرىكلەرنىڭ بىر قىسمى ئۇلاردىن ئاۋۋال كېتىپ بولغان. بىرەر يۈزدەك چېرىك بولسا قېچىرلارغا ئارتىلغان ئوق - دورا، قورال - ياراغلارنى ئەكېتىۋاتاتتى. شۇڭا بۇ ئۇزۇن سەپنىڭ ئالدى مۇزداۋاندىن ئۆتۈپ خانيايلاققا يەتكىنى بىلەن ئاخىرى ئەمدىلا ئاقسۇنىڭ تېغىغا ئۇلاشقانىدى. ئاخشامقى غۇلغۇلا، قالايمىقانچىلىقتىن كېيىن مانجۇ ئەمەلدارلىرى ئات چاپتۇرۇپ خوتۇن - قىزلارنى باشقىچىلا نازارەت قىلماقتا ئىدى. ئۇلارنى كۆزىتىدىغان چېرىكلەرنىڭ سانى ئىلگىرىكىگە قارى-

غاندا بىرنەچچە ھەسسە كۆپەيتىلدى .
— مۇنۇ چېرىكلەر بىزنى ساقلىماق تۇگۇل ، ئۆزلىرى شامالدا ئۇچۇپ كېتىدىغان شەپەرەڭلەردەك ئارانلا كېلىۋاتىدىغۇ .
— ۋاي ، بىزگە شۇنداق كۆرۈنگىنى بىلەن ئۇلارنىڭ جېنى چىڭ . «كۆزگە ئىلىمىغان پۇتقا چوماق» دېگەندەك ، ئۇلارنى بىز مەنسىتمەي يۈرۈپ مۇشۇ ئەھۋالغا قالدۇق ئەمەسمۇ ، — دېدى بۇۋىئايشەم دوستىنىڭ سۆزىگە ئانچە قوشۇلماي .
— بۇۋىئايشەم توغرا دەيدۇ . ئۇلاردا كۈچ بولمىسا غەلىيانچى لەشكەرلەر يېڭىلەتتىمۇ ، — دەپ بۇ ئايالنىڭ سۆزىنى قوللىدى ئالىمخان ، — جاھاننى چېكەتكىدەك قاپلاپ كەتكەن بۇ چېرىكلەرگە كىممۇ تەڭ كەلسۇن .
باياتىن بېرى ئۇلارنىڭ سۆزىنى تىڭشاپ كېلىۋاتقان نۇزۇگۇم ئۆزلىرىنى مۇشۇنداق سەرسانچىلىققا سېلىپ ، ۋەيران قىلغان ئادەملەر ھەققىدە ئويلاپ :
— خەقلەر ئوتتۇرىسىدا ئوت تۇتاشتۇرۇپ جەڭ باشلىغان ئەمەلدارغۇ يەنە بۇرۇنقىدەكلا قەشقەردىكى ئىسسىق ئۆيلىرىدە ئولتۇرىدىغاندۇر . ئەمما قەشقەرنىڭ يىگىتلىرى بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلاردىن ئىنتىقام ئالماي قالمايدۇ ، — دېدى .
— راست ئېيتىدىلا ، — قىزلار نۇزۇگۇمنىڭ سۆزىدىن كېيىن بۇ ھەقتە ئۆزلىرىچە چوڭقۇر خىيالغا چۆكۈپ كەتكەندەك ، خېلى ۋاقىتقىچە جىم مېڭىشتى .
بىر داۋاندىن ئۆتۈپ ، ئىككىنچى داۋانغا ئۇلاشقانسېرى تاغلارمۇ ئېگىزلەپ ، قىزلارنىڭ مېڭىشى قىيىنلاشماقتا ئىدى . ئۇلار بىردەم پەسكە تۆۋەنلىسە ، بىردەم يۇقىرىغا

ئۆرلەيتتى . پۈتلىرىنىڭ يىلىكلىرى ئۈزۈلۈپ كېتىدىغاندەك
سىرقىراپ ئاغرىيتتى . ئۇلار :
— يارانقان ئىگەم بىزنى قايسى گۇناھلىرىمىز ئۈچۈن
مۇشۇنداق قىينايدىكىنتاڭ ؟ — دەپ ھەسرەت چېكىشىپ ،
ئۆزلىرىنى قۇتۇلدۇرىدىغان غەيرىي تەبىئىي كۈچنىڭ كېلد-
شىنى كۈتەتتى .
— ۋاي قىزلار ، مەن بۇنىڭدىن نېرىغا ماڭالمايمەن .
زادى ئۆلتۈرسە مۇشۇ يەردىلا ئۆلتۈرسۇنلا ، — دوستلىرى
قولتۇقىدىن يۆلەپ كېلىۋاتقان ئىنچىكە ، ئېگىز بويلۇق ،
ئورۇق قىز ئورنىدىن تۇرالماي ئولتۇرۇپ قالدى .
— بۇ نېمە دېگىنىڭىز ، ئاينىسەم ، چېرىكلەر بىزنىڭ
ئولتۇرغىنىمىزنى كۆرسە ئەتەي تەرسالىق قىلىۋاتىدۇ دەپ ،
شۇ يەردىلا مەيدىڭىزگە نەيزە ئۇرۇپ ئۆجۈقتۇرۇۋېتىشى مۇم-
كىن . كەچمۇ كىرىپ قالدى . يەنە بىرئاز چىداپ ماڭساق
قونالغۇغىمۇ يېتىپ بارىمىز ، — دەپ نۇزۇگۇم ئارىدىكى ھەم-
مىدىن كىچىك قىزنى روھلاندۇردى .
نۇزۇگۇم كىچىكىدىنلا ئوغۇل باللار بىلەن ئويناپ ،
ھەربىي مەشقلەرگە قاتنىشىپ چېنىققانلىقى ئۈچۈنمۇ باشقى-
لارغا قارىغاندا تاغنىڭ قىيا تاشلىق يانتۇ يولىدا ئەركىن
مېڭىپ كېتىۋاتاتتى . ئۇ قىزلار دەردىنى ئېيتىشقا باشلىغان-
دا ، ئۆزىنىڭ غەم - قايغۇسىنى ئۇنتۇپ ، شۇلارنىڭ غېمىنى
قىلاتتى . قىزلار تاغ ئىچىگە كىرگەن ئىككى كۈندىن بېرى
كۆپ داۋاندىن ئۆتتى . ئەمما داۋانلار تۈگەيدىغاندەك قىلمايت-
تى . ئۇلار بىر داۋانغا كۆتۈرۈلگەندىلا ، ئەمدىغۇ بولغاندۇ
دەپ چوڭقۇر نەپەس ئېلىشىغا ئىككىنچى داۋان باشلىنىدۇ .
سۇرگۇندىكى بۇ قىزلار ئالدىدا تۇرغان قاتمۇقات ئېگىز تاغ-

لارنى كۆرگەندە ئۇگە ـ ئۇگىلىرى بوشىشىپ ، پۇت ـ قولىدا جان قالماي تىترەپ كېتەتتى . مۇنداق چاغلاردا نۇزۇ- گۇم قىزلارنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ رىۋايەتلەرنى سۆزلەپ بېرەتتى ، بەزىدە قوشاق قېتىپ ناخشا ئېيتاتتى .

ئۇنىڭ ئادەمنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى پارە ـ پارە قىلىۋې- تىدىغان ناخشىلىرىنى ئاڭلىغاندا كۆڭۈللىرى بۇزۇلۇشقا ئا- ران تۇرغان قىزلار يىغلىماي تۇرالىسۇنمۇ ؟ ئەمما شۇنىڭدىمۇ ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ كۆز ياشلىرىنى نۇزۇگۇمغا كۆرسەتمەي يەڭلىرىگە سۈرتۈۋېتەتتى .

— بەزىدە ئادەمنىڭ جېنىدىن كېچىپ ، ئۆزىنى غارلار- دىن تاشلىۋەتكۈسى كېلىدۇ ،— دەيتتى نۇزۇگۇمنىڭ ناخشى- سىنى تىڭشاپ ، كۆڭلى بۇزۇلۇپ قالىدىغان بۇۋىئايشەم . ئۆز قايغۇسىنى ئىچىگە سىڭدۈرۈپ كېلىۋاتقان نۇزۇگۇم دوستلىرى- رىغا ھەممىدىن غەيرەتلىك كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭ قەددى نەچچە كۈندىن بېرى چۆلنىڭ ئاپتىپى بىلەن تاغ شامىلىدا ھەر خىل قىيىنچىلىقلارنى باشتىن كەچۈرۈپ كېلىۋاتسىمۇ پۈكۈلمىگە- نىدى . ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرىنىڭ قۇيرۇقىغا يىغىلىپ قال- غان ياش مەڭزىگە ئېقىپ چۈشتى . نۇزۇگۇم ئۇنى ئالىقىنى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ ، چاچلىرىنى بېشىغا تۈردى ـ دە ، ئۇس- تىدىن كىيىۋالغان قۇندۇز تۆپىسىنى سەل تۈزەپ چوڭقۇر نەپەس ئالدى ، لېكىن ئۆزىنىڭ دەردىنى دوستلىرىغا ئېيت- تىپ ، ئۇلارنى روھسىزلاندۇرغۇسى كەلمىدى .

— قەشقەردىن چىققاندىن بېرى بىر تالاي دوستلىرىمىز- دىن ئايرىلدۇق . بەزىلەر سۆيگەن يارلىرىدىن ئايرىلىپ ، ياقا يۇرتلارغا بېرىپ ، مانجۇلارغا خوتۇن بولغاندىن كۆرە ئۆلۈم- نى ئەلا كۆرۈپ ، يولغا چىقا ـ چىقمايلا ھايات بىلەن خوش-

لاشتى . بىرقانچىسى پۇتلىرىدىكى تۇمۇر كىشەنلەرنىڭ ئېـ-
غىرلىقىدىن ماڭالماي يوللاردا يىقىلىپ قالدى . بەزىلىرى
ئارقىمىزدىن ئەگىشىپ كەلگەن دەرۋىشلەر بىلەن قېچىپ
قۇتۇلدى . ئۆتكەن كېچە ھۇجۇم قىلغان تاغ قىرغىزلىرى
ئۇنغا يېقىن قىزىمىزنى ئېلىپ قېچىپ كېتىپتۇ . مانا بۈگۈنـ-
لا تۆت ــ بەش قىز تاغ يوللىرىدا ماڭالماي ، ھاڭلاردىن
غۇلاپ كەتتى . بەزى قىزلارنى ئامبال كۆڭلى تارتقان ئادەمـ-
لىرىگە سوۋغا قىلىپ بېرىۋەتتى . بۇنىڭ ھەممىسىگە ئاھ
ئۇرۇپ ، روھىمىزنى چۈشۈرۈۋەرسەك ئۆز ــ ئۆزىمىزدىن
ئۆلۈپ تۈگىشىمىز مۇمكىن . ئۇنىڭدىن كۆرە مۇشۇ تاغ چاتـ-
قاللىرى بىلەن كېلىشۋاتقاندا قۇتۇلۇپ كېتىشنى ئويلايلى .
ئىلاجى بولسا قېچىپ قۇتۇلۇشقا ھەرىكەت قىلايلى ، قىزلار .
بۇلارغا خوتۇن بولۇپ ، ئۇلاردىن بالا تۇغقىچە ئۆلگىنىمىز
ئەلا .

— مەنغۇ موڭغۇللاردىن بالا تۇغۇپ قالسام ئۇنى بوغۇپ
ئۆلتۈرۈۋېتىمەن ،— دېدى نۇزۇگۇمنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ قېـ-
نى قىزىپ كەتكەن پاكار بويلۇق جۇۋان ،— بۇلارنىڭ بىزنىڭ
ئۆيگە بېسىپ كىرگەندە دادام بىلەن ئاپامغا نەيزە سانجىپ
ئۆلتۈرۈپ ، بۆشۈكتىكى ئوغلۇم بىلەن تىلى چىقىپ ئوبدانلا
سۆزلەپ قالغان قىزىمنى زار يىغلىتىپ ئۆزۈمنى بۇ ياققا
ھەيدەپ ماڭدى . ئاشۇ قىلغانلىرى ئۈچۈن بولسىمۇ بىرەر
چېرىكنى ئۆلتۈرمەي قالمايمەن . مېنى ھەيدەپ ئاپىرىپ
موڭغۇللارغا تۇتۇپ بەرگىنى بىلەنمۇ بەربىر قەشقەرگە قېـ-
چىپ كېلىپ بالىلىرىمنى تاپىمەن . ئەمدى يولنى كۆرۈۋالـ-
دۇق . ئۇ تەرەپلەردىمۇ ئۇيغۇرلار ياشايدۇ دەيدۇ . بېشىمنى
ئوڭشاپ ، يولغا سېلىپ قويغۇدەك بىرەر ئادەم چىقىپ قالار .

ئىشقىلىپ ، ئۆلۈكۈم تاغدا قالمىسىلا بولدى .
— راست ئېيتىدىلا ، رابىيەم ، بۇلارنىڭ بىزگە كۆرسەتـ
ـمىگىنى قالمىدىغۇ ،— دېدى قىزلارنىڭ بىرىئۈنى قوللاپ .
— ئاغرىپ ـ تارتىپ ماڭالمىغانلارنى يۆلەشتۈرۈپ يار-
دەم قىلايلى . بىزمۇ دۈشمەنلەرگە خوش دەپ جان بەرمەسـ
ـمىز . سىلەردىن سورايدىغىنىم ، ھاياتنىڭ مۇنداق ۋاقىتلىق
قىيىنچىلىقىغا قاراپلا جاندىن كېچىپ ، ئۆزۈڭلارنى ياردىن
تاشلاپ ، ئۆلۈۋېلىشتىن ساقلىنىڭلار ،— دېدى نۇزۇگۇم قىز-
لارنى جىملەپ ،— بىز قەشقەردە ئۆلگەن نارەسىدىلەر ، ئاتا ـ
ئانىلىرىمىز ، يار ـ بۇرادەرلىرىمىز ئۈچۈن بولسىمۇ ياشىـ
ـشىمىز كېرەك . بىزنىڭ خەلقىمىزنى مانجۇ ئەمەلدارلىرىـ
ـنىڭ مۇشۇنداق قىيناپ ، تاغ ـ چۆللەردە قاڭغىر قاقشاتقانـ
ـلىقىنى كېيىنكى ئەۋلادقا ئېيتىپ يەتكۈزۈش ئۈچۈن بولسىـ
ـمۇ ھايات كەچۈرەيلى ، بىز ئۆلۈۋالغىنىمىز بىلەن بۇ تارتقان
جاپالىرىمىزنى ئەتە ـ ئۆگۈن باشقىلارغا كىم ئېيتىپ يەتكۈـ
ـزىدۇ . مۇشۇ كۈنلەرنى ناخشا ـ قوشىقىمىز ، سۆز ـ ھېكايىـ
ـمىز ، قەھرىمانلىقىمىز بىلەن بولسىمۇ تىرىك قالغانلىرىمىز
كېلەچەكنىڭ ئادەملىرىگە يەتكۈزەيلى . كەلگۈسى ئەۋلادنىڭ
بىزنىڭ تارتقان جاپالىرىمىزنى بىلمەي تۇرۇپ ، بۇ دۈشمەنـ
ـلەرگە بولغان غەزەپ ـ نەپرىتى ئويغانمايدۇ .
نۇزۇگۇمنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن پۇت ـ
قوللىرىنىڭ ئاغرىقىنى بىرپەس ئۇنتۇپ روھلىنىپ قالغان
قىزلار ئەمدى ئالدىدىكى بارغانسېرى يېقىنلىشىۋاتقان ئاق
قار ، كۆك مۇزلۇق تاغ چوققىلىرىغا قانداقتۇر بىر كۈچ ـ
غەيرەت بىلەن ئىنتىلدى .
— مۇزداۋانغا يەتمەي تۇرۇپ مۇنچىلىك قىيىنلىشۋاتـ

مىز ، ئۇ يەرگە بارغاندا قانداقمۇ قىلارمىز ؟— دېدى ئەمدى تاغ باغرىدىكى قىيپاش يول بىلەن خۇددى يىپقا تىزىلغان مونچاقتەك قاتار كېلىۋاتقان ئادەملەرگە قاراپ بۇ مۆجىزىگە ھەيران بولغان خېلىچە خېنىم .

بىر چاغدا خېلىچە خېنىمدىن بىرەر يۈز قەدەم ئىلگىرى كېتىپ بارغان قېچىر خۇددى بىرى ئىتتىرىۋەتكەندەك شوخشۇپ تېيىلىپ يىقىلدى . ئۇنىڭ كەينىدە ئولىشىپ كېلىۋاتقان چېرىكلەر بىلەن تۇتقۇنلار ۋارقىرىشىپ كەتتى .

— ھاي قىزلار ، قاراڭلارا ، ئاۋۇ قېچىر غۇلاپ كەتتى ،— خېلىچە خېنىمنىڭ ئاۋازى ھەممىنى چۆچۈتىۋەتتى .

قېچىر ئۈستىگە ئارتىلغان يۈك بىلەن بىر - ئىككى قېتىم ئاستا دومىلىغاندىن كېيىن تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ ، خېلى يەرگىچە سىيرىلىپ باردى - دە ، ئاندىن تىك غار تېگىدىكى سۇغا سايىنىڭ ئىچىنى لەرزىگە كەلتۈرۈپ غۇلىدى . ئەتراپنى چاڭ كەلتۈرۈپ چىققان سادا توختا - توختىمايلا بىر - بىرىگە ئارانلا ئىلىشىپ تۇرغان تاشلار ئېگىز ياردىن تۆكۈلۈشكە باشلىدى . تاغ ئىچىگە تارقالغان ۋاڭ - چۇڭ چوققىلاردىكى تاشلارغا تەسىر قىلغاچقىمۇ ئۇلارمۇ شاراقلاپ پەسكە دومىلىدى . سادا چىققاندا قاغا - قۇزغۇنلار بىلەن بۆرە - ئېيىقلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ تىنچلىقىنى بۇزغان ئادەملەرگە نەپرەت ئوقۇپ ، ئۇۋا - ئۇۋىلىرىدىن ئۈركۈپ چىقىپ ، جانلىرىنى ساقلاش ئۈچۈن بۇنىڭدىنمۇ ئېگىز چوققىلارغا قاچتى .

— يائاللا ، يارانقان ئىگەم ، ئۆزۈڭ ساقلا !

— بۇ نېمە بالا - قازادۇر . ھايۋانلار ماڭالمايدىغان تاغلاردىن بىزنى قانداق ئۆتىدۇ دەيدىغاندۇر بۇ شۇملار .

خوتۇن ـ قىزلار نېمە بولساقمۇ بولايلى دېگەندەك، بىر ـ بىرىنىڭ قوللىرىنى مەھكەم تۇتۇشۇپ، يانباغىردىكى يالغۇز ئاياغ يول بىلەن ئاران مېڭىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ پۇتلىرى سەللا تېيىلىپ كەتسە ئوڭ تەرەپتىكى تېگى كۆرۈنمەيدىغان تىك يارغا چۈشۈپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى.

— تاغدىن غۇلىساق ئۆلۈكىمىزنى ئادەم كۆرمەي، يىرتقۇچلارغا يەم بولۇپ تۈگەيمىز ـ دە، — دېدى خېلىچە خېنىم.

— ئۇنداق گەپلەرنى قىلماي بىسمىللا دەپ ماڭايلىلا، — دېدى يولغا چىققاندىن بېرى ئىچىدە بىر نەرسىلەرنى پىچىرلاپ ئوقۇپ كېلىۋاتقان ئالىمخان. ئۇنىڭ ئوچۇق قالغان پۇت ـ قوللىنىڭ ھەممىسىنى تاش قىيىپ قانىتىۋەتكەنىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭ ئۆزىگە قارىغۇچىلىكى يوق.

سۈرگۈنلەر يانباغىردىكى يول بىلەن يەنە بىر داۋان ئېشىپ، چۆرىسى تاش بىلەن قورشالغان كىچىك مەھەللىگە دۇچ كەلدى. ئۇلار ئالدىغا ئۇيغۇرچە پاراڭلىشىپ چىققان يالاڭ ئاياغ، يالاڭتۆش بالىلارنى كۆرۈپ، كۆزلىرىدە ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى پارلىدى. باقەمنى ئۇچرىتىپ قالارمەنمىكىن دېگەن ئۈمىد بىلەن كېلىۋاتقان نۇزۇگۇمنىڭ يۈرىكى سوقۇپ كەتتى.

— بۇ يەردە ئۇيغۇرلار ياشايدىغان ئوخشىمامدۇ، — دېيىشتى قىزلار خۇددى كۆپتىن بېرى كۆرمىگەن قېرىنداشلىرىنى ئۇچراتقاندەك خۇشال بولۇپ.

— خۇدايىمنىڭ بېرى يەتمىگەندەك، ئۇلارغا بۇ يەردە نېمە باركىنتاڭ، — خېلىچە خېنىمنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان بۇۋىئايشەم گەپكە قوشۇلدى.

— بىزگە ئوخشاش يولدىن ئۆتكەن مۇسۇلمانلارغا بىر چىنە سۇ بېرىپ بولسىمۇ ساۋابىنى ئالايلى دەپ ياشاۋاتقان بىرلىرىدۇر بەلكى .

— ھەيتاڭەي ، ئاۋۇ سايدىكى كىگىز ئۆيلەرنى كۆردۈڭلىمۇ ؟ بۇ يەردە قىرغىزلارمۇ بار ئوخشايدۇ ،— دېدى ئالىمخان .

— قىرغىزسىز تاغ بولامدۇ ،— خېلىچە خېنىم ئەرلەرنىڭ پارىڭى چىقىۋىدى . يۈز - كۆزىنى ، چاچلىرىنى سىلاپ ، كىيىم - كېچىكىنى تۈزەپ قويدى .

— بۈگۈن مۇشۇ يەردە تۈنەيمىز ، توختاڭلار !— بەستىنى ئات كۆتۈرەلمەي كېلىۋاتقان ، كۆزلىرى كىچىك جاكارچى كەڭ سايىنىڭ ئىچىنى چاڭ كەلتۈرۈپ ۋارقىرىدى .

— خۇدايا شۈكرى ، دەم ئالىدىغان بولدۇق ،— دېيىشىپ قىزلار تۇرغان يەرلىرىدىلا ئولتۇرۇپ ھاردۇق ئېلىشتى . نۇزۇگۇم سايىنىڭ تېگىدە ئېقىۋاتقان سۇنىڭ بويىغا يېقىنلاشماقچى بولۇۋىدى ، ماڭالماي ئولتۇرۇپ قالدى . ئۇ باشتا پۇتى قانچە ئاغرىسىمۇ ، دەردىنى قىزلارغا ئېيتىپ ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى بىئارام قىلغۇسى كەلمىدى . ئەمما ھازىر ئۇنىڭ شەھلا كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياش ئېقىپ ، ئۆپكە - ئۆپكىسىنى باسالماي يىغلىۋەتتى .

— نۇزۇگۇم ، بىز سىلىنى قەيسەر خوتۇن دەپ ئۆزىمىزگە يار - يۆلەك قىلىپ كېلىۋاتساق يىغلاۋاتقانلىرى نېمىسى ؟ سەۋر قىلسىلا ،— دېيىشتى ئاياللار ، بىردىنلا ئۇلار نۇزۇگۇمنىڭ گۆشى سۇرۇلۇپ ، شەلۋەرەپ كەتكەن پۇتلىرىنى كۆرۈپ چۇرقىرىشىپ كەتتى ،— ۋاي ، بۇ نېمە بالادۇر ؟ شۇنچىلىك بولۇپ كەتكىچىمۇ گەپ قىلماي مىڭىۋەرگەن بارمۇ ؟

قىز ـ جۇۋانلارنىڭ بىر يەرگە توپلىشىپ چۇرقىرىشى-
ۋاتقىنىنى ئاڭلىشى بىلەنلا قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ چېرىك-
لەر يېتىپ كەلدى ـ دە ،ۋارقىرىدى :
— نېمە ۋاڭ ـ چۇڭ قىلىشىسەن ، ماڭ تارقىلىش !
— نېمىدەپ ۋاڭ ـ چۇڭ قىلمىغۇدەكمىز ،— دېدى چې-
رىكلەرنىڭ ئـالدىغا بىرىنچـى بولۇپ چىققان خېلىچە خې-
نىم ،— سەنلەرنىڭ بىزنى ئۆلتۈرىدىغان نىيىتىڭ بولسا ،
جاننى قىينىماي مۇشۇ يەردىلا ئۆلتۈرۈش ، بولمىسا هال ـ
ئەھۋالىمىزغا قاراپ تۈزۈك ئىلىپ مېڭىش ،— ئۇ ئۆزىدىن
خېلىلا پـاكار چېرىكـكە يېقىن كېلىپ سۆزىنى داۋاملاش-
تۇردى ،— سەن مۇنۇ خوتۇننىڭ پۇتىنىڭ قانداق بولۇپ كەت-
كىنىنى قاراپ باقە ؟
چېرىك ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن خىجالەت بولۇپ
قالدىمۇ ، خۇددى «مېنىڭدە نېمە گۇناھ دەيسىلەر ، ھەيدە
دېدى ، ھەيدىدىم ، بولمىسا سىلەرنىڭ كۆڭلۈڭلارغا قىلچە
ئازاب سالغۇم يوقتى» دېگەندەك بىر پەس شۇك تۇردى ـ
دە ، ئاندىن كەينىگە داجىپ كېتىپ قالدى .
خېلىچە خېنىم قىزلار بەرگەن ياغلىقنى ئوتتۇرىدىن
ئىككىگە بۆلۈپ نۇزۇگۇمنىڭ پۇتىنى تېڭىشقا كىرىشتى .
— مانا ، ھەدە ، مېنىڭدە قوي يېغى بار ، بەلكى ماي
سۈركەپ تاڭساق چاپسانراق ساقىيىپ كېتەر ،— دېدى ئاقسۇ-
دا خەنزۇ قىزى سۇ ئەكېلىپ بەرگەن ئاينىسا مۇرىسىگە
ئارتىۋالغان خالتىسىدىن قۇشقاچ گۆشچىلىك قويرۇق مايىنى
چىقىرىپ .
— بۇنى خويما ياخشى قىلدىڭىز ،— دېدى بۇۋئايشەم .
— ئۆزۈڭلارنىڭ دەردىنى تارتالمايۋاتقاندا سىلەرگە ئىش

تېپىپ بەردىممۇ نېمە ، قىزلار ،— نۇزۇگۇم پاچىقىنى يېپىپ
شايە ئىشتىنىنىڭ پۇچقىقىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ تۆمۈر كى-
شەن يارا قىلىۋەتكەن پۇتىنى ئۇۋۇلىدى ،— ھېچ ۋەقەسى
يوق ، ئەتە يولغا چىققۇچە قېتىپ قالار .

نۇزۇگۇم پۇتىنى تېڭىپ بولغاندىن كېيىن قىزلارنىڭ
كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن تاشنىڭ ئۈستىدە ئولتۇ-
رۇپ ناخشا باشلىدى .

دۇردۇن كىيگەن ئاياغقا ،
تۆمۈر كىشەن بوش كەلدى .
جېنىم دادام قېشىدىن ،
بۇ يوللاردا كىم كەلدى···

ئۇ پۇتىنىڭ ئاغرىۋاتقىنىغا قارىماستىن ئاستا غىڭشىپ
ناخشىسىنى داۋاملاشتۇرۇۋەردى ، باشقا قىزلارمۇ ئۇنىڭ چۆ-
رىسىگە يىغىلدى .

— بارىكاللا ، نۇزۇگۇم . ئۆزىمىزنىڭ كۆڭلىنى ئۆزىمىز
خۇش قىلمىساق كىم خۇش قىلىدۇ ،— دەپ ئۇنىڭ ناخشىسى-
غا خېلىچە خېنىم قوشۇلدى .

ئۇلارغا باشقا قىزلارمۇ قوشۇلۇپ ناخشىنى داۋاملاشتۇر-
دى . كۈن ئولتۇرۇپ كېتىۋاتقان مەزگىلدىكى تاغ ئىچىنىڭ
جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ ، قىزلارنىڭ پەس ئاۋازدا ئېيتىلغان
ناخشىسى ياڭرىماقتا . ئۇلارنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىشى بىلەن
كۆپ يىللاردىن بېرى تاغ ئىچىدە ياشاۋاتقان كىچىك مەھەللە-
نىڭ ئادەملىرىمۇ بالا - چاقىلىرىنى يېتىلىشىپ كېلىشتى .
قىرغىز ، قازاقلار بىلەن ئارىلىشىپ ياشاۋاتقان ئادەملەرگە

قىزلارنىڭ ناخشىسى كۆپ يىللاردىن بېرى ئۇنتۇلۇپ كەتكەن
نەرسىلەرنى يادىغا سېلىپ ، كۆڭۈللىرىنى سەگىتىپ ، يۈرەك
ئوتلىرىنى قايتىدىن تۇتاشتۇرماقتا . ئۇلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ
ئىككى تاغ ئوتتۇرىسىدا ئۆتكەن - كەچكەن كارۋانلار-
نىڭ ئات - ئۇلىغىنى كۆزىتىپ ، بەزىبىر قېچىپ - مۆكۈنۈپ
يۈرگەن مۇساپىرلارنىڭ بېشىغا پاناھ بولغاندىن باشقا دۇنيا-
نىڭ قىزىقىنى كۆرمەي ياشاۋاتقانلىقىنى ئەمدى سەزگەندەك
بولدى .

— بىزنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمىزمۇ قەشقەردىن چىققان .
ئۇلار بۇنىڭدىن ئاتمىش - يەتمىش يىل ئىلگىرى ، ئۇچتۇرپان
پاجىئەسىدىن كېيىن ، تاغ ئىچىگە قېچىپ ، مۇشۇ يەرگە
باغلىنىپ قالغانىكەن . ھازىر قىرغىزلار بىلەن قازاقلارغا
قىز بېرىپ ، قىز ئېلىشىپ ئارىلىشىپلا كەتتۇق . ئۆتكەن -
كەچكەنلەردىن يۇرتىنىڭ ئامانلىقىنى سوراشتۇرۇپ تۇرىمىز .
ئەسلىدە بىز خەقنىڭ رىزقىنى ھەرجايغا چېچىۋەتكەن ئوخ-
شايدۇ . قانداق قىلىمىز ، جان باقماق پەرز ئىكەن .

يېشى توختاپ ، ساقال - بۇرۇتىنى ئاق ئارىلىغان سالا-
پەتلىك ئادەم بۇ مەھەللىنىڭ تارىخى ھەققىدە ئۇزاق ھېكايە
قىلدى . ئۇ بېشىغا قەشقەر دوپپىسى ، ئۇچىسىغا يېڭى يوق
تېرە كەمزۇل ، پۇتىغا تۆگە تېرىسىدىن تىكىلگەن چورۇق
كىيىۋالغانىدى . بۇ مەھەللىنىڭ خوتۇن - قىزلىرى ئۇچى-
سىدىمۇ داۋاندىن ئۆتكەن سودىگەرلەردىن سېتىۋالغان
كىيىم - كېچەكلەر تۇراتتى .

— ھاي قىزلار ، نېمە قاراپ تۇرىسىلەر ، مۇنۇ ھەدىلى-
رىڭلارنىڭ يول مېڭىپ ، ئۇسساپ كەتكىنىنى كۆرمىدىڭلار-
مۇ ؟ قېنى ، ئۆيلەردە بار سۈت - قېتىقنىڭ ھەممىسىنى

يىغىپ كېلىشتى .
سۇرگۈنلەرگە يېقىنلىشايلى دېسە قورقۇپ ، ئۇلارغا يى-راقتىن قاراپ ، ئاياللارنىڭ چىرايلىقلىقىغا ، چاچلىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقىغا ھەيران قېلىشقان قىزلار سالاپەتلىك ئادەمنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، ئۆيلىرىگە قاراپ يۈگۈرۈش-تى - دە ، كۆپ ئۆتمەيلا چۆچەك ، جاملاردا ، بەزىلەر ھەتتا تۇلۇملاردا قېتىق ، سۇزمىلەرنى ئەكېلىشتى . بەزى قىزلار ئۆيلىرىدە بار نان - توقاچنىڭ ھەممىنى كۆتۈرۈپ ئەكېلىش-تى .
— بىزنىڭ مەھەللىنىڭ بېگى سىلەرنى ھەيدەپ كېلىۋات-قان ئامبال بىلەن بەك يېقىن . شۇڭلاشقا ئۇلار ھېچ نەرسە دېمەيدۇ . بىزنىڭ يۇرتتىن رازى بولۇپ كېتىڭلار ، قىزلى-رىم . سىلەرنىڭمۇ بىزگە ئوخشاش ئاتا - ئانىڭلار بار بولغىي-دى . تارتىنماي يەپ - ئىچىڭلار ،— دېدى بوۋاي .
سۇرگۈنلەر تاغ ئىچىدىكى مەھەللە خەلقىنىڭ ئەكەلگەن سۈت - قېتىقلىرىنى ئىچكەندىن كېيىن كۆڭۈللىرى كۆتۈ-رۈلۈپ قالدى . باشتا ئۇلاردىن تەپ تارتىپ تۇرغان بۇ يەردى-كى قىزلار ئەمدى پالانغانلارغا ئېچەكىشىپ ، كۆپ يىللاردىن بېرى كۆرمىگەن قېرىنداشلىرىنى كۆرگەندەك يېقىنلىشىپ كەتتى . بەزىلىرى سۇرگۈنلەرنىڭ يولغا چىققاندىن بېرى تا-غاق كۆرمىگەن چاچلىرىنى تارىسا ، بەزىلىرى ئۇلارنىڭ چاچ-تەڭگىلىرىگە ، كىيىم - كېچەك ، ھالقا - ئۈزۈكلىرىگە تەلمۈرۈپ قارايتتى .
بويىغا يېتىپ قالغان قىزلار مۇنداق ئېسىل زىبۇزىننەت-لەرنى نەدىن تېپىشقا بولىدىغانلىقىنى ، ئۇنىڭ نەرخى نەچچە پۇل ئىكەنلىكىنى سوراشتۇراتتى .

— مۇنۇ مارجان مېنىڭدىن سىزگە خاتىرە بولسۇن ،— دېدى نۇزۇگۇم بوينىدىكى مارجاننى ئېلىپ ، ئۇنى ئۆزىگە بىر چۆچەك قېتىق بەرگەن ئون ئىككى ياشلار چامىسىدىكى قىزغا بېرىۋېتىپ ،— بۇ داۋاندىن ئۆتكەن بىر ھەدەمنىڭ خاتىرىسى ئىدى دەپ ساقلاپ تاقارسىز .

ھېلىقى قىز بۇ گەپكە ئىشەنمەيۋاتقاندەك ، بىردەم مار-جانغا ، بىردەم ئۆزىنى چۆرىدەپ تۇرغان قىزلارغا قاراپ تۇ-رۇپ قالدى . چەتتە تۇرغان ئاياللاردىن بىرى :

— ھەدەڭ بەرگەندىن كېيىن ئالغىن ،— دېدى . شۇنىڭ-دىن كېيىن ھېلىقى كىچىك قىز خۇشاللىقىدىن «رەھمەت» دەپ ، نۇزۇگۇمنىڭ مەڭزىگە بىرنى سۆيۈپ قويۇپ يۈگۈرۈپ كەتتى .

— مەڭلار ، ئېلىڭلار ، بىز ئۆزىمىزنى پەردازلاپ ، ئۇ-زۇك سېلىپ ، ھالقا تاقىغان بىلەن قارىغۇدەك ئەر بولمىسا ، ئۇنىڭ نېمە كېرىكى ، بۇلارسىزمۇ ياراۋېرىمىز ،— دەپ خې-لىچە خېنىممۇ ئۈزۈك - ھالقىلىرىنى سۇغۇرۇۋېلىپ ، بۇ يەردىكى قىزلارغا بېرىۋېدى ، ئۇنىڭ كەينىدىن باشقا ئاياللار-مۇ ياخشى نەرسىلىرىنىڭ ھەممىسىنى چىقىرىپ بېرىۋەتتى . ئۆز نۆۋىتىدە يەرلىك خەلقلەرمۇ شۇنچە كۈندىن بېرى يول مېڭىپ ، كۆڭلەكلىرى يىرتىلىپ يالىڭاچ بولۇپ قالغان قىز-لارغا ئۆيلىرىدىن ئىسسىق كىيىملەرنى ئەكېلىپ كىيگۈزۈش-كە باشلىدى .

— ئاتىلىرىمىز «يازدا يېپىنچاڭنى ، قىشتا ئوزۇقۇڭنى تاشلىما» دەپتىكەن . ئىسسىق كىيىنمىسەڭلار مۇزداۋاندىن ئۆتكۈچە ئۈششۈپ قالىسىلەر ،— دېدى بايىقى سالاپەتلىك ئا-دەم ئاياغ كىيىملىرى يىرتىلىپ يالاڭ ئاياغ قالغان قىزلارغا

يۈرۈم چورۇقلارنى بېرىۋېتىپ ،— ئۆزۈڭلارمىغۇ تويغا ماڭ-
غاندەكلا كىيىنىۋالغانىكەنسىلەر .

— ھە ، چوڭ دادا ، «ئاتامنىڭ ئۆلىدىغىنىنى بىلسەم
بىر تاۋاق كېپەككە سېتىۋالاتتىم »دېگەندەك ، مۇنداق ياقا
يۇرتلارغا پالىنىدىغانلىقىمىزنى كىم بىلىپتۇ دەيدىلا . بۇ چېر-
رىكلەر بىزنى ھېيىتگاھ مەيدانىدىنلا ھەيدەپ ماڭدى ئە-
مەسمۇ ،— دېدى ئالىمخان ئۆز دەردىنى ئېيتىپ .

تۇتقۇنلارنىڭ بىر توختىسا مۇشۇ يەردە توختايدىغانلىد-
قىنى ئالدىنئالا بىلىپ ، پەرەز قىلىپ باشقا جايلاردا ياشاۋات-
قان ئادەملەر ساي ـ جىرالار ئارقىلىق كېلىشمەكتە ئىدى .
دەسلەيتە ، ئادەم ئاز چاغدا ، ئۇلارنى تۇتقۇنلارغا يېقىن قويۇپ
بەرگەن چېرىكلەر ئەمدى بارغانسېرى كۆپىيىۋاتقان خەلقنى
قوغلىغىلى تۇردى .

زاۋال بولۇپ كەچ كىرىشكە قىرغىزلار يەنە پەيدا بو-
لۇشقا باشلىدى .

— ئۇلار ئۆتكەن كېچىدىكىگە ئوخشاش بۈگۈنمۇ ھۇجۇم
قىلمىسا بولاتتىغۇ ،— دېدى تاغ چوققىلىرىدا سەپ تارتىپ
يۈرگەن ئاتلىق ئەسكەرلەرنى كۆرگەن بۇۋىئايىشەم .

— خاتىرجەم بولۇڭلار ، بىزنىڭ خان ئۆز قىزىنى موڭ-
غۇللارنىڭ دورغىسىغا بەرگەن ، شۇڭلاشقا ئۇلار بىر ـ بىرى-
گە ھۇجۇم قىلمايدۇ .

— ھە ، شۇ ، ئىلگىرى قېشىمىزغا ئادەم تۇرماق ھايۋان
يولاتمايدىغان چېرىكلەر بىزنى ئەجەب ئەركىن قويۇۋەتتىغۇ
دەيمەن ،— خېلىچە خېنىمنىڭ چاقچاق ئارىلاش پارىڭى تۈگە-
تۈگمەيلا چوڭ ساي تەرەپتىن بىر توپ ئاتلىق چىقىپ كې-
لىشتى . ئۇلارنىڭ كۆپى كۈننىڭ تېخى ئىسسىقىغا قارىماس-

تىن باشلىرىغا تولكە تۇماق ، ئۇچىسىغا كۆرەك جۇۋا بىلەن
شالۋۇر كىيىشىۋالغانىدى . ھېلىقىلار خۇددى ئاچ بۆرىلەر-
دەك ئاتلىرىنى دېۋەيلىتىپ كېلىشتى - دە ، ئۆزئارا بىرىنىم-
لەرنى دەپ تاۋاقتەك يوغان يۇزلىرىدىكى شالاڭ بۇرۇتلىرىنى
تولغاپ ھىجايدى . بەزىلىرى قاتلاپ تۇتۇۋالغان قامچىلىرى
بىلەن قىزلارنى شەرەت قىلىپ ئۆزئارا نېمىلەرنىدۇر دېيىـ-
شەتتى .
— بۇلار مۇشۇ تاغنىڭ ئاتاي باتۇر دېگەن بۆرىسىنىڭ
قاراقچىلىرى بولىدۇ . بۇ يولدىن ئۆتكەن ھەرقانداق كارۋان
ئۇنىڭغا تاغ سېلىقىنى تۆلەپ رازىلىقىنى ئالماي تۇرۇپ ئىل-
گىرى ماڭالمايدۇ . تاغنىڭ ھەربىر كامارىدا ئۇنىڭ قاراقچى-
لىرى قوللىرىغا تېز ئېتىلىدىغان مىلتىق ۋە ئوقيالارنى
تۇتۇپ ماراپ ياتىدۇ . خۇدادىن قېچىپ قۇتۇلۇش مۇمكىنكى ،
لېكىن ئاتاي باتۇرنىڭ قاراقچىلىرىدىن قېچىپ قۇتۇلۇش
مۇمكىن ئەمەس ،— دېدى ئۆزىنى چەتكىرەك تارتىپ تىنچ
بولۇپ قالغان بايىقى سالاپەتلىك ئادەم .
ئاتاي باتۇر دېگىنى قارا مەخمەل چاپاننىڭ تېشىدىن
كۈمۈش بىلەن نەقىشلىنىپ ياسالغان كەڭلىكى بەش ئىلىك
تاسما پوتا باغلاپ ، ئۇستىگە قۇندۇز ياقىلىق بېغىر رەڭ
پەرەنجە ئارتىۋاپتۇ . ئۇنىڭ پەشلىرى ئېتىنىڭ ساغرىسىنى
يېپىپ تۇراتتى . كۈمۈش ساپلىق يوغان قىلىچىنى سېمىز
قولى بىلەن تۇتۇۋالغان ئاتاي باتۇر قىزلارنى بىرئاز كۆزدىن
كەچۈردى - دە ، ئاندىن ئۆزىنى باشلاپ كېلىۋاتقان نۆكەرلى-
رىنىڭ بىرىگە :
— بۇلارنىڭ خوجايىنلىرى نەدە ؟— دېدى .
— ئاۋۇ تاش ئۆيدە ئوخشايدۇ ،— دېيىشتى نۆكەرلەر .

تاغ غوجىسى ئېتىنىڭ تىزگىنىنى ئۇ ياققا بۇرىشى بى-
لەنلا قاراقچىلار قىزلار تەرەپكە يېقىنلاشتى.

ئاتاي باتۇر ئامبالنىڭ ھۇزۇرىدا ئۇزاق ئولتۇرۇپ، يۈزلىرى پوكاندەك قىزىرىپ چىققاندىن كېيىن يەنە ئېتىغا مىنىپ، قېشىغا موڭغۇل دورغىسى بىلەن ئىككى چېرىكنى ئەگەشتۈرۈپ كەلدى - دە، توپلىشىپ ئولتۇرغان تۇتقۇنلار ئارىسىدىكى كوكۇلىسى ئالدىغا چۈشۈپ تۇرىدىغان ئاق يۈزلۈك خېلىچە خېنىم بىلەن ئاق رەختتىن كۆڭلەك كىيگەن ئالىمخاننى كۆرسىتىپ ئۆزى يۈك - تېڭىقلار ئارتىلغان قېچىرلار تەرەپكە كەتتى.

— ۋايجان، مۇنۇلار نېمە دەيدىغاندۇر. نۇزۇگۇم، ھەممىسىلا مېنى شەرەت قىلىپ كۆرسىتىۋاتىدىغۇ. ئاۋۇ دورغىغا بىر نەرسە دەپ كۆرسىلىچۇ، شەرمەندە قىلىپ بىزنى بۇلارغا سېتىۋەتمىسۇن.

خېلىچە خېنىم ئۇمچىيىپ يىغلاي دېيىشىگە ئۇنىڭ سۆزىنى بۇۋىئايشەم بۆلۈۋەتتى.

— ئۆزىڭىزمىغۇ قاش - كۆزىڭىزنى ئوينىتىپ، كىيىم - كېچەكلىرىڭىزنى تۈزەپ كېتىۋىدىڭىز، شۇڭا ئۇلارنىڭ كۆزى سىزگە چۈشكەندۇر.

— مەن سىلەرگە ئاتاي باتۇر بۇ توپتىن خالىغىنىنى ئالماي قالمايدۇ دېمىگەنمىدىم، — دېدى بايىقى سالاپەتلىك ئادەم ئىككى قاراقچى خېلىچە خېنىم بىلەن ئالىمخاننى چەتكە ئېلىپ ماڭغاندا ئۇ ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈردى - دە، — بەرىبىر قىز بالىنىڭ بەختىنى تالادىن ياراتقان. بارغان يەرلىرىڭلاردا خورلۇق كۆرمەڭلار! — دەپ دۇئا قىلدى.

— ھەي قىزلار، مەن سىلەردىن ئايرىلمايمەن، ئۆلسەك-

مۇ بىللە ئۆلەيلى !— خېلىچە خېنىمنىڭ ۋارقىراپ يىغلىغان يىغىسى خېلى ۋاقىتقىچە توختىمىدى . ئۇ پەقەت يېنىدا قاتار كېلىۋاتقان ئالىمخاننىڭ :

— ئەخمەق خوتۇن ، مۇزداۋاندا توڭلىماي ساق قالغانغا شۈكرى دېسىلە ، قەشقەردىكى شىر سۈپەت ئوغلانلىرىمىزدىن ئايرىلغاندىن كېيىن ئەمدى كىمگە تەگسەكمۇ بەربىر ئەمەسمۇ ،— دېگەن سۆزىنى ئاڭلىغاندىلا بىر ئاز بېسىلغاندەك قىلدۇ، لېكىن كەينىگە قاراپ ، ئۆزى بىلەن بىللە كېلىۋاتقان تۇتقۇنلارنىڭ يىغلىشىۋاتقىنىنى كۆرۈپ ، يەنە ئۆپكىدەپ كەتتى .

نەچچە ۋاقىتتىن بېرى جاپانى بىللە تارتىپ ،باشقا ئېغىر كۈن چۈشكەن چاغلاردا هال - مۇڭ ئېيتىشىپ ، بىر - بىرىگە قېرىنداش بولۇپ كەتكەنلىكتىنمۇ بۇ ئىككى جۇۋاننى قاراقچىلارنىڭ ئاربىلىرىدىن ئەكەتكىنى تۇتقۇنلارغا ئېغىر تۇيۇلدى . يولغا چىققاندىن بېرى بىرىنچى قېتىم دوستلىرىنى ئۆزلىرىدىن ئايرىپ كېتىۋاتقاندا ، بۇنداق كۈننىڭ ئەتە - ئۆگۈن ئۆزلىرىگىمۇ كېلىدىغانلىقىنى ئويلاپ ئۇلار تېخىمۇ مىسكىنلىشىپ كەتتى .

ئاتاي باتۇرنىڭ قاراقچىلىرى بۇ ئىككى جۇۋانغا چېرىكلەر قەشقەردىن ئەكېلىۋاتقان يۈكلەر ئارتىلغان بىرنەچچە قېچىرنى قوشۇپ هەيدەپ ماڭدى . پەقەت شۇ چاغدىلا خۇددى تاغ باغىرلىرىدا قاتار ئۆسكەن قارىغايلاردەك قوللىرىغا مىلتىقلىرىنى تۇتۇشۇپ سەپ تارتىپ تۇرغان قاراقچىلار كۆزدىن غايىب بولدى . بارغانچە يىراقلىشىپ كېتىۋاتقان خېلىچە خېنىمنىڭ ئاۋازى قاراقچىلار ئېقىن سۇنى ياقىلاپ تاغ دوقمۇشىنى ئايلىنىپ ئۆتكەندە ئاڭلانماي قالدى . تۇتقۇنلار چوڭقۇر

نەپەس ئېلىشىپ ، كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈشتى . ئۇلار بىر - بىرىگە تېخىمۇ مېھرىبان بولۇشۇپ نۇزۇگۇمغا يېقىنراق ئولتۇرۇشتى .

خېلىچە خېنىم بىلەن ئالمىخاندىن ئايرىلغاندىن كېيىن نۇزۇگۇممۇ ئۆزىنى يېتىمسىراپ قالغاندەك سەزدى . ئۇ پەشمىتىنى نەچچە قېتىم تۈزەشتۈرۈپ ، ئورنىدىن يېپىنىپ باقسىمۇ خۇددى ئىچىگە سوغۇق شامال كىرىۋالغاندەك تېنى ئىسسىمايلا قويدى . ئەمدى ئۇ ئۆزىنى تۆت تەرىپىنى ئېگىز تاغ قورشىغان ساينىڭ ئىچىدە تۈۋى يوق قاراڭغۇ چوڭقۇرغا چۈشۈپ قالغاندەك سېزەتتى . ئۇنىڭغا بۇ يەردىن چىقىش مۇمكىن ئەمەستەك بىلىنەتتى .

IV

بۈگۈن بىر ئاز ۋاقىت ئالاقزادە بولۇشقان تۇتقۇنلار كەچلىك تاماقلىرىنى يەپ بولغاندىن كېيىنلا ئۇيقۇغا كېتىشتى . نۇزۇگۇم بولسا تېخى ئويغاق . ئۇ يول يۈرۈش داۋامىدا تاغ چاتقاللىرىنى ، سايدىكى ئارچا بىلەن ھاڭ تاشلار ئارىسىدىكى غارلارنى تەپسىلىي كۆزدىن كەچۈرۈپ ماڭدى . شۇڭا ئۇ ھازىر قېچىپ كېتىشنى ئويلاپ يېتىپ ، قاراڭغۇ چۈشۈشىنى ، تۇتقۇنلار بىلەن چېرىكلەرنىڭ ئۇخلىشىنى كۈتمەكتە ئىدى . «چاپسانراق قېچىپ كەتمىسەم ، بۇلار مېنىمۇ بىرەر قاراقچىغا سوۋغا قىلىۋېتىشى مۇمكىن» دېگەن ئوي ئۇنىڭ كۆڭلىگە ئارام بەرمەيتتى .

نۇزۇگۇم ئاي يورۇقىدا ئەتراپقا سەپسېلىپ قاراپ باق-

تى ، بىراق تۆت تەرىپىنى ئېگىز تاغلار قورشىغان بۇ كىچىك
مەھەللىدە قېچىپ مۆككىدەك يەرنى كۆرمىدى . بىر كېچە-
نىڭ ئىچىدە بايا قاراقچىلار قاتار تۇرۇپ كەتكەن ئېدىردىن
ئېشىپ ، ئۇ تەرەپكە ئۆتۈپ كەتسىغۇ ياخشى ، ئەگەر ئۆتۈپ
كېتەلمىسە ، ئەتراپنى قورشاپ تۇرغان چېرىكلەر دەرھال
تۇتۇۋېلىشى مۇمكىن . بايا قاراقچىلار خېلىچە خېنىمنى ئە-
كەتكەن چاتقاللىق سايدىكى چىغىر يولدىن باشقا يول يوقتەك
قىلىدۇ . ساي ئىچىدىكى بۇ يول نەگە ئاپىرىدىكىن ؟ شۇنىڭ
بىلەن قاچىمەن دەپ ئۆزىمۇ خېلىچە خېنىمغا ئوخشاش قاراق-
چىلارغا تۇتۇلۇپ قالىسچۇ ؟ ئۇ كۆپ ۋاقىتقىچە قاراقچىلار
خېلىچە خېنىمنى ئەكەتكەن سايىنىڭ ئىچىدىكى چاتقاللىقتا ،
غار تاشلارغا سەپسېلىپ قارىدى . ئاي يورۇقىدا تاغ چوققىلى-
رى بىلەن قاپتاللار روشەن كۆرۈنۈپ تۇراتتى . سايىنىڭ ئىچى
بولسا قاراڭغۇ ئىدى . نۇزۇگۇمغا ئاشۇ قاراڭغۇلۇقتا يېتىۋال-
سىلا ئۆزىنى ھېچكىم تاپالمايدىغاندەك سېزىلدى . ئەمما ئۇ
يەرگە قانداق يېتىش كېرەك ؟ ئەتراپتا باشلىرىنى نەيزىلىرىگە
يۆلەپ ، چېرىكلەر ئۇگدەپ ئولتۇرۇشاتتى . ئۇلارنىڭ قايسى-
سى ئويغاق ، قايسىسى ئۇخلاۋاتقىنىنى بىلىش تەس . ئەگەر
نۇزۇگۇمنىڭ قاچقىنىنى بىرەرى بىلىپ قالسا بولدى ، باش-
قىلارغا ئىبرەت ئۈچۈنمۇ شۇ يەردىلا مەيدىسىگە نەيزە سانجىپ
ئۆلتۈرۈۋېتىشى مۇمكىن .
ئۇ مەھەللىدىكى ئۆيلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئاقىدىغان
تاغ سۈيىگە سەپسېلىپ قارىدى . مۇشۇ سۇنىڭ ئىچى بىلەنلا
ئۆمىلەپ مېڭىپ ، چېرىكلەردىن ئۆتۈپ كەتكىلى بولىدىكەن .
خېلىچە خېنىمنى ئەكەتكەن سايغا بارىدىغان بۇنىڭدىن باشقا
ئىشەنچلىك يەر يوق . نۇزۇگۇم سايىنىڭ ئىچىدىكى جىمجىت-

لىقنى بۇزۇپ، تاشتىن ـ تاشقا ئۇرۇلۇپ، شاۋقۇن چىقى-
رىپ ئېقىۋاتقان تاغ سۈيىگە ئۇزاق قاراپ ئولتۇردى. سۇمۇ
خۇددى ئۇنى ئۆزىگە چاقىرغاندەك ئاينىڭ يورۇقىدا پارقىراپ
كۆرۈنەتتى.

كۆك ئاسماندا جىمى ئالەمنى يورۇتۇپ تۇرغان ئاي
ئېگىز تاغ كەينىگە مۆكۈشكە باشلىۋىدى، ئەتراپ قاراڭغۇلى-
شىپ تېخىمۇ جىمجىت بولۇپ قالدى. پەقەت تۇتقۇنلارنىڭ
خارقىراپ خورەك تارتىشلىرى، بەزىلەرنىڭ ۋارقىراپ جۆيى-
لۈشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. كۈندۈزى كەلگەن قاراقچىلار-
نى ئىككى جۇۋان بىلەن ئون قېچىر مال بېرىپ يولغا سالغان
چېرىكلەر «ئەمدى بىزگە ھېچكىم ھۇجۇم قىلمايدۇ» دېگەن-
دەك، دۇنيادىن بىغەم ئۇخلاۋاتاتتى.

نۇزۇگۇم پۈت ـ قولىنى سوزۇپ، تىزىغا بېشىنى قو-
يۇپ ياتقان قىزنى ئاستا يۆتكەپ ئۆزىنى بوشاتتى. ئۇ قىزلار-
نى ئويغىتىۋەتمەي دەپ بىرئاز ۋاقىت يېنىچە ياتتى. پەقەت
ھېلىقىلارنىڭ ئۇخلاۋاتقىنىغا تولۇق كۆزى يەتكەندىلا ئاستا
ئۆمىلەپ ماڭدى ـ دە، بىرئاز يەرگە بارغاندىن كېيىن يەنە
توختىدى. ئەتراپ جىمجىت، ھەممە قاتتىق ئۇيقۇدا. ئۇنىڭ
كەتكىنىنى ھېچكىم سەزمىدى. نۇزۇگۇم ئۆرە تۇرۇپ مې-
ڭىشقا ئەيمەندى ـ دە، ئۆمىلىگەن پېتىچە ئۆستەڭ ياقىسىغا
باردى. ئۇ ئالدىغا ساڭگىلاپ كاشىلا بولۇۋاتقان كۆڭلىكى ۋە
پەشمىتىنى تۇرۇپ، شايى ئىشتىنىنىڭ بېغىغا قىستۇردى.
ئۇ ئۆزىنى ئەنە شۇنداق ئەپلەشتۇرۇپ بىرئاز يەرگىچە قىرغاق
ياقىلاپ ماڭغاندىن كېيىن سۇغا چۈشتى ـ دە، ئۇنىڭ ئېقى-
شىغا قاراپ تۆۋەنلىدى. باشتا تاغنىڭ سوغۇق سۈيىدە ئەندى-
كىپ، پۇت ـ قوللىرى مۇزلاشقا باشلىدى. قىزلار قوي

مېيى بىلەن مايلاپ ، تېگىپ قويغان پوتى سوغا تەگكەندىن كېيىن ئېچىشىشقا باشلىدى . لېكىن ئۇ بۇنىڭغا بەرداشلىق بېرىپ ، ئېقىن ئىچىدىكى يوغان تاشلاردىن ئارتىلىپ ئۆتتى . سايىنىڭ سۈيى ئازدەك قىلىۋىدى ، لېكىن بىرنەچچە قېتىم چوڭقۇر قايىنامغا بېشىچىلا كىرىپ كەتتى . ئۇ بۇلارغا قىلچە پەرۋا قىلماي ، چېرىكلەر كۆزىتىپ تۇرغان يەردىن ئۆتۈپ ، تاغ دالدىسىغا يېتىۋېلىشنى ئويلايتتى . ئۇ تەرەپكە ئۆتۈۋالسىلا بىر ئامالىنى قىلىپ جېنىنى ساقلاپ قالالايتتى . ئەگەر ئۇنىڭ سۇ ئىچى بىلەن كېلىۋاتقىنىنى چېرىكلەر بايقاپ قالسا خۇدانىڭ ئۇرغىنى !

بەزى يەرلەرگە كەلگەندە سۇ يېيىلىپ ئاقاتتى ـ دە ، مۇنداق يەردە ئادەم ئاسانلا كۆرۈنۈپ قالاتتى . كاچ تەلەي ئادەمنىڭ ئىشى ھەممىلا يەردە ئوڭغا تارتمايدىغان ئوخشايدۇ . كاشكى ، تاغ دالدىسىغا يېتىۋالغىچە ئېقىن سۇ چوڭقۇرراق بولۇپ بەرسىچۇ...ياق «خۇدايىمنىڭ كۆزى بار ئوخشايدۇ» . ئۇ شۇنداق دەپ ئون ـ ئون بەش قەدەم ئۆمىلە ـ ئۆمىلىمەيلا سۇ چوڭقۇرلاپ ، ئۇنىڭ گىرۋەكلىرىدە ئازادە ماڭغۇدەك قۇ-رۇقلۇق پەيدا بولدى . نۇزۇگۇم خۇدانى ئەسلەپ ، يانچۇقىنى سىيپاپ ، بايا قاچىدىغان چاغدا چۈشۈپ قالمىسۇن دەپ سې-لىپ قويغان تەسۋىسىنى ئىزدىدى . بار ئىكەن . ئۇ ئۆزىنى يېنىدا چوڭ ھەمراھى باردەك ھېس قىلدى ـ دە ، تاغنىڭ سالقىن ھاۋاسىدا كۆكسىنى تولدۇرۇپ ـ تولدۇرۇپ نەپەس ئالدى . ئەمدى ئېقىن ئىچىدىكى پۇتىغا پېتىپ كېتىۋاتقان قىياق تاشلار تۇگەپ ، بىرى خۇددى ئۇنىڭ ماڭىدىغىنىنى بىلىپ ، پاياندار سېلىپ قويغاندەك پۇتى يۇمشاق سېغىز توپىلىق لاتقىنى دەسسىدى . ئادەمنىڭ ئىشى ئوڭغا تارتسا

مۇشۇنداق بولىدىكەن . ئۇنىڭ كۆڭلى خاتىرجەم بولۇپ مېڭە-
شى يېنىكلىشىپ قالدى . نۇزۇگۇم ئۆرە تۇرۇپ ، كىيىملە-
رىنى قېقىپ تۈزەشتۈرۈپ ، ھۆل بولۇپ كەتكەن كۆڭلىكىنى
سىقىپ ، ئىشەنچلىك ھالدا ئالغا ئىلگىرىلىدى . چېرىكلەرمۇ
خېلىلا ئارقىدا قالدى . ئەتراپ قاپقاراڭغۇ .
ئۇ سۇدىن چىقىپ يولغا چۈشتى . كۆڭلىكىنى سىقىپ ،
چۈۋۈلۈپ يۈزىنى يېپىۋالغان چېچىنى تۈزىۋالغاندىن كېيىن ،
كەينىدىكى پاكار ئۆيلەرگە ، قاراڭغۇدا غىل - پال كۆرۈنگەن
تۇتقۇنلارغا قارىدى . ھەممە جىمجىت ، ئۇيقۇدا «خۇداغا شۈك-
رى ، ئەمدى قۇتۇلغاندىمەن» دېگەندەك چوڭقۇر نەپەس ئال-
دى . ئۇنىڭ تېنى سۇنىڭ ئىچىدە چاغدا ئىسسىپ كەتكەندەك
قىلىۋىدى ، ھازىر ئوچۇقچىلىقتا چىقىشى بىلەن تاغنىڭ سو-
غۇق شامىلى ئۇرۇپ مۇزلاپ كەتتى .
— ۋايجان ، قىزلار ، تۇرۇڭلار !
تۇتقۇنلار تەرەپتىن تۇيۇقسىز ئاڭلانغان بۇ ئاۋاز نۇزۇ-
گۇمنى مەڭدىتىپ قويدى . ئۇ مەھەللە تەرەپكە قۇلاق سېلىپ
تىڭشىۋىدى :
— ۋىيەي ، نۇزۇگۇمنى قاراقچىلار ئوغرىلاپ
كېتىپتۇ ! — دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى . بۇ بايىلا ئۆزى قۇچاقلى-
شىپ ياتقان گۈلنىسانىڭ ئاۋازى ئىدى .
بۇ نېمە بالادۇر ! مۇنۇ ۋارقىراۋاتقان راستتىنلا گۈلنى-
سامىدۇر ؟ نۇزۇگۇم ئۇ قىزنىڭ تىزىغا قويۇپ ياتقان بېشىنى
داق يەرگە چۈشۈرۈپ قويۇپ قېچىپ كېتىۋىدى . گۈلنىسا
نۇزۇگۇمنىڭ يۇمشاق كۆكسىگە قولىنى قويغاندىن كېيىن
ئويغىنىپ قالاتتى . ئېھتىمالىم ، ھازىر ئۇ مەڭدەپ ئويغانغان
بولسا ، قېشىدا ئۆزىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى بىلىپ چۆچۈپ

كەتكەندۇر . نۇزۇگۇم بۇ قىزغا ئۆزى قاچقاندا ۋاڭ - چۇڭ چىقارماسلىقى ھەققىدە جېكىپ قويمىغىنىغا ئەپسۇسلاندى . ئەمدى بۇ قىز بالانى تېرىيدىغان بولدى . گۈلنىسانىڭ ئۇنى باشتا پەسرەك چىققاندەك قىلىۋىدى ، ئىككىنچى قېتىم ۋارقىرىغىنى قاراڭغۇ تۈننى يېرىپ پەلەككە يەتتى .

— ۋاي قىزلار ، تۇرۇڭلار ! نۇزۇگۇمنى قاراقچىلار ئوغرىلاپ كېتىپتۇ !

— يا ئاللا ، نېمە دەيدىغاندۇر مۇنۇ قىز ! راستتىنلا ئوغرىلاپ كەتكەنمۇ نېمە ، يوق تۇرىدىغۇ !

نۇزۇگۇم بۇۋىئايشەمنىڭ بوم ئاۋازىنىمۇ تونۇدى .

چۆچۈپ ئويغانغان قىزلارنىڭ ۋاڭ - چۇڭى بىردەمنىڭ ئىچىدىلا جىمجىت ئۇخلاۋاتقان چېرىكلەرنى ئويغىتىپ ، ئايىغىدىن تىنىك تۇرغۇزدى . بىرپەستىن كېيىنلا قىزلارنىڭ يىغىسىغا چېرىكلەرنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازلىرى قوشۇلدى . پەقەت تاشتىن قوپۇرۇلغان ئۆي ئىچىدىن ئېتىلغان مىلتىق ئاۋازى ئاڭلانغاندىلا ھەممە بىر پەس جىم بولۇشتى . ئاندىن يەنە قىزلارنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى . «ھەي ئەخمەق قىز ، يانپىشنى بۆرە يۇلۇپ كەتسىمۇ بىرەر سائەت ئاغزىنى يۇمۇپ ، جىم يېتىپ تۇرسا بولمامدۇ ،— دېدى نۇزۇگۇم ،— مانا ئەمدى ماڭىمۇ ، ئۆزىگىمۇ قىلدى .»

چېرىكلەر قىلىچ ۋە نەيزىلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ ، تاغنىڭ تۆت تەرىپىگە سوكۇلدىشىپ يۈگۈردى . نۇزۇگۇم ئۆزى تەرەپكە كېلىۋاتقانلارنى كۆرگەندە ، تاغ ئىچىگە مۆكۈنۈپ ئۇلگۇرەلمەيدىغانلىقىنى بىلدى - دە ، نېمە بولسىمۇ ، بېشىغا كەلگەننى كۆرەرمەن دەپ ، يول چېتىدىكى يوغان تاشنىڭ كەينىگە مۆكتى .

ئۆنىڭ قولى يانچۇقىدىكى تەسۋىگە تەگدى . بايا ئاشۇ
تەسۋىنى تۇتۇپ ، ئاللاتائالاغا يالۋۇرغاندا يار ـ يۆلەك تاپقاند-
دەك بولۇۋىدى . بەلكى ھازىرمۇ خۇدا ئۆز پاناھىغا ئېلىپ
قۇتۇلدۇرۇپ قالار دېگەن ئوي بىلەن ئاغزىغا چۈشكەن سۈرى-
لەرنى تېز ـ تېز ئوقۇشقا باشلىدى .
ئۆستەڭ ياقىلاپ يۈگۈرگەن بىر توپ چېرىك ئۆنىڭ
قېشىدىنلا ئۆتۈپ كېتىشتى . كۆرمىگەن ئوخشايدۇ ! ئۇلار
يوغان تاشنىڭ قېشىدىمۇ توختىماي يىراقلاشتى . نۇزۇگۇمنى
ئۇلار ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن يۆتەل قىستىدى . ئۇ ئالىقى-
نىنى ئاغزىغا بېسىپ ئۆپچۆرىسىگە قارىدى ، ھېچكىمنى
كۆرمىگەندىن كېيىن ئىشەنچلىك ھالدا يۆتەلدى . شۇ چاغدا :
— مانا ئۇ قاچقۇن مۇنۇ يەردە ئوخشايدۇ ! — دېگەن
ئاۋاز تاشنىڭ يېنىدىلا چىقتى . نۇزۇگۇم ئىلگىرىلەپ كەتكەن
چېرىكلەرگە قارايمەن دەپ تاشنىڭ كەينىدىكىلىرىنى كۆر-
مەي قالغان ئوخشايدۇ . نۇزۇگۇم ئورنىدىن تۇرۇپ قېچىپ
ئۇلگۇرەلمەستىنلا چېرىكلەر ئۇنى قورشىۋالدى .
بىرىنچى بولۇپ يېتىپ كەلگەن ئېگىز بويلۇق چېرىك ئۇنىڭ
قولىغا ياماشتى . بەزىلىرى نەيزە بىلەن نوقۇپ ، ئۇنى ئاغزىغا
كەلگەن گەپلەر بىلەن تىللاشتى . ئەمدى ئۇنىڭغا ئۇرۇپ
ئۆلتۈرۈۋەتىشمۇ ، تىللىسىمۇ بەرىبىر ئىدى .
— قىزغا قول تەگكۈزگۈچى بولماڭلار . باشلىقلار ئۇنى
ئامبالنىڭ ئالدىغا بېشىدىكى بىر تال چېچىنى يەرگە چۈشۈر-
مەي تۇتۇپ كېلىشنى تاپشۇرغان ، — دەپ ۋارقىرىدى چېرىك-
لەردىن بىرى .
ئاردىن بىرنەچچە دەقىقە ئۆتكەندە نۇزۇگۇمنى تۇتۇۋال-
غان چېرىكلەر ئۇنى قورۇنىڭ ئىچىگە ئەكەلدى ، يۈزلىرى

چوقايدەك قورۇلۇپ كەتكەن ئامبال كىرپىنىڭ تۈكلىرىگە ئوخشاش تىك بۇرۇتىنى سىلاپ ، ئۇنىڭ باش - ئايىغىغا زەن سېلىپ قاراپ چىقتى - دە :

— پاھ ، پاھ ، ھەممىڭگە بوي بەرمەي ، قېچىپ كەتكەندىن كېيىن راستىنلا قەيسەر خوتۇن ئىكەن ! سىلەرگە ئوخشاش مىڭ ئۆلۈمتۈكنى باققىچە مۇشۇنداق خوتۇندىن بەش - ئوننى باقسام ھەممە چەنتۇنى سىقىمىمدا تۇتاتتىم . بىر خوتۇنغا ئىگە بولالمىدى دېگەن نېمە گەپ ! — دېدى ۋە قولىنى كەينىگە قىلىپ ، بىرئاز چۆرگىلەپ مېڭىپ چېرىكلەرنى تىللىدى ،— قەشقەرنىڭ خوتۇنلىرىنىڭ قانداق ئىكەنلىكىنى ئەمدىغۇ كۆرگەنسىلەر . بۇنىڭدىن كېيىن قاچۇرۇپ قويىدىغان بولساڭلار جياڭجۇنگە ئۆزۈڭلار خوتۇن بولىسىلەر .

ئامبال ئاغزىغا يىغىلىپ قالغان تۈكۈرۈكىنى يۇتۇۋېتىپ ، قولىنى بىر شىلتىدى - دە ، دەرھال كەينىگە بۇرۇلۇپ ياتاقخانىسىغا كىرىپ كەتتى . ئۇ بار چاغدا باشلىرىنى كۆتۈرەلمەي ، تۆۋەن ساڭگىلىتىپ جىم تۇرغان چېرىكلەر ئەمدى نۇزۇگۇمغا نېمىلەرنىدۇر دەپ كوتۇلدىشىپ ، ئۇنى مۇرىسىدىن ئىتتىرىشىپ يەنە تۇتقۇنلار ئارىسىغا ئەكەلدى .

— ۋىيىەي نۇزۇگۇم ، تىرىككەنلىغۇ . بىز سىلىنى تۇنۇگۇن كەلگەن قاراقچىلار ئەكېتىپتۇ دېيىشىپ ئىمانىمىز قىرىق گەز ئۇچۇۋىدى ،— دەپ ئۇنىڭ قېشىغا ھەممىدىن بۇرۇن بۇۋىئايشەم يېتىپ كەلدى ،— كىيىملىرى چۆپ - چۆپ سۇغۇ ، ۋاي ئۆلدىمەي ، چاپسانراق يېشىنىپ كىيىم يۆتكىمىسىلە ئاغرىپ قالىدىلا . ھاي قىزلار ، قايسىڭلاردا ئارتۇق كۆڭلەك بار ؟

— مانا ، مېنىڭدە .

— مېنىڭدە بار ،— قىزلار خۇرجۇن - خالتىلىرىدىن كۆڭلەكلىرىنى چىقىرىپ ، نۇزۇگۇمغا بېرىشكە باشلىدى . پەقەت شۇ چاغدىلا تېنىگە جان كىرگەندەك بولغان نۇزۇگۇم گۈلنىساغا قاراپ :

— ئەخمەق قىز ، تېمانچە ۋارقىراپ كەتتىڭىز . مەن چېرىكلەرنىڭ ئارىسىدىن ئەمدىلا ئايرىلىپ چىقىشىمغا ۋارقىراپ ھەممىنى ئويغىتىۋەتتىڭىز !— دېدى .

— جېنىم ھەدە ، سىلىنىڭ قېچىپ كەتكەنلىكلىرىنى نەدىن بىلەي . مەن سىلىنى قاراقچىلار ئوغرىلاپ كەتكەن ئوخشايدۇ دەپ قورققىنىمدىن ئۆلۈپ قالايلا دېدىم . سىلىنى قاچىدۇ دەپ كىم ئويلاپتۇ دەيدىلا . بىلگەن بولسام ۋارقىرىماق تۇگۇل ئۆلتۈرۈۋەتسىمۇ ئاغزىمنى ئاچمايتتىم .

قىزلارنىڭ بەزىلىرى نۇزۇگۇمنى بەزلىسە ، بەزىلىرى ئەمدى تاڭ سۈزۈلەي دېگەندە ئۇشتۇمتۇت ۋارقىراپ ھەممىنى ئويغىتىپ نۇزۇگۇمنى تۇتقۇزۇپ قويۇشقا سەۋەبچى بولغان گۈلنىسانى ئەيىبلەيتتى .

— بىرىنىڭ كېسىلى مىڭغا دەپ ، ئەمدى چېرىكلەر بىزگە كۆرگۈلۈك بولسىلا كۆرسىتىدىغان بولدى - دە ،— دېدى قىزلارنىڭ بىرى .

— نېمانچىلا كايىپ كەتتىلا ، يەنە قانچە كۆرگۈلۈك بولسا مۇشۇنچىلىك كۆرەرمىز ،— دېدى ئۇنىڭ سۆزىنى چەكلەپ بۇۋىئايشەم .

V

ئەتىسى يول تېخىمۇ ئېغىرلىششقا باشلىدى . تاغ ئىچد-
گە كىرگەندىن بېرى كەينىدە كۆپ داۋان ۋە ئېقىن سۇلارنى
قالدۇرۇپ ئۆتكەن سۇرگۇنلەرگە بۇ يوللارنىڭ ئاخىرى يوق-
تەك بىلىنمەكتە . ئۆزلىرىمۇ بىر كۈنى شۇ داۋانلاردا قې-
لىپ ، يىرتقۇچلارغا يەم بولۇپ كېتىدىغاندەكلا سېزىلەتتى .
داۋانلار ئېشىپ قانچە ئۆرلىگەنسېرى يېشىل چىمەنلىك مەن-
زىرىلەرمۇ ، ئارچا ، قارىغايلىق تاغلارمۇ ئازىيىپ كېتىۋاتات-
تى . ئەمدى بۇ تەرەپلەردە پەقەت يالىڭاچ دۆڭلەردىكى تەبى-
ئەتنىڭ قارام كۆچىگە بەرداشلىق بېرەلمەي ، سۇنۇپ ، ئۆۋد-
لىپ ، ئۇپراۋاتقان تاشلاردىن باشقا ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيتتى .
كۆزنىڭ دەسلەپكى ئېيى يېڭى باشلانغىنىغا قارىماي ھاۋا
تولىمۇ سوغۇق ئىدى . كۈندۈزى كۈن ئۇپۇققا كۆتۈرۈلگەندە ،
سۇرگۈنلەرنىڭ دۈمبىلىرى بىرئاز ئىسسىپ ، كېچىلىرى
چۈشكەن قىرو بىردىن ئېرىپ ، ئىسسىق بولۇپ قالاتتى -
دە ، كەچقۇرۇنلۇقى يەنە بىردىنلا ھاۋا سالقىدىن تارتىپ ،
بوران ـ شىۋىرغان كۆچىيەتتى .

قەشقەر بىلەن ئىلىغا تەگرىتېغى ئارقىلىق ئۆتىدىغان بۇ
يولغا تۇتقۇنلارنىڭ چۈشكىنىگە بىر تالاي كۈن بولدى . ئۇلار
يالاڭ كىيىملىرىدىن سوغۇق ئۆتۈپ ، دۈگدەرىشىپ كېلىۋا-
تاتتى . يىلنىڭ بۇ پەسلىدە مۇشۇنداق سوغۇققا ئۇچراپ مۇز-
لايمىزغۇ دېگەن ئوي ئۇلارنىڭ ئۇخلىسا چۈشىگە كىرمىگەند-
دى . ئېگىز ئۆرلەپ چوققىغا يېقىنلاشقانسېرى ئىلگىرىكى
ئۈچ ـ تۆت ئادەم ئەركىن ماڭىدىغان يولمۇ تارىيىپ ، سۇر-
گۈنلەرنىڭ مېڭىشى ئېغىرلىششقا باشلىدى . ھەركىم ئۆز

ھەلەكچىلىكىدە . ئۇلار بىردەم تار قىستاڭغا كىرىپ قالسا ، بىردەم تېيىلىپ كەتسىلا تۆت ـ بەش يۈز گەز چوڭقۇر سايغا غۇلايدىغان ئېگىز تاغ باغرىدىن پىچاق بىلەن تىلغاندەك يانتۇ يولغا ئۇلاشتى . يولدا تۆگىدەك يوغان قورام تاشلارغا دۈچ كېلەتتى . تۇتقۇنلار ئۆز ئېغىرلىقىنى ئاران كۆتۈرۈپ بارغىنىنى ئاز دەپ ، بەزىدە مۈشۈنداق يوغان تاشلارنىڭ دالدىسىدا تۇرۇپ قالغان قېچىرلارنى يۆلەپ ، ئىتتىرىپ ئۆتكۈزەتتى ، ھەتتا بەزىلىرىنىڭ ئۈستىدىكى يۈكلەردىن ئېلىپ كۆتۈرۈپ ماڭاتتى . چېرىكلەرگە تۇتقۇنلاردىن كۆرە ئۈستىگە يوغان تېڭىقلار ئارتىلغان قېچىرلار مۇھىم ئىدى . شۇڭا ئۇلار داۋانلاردا ماڭالماي ھالاك بولغان تۇتقۇنلارغا قارىغاندا كۆپرەك دۇنيا ئارتىلغان قېچىرلارنى داۋاندىن ساق ـ سالامەت ئۆتكۈزۈپ كېتىشكە كۆڭۈل بۆلەتتى . كۈندۈزى قار ـ يامغۇر ئارىلاش يېغىپ تېيىلغاق بولۇپ كەتكەن يانتۇ يوللاردىن تۇتقۇنلار تۈزۈك ماڭالمايتتى .

نۇزۇگۇم ئۆزىدىن كۆرە ، خۇددى ئىچىگە بىر پارچە مۇز كىرىۋالغاندەك غالىلداپ تىترەپ ، ئالدىدا دۈگدەرەپ كېتىۋاتقان گۈلنىسانىڭ ۋايىمىنى قىلاتتى . ئۇ قىز كېچىچە تەرلەپ ، تۈزۈك ئۇخلىمىغانىدى . ئەمدى مانا يولدىمۇ يۆتىلىپ ماڭالمايۋاتىدۇ .

— ئۆزىڭىزگە پەخەس بولۇڭ . قورقماڭ ، كەينىڭىزدە مەن كېلىۋاتىمەن ، — دېدى نۇزۇگۇم بۇ قىزنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ ، — مانا ئەمدى ئېگىشىپ ماڭىمىز . ئەنە سۇغىمۇ يېقىنلىشىپ قالدۇق .

بۇ مۇزداۋانغا بارىدىغان يولدىكى ئاخىرقى ئۆتكەل ئىدى . قىزلار يەنە بىر داۋاندىن ئۆتۈپ يەر تۆۋىنىگە قاراپ

ماڭغاندا سۇنى كۆرۈپ كېكىردەكلىرىنى قىرىشتۇرۇپ يۆتى-
لىپ، ئۆزلىرىنىڭ ھارغانلىقلىرىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك بو-
لۇشتى. لېكىن قارنىڭ قېشىدىنلا باشلانغان بۆلەكچە سوغۇق
سۇ ئىلگىرىكى ئېقىن سۇلارغا قارىغاندا ئۇلۇغ ئىدى. قىز-
لار ئاياغ كىيىملىرىنى سېلىپ، سۇنى كەچكەندە سوغۇق
ئۇلارنىڭ مېڭىسىدىن چىققاندەك بولدى. ئۇلار بىر - بىرى-
نىڭ قوللىرىدىن تۇتۇشۇپ سۇدىن ئۆتۈپ تاغ ئىچىگە كىر-
گەندىن بېرى ئۆزلىرىنى ئىسسىتالماي، پۇت - قوللىرى
تارتىشىپ، مېڭىشىمۇ ئېغىرلاشتى.

شۇ چاغدا ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن چېرىكنىڭ:

— سۇرگۇنلەر بۇگۇن مۇشۇ يەردە ياخشىراق ئارام
ئالسۇن، ئەتىگەنلىككە مۇزداۋاندىن ئاشىمىز! — دېگەن ئا-
ۋازى ئاڭلاندى.

تاغ ئىچىدىكى سوغۇق شامال ئۇنىڭسىزمۇ كۇچىيىپ،
ماغدۇرىدىن كەتكەن سۇرگۇنلەرنى تېخىمۇ مۇزلاتماق-
تا. ئۇلار خۇرجۇن - خالتىلىرىدىكى بارلىق كىيىم -
كېچەكلىرىنى ئۇستىلىرىگە كىيىۋېلىپ ئولتۇرسىمۇ مۇزلاپ
كەتكەن تېنىنى بەرىبىر ئىسسىتالمىدى.

چېرىكلەر بولسا ئەمدى يايلارغا كىگىز ئۆيلەرنى تى-
كىپ، ئۇلارنىڭ مىنىپ كېلىۋاتقان ئاتلىرىغا قېلىن تاقىلار-
نى قېقىشقا كىرىشتى. ئۇلارمۇ سوغۇققا چىدىماي، يولۇچى-
لار داۋاندىن ئۆتىدىغان چاغدا قونالغۇ قىلغان تاغ كامارلىرىغا
يوشۇرۇنۇپ پۇت - قوللىرىنى ئىسسىتىشقا باشلىدى. بەزى-
لەر بۇ تاغنىڭ بىردىنبىر ئوتۇنى — يولدىكى مال تېزەكلى-
رىنى تېرىپ - يىغىپ ئوت قالاپ ئىسسىنماقتا. كىيىملىرى
چۆپ - چۆپ ھۆل بولۇپ كەتكەن تۇتقۇنلار بولسا چېرىكلەر

ياقغان گۇلخانىلارغا يېقىن بىرىشتىن قورقۇپ ، ئوتقا تەلمۈرۈ-
شۇپ قارايتتى . ئۇلار ئۆزلىرىنى ئۆزلىرى ئىسسىتىشنىڭ
ئامالىنى تېپىپ ، غارلارنىڭ كامارلىرىغا كىردى - دە ،
ئون - ئون بەشى بىر - بىرىگە ئىرماش - چىرماش بولۇپ
چاپلىشىپ يېتىشتى . شۇ پېتىچە ئەتىگەنلىكى ئەتراپ پۈتۈن-
لەي ئاق كىمخابقا ئوخشاش ئاق قار بىلەن كۆمۈلگەندە ئو-
رۇنلىرىدىن تۇرۇشتى . قىزلار ئەسىرلەر بويى ئىرىمەي كۆ-
كىرىپ ياتقان مۇزداۋانغا ئۇلاشقاندا ، بىر كۈن ئىلگىرىلا
ئۇلارنىڭ ئالدىدا كەتكەنلەر جوتۇلار بىلەن ئويۇپ ياسىغان
پەلەمپەيلەرنىڭ ئۈستىنى مۇز قاپلاپ كەتكەنىدى .

تۇتقۇنلارنىڭ كېچىچە بىر - بىرىنى قولتۇقىغا تىقىپ
ئىسسىتقاندا نەملىشىپ قۇرىغان كىيىم - كېچەكلىرى يولغا
چىقىشى بىلەنلا تېرىدەك تاراقلاپ قېتىپ كەتتى . پۇتلىرىمۇ
قار - مۇز ئۈستىدە تېيىلىپ ماڭالمايتتى . ئەمما چېرىكلەر
ئۇلارنىڭ بۇ ھالىنى كۆرۈپ تۇرسىمۇ ، ئارقىدا قالغانلىرىنى
نەيزىلىرى بىلەن ئۇرۇپ ، نوقۇشلاپ ھەيدەيتتى . كۈندۈزى
سوغۇق سۇ ئىچىپ ، كېچىلىرى زەي يەرلەردە يېتىپ سوغۇق
ئۆتۈپ كەتكەن قىزلار يۆتىلىپ ، كۆك مۇز ئۈستىدە ئۆمىلەپ
دېگۈدەك ئاران كېلىشىۋاتاتتى . ئۇلار ئويۇپ ياسىغان يولنىڭ
ئىككى تەرىپىدىكى ئۆزلىرىنىڭ بويىدەك ئېگىز مۇزنى تۇتۇپ
بىر ئاز مېڭىشىدى قوللىرى ئېچىشىپ ئاغرىشقا باشلىدى . بۇ
ئازابقا چىدىيالماي يولنىڭ چېتىگە يىقىلىپ قالغان قىزلار
كۆلتۈك قارغا پېتىپ قالاتتى . بەزى قىزلارنىڭ ماڭالمايدى-
غانلىقىغا كۆزى يەتكەن چېرىكلەر ئۇلارنىڭ ئۆلۈك - تىرىك-
لىكىنى بايقاپ كۆرگەندىن كېيىن نەيزىلىرى بىلەن نېرى
ئىتتىرىپ ، ئۆلگەن ئات - ئېشەكلەرنىڭ ئارىسىغا تاشلايتى-

تى . ئادەمنىڭ بېشىغا چۈشۈپ كېتىدىغاندەك ئېسىلىپ تۇر-
غان ھاڭ تاشلارنىڭ ئاستىدىن يىلاندەك تولغىنىپ ئۆتىدىغان
يولنىڭ بىر تەرىپى تېگىگە كۆز يەتمەيدىغان چوڭقۇر ساي
ئىدى . ئۇ يەرگە غۇلىغان ئادەم تىرىك قالمايتتى . ساينىڭ
تېگىدە بولسا يېڭىلا غۇلاپ كەتكەن ئات ـ ئېشەكلەر پۇتلىرى-
نى ئاسمانغا قارىتىپ ئاردىيىپ ياتاتتى . بارغانسېرى ئېگىز-
لەپ ، ئادەمنىڭ بېشىدا تۇرغاندەكلا كۆرۈنىدىغان چوققىغا
قانچە يېقىنلاشقانسېرى چېرىكلەرنىڭ ئاتلىرىمۇ تۇمشۇقلىرى-
نى كېرىشىپ ، خارتىلداپ ماڭالماي توختاپ قالاتتى . ئۇلار
ئېگىز ئىككى تاغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كۆك مۇزغا ئۇلاشقان-
دا ، ئۇنى دەسسىگۈسى كەلمىگەندەك كەينىگە داجىپ ، چاپ-
چىپ تۇرۇۋالاتتى ـ دە ، ئاندىن ئالدى پۇتلىرى مۇزغا تېگى-
شى بىلەن قارشىسىدا كېتىۋاتقان سۇرگۈنلەرنى دەسسىۋېتى-
دىغاندەك سەكرەپ ئۆرلەپ چىقىپ كەتتى . مۇنداق چاغدا
ئىككى تەرىپى تار ، قىستاڭ يولدا ئاران كېلىۋاتقان تۇتقۇنلار
ئۆزلىرىنى نەگە ئېلىشنى بىلمەي ، ئالاقزادە بولۇشۇپ ، بەزى-
دە ئاتلارنىڭ ئايىغىغىلا يىقىلاتتى . پالتا ھەم جوتۇلار بىلەن
يولنى ئويۇپ كېڭەيتىۋاتقان داۋانچىلارمۇ تۇتقۇنلارغا ياردەم-
لىشىپ ، يىقىلغانلىرىنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ قوياتتى . پەلەم-
پەي قىلىپ ياسىغان يول بىلەن تىك تاغنىڭ چوققىسىغا
چىققۇچە ، ماغدۇرى قالمىغان قىزلار ، باشلىرى قېيىپ تۆ-
ۋەنگە قارىيالمايتتى . شۇڭلاشقا ئۇلار نېمە بولساقمۇ بىللە
بولايلى دېيىشىپ ، بىر ـ بىرىنىڭ كۆڭلەك ـ پەشمەتلىرىنى
قويۇپ بەرمەي ، مەھكەم تۇتۇۋېلىشقانىدى . كۆپچىلىكى خۇد-
دى بۇ يوللارنىڭ ئېپى ـ جېپىنى ئۇزۇۋگۇم ياخشى بىلىدىغان-
دەك ئۇنىڭدىن ئايرىلماي كېلىشىۋاتاتتى .

قىزلار مۈزداۋانغا كۆتۈرۈلگەندە ئۆزلىرىنى بىرى تې-
ڭىپ قويغان كۆزلىرىنى ئېچىۋاتقاندەك ھېس قىلىشتى.
باش ـ ئايىغى يوق كەڭ تۈزلەڭدىكى ئاق قارغا قارىسا كۆز
قامىشاتتى. ئۈپۈقتىن كۆتۈرۈلگەن كۈن ئۆز نۇرىنى كۆپلەپ
چاچقاندەك قىلغىنى بىلەن ئەمما نېمىشقىدۇر، ئۇنىڭ ئىس-
سىقى تۈگەپ قالغاندەك سۆرۈن ئىدى. مۈزداۋانغا ئۇلاشقاد-
دىن بېرى ھاڭ تاشلار ئارىسىدىكى قىستاڭ يوللاردا مېڭىپ
كېلىۋاتقان تۈنتۇنلار تاغ بېشىدىكى تۈزگە چىققاندا تېخىمۇ
مۈزلاپ، لاغىلداپ تىترەشكە باشلىدى. كېچىچە قار ئۈستىگە
چۈشكەن قىرونى ئۇچۇرۇپ كېتىۋاتقان بوران بارغانسېرى
كۈچىيىشكە باشلىدى. قىزلار ئەتراپقا ئەرۋاھى ئۇچۇپ ھەي-
ران بولۇپ قارايتتى. ئۇلارغا مۈشۈ داۋانغا چىقىۋالسىلا
بارلىق جەبىر ـ جاپالىرى تۈگەيدىغاندەك قىلىۋىدى، ئەمدى
ئەتراپقا سەپسېلىپ قارىسا ئالدىدا يەنە قارلىق ئېگىز چوققى-
لارنىڭ ئاقىرىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ تېخىمۇ چوڭقۇر غەمگە
پاتتى. ئەمدى ئۇلار ئۆزلىرىنى باش ـ ئۇچى يوق قارلىق
ئېگىز چوققىغا چىقىپ قالغاندەك سەزدى. ئاق قار ئۈستىدە
تۇرغان قىزلار نەگە ماڭارىنى بىلمەي ھاڭۋېقىپ قېلىشتى.
بۇ يەردىن قايتىپ چۈشۈش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. مۈرىلى-
رىنى يېپىپ تۇرغان ئۇزۇن چاچلىرىغا مۇز قېتىپ،
كىيىم ـ كېچەكلىرى يىرتىلىپ كەتكەن بەزى قىزلارنىڭ
تەنلىرى ئېچىلىپ قالغانىدى. ئىلگىرى ئار ـ نومۇستىن
قورقۇپ، ئەر كىشىگە تىكىلىپ قاراشقا ئەيمىنىدىغان
قىزلارنىڭ ئەمدى ئۆزلىرىگە قارىغۇچىلىكى يوق ئىدى. ئۇ-
لارنىڭ چىرايلىرى سوغۇقتا كۆكىرىپ، پۇتلىرى مۈزلاپ
ئۇششۇشكە باشلىدى. قىزلار تاغ بېشىغا چىقىپ بىرئاز ھاڭ-

ۋېقىپ تۇرغاندىن كېيىن بىر ـ بىرىنى قۇچاقلاپ ، ئۆزلىرىنى توختىتالماي يىغلىشىپ كەتتى .

— بۇ يەنە نېمە كۆرگۈلۈكتۇر ، نۇزۇگۇم ؟ شۇنچە كۈندىن بېرى تارتىۋاتقان جاپالىرىمىز ئازمىدۇ ؟

— ياراتقان ئىگەم بىزنى قايسى گۇناھلىرىمىز ئۈچۈن مۇنچىلىك قىينايدۇ ؟

— مۇشۇ كۈنلەرنى كۆرگىچە نېمىشقىمۇ قەشقەردە ئۆلۈۋالمىغاندىمىز ؟

— بۇ يەرلەردە بۆرىلەرگە يەم بولۇپ ئۆلۈپ كېتىدىغان ئوخشايمىز . نەكاشكى ، جاننى ئېلىپ قاچقۇدەك بىرەر يەر بولسىچۇ ؟ !

شۇنچە يول مېڭىپ كۆپ ئازاب چېكىپ تۇرسىمۇ قىيىنچىلىققا بەرداشلىق بېرىپ ، كۆز يېشى قىلمىغان قىزلار ئەمدى ئاق قار ، كۆك مۇز ئۈستىدە بەزلىگۈدەك ھېچكىمى يوق بولغانلىقى ئۈچۈنمۇ يىرتىلىپ كەتكەن كۆڭلەكلىرىدىن ئۆتكەن سوغۇق شامال بەدەنلىرىنى ئېچىشتۇرۇپ توڭلىتىۋەتكىنىگە قارىماستىن ئۇزاق يىغلاشتى . ئۇلارنى قىلىچ ـ نەيزىلەرنىڭ ئاستىدا ئەكېلىۋاتقان چېرىكلەر ئۆز ھەلەكچىلىكىدە بولۇپ قالدىمۇ ، خېلى ۋاقىتقىچە قىزلارغا تەگمەي ، ئۇلارنى ئۆز ئەركىگە قويۇپ بەردى .

تۇتقۇنلار مۇشۇنداق يىغلاپ تۇرۇۋەرسە بەدەنلىرىدىن سوغۇق ئۆتۈپ ، توڭلاپ قالىدىغانلىقىنى ھېس قىلغان بولسا كېرەك ، بىر چاغدا ئۇلار ئۆزئارا دوستلىرىنىڭ مۇرىلىرىدىن قوللىرىنى چۇشۇرۇپ ، كۆز ياشلىرىنى سۇرتۇشكە باشلىدى .

— يۇرۇڭلارا ، قوزغىلايلى ، مېڭىپ تەنلىرىمىزنى ئىس-

سىتىمساق بۇ يەردە توڭلاپ قېلىشىمىز مۇمكىن ،— دېدى بىرىنچى بولۇپ ئورنىدىن قوزغالغان نۇزۇگۇم .

پەقەت شۇ چاغدىلا ئەس - ھوشىنى يىغىشقا باشلىغان چېرىكلەرمۇ :

— قېنى مېڭىش ، تېز - تېز !— دەپ قىزلارنى كەينىدىن ھەيدىدى .

VI

ئاق قارغا پۈركەنگەن تەڭرىتاغنىڭ ئۈستى تىمتاسلىققا چۆككەنىدى . تۇتقۇنلار باش - ئايىغى كۆرۈنمەيدىغان چەكسىز تۈزلەڭگە ئۇلاشقاندا ، قىبلىدىن چىقىۋاتقان شامال تېخىمۇ كۈچىيىشكە باشلىدى . ئەمدى داۋانچىلار تازىلاپ ماڭغان يوللارمۇ تارىيىپ ، ئۇنىڭ چەتلىرىدە ئۇ يەر - بۇيەردە بۇگۈن ئۆلگەن ئېشەكلەر بىلەن ئاتلارنىڭ ئۆلۈكلىرى داردىيىپ ياتاتتى . بۇنىڭدىن بىرەر كۈن ئىلگىرى ئۆلگەن ماللارنى ئاخشام يەپ تويۇۋالغان بۆرىلەر يىراقتىكى ئېگىز چوققىلارغا چىقىۋېلىپ ، يول بويى چۇۋۇرلىشىپ كېتىپ بارغان ئادەملەرگە سەپسېلىپ قاراپ تۇراتتى . بۆرىلەر يەپ تۈگىتەلمىگەن ئاتلارنىڭ كۆزلىرى خۇددى تىرىك ئاتنىڭ كۆزىدەك پارقىراپ كۆرۈنەتتى . يول ياقىسىدا ئۆلۈپ ياتقان ئات - ئېشەكلەرنىڭ يانپاشلىرى يوق ئىدى .

— ۋىيەي ، ئاۋۇ ئادەمنىڭ ئۆلۈكىگە قاراڭلار ،— دېدى بۇۋىئايشەم قېشىدا كېلىۋاتقان نۇزۇگۇمغا قاراپ ،— يېڭىلا ئۆلگەن ئوخشايدۇ . بۇ ئالدىمىزدا ھەيدەپ ماڭغان ئەرلەردىن

بىرىنىڭ ئۆلۈكمىدۇر ؟

بۇ سۆز نۇزۇگۇمغا يۈرىكىگە يىڭنە سانجىغاندەك تەسىر
قىلدى . ئۇ «ئاكام ئەمەستۇر ؟ !» دېگەندەك ، يول چېتىدىكى
بېشى قارغا پېتىپ قالغان ئۆلۈككە تىكىلىپ قارىدى . ئۇنىڭ
ئۈستىگە كىيگەن پەرەنجىسى بىلەن بېلىگە باغلىغان بەلۋېغى
ئاكىسىنىڭكىدىن قىلچە پەرقلەنمەيدۇ . نۇزۇگۇم بۇنى كۆ-
رۈپ تېخىمۇ قورقۇپ كەتتى . ئۇ يول چېتىدىكى سارغىيىپ
قالغان قارنى كېچىپ ئۆلۈككە يېقىنلاشتى .

— هەي قىز ، سىزگە نېمە كۆرۈندى . بېرى ئۆتۈڭ !
— ئۆلۈككە قارىسا يامان بولىدۇ .

ئەمما نۇزۇگۇم دوستلىرىنىڭ ۋارقىرىغىنىغا قارىماس-
تىن قارنى كېچىپ بېرىپ ، ئۆلۈكنىڭ ياقىسىدىن تۇتۇپ بار
كۈچى بىلەن قېتىپ قالغان ئادەمنىڭ بېشىنى كۆتۈرۈپ
قارىدى . ئاكىسى ئەمەس ئىكەن . ئۇ ئىككى قولىنى ئېگىز
كۆتۈرۈپ دۇئا قىلغاندىن كېيىن ، كەينىگە قايتىپ يولدىكى
قىزلارغا قوشۇلدى .

— ئەخمەق قىز ، سىزگە ئۇ نېمە كۆرۈندى ؟
— ئاكام چېغى دەپتىمەن .

نۇزۇگۇم ئۆلۈكنىڭ چىرايىغا قارىغاندا قورقۇپ كەتتى-
مۇ ياكى بېشىغا بىرەر ئوي كەلدىمۇ ، خېلى يەرگە بارغۇچە
گەپ - سۆز قىلماي ماڭدى . قىزلار يولنىڭ چېتىدىكى
ماللارنىڭ ئۆلۈكلىرى بىلەن بىللە توڭلاپ قالغان ئادەملەر-
نىڭ كۆزلىرىنى قاغىلار چوقۇپ يەپ كەتكىنىنى كۆرگەندە ،
ئۆزلىرىمۇ بىر يەرگە بېرىپ ئاشۇلارغا ئوخشاش ئۆلۈپ كې-
تەرمىزمۇ دەپ تەشۋىش ييىشكە باشلىدى .

قىزلار مېڭىشنى ئىتتىكلەتتى . توپقا يېتىشەلمىگەن

ياش قىزلار ياغلىقلارغا تۇگۇۋالغان نەرسىلىرىنى مەيدىلىرىگە چىڭ بېسىپ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتاتتى . سۈرگۈنلەر مۇزداۋاندىن چىقىپ ئىلگىرىلىگەنسېرى بۆرىلەر بىرىنىڭ يانپىشىنى يۇلۇۋالغان ، بىرىنى بوغۇزلاپ تاشلىۋەتكەن ، بىرىنىڭ ئۇچەي - قارنىنى چۇۋۇۋەتكەن ماللارنىڭ سانى تېخىمۇ كۆپەيدى . كۆپ يىلدىن بېرى ئۆلگەن ماللارنىڭ قېنى سىڭىپ ئېرىمەي ساقلىنىپ كېلىۋاتقان قار سارغىيىپ ، قانداقتۇر باشقىچە بىر تۈسكە كىرىپ قالغانىدى .

ئاسماندا بىر پارچىمۇ بۇلۇت يوق . قۇياش پارقىراپ كۆرۈنۈپ تۇرسىمۇ نېمىشقىدۇر بۇ يەرگە ئىسسىق ئۆتمەيتتى . ئۇ ئېگىز تاغ كەينىگە مۆككەندە ئالەمنى مەڭگۈ يورۇمايدىغان قاراڭغۇلۇق باسىدىغاندەك سېزىلەتتى .

بىر چاغدا تاغنى زىلزىلىگە سالغان قاراسلىغان ئاۋاز ئاڭلاندى .

— ۋاي ، ئاپا !ئاستا ماڭساق توڭلاپ قالىمىز ،— دەپ قاتارلىشىپ كېلىۋاتقان قىزلار خۇددى بايا ئۆزلىرى ئويلىغان ئاخىر زامان يېتىپ كەلگەندەك ، بىر - بىرىنى مەھكەم قۇچاقلاپ تۇرۇپ قېلىشتى .

— بۇ نېمە بالادۇر ؟

— يەر تەۋرەپ ، تاغ ئۆرۈلۈۋاتىدىغۇ دەيمەن ،— دېدى قىزلارنىڭ بىرى .

قاراسلىغان ئاۋاز بېسىلىپ ، بىرئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ، ئالدىدا كېتىپ بارغان قىزلار كەينىدىكىلەرگە :

— مۇز يېرىلىپتۇدەك ،— دېدى چۇرقىرىشىپ .

— مۇز يېرىلىسىمۇ مۇشۇنداق قاتتىق ئاۋاز چىقامدۇ !— دېيىشتى ئارقىدىن كېلىۋاتقان قىزلار ھەيران بولۇپ .

تەبىئەتنىڭ بۇ قىسمىتىدىن قورقۇپ، تېخىمۇ تەشۋىش - قايغۇدا قالغان تۇتقۇنلار ئاللا - توۋا ئوقۇشۇپ، بۇ يەردىن چاپسانراق ئۆتۈپ كېتىشكە ئالدىرىغاندا، ئالدىدا كېتىپ بارغانلار توختاپ قالدى.

— هاي، يەنە نېمە بوپتۇ؟— دەپ سوراشقا باشلىدى كەيىندە كېلىۋاتقانلار.

— مۇز يېرىلغان يەردىن ئۆتكىلى بولمايۋېتىپتۇدەك.

— بىرمۇنچە ئات ۋە ئادەملەر مۇزنىڭ تېگىگە چۈشۈپ كېتىپتۇ! ئاۋايلاپ مېڭىڭلار،— دېگەن گەپ - سۆزلەر تارقىلىشقا باشلىدى. قىزلار يەنە غال - غال تىترىشىپ يىغلىشىپ كەتتى.

بىر - ئىككى گەزدەك كەڭلىكتە يېرىلغان يېرىقتىن ئاتلاپ ئۆتەيلى دېسە، مۇزنىڭ تېگىگە چۈشۈپ كېتەرمىزمىكىن دەپ قورققان قىزلار كەينىگە داجىپ، بىر - بىرىگە يېپىشىپ، خېلى ۋاقىتقىچە تىرەجىشىپ تۇرۇشتى. ئۇلار پەقەت ھەيدەپ كېلىۋاتقان چېرىكلەر دومبىلىرىگە ئۇرۇپ نوقۇشلىغاندىلا ياغلىقلىرىنى بىر - بىرىگە باغلاپ يېرىقتىن سەكرەشكە باشلىدى. بەزىلەر پۇتلىرىنىڭ ئۇچىدا قارنى ئاستا دەسسەپ يېرىققا يېقىنلىشىپ كېلىپ پەسكە قاراپ قوياتتى. ئەمما ئىككى - ئۈچ تېرەك بويى چوڭقۇرلۇقتا ئويۇلغان مۇزنىڭ تېگى كۆرۈنمەيتتى.

بىر - بىرىگە چاپلىشىپ، قورقۇپ تۇرۇپ يېرىلغان مۇزدىن ئۆتكەن قىزلار قانچە ئىلگىرى ماڭغانسېرى ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئاغرىپ - تارتىپ قالغانلىرى بىر - بىرلەپ يىقىلىپ - قوپۇپ كېلىۋاتاتتى. مۇزداۋانغا ئۇلاشقاندىن بېرى نۇزۇگۇم بىلەن بۇۋىئايشەمنىڭ زورلىشى بىلەنلا قاتاردىن

قالماي سۆرىلىپ كېلىۋاتقان گۈلنىسانىڭ ئەھۋالى بارغانسې-
رى ئېغىرلىشىپ كېتىۋاتاتتى . بۇ قىز پۈتنى ئالالماي
سۆرىلىپ ماڭاتتى . ئەمما تاغ سۈيىدىن ئۆتكەندىن بېرى
ئۇنىڭ تېنى ئوتتەك قىزىپ ، تېخىمۇ ھالسىرىماقتا . ئاخىر
ئۇ نۇزۇگۇمغا يالۋۇرۇشقا باشلىدى .
— قىينىلىپ كەتتىڭىز ، ھەدە . ئەمدى بولار ، مېنى
مۇشۇ يەردە تاشلاپ كېتىڭ ، مەن سىزدىن ئۇ دۇنيا ، بۇ
دۇنيا رازى .
— ئەخمەق بولماي ئۇيقۇڭىزنى ئېچىڭ ، بىرئاز ماڭغاند-
دىن كېيىن مۇزداۋاندىنمۇ ئۆتۈپ كېتىمىز ،— دېدى نۇزۇ-
گۇم بەدىنى قىزىغانسېرى ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ ، ئۆزد-
نىڭ نېمە قىلىۋاتقىنىنى بىلمەي جۆيلۈۋاتقان گۈلنىسانى
بەزلەپ . گۈلنىسا بولسا :
— مېنىڭ جېنىمدى قىينىماي مېنى قويۇۋېتىڭلار .
قاغا - قۇزغۇنغا يەم بولسامۇ مۇشۇ يەردە يېتىپ قالاي .
ئەمدى ماڭغۇچىلىكىم يوق . ئۆلۈكۈم تەگرىتاغنىڭ چوققى-
سىدا قالسۇن !— دەپ يۇلقۇناتتى .
ئۇ خېلى يەرگىچە سۆرىلىپ ماڭدى .
كۈن ئۆزىنىڭ نۇرىنى چېچىپ ئېگىز چوققىنىڭ كەيند-
گە مۆكۈشى بىلەن تۇتقۇنلارنىڭ مېڭىشى تېخىمۇ ئېغىرلاش-
تى . ئېھتىمال ، چېرىكلەر مۇنداق شىۋىرغاندا سوزۇلۇپ
مېڭىۋەرسە ، كارۋانلارغا قاراقچىلار ، ئات - ئۇلاغلارغا بۆرد-
لەر ھۇجۇم قىلىشى مۇمكىن دەپ قورقتىمۇ ، ئۇزاققا سو-
زۇلغان سەپنىڭ بېشىنى توختاتتى - دە ، ئۇلارنى بىر يەرگە
دۈگىلەك چەمبەر شەكلىدە يىغدى . سۇرگۇنلەر چۆرىسىگە
كىگىز ئۆي ۋە چېدىرلارنى تىكتى . بۇ ئۆيلەرنىڭ بىر قىس-

ىغا تۇتقۇنلارنى قوي سولىغانداك تىقىپ ياتقۇزدى - دە ، ئۆزلىرى ئۇلاغقا ئارتىپ ماڭغان ئوتۇن - تېزەكلەرنى ئوت قالاپ ئىسسىنىشقا كىرىشتى .

بۇ كېچىسىمۇ سوغۇق ئۆتۈپ كەتكەن گۈلنىسانىڭ تېنى قىزىپ ، تاڭ ئاتقۇچە توۋلاپ ، تۈزۈك ئۇخلىيالمىدى . ئۆمۈر بويى ئاق قار ، كۆك مۇز ئۈستىگە تىكىلگەن كىگىز ئۆيدە يېتىش بۇ ياقتا تۇرسۇن ، ھەتتا ئۇنى كۆرۈپ باقمىغان قىزلارنىڭ بەزىلىرى يۆتىلىپ ، بەزىلىرى توۋلاپ ، يەنە بەزىلىرى سوغۇقتا ئۆزىنى ئىسسىتالماي ئۇششۇپ قالغان پۇتلىرى ئېچىشىپ ئاغرىپ ، ھېچكىمنىڭ كۆڭۈل ئارامى بولمىدى . كېچىسى سوغۇق كۈچەيگەنسېرى قەيەردىدۇر قارسىلداپ مۇز يېرىلاتتى . مۇنداق چاغلاردا قىزلارغا خۇددى ئۆزلىرىنىڭ ئاستىدىكى مۇز يېرىلىۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ ، ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كېتەتتى . ئۇنىڭ ئۈستىگە كۈندۈزى كۆرۈنمىگەن بۆرىلەرمۇ ئەتراپنى بېشىغا كىيىپ يېقىنلا يەردە ھۇۋلىشاتتى . ئۆز ھەلەكچىلىكىدە قالغان تۇتقۇنلار بۆرىلەردىن تېخىمۇ قورقۇپ ، تاڭ ئاتقۇچە كىرپىك قاقماي چىقاتتى .

چېرىكلەر ئەتىسى تۇتقۇنلارنى كۈن چىقا - چىقماستىنلا ئورۇنلىرىدىن تۇرغۇزۇپ ھەيدەپ ماڭدى .

كېچىچە ئاغرىپ ئۇخلىماي چىققان گۈلنىسانىڭ نەپىسى قىسىلىپ ئارانلا دەم ئالاتتى . ئۇنىڭ ئورنىدىن تۇرۇپ مېڭىشى بىر چەتتە تۇرسۇن ، ھەتتا كۆزىنى ئېچىشقىمۇ چامىسى كەلمەي سۇنايلىنىپ ياتاتتى .

— بۇ قىز بەربىر ساقىيىپ كېتەلمەيدۇ . ئۇنىڭدىن كۆرە ئۇ مۇشۇ يەردىلا قالسۇن ، — دېدى چېرىكلەر بۇ قىزنىڭ داۋاندىن چۈشكىچە ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ .

— گۆلنىسانىڭ ئۆلۈكىنى بۆرىلەرگە يەم قىلمايمىز .
قەشقەردىن بىللە چىققاندىن كېيىن ئۆلسەكمۇ بىللە ئۆلە-
مىز . ئۇنىڭسىز بۇ يولدا تالاي دوستلىرىمىزدىن ئاي-
رىلدۇق ،— دېدى نۇزۇگۇم .

— راست دەيدىلا ،— دېدى بۇۋىئايشەم ،— نېمە بولساقمۇ
بۇ قىزنى ئۆزىمىز بىلەن بىللە ئەكېتەيلى .

قىزلارنىڭ بەزىلىرى پەشمىتىنى ، بەزىلىرى باشلىرىدى-
كى ياغلىقىنى يېشىپ ، ئۇنىڭ ئۇستىگە گۈلنىسانى سېلىپ
بىرئاز يەرگىچە سۆرەپ ماڭدى .

يۇقىرىغا ئۆرلىگەنگە قارىغاندا تۆۋەنگە مېڭىش خېلىلا
يېنىك ئىكەن . ئەمدى سوغۇقمۇ سەل پەسىيىپ قالغاندى .

— ئەكەلسىلە ، ئەمدى گۈلنىسانى بىز بىرئاز كۆتۈرەي-
لى ،— دېيىشتى نۇزۇگۇمغا يېقىندىكى قىزلار .

— يول ئازابى — گۆر ئازابى دەپ بىكار ئېيتمىغانىكەن
بۇرۇنقىلار . بىچارە قىزنىڭ شەپەرەڭدەكلا يېنىكلەپ كەتكى-
نىنى ،— دېدى ئۇنى قولىغا ئالغان بۇۋىئايشەم .

تاغ يولى بارغانسېرى تۆۋەنلەپ كېڭەيگەندە قىزلارنىڭ
مېڭىشىمۇ يېنىكلىشىپ قالدى . بۇ تەرەپتىكى تاغلارنىڭ قاپ-
تاللىرىدا قارىغاي بىلەن ئارچىلار كۆپ ئىدى . ھاۋادىن
قارىغايلارنىڭ خۇش پۇراقلىرى دىماغقا ئۇرۇلۇپ تۇراتتى .

— تەسكەيىنىڭ ھاۋاسى باشقىچە بولامدۇ نېمە ؟— دېدى
يەر تۆۋىنىگە ئىتتىك كېتىۋاتقان قىزلار .

چىڭقى چۇش ۋاقتى ، كۈن قىزلارنىڭ دۇمبىلىرىنى
قىزىتماقتا . بەزىلەرنىڭ پېشانىلىرى ، بويۇنلىرى تەرلىمەك-
تە .

— ھەي قىزلار ، ئاۋۇ يەرگە قاراڭلار ! بېھىش دېگەن

مۇشۇمۇ نېمە؟ نېمىدېگەن ياخشى تۇزلەڭلەر! قاراڭلارا،
يايلاقلارنىڭ چىرايلىقلىقىغا...

— خانيايلاق دېگەن يەرلەر مۇشۇ بولسا كېرەك. بىزنىڭ
دادىلىرىمىز پارىڭىنى كۆپ قىلىدىغان يايلاق مۇشۇغۇ دەي-
مەن،— دېدى قىزلارنىڭ بىرى،— ئەنە ئاۋۇنى كۆردۇڭلار-
مۇ، يانباغىردىكى كىگىز ئۆيلەرنىڭ كۆپلۈكىنى.

— ئۇلارنىڭ ئادەملىرى مۇشۇ ياققا قاراپ يۈگۈرۈشۈپ
كېلىۋاتىدۇ.

سۇرگۈنلەر تاغدىن چۈشۈپ يايلاققا ئۇلاشقاندا، ئۇلار-
نىڭ ئالدىغا ئالبانلار يېتىپ كېلىشتى. ئۇلار كىيىملىرى
يىرتىلىپ، چاچلىرى چۇۋۇلۇپ، هالسىزلىنىپ كەتكەن
قىزلارنى كۆرگەندە ئۆزلىرىنىڭ كۆزلىرىگە ئۆزلىرى ئىشەن-
مەي، هەيران بولۇپ تۇرۇپ قېلىشتى.

— ئاينالايىن، ئاناۋ قىز ئۆلىپ قالغانبا نېمىنە؟—
چارۋىچىلار گۈلنىسانى كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان قىزلارغا ئىچى
ئاغرىپ قارايتتى،— ئوبال بولغان ئىكەن بېشاراغا.

— مىناۋ قىزداردىڭ سونى تاستاماي كېلە جاتقانىن كۆر-
دېڭبە،— چارۋىچىلار شۇنداق دېيىشىپ، ئۇلارغا يېقىن كې-
لەلمەي ئۆزئارا سۆزلەشمەكتە.

— قاراغىم، مىناۋ قىزىڭدى بىزگە بېر!— دېدى قىز-
لارنىڭ يېنىغا بىرىنچى بولۇپ يېقىنلاشقان، ئۇچىسىغا ئۇ-
زۇن چاپان، بېشىغا ئاق قالپاق كىيگەن سالاپەتلىك ئادەم.

— نېمە دەۋاتىدۇ؟— دەپ سورىدى نۇزۇگۇم گۈلنىسانى
كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان قىزلاردىن.

— گۈلنىسانى سوراۋاتىدۇ.

— بەرسەك بېرەيلى، قانچە قىلغان بىلەن بۇلارمۇ بىزگە

ئوخشاش مۇسۇلمان ئىكەنغۇ . ئۆلۈپ كېتىپ قالسا نامىزىنى چۈشۈرۈپ كۆمۈپ قويار . رىزقىسى تۈگىمىسە ساقىيىپ قا-لار .

قىزلار داۋاندىن چۈشۈشكە ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن بىر توپ ئالبان يىگىتلىرى گۈلنىسانى ئېلىپ ماڭغاندا سۈرگۈن-لەر ئۇلارنىڭ كەينىدىن زور ئۈمىدتە قارىشىپ قالدى .

تۆتىنچى باب

I

قەشقەردىن پالانغانلارنى ھەيدەپ كەپتۇ دېگەن خەۋەر ئېگىز تاغلاردا ھايات كەچۈرۈۋاتقان چارۋىچىلار بىلەن ئىشلە- رى تۈگەپ قالغان ئىلى تەۋەسىنىڭ دېھقانلىرى ئارىسىغا چاقماق تېزلىكىدە تارقالدى . دەسلەپ بۇ خەۋەرنى «بېھىش بۆشۈكى» دەپ ئاتالغان خانيايلاقتا مال بېقىۋاتقان چارۋىچىلار ئاڭلاپ ، ئاندىن ئۇ تېكەس دەرياسىنىڭ ياقىسىدىكى ۋە كې- گەن ، نارىن ، قارقارا يايلاقلىرىدىكى چارۋىچىلارغا يېتىشكە باشلىدى . ئۇلار ھەر يىلىنىڭ بۇ پەسلىدە مۇشۇ خانيايلاققا كېلىپ قىمىز ئىچىپ ، تاماشا قىلىپ ، ئوغلاق تارتىپ ، ئات - ئۇلاغلارغا ھەر تۈرلۈك ماللارنى ئارتىپ كەلگەن ئەنجانلىق ۋە قەشقەرلىك سودىگەرلەر بىلەن سودا - سېتىق قىلىشاتتى . بۇ يىل بولسا ئۇنداق ئىشلارمۇ يوق .

قەشقەردىكى چىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى جەڭدە جاھان- گىر غوجىنىڭ لەشكەرلىرى يېڭىلگەندىن كېيىن ، ئۇ تەرەپ- نىڭ مال - دۇنياسى بۇلاڭ - تالاڭغا ئۇچراپ ، ئادەملىرى ئىلىغا پالانغاندىن بېرى بۇ يەرمۇ سەل قالايمىقان بولۇپ

قالغانىدى . قەشقەرىيەدە ئىككى يىلغا يېقىن چىڭ سۇلالىسى
ھۆكۈمرانلىرىغا قارشى داۋام قىلغان ئۇرۇش مەزگىلىدە
يۇرتنى ، بالا ـ چاقا ، ئاتا ـ ئانىلارنىمۇ تاشلاپ ، جان ساقلاش
ئۈچۈن باش ئېلىپ چىقىپ كەتكەن بەزى ئادەملەرمۇ ئەمدى
مۇشۇ يايلاقلاردا تىرىكچىلىك قىلىپ يۈرەتتى . ئۇلارنىڭ
بەزىلىرى قالايمىقان پەيتلەردىن پايدىلىنىپ ، بىرئاز پۇل ـ
دۇنيا يىغىۋېلىش مەقسىتىدە ئەنجان ، قوقەنت تەرەپلەردىكى
بازارلارغا بارغىنى بىلەن ئۇ ياقلاردا ئورۇنلىشالماي قاڭقىپ
چىقىپ ، ئوش ، قاراقول ۋە يازدا بۇ تەۋەنىڭ بارلىق ماللىرى
توپلىنىدىغان قارقارا بازارلىرىنى ئايلىنىپ ، ئەمدى خانىياي-
لاقتا كېلىشكەنىدى . ئۇلار بالا ـ چاقا ، ئۆي ـ ماكانىنىڭ
ھەممىسىنى دوغا تىكىۋەتكەن قىمارۋازلاردەك يالاڭتۆش ، بې-
چارە بولۇپ كۆرۈنگىنى بىلەن يازىچە تاپقان دۇنيالىرى كۆپ
ئىدى . تاپقان پۇل ـ دۇنياسىنىڭ ھەممىسىنى بەللىرىگە
باغلاپ ، كېچە ـ كۈندۈز يانلىرىدىن ئايرىماي جېنىنى ساق-
لىغاندەك ساقلاپ يۈرەتتى . بەزىلەر تاپقان دۇنيالىرىنى ئاز
كۆرۈپ ، كۆز كېلىپ ئاق قار ، كۆك مۇزلۇق قىشنىڭ
يېقىنلىشىۋاتقىنىغا قارىماي ، بۇ ئەتراپتىكى ئالبان قازاقلى-
رى ئارىسىدا بىرئاز ئوقەت قىلىۋالماقچى بولۇپ يۈرەتتى .
ئۇلارنىڭ بەزىلىرى مۇزداۋاندىن يالغۇز ئۆتۈپ كېتەيلى دې-
سە ، يازىچە تاپقان ـ تەرگەنلىرىمىزنى قاراقچىلارغا تارتقۇ-
زۇپ قويىمىز دەپ ، خانىيايلاقتا قەشقەرگە ماڭىدىغان چوڭ
كارۋانلارنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ ياتاتتى . لېكىن مۇزداۋان
ئارقىلىق ئىلى تەۋەسىگە پالانغان نەچچە مىڭلىغان ئادەمنى
ھەيدەپ كېلىۋاتقان چېرىكلەر ئۇلارنىڭ سەپىرىنى خېلى كۈن-
گە كېچىكتۈرۈپ قويغانىدى .

تۇتقۇنلار تاغدىن چۈشكەندە ئۇلارنىڭ قېشىغا بۇ يەردىكى
قازاق ، ئۇيغۇرلارغا قوشۇلۇپ جاھاندارچىلىق قىلىپ يۈرگەن
قەشقەرلىك سودىگەرلەرمۇ يۈگۈرۈشۈپ كېلىۋاتاتتى .
كۆڭلەكلىرى يىرتىلىپ ، پاچاقلىرىنى تاشلار سىزىپ
يارا قىلىپ ، كىيىملىرىگە ، ئۇزۇن چاچلىرىغا ئارچا ۋە تې-
ۋىلغا يوپۇرماقلىرى چاپلىشىپ كەتكەن تۇتقۇنلار داۋاندىن
چۈشكىچە ھېرىپ ماغدۇرسىزلىنىپ كەتكەنلىكتىن چىرايلى-
رىمۇ سولغان گۈلدەك غەمكىن ئىدى .
تۇتقۇنلار يايلاقتىكى گىلەمگە ئوخشاش تەكشى ئۆسكەن
چىم ئۈستىدە ئويناپ يۈرگەن باللارنى كۆرۈپ ، ئۆزلىرى-
نىڭ قەشقەردە قالغان قېرىنداشلىرىنى ئەسلەپ سېغىنىشلى-
رى كۈچەيدى . ئەمدى ئۇلار پۇتلىرىنى غاجاپ قانىتىۋەتكەن
ئاياغلىرىنى سىلىپ يالاڭ ئاياغ مېڭىشتى .
— قەشقەر تەرەپنىلا ياخشى دەپ يۈرسەك بۇ يەرلەرنىڭ
تەبىئىتىمۇ گۈزەل ئىكەنغۇ ،— نۇزۇگۇم كۆك چىمەن ئۈس-
تىدە چېلىشىپ ئويناۋاتقان باللارغا ، قۇرا - قۇرا قويلارنىڭ
مەرىشىپ يۈرگىنىگە زوقلىنىپ قارىماقتا .
— ئەرلىرىمىز ئېشەكلەرگە يۈك - تاقىنى ئارتىپ ، بۇ
ياقلاردا جاھاندارچىلىق قىلىپ يۈرگىنى بىكار ئەمەس ئوخ-
شايدۇ . بۇ يەرلەردە مال دېگەن سايىنىڭ تېشىدىنمۇ كۆپكەن-
غۇ ،— دېدى تاغ قاپتاللىرىدىكى يەرنىڭ يۈزىنى كۆرسەتمەي
يېيىلىپ يۈرگەن ماللارنى كۆرگەن ئاياللار .
— كۆردۈڭلارمۇ ئاۋۇ چەتتىكى كىگىز ئۆيلەرنىڭ چى-
رايلىقلىقىنى ، ئېھتىمال ، ئۇ ئۆيلەردە بۇ ياقتىكى ئادەملەر-
نىڭ بايلىرى تۇرسا كېرەك ،— نۇزۇگۇم ئۆپچۆرىسىدىكى
نەرسىلەرنى قىزلارغا بىر - بىرلەپ كۆرسىتىپ سۆزىنى

داۋام قىلدى ،— قاراڭلار ، ئاۋۇ كۆك چىمەنلىكتە كىملەردۇر چاي قايناتىپ يۈرىدۇ . ئۇلارنىڭ ئىچىدە بىزنىڭ يۇرتنىڭ ئادەملىرى بارمۇ نېمە ؟

ئىلى تەۋەسىگە ئۆتكەندىن بېرى بۇ دۇنيادىن ۋاز كەچ-كەندەك ئەتراپتىكى ھەممە نەرسىگە بىپەرۋا قاراپ كېلىۋاتقان بۇۋىئايشەم دوستىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىسىمۇ ، ئۇنىڭغا ئانچىۋالا ئېتىبار بەرمەي ، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ كېتىۋاتاتتى .

— ھەي بۇۋىئايشەم ، ئاۋۇ ئوت قالاۋاتقان ئىمىنئاخۇنكام ئەمەستۇر ؟··· مېڭىش - تۇرۇشلىرى قۇيۇپ قويغاندەكلا ئوخشايدىكەنا ،— دېدى نۇزۇگۇم تۇيۇقسىزلا .

ئالتە - يەتتە ئايدىن بېرى خەت - خەۋەرسىز كەتكەن ئېرىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغاندا ، بۇۋىئايشەم يۈزىنى يېپىپ تۇرغان قويۇق قارا چېچىنى ئالىقىنى بىلەن كەينىگە قايرىۋې-تىپ ، بېشىنى دەس كۆتۈرۈپ ئوت كۆيۈۋاتقان تەرەپكە قارى-دى . راستتىنلا ئوت قالاپ ، چاي دەملەپ يۈرگەن ئادەم ئېرى ئىمىنئاخۇننىڭ ئۆزىلىكەنغۇ . ئادەم دېگەن مۇنداقمۇ ئوخشىشىپ كېتەمدۇ . بويىمۇ ئىمىنئاخۇندەك پاكار ، بۇرۇ-تىمۇ كىچىك ئاغزىنى يېپىپ تۇرىدۇ . ئۇچىسىغا كىيىۋالغان يەكتىكى بىلەن لاتا بەلۋېغىمۇ شۇنداق ئوخشاش . ئۇنىڭ سەل ئالدىغا ئېڭىشىپ تۇرغان بويىمۇ ، بويىنىنى بىر يېنىغا قىسىپ تۇرۇشىمۇ ، بادامدوپپىسىنى چوققىسىغىراق تارتىپ كىيد-شىمۇ بەئەينى ئىمىنئاخۇنغا ئوخشايدۇ .

— ياق ، بىزنىڭكىلەر ئەنجان تەرەپكە كەتكەن ، بۇ ياقلاردا نېمە قىلسۇن ،— دېدى بۇۋىئايشەم ئوت قالاۋاتقان ئادەمنى ئېرىگە ئوخشاتسىمۇ ، كۆڭلىدە پەيدا بولغان مېھىر ھاياجىنىنى بىردىنلا ئىزھار قىلىشقا پېتىنالماي .

— جاھانگىر غوجا يېغىلىقىدىن كېيىن مانجۇ چېرىكلىرى ئەنجانلىقلارنى قەشقەرگە يولاتمايدىغان بولدى ئەمەسمۇ، شۇڭا سىلەرنىڭ ئۆيدىكىلەر يۇرتقا قايتالماي، مۇشۇ تەرەپلەرگە كېلىپ قالدىمىكىن دەيمىنا.

— بەلكى...

بۇۋىئايىشەم دوستىنىڭ كۆزىچە بۇ كىشىگە ئانچىۋالا ئەھمىيەت بەرمىگەندەك قىلىسىمۇ، لېكىن كۆڭلى داۋالغۇپ، يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلىپ قالغاندەك بولدى.

— قەشقەردىكى خەقلەر ۋەتەن ئۈچۈن جېنىنى پىدا قىلىپ، يۇرتتا قان تۆكۈۋاتقاندا، مېنىڭ ئېرىم بۇ يەردە بىرىنىڭ ئوتىنى قالاپ، خىزمىتىنى قىلىپ نېمە بوپتۇ! — دېدى بۇۋىئايىشەم ئابرۇيىنى چۈشۈرگىسى كەلمەي.

— ھە، ھەممىلا ئادەم سىلىگە ئوخشاش ئويلايدىغان بولسا، بىز بۇ ياقلاردا سەرسان بولۇپ يۈرەتتۇقمۇ. بەزىبىر كىشىلەرنىڭ ئانا يۇرت، بالا-چاقىلىرىدىن كۆرە، بەللىرىدىگە باغلىۋالغان پۇللىرىنى ئارتۇق كۆرگەچكە مۇشۇ كۈنلەرگە قالدۇق-دە.

بۇۋىئايىشەم كەينىدە كېلىۋاتقان جۇۋاننىڭ ئېيتقان بۇ سۆزلىرىدىن كېيىن، ئوت قالاۋاتقان ئادەمنى ئۆز ئېرىم دېيىشكە ئىزا تارتقاندەك، ئۇنىڭغا يېنىپ قارىمىدى. ئەكسىچە، ئۇ ئادەم زادى مېنىڭ ئېرىم بولمىسىدى دەپ تىلەۋاتاتتى.

— ھەي، بۇۋىئايىشەم، راستىنلا ئاۋۇ ئادەم ئىمىنئاخۇنكام ئوخشايدۇ جۇمۇڭ، — دېدى نۇزۇگۇم، — يۈرۈش-تۇرۇشلىرى ھەقىقەتەن ئۆزى، چاقىرىپ باقايمۇ؟

— يوق گەپنى قىلمىسىلا.

بۇۋىئايشەمنىڭ يا ياق ، يا ھە دېيىشىگە قارىمايلا نۇزۇ-
گۇم ۋارقىرىۋەتتى .
— ئىمىنئاخۇنكا ، ھاي ، ئىمىنئاخۇنكا !... — ئۇ چې-
رىكلەرقوللىرىنى جونۇپ تىللىغىنىغا قارىماي ئۆزلىرىدىن
قىرىق - ئەللىك قەدەم نېرىدا ئوت قالاۋاتقان ئادەمنى قول
پۇلاڭلىتىپ چاقىردى .
— ئىمىنئاخۇن ، سېنى چاقىرىۋاتىدۇ ، ئاۋۇ چىرايلىق
چوكان سېنى تونۇيدىغان ئوخشايدۇ ، — دېدى ئوت قالاۋاتقان
ئادەمنىڭ قېشىغا كەلگەن كىشى ، — يۇرتۇڭدىن قېرىنداشلى-
رىڭ كېلىۋاتسا بېشىڭنى كۆتۈرەي دېمەيسەنغۇ ؟ !
پەقەت شۇ چاغدىلا ئوت قالاۋاتقان ئادەم قولىنى ئالدىغا
تارتىۋالغان پەشتامىسىغا سۈرتۈۋېتىپ :
— مېنى چاقىرىۋاتامدا ؟ — دەپ ھەيران بولغاندەك بىر
پەس تېڭىرقاپ تۇردى - دە ، ئاندىن ئاستا مېڭىپ يولدىن
ئۆتۈپ كېتىۋاتقان تۇتقۇنلارغا يېقىنلىدى .
ياق ، نۇزۇگۇم خاتالاشماپتۇ ! ئۇلارغا قارشى كېلىۋاتقان
راستىنلا بۇۋىئايشەمنىڭ ئېرى ئىمىنئاخۇن ئىكەن .
— راستىنلا ئىمىنئاخۇنكامكەنغۇ ! — دېدى نۇزۇگۇم
يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئادەم قەشقەردىكى قوشنىسى ئىكەنلىكى-
گە كۆزى يېتىپ .
چارۋىدارلارنىڭ ئوتىنى قالاپ يۈرگەن بۇ ئادەمنىڭ ئۆز
ئېرى ئىكەنلىكىنى بىلگەن بۇۋىئايشەم ئىككى ئالىقىنى بىلەن
يۈزىنى يېپىپ ، ئۈنىنى چىقارماي يىغلىۋەتتى . چىرايىنى
ئېرىگە كۆرسەتكۈسى كەلمەي بۇقۇلداپ يىغلاۋاتقان بۇ جۇۋان-
غا باشقىلارمۇ گەپ قىلمىدى . ئۇلارغا يېقىنلاپ كەلگەن
ئىمىنئاخۇن نۇزۇگۇمنى تونۇپ ھەيران بولدى .

— هوي ، نۇزۇگۇممۇ سىلە ؟... سىلى قانداقلارچە بۇ-
لارغا قوشۇلۇپ قالدىلا ؟— دېدى ئۈنلۈك هالدا . ئۇ ئاتاۋۇل
ئىسسىلىك قېرى پەنسادىنىڭ قىزىنى كۆرگىنىگە ئىشەنمەيۋاتـ-
قاندەك ياقىسىنى تۇتۇپ سورىدى ،— يائاللا ، سىڭلىم ، سىـ-
لىنى راست كۆرۈۋاتىمەنمۇ ، يالغانمۇ ؟ ئەلە - مەلە قانداق ،
تىنچلىقمۇ ؟

— تىنچلىق . ئۆزلىرى بۇياقلارغا قانداق كېلىپ قالدى-
لا ، ئىمىنئاخۇنكا ؟— سورىدى نۇزۇگۇممۇ بۇ ئادەمنى ئۇچ-
رىتىپ قالغىنىغا هاياجانلىنىپ .

— هاياتنىڭ گەردىشى شۇنداق ئىكەن - دە ، سىڭ-
لىم ،— دېدى ئۇ تۇتقۇنلارغا يېقىنراق بارالماي .

بۇ ئىككىسىنىڭ سۆزلىشىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ كېلىۋاتـ-
قان بۇۋىئايىشەم ، گويا ئېرىنىڭ ئۈنىنى ئاڭلىماي دېگەندەك ،
چېكىلەپ تېڭىۋالغان ياغلىقىنى چۇشۇرۇپ قولىقىنى ياپتى .

— بىز بىلەن بىللە كېتىۋاتقانلار ئارىسىدا بۇۋىئايىشەممۇ
بار !— دېدى نۇزۇگۇم باياتىن ئۇنىڭغا ئاساسىي ئادەمنى كۆر-
سىتىشنى ئۇنتۇپ قالغىنىنى ئەسلەپ .

— بۇۋىئايىشەم ؟ !— ئىمىنئاخۇن بۇ ئىسىمنى ئاڭلاپ
سەل مەڭـدەپ قالدى - دە ، ئاندىن ،— قېنى بۇۋىئاي-
شەم ؟— دەپ ۋارقىراپ تۇتقۇنلارغا تېخىمۇ يېقىنلاپ كەلدى
ۋە ئۇيقۇسىدىن بىمەزگىل ئويغانغان ئادەمدەك تېنەپ - تەم-
تىرەپ نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى .

— ئايىشە ، هاي بۇۋىئايىشە ، سەن نەدە ؟

— ئەنە ، نۇزۇگۇمنىڭ قېشىدا كېتىۋاتامدۇ ؟— دېدى
قىزلار .

— مانىغۇ !— نۇزۇگۇم يۈز - كۆزىنى ياغلىقى بىلەن

پۈركەپ يېپىۋېلىپ، ئىتتىك كېتىپ بارغان جۇۋاننى شەرەت قىلىپ كۆرسەتتى. ئىمىنئاخۇن دەرھال ئايالىنى تونۇدى.

— ھەي، بۇۋىئايشەم، بېشىڭنى كۆتۈرسەڭچۇ! بۇ مەنغۇ، جېنىم. سېنى كۆرمىگىلىمۇ بىر تالاي ۋاقىت بولۇپ كېتىپتۇ.

بۇۋىئايشەم قۇلىقىنى تېخىمۇ قاتتىقراق يېپىپ ئۈنلۈك يىغلىدى.

— كۆڭلۈڭنى بۇزمىغىنا، بۇۋىئايشەم. مانا مەن تىرىكقۇ، ماڭا قارىساڭچۇ، جېنىم، — ئىمىنئاخۇننىڭ ئاۋازى يىغا ئارىلاش ئاڭلاندى.

— مۇنداق تىرىك يۈرگەندىن ئۆلۈپ كەتكەنلىرى ياخشى ئەمەسمىدى، — دېدى بۇۋىئايشەم بېشىنى كۆتۈرمەي.

— ۋۇي، ماۋۇ خوتۇن نېمە دەيدۇ. مەن سېنى ئوبدانراق بېقىش ئۈچۈن جاھاندارچىلىق قىلىپ يۈرىمەنغۇ...

بۇۋىئايشەم بايا خوتۇنلار بىلەن ۋەتەن، يۇرت، ئەرلەر توغرۇلۇق قىلىشقان پاراڭلىرىنى ئېسىگە ئالدىمۇ ياكى بارلىق قەشقەر خەلقى ئانا يۇرتنى دەپ قان تۆكۈپ، جەڭ قىلىۋاتقاندا ئېرىنىڭ پۇل تېپىش ئۈچۈن بۇ تەرەپلەرگە كېلىپ، خەقلەرنىڭ مېلىنى بېقىپ، ئوتنى قالاپ يۈرگىنى جېنىغا پېتىپ كەتتىمۇ، شۇنچە ۋاقىتتىن بىر ئەركەك دىدارى بولسا شۇنىڭ بىلەن كېتىشكە تەييار تۇرغاندەك كۆرۈنگىنى بىلەن ھازىر يەتتە يىل ئۆي - ئوچاقلىق بولغان ئېرىگە قاراپمۇ قويمىدى.

— نېمانچە يىغلايسەن، بۇۋىئايشەم؟ تەقدىر شۇنداق ئىكەن. بېشىڭنى كۆتۈرگىنە، سېنى قانداق بولسىمۇ قۇتۇلدۇرۇپ كېتىمەن. پۇلغا سېتىۋېلىش كېرەك بولسا سېتىـ

ۋالغۇچىلىكىم بار . پۇل دېگەن مانا !— ئىمىنئاخۇن يازىچە تاپقان تاپاۋىتىنى چىگىپ ، باغلىۋالغان بەلۋېغىنى كۆرسەت- تى ،— مېنى ئوقەت قىلماي بىكارغا لەلەگلەپ يۈردى دەپ قالما .

— ئەمدى ئۇ تاپقان پۇللىرىنى چېكىلىرىگە تېگىۋالسى- لا .

— مۇنۇ نېمە دەۋاتىدۇي ، خالايىق ! بۇۋىئايىشەم ، ئەگ بولمىغاندا خۇدادىن قورقساڭچۇ !

ئىمىنئاخۇن ئايالىغا گەپ قىلمەن دەپ پات - پاتلا چۆپلەرگە پۇتلىشىپ يىقىلىپ چۈشەتتى - دە ، ئاندىن يەنە تۇرۇپ ماڭاتتى . ئايالىغا قاتارلىشىپ يېتىپ كەلگەندە ، نەي- زىسىنى تەڭلەپ ، يېقىن كەلتۇرمەيۋاتقان چېرىكلەرگە : «مۇ- نۇ مېنىڭ خوتۇنۇم !» دەپ بۇۋىئايىشەمنى شەرەت قىلىپ كۆرسىتەتتى . بۇۋىئايىشەم بولسا ئۇنىڭغا يۈزىنى كۆرسەتمەي يىغلاپ كېلىۋاتاتتى .

— نۇزۇگۇم ، سىڭلىم ، بىزنىڭ ئۆيدىكىلەرگە بىر نەر- سە دېسىلىچۇ . ئۇنىڭغا نېمە بولغان . كېرەك بولسا كۆرەگە- چە بىللە بېرىپ ، جىياڭجۈن جانابلىرىغا يامبۇ تۆلەپ ئۇنى قايتۇرۇۋالغۇچىلىكىم بار ، — دېدى ئىمىنئاخۇن نۇزۇگۇمغا يالۋۇرۇپ .

— مەن نېمە دەيمەن ، ئىمىنئاخۇنكا . بۇ يەرلەرگە كەل- گۈچە بۇۋىئايىشەم ئاز جاپا تارتتى دەمدىنلا . بەلكى سىلىنى كۆرگەندە شۇ ئېغىر كۈنلەر ئېسىگە چۈشۈپ كەتكەندۇر .

— هەي ، خوتۇن ، ئاغزىڭغا بېقىپراق سۆزلە جۇما !— دېدى بۇۋىئايىشەمگە ئەرلىك غۇرۇرى قوزغىلىپ كەتكەن ئى- مىنئاخۇن .

— هه ، نېمه ، يالغانمۇ ، كۆرۈپ قالغاچقىلا جېنىم ، ئېيىم ، خوتۇنۇم دەپ ۋارقىرىغانىنىڭ نېمە كېرىكى ؟ سىلىگە خوتۇن كېرەك ئەمەس ، مال - دۇنيا بولسىلا بولدى ! خوتۇن كېرەك ئادەم بالا - چاقىسىنى تاشلىۋېتىپ ياقا يۇرتلاردا يۈرمەيدۇ . سىلىگە بۇۋئايىشەم كېرەك بولسا نېمىشقا قەش-قەردىكى چاغدا ئېلىپ قالمىدىلا . خۇدانىڭ كۆزى بولسا بىزگە ئوخشاش ئاجىزلارنى ئەر ، سىلىگە ئوخشاش ئەرلەرنى خوتۇن قىلىپ يارىتاتتى . ئەركەك بولغان بولسىلا ، يۇرتىنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە نەدىتىلە ؟

— هاي ، شۇنچىلىكمۇ قاتتىق گەپلەرنى قىلغانلىرى نې-مىسى ؟— دەپ رەنجىگەن بولدى بىللە كېلىۋاتقان خوتۇنلار-دىن بىرى .

— يالغانمۇ ، بۇ ئادەم ئۇنى كۆرۈپ قالغاچقىلا جېنىم خوتۇنۇم دەپ خېرىدارلىق قىلىۋاتىدۇ ،— دېدى يەنە بىر ئا-يال .

خوتۇنلارنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ ، ئۇلارنىڭ ئاغزىدىن چىققان گەپلەرنى ئاڭلاپ ئۈمىدسىزلەنگەن ئىمىنئاخۇن ئى-چىدە غودۇڭشىپ بىرنەرسىلەرنى دېدى - دە ، پۇتىدا ماغدۇ-رى قالمىغاندەك ، مېڭىشنى سەل ئاستىلاتتى .

بۇۋئايىشەم تېخىچىلا ئىككى قولىقىنى مەھكەم يېپىپ بېشىنى كۆتۈرمەي كېلىۋاتاتتى . ئىمىنئاخۇن تۇتقۇنلارغا ئە-گىشىپ ، خانيايلاقنىڭ يېرىم يولىغىچە كەلدى - دە ، ئاندىن ئايالىنىڭ ئىچىگە ئېرىمەيدىغان مۇز ئوراپ كەتكىنىگە كۆزى يەتتىمۇ ياكى بېشىغا باشقا ئوي كەلدىمۇ ، ئاستا - ئاستا كەينىگە چېكىنىپ قېلىۋەردى . بۇنى كۆرگەن بەزى خوتۇن-لار : «بەلكى ئۇ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى خانيايلاققا يىغىپ

توپلىغان مال ـ دۇنياسىدىن قىيمىغاندۇر ، بەلكى شۇلارنى
بىر تەرەپ قىلىۋېتىپ ، كەينىمىزدىن قوغلاپ يېتىپ كېلەر »
دېيىشتى .

تۇتقۇنلار خېلى يەرگىچە بۇۋىئايشەمنىڭ پارىڭىنى قىلىـ
شىپ ماڭدى ـ دە ، ئاندىن بۇ تەۋەنىڭ تەبىئىتىگە ھەيران
بولۇشۇپ ، ئالدىدىكى تېپىشماققا ئوخشاش تەقدىرى ھەققىدە
پاراڭ سېلىشقا باشلىدى . ئۇلار ئۆز يوللىرىدا ئۇچراشقان
ھەربىر نەرسىگە «بەلكى بىزنىڭ بارار جايىمىز مۇشۇمىـ
كىن » دېگەندەك قارىشاتتى . بۇۋىئايشەم بولسا خانىيايلاقتىن
ئۆتۈپ كەتكۈچە بېشىنى كۆتۈرمەي جىم ماڭدى . ئۇ ھاياتىدا
ئۇچرىغان جاپالارغا بەرداشلىق بېرىپ ، ئۈمىد قىلغان ئېرىـ
نىڭ ئەھۋالى بايىقىدەك بولغاندىن كېيىن ، ئەمدى ھېچكىمـ
دىن ھېچنېمىنى ئۈمىد قىلماي كېتىۋاتاتتى . سەپەرداشلىرى
بولسا ئۇنى ئۆز ھالىغا قويۇپ ، خېلى ۋاقىتقىچە گەپ ـ سۆز
قىلمىدى . قىزلار بۇ جۇۋاننىڭ ئۆز كۆڭلىنى ئۆزى بەزلىـ
شىنى مۇۋاپىق كۆردى .

II

سۇرگۇنلەر شاتۇ دېگەن مەھەللىدىن ئۆتۈپ ، تەڭرىتاغـ
نىڭ تەسكىيىدىكى تېكەس ۋادىسىغا ئۇلىششى بىلەن قەشـ
قەردىن مىڭلىغان خوتۇن ـ قىزلارنى پالاپ كېلىۋاتقۇدەك
دېگەن خەۋەر موڭغۇلكۇرە ئەتراپىدىكى موڭغۇل ئاۋۇللىرىغا
تېز تارقالدى . بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ باشلىرىدا ئۇزۇن بىر ـ
ئىككىدىن ئۆرۈم چېچى بار ، بەللىرىگە باغلىغان يېشىل ،

هال ، قىزىل ، قارا بەلۋاغلىرىغا ئاتنىڭ قۇيرۇقىدىن ياسال-
غان يەلپۈگۈچ ۋە تاماكا خالتىلىرىنى قىستۇرۇپ ، ئېركە-
گە* راسا تويۇپ چالۋاقىغان موڭغۇللار كېلىشمەكتە ئىدى .
ئاتلىرىغا سىڭايان مىنىشۋالغان موڭغۇل بەگلىرىنىڭ بەزد-
لىرى پالىنىپ كېلىۋاتقان بۇ قىز - چوكانلار ئارىسىدىن
خوتۇن قىلىشقا ،بەزىلىرى قۇل ئورنىدا ئىشلىتىشكە لايىقلى-
رىنى سېتىۋېلىشقا ئالدىرايتتى . ئۇلار پالانغان بۇ سۇرگۇن-
لەرنىڭ ئىلى تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىشىدىن بۇرۇن ئۆزلىرى
كۆڭلىگە پۈككەن چىرايلىقلىرىنى ئامبالغا ئېيتىپ ، ئۇنىڭ
ئاغزىنى مايلىۋېتىشنىڭ كويىدا ئىدى .
تۇتقۇنلار قارلىق ئېگىز تاغلاردىن يىراقلىشىپ ، تېكەس
ۋادىسىنى ياقىلاپ ماڭغانسېرى باش - ئۇچى يوق چەكسىز
دالا باشلاندى . بۇ دالا يوللىرى بىلەن ئۆزلىرىنى نەگە ئاپىرد-
دىغىنىنى بىلمەيدىغان قىزلار كۆز ئالدىدا كۆكىرىپ تۇرغان
بىرەر دەرەخلىك جاي كۆرسىلا ، بارار جايىمىز شۇ ئوخشايدۇ
دېيىشىپ ، ئاشۇ تەرەپكە تەلمۈرۈشۈپ قارايتتى . چېرىكلەر
ئۆزلىرىنى مۇنداق يەرلەردە توختاتمىغاندىن كېيىن ئۈمىد-
لىپ قالاتتى - دە ، يەنە بوينىغا ئارغامچا سېلىپ سۆرىگەن-
دەك ئىختىيارسىز ئىلگىرىلەيتتى . بەزى قىزلار : «ئەمدى
قانچە جاپا تارتساقمۇ يولدا تارتقان جاپايىمىزچىلىك بولار »
دېسە ، يەنە بىرلىرى : «ئالدىرىماڭ ، كۆرىدىغان كۈنىمىز
ئەمدى باشلىنىدۇ . ئىلگىرى قانچە قىيىنچىلىق بولسىمۇ
مەدەت بولغۇدەك يۇرتىمىز بار ئىدى . ياقا يۇرتلاردا بىزگە
كىم يار - يۆلەك بولسۇن ، قايغۇ - ھەسرەت دېگەننىڭ چوڭى

* ئېركە— موڭغۇللارنىڭ سۇتتىن چىقىرىدىغان يەرلىك ھارىقى .

ئەمدى بىر ـ بىرىمىزدىن بۆلۈنۈپ كەتكەندىن كېيىن باشلى-
نىدۇ » دېيىشەتتى .

تۇتقۇنلار ئىلى ۋادىسىغا ئۆتۈشى بىلەن شىمال تەرەپتە
قەد كۆتۈرگەن جۇڭغار تاغلىرىنى كۆرۈپ «ئەمدى ئاشۇ
قارلىق تاغلارنى بېسىپ ئۆتىمىزمىكىنە ؟ » دېگەن ئويغا كەل-
دى . ئىككى تاغنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىلى ۋادىسىنى قاق ئوتتۇ-
رىدىن بۆلۈپ ، كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقا ئېقىۋاتقان يىراق-
تىكى دەريانى كۆرۈپ ، ئۇلارنىڭ تەشۋىش ـ ئەندىشىسى تې-
خىمۇ كۈچەيدى . ئۇلار ئىلى تەۋەسىگە ئۆتۈشى بىلەن قارا
رەختتىن جىيەك تۇتۇلغان ئاق مالىخاي كىيگەن ئۇيغۇرلار-
نىڭ ئۆزلىرىگە يېقىن كېلىشىدىن قورقۇپ ، قايغۇ ـ ھەس-
رەتلىرىگە ئورتاقلىشالماي يۈرگىنىنى ھېس قىلىپ :

— بۇلارنىڭمۇ ھالى خاراب ئوخشىمامدۇ ؟— دېيىشتى .
دېمىسىمۇ كىيىم ـ كېچەكلىرى يىرتىلىپ ، ئەتىدىن ـ كەچ-
كىچە ئېتىزدا ئىشلىگىنى ئۇچۇن چىرايلىرى قارىداپ كەت-
كەن بۇ ئادەملەر بىر ـ بىرىدىن جۇدەڭ ۋە روھسىز ئىدى .
ئۇلارنىڭ بۇ ئېچىنىشلىق ھالىنى كۆرگەن نۇزۇگۇم بىر
دەقىقە ئۆزىنىڭ ئېغىر قىسمىتىنى ئېسىدىن چىقىرىپ :
«مانجۇ ئەمەلدارلار بۇ يەردىكى خەلقلەرنىمۇ قۇل ئورنىدا
ئىشلىتىپ قاق ئۇستىخانغا ئايلاندۇرۇپتۇ . زادى بۇ زامان
نېمە بولۇپ كېتىپ بارىدىكىنتاڭ . ئەسىرلەر بويى مانجۇ
خاندانلىقىغا بويسۇنماي كېلىۋاتقان قەشقەرىيىدىكى خەلقنىڭ
ئەھۋالى بولسا ئەنە . بۇ ياقتىكىلەرنىڭ ئەھۋالى مانا . شۇ
چاغدا بىزنىڭ ئارىمىزدا مويۇنچۇرغا ئوخشاش دۇنيانى زىلزى-
لىگە كەلتۈرىدىغان باتۇرلارنى تۇغىدىغان خوتۇنلار ياكى ئۇ-
نىڭغا ئوخشاش شىر يۈرەك يىگىتلەر يوقمىكىنە » دېگەنلەرنى

ئويلىدى .
خۇددى نۇزۇگۇمنىڭ ئويىنى بىلىۋالغاندەك :
— مۇشۇنداق ۋەيرانچىلىقلارغا ئۇچراۋاتقان خەلقىمىزنى قۇتقۇلدۇرۇپ ، ئازادلىققا باشلىغۇدەك بىرەر قەيسەر تېپىلماسمۇ ؟— دەپ سورىدى قىزلاردىن بىرى .
— تېپىلىشىغۇ تېپىلىدۇ ، ئەمما يالغۇز ئادەمنىڭ نېمىگە چامى يەتسۇن . ئەڭ ئالدى بىلەن خەلقىمىز ئۇيۇم بولۇپ ، بىر ياقىدىن باش ، بىر يەڭدىن قول چىقىرىشى لازىم . ئەلۋەتتە ، شۇ چاغدا غەلىبىگە ئېرىشىش مۇمكىن .
— قاچان شۇنداق ئۇيۇم بولىمىزكىنتاڭ . بىرىمىز بىر ئىش باشلىساقلا ، ئىككىنچىمىز ئۇنىڭغا چالما ئېتىپ ، چەتكە تارتىمىز ،— دېدى نۇرنىسا سۆزگە ئارىلىشىپ .
ئۇلار بۇ چاغدا شىۋاق ئۆسكەن دۆڭنىڭ قاپتىلىدا كېلىۋاتاتتى . نۇزۇگۇمنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان قىزلار پۈتلىرىنىڭ ئاغرىپ ، ھېرىپ كەتكەنلىرىنى ئۇنتۇپ قېلىشتى . ئەمدى ئۇلارنىڭ ھەرقايسىسى ئۆز ئوي - خىياللىرى بىلەن بەند ئىدى .
بۇ يەردىكى يولنىڭ توپىسىنى يازدا ياغقان يامغۇرلار ئېقىتىپ ، پەقەت قۇم - شېغىللىرىلا قالغان ، بەزى يەرلەرنى ئادەم ئۆتكۈسىز يار ئېلىپ كەتكەنىدى . تۇتقۇنلار قىينىلىپ يۈرۈپ بۇ يەرلەردىنمۇ ئۆتتى .
ئۇلار قاپتاللاردىكى يېزىلاردىن تۆۋەنلىگەنسېرى ، دالانىڭ ئۇيەر - بۇيېرىدە دېھقانلارنىڭ چوقچىيىپ تۇرغان كەپىلىرى كۆرۈندى . ئەسىرلەر بويى سۇ كۆرمەي چاك - چاك يېرىلىپ ، قاغجىراپ ياتقان شورتاڭ يەرلەر بىلەن كېلىۋاتقان سۇرگۇنلەر بۇ كەپىلەرنى كۆرۈپ ، ئىختىيارسىز ئۇسساپ ،

يېرىلىپ كەتكەن كالپۇكلىرىنى يالاپ قويااتتى . چۈنكى بۇ كەپىلەرگە يېقىنلاشقانسېرى دالا شامىلى ئۇچۇرۇپ كەلگەن قوغۇنلارنىڭ خۇش پۇرىقى ئۇلارنىڭ دىماغلىرىغا ئۇرۇلغاندى . سۇرگۇنلەرنى مۇھاپىزەت قىلىپ كېلىۋاتقان چېرىكلەر بولسا ، مال قورۇسىغا ھۇجۇم قىلغان بىر توپ بۆرىلەردەك قوغۇنلۇقلارغا بېسىپ كىرەتتى - دە ، بىر پەسنىڭ ئىچىدىلا يېگىنىنى يەپ ، يېمىگىنىنى دەسسەپ ، چېقىپ ۋەيران قىلىۋېتەتتى . چېرىكلەرنىڭ بۇ ۋەھشىيلىكلىرىگە ئىلاجسىز سەۋر قىلىپ تۇرغان قوغۇنچىلار نېمە قىلىشىنى بىلمەي ، گويا ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ قويغان ئادەملەردەك باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ شۈك تۇرۇشقا مەجبۇر ئىدى . ئۇلار يازىچە قىلغان مېھنىتىنىڭ ھوسۇلىنى ئەمدى يىغىشتۇرغىلىۋاتقاندا ، قۇيۇنتازدەك پەيدا بولغان چېرىكلەرنىڭ قوغۇن - تاۋۇزلارنى خانىۋەيران قىلىۋەتكىنىگە ئىچ - ئىچىدىن نەپرەتلىنەتتى . نۇزۇگۇم ئۆزلىرىدىن ئانچە يىراق ئەمەس يەردە كەتمىنىگە تايىنىپ تۇرغان دېھقاننىڭ غەمكىن ھالىتىنى كۆرۈپ :

— چېرىكلەر بۇ بىچارىنىڭ قوغۇن - تاۋۇزىدىن ھېچنېمىنى قالدۇرمىدى . ئەمدى ئۇ قارا قىشتىن قانداقمۇ چىقار ،— دېدى ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىپ .

— شۇنى دېسىلە ، بۇ قايغۇ - ھەسرەت بىزگىلا كەلدىمىكىن دېسەك ، بۇ ياقتىكى ئۇيغۇرلارنىڭ بېشىدىمۇ يېتىپ ئاشقۇدەك بار ئوخشايدۇ .

قىزلار بىر تالاي يەرگىچە يولدا ئۇچراشقان ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ ھاياتى ھەققىدە پاراڭ سېلىپ مېڭىشتى .

— بۇ يەردىكى مانجۇ ھۆكۇمرانلار ۋە ئۇلارنىڭ يالاقچى-

لىرى ئات ئۈستىدە ئويناپ كۈلۈپ يۈرگىنى بىلەن ئۇيغۇرلار
ئۇ تەرەپنىڭ خەلقىگە ئوخشاش ئېتىزلاردا ئىشلەپ كۈندە
كۆيۈپ كېتىپتۇ .
— بۇ خەقنىڭ بىزنى جەنۇبتىن ئاشلىق ئۈستۈرۈپ ،
سېپىل سوقتۇرغىلى ئاچىقىۋاتقىنى راست ئوخشايدۇ .
سۇرگۈنلەر يولدا ئۇچرىغان قۇرۇلۇشلاردا باش كۆتۈر-
مەي ئىشلەۋاتقان ئۇيغۇرلارنى كۆرۈپ تېخىمۇ چوڭقۇر غەمدە
قالدى .
— ئەسلىدە بىز خەق جاپا - مۇشەققەتكە تۇغۇلغان ئوخ-
شايمىز ،— دەيتتى ئىلىلىقلارنىڭ يەردىن بېشىنى كۆتۈرمەي
ئىشلەۋاتقىنىنى كۆرگەن نۇزۇگۇم .
نەچچە كۈندىن بېرى تاغۇتاشلاردىكى يوللاردا مېڭىپ
قىينىلىپ كەتكەن ئات - ئۇلاغلار قۇم - توپىلىق كەڭ دالاغا
چىققاندا باشلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، بىر خىل قەدەم تاش-
لايتتى . تۇتقۇنلارغا ئۇيەر - بۇيەردە توپلىشىپ ئۆسكەن
توغراقلار ، قومۇشلۇقلار ئۇچراشقا باشلىدى . كۆز باشلانغان-
سېرى دەريا سۈيى تارتىلىپ ، يازچە سۇ يېيىلىپ ئاققان
يەرلەرنىڭ توپىسى ئەكچىپ يېرىلىپ كەتكەنىدى . دەريا قىر-
غاقلىرىدىكى مەجنۇنتاللارنىڭ نوتىلىرى سۇغا چىلىشىپ تۇ-
راتتى . بەزى يەرلەردە ئېگىز ئۆسكەن جىگدىلەرنىڭ يوپۇر-
ماقلىرى كۈمۈشتەك تاۋلىنىپ كۆرۈنەتتى .
— قاغىسا جىگدىسىنىڭ پىشىپ كەتكىنىنى كۆر-
دۇڭلارمۇ ؟— دېدى قىزلارنىڭ بىرى سول تەرىپىدىكى جىگدى-
لىكنى شەرەت قىلىپ .
— بۇ يەرلەردە قىزىلگۈللەرمۇ نۇرغۇن ئوخشىمامدۇ .
ئاۋۇ ئېچىلىپ ، غولىدا قۇرۇپ ، غازاڭ بولۇپ كەتكەن گۈل-

لەرنى قاراڭا . ئەجەبمۇ گۈزەل يەرلەر ئىكەنا بۇ ،— دېدى قىزلارنىڭ يەنە بىرى

— ئەمما يېرى گۈزەل بولغىنى بىلەن ئۇنىڭدا ئوينا كۆلگۈدەك ئادىمى يوق ئوخشىمامدۇ ؟

قىزلار دەريا بويىدىكى مەنزىرىلەرگە زوقلانغان بىلەن پاشىلار ئۇلارنىڭ يالىڭاچ تەنلىرىنى چېقىپ ، كۆڭۈللىرىنى بىئارام قىلىشقا باشلىدى .

— بىزنىڭ قېنىمىزنى شورىمىغان پاشىلار قالغان چې-غى ،— دەپ يۈزىگە قونغان پاشىنى ئالىقىنى بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈردى بىر قىز .

III

تۇغۇلغاندىن بېرى قەشقەرگە ئوخشاش شەھەردە ياشاپ كەلگەن قىزلارغا كەچقۇرۇنلۇقى مانانلىشىپ تۇرغان غۇلجا شەھىرى توپا - چاڭ ئىچىدە يېتىمسىراپ قالغاندەك كۆرۈن-دى . ئۇلارنى بىر - بىرىگە باغلاپ ياسالغان يوغان قومۇش كېمە بىلەن دەريادىن ئۆتكۈزدى .

دەريانىڭ بۇ قىرغىقىدىن قىرىق - ئەللىك ئادەمنى ئېلىپ ماڭغان قومۇش كېمە سۇنىڭ ئېقىشى بىلەن بىر چاقىرىمدەك ئېقىپ ، كېمىچىلەرنىڭ تىنماي پالاق ئۇرۇشى ئارقىلىق ئاران دېگەندە ئۇ قىرغاققا يېتەتتى . لېكىن مۇنداق كېمىلەر خېلى جىق بولغاچقا چاپسان قاتناپ ، تۇتقۇنلارنىڭ ھەممىسىنى بۇ قىرغاققا بىر كۈندىلا ئۆتكۈزۈپ بولدى . ئۇلار شەھەر تەرەپتىكى يول ياقىلىرىدا ، كۆۋرۈكلەر ئاستىدا ۋە

سۇ ئېقىپ يار ئېلىپ كەتكەن قىرغاقلاردا چېچىلىپ ياتقان قەبرىلەرنى كۆرۈپ تېخىمۇ روھسىزلىنىپ كەتتى . ئوت - چۆپ ئۆسمىگەن تاقىر يەردىكى تارقاق ياتقان قەبرىلەرگە قاراپ بىرئاز يەرگىچە جىمجىت ماڭدى . ئارىدىكى سۆرۈن جىمجىتلىقنى يەنە بۇۋىئايشەم بۇزدى .

— ئەتراپىدىكى پۇتۇنلەي قەبرىلەر قاپساپ كەتكەنمۇ نېمە ؟— دېدى ئۇ ،— شۇنىڭغا قارىغاندا بۇ يۇرتنىڭ ئادەملىرىمۇ بىر زامانلاردا يۇقۇملۇق كېسەل تەگكەندەك قىرىلىپ كەتكەن ئوخشىمامدۇ . قاياققا قارىساق ئاياغ ئېلىپ ماڭغۇسىز زاراتگاھلىقلۇ .

— مەنمۇ شۇنىڭغا ھەيران بولۇۋاتىمەن . مۇنۇ قەبرىلەرگە قارىغاندا ، بۇ يەرنىڭ خەلقىمۇ بىزنىڭ يۇرتلاردىكى ئادەملەردەك پات - پاتلا مانجۇ ھۆكۈمرانلىرىغا قارشى جەڭ قىلىپ تۇرامدۇ نېمە ؟

— ئۆز زامانلىرىدا بۇ يەرلەردە موڭغۇللارنىڭ قىرغىنچىلىقلىرى بولغان . بەلكى بۇ شۇ چاغلاردىن قالغان قەبرىلەرمىكىن . چۈنكى بىز خەق ئۆلگەن ئادەملەرنى ئانچىۋالا ئىگىسىز تاشلىۋەتمەيمىزغۇ . ئىلىخوغا ئۆتكەندىن بېرى كۆرگەنلىرىمىزنىڭ كۆپى ئاشۇلارنىڭ قەبرىلىرى بولسا كېرەك . كېيىنرەك مانجۇلار يۇرتىمىزغا ھۆكۈمرانلىق قىلغاندا بۇ يەرگە ئۇيغۇرلارنى پالىغان ، شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇرلار تېخىمۇ كۆپىيىشكە باشلىغان . ئەسلىدە جۇڭغارلار ئۆلگەن ئادىمىنى سۇغىمۇ ، ئايدالاغىمۇ تاشلاپ كېتىۋېرەتتىكەن ،— دېدى نۇزۇگۇم ئەتراپقا ھەيران بولۇپ قارىشىۋاتقان قىزلارغا .

— ئاۋۇ زاراتگاھلىق مۇسۇلمانلارنىڭ ئوخشايدۇ ،— دېدى بۇۋىئايشەم قىزلارغا چۆرىسى سوقما تام بىلەن قورشى-

لىپ ، ئەتراپىغا ئاق تېرەك تىكىلگەن قەبرىستاننى كۆرسە-
تىپ . قىزلار :
— ھە ، شۇنداقتەك قىلىدۇ ،— دېيىشتى ـ دە ، بىردىنلا
كەيپىياتى ئۆزگىرىپ كەتتى . قەبرىستانلىققا كىرىدىغان دەر-
ۋازا كۆك سىر بىلەن سىرلىنىپ ، دەرۋازىنىڭ پېشانىسىگە
قۇرئان سۈرىلىرى يېزىلغانىدى . دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپى-
دىكى ئانچە ئېگىز بولمىغان گۈمبەزلىك ئۆيلەر كۆزگە ئالا-
ھىدە تاشلىنىپ تۇراتتى .
— مەنمۇ بىز خەقنىڭ زاراتگاھلىقىنى مۇشۇنداق بولار
دەپ ئويلىۋىدىم ،— دېدى بۇۋىئايشەم ،— بۇلارمۇ بىزگە ئوخ-
شاش زاراتگاھلىقلارنى بەك پاكىز تۇتىدىكەن . كۆردۈڭلار-
مۇ ، ئۇنىڭ ئىچىگە گۈللەرنى تېرىپ سەرەمجان قىلىۋەتكىنى-
نى .
قىزلارنىڭ كۆڭۈللىرى ئورنىغا چۈشۈپ قالغاندەك بول-
دى .
شەھەر ئىچىدە تام سوقۇپ ، ئۈستىنى بورا بىلەن ياپ-
قان ، بىر ـ بىرىدىن پەرقلەنمەيدىغان پاكار ئۆيلەر كۆپ
ئىدى . ئۆيلەرنىڭ ئالدىدىكى ئىنچىكە ئاق تېرەكلەر ، ئادەم
قۇچىقى يەتمەيدىغان سۆگەتلەر ، كوچا تەرىپى ئېگىز تام بى-
لەن قورشالغان ئازادە ھويلىلاردىكى سۇپىلار بىلەن چايخانى-
لار ئۇلارنىڭ كۆزلىرىگە بۆلەكچىلا ئىللىق كۆرۈنۈپ كەتتى .
— قاراڭلارا ، ئۇلارنىڭ چايخانىلىرىمۇ بىزنىڭ چايخانى-
لاردىن زادىلا پەرقلەنمەيدىكەن . باراڭلاردا چۈشۈپ كەتكەن
قاپاق چۆمۈچلەرنى ، ئۈزۈملەرنى قاراڭلار… بۇ تەرەپتە ئۈي-
غۇرلارمۇ كۆپ ئوخشايدۇ .
— ھە ، بۇلارمۇ بەربىر بىزنىڭ قېرىنداشلىرىمىز –

دە . پەقەت ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئىلىغا بۇنىڭدىن يەتمىش ـ
سەكسەن يىل ئىلگىرى بىزگە ئوخشاش ھەيدىلىپ چىقىلدى-
لار ،— دېدى باياتىن بېرى قىزلارنىڭ سوئاللىرىغا ئۆزى
بىلگىنىچە چۈشەنچە بېرىپ كېلىۋاتقان نۇزۇگۇم ،— بۇ تەۋەدە
ئۇيغۇرلار بىلەن موڭغۇللاردىن باشقىمۇ تائىپىلەر بار ئوخ-
شايدۇ . قاراڭلار ، ئاۋۇ ھويلىلاردا توڭگۇزلار قاتراپ يۈرى-
دۇ .

تۇتقۇنلار بۇنداق ھويلىلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەندە ، ئۇ-
نىڭدىن چىقىۋاتقان سېسىقچىلىقتا چىداپ تۇرالماي ، ئېغىز-
لىرىنى ئالىقانلىرى بىلەن يېپىپ ، تەتۈر قارىۋالاتتى .

شەھەر ئىچىدە ئادەم كۆپ ئىدى . باشلىرىغا دوپپا كىي-
گەن ئۇيغۇرلاردىن كۆرە ، ئۈچىسىغا ئۇزۇن ، ئىككى يېنىدا
يېرىقى بار چاپان كىيىۋالغان ، بېشىدا تىزىغا چۈشۈپ تۇرىدى-
غان يالغۇز ئۆرۈم چېچى بار مانجۇلار بازار رەستىلىرىدە ،
دۇكان پوكەيلىرىدە ئولتۇرۇپ ئۇزۇن غاڭزىلىرىنى پۇرقى-
رىتىپ چېكىشمەكتە . كۈنىنىڭ ئىسسىقىغا قارىماستىن باش-
لىرىغا قارا يۇڭدىن سېلىندىر شەكلىدە تىكىلگەن كىگىز
قالپاق ، قېلىن چاپان ، ھەتتا جۇۋا كىيىۋالغان موڭغۇللار ،
ئالا چاپان بىلەن ئالا دوپپا كىيگەن ئەنجانلىقلار ، ئاق قالپاق-
لىرىنى چۆكۈرۈپ كىيىپ ، ئات ـ تۆگىلەرنى يېتىلىشىپ
يۈرگەن قىرغىزلار ۋە باشقا تونۇش بولمىغان ھەرخىل مىل-
لەت ۋەكىللىرىگە تەۋە ئادەملەر شەھەر كوچىلىرىدا ئۇيان ـ
بۇيان مېڭىشىپ يۈرەتتى . مەنچىڭ خانىدانلىقىنىڭ قەشقەر-
يىدىكى شەھەرلەرگە ئەۋەتىدىغان نەرسىلىرى مۇشۇ يەرگە
مەركەزلەشكەنلىكى ئۈچۈنمۇ باشلىرىغا ھەر خىل ئۇنۇۋاندىكى
باش كىيىملەرنى كىيگەن چېرىكلەرنىڭ باشلىقلىرى كۆپلەپ
ئۇچراپ تۇراتتى .

*   *

نۇزۇگۇم بەزىدە ئات مىنگەن ئۇيغۇرلارنى ئۇچرىتىپ قالسا ، بەلكى بۇلار ئارىغا چۈشۈپ بىزنى قۇتۇلدۇرۇپ قالامدىكىن دېگەندەك ، ئۇلارنىڭ كۆزلىرىگە تەلمۈرۈپ قارايتتى . لېكىن ئۇمىد قىلغان ھېلىقى ئادەملىرىنىڭ موڭغۇل دورغىلىرى بىلەن مانجۇ ئەمەلدارلىرىغا يىراقتىنلا ئاتلىرىدىن چۈشۈپ ، ئېگىلىپ تەزىم قىلىشىپ ، قول قوشتۇرۇپ تۇرغىنىنى كۆرگەندە ئۇلاردىن كۆڭلى سوۋۇپ قالاتتى . بولۇپمۇ ئەزەلدىن ئېزىش - خورلاشلارنىڭ ھەممىسىگە كۆنىسىمۇ ، لېكىن خوتۇن - قىزلارنى ھاقارەتلىگەندە چىداپ تۇرالمايدىغان خەلقىنىڭ مۇنداق چۈپەيلىشىپ كەتكىنىنى بايقىغاندا : «زادى زامان بىزدىن يۈز ئۆرۈگەنمۇ نېمە ؟ !» دەپ ھەيران بولاتتى . ئەسلىدە شەرقتىكى باي مەدەنىي مىراسقا ئىگە خەلقنىڭ ئاخىرقى يىللىرى مۇشۇنچىلىك ھالغا چۈشۈپ ، ۋەيرانچىلىقتا ئۇچرىغىنىنىڭ سەۋەبىنى ئويلاپ ، ئۇنىڭ ئاخىرىغا يېتەلمەيتتى - دە ، بىر تۇرۇپ بۇنىڭ كۈرمىڭ سەۋەبلىرى باردۇر دەيتتى .

— شەھەر ئىچىدە بىز خەققە قارىغاندا موڭغۇللار بىلەن مانجۇ كۆپ ئوخشىمامدۇ ، — دېدى بۇۋىئايشەم .

— جەڭدىن كېيىن بۇ يەرگىمۇ ئىچكىرىدىن كۆپ ئادەم يۆتكەپ چىقتى - دە . ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇيغۇرلار دېھقانچىلىق قىلىپ ئېتىز - ئېرىقلارغا چىقىپ كەتكەندۇر ، — دېدى دوستىنىڭ سوئالىغا جاۋابەن نۇزۇگۇم .

ھويلىلاردىكى مال - ۋارانلارنىڭ ئايىغىدىن چىققان چىلە - قىغلارنى ھارۋىلارغا بېسىپ كېتىپ بارغاچقا ، ئۇلار-

نىڭ سېسىق پۇرىقى كوچىلارغا تارقىلىپ كەتكەنىدى. بۇ شەھەرنىڭ كوچىلىرىدا قاتار ئۆسكەن ئاق تېرەك، سۆگەت، تاللار كۆپ بولۇپ، شەھەرنى يېشىل بوستانلىققا ئايلاندۇرۇۋەتكەندەك كۆرۈنەتتى. ئەمما ھازىر قايغۇ ـ ھەسرەتتە قالغان تۇتقۇنلارغا شەھەرنىڭ بۇ گۈزەل مەنزىرىسى ئانچە تەسىر قىلمىدى.

ئۇلارنى نەيزە ـ مىلتىق تۇتقان چېرىكلەر شەھەرنىڭ شەرقىدىكى يامۇل تەرەپكە ھەيدەپ كېلىۋاتاتتى. نەچچە كۈندىن بېرى ئۇزۇن يوللاردا جاپا ـ مۇشەققەتلەرنى تەڭ تارتىپ كېلىۋاتقان بۇ قىزلار بىر ـ بىرىگە ئېچەكىشىپ، ئىنتايىن مېھرىبان بولۇپ كېتىشكەنىدى. شۇڭلاشقا ھازىر ئۇلار ئايرىلىپ قالمايلى دېگەندەك قوللىرىنى مەھكەم تۇتۇشۇپ كېلىۋاتاتتى.

ئۇلار ئۆزلىرىنى يامۇل قورۇسىغا ھەيدەپ كىرگەندە موڭغۇل، سولۇنلارغا سېتىلىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ بىر ـ بىرىنى قۇچاقلىغان ھالدا يىغلىشىپ كەتتى.

بۇ چاغدا يامۇلغا كىرگەن ئۇزۇن چاچلىق جياڭجۈن بىلەن بىرمۇنچە ئەمەلدار ۋە تۇتقۇن قىلىنغان ئۇيغۇرلارنى ئەرزىنىگە سېتىۋېلىپ، خالىغىنىچە سېتىپ ئۆگىنىپ كەتكەن مانجۇ، موڭغۇل بايلىرى، ئامبال ـ دورغىلار قەشقەردىن كەلتۈرۈلگەن قىزلارنىڭ ئالدى ـ كەينىگە ئۆتۈپ، خۇددى مالغا قارىغاندەك زەن سېلىپ قاراپ، ئۇلارنىڭ نەرخ ـ ناۋاسى توغرۇلۇق سۆزلەشكىلى تۇردى. بۇنى كۆرگەن قىزلارنىڭ ئەرۋاھى ئۇچۇپ، كۆڭۈللىرى پەرىشان بولۇشقا باشلىدى. ئۇلار نېمە قىلارىنى بىلمەي، دوستلىرىنىڭ كىيىم-كېچەكلىرىدىن مەھكەم تۇتۇۋالغان ھالدا تۇرۇشاتتى.

تۇتقۇنلارنىڭ بىر - بىرىدىن ئايرىلىش ۋاقتى - سائىتى يېقىنلاشقانسېرى نۇزۇگۇمنىڭ كۆڭلىمۇ يېتىمسىراپ مىس-كىنلىشىپ كەتتى. ئۇ ئۆز بېشىغا بۇ مۇدھىش تەقدىرنىڭ يەنە قانداق كۈلپەتلەرنى سالىدىغانلىقى توغرىسىدا خىيالغا پاتقاندى. يولغا چىققان بىرەر ئايغا يېقىن ۋاقىتتىن بېرى ئۇ نۇرغۇن سەپەرداش دوستلىرىدىن ئايرىلدى. ھازىر قېشىدا مۇڭ ئېيتىپ ئەھۋاللىشىدىغان دوستلىرىدىن پەقەت بۇۋىئاي-شەملا قاپتۇ. ئۇلار بىر - بىرىگە مۇڭلىرىنى يېقىشىپ ئولتۇرۇپ پاراڭلاشماقتا.

— پېشانىمىزگە يېزىلغاننى كۆرەرمىز، نۇزۇگۇم، ئىد-شەنگەن تاغلىرىمىز ئۆرۈلۈپ كەتكەندىن كېيىن، نېمە كۈن كۆرسەك بەربىر ئەمەسمۇ، — دېدى ھاياتتىكى ھەممە نەر-سىدىن كەچكەندەك روھسىز ئولتۇرغان بۇۋىئايىشەم.

— ئۇنچىۋالا ئۈمىدسىز بولۇپ كەتمىسىلە، بۇۋىئاي-شەم. تېخى ئىمىنئاخۇنكام كەينىلىرىدىن كېلىپ قۇتۇلدۇ-رۇۋالامدۇ، نەدىن بىلىدىلا، — نۇزۇگۇم دوستىنىڭ يۈرەك ئوتىنى ئۆچۈرمەسلىككە تىرىشتى.

— ۋىجدانى قايىنىمىغان ئەرنىڭ بارىدىن يوقى ياخشى، دوستۇم. مەن ئۇنى خانىيالاقتىن چۇشۇپ كېلىۋاتقاندىلا ئۆل-دىگە چىقىرىۋەتكەن. كەلگەن بىلەنمۇ يۈزىگە قارىمايمەن. ئېرىم يوق دېسىمۇ، ئادەم ئۆزىنى بىرئاز ئەركىن سېزىدى-كەن، كۆڭلۈمۇ خاتىرجەم بولۇپ قالىدىغان ئوخشايدۇ.

— سىلىغۇ ھەرھالدا ئەرلىرىنى كۆزلىرى بىلەن كۆ-رۈپ كۆڭۈللىرى بىر تەرەپ بولدى. مەن بولسام تېخىچە سەرسان بولۇپ يۈرىمەن. خېلى ۋاقىتتىن بېرى ئېرىم باقى-نىڭ بىرەر دېرىكىنى ئالالماي، كۆڭلۈم غەم بىلەن ئەندىشى-

دىن خالىي بولالماي كېلىۋاتىدۇ .
— بىر ھېسابتىمىغۇ ئەركىشى دېگەنىنىڭ ئۆزىنى كۆر-
مەي سىرتىدىن سېغىنىپ يۈرگەن ياخشى ئىكەن . ئۆزىنى
كۆرگەندىن كېيىن ماڭا ئوخشاش چاپسانلا كۆڭلىڭىز سوۋۇپ
قالىدىغان ئوخشايدۇ ،— دېدى بۇۋىئايشەم .
— ھەيتاڭەي ، مېنىڭ كۆڭلۈم باقەم قېشىمدا ئۈچ يۈز
ئاتمىش كۈن ئولتۇرسىمۇ سوۋۇمايدۇ ... بۇ تەرەپكە ھەيدەپ
ماڭغاندا پالانغانلار ئارىسىدا ئابدۇللا ئاكامنى چالا - پۇلىلا
كۆرۈپ قالدىم- دە ، ئاندىن ئۇنىمۇ يوقىتىپ قويدۇم...
ھېيتگاھ مەيدانىدا يېقىلىپ قالغان ئاتامنىڭ تەقدىرى نېمە
بولدىكىن ؟ شۇ يەردە قازاغا ئۇچرىغان قىزىمنى ئاپىرىپ
يەرلىگىدەك بىرەر مۇسۇلمان چىققانمىدۇر ؟
قايغۇ - مۇڭنى قانچە بېسىپ ، سەۋر قىلىشقا تىرىشىد-
مۇ ، ئەمما بەزىدە ئۆزىنى تۇتالماي قالىدىغان نۇزۇگۇم بۇ
قېتىممۇ يەنە كۆزىگە ياش ئالدى .
— كۆڭۈللىرىنى بۇزمىسىلا . بەلكى تارتقان جاپالىرى-
مىز مۇشۇنىڭ بىلەن تۈگەپ ، ئەمدى بەختلىك ھايات كەچۈ-
رۈپ قالىمىزمۇ كىم بىلىدۇ . شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى غەيرەت
قىلغاندىن كېيىن ، يەنە بىرئاز سەۋر قىلايلى ،— دەپ ئۆز
نۆۋىتىدە دوستىنى بەزلىگەن بولدى بۇۋىئايشەم .
— ياق ، دوستۇم ، يىغلىمايمەن . قېرىنداشلىرىم ئې-
سىمگە چۈشۈپ كۆڭلۈم بۇزۇلۇپ كەتتى . مەن پەقەت شۇلار
ئۈچۈن بولسىمۇ دۈشمەنلەردىن ئىنتىقام ئېلىشىم كېرەك .
مېنى موڭغۇللارغا ساتسىمۇ لېكىن ئۇلارغا ھەرگىز بويۇن
ئەگمەيمەن .
— مانا بۇ گەپلىرى جايىدا بولدى . ئەگەر مېنىڭ ئېرىم

يولۇقمىغان بولسا مەنمۇ سىلىگە ئوخشاش مەھكەم تۇراتتىم .
ئەمما ئۇنداق ئەرلەر ئۇچۇن جاندىن خارلاشنىڭ نېمە
هاجىتى··· — بۇۋىئايشەم دوستىغا تېخىمۇ يېقىنلاشتى ،—
ئايرىلىدىغان ۋاقتىمىز بارغانسېرى يېقىنلىشىۋاتىدۇ . ئۇنىڭ-
دىن كۆرە قىزلارنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ بىر ناخشا ئېيتىپ
بەرسىلە ، نۇزۇگۇم ، بۇنىڭدىن كېيىن ئۆزلىرىنى كۆرمە-
سەكمۇ ناخشىلىرىنى ئەسلەپ ئېيتىپ يۈرەيلى .

— بۇۋىئايشەم راست دەيدۇ ، قېنى ، ناخشا ئېيتىپ
بېرىڭا ، نۇزۇگۇم ،— دېدى بۇۋىئايشەمنىڭ سۆزىنى قوللاپ
نۇرنىسا ،— قايغۇرۇپ كۆز - ياش تۆكسەكمۇ ، بەربىر
كۆرىدىغان كۈنىمىز مۇشۇ ئوخشايدۇ . ئۇنىڭدىن كۆرە ئۆل-
سەكمۇ ناخشا ئېيتىپ ئۆلەيلى .

نۇزۇگۇم بىر پەس كۆڭلىنى بېسىپ ، ئۆزىنى تۇزەپ ،
ئىچىدە قوشاق توقۇۋاتقاندەك جىم ئولتۇردى - دە ، ئاندىن
راستىنلا خوشلىشىش ۋاقتى يېقىنلىشىۋاتقانلىقىنى ئەس-
لەپ ، قىزلارنىڭ كۆڭلىنى خۇش قىلىش مەقسىتى بىلەن
پەس ئاۋازدا ناخشا باشلىدى :

مەن قەشقەردىن چىققىلى ،
چۈشەك سېلىپ ياتقان يوق .
ئانام قويغان ساچىمغا ،
تاغاق سېلىپ باققان يوق .

ئاتامنى مەن سېغىندىم ،
ئاكامنى مەن سېغىندىم .
تىرىكمىكىن شۇ دادام ،
خەۋىرىنى بىلمىدىم .

نۇزۇگۇمنىڭ ناخشىسىنى دەسلەپتە ئۇنىڭ چۆرىسىدىكى قىزلار تىڭشىغان بولسا، كېيىن ئۇنىڭ قېشىغا باشقىلارمۇ كېلىشكە باشلىدى. نۇزۇگۇمنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازدا ئېيتىلغان ناخشىسى تۇتقۇنلارغا يەنە بىر قېتىم ئەل - يۇرتىنى ئەسلەتكەندەك بولدى. بىر چاغدا يامۇل هويلىسىنىڭ چېتىدە تۇرغان ئەركەك تۇتقۇنلار ئارىسىدىن:

— ۋاي سىڭلىم، بار ئىكەنسىزغۇ! مەن تېخى سىزنى مۇزداۋانلاردا خېيىمخەتەرگە ئۇچراپكەتتىمىكىن دەپ ۋايىم قىلىپ يۈرەتتىم!— دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى.

نۇزۇگۇم يامۇل ئىچىنى چاڭ كەلتۈرۈپ ۋارقىرىغان ئاكىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ئورنىدىن ئىرغىپ تۇردى - دە، ئۆزىنى ئاكىسىنىڭ باغرىغا ئاتتى.

— جېنىم ئاكا، سېنىمۇ كۆرىدىغان كۈنلەر بولىدىكەن - هە!

ئۇزۇندىن بېرى بىر - بىرىنى كۆرمىگەن قېرىنداشلار قۇچاقلىشىپ، كۆز ياش تۆكۈپ يىغلاشتى. بۇ هالنى كۆرگەن باشقا تۇتقۇنلار چىداپ تۇرالماي، خېلى ۋاقىتقىچە ئۆزلىرىنى توختىتالماي ئۆپكىدەپ يىغلاشتى.

— ئەمدى سېنىڭدىن بېشىمنى چاپسىمۇ ئايرىلمايمەن. بۇنىڭسىزمۇ هەممە يېقىنلىرىمدىن ئايرىلىپ يالغۇز - يېگانە بولۇپ قالغاندىم،— دېدى نۇزۇگۇم.

— مەنمۇ سىزنى تاشلىمايمەن،— ئابدۇللا سىڭلىسىنى بەزلەپ، ئۇنىڭ كۆز ياشلىرىنى سۈرتتى.

— بىز ئاقسۇ تېغىغا ئۇلاشقاندا باقەم كەينىمىزدىن قوغلاپ كېلىپ يېتىشكەندى، كېيىن نېمە بولدى، ئۇنىڭمۇ

خەۋىرىنى ئالالمىدىم .

— ھوي ، نېمە دەيدۇ مۇنۇ قىز . بۇ باقەم تىرىكمە-كەن ؟ — ئابدۇللا باقەمنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ خۇش بولۇپ كەتتى .

— تىرىك ، ئۇياق بىزگە تاغ قىرغىزلىرىغا قوشۇلۇپ كەتكەن لەشكەر بىلەن ھۇجۇم قىلغانىدى . شۇ جەڭدە تالاي يىگىتلەر ئۆلۈپ كەتتى . ئەمما مەن ئۇنىڭدىن كېيىن باقەم-نىڭ يا بار ، يا يوقلۇقىنى بىلەلمىدىم .

— تىرىك بولسا بىر يەردىن چىقىپ قالار ، — دېدى سىڭلىسىنىڭ كۆڭلىنى بېسىپ ئابدۇللا .

ئاڭغىچە تۇتقۇنلارنىڭ يامۇلغا كەلتۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭ-لاپ ، بۇ يەرگە كەلگەن موڭغۇل بايلىرى قىز - چوكانلارنىڭ ئارىسىدىن چىرايلىقلىرىنى خوتۇنلۇققا ، ئەر خەقلەرنى ئې-تىز - ئېرىققا ئىشلىتىش ياكى مال باقتۇرۇش ئۈچۈن سېتىۋېلىشقا باشلىدى . ئۇلار مانجۇ ئەمەلدارلىرى بۇ قىز - چوكانلارنىڭ باھاسىنى يۇقىرى ئېيتسىمۇ قىممەت دېمەي ، سورىغان يامبۇ ياكى مال - ۋارانلىرىنى بېرەتتى . بۇرۇندىنىلا قەشقەر خەلقىنى ھۈنەرۋەن ، ئىشقا ئەپلىك ، ئاش - تاماققا ئۇستا دەپ ئاڭلايدىغان موڭغۇللار بۇ يەردىن بىرەر ئادەمنى سېتىۋالماي قۇرۇق قايتمايتتى . قوللىرىدا ئۇزۇن غاڭزىلار-نى تۇتۇپ ، يەلكىسىدە پۇلاڭلاپ يۇرگەن بىر ئۆرۈم چېچى بار مانجۇ سودىگەرلىرى ۋە بېشىغا تۇلكە - بولغۇن تېرىلىرى-دىن تۇماق ، ئۇچىسىغا ئۇزۇن قارا چاپانلارنى كىيگەن تۇڭ-گانلار بىلەن شىبەلەرنىڭ بايلىرىمۇ سېتىۋالغان قۇللىرىنى ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كېتىپ باراتتى . شۇنچە كۈندىن بېرى قېرىنداشتەك بولۇپ كەتكەن قىزلار بىر - بىرىدىن ئايرىل-

غۇسى كەلمەي ھۆركىرەپ يىغلايتتى . ئۇلار بىر ـ بىرىدىن ئايرىلسا كۈننىڭ سىرىقىنى كۆرمەي ئۆلۈپ كېتىدىغاندەك ھېس قىلاتتى . شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ يامۇلنىڭ ئىچى يىغا ـ زار ، قالايمىقان ئىدى .

— خوش ، نۇزۇگۇم ، مېنى ئەكېتىدىغان بولدى . نەدە يۇرسەكمۇ ئامان بولايلى ،— دېدى خوشلىششىش نۆۋىتى كەلگەن بۇۋىئايىشەم ئىككى كۆزىگە ياش ئېلىپ ،— مەن ئويلىغان ئوي ـ ئارمانلىرىمغا يېتەلمىسەممۇ ، سىلىگە يېتىش نېسىپ بولسۇن . ئەگەر قەشقەر تەرەپلەرگە قايتىپ بېرىپ قالسىلا ، بىللە ئۆسكەن دوستلارغا سالام ئېيتسىلا . مېنىڭ ئەمدى سىلىدىن باشقا كۆڭلۈمگە يېقىن تۇتقۇدەك ھېچكىمىم يوق . سىلى بولسىمۇ مېنى ئۇنتۇمىسىلا .

— ھەرگىز ئۇنتۇمايمەن ، بۇۋىئايىشەم ، ئەمما شۇ قەشقەرنى بىزگە يېنىپ كۆرۈشكە نېسىپ بولامدىكىنتاڭ ؟ !

— ئۇ يەرلەرگە بېرىش توغرا كەلسە پەقەت سىلىلا بېرىشلىرى مۇمكىن . بىز بۇ يوللاردا كېلىۋېتىپ ئازادلىق ئۈچۈن ئەرلەرلا ئەمەس ، بەلكى ئاياللارمۇ كۈرىشىشى كېرەك ئىكەنلىكىنى ، بەزى ئەرلەرنىڭ باشقا قىيىنچىلىق چۈشكەندە ئاياللاردىنمۇ ئاجىزلىشىپ ، ھەرقانداق پەسلىك ، ئىپلاسلىقلارغا بېرىلىدىغانلىقىنى بىلدۇق . ئۇلار بىشىنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن ئەل ـ يۇرت ، خوتۇن ، بالا ـ چاقىلىرىنىمۇ سېتىۋېتىدىكەن . خۇدايىم ئاشۇنداق ئەرلەردىن كۆرە ، سىلىدەك ئاياللارغا مەدەت بەرسۇن .

— ھەي ، ئاۋغاي* ،كۆپ سۆزلىمەي ماڭساڭچۇ !— دەپ

* ئاۋغاي— موڭغۇلچە خوتۇن ، ئايال دېگەن مەنىدە .

ۋارقىرىدى بۇۋىئايشەمگە ، ئۇنى سېتىۋالغان موڭغۇل باي .
تۇغۇلغاندىن تارتىپ ئاتتا ئولتۇرۇپ يۈرگەنلىكتىنمۇ ،
پۇتلىرى ئورغاققا ئوخشاش ئەگرى ، تاۋاقتەك يۈزىدىكى كە-
چىك كۆزلىرىدىن چاپاق قايناپ تۇرىدىغان قىسقا قاشلىق
موڭغۇل باي بۇۋىئايشەمنى سىلكىشتۈرۈپ ھەيدەشكە باشلى-
دى . بوينىغا ئۇمۇر بويى يېشىلمەيدىغان بويۇنتۇرۇق سېلىن-
غىنىنى سەزگەن بۇۋىئايشەم كۆزلىرىدىن ئۇرغۇپ چىققان
ياشلىرىنى توختىتالماي يىغلىماقتا .
يۇرتتىن ئايرىلىسىمۇ ، شۇ يۇرتنىڭ ئادەملىرىدىن ئاي-
رىلماي كېلىۋاتقان جۇدالىقنىڭ دەردىنى ئانچىۋالا سەزمىگەن
نۇزۇگۇممۇ ئۆزىنى بۇۋىئايشەم بىلەن خوشلاشقاندا يۈرىكىنى
بىرى سۇغۇرۇۋېلىپ كېتىپ بارغاندەك ھېس قىلدى . ئۇ
ھەتتا : «ھەي ، باي ، مېنىمۇ بۇۋىئايشەمگە قوشۇپ ئاچىقىپ
كەتكىن . قانداق قىيىنچىلىق بولسىمۇ ئاشۇ خوتۇن ئىككىي-
لەن بىللە كۆرەيلى» دەپ ۋارقىرىغۇسى كەلدىيۇ ، لېكىن
قېشىغا كەلگەن مانجۇنىڭ ئىنچىكە ئاۋازىنى ئاڭلاپ جىمىپ
قالدى .

— مانا ، مەن ساڭا دېگەن چەنتۇ خوتۇن مۇشۇ ،— دېدى
قەشقەردىن ئاياللارنى ھەيدەپ كەلگەن ئامبال يېنىدا تۇرغان
ئېگىز بويلۇق موڭغۇل نويانغا* نۇزۇگۇمنى كۆرسىتىپ ،—
بۇ قەشقەر خوتۇنلىرىنىڭ ئارىسىدىكى گۈزىلى . ئەمما پەخەس
بولمىساڭ قولدىن چىقىرىپ قويىسەن . يولدا ئۇ بىر -
ئىككى قېتىم قاچماقچى بولۇۋىدى تۇتۇۋالدۇق . ئۆزى ناخ-
شىچى .

* نويان — موڭغۇلچە ئەمەلدار دېگەن مەنىدە .

— بۇ نېمە دېگىنىڭ . پۇتكۇل ئالتە شەھەرنى تەۋرىتىپ
تۇرغان چەنتۇلارنىڭ پۇتىنى بىر ئۆتۈككە تىققان يەردە ، بۇ
بىر خوتۇنغا چامىم يەتمەمدا .

نويانىنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ قۇل سودىسىنى باشقۇرۇپ
يۇرگەن باشقا ئەمەلدارلارمۇ قاقاقلىشىپ كۇلۇشۇپ كەتتى .

— يارايسەن !— دېدى ئامبال قولىنى كۆتۇرۇپ ، شۇ-
نىڭ بىلەن ھەممىسى جىم بولۇشتى…

— مەن نەگىلا بارسام ، ئاكام بىلەن بىللە بارد-
مەن ،— دېدى نۇزۇگۇم ئەرلەر ئارىسىدا تۇرغان ئاكىسىنى
ئىما قىلىپ .

— ھە ، توغرا ، ئالىمەن دېسەڭ ئاكىسىنى قوشۇپ ئال .
ئۇ چاغدا سەل ئىشەنچلىك بولىدۇ . بەربىر ساڭىمۇ ئىشلە-
تىشكە قۇل كېرەكقۇ . ئۇلار بىللە يۇرسە قولغىمۇ چاپسانراق
ئۆگىنىپ كېتىدۇ .

— بۇ باشقا گەپ ،— دېدى ئۇلارنى سېتىۋېلىشقا كې-
لىشكەن نويان ۋە يېنىدىكى خىزمەتكارلىرىغا بۇيرۇق قىلد-
دى ،— بۇلارنىڭ قوللىرىنى مەھكەم باغلاپ تۆگىلەرگە مىند-
گۇزۇڭلار .

IV

نۇزۇگۇم نەچچە ۋاقىتتىن بېرى تالاي يوللارنى پىيادە
مېڭىپ ، تاغۇ دەشتلەرنى كېزىپ ، مىڭ بىر جاپالارنى تارت-
سىمۇ ، ئۇنىڭ ھەممىسىنى بىللە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن دوستلىرى
بىلەن تەڭ كۆرگەچكە ، ئۇ ئىشلار ئانچىۋالا قىيىن ئەمەستەك

بىلىنگەندى . ئەمدى ئۇلاردىن ئايرىلىپ ، ئاكا ـ سىڭىل ئىككىسىلا قالغاندا ، نۇزۇگۇم يالغۇزسىراپ ، روھى تېخىمۇ چۈشۈپ كەتتى . پەقەت قېشىدىكى ئاكىسىلا ئۇنىڭ پىلدىرلاپ يانغان چىراغتەك ئۈمىدىنى ئۆچۈرمەي تۇراتتى . ئاكىسىدىن ئايرىلسىلا ، پارقىراپ تۇرغان كۆنمۇ يوق بولۇپ ، ئالەمنى قاراڭغۇچىلىق بېسىپ كېتىدىغاندەك بىلىنەتتى . شۇڭلاشقا ئۇ مۇشۇ چىرىغىم بولسىمۇ ئۆچمىسىكەن دەپ تىلەيتتى ۋە موڭغۇللار ئاكىسى ئىككىسىنى تۆگىگە مىندۈرۈپ چوڭ يۇلـ تۇز تەرەپكە ماڭغاندا تېخىمۇ مۇڭلىنىپ ، بارلىق قايغۇ ـ ھەسرىتىنى قوشاق ئارقىلىق ئىزھار قىلدى :

تۆگىلەر جايى تاغ باشى ،
مەنزىلىمىز ياز باشى .
شۇ مەنزىلگە يەتكەندە ،
توختىمايدۇ كۆز ياشى .

يالاڭ ئاياغ سۇ كەچتىم ،
تاغنىڭ سۈيىدىن ئىچتىم .
دۈشمەن زۇلمى دەستىدىن ،
ئەزىز جېنىمدىن كەچتىم .

سىڭلىسىنىڭ بۇ ناخشىسىنى ئاڭلىغان ئابدۇللا ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپ ، كۆڭلىنى خۇش قىلىشقا تىرىشاتتى .
— ئاھ ئۇرۇپ ، ئۆزىڭىزنى بەك يوقىتىۋەتمەڭ . ئەمدى ئىككىمىز بىللىغۇ ، سىڭلىم . بىر ئامالىنى قىلىپ ، موڭـ غۇللاردىنمۇ قېچىپ قۇتۇلۇپ كېتەرمىز .

ئابدۇللا ئۆزلىرىنى تۆگىلەرگە مىندۈرۈپ، كۈنچىقىش تەرەپكە ئېلىپ ماڭغاندا، ئەتراپىغا ئالاھىدە سەپسېلىپ قارايتتى. كۆڭلىدە بولسا: «يەنە بۇ تاغنى ياقىلاپ كېتىپ بارىمىز، بەلكى قېچىپ كېتىشكىمۇ پۇرسەت بولۇپ قالار» دەپ ئويلايتتى.

قەشقەردىن كەلگەن سۈرگۈنلەر ئىچىدىكى ئەڭ گۈزەل خوتۇننى سېتىۋالغىنىغا خۇش بولۇپ ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەن موڭغۇل نويان پات - پاتلا يول ئەتراپىدىكى كىگىز ئۆيلەر تىكىلگەن ئاۋۇل - قىشلاقلارغا كىرىپ، ئۇ يەرلەردىن موڭغۇل ھارىقىنى ئىچىپ چىقاتتى - دە، ئاندىن تونۇشلىرىغا نۇزۇگۇمنى كۆرسىتىپ ماختىناتتى ۋە:

— ئەمدى قەشقەرنى كۆرمىسەڭلارمۇ بىزنىڭ ئۆيگە كەلسەڭلار شۇ شەھەرگە بېرىپ كەلگەندەك بولىسىلەر. مەن بۇلارنىڭ بېشىنى قوشۇپ، توقسان تۇرلۇك تاماق تەييارلىتىپ، شۇنداق بىر ئويۇن - تاماشا ئۇيۇشتۇرايكى، ھەممىڭلارنىڭ ئاغزى ئېچىلىپ قالسۇن، — دەپ ئۆزىنىڭ چوڭ يۇلتۇزغا بارغاندا قىلىدىغان ئىشلىرى ھەققىدە سۆزلىدى.

ئىلگىرى موڭغۇللارنىڭ كىگىز ئۆيلىرىگە كىرىپ باقمىغان نۇزۇگۇم بىلەن ئابدۇللاغا ئۇلارنىڭ ھاياتىمۇ غەلىتىلا بىلىندى. ئۆزلىرىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن مۇشۇنداق ئۆيلەردە ھايات كەچۈرىدىغانلىقىنى ئويلىسا روھى چۈشۈپ غەمگە پاتاتتى.

— بەك پاسكىنا ئىكەنغۇ، — دېدى ئابدۇللا تۈنەش ئۈچۈن كىگىز ئۆيگە ئەكىرىلگەندە. چۈنكى كىگىز ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغىلا تېزەك دۆۋىلىنىپ ئوت يېقىلىپتۇ. ئۇنىڭغا قويۇلغان ئۈچ پۇتلۇق ئوچاق ئۈستىدىكى قازاندا قايناۋاتقان

گۆشنىڭ ھورىغا تېزەكنىڭ ئىسى ئارىلىشىپ كەتكەچكە ،
ئۆيدىكى ئادەملەرنى ئىلغا قىلىشمۇ تەس ئىدى . ئوچاق بېشىـ
دا ئەر كىشىلەر بىلەن باداشقان قۇرۇپ قېرى ئايال ئولتۇـ
راتتى . پاخپىيىپ كەتكەن چېچىنىڭ ئۈستىدىن ئۇچلۇق كىـ
گىز قالپاق كىيىۋالغان بۇ ئايال پات ـ پاتلا ئوتقا تېزەك
تاشلاپ ، قازاندىكى گۆشنى ياغاچ بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ قوياتـ
تى ۋە قولىدىكى غاڭزىسىنى شوراپ ، ئېغىز ـ بۇرنىدىن
تاماكىنىڭ ئىسىنى چىقىراتتى . ئۇنىڭ يېنىدا ئۇچىسىغا كېـ
لەڭسىز كۆڭلەك كىيگەن ياش بىر قىز ئولتۇراتتى . قولىـ
قىدىكى ھالقىسى بىلەن كەمزۇلىغا قادىۋالغان كۇمۇش تەڭـ
گىلەرنى دېمىسە ، چىرايىدىن قىز بالا ئىكەنلىكىنى ئايرىۋېـ
لىش تەس ئىدى . قىز ئاغزى بېسىلماي سېغىز چاينايتتى .
ئىلگىرى مۇنداق ئاياللارنى كۆرۈپ باقمىغان نۇزۇگۇمغا
بۇلارنىڭ ھەممىسى غەيرىيلا تۇيۇلدى . تار كىگىز ئۆينىڭ
ئوتتۇرىسىدىكى ئوتنى چۆرىدەپ ئولتۇرغانلار بولسا ئادەم
كۆرمىگەندەك ئاغزىلىرىنى يوغان ئېچىشىپ نۇزۇگۇمغا قارىـ
شاتتى . ئۇلارغا نۇزۇگۇمنىڭ رەڭگىرويى ، قاش ـ كۆز ،
پۇت ـ قوللىرى ، ئۇچىسىغا كىيگەن كىيىم ـ كېچەكمۇ
ئالاھىدە كۆرۈنەتتى . ھەتتا بەزىلىرى ئايال كىشىنىڭ مۇنداق
گۈزەل ، نازۇك بولىدىغىنىغا ئىشەنگۈسى كەلمىگەندەك ، بۇ
راستتىنلا تىرىك ئادەممۇ ياكى سۈرەتمۇ دېگەن ئويدا قوللىـ
رىنى ئاۋايلاپ سوزۇپ ، نۇزۇگۇمنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىـ
گە تەگكۈزۈپ باقاتتى . بەزىلىرى بۇ گۈزەلنى قولغا چۈشۈرـ
گەن بايىر نويانىنى بەختى بار ئوغۇل بالا ئىكەن دەپ ماختايتـ
تى . بايىقى كالپۇكلىرى قېلىن ، يۈزى ياپىلاق قىز بولسا ،
ئۆزىنىڭ سەتلىكىنى ئەمدى سەزگەندەك ، ئۇچىسىدىكى كېـ

لەڭسىز كۆڭلىكىنى تۇزەپ ، پاخپىيىپ كەتكەن چېچىنى
بارماقلىرى بىلەن تاراپ ، ئورنىدىن تۇردى ـدە ، نۇزۇگۇم-
نىڭ قېشىدىن نېرى كەتتى . لېكىن پۇتكۇل ھاياتىنى دالادا ،
ئات ئۈستىدە ئۆتكۈزۈپ كېلىۋاتقان كۆچمەنلەرنىڭ قىز -
كېلىنلىرى ئۆزلىرىنىڭ كۇرسىنى چۇشۇرمەسلىككە تىرد-
شىپ :
— ھاي ، بۇنداق گۈزەل چوكانلارنى قاچا - قومۇچىنىڭ
ئورنىدا تىزىپ قويمىسا باشقا نېمىگە يارايدۇ . ئۇلار مال
سېغىپ ، بالا ئۈستۈرۈپ ، ئەرلىرىگە گۆش پىشۇرۇپ بەرمەك
تۇگۇل ، مۇنۇ دالانىڭ بوران - شىۋىرغىنىغىمۇ بەرداشلىق
بېرەلمەي ئۇچۇپ كېتەر . مۇنداق ئايالنىڭ نويانغا نېمە كېرد-
كى بولۇپ قالدىكىنتاڭ ؟— دېيىشەتتى . بەزىلىرى بىر چەتكە
يىغىلىۋېلىپ ، نۇزۇگۇمنىڭ چىرايىغا تارلىقى كەلگەندەك ،
ئۇنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىدىن قۇسۇر چىقىرىپ كەمسىتىشەتد-
تى . بايىقى ياش قىز راستتىنلا قولايسىز ئەھۋالدا قالغاند-
دەك ، ئۆزىنى ئەرلەردىن قاچۇرۇپ ، گەپ - سۆزگە ئارىلاش-
ماي بىر چەتتە شۇك ئولتۇراتتى .
ئۇ ئاپىسى بىلەن بىرنەچچە قېتىم غۇلجىغا بېرىپ ،
ئۇنىڭ بازىرىنى ئارىلىغان . شۇ چاغدا تالاي چىرايلىق قىز-
لارنىمۇ كۆرگەن . لېكىن يۇزلىرىگە پەرەنجە ئارتىۋالغان ئۇ
ئايالّلارنىڭ ئارىسىدىن مۇنداق گۈزەل ئايالنى ئۇچراتمىغان .
ئۇ ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ چىرايلىق بولىدىغانلىقى ھەققىدە ئاڭ-
لىغاندا ، ھەممىلا ئادەم بىزگە ئوخشاش ئانىدىن تۇغۇلغاندىن
كېيىن ئۇلارنىڭ بىزدىن نەرى ئوشۇق بولسۇن ، دەپ ئويلى-
غانىدى . مۇنداق گۈزەللەر ھەققىدە بولسا پەقەت چۆچەكلەر-
دىلا رىۋايەت قىلىناتتى . ئۇلارنى چۇشىدە بولمىسا ئوڭىدا

ئۇچراتمىغان . راست ، بۇ قىز ئاپىسى بىلەن غۇلجىغا بارغى-
نىدا نازۇك بەدەنلىك خەنزۇ ئاياللىرىنىڭ مۇرىلىرىنى قى-
سىرلاتماي ، ئۇششاق چامداپ ماڭغانلىرىنى كۆرۈپ : «بۇلار
بىزگە ئوخشاش بىر قوينىڭ گۆشى بىلەن بىر چاناچ قېتىقنى
كۆتۈرسە ئاۋۇ بوغۇلغان سۇپۇرگىدەك ئىنچىكە بەللىرى سۇ-
نۇپ ، پۇتلىرى پۇكلىنىپ كېتەر» دەپ ئويلىغان ، ئەمما
مۇنۇ بۇغداي ئۆڭلۈك چوكاننىڭ ئۆزىنى تىك تۇتۇپ ئولتۇر-
غىنىغا قارىغاندا كۈچ ـ قۇۋۋىتىمۇ يېتەرلىك بولسا كېرەك ،
بولمىسا مۇز ـ داۋاندىن پىيادە ئۆتۈپ كېلىشى ئاسانمۇ دەپمۇ
ئويلىدى . ئۇ ئىلگىرى ئۆز ئاۋۇلىغا كەلگەن موڭغۇل خوتۇن-
لىرىدىن ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ گۈزەللىكى ھەققىدىلا ئەمەس ،
بەلكى تېتىك ، چەبدەسلىكى ، ئىشنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ قىلى-
دىغانلىقى توغرۇلۇقمۇ بىر تالاي گەپلەرنى ئاڭلىغان . ئەمما
مۇنۇ قىز ئۇنىڭ كۆزىگە نېمە ئۇچۇندۇر بۆلەكچە مۇڭلۇق
كۆرۈنەتتى .
چوڭ يۇلتۇز تەرەپتە تۇرىدىغان تاغىسىنىڭمۇ دىت ـ
پاراستى بار ئىكەن ! بۇ قىزنى ئۇ يەردىكىلەر كۆرسە ئادەم
بالىسى ئەمەس ، پەرىنىڭ پۇشتىمىكىن دەپ قالار . بۇ قىز-
نىڭ كۆز ـ قۇلاق ، قاش ـ كىرپىك ، بۇرۇنلىرىنىڭ ھەممى-
سىلا خۇددى ئۇستا رەسساملار سىزىپ چىققاندىنمۇ چىرايلىق
ئىكەن ...
ئۆي ئىگىسىنىڭ قىزى نۇزۇگۇمغا يېقىن كېلىشتىن
ئەيمىنىپ يىراقتىن سەپسېلىپ قارايتتى . نۇزۇگۇمنىڭ سەل
ئىچىگە ئولتۇرۇشقان دۈگىلەك قارا كۆزلىرىگە ، قارلىغاچ-
نىڭ قانىتىدەك ئەگمە ئىنچىكە قارا قاشلىرىغا ، خۇددى
ئېقىپ چۈشۈپ كېلىۋېتىپ توختاپ قالغاندەك كۆرۈنىدىغان

بۇرنىغا ، نەچچە شامالدا يۇرۇپ گەز باغلاپ كەتكەن بولسىمۇ لېكىن رەڭگىنى يوقاتمىغان جىنەستىدەك نېپىز لەۋلىرىگە ، ئوت چاقنىغان شەھلا كۆزلىرىنى يۇمسا بىر - بىرى بىلەن گىرەلىشىپ كېتىدىغان ئۇزۇن كىرپىكلىرىگە مەھلىيا بول- غاندەك قارايتتى .

ئۆي ئىگىسىنىڭ قىزىغا ھەر كۈنى چىرايلىق كۆرۈنۈپ يۈرگەن ئۆيىدىكى باشقا ئاياللارمۇ سەتلىشىپ كەتكەندەك بى- لىنىدى . لېكىن كۆڭلىكىنىڭ ئېتىكىنى تىزىغا قىستۇرماق- چى بولۇپ ئورنىدىن قوزغالغاندا ، قادىۋالغان كۈمۈش تەڭ- گىلىرى جاراڭلاپ كېتىۋىدى ، «ياق ، مەن بۇ گاداي قىزدىن سەت ئەمەس» دېگەندەك كۆكرىكىنى كېرىپ قويىدى .

ئۇنىڭ كۆزلىرى بىر پەستىن كېيىن ، نۇزۇگۇم بىلەن بىللە ئۆيگە كىرگەن ئابدۇللاغا چۈشتى . ئۇ غوللۇق ، سىڭ- لىسىغا ئوخشاش قارا قاش ، قويۇق بۇرۇتى بار چىرايلىق يىگىت ئىكەن . مۇنداق چىرايلىق يىگىتلەر موڭغۇللار ئارى- سىدا ئاز ئۇچرايدۇ . ئۇ ياقىسىز كۆڭلىكىنىڭ سىرتىدىن كۆك رەڭدە بويالغان چەكمەن كىيىپ ، بېلىگە ئىككى ئايلان- دۇرۇپ پوتا باغلىۋالغانىدى . «بۇنداق چىرايلىق يىگىتلەر بىزنىڭ بۇ يەرلەردە ناھايىتى كەم تېپىلىدۇ» دەپ ئويلىدى . موڭغۇل قىز ئالدىغا سىلجىپ ، ئابدۇللاغا قايتىدىن يوشۇ- رۇن كۆز تاشلىدى . لېكىن ، نېمە ئۇچۇندۇر ، ئۇنىڭ يۈرىكى ئۆزىچىلا قاتتىق سوقۇپ كەتتى . ئۆي ئىگىسىنىڭ قىزىغا نۇزۇگۇمدىن كۆرە ئۇنىڭ ئاكىسى يېقىپ قالدى . ئۇنىڭغا قارىسا قارىغۇسى كېلەتتى . ئۇنىڭ بېشىغا ئىلگىرى - كېيىن كەلمىگەن ئويلار كەلگىلى باشلىدى : «ئەگەر بۇ يىگىتكە تەگسەم مېنىڭدىنمۇ مۇشۇنداق چىرايلىق باللار تۇغۇلاتتى»

دەپ ئويلىدى ـ دە ، بىردىنلا بايا ئوتقا يېقىپ ئولتۇرغاندا
قىزارمىغان مەڭزلىرى قىزىرىپ كەتتى .
— ئالامەت چىرايلىق قىز ئىكەن . ئاكىسىمۇ كېلىش-
كەن يىگىت ئىكەن . بۇنىڭ ھەممىسى ساڭا قانچىگە توختى-
دى ؟— دەپ سورىدى قېرى ئايال ئىككى چۆچەك قىمىزنى
ئىچىۋېتىپ ، يېنىچە ياتقان ئىنىسى بايىر نويانغا .
— ئامبالغا ئەللىك يامبۇ ھەدىيە قىلدىم ، يەنە بىر
باشلىققا قىرىق يامبۇ ، بۇنىڭدىن باشقا يەنە يىگىرمە ئۈچ ئات
بەردىم .
— ۋاي ـ ۋۇي ، بۇلار ساڭا يېرىم قورۇ مالغا توختاپتى-
تىغۇ ،— بىرئاز نارازى بولغاندەك گەپ قىلدى قېرى ئايال .
— باشقا نويانلار قىممەت دېمەي ئېلىۋاتسا مەن ئۇلاردىن
قالاتتىمۇ . ئۇيغۇرنىڭ بىر گۈزىلىنى خوتۇنلۇققا ئالمىسام ،
قانداقلارچە نويان بولۇپ يۈرىمەن .
— راست ئېيتىسەن ، بايىر .
ئەتىسى يەنە نۇزۇگۇم بىلەن ئاكىسىنى تۆگىلەرگە مىندۈ-
رۈپ ، بايىر نويانىنىڭ ئادەملىرى يولغا چىقتى . غۇلجىدىن
ئەكېلىۋاتقان ئولجىسىغا خۇش بولۇپ كېلىۋاتقان بايىر نويان
يول بويى توختىغان يەرلىرىدە ، تونۇشلىرىغا نۇزۇگۇمنى
كۆرسىتىپ كۆرۈملۈك ئېلىش ، قونغان يەرلىرىدە ئېركە
ئىچىپ ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ئۆز ئۆيىگە يېتىپ كەل-
دى .
غۇلجىدىن چىققاندىن بېرى ئۆزلىرىنىڭ قايسى يول
بىلەن قاياققا كېتىۋاتقانلىقىنى بايقاپ ، سەپسېلىپ كېلىۋات-
قان نۇزۇگۇممۇ چاپسانراق قېچىپ كېتىشنى ئويلايتتى . ئۇ
ئاكىسىغا قوشۇلغاندىن كېيىن «قاچساق ئىككىمىز بىللە

قېچىشىمىز كېرەك . ئۇلسەكمۇ ، موگغۇللار ئارىسىدا ياشى-
ساقمۇ بىللە بولۇشىمىز كېرەك » دەيتتى . شۇڭلاشقا نۇزۇ-
گۇمغا ئاكىسى بىلەن بىللە بولۇش بىر ھېسابتا ياخشىدەك
كۆرۈنسىمۇ ، ئىككىنچى تەرەپتىن ئېيتقاندا ئۇلارنىڭ قېچى-
شىنى تېخىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇۋېتىدىغاندەك سېزىلەتتى . «ئەم-
دى يالغۇز ئاكامنى تاشلاپ نەگە بارىمەن . بۇنىڭدىن كېيىن
جاپا بولسا بىللە تارتارمىز » دەپ ئويلايتتى بەزىدە .

— بۇلارنىڭ ئىچىدە ھايات كەچۈرەلمەيدىغان ئوخشاي-
مىز . ئەگەر سىز بۇلارغا خوتۇن بولسىڭىز تۇغۇلغان بالىلى-
رىڭىزمۇ مۇشۇلاردەك بولىدۇ . شۇڭا بۇلاردىن چاپسانراق
قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى قىلايلى ، سىڭلىم ،— دېدى يولغا
چىققاندىن بېرى موگغۇللارنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىنى بايقاپ ،
ئۇلاردىن قېچىپ قۇتۇلۇشنىڭ كويىغا كىرگەن ئابدۇللا .

— سەن مېنىڭدىن خاتىرجەم بول ، ئاكا . مەن ھېچقا-
چان بۇلارغا خوتۇن بولمايمەن . ئۇلۇپ كەتسەم كېتىمەنكى ،
ئۇنداق ئىشنى قىلمايمەن .

— ئۇلۇمنى ئاغزىڭىزغا ئالماڭ ، سىڭلىم . ئۇلۇۋالىمىز
دېسەك ، بۇ تەرەپلەرگە كەلمەيلا قەشقەردە ئۇلۇۋالاتتۇق . مەن
سىزنى قانداق قىلىپ بولسىمۇ قەشقەرگە ئەكېتىشىم كې-
رەك . يۇرتقا بېرىپ ، ئاتا ـ ئانىمىزنىڭ چىرىغىنى يېقىپ
ئولتۇرۇشىمىز لازىم .

— مەنمۇ شۇنداق قىلساق دەپ ئويلايتتىم ، ئاكا . ئەمما
ئەمدى ئىككىيلەنگە بىللە قېچىشقا مۇمكىن بولمىدىكىنتاك .
بۇلار بىزنىڭ ھەربىر قەدىمىمىزنى بايقاپ ، پايلاپ يۇرۇۋاتى-
دۇ .

— سىز مېنىڭدىن ۋايىم يېمەڭ ، سىڭلىم . مەن دېگەن

ئەركىشى . بۈگۈن - ئەتە كېتەلمىسەم ، ئۆگۈنلۈككە كېتى-
مەن . مېنىڭ يارام يېنىك .
— مەسلىھەت بەرگىنىڭگە رەھمەت ، ئاكا . مەن ئېپى
كەلسىلا قېچىپ كېتىشكە تىرىشىمەن . ئىككىيلەن يالغۇز -
يالغۇزدىن قاچساقمۇ ، كېيىن بىر يەردە تېپىشىۋالارمىز ،—
دېدى . نۇزۇگۇم تېخىچىلا يېنىدىن ئايرىماي كېلىۋاتقان خەن-
جىرىنى مەھكەم تۇتۇپ .

*　　　*

— ھە ، مانا ، بىزنىڭ ئاۋۇلغىمۇ يېتىپ كەلدۇق .
سىلەر بىلىپ قويۇڭلاركى ، بۇ تەۋەدە بىزنىڭ يۇرتتەك گۈ-
زەل جاي يوق . شۇڭلاشقا ئۆز زامانىسىدا بۇ تەۋەدىكى موڭ-
غۇللار ئارىسىدا ئالاھىدە ئابرۇي تاپقان بىزنىڭ ئۇرۇقنىڭ
ئاقساقاللىرى مۇشۇ جاينى تاللىۋالغانىكەن . ئۇلارنىڭمۇ
دىت - پاراستى قالتىس ئىكەن ، جۇمۇڭلار ،— دەپ بايىر
نويان چوڭ يۇلتۇزنىڭ تەبىئىتىنى ماختاشقا باشلىدى ،—
مەن ئەزەلدىن قەشقەرنىڭ گۈزەل قىزلىرىغا ، ماھىر ئاش-
پەز ، ئۇستىلىرىغا ، ساز - نەغمىگە باي سەنئەتچىلىرىگە
ئاشىقمەن . شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇ قېتىم قەشقەردىن بۇ ياققا
پالانغان بىرقانچە قىز - يىگىتنى سېتىۋالدىم . ئۇلارنى ئۆيگە
بارغاندىن كېيىن كۆرۈپمۇ قالارسىلەر .
— ئۇلار كىملەردۇر ، ئاكا ؟— دەپ سورىدى نۇزۇگۇم
ئاكىسىدىن ،— بەلكى بىزنىڭ تونۇشلىرىمىز بولسا ، بىزنىڭ
قەشقەرگە قېچىپ كېتىشىمىز تېخىمۇ ئاسان بولاتتى . ئۇلار
ئاقسۇدىن ئايرىلىپ باشقا تەرەپلەرگە پالانغان يۇرتداشلىرىمىز

بولۇشى مۇمكىن .

موڭغۇللار ئۇلارنى چوڭ يولتۇزغا چۈشكە يېقىن ئەكەلدى . ئۇلار كۆپ كىگىز ئۆيلەردىن تەشكىل قىلىنغان بۇ ئاۋۇلدىكى بايىر نويانىنىڭ ئىشىكىگە كېلىشى بىلەنلا ئۇلارنىڭ كۆزىگە ئىككى قەشقەرلىك يىگىتنىڭ ئوتتۇن يېرىۋاتقانلىقى كۆرۈندى . نۇزۇگۇم تۆگىدىن چۈشۈشى بىلەنلا خۇددى دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن ئادەمدەك ئالىقىنى بىلەن ئاغزىنى يېپىپ ، بىر پەس جىم تۇرۇپ قالدى ، ئاندىن تېلىقىپ ، بوش ئاۋازدا :

— با... با... باقەم ؟ !— دەپ ۋارقىرىدى .

— قېنى ؟ !— دەپ سورىدى ئابدۇللا سىڭلىسىدىن . ئۇ شۇنداق دەپلا موڭغۇللارنىڭ ئىشىكى ئالدىدا ئىككى ئادەمنىڭ ئىشلەۋاتقانلىقىنى كۆردى ،— نۇزۇگۇم ، راست شۇمۇ ئېمە ؟— ئەمدى ئابدۇللامۇ ئۆزلىرىدىن يىگىرمە - ئوتتۇز قەدەم نېرىدىكى ئىشلەۋاتقان يىگىتلەرگە سەپسېلىپ قارىغاندىن كېيىن قاتتىق ۋارقىرىدى ،— باقەم !

— نۇزۇگۇم !

ھېلىقى ئىككى يىگىتتىن بىرى باقەم ئىدى . ئۇ ئۆزىنى قورشاپ تۇرغان موڭغۇللارنى ئىتتىرىپ ، ئالدىنى توسۇغىنىغا قارىماستىن ، تۆگىدىن چۈشكەن نۇزۇگۇم بىلەن ئاكىسىنىڭ قېشىغا يېقىنلاشتى .

— ھايات ئىكەنسىلەرغۇ ، قېرىنداشلىرىم . مەن سىلەرنىڭ كەينىڭلاردىن ئىزدەپ بارمىغان يېرىم قالمىدى . ئاخىر ئاقسۇ تېغىدىكى جەڭدە يارىدار بولۇپ ، مۇشۇ نويانغا سېتىلدىم . بۇ يەرگە كەلگىنىمگە ئىككى - ئۈچ كۈن بولۇپ قالدى .

— باقەم !— نۇزۇگۇم ئېرىنى كۆرگەندىن كېيىن ئاغ-
زى گەپكە كەلمەي ئۆكسۈپ يىغلاۋاتاتتى . ئۇ ئېرىنى تەڭرى-
تاغنىڭ تەسكەي تەرىپىدىكى موڭغۇللار ئارىسىدا ئۇچراتقىنى-
غا بىر ئىشەنگۈسى كەلسە ، بىر ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى . ئۇ
ھاياتتا مۇشۇنداق تاسادىپىيلىقنىڭ بولۇشىنى ھەرگىز ئويلى-
مىغانىدى ،— سىزنىمۇ كۆرىدىغان كۈنلەر بولىدىكەن— ھە !
— ھوي مۇنۇ نېمە ۋەقە ؟— ئەر - ئايالنىڭ مۇنداق
ئۇچرىشىپ قېلىشىغا بايىر نويانمۇ ھەيران قالدى ،— قېنى ،
قۇللارنى ئەكېتىڭلار .
خوجايىنىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان موڭغۇل خىزمەتچىلەر
باقەمنى نۇزۇگۇمغا يېقىن كەلتۈرمەي ئۇرۇپ قوغلاپ چەتكە
ئاچىقماقچى بولدى . ئەمما ئۇزۇندىن بېرى كۆرمىگەن ئېرى-
نى ئەمدى ئۇچراتقاندا ، ئۇنىڭغا تەلپۈنۈپ كېلىۋاتقان نۇزۇ-
گۇم ئۆزىنى تۇتۇپ تۇرالمىدى .
— باقەم ، بۇ يەنە نېمە تارتقۇلۇق ئىككىمىزگە ؟ چىرا-
يىڭىزنىمۇ كۆرۈشكىمۇ ئۇلگۇرەلمىدىمغۇ ؟
— مەن تىرىك تۇرۇپ سەنلەرگە نۇزۇگۇمنى خوتۇن
قىلدۇرمايمەن .
بايىر نويان چوڭ يۇلتۇزغا ياردار پېتى ئەكەلگەن بۇ
سۇرگۇننى ھېچقاچان ئۆزىگە قارشى چىقىدۇ دەپ ئويلىمىغا-
نىدى . شۇڭا باشتا ئاسقاقلاپ كېلىۋاتقان باقىنى بىر ئۇرۇپلا
يىقىتىۋېتىمەنغۇ دېگەن ئويدا :
— سەن قەشقەرلىككە بۇ يەردە نېمە بار ؟ ماڭ ، ئىشىڭ-
نى قىل !— دەپ قول شىلتىدى . لېكىن كۈندە ئۆزىنىڭ
دېگەن گېپىنى يىرماي ۋەزىيىسىنى ئورۇنداپ كېلىۋاتقان
باقى بۇ قېتىم كەينىگە قايتىشنىڭ ئورنىغا ئۇنىڭغا قارشى

ئېتىلدى .

تالاي جەڭلەرگە قاتنىشىپ ، بۇ تەۋەدە ئۆزىنىڭ باتۇرلۇ-
قى بىلەن ئابرۇي ـ ئاتاقتا ئىگە بولغان نويان كۈچىنى
قېشىدىكى قەشقەرلىك جۇۋانغىمۇ كۆرسىتىپ قويماقچى بو-
لۇپ ، ياش يىگىتنىڭ قۇلاق تۈۋىگە بىرنى ئۇردى ، ئۇ سەنتۇ-
رۇلۇپ بېرىپ ئۆزىنى تۇتۇۋالدى . ئەمما ئۇ بايىر نويان
ئىككىنچى قېتىم يېقىنلىغاندا چەبدەسلىك بىلەن ئۇنىڭ قور-
سىقىغا تېپىۋەتتى .

— ھاي ، مۇنۇ قۇلنى تۇتۇڭلار !— دەپ ۋارقىراشتى
نوياننى قورشاپ تۇرغان موڭغۇللار شۇ چاغدا . بايىر نويان
يېڭىنى تۇرۇپ ئوتتۇرىغا چۈشتى .

— ئۆزىڭىزگە پەخەس بولۇڭ ، قورقماڭ ، قېشىڭىزدا
مەن بار !— دەپ ئابدۇللامۇ باقىغا ياردەم بەرمەكچى بولۇپ
ئالغا ئىنتىلىۋىدى ، لېكىن ئۇنى موڭغۇللار قويۇپ بەرمە-
دى . ئابدۇللا باقىنىڭ تۆگىدەك نوياننىڭ قولىغا چۈشۈپ
قالسا تىرىك قالمايدىغانلىقىنى ياخشى بىلەتتى . شۇڭلاشقىمۇ
يىراقتا تۇرۇپ ، ئۇنىڭ قانداق ھەرىكەت قىلىشى كېرەكلى-
كىنى جېكىمەكتە .

— ئاۋۇنى كاركىراتماي ئاغزىنى بېسىڭلار !— نوياننىڭ
غەزەپلىك ئاۋازىنى ئاڭلىغان موڭغۇللار ئابدۇللانىڭ بېشىغا
بىرنەچچە تاياق ئۇرۇۋەتتى .

— ئاكا ؟ !— باياتىن بېرى نېمە قىلىشنى بىلمەي جىم
تۇرۇپ قالغان نۇزۇگۇم ئاكىسىنىڭ بېشىغا تاياق تېگىۋاتقى-
نىنى كۆرۈپ چىدىماي ۋارقىرىۋەتتى .

ئايالىنىڭ قاتتىق چىققان ئۈنىنى ئاڭلىغان باقەم يۇگۇ-
رۇپ كېلىپ ، نوياننىڭ بېشىغا كەينى ـ كەينىدىن ئۈچ ـ

تۆتنى ئۇرۇۋەتتى. كەچكىچە هاراق ئىچىپ كەيپ بولۇپ كەتكەن بايىر نويانىنىڭ بېشى گاڭگىراپ قالدى. لېكىن ئېسىنى يىغقاندىن كېيىن باقەمنى تۇتتۇۋېلىپ، ئۇنى تونجۇقتۇرۇۋېتىشكە ئۇرۇندى. لېكىن باقەم نويانىنىڭ قولتۇقىغا كىرىپ، ئۇنى يەردىن كۆتۈرۈۋالدى -دە، ئەتراپتىكى موڭغۇللارنىڭ ۋارقىراشقانلىرىغا قارىماستىن موللاق ئاتقۇزۇپ تاشلىدى. ئۆزىنىڭ ئېغىر بەستىنى ئاران كۆتۈرۈپ يۈرگەن بايىر نويان يەرگە خۇددى ئۆگزىدىن يىقىلغاندەك چۈشتى. پايپېتەك بولۇشقان موڭغۇللار نويانىنىڭ ئورنىدىن قوزغىلالماي قالغىنىنى كۆرۈپ ۋارقىرىشىپ كەتتى.

ئۇلار ئەمدى قوللىرىدىكى قامچىلىرى بىلەن باقەمنىڭ باش - كۆزىگە ئۇرۇشقا باشلىدى. بىرنەچچە ياش موڭغۇل ئۇنىڭ قولىنى كەينىگە قايرىپ باغلىدى.

— بۇنى بايىلا مۇشۇنداق قىلىش كېرەك ئىدى، — دېدى يېشى چوڭىيىپ قالغان موڭغۇللاردىن بىرى.

موڭغۇللار بايىر نويانىنىڭ قولتۇقىدىن يۆلەشتۈرۈپ تۇرغۇزماقچى بولۇۋىدى، ئۇ توۋلاپ، ياتقان يېرىدىن خېلى ۋاقىتقىچە قوزغىلالمىدى.

— هاي، باقى! — ئابدۇللانىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

— نۇزۇگۇم ... مەن سىزنى ئىزدەپ تاپىمەن! — ئۇلاردىن يىراقلاۋاتقان باقەمنىڭ ئاۋازى ئۈزۈلۈپ - ئۈزۈلۈپ ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

بايىر نويانىنىڭ نۆكەرلىرى ئۇلار ئۈچىنى ئۈچ ياققا ئايرىۋەتتى. موڭغۇل كېلىنچەكلىرى نۇزۇگۇمنى بايىر نويانىنىڭ كىگىز ئۆيىگە ئەكىرىپ كەتتى، ئابدۇللانى بولسا

ئۇنىڭدىن يىراق جايلاشقان مالچىلارغا باشلاپ ماڭدى . ئۇلار موڭغۇللارنىڭ باقەمنى قاياققا ئەكەتكىنىنى بىلەلمەي قالدى .

— خوش ، ئاكا !— دېدى نۇزۇگۇم ئاخىرقى قېتىم ئاكىسىغا قايرىلىپ قاراپ ،— نەدە بولساقمۇ ئامان بولايلى . مېنىڭدىن ۋايىم قىلما . مەن ساڭا بەرگەن ۋەدەمنى ئورۇندا-ماي قويمايمەن . باقەمنى كۆرۈپ قالساڭ مېنىڭ ئۇنى تاقەت-سىز كۈتىدىغانلىقىمنى ئېيتقىن .

— خوش ، سىڭلىم ! ئەزىز يۇرتلارغا بىزنىڭ بىرىمىز بولسىمۇ يېتىپ بارايلى . لېكىن خاپىچىلىقتا چىدىماي ئۆلۈ-ۋالغۇچى بولماڭ .

ئاكا ـ سىڭىل كۆز ـ ياش قىلىشىپ خوشلىشىۋاتقاندا ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى تولۇق چۈشەنمىگەن نويان :

— مۇنۇلار كۆپ سۆزلىشىپ كەتتىغۇ . ئاكىسىنى نېرى-راق ئەكېتىڭلار ،— دېدى .

— قېرىنداشلارنىڭ بىر ـ بىرىدىن ئايرىلمىقى قىيىن ـ دە ،— دېدى خىزمەتكارلاردىن بىرى .

— ئاكىسىنى كۆزدىن يوقاتساڭلار سىڭلىسىمۇ پەسلەي-دۇ ، ئېرىنى مەن ئىككىنچى كۆرگۈچى بولماي ،— ئۇنى بوغۇلۇپ چىقىۋاتقان بايىر نويان تېخىچىلا ياتقان يېرىدىن تۇرمىغانىدى .

نويانىنىڭ قەشقەرنىڭ ئەڭ گۈزەل چوكىنىنى ئەكەلگەن-نىنى ئاڭلىغان تونۇش ـ بىلىش ، ئەل ـ ئاغىنىلىرى كەينى ـ كەينىدىن كېلىشمەكتە . ئۇنىڭ ھەممە ۋاقىتتا مۇن-داق مەرد بولۇۋەرمەيدىغانلىقىنى ياخشى بىلىدىغان تونۇشلى-رى بۈگۈن ئۇنىڭ ئېركىسىنى ئىچىپ ، سويغان مېلىنىڭ گۆشىنىمۇ تويغىچە يېيىشنى ئويلايتتى . نويانىنىڭ خوتۇنلىرى

بولسا ئېرىنىڭ غۇلجا بازىرىدىن سېتىۋالغان گۈزەللىنى كۆر-
گەندىن كېيىن يۈرىكىدە قىزغىنىش ئوتلىرى كۆچىيىپ ،
ماتەم تۇتقاندەك ھەسرەتلىنىپ ، ئۆز ھۇجرىلىرىغا كىرىپ
كېتىشتى . ئېرىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئۈستىلىرىگە ئۈستىلەپ
خوتۇن ئەكەلگىنىگە قاتتىق نارازىلىق بىلدۈرۈشۈۋاتقان خو-
تۇنلار ئۇنىڭ يىغلىغىنىنى كۆرۈپ :
— خوتۇنغا تويمايدىغاندەك قىلىپ كېتىۋىدى ، مانا ئەم-
دى ئۆزىنىڭ بېشىنى يېدى ،— دەپ كايىشاتتى .
باقى بىلەن ئېلىشقاندا ئومۇرتقىسى تاشقا تېگىپ يىقىل-
غان بايىر نويان بولسا ، ھەر تەرەپتىن كېلىۋاتقان تونۇشلى-
رىدىن ئۇيىلىپ ، بېلىنىڭ ئاغرىۋاتقانلىقىنى سەزدۈرمەي
كۈچىگە زورلاپ ئورنىدىن تۇرۇپ مېھمانلار بىلەن ئۆيگە
كىرىپ كەتتى .
نۇزۇگۇمنى ئۆزى ئۇچۇن تەييارلانغان ئۆيگە باشلاپ
كىرگەن ئاياللار ئۇنىڭ كىيىملىرىنى يۆتكەپ ، ئۇنى بايىر
نويانىنىڭ ئاغىنە - بۇرادەرلىرىگە كۆرسىتىش ئۇچۇن ياسان-
دۇرۇۋاتاتتى .
ئىلگىرى موڭغۇللارنىڭ رەسىم - قائىدە ، ئۆرپ -
ئادەت ، تۇرمۇش شارائىتى بىلەن تونۇشلۇقى يوق نۇزۇگۇمغا
پۇتىغا كىيدۈرۈلگەن چەمى قېلىن ئۆتۈك ، ئېچكىرىنىڭ قارا
تاۋارىدىن قولدا تەپچىپ تىككەن ئىككى يېڭى يىرىق ، ئۆرە
ياقىلىق ئۇزۇن كۆڭلەك ، بېشىدىكى قىزىل مونچاق بېكى-
تىلگەن قارا كىگىز قالپاق غەلىتىلا كۆرۈندى . ئەمدى ئۇ
ئاكىسىغا بەرگەن ۋەدىسى بويىچە قانداق قىلىپ بولمىسۇن
بۇ يەردىن ساق - سالامەت قېچىپ كېتىشنى ئويلاپ ، ئەترا-
پىدا چۆرىدەپ يۈرگەن قىز - كېلىنچەكلەر ئالدىدا ئۆزىنى

تۇتۇپ ، نويانني ياخشى كۆرىدىغان ئادەم سىياقىدا كۆرسىتىشكە تىرىشتى . بىر تۇرۇپ ئۇ مەن تەرسالىق قىلسام ، بۇلار ئاكام بىلەن باقەمنى تېخىمۇ قىينىشى مۇمكىن دەپ ئويلايتتى . ئۇ موڭغۇل كېلىنچەكلىرىنىڭ ئۆزىنى ئۆيدە خالىي قالدۇرۇپ چاپسانراق چىقىپ كېتىشىنى تىلەيتتى . بۇيەردە تاسادىپىي ئۇچراشقان باقەممۇ ئوي - خىياللىرىنى ئاستىن - ئۇستۈن قىلىۋەتكەندى . لېكىن ئۆيگە چالۋاقاپ كىرىپ - چىقىۋاتقان موڭغۇللارنىڭ ھەرىكىتى توختايدىغاندەك ئەمەس . بۇلارنىڭ ئارىسىدىن قانداق قىلىپ قېچىپ چىقىشنى ئويلىغان نۇزۇگۇم :

— مەن ھېرىپ كەتتىم . نويان كىرگۈچە بىرئاز ھاردۇق ئېلىۋالاي ،— دېدى ئۇ بايىر نويانىنىڭ ئۆزى ئۇچۇن غۇلجىدىن ئالدۇرغان كىيىملىرىنى كىيگەندىن كېيىن ،— مۇنۇلار ھازىرچە مەشەدە تۇرۇپ تۇرسۇن . قانچە قىلغان بىلەن ئۆز يۇرتۇمدىن كىيىپ كەلگەن نەرسىلەرغۇ .

يېڭى چۇشكەن كېلىننىڭ ئىلتىماسىنى رەت قىلغۇسى كەلمىگەن كېلىنچەكلەر كەينىگە داجىپ ، بىرىدىن كېيىن بىرى ئۆيدىن چىقىپ كېتىشتى - دە ، ئۆيدە نۇزۇگۇم يالغۇزلا قالدى . موڭغۇللار بولسا ئىشىكنىڭ ئالدىغىلا تىكىلگەن كىگىز ئۆيدە يېڭى چۇشكەن كېلىننىڭ ھۆرمىتىگە توختىماي ئېرىكە ئىچىشىپ تاماشا قىلماقتا . بايىر نويان ئاغرىقىنى يوشۇرۇپ ئۆزىنىڭ ئۇزەڭگە سوقۇشتۇرۇپ يۇرگەن تەڭتۇشلىرىنىڭ ئىچىدە بىرىنچى بولۇپ قەشقەر قىزىنى خوتۇنلۇققا ئەكەلگىنىگە مەستلىكى كېلىپ ، مېھمانلارنىڭ ئالدىغا بارىنىڭ ھەممىسىنى تۆكمەكتە . ئۇنىڭ ئۇستىگە ئەتە تۆگە سويۇپ ، مۇشۇ ئەتراپتىكى خەقلەرگە چوڭ توي قىلىپ

بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ماختانماقتا . ئۇ نۇزۇگۇمنىڭ قې-
شىغا باشقا ئەركەكلەرنى كىرگۈزمەي ، ئۇنى قىز - كېلىن-
چەكلەرنىڭ ئىختىيارىغا قالدۇرۇشنى ماقۇل كۆردى . بۇمۇ
قەشقەر قىزىنىڭ بايىر نويانىدىن سورىغان بىردىنبىر تىلىكى
ئىدى .

— قىزنى ئۆيگە ئەكېلىۋالدۇق . ئەمدى ئۇنىڭ بۇ تەرەپ-
تە بارار جايى ، قورۇسى يوق . ئۆزىنىڭمۇ ماڭا كۆڭلى چۇ-
شۇپ قالسا كېرەك . ئۇنىڭ قېشىمدىن نېرى كەتكۇسى كەل-
مەيدۇ ،— دەپ هاراقتا تويۇۋالغان نويان ئۆزى بىلەن ئولتۇ-
رۇپ تاماشا قىلىۋاتقان ئاغىنىلىرىگە ماختىنىپ قوياتتى .

ئۇ قىز - كېلىنچەكلەرگە نۇزۇگۇمغا ياخشى قاراش
هەققىدە جېكىپ قويغان بولسىمۇ ، ئەمما ئۇلارغا ئىشەنمەي
ئۆزىنى ئىككى موڭغۇلغا يۆلىتىپ ئۇنىڭ قېشىغا كىرىپ
چىقتى . نۇزۇگۇمنىڭ ئۆزلىرى ئۇچۇن مەخسۇس تەييارلان-
غان ئورۇندا ياستۇققا باش قويۇپ ياتقىنىنى كۆرۈپ بەك
خۇشال بولدى . كېلىنچەكلەر ئۇنىڭغا نۇزۇگۇمنىڭ بىرئاز
هاردۇق ئېلىۋېلىش ئۇچۇن ياتقىنىنى ئېيتقاندا ، كەينى -
كەينىدىن ئۇنىڭ قېشىغا كىرىۋېرىپ بىئارام قىلغۇسى كەل-
مەي ، ئاغىنىلىرىنىڭ يېنىغا چىقىپ كەتتى ۋە گۆش پىشۇ-
رۇپ ، خىزمەت قىلىپ يۈرگەن كېلىنچەكلەرگە نۇزۇگۇمغا
ئوبدان قاراش توغرۇلۇق يەنە بىر قېتىم جېكىلىدى .

نويانىنىڭ تاۋاردىن تىكتۈرگەن كۆڭلىكىنى كىيگىنى
بىلەن ئۆزىنىڭ كىيىملىرىنى تاشلىماي ، ياغلىققا تۇگۇشكە
باشلىغان نۇزۇگۇم ئۇنىڭ ئىچىدىكى خەنجىرىنى قولىغا ئال-
غاندا تېنىگە كۈچ كىرگەندەك بولدى . كۆز ئالدىغا باقەم
بىلەن نىكاھ قىلغان كۈن كېلىپ ، ئۇنىڭغا سادىق بولىدىغان-

لىقى ھەققىدە دېگەن سۆزلىرىنى، ئىچكەن قەسەملىرىنى ئەسلىدى. ئەمدى ئۇنىڭغا تالادا باقەم ھەرقاچان چىقىشىنى كۈتۈپ تۇرغاندەكلا سېزىلەتتى.

ئۇ بىر پەس نېمە قىلسام بولىدىكىن دېگەندەك خىيال سۈرۈپ ئولتۇردى - دە، ئاندىن يەنە كۆڭلىكىنىڭ ئىچىگە تىقىۋالغان خەنجىرىنى مەھكەم تۇتتى. ئويلاپ باقسا ئۇنىڭ- دىن باشقا قېشىدا ھەمراھ بولغۇدەك ھېچنېمە يوق ئىكەن. ئۇ مۇشۇ خەنجەر بىلەن نويانىنى ئۆلتۈرۈپ، ئاندىن ئۇنى ئۆزىگە سېلىشنى ماقۇل كۆردى. بەزىدە ئۇ نويانىنى ئۆلتۈر- گىنىم بىلەن ئاكامنىڭ ھەم باقەمنىڭ تەقدىرى قانداق بولى- دۇ، دەپ ئۇلارنىڭ ھاياتىنىمۇ كۆز ئالدىغا كەلتۈردى.

ئۆي ئىچى جىمجىت. خىزمەت قىلىپ يۈرگەن كېلىنچەكلەر بايا چىقىپ كەتكەنچە قايتىپ كىرمىدى. كېچىمۇ خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالدى. ئارىلاپ - ئارىلاپ بايىر نويانىنىڭ مەست بولغانلارغا قوشۇلۇپ ۋارقىرىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالاتتى. نۇزۇگۇم ئۇنىڭ تېزرەك ئۆيگە كىرىشى- نى كۈتەتتى. نېمىلا بولسا بىراقلا كۆرەي دەيتتى. نېمە ئۈچۈندۇر قىسماق كۆزلۈك نويان نۇزۇگۇمنى ئۇنتۇپ قال- غاندەك جىمىپ كەتتى. بىر چاغدا خىزمەت قىلىپ يۈرگەن كېلىنچەكلەردىن بىرى ئىشىكتىن بېشىنى تىقىپ سىنچىلاپ قارىدى - دە، نۇزۇگۇمنىڭ چىمىلدىق ئىچىدە ياتقىنىنى كۆرۈپ، كۆڭلى خاتىرجەم بولغاندەك، ئىشىكنى قىيا ئې- چىپ قويۇپ چىقىپ كەتتى. «ئەمدى نويان كىرىدىغان ئوخ- شايدۇ» دەپ ئويلىغان نۇزۇگۇم خەنجىرىنى تېخىمۇ چىڭ تۇتۇپ، ئۆزىنى ئۆلۈمگە تەييارلاپ، ئىچىدە ئايەت ئوقۇدى.

بىر نەرسىنى كۈتكەنسېرى ۋاقىت دېگەن شۇنچە ئاستا

ئۆتەمدۇ ياكى راستىنلا ئۇزاق ۋاقىت بولدىمۇ ، نويان تېخى-
چىلا كىرمەيۋاتاتتى . تالادىكى كىشىلەرنىڭ چالۋاقاپ ۋارقى-
راشلىرى ئازىيىپ قالغانىدى . نۇزۇگۇم تاقەتسىزلىنىشكە
باشلىدى . «ئويلىغان ئويلىرىم ئەمەلگە ئاشارمۇ ؟ !» دەيتتى
ئىچىدە . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆينىڭ ئىچىدە ئۇياقتىن -
بۇياققا ماڭدى .
ئۆينىڭ ئىشىكى بايىقى خىزمەتكار كېلىنچەك قىيا ئې-
چىپ قويغان پېتى تۇراتتى . نۇزۇگۇم پۇتىنىڭ ئۇچىدا ئاستا
مېڭىپ ، ئىشىك قېشىغا باردى ـ دە ، تاشقىرىدا نېمە بولۇ-
ۋاتقانلىقىنى بىلمەكچى بولۇپ تىڭشىدى . يېقىن ئەتراپتا ئا-
دەمنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيتتى ، بىرەر تىۋىشمۇ ئاڭلانمايتتى .
ئۇ ئىشىكنى تېخىمۇ كەڭرەك ئېچىپ تالاغا قارىۋىدى ، چەت-
تىكى كىگىز ئۆيدىلا چىراغ يېنىق تۇراتتى . نويان شۇ يەردە
بولسا كېرەك . كىگىز ئۆينىڭ ئىچىدىكى كەيپ بولغان ئا-
دەملەر بىرىنىڭ سۆزىنى بىرى ئاڭلىماي ۋارقىرىشىپ ، ئۆز-
ئارا نېمىنىدۇر تالىشاتتى . نۇزۇگۇم كەينىگە يېنىپ ، ئۆي-
نىڭ ئوتتۇرىسىدا سەل ئويلىنىپ تۇردى ـ دە ، بۇلۇڭدىكى
بوپىسىنى ئېلىپ ئىشىك يېنىغا باردى . تالادا ئادەم يوق
ئوخشايدۇ ، كۆرۈنمەيدۇ . ئۇ ئىشىكنى چوڭراق ئېچىپ تاش-
قىرىغا چىقتى .
تالا ئىنتايىن قاراڭغۇ ئىدى . نۇزۇگۇم ھە دېگەندە ھېچ-
نېمىنى كۆرەلمەي تۇرۇپ قالدى . پەقەت كۆزى قاراڭغۇغا
سەل ئۆگەنگەندىن كېيىنلا قورانىڭ بىر چېتىدە كۆشەپ
ياتقان ئۈچ ـ تۆت تۆگىنى كۆردى . دەسلەپتە ئۇ بۇلارنى ئۆرە
تۇرغان ئادەملەر ئوخشايدۇ دەپ ، نېمە قىلارىنى بىلمەي ،
قورقۇپ يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلىپ قالدى ، ئۇلارنىڭ ئادەم

ئەمەس تۆگە ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىنلا كۆڭلى ئورنىغا
چۈشتى . نۇزۇگۇم كىچىك چاغلىرىدا تۆگىلەردىن قورقات-
تى . هازىر بولسا بۇ تۆگىلەر ئەڭ يېقىن ئادەملىرىدەك
كۆرۈنۈپ ، ئۇلارنىڭ ئىككى ئۆركىشىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئول-
تۇرۇۋالسىلا موڭغۇللاردىن قۇتۇلۇپ كېتىدىغاندەك سېزى-
لەتتى . ئۇ بايىلا ئۆلۈپ كېتىشكە رازى بولغان ، ئەمدى بولسا
بۇ يەردىن ساق - سالامەت قۇتۇلۇپ هايات كەچۈرۈشكە ئىن-
تىـ ـەكتە . ئۇ ئۆپچۆرىسىگە سەپسېلىپ قارىغاندىن كېيىن
ئـ ـىڭ كېلىپ تۆگىلەرنىڭ ئارىسىدا ئولتۇرۇۋالدى . ئۇ-
ـغا كۆشەپ ياتقان بۇ تۆگىلەر ئۆزىنى قوغداپ قالىدىغان
ـورغاندەك كۆرۈندى . لېكىن ئۇ تۆگىلەرنىڭ ئارىسىدىمۇ
ئۇزاق تۇرۇشقا بولمايدىغانلىقىنى هېس قىلىپ ، بۇ يەردىن
تېزرەك كېتىشنى ، ئىلاجى بولسا ئاكىسىنى ۋە باقەمنى تې-
پىپ ، بىللە قېچىشنى ئويلىدى . لېكىن ئۇلارنىڭ نەگە كەت-
كىنىنى ، قايسى مالچىنىڭ ئاۋۇلىغا ئەۋەتىلگەنلىكىنى بىل-
مەيتتى . ئۇلار نەدىكىن ؟ تۆگىلەر ئارىسىدا ئولتۇرغان نۇزۇ-
گۇم يەنە بىر قېتىم ئەتراپىغا زەن سېلىپ قاراپ هېچ نەرسى-
نى كۆرمىدى . ئالدىدىكى تاغلارنىڭ ئېگىز چوققىلىرى ئا-
قارغاندەك قىلىدۇ . ئۇ قېچىپ كېتىشنى ئويلاپ سىرتقا
چىققىنى بىلەن نەگە مېڭىشنى بىلمەيتتى .
نۇزۇگۇمغا تۆگىلەرنىڭ ئارىلىرىدىن قانداقتۇر بىر نەر-
سە يېقىنلاپ كېلىۋاتقاندەك سېزىلدى . «ئاپلا ، تۇتۇلۇپ قا-
لىدىغان بولدۇم - دە» دېگەن ئويغا كەلدى ئۇ ئانىسىدىن
بىتەلەي تۇغۇلغىنىغا پۇشايمان قىلىپ . ئۇنىڭ پۇتلىرى ئۆ-
زىچىلا تىترەپ ، ئۇگە - ئۇگىسى بوشىشىپ ، تېنىدە جان
يوقتەك بىلىندى . ئەمدى قاچقىنى بىلەنمۇ بەرىبىر تۇتۇلۇپ

قالىدىغىنىنى چۈشەندى ـ دە : «مۈشۈ يەردە جىم ئولتۇرۇۋې-
رەي ، نېمە قىلىپ يۈرسەن دېسە ، تالاغا چىقىۋېدىم دەر-
مەن» دېگەن ئويغا كېلىپ ، كۆڭلىكىنىڭ ئېتىكىنى يېيىپ
ئولتۇرۇۋالدى . ئاڭغىچە تۆگىلەرنىڭ ئارىلىرىدىن كېلىۋات-
قان بايىقى نەرسە نۇزۇگۇمغا يېقىنراق كېلىپ زوڭزىيىپ
ئولتۇردى . ئەجەبا ! نۇزۇگۇم قاتتىقراق نەپەس ئېلىشتىن
قورقۇپ ، كېيىملىرى ئورالغان بوپىسىنى مەيدىسىگە چىڭ-
راق باستى . ئەگەر قولىدىكى بوپىسى بولمىغاندا بىر نەرسە
دەپ قۇتۇلۇپ كەتكىلى بولاتتى ، ئەمما ئۇنى ھازىر بىر يەرگە
يوشۇرۇشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى .
بايىقى نەرسىمۇ گەپ ـ سۆز قىلماستىن جىم ئولتۇرات-
تى . «مېنىڭ پېيىمگە چۈشكەن كىمدۇر؟ ئۇلار مېنىڭ
قاچىدىغىنىمنى سېزىپ ، كەينىمگە پايلاقچى سېلىپ قوي-
غانىكەن ـ دە؟ بىراق ئۇ نېمىشقا ئورنىدىن قوزغالمايدۇ
ياكى بۇمۇ ماڭا ئوخشاش قېچىپ چىققان بىر مۇساپىر ئەمەس-
تۇ ، يا بولمىسا بۇ باقەممىدۇ ؟» دېگەنگە ئوخشاش ھەرخىل
ئويلارغا بېرىلگەن نۇزۇگۇم بېشىنى قىمىرلاتماي ، كۆزىنىڭ
قۇيرۇقىدا ئۆزىگە قاتار كېلىپ ، زوڭزىيىپ ئولتۇرغان بايى-
قى نەرسىگە سەپسېلىپ قارىغاندىن كېيىن ، «خۇدايا شۈك-
رى» دەپ ، شۈكرى ـ سانا قىلدى . چۈنكى باياتىن بېرى
ئۇنىڭ ئارامىنى بۇزغان بايىقى نەرسە ئادەم ئەمەس ، مۈشۈ
ئەتراپتىكى ئىتلارنىڭ بىرى ئىكەن .
نۇزۇگۇمنىڭ يۈرىكى ئورنىغا چۈشۈپ ، پۇت ـ قولىغا
قايتىدىن جان كىرگەندەك بولدى . ئەمما يېنىدا زوڭزىيىپ
ئولتۇرغان تايىنچىدەك يوغان ئىت تېخىچىلا ئورنىدىن قوز-
غالماي ، خۇددى قاتۇرۇۋېپ قويغان ھەيكەلدەك تۇراتتى . ئەگەر

نۇزۇگۇم ئورنىدىن قوزغالسا شۇ ھامان ئۇ ئىت ئېتىلىپ
كېلىپ چىشلەيدىغاندەكلا قىلاتتى . شۇنىڭ بىلەن نۇزۇگۇمدا
يەنە بىر تەشۋىش پەيدا بولدى . لېكىن بۇيەردە ئۇزاق ئولتۇ-
رۇش مۇمكىن ئەمەس . ھاراق ئىچىپ ، ناخشا ئېيتىپ تاماشا
قىلىۋاتقان موگخۇللارنىڭ ئاۋازى بارغانسېرى پەسىيىپ ، ئو-
يۇن - تاماشىسى ئاخىرلىشىپ قالغاندەك قىلاتتى .
نۇزۇگۇم بار كۈچىنى يىغىپ ئورنىدىن قوزغالدى . شۇ
چاغدا ئۇ يېنىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرغان ئىتنى ئېسىلامدىكىن
دېۋىدى ، ئېسىلماي كەينىدىن ئەگىشىپ ماڭدى . نۇزۇگۇم
بۇنى كۆرۈپ مېڭىشنى ئىتتىكلەتتى .
ئىتمۇ نۇزۇگۇمنىڭ كەينىدىن قالماي چوڭ يولغا چىق-
تى . ئەمدى چالۋاقىغان ئادەملەرنىڭ ۋاڭ - چۇڭى ئورنىغا
ھەربىر كىگىز ئۆينىڭ ئالدىدا ياتقان ئىتلارنىڭ ھاۋشىپ
قاۋاشلىرى كۆپەيدى . نۇزۇگۇمدا بۇ كاساپەتلەر موگخۇللارنى
ئويغىتىۋەتمىسە بولاتتىغۇ دېگەن ئەندىشە پەيدا بولدى .
بايىر نويانىنىڭ ئاۋۇلىدىن نۇزۇگۇمنى ئەگىشىپ چىق-
قان يوغان ئىت يا ھاۋشىماستىن ، يا ئىگىسىنىڭ ئۆيى
ئالدىدا قالماستىن بېشىنى ساڭگىلىتىپ كېلىۋاتاتتى . دەس-
لەپتە بۇ مېنى پايلاپ يۈرگەن نەرسە ئەمەستۇر دەپ ئەندىشە
قىلغان نۇزۇگۇم ئۇنى قوغلىۋېتەي دەپ ئويلىدى ، بىراق
ئۇنىڭ ئۆزىگە ئېتىلىشىدىن قورقتى . ئاۋۇللاردىكى ئىتلارمۇ
شۇنىڭغا يارىشا ھاۋشىپ ، مۇشۇنىڭغا يارىشا ئەگىشىپ كېلەت-
تى -دە ، بىر پەستىن كېيىن قېپقالاتتى . بەزى ئاۋۇللارنىڭ
ئىتلىرى ئۆزلىرىنىڭ بۇ ۋەقەدىن خەۋەردار ئىكەنلىكىنى
بىلدۈرگەندەك بىر - ئىككى قېتىم ھاۋشىپ قويۇپلا جىم
بولاتتى . بەزىلىرى بولسا خۇددى بۇ چوكاننى ئاستىغا بېسىپ

تالىۋېتىدىغاندەك يۈگۈرۈپ كېلەتتى - دە، ئەمما كەينىدىن ھاۋشىپ چىققان باشقا ئىتلارنىڭ يوقلۇقىنى بىلىپ، قۇيرۇقىنى ئىككى پۇتىنىڭ ئارىلىقىغا قىسىپ تېزلا قايتىپ كېتەتتى. نۇزۇگۇم مۇنداق چاغلاردا ئىتلار مېنى تالىۋېتىدىغان بولدى دەپ، ياغلىقى بىلەن بېشىنى پۈركەپ ئولتۇرۇۋالاتتى. ئۆزىنى ئەگىشىپ، كەينىدىن ئالدىرىماي كېلىۋاتقان يوغان ئىتنىڭ ھېچ نەرسە بىلەن كارى يوق ئىدى.

باياتىن بېرى كەينى - كەينىدىن يۈگۈرۈشۈپ چىققان ئىتلار بىرئاز ھاۋشىپ توختاپ قالغاندا، نۇزۇگۇممۇ بايىر نوياننىڭ ئاۋۇلىدىن خېلى يىراقلاپ، ئۆمۈر بويى قايتىپ چىقمايدىغان قاراڭغۇلۇققا كىرىپ كەتكەندەك بولدى. ئۇ بىرى قوغلاپ كېلىۋاتمايدىغاندۇ دېگەندەك، پات - پات ئەتراپىغا قاراپ قوياتتى. لېكىن ئۆزىدىن ئون بەش قەدەم نېرىدا كېلىۋاتقان ئىتتىن باشقا ھېچنېمىنى كۆرمەيتتى. ئۇ ئالدىدىكى يول بىلەن مېڭىۋەرسە كەينىدىن قوغلاپ چىقىدىغان نوياننىڭ نۆكەرلىرىگە تېزلا تۇتۇلۇپ قالىدىغىنىنى ئويلاپ، قېلىن ئوت - چۆپ ئۆسكەن يولسىز دالاغا بۇرۇلدى. قۇرۇپ كەتكەن قورايلارنىڭ شاخلىرى پاچىقىنى سىزىپ ئېچىشتۇرماقتا. ئەمما ئۇ موڭغۇللار قوغلاپ چىققۇچە يىراقراق بېرىپ يوشۇرۇناي دەپ، پۇتلىرىنىڭ ئېچىشىپ تۇرغىنىغا پەرۋا قىلماي يۈگۈرمەكتە. بەزىدە تۇلۇمچاشقانلارنىڭ ئىنى ئالدىغا دۆۋىلەنگەن توپا - چالمىلارغا پۇتلىشىپ ياكى ئۇزۇن كۆڭلەكىنىڭ ئېتىكىنى دەسسىۋېلىپ يىقىلىپ چۈشەتتى - دە، يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ ئالغا قاراپ يۈگۈرەيتتى.

بىر چاغدا موڭغۇللارنىڭ ئاۋۇلنى بېشىغا كىيىپ ۋارقىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇلار نۇزۇگۇمنىڭ قېچىپ كەت-

كىنىنى ئەمدىلا سەزگەنىدى . ئۇلارنىڭ ۋاڭ ـ چۇڭ قىلىپ
ۋارقىرىغان ئاۋازلىرى ، ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىدىن چىققان دۇ-
كۇرلەشلەر قۇلىقىغا يەتكەندە ، نۇزۇگۇم ئۆزىنىڭ قۇتۇلۇپ
كېتەلمەيدىغانلىقىنى ، ئۇلارنىڭ نەدىن بولسىمۇ ئۆزىنى تې-
پىۋېلىپ جازالايدىغانلىقىنى سېزىپ روھسىزلانغاندەك بولدى
ۋە «كاشكى بۇ كاساپەتلەر بەش ـ ئون چاقىرىمدەك ئۇزاپ
كەتكەن چېغىمدا بىلگەن بولسىچۇ» دەپمۇ ئويلىدى .

ئېھتىمال ، تاشلىق يولدا چېپىپ كېتىپ بارغان ئاتلا-
رنىڭ تۇياق تىۋىشى تاغ تەرەپتىن ئاڭلانغىنىغا قارىغاندا بايىر
نويان نۇزۇگۇمنى شۇ ياققا قاچتى دەپ ئويلىسا كېرەك ،
بۇنىڭدىن كۆڭلى كىچىككىنە بولسىمۇ خاتىرجەم بولغان نۇ-
زۇگۇم ئالدىغا قاراپ قەدەم تاشلىدى . شۇ چاغدا ئۇ بىرنەچچە
ئاتلىق ئادەمنىڭ چوڭ يول بىلەن تۆۋەنلەپ كېلىۋاتقانلىقىنى
بايقىدى . نۇزۇگۇمنىڭ يۈرىكى قايتىدىن قاتتىق سوقۇپ ،
تەشۋىش ـ ئەندىشىسى تېخىمۇ كۈچەيدى . ئۇ قاراڭغۇدا ئۆزى-
نى ھېچكىم كۆرمىگەنلىكىنى ھېس قىلسىمۇ ، بېشىنى تۆ-
ۋەن قىلىپ ، بىر ئاز يەرگىچە ئېڭىشىپ ماڭدى ـ دە ، ئاندىن
توغرا كەلگەن چوڭقۇرراق بىر يەرگە چۈشۈپ ئولتۇردى .
ئۆزىنىڭ ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ دەم ئېلىۋاتقىنىغا قارىماس-
تىن خۇداغا ، ئەرۋاھلارغا سېغىنىپ ، ئۆزىنى ئىزدەپ يۈر-
گەن موڭغۇللاردىن ئامان ـ ئېسەن ساقلاپ قېلىشنى تىلەپ ،
مۇناجات قىلىشقا ، قۇرئان ئايەتلىرىنى ئوقۇشقا باشلىدى .

بىر چاغدا ئۇنىڭ كۆزى ئۆزىدىن ئۈچ ـ تۆت قەدەم
نېرىدا ئولتۇرغان يوغان ئىتقا چۈشتى . خۇدا ئۇردى دېگەن
مۇشۇ ئوخشايدۇ . ئۇ ئۆزىنىڭ نەگە مۆكۈنۈۋالغىنىنى كۆر-
سىتىدىغان نىشانغا ئوخشاش زوڭزىيىپ ئولتۇرغان بۇ ئىتنى

قانداق قىلسام تۆۋەن چۈكۈرۈپ ياتقۇزارمەن دەپ ھەلەك
ئىدى . چوڭ يولدا كېلىۋاتقان نوياننىڭ نۆكەرلىرى بۇنى
كۆرسە دەرھال ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى مۇشۇ تەرەپكە بۇراي-
دۇ . قانداق قىلىش كېرەك ؟ ئۇ ئىتقا تاش ئېتىپ قوغلىۋې-
تەيمىكىن دەپمۇ ئويلىدى . ئەمما ئۇ دەرھال ئۆزىگە قارشى
ئېتىلىشى مۇمكىن . قوغلىۋەتمەي دېسە ئۆزى تۇتۇلۇپ قالى-
دۇ . ئۇ ئىتقا قاراپ : «كەت ، كەت» دەپ ۋارقىراپ باقتى .
ئەمما قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ ئولتۇرغان ئىت ئورنىدىن
قوزغىلار ئەمەس . موڭغۇللار بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلىۋا-
تاتتى . «كەت ، كەت ، دېدىمغۇ ، كەت ، بولمىسا يات» دېدى
نۇزۇگۇم .
يۇڭلىرى پاخپىيىپ كەتكەن ئىت بېشىنى بۇراپ ، نۇ-
زۇگۇمغا بىر قاراپ قويدى ـ دە ، خۇددى ھېچنېمە سەزمى-
گەندەك ئىلگىرىكى پېتىچە ئولتۇرۇۋەردى . ھە دەپ ئۆيدىن
چىققاندا تۇم قاراڭغۇ كۆرۈنگەن دالادا ئەمدى ھەممە نەرسە
ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى .
«ھەي ، بۆرىباس !— دەپ چاقىردى نۇزۇگۇم ئىتنىڭ
ئېتىنى بىلمىسىمۇ ئۇنىڭغا ئۆزىچە ئات قويۇپ» بېرى كەل ،
بېرى كېلە ،— ئۇ قولىنى ئىتقا سوزدى .
باياتىن بېرى بىر ئورۇندا قىمىر قىلماي زوڭزىيىپ
ئولتۇرغان ئىت قۇيرۇقىنى شىپاڭلىتىپ ، چوڭقۇر ئازگالدا
ئولتۇرغان ئايالغا بىر پەس قاراپ قويۇپ ، ئاندىن بىر –
ئىككى قەدەم يېقىنلىدى . نۇزۇگۇم ئىتنىڭ ئۆزىگە قاراپ
ماڭغىنىنى كۆرۈپ خۇش بولۇپ قالدى .
«كەل ، سادىغاڭ كېتەي ، ئەڭ بولمىغاندا باير نوياد-
نىڭ ئادەملىرى ئۆتۈپ كەتكۈچە بولسىمۇ قېشىمغا كېلىپ

ياتقىن . ئۆزۈڭمىغۇ گەپ ئۇقىدىغان كۆرۈنسەن . ماھ ، ماھ !»

ئۇ ئىتقا بېرىدىغان بىرەر نەرسە تاپالماي ، يەردىن قولىغا داڭگال ئېلىپ چاقىردى . بۆرىباس راستىنلا يەيدىغان نەرسە بېرىۋاتىدۇ دېدىمۇ ، ئۇزۇن قۇيرۇقىنى شىپاڭلىتىپ ئورنىدىن قوزغالدى ـ ده ، ئالدىغا بىر ـ ئىككى چامداپ ، يەنە توختاپ ، ئاندىن ئىتنىڭ كېلىپ قىزنىڭ ئالقىنىدىكى داڭگالنى پۇرىدى . نۇزۇگۇم قولۇمنى ئىت چىشلىۋالمىغىيدى دەپ قورقتى . ياق ، چىشلىمىدى ، ئەكسىچە يەنە قۇيرۇقىنى شىپاڭلىتىپ ئەركىلىدى . بۇنى كۆرۈپ نۇزۇگۇمنىڭ كۆڭلى ئورنىغا چۈشتى .

تاشلىق يولدا ئات چېپىپ كېلىۋاتقان بايىرنىڭ ئادەملىرى قاراڭغۇ كېچىدە غىل ـ پال كۆرۈنۈپ بارغانسېرى يېقىنلاشماقتا . نۇزۇگۇم ئۇلارنىڭ يېقىنلاپ قالغىنىنى سېزىپ : «ياتقىنا ، سادىغاڭ كېتەي ، ياتقىنا . مۇنۇلار ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن مېنى تالىساڭمۇ مەيلى ، ھازىر بىر ئاز بولسىمۇ ياتقىنا » دەپ ئىتنىڭ بويىنىنى تۇۋەن باستى . ھەقىقەتەنلا بۇ ئىت ئادەم قورققۇدەك يوغان بولغىنى بىلەن ئەمما ياۋاش ئىكەن . ئۇ خۇددى نۇزۇگۇمنىڭ ئېيتقانلىرىنى چۈشەنگەندەك ، ئالدى ئىككى پۇتىنى پۈكۈپ ، بېشىنى ئۇنىڭ تىزىغا قويۇپ ياتتى .

«ئادەملەرگە قارىغاندا ، ھايۋان بولساڭمۇ سەن ياخشىكەنسەن» دېدى نۇزۇگۇم چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ ۋە ئىتنىڭ بېشىنى مەيدىسىگە بېسىپ .

بۇ چاغدا چوڭ يولدا كېلىۋاتقان موڭغۇللار ئۇدۇلىغا يېقىنلاپ قالغانىدى . نۇزۇگۇم ئەمدى بۇ ئىت ئىگىلىرىنى

كۆرۈپ، ھاۋشىپ كەتمىسە بولاتتى دەپ ئەندىشە قىلدى.

ئاتلىرىنى قامچىلاپ، ئۆزئارا دۆك پاراڭ سېلىشىپ كېلىۋاتقان بايىرنىڭ ئادەملىرى ئۇلارنىڭ ئۇدۇلىدىن ئىتتىك ئۆتۈپ كەتتى، شۇ چاغدا نۇزۇگۇم ئىتىنىڭ بېشىنى مەھكەم قۇچاقلىغان پېتى كۆزىنى يۇمۇپ جىممىدە بولۇپ قالدى. بىراق ئارىدىن خېلى ۋاقىت ئۆتكەندە، خۇددى چوغ تۇتۇۋالغان ئادەمدەك بېشىنى دەس كۆتۈرۈپ ئۆزىنى ئىتتىن چەتكە تارتتى. ئۇ پەقەت شۇ چاغدىلا ئۆزى ئىلگىرى - كېيىن تونۇمايدىغان ئىتنى قورقماي قۇچاقلاپ ياتقىنىدىن چۆچۈپ كەتتى. ئىت بولسا ئۇنىڭ بىلەن كونا تونۇشتەك بېشىنى ئىككى پۇتىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ ياتاتتى.

ئالدى - كەينىگە قارىماستىن چوڭ يول بىلەن تۆۋەن تەرەپكە كەتكەن موڭغۇللار ئاتلىرىنىڭ تۇياق تىۋىشى ئۆچۈشكە ئەتراپ يەنە جىم بولۇپ قالدى. نۇزۇگۇم ئۇلاردىن راست قۇتۇلغاندىمەنمۇ دېگەندەك ئورنىدىن تۇرۇپ ماڭماقچى بولۇۋىدى، بىر چاغدا تۆت ئاتلىق كەتكەن يولى بىلەن كەينىگە قايتتى. نۇزۇگۇم يەنە ئىتنى دۈمبىسىدىن بېسىپ چوڭقۇرغا يانتۇزدى - دە، ئۆزىمۇ يېنىچە يانپاشلىدى. موڭغۇللار تەرلەپ كەتكەن ئاتلىرىنى سوۋۇتۇپ يۈرگەندەك ئاستا، ئالدىرىماي كېلىۋاتاتتى. ئۇلار، ئېھتىمالىم، باير نويان خوتۇنلۇققا ئەكەلگەن ئۇيغۇر قىزىنى تاغ تەرەپكە كەتتى دەپ ئويلىسا كېرەك، شۇڭا ئىلگىرىكىدەك ئەتراپقا قاراپمۇ قويمايتتى.

موڭغۇللار ئۆتۈپ كەتكەندە ئاز - تولا قۇتۇلدۇم دەپ ئويلىغان نۇزۇگۇم ئۆزىنى مۇرىسىدىن ئېغىر يۈكنى ئېلىپ تاشلىغاندەك ھېس قىلدى. ئۇ يېنىدىكى ئىتنىڭ ئۇزۇن

يۇڭلىرىنى قوللىرى بىلەن سىيپاپ :
«ئادەملەرنىڭ ‹خوتۇن جاپا ، ئىت ۋاپا › دېگىنىمۇ
راست ئوخشايدۇ . ئەمدى ئورنىمىزدىن تۇرساقمۇ بولىدۇ»
دېدى ئىتقا قاراپ . ئۇ پۈتۈن كېچىدە ئىتتىن بولسىمۇ ھەم-
راھ تېپىۋالغىنىغا بەك خۇش بولدى .
«سەنمۇ ماڭا ئوخشاش مۇساپىر ئوخشىمامسەن ، بولمى-
سا ياخشى ماكانىڭنى تاشلاپ ، مېنىڭ كەينىمدە ساڭا نېمە
بار دەيسەن . بابا سېنى قال دېسەممۇ قالمىدىڭ . قېنى ئەمى-
سە ئىككىيلەن بىر - بىرىمىزگە ھەمراھ بولۇپ ، يولغا
چىقايلى . ياراتقان ئىگەمنىڭ بىزگە ئاتىغان رىزقى - ياخشى-
لىقلىرى باردۇر ، مەن سېنى بۈنىڭدىن كېيىنمۇ بۆرىباس
دەپ ئاتاي . ئۆزۈڭمۇ بۆرىنى بېسىۋالغۇدەكلا يوغان ئىكەن-
سەن . »
ئىتمۇ ئۇنىڭ دېگەن سۆزلىرىنى ئۇققاندەك ئورنىدىن
تۇرۇپ ئەگەشتى . ئۇلار ئويمان - دۆڭ يەرلەرنى پاناھلاپ
يولنى داۋاملاشتۇردى . نۇزۇگۇم موڭغۇللاردىن قېچىپ قۇ-
تۇلۇشنى ئويلىغان بىلەن ، ئەمما نەگە بېرىپ ، نەدە تۇرۇشنى
ۋە نېمە قىلىشنى ئويلىمىغانىدى . ھازىر بولسا ئۇلاردىن
قۇتۇلۇپ ، يولغا چىققاندىلا ئەتراپنى مۆلچەرلەپ ، نەگە بې-
رىشنى بىلمەي ، يەنە سەل تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى .
«ماڭا قارىغاندا سەن بۇ ئەتراپنىڭ يەر شارائىتىنى ياخ-
شى بىلىشىڭ مۇمكىن ، بۆرىباس ،قاياققا ماڭىمىز ، يول
باشلىغىنا ؟ » دېدى نۇزۇگۇم قۇيرۇقىنى شىپاڭلىتىپ تۇر-
غان ئىتقا قاراپ . ئىتمۇ خۇددى قاياققا ماڭساق بولىدىكىن
دېگەندەك ، بېشىنى كۆتۈرۈپ ، تۇمشۇقى بىلەن ئۆپچۆرىنى
پۇراپ كۆرگەندىن كېيىن ، نۇزۇگۇمنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ تۆ-

ۋەنلەپ ماڭدى .
«دەسلەپ ئاكام بىلەن باقەمنى تاپساق بولاتتى ، بۆرد-
باس . ئۇلارنى تاشلاپ يۇرتۇمغا قانداق قايتىمەن . سەن ئۇ-
لارنى موڭغۇللارنىڭ نەگە ئەۋەتكىنىنى بىلمەمسەن ؟ »

V

نۇزۇگۇم چوڭ يولغا چىققاندا خىياللىرىنى يىغقاندەك
ئەتراپقا زەن سېلىپ قارىدى . تۇننىڭ تىنچلىقىنى بۇزۇپ
قەيەردىندۇر بىر يەرلەردە ئىتلارنىڭ چۆچۈگەندەك ھاۋشىغان
ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالمىسا ، ئايدالا ئومۇمەن جىمجىت . كۆز
پەسلى باشلىنىپ قالغاچقىمۇ ھاۋا سالقىن تارتىپ قالغانىدى .
تاغ تەرەپتىن سوقۇۋاتقان شامال بارغانسېرى كۈچىيىپ ئا-
دەمنىڭ تەنلىرىنى شۈركۈندۈرەتتى . بايا قان قىزنىقىدا بايىر-
نىڭ ئادەملىرىدىن تېزرەك يىراق كېتىشكە ئالدىراپ ، تەش-
ۋىش ـ ئەندىشە ئىچىدە قالغاندا بەدەنلىرى ئىسسىپ كەتكەن
نۇزۇگۇم ئەمدى بىر ئاز خاتىرجەم بولۇۋىدى ، تەرى قېتىپ
مۇزلاشقا باشلىدى . ئۇ قولىدىكى تۇگۇننى مەيدىسىگە مەھكەم
بېسىپ ، تىترەك ئۇلاشقان بەدىنىنى ئىسسىتماقتا . قاراڭغۇ
كېچىدە سۇزۇك ئاسماندىكى يۇلتۇزلارمۇ پارقىراپ ئالاھىدە
يورۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى . تۇن قاراڭغۇسىغا كۆزى ئۆگىنىپ
قالغان نۇزۇگۇم يۇقىرى تەرەپتىكى چوققىسى ئاقىرىپ تۇر-
غان تاغقىمۇ ، تۆۋەن تەرەپتىكى چەكسىز تۈزلەڭلىككىمۇ ئۇ-
زاق قارىدى . تەۋەككۈل قىلىپ مېڭىۋېرەي دېسە ئاكىسى
بىلەن باقەمگە قىيمايتتى . بىراق ئاكىسىنىڭ : «مەن توغرى-

سىدا ئويلىماي ، ئۆزىڭىزنى چاپسانراق قۇتۇلدۇرۇشنىڭ
غېمىنى قىلىڭ ، بولمىسا بالىلىرىڭىزنىڭ ھەممىسى موڭغۇل
بولىدۇ » دېگەن سۆزلىرىنى ئەسكە ئالسا ، ھېچنېمىنى ئويلى-
مايلا مېڭىپ كەتكۇسى بار . بۇ يەردە ئۇزاق تۇرۇش خەتەر-
لىك . چاپسانراق كەتمىسە بىرئاز ۋاقتتىن كېيىن تاڭ ئې-
تىپ ، ئۆزىمۇ مۇنۇ ئوچۇقچىلىقتا كۆزگە چېلىقىپ قېلىشى
مۇمكىن . شۇڭا قانداق قىلىپ بولسىمۇ بىر يەرگە يوشۇرۇ-
نۇپ ئۇلگۇرۇشى كېرەك .
ئۇ ماڭغىنى بىلەن بارار يېرىنى ئېنىق بىلمىگەنلىك-
تىن ، تېنەپ يۇرۇپ يەنە موڭغۇللارنىڭ قولىغا چۇشۇپ
قالارمەنمۇ دەپ قورقاتتى . نۇزۇگۇم پەس تەرەپتە قارىيىپ
تۇرغان موڭغۇل ئاۋۇلىغا ياخشىراق سەپسېلىپ قاراپ ، ئۇ-
نىڭ چېتىدىكى كىگىز ئۆيلەرنى كۆردى . نۇزۇگۇمنىڭ بې-
شىغا ، نېمىشقىدۇر ، ئاكامنى شۇ ياقتا ئەكەتكەندەك قىلىۋې-
دى دېگەن ئوي كەلدى ـ دە ، كۆڭلىدە ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرى-
شىش ئىستىكى ئويغاندى . ئەمما ئېرى باقەمنى بولسا قاياققا
ئەكەتكىنىنى كۆرگىنى يوق .
ئاكىسى بىلەن بىللە كەتسە ياخشى بولاتتى . ئىككى
ئادەم دېگەن ئىككى ئادەم ـ دە . ئۇلار بىللە بولغان بولسا
باقەمنى تېپىۋېلىشمۇ ئاسان ئىدى . ئەمما ئاكىسىنىڭ قاتار
تۇرغان بۇ ئۆيلەرنىڭ قايسىسىدا ئىكەنلىكىنى كىم بىلسۇن ؟
نۇزۇگۇم تەۋەككۇل قىلىپ شۇ تەرەپكە بېرىش نىيىتىگە
كەلدى ـ دە ، مالچىلار ئاۋۇلىغا قاراپ يول ئالدى . بۆرىباس-
مۇ كەينىدىن قالماي كەلمەكتە .
ئۇلار ئاۋۇل چېتىگە يېقىنلاشقاندا سەزگۇر ئىتلار ھاۋ-
شىپ كەتتى . نۇزۇگۇم بۆرىباسنى قۇچاقلاپ يامغۇر سۇيىدىن

يار ئېلىپ كەتكەن ئازگالغا يوشۇرۇنۇۋالدى . بۇ يەردىن مالچىلار ئاۋۇلىدىكى ھەممە نەرسىنى كۆرۈش مۇمكىن ئىدى .

شۇ چاغدا بايا يۇقىرىلاپ كەتكەن تۆت ئاتلىق موڭغۇل ئىتلارنىڭ ئۆز تۇكلىرىنى يېگۈدەك ھاۋشىغىنىغا قارىماستىن ئات چاپتۇرۇپ كەلدى ـ دە . بىر دەمنىڭ ئىچىدىلا ئۆيغۇدىكى مالچىلارنى ئوپۇر ـ توپۇر قىلىۋەتتى . «نويان ھەممىنى ئوپۇر ـ توپۇر قىلىۋەتكەن ئوخشىمامدۇ ،— دەپ ئويلىدى نۇزۇگۇم ،— ئۇلار مىنى مۇشۇ مالچىلارنىڭ ئۆيىگە يوشۇرۇنۇۋالدى دىسە كېرەك .»

بايىقى ئاتلىق كەلگەنلەر مالچىلارنىڭ ئۆيىگە قانداق ئالدىراش كىرگەن بولسا ، سىرتقا شۇنداق ئالدىراش قايتىپ چىقتى . ئۇلار بىلەن تەڭلا ئۆيدىكى باشقا ئادەملەرمۇ يىغا ـ زار ئارىلاش ۋارقىرىشىپ تالاغا چىقتى .

بىر چاغدا قورۇنىڭ چېتىدە ياتقان ئېگىز بويلۇق بىر ئادەمنى ئىككى ـ ئۈچ نۆكەر ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كەلدى ـ دە ، ئۇنىڭ باش ـ كۆزىگە قامچا بىلەن ئۇرۇپ ، ۋارقىراپ تىللاشقا باشلىدى :

— سىڭلىڭنىڭ نەگە كەتكىنىنى ئېيتامسەن ، يوقمۇ ؟...

نۇزۇگۇم ئۆيغۇرچە ئېيتىلغان سۆزلەرنى ئاڭلىشى بىلەنلا ئورنىدىن سەكرەپ تۇرماقچى بولۇپ يەنە ئۆزىنى تۇتۇۋالدى . نۆكەرلەرنىڭ ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كەلگىنى نۇزۇگۇمنىڭ ئاكىسى ئىدى . «ئاكام ، جېنىم ئاكام ، ئۆزۈڭنىڭ تارتقۇلۇقلۇڭ ئازدەك ، ئەمدى مېنىڭ جاپايىمنى تارتىدىغان بولدۇڭ .» ئۇ ۋارقىرىۋەتمەي دەپ ئاغزىنى ئالىقىنى بىلەن

مەھكەم بېسىپ يېپىۋالدى . ئىككى كۆزىدىن بولسا تارام - تارام ياش ئاقاتتى .
— ئەگەر راستىڭنى ئېيتمايدىغان بولساڭ بوينۇڭنى چۇجىنىڭ بوينىنى ئۈزگەندەك ئۈزۈپ تاشلايمىز .
موڭغۇللار ئابدۇللانىڭ دۈمبىسىگە قامچە بىلەن ئۇ-رۇشقا باشلىدى . نۇزۇگۇمنىڭ تېنى سىرقىراپ ئاغرىپ كەت-تى . ئۇ بىرنەچچە قېتىم ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ ، ئاكى-سىنى ئۇرۇۋاتقان دۈشمەنلەرگە : «زادى سەنلەرگە مەن كې-رەك بولسام مانا مەن ، مېنى سەنلەر بۆلۈپ يېيىشسەڭمۇ يېيىش . لېكىن ئاكامغا قول تەگكۈزگۈچى بولما ! » دەپ ۋارقىرىماقچى بولدى - دە ، لېكىن يەنە ئاكىسىنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىنى ئەسلەپ توختاپ قالدى . ئۇ يېنىدىكى ئىتنىڭ ئۇزۇن يۇڭلىرىنى مەھكەم سىقىمداپ تۇتقان ھالدا چىشىنى چىشىغا قويۇپ ئولتۇردى . ئىتمۇ قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ قوي قورۇسى تەرەپتە يۈز بېرىۋاتقان تەرەپكە قاراپ ياتاتتى . ئۇ ئابدۇللانىڭ بەدىنىگە قامچا ئۇرۇلغاندا ، ۋارقىرىۋېتىشكە ئاران تۇرغان نۇزۇگۇمنىڭ ئەھۋالىنى چۈشەنگەندەك بولات-تى .
— سىڭلىڭنىڭ نەگە قاچقىنىنى ئېيتمىساڭ مانا ئەمسە ساڭا ،— دەپ ئۇراتتى نويانىنىڭ ئادەملىرى .
— نۇزۇگۇم مەن بىلەن ئەمەس سىلەر بىلەن قالدىغۇ . ئۇنىڭ قەيەرگە كەتكىنىنى مەن نەدىن بىلەي ؟— دەپ ۋارقى-رىدى ئابدۇللا . يوغان قورساق موڭغۇل ئابدۇللانىڭ باش - كۆزىگە ئۇرۇشقا باشلىغاندا نۇزۇگۇم چىدىيالماي قالدى . ئۇ ئالىقىنى بىلەن كۆزىنى مەھكەم ئېتىپ ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشەلگەندە ، بۆرىباس ئۇنى يۇگۈرىدىكەن دەپ قال-

دىمۇ ئازگالدىن بۇرۇنراق سەكرەپ چىقتى ـ دە ، موڭغۇلـ
لارغا قاراپ ئېتىلدى . نۇزۇگۇم ئىتلار توغرۇلۇق ھەرخىل
گەپلەرنى ئاڭلىغانۇ ، ئەمما ئۆزىنى تونۇمايدىغان ئىتنى مۇنـ
داق قىلىدۇ دەپ ئويلىمىغان . ئۇ ئىلگىرى ـ كېيىن كۆرۈپ
باقمىغان بۇ ئىتنىڭ ھەرىكىتىنى باشقىلارغا ئېيتىپ بەرسىمۇ
ھېچكىم ئىشەنمەيتتى . مۇنداق ۋەقەلەر پەقەت چۆچەكلەردىلا
بولۇشى مۇمكىن . ئەمما ئۇ بۇ قېتىم نۇزۇگۇمنىڭ كۆز
ئالدىدا يۈز بەردى . قورقۇپ كەتكەن نۇزۇگۇم نېمە قىلىشىـ
نى بىلمەي ، ئاغزىنى ئاچقان پېتى قاراپ تۇرۇپلا قالدى .
ئۇ يا ئىتقا ۋارقىرىشىنى ، يا ئۆزىمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ
كەينىدىن يۈگۈرۈشىنى بىلمەيتتى .

قاراڭغۇدا موڭغۇللارغا ئېتىلىپ بارغان ئىت چۆرىدەپ
تۇرغان ئادەملەرنىڭ ئوتتۇرىسىنى قاق يېرىپ ئۆتتى ـ دە ،
ئابدۇللانى ئۇرۇۋاتقان يوغان قورساقنىڭ دۈمبىسىگە سەكـ
رەپ ئۇنىڭ گەجگىسىدىن ئالدى . تۇيۇقسىز ئېتىلىپ كەلـ
گەن ئىتتىن چۆچۈگەن ئادەملەر ئۆزىنى چەتكە ئېلىپ قېـ
چىشتى . ئىت بولسا يوغان قورساق موڭغۇلنى يەرگە بېسىـ
ۋېلىپ ، ئۇنىڭ كىيىملىرىنى يۇلۇپ تالىماقتا . بېشىنى ئىدـ
چىگە تىقىپ ، تۈگۈلۈنۈپ يېتىۋالغان يوغان قورساق ئاۋازىـ
نىڭ بارىچە ۋارقىراپ ـ تىللاپ نېمىلەرنىدۇر دېمەكتە ،
ئەمما ئۇ قانچە ۋارقىراپ تىللىغىنى بىلەن چۆرىدەپ تۇرغانـ
لارنىڭ ھېچقايسىسى ئۇنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ئىتقا
يېقىن بېرىشقا جۈرئەت قىلالمىدى . پەقەت ئاتنىڭ ئۈستىگە
چىقىۋالغانلارلا قامچىلىرىنى پۇلاڭلىتىپ ، ئىتنى قوغلاشقا
باشلىدى . كىمدۇر بىرى يوغان تاياق بىلەن ئىتنىڭ بېشىغا
ئۇرۇۋەتتى . شۇ چاغدىلا ئىتنىڭ ئاۋازى بېسىلدى . تاياق

ئىككىنچى قېتىم تەگكەندە ئىت بۆلەئچىلا كاڭشىپ كەتتى .
— قاتتىق ئۇرۇۋېتىپتۇ ـ دە ،— دېدى چوڭقۇر نەپەس
ئېلىپ نۇزۇگۇم .
ئىككىنچى قېتىم بېشىغا تەگكەن تاياقتىن جېنى قاق-
شاپ كاڭشىغان ئىت بىر پۇتىنى سۆرەپ چەتكە قاچتى . ئات
مىنىۋالغان موڭغۇللار شۇنىلا كۆرۈپ تۇرغاندەك ، قامچىلى-
رىنى پۇلاڭشىتىپ ۋارقىراپ ، قاتتىق تەگكەن تاياقنىڭ زەر-
بىسىدىن ئوڭشىلالماي قاچقان ئىتنى كەينى ـ كەينىدىن
قوغـلاپ ئۇرۇشقـا باشلىدى . ئىت قاتـتىق كاڭـشىپ هاۋ-
شىدى ـدە ، بىر چاغدا ئۇنى پۇتۇنلەي چىقماي قالدى .
«بىچارىنـى ئۆلتۈرۈۋەتتىغـۇ دەيـمەن ، ئۇ ئىت ماڭا
يار ـ يۆلەك بولىمەن دەپ ئاخىر ئۆلۈپمۇ كەتتى »دەپ ئويلى-
دى نۇزۇگۇم قاراڭغۇدا غىل ـ پال كۆرۈنگەن ئىتنىڭ
كەينىدىن خېلىغىچە كۆزىنى ئۈزمەي .
— هەي ، ئىتنىڭ بالىلىرى ، مەيەرگە كېلىش ! سەن-
لەرگە ئۇنىڭ كەينىدە پوق بارمۇ ؟— تېخىچە ئورنىدىن
قوزغىلالماي يـەردە ياتـقان يوغان قورساق موڭـغۇلنىڭ
غاراڭ ـ غۇرۇڭ چىققان ئاۋازى ئاڭلانغاندىن كېيىن ئىتنى
قوغلاپ ماڭغانلار ئارقىسىغا قايتىشتى ۋە ئاتلىرىدىن چۈ-
شۈپ ، يەردە ياتقان موڭغۇلنى ئورنىدىن تۇرغۇزدى .
— مۇنۇنىڭ پۇت ـ قولىنى باغلاپ ، نويانىنىڭ ئالدىغا
ئېلىپ بېرىڭلار . سىڭلىسىنىڭ نەگە كەتكىنىنى بۇ يەردە
ئېيتمىغىنى بىلەن نويانىنىڭ ئالدىدا ۋايجان دەپ ئېيتىپ
قالار . مەن ئۇنىڭغا ئىتقا تالاتقانىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى
بىر كۆرسىتىپ قوياي .
نويانـىنىڭ ئادەمـلىرىدىن بىرنەچـچىسى ئابدۇللانىڭ

پۇت – قوللىرىنى باغلاپ، ئۇنى ئاتقا ئارتىپ ماڭدى. يەنە بىرنەچچىسى ئىتقا تالانغان موڭغۇلنى قولتۇقىدىن يۆلەپ ئېتىغا مىندۇردى.

«جېنىم ئاكام، مەن مۆكۈنۈۋېلىپ، تارتقۇلۇقنىڭ ھەممىسىنى سەن تارتىدىغان بولدۇڭ. سېنى مۇشۇلارغا ئۇر-غۇزۇپ خار قىلغان بىتەلەي سىڭلىڭنى كەچۈر.»

نۇزۇگۇم يۈزىنى ئالقىنى بىلەن ياپتى – دە، ئۆكسۈپ يىغلىغىلى تۇردى. ئۇنى بەزلىگۈدەك ئادەم بولمىغىنى ئۈ-چۈنمۇ ياكى نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئىچىگە توشۇپ كەتكەن دەرد – ئەلەم كۆچىيىپ كەتتىمۇ، خېلى ۋاقىتقىچە ئۆپكىسى-نى باسالماي قالدى.

ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكىنى مالچىلارنىڭ ئىتلى-رى سېزىپ قالسا ئاشكارىلىنىپ قېلىشىنى ئويلىدىمۇ، دەر-ھال كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ ئورنىدىن تۇردى –دە، كۆڭلى-كىنى قېقىشتۇرۇپ، يۈز – كۆزىنى يېپىشۋالغان چېچىنى تۈزىدى. ئاسماننىڭ شەرقىي تەرىپىدىن قىزىرىپ چىققان ئاي بېگىدىن ئۇيۇقتا ئۆزىنىڭ سارغۇچ نۇرلىرىنى چېچىپ كۆتۈ-رۈۋاتاتتى. ئەتراپ ئىلگىرىكىگە قارىغاندا خېلىلا يورۇپ قال-غانىدى.

ئەمدى ئاكىسىنى قۇتۇلدۇرۇشقا چامىسى كەلمەيدىغانلى-قىنى بىلگەن نۇزۇگۇم يورۇق چۈشكىچە بىر يەرگە بېرىپ يوشۇرۇنۇۋالمىسام بولماس دېگەن ئويغا كەلدى – دە، يەنە چوڭ يولغا چىقىپ تۆۋەنلەپ كەتتى. ئۇ ئىتتىك ماڭاي دەپ قانچە ئالدىرىغىنى بىلەن بايا موڭغۇل كېلىنچەكلىرى كىيىن-دۈرۈپ قويغان ئۇزۇن كۆڭلەك تىزىغا ئورۇلۇپ كاشىلا قىلىۋاتاتتى. شۇنداق بولسىمۇ نۇزۇگۇم خېلى يەرگىچە يۈ-

گۈرگەندەك ماڭدى.
ئاسمانغا ئېگىز كۆتۈرۈلگەن ئاي ئەتراپتىكى ھەممە نەر-سىنى خۇددى كۈندۈزدىكىگە ئوخشاش يورۇتۇپ تۇراتتى. باش - ئاخىرى يوق تۈزلەڭدە كۆزگە چېلىققۇدەك ھېچ نەرسە يوق. بۇ ئەتراپتا كىشىلەرنىڭ كۆزىدىن يوشۇرۇنغۇدەك ساي - جىرا، ئويمان - چوڭقۇر كۆرۈنمەيدۇ. كۆز ئۇچىدا بىر نەرسىلەر قارايغاندەك قىلىدۇ. ئۇنى ئادەم بولۇپ قالمى-سىدى دەپ ئويلىغان نۇزۇگۇمنىڭ يۈرىكى قاتتىق سوقۇشقا باشلىدى. ئەمما يېقىنراق كەلگەندە بۇ نەرسىنىڭ بىر تۈپ يۇلغۇن ياكى چىغ ئىكەنلىكىنى بىلگەندە كۆڭلى خاتىرجەم بولۇپ قالاتتى.
نۇزۇگۇم تاڭ سۈزۈلگىچە كىشىلەر كۆرمەيدىغان بىرەر دالدىنى تېپىپ يوشۇرۇنۇۋالاي دەپ، يۈز - كۆزىدىن تەر قۇيۇلۇپ ئېقىۋاتقىنىغا قارىماي يۈگۈرۈپ كېتىۋاتاتتى. بىر چاغدا پايانسىز يايلاقلار، چىملىقلار ئازىيىپ، ئۇ يەر - بۇ يەردە ئۆسكەن تاللار پەيدا بولۇشقا باشلىدى.
موڭغۇللار تەڭرىتاغنىڭ باغرىدىكى تەبىئىتى گۈزەل، ئوت - چۆپى مول يەرلەرگە ماكانلاشقانىدى. ئۇيۇقتىن كۈن چىقىپ كېلىۋاتقاچقا، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىكى يەرلەر خۇددى يېشىل دۇخاۋا يېيىپ قويغاندەك تاۋلىنىپ كەتتى. قويۇق ئۆسكەن ئوت - چۆپى ئادەمنىڭ پۇتىغا يۇمشاق تېگىدىغان بۇ يەرلەردە بېشىنى قانتىنىڭ ئاستىغا تىقىپ، توپ - توپى بىلەن بىغەم ئۇخلاۋاتقان ئاق قۇلارمۇ كۆرۈندى. ئۇلار ئۆز-لىرىنىڭ تىنچلىقىنى بۇزۇپ جىمجىت دالادا پەيدا بولغان ئادەمنى كۆرگەندە ئۇنى ياقتۇرمىغاندەك، ئېرىنچەكلىك بى-لەن بىرئاز يەرگىچە يورغىلاپ ماڭدى - دە، ئاندىن بىرىدىن

كېيىن بىرى ئېغىر تەنلىرىنى ئارانلا كۆتۈرۈپ ئاسمانغا
ئۇچتى . كېچىنىڭ بۇيانى تىنچلىق قوينىدا ئۇخلاۋاتقان دالا
بىردەمنىڭ ئىچىدىلا ھەرىكەتكە كېلىپ ، ئوپۇر - توپۇر
بولۇپ كەتتى . يوغان قاناتلىرىنى كېرىپ ئۇچقان ئاق قۇلار
ئاسمان گۈمبىزىدە ، قانداقتۇر بىر يوغان ياستۇق قاپ يېرى-
لىپ ، ئۇنىڭ پەيلىرى توزۇپ كەتكەندەك پەرۋاز قىلىشقا
باشلىدى . ھاياتىدا مۇنچىلىك نۇرغۇن ئاق قۇنىڭ توپلىشىپ
ئۇچقىنىنى كۆرمىگەن نۇزۇگۇم ئۇلارغا ھەيران بولۇپ قاراپ
قويدى . مۇشۇ پەيتتە ئۇ ئۆزىنىڭ قېچىپ - مۆكۈنۈپ يۈر-
گىنىنى ئۇنتۇپ ، تۆپىسىدە پەرۋاز قىلىپ يۈرگەن ئاق
قۇلارغا مەھلىيا بولۇپ قالدى . قەشقەردىن چىققاندىن بېرى
دائىم غەم - قايغۇدىن باش كۆتۈرمەي روھى چۈشۈپ يۈر-
گەچكە ، بىر دەقىقە بولسىمۇ كەيپى كۆتۈرۈلۈپ ، ئوي -
ئارمانلىرىمۇ ئاشۇ قۇشلارغا ئوخشاش قاناتلىنىپ كەتتى . بايا
بىر چاغدىلا جېنىدىن كېچىپ ئۆلۈمگە بەل باغلىغانلىقىنى
ئۇنتۇپ ، ھايات كەچۈرۈشنىڭ نەقەدەر قىزىق ئىكەنلىكىنى
ئېسىگە ئالدى .

ئۆزلىرىنىڭ تىنچ ماكانىدا تاسادىپىي پەيدا بولغان ئا-
دەمدىن ئۈركۈپ ئۇچقان قۇشلار نۇزۇگۇمنىڭ كۆزلىرىنى
قاماشتۇرۇپ ، بارغانسېرى قۇياشقا يېقىنلاپ كېتىۋاتقاندەك ،
بارا - بارا كىچىك بولۇپ كۆرۈندى -دە ، بىر كەمدە كۆزدىن
غايىب بولدى . ئەتراپنى يەنە ئىلگىرىكىدەكلا جىمجىتلىق
باستى . نۇزۇگۇمنىڭ كۆڭلى قۇشلارنى كۆرۈپ خېلى خۇش
بولۇپ قېلىۋىدى ، ئەمدى ئۇنى بۇرۇنقىدەكلا قورقۇنچلۇق
سېزىملەر چىرمىۋالدى . ئۇنىڭغا ھازىر ئاق قۇلار ئاسمانغا
كۆتۈرۈلگەن چىملىق تۆپىلىكلەردىن موڭغۇللار چىقىپ قالى-

ـدىغاندەك تۇيۇلاتتى . ئۇ ئەمدى ھەممە نەرسە ئالىقاندا تۇرغانـ
ـدەك كۆرۈنىدىغان بۇ تۇزلەڭدىن تېزرەك كېتىپ ، يىراقتىن
كۆرۈنۈپ تۇرغان ئورمانلىققا يېتىۋېلىش ئۈچۈن ئالدىرىدى .

VI

ئۇ پەقەت كۈن ئۇپۇققا ئارغامچا بويى كۆتۈرۈلگەندىلا
دەل ـ دەرىخى بار بىر يەرگە ئۇلاشتى ـ دە ، بىرىنچى
ئۇچراشقان دەرەخنىڭ دالدىسىدا بىر پەس ئۇخلىۋېلىشنى
ئويلىدى . بىراق بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەندە ئۆتكەن ـ كەچـ
كەن ئادەملەرنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ
تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ ماڭدى . ئېگىزلىكى ئادەمنىڭ تىزىغىچە
كېلىدىغان ئوت ـ چۆپلەر تېخىچىلا يايپېشىل تۇراتتى . ئۇ
بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن توشقان ، تۈلكىگە ئوخشاش ياۋايى
ھايۋانلار سالغان ئىنچىكە يولغا چۈشتى ـ دە ، قويۇق تاللىقـ
نىڭ ئارىسى بىلەن تېخىمۇ ئىچكىرىلىدى . يولنىڭ بەزى
يەرلىرىنى تور باغلاپ كەتكىنىگە قارىغاندا ، كۆپ ۋاقىتتىن
بېرى بۇ يەردە ھېچكىم ماڭمىغاندەك قىلاتتى . بىر قولىدا
كىيىملىرى ئورالغان تۈگۈننى تۇتۇپ ، يەنە بىر قولى بىلەن
بېشىغا تاقاشقان شاخ ـ شۇمبىلارنى قايرىپ كېتىپ بارغان
نۇزۇگۇم خېلى يەرگىچە مېڭىپ توختىدى ـ دە ، پۇتىنىڭ
كۈچ ـ قۇۋۋىتى تۈگەپ كەتكەچكە ، يولنىڭ چېتىدىكى چۆپكە
ئولتۇرۇپ قالدى . لېكىن شۇ چاغدا نېمىدۇر بىر نەرسىنىڭ
شالدىرلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى . نۇزۇگۇم ئورنىدىن تۇرۇپ
قاچماقچى بولۇۋىدى ، پۇتىنىڭ ماغدۇرى بولمىغاچقا ، يەر

دەسسەپ تۇرالمىدى . شۇنداق بولسىمۇ ئەتراپقا سەگەكلىك بىلەن قۇلاق سالدى . بايىقى شالدىرلىغان ئاۋاز تېخىمۇ يېقىنلاپ كېلىۋاتقاندەك بىلىندى . شۇ چاغدا تاللارنىڭ ئۇچى سىلكىنىپ ، بىر جۈپ قىرغاۋۇل قاناتلىرىنى قېقىپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى . نۇزۇگۇم شۇ چاغدىلا يۈرىكى ئورنىغا چۈشۈپ يېنىك نەپەس ئالدى ۋە قولتۇقىغا قىسىۋالغان تۈگۈننى بېشىغا قويۇپ يېنىچە ياتتى . نەچچە كۈندىن بېرى يول ئازابىنى تارتىپ قىينالغان ، ئۇنىڭ ئۈستىگە كېچىچە كىرپىك قاقماي قېچىپ ھېرىپ كەتكەن نۇزۇگۇم ئەمدى ئورمان ئىچىدىكى ھەرقانداق ئاۋازنى ئاڭلىسىمۇ كۆزىنى ئاچمىدى . ئۇ كۈزنىڭ ئاپتىپى تېنىگە خۇشيېقىپ ، بىردەمدىلا ئۇگە ـ ئۇگىسى بوشىشىپ قاتتىق ئۇيقۇغا كەتتى . بۇ چاغدا ئۇيۇققا ئېگىز كۆتۈرۈلگەن كۈنمۇ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى تۇزۇك ھاردۇق ئالمىغان جۇۋاننىڭ كۆڭلىگە ئارام بېغىشلاپ ، ئۇنى مۈزلىتىپ قويماي دېگەندەك ، ئۆز نۇرىنى ئايىماي چاچماقتا ئىدى .

نۇزۇگۇم شۇ ئۇخلىغان پېتىچە تا كەچ كىرىپ دېگەر مەزگىلى بولغاندا بىراق ئويغاندى .

ئۇ كۆزىنى ئۇۋۇلاپ خېلى ۋاقىتقىچە ئۆزىنىڭ نەگە كېلىپ قالغىنىنى بىلەلمەي ئەتراپقا سەپسېلىپ ياتتى ـ دە ، ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ كىيىملىرىنى قېقىشتۇردى . تال ۋە تېرەكنىڭ يوپۇرماقلىرى بىلەن ئوت ـ چۆپلەر چاپلىشىپ كەتكەن چېچىنى كەينىگە قايرىپ تۇزىدى . سالقىن شامال تېنىگە ئارام بېرىپ بوي ـ بەستى بۇرۇنقىدەك تېتىكلىشىپ قالدى . لېكىن نەچچە ۋاقىتتىن بېرى تۇزۇكرەك بىر نەرسە يېمىگەچكە كېكىردەكلىرى قۇرۇپ ، قورساقلىرى تارتىشقان-

دەك بولدى . ئەمما يېگۈدەك ھېچنېمىسى يوق ئىدى . كاش-
كى ، بىرەر پارچە نان بولسىچۇ ! «مۇنداق بولارنى بىلسەم
ئاخشامقى گۆشلەردىن بىرەر پارچە ئېلىۋالارئىكەنمەن» دەپ
ئويلىدى نۇزۇگۇم . ئۇنىڭ كۆزىگە بايىر نويانىنىڭ ئۆيىدىكى
كېلىنچەكلەرنىڭ يوغان تاۋاقتا ئەكىرگەن گۆشلىرى كۆرۈ-
نۈپ پۇراقلىرى دىماغلىرىنى غىدىقلاپ ، ئىشتىھاسىنى قوز-
غاشقا باشلىدى . ئۇ قانداق قىلسام بولىدىكىن دېگەندەك ،
ئۆزىنى قورشاپ تۇرغان دەرەخلەرگە مۆڭلىنىپ كۆز تاشلى-
دى . بىر چاغدا ئۇنىڭ كۆزلىرى سېرىقداپ غازاڭ بولۇشقا
باشلىغان يوپۇرماقلار ئارىسىدا سارغىيىپ تۇرغان بىر تال
نەشپۈتنى كۆرۈپ قالدى . ئۇ كۆزلىرىگە ئىشەنمەي ، بۇنى
راست كۆرۈۋاتىمەنمۇ ، يالغانمۇ دېگەندەك يەنە زەن سېلىپ
قارىدى . ياق ، راست ئىكەن . كۆرۈنگەن نەشپۈت بىر ئە-
مەس ، بىرنەچچە تال ئىكەن ! «راستتىنلا يارانقان ئىگەم بەن-
دىسىنى رىزقسىز ياراتمايدىغان ئوخشايدۇ . بولمىسا بۇ ئاي-
دالىدىكى توقايلىقتا نەشپۈت نېمە ئىش قىلسۇن» دەپ ئويلى-
غان نۇزۇگۇم ئورنىدىن قوزغىلىپ ، نەشپۈت دەرىخىنىڭ
يېنىغا كەلدى ۋە قولى يەتكەن شاختىكى ئىككى تال نەشپۈتنى
ئۈزۈۋالدى - دە ، گويا چاپسانىراق يېۋالمىسا قولىدىن بىرى
تارتىۋالىدىغاندەك ئالدىراپ يېيىشكە باشلىدى . ياۋا نەشپۈت
قەشقەر تەرەپلەردىكى نەشپۈتلەرگە قارىغاندا سەل كىچىكرەك
بولسىمۇ ، لېكىن چۈچۈمەل ۋە سۆلۆق ئىدى . ئۇ يەنە بويى
يەتكۈدەك دەرەخلەرگە قول سۇنۇپ نەشپۈت ئۈزۈپ يېدى .
بۇ يەردە نەشپۈت دەرىخى كۆپ ئىكەن . نۇزۇگۇم تەڭرىتاغ-
نىڭ بۇ تەرىپىدە مۇنداق مېۋىلەر بولىدۇ دەپ ھەرگىز ئويلى-
مىغانىدى . ئۇ ئورمان ئىچىدە كېتىۋېتىپ ، نەشپۈت دەرىخ-

ـدىن باشقا ياۋا ئالمىلارنىمۇ ئۇچراتتى . بۇ چاغ كۇز پەسلىـ
ـنىڭ ئالقان تۆكتى مەزگىلى بولغاچقىمۇ ياكى بۇ ئەتراپقا
ئادەملەر ئاز كېلەمدۇ ، ئەيتاۋۇر ، ئالما ـ نەشپۇتلەر دەرەخـ
ـلەرنىڭ شاخلىرىدا مونچاقتەك تىزىلىپ تۇراتتى . ئۇلارنىڭ
يەرگە چۈشۈپ سېسىپ چىرىشقا باشلىغانلىرى شۇنچە كۆپ .
«تەبىئەت بايلىقى دېگەن باشقىچە ئوخشىمامدۇ . ماڭا ئوخـ
ـشاش ئېغىر قىسمەتلەرگە ئۇچراپ ، بۇ يەرلەرگە كېلىپ
قالغان ئادەملەر ئوزۇق ـ تۈلۈكى بولمىسىمۇ ئاچتىن ئۆلـ
ـمەيدىكەن» دېدى ئۇ ئۆزىگە ئۆزى .

نۇزۇگۇم نەشپۇت بىلەن ئالما يەپ قورسىقىنى تويغۇزـ
ـغاندىن كېيىن ، پەشمىتىنى چۆپنىڭ ئۈستىگە سېلىپ ، ناماز
ئوقۇشقا باشلىدى . يولغا چىققاندىن بېرى دەككە ـ دۈككە
ئىچىدە يۈرۈپ ، ئارامخۇدا ئولتۇرۇپ ناماز ئۆتەمەسلا بولۇپ
كېتىشۈيدى . هازىر ئۇنى ئالدىرىتىۋاتقان هېچكىم يوق ، ئەتـ
ـراپ جىمجىت . پەقەت كەچ كۈزنىڭ ئاپتىپىدا يەرگە چۈشۈپ
سېسىشقا باشلىغان مېۋىلەرنىڭ شىرنىسىگە ئولاشقان هەرىـ
ـلەرنىڭ غىڭىلداشلىرىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى . ئۇ نامىزىنى
ئالدىرىماي ئۆتەپ ، ئەتراپقا تەكشى بىر قارىدى ، هېچكىمنى
كۆرمىدى . شۇنداق بولسىمۇ تۇيۇقسىز بىرلىرىگە كۆرۈنۈپ
قالماي دېگەن ئويدا ئۆزىنى تاللارنىڭ دالدىسىغا ئېلىپ يولـ
ـنى داۋاملاشتۇردى . ئۆزىمۇ كېچىچە قان قىزىقىدا تۆۋەنگە
قاراپ يۈگۈرۈۋېرىپ ، بىر تالاي يەرگە كەتكەنىدى . قاچقان
يېرى كۆرۈنمىسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ جەنۇبىدىكى تاغلار بىلەن
ئېدىر ـ قىرلار چوقچىيىپ ، كۆزگە ئالاھىدە چېلىقىپ تۇـ
ـراتتى .

نۇزۇگۇم ئۆتكەن كۈنى موڭغۇللار ئۆزىنى ئەكەلگەن

يولدىن يىراق كەتمەي ، قىبلىگە قاراپ ماڭدى . بىر چاغدا دەسلەپ ئاستا ، ئاندىن بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئات تۇياقلىرىنىڭ تاشقا تېگىشلىرى ، ياغاچ چاقلىق هارۋىنىڭ غىچىرلاشلىرى ئاڭلاندى . ئۇ دەرهال ئۆزىنى تاللارنىڭ دال- دىسىغا ئېلىپ ، يەنە توقايلىقنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى . ئۇنىڭ كۆڭلىگە : «بۇلار يەنە مېنى ئىزدەپ چىققان ئادەملەر بولمىسۇن» دېگەن ئوي كەلدى ـ دە ، قېلىن ، ئېگىز ئۆس- كەن ئوت ـ چۆپ ئارىسىغا كىرىپ يېتىۋالدى .

نۇزۇگۇم هارۋىلار ئۆزاپ كەتكەندە ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئەمدى قانداق قىلىشىم كېرەك دېگەندەك ئويلىنىپ قالدى . ئۇ كۈندۈزى چوڭ يولغا چىقىش تۇرماق ، ئۇنىڭغا يېقىن يەردە يۇرۇشنىڭ ئۆزىمۇ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى هېس قىل- دى . شۇڭا ئۇ كۆز باغلانغىچە مۇشۇ يەردە يېتىپ تۇرۇپ ، قاراڭغۇ چۈشكەندە مېڭىشنى قارار قىلدى . شۇنىڭ بىلەن كۈندۈزى ئۇخلىغان يېرىگە كەلدى . ئۇنىڭغا ، نېمىشقىدۇر ، ئالەمدە بۇنىڭدىن باشقا خاتىرجەم يەر يوقتەك سېزىلدى .

هاۋامۇ سالقىن تارتىپ ، تاغ تەرەپتىن سوغۇق شامال سوقۇشقا باشلىدى . خېلى ۋاقىتقىچە ئوي ـ خىيالدىن مەه- رۇم بولغان ئادەمدەك جىم ئولتۇرغان نۇزۇگۇم چاۋا ـ چاتقال ، ئويمان ـ چوڭقۇرلاردا هېچ نەرسىگە قارىماي يۈگۈ- رۈپ ماڭغاندا تىكەنلەر سىزىپ قانىتىۋەتكەن پۇت ـ قوللىرى- نى سىيپىدى . توخۇنىڭ تېنىگە ئوخشاش ئۇششاق بۆرتۈپ كەتكەن پۇتلىرىغا ئالىقىنى تەگكەندە بەدەنلىرى نېمە ئۈچۈن- دۇر بوشىشىپ كەتتى . نەچچە ۋاقىتلاردىن بېرى چېرىكلەر- نىڭ قىلىچ ـ نەيزىلىرى ئاستىدا يۈرۈپ ئۆزىنى مۇنداق ئەركىن سەزمىگەن نۇزۇگۇم هازىر ئازادلىققا چىقىپ قالغى-

ىندىن خۇش ئىدى . «يارانقان ئىگەمنىڭ مۇشۇ ياخشىلىقلىرىغىمۇ مىڭ قەترە شۈكرى ! مېنىڭ بىلەن بۇياقتا پالانغانلارنىڭ بىرەرى مۇنداق كۈنلەرگە يەتمىدى تايىنلىق . ھازىر ئۇلارنىڭ ھەممىسى موڭغۇللار بىلەن مانجۇلارنىڭ ئىسكەنجىسىگە چۈشۈپ ، ئۇلارنىڭ تامىقىنى ئېتىپ ، باللىرىنى بېقىپ يۈرىدىغاندۇر» دەپ ئۆز كۆڭلىنى ئۆزى خۇش قىلىپمۇ قويانتى . ئۇ ئەمدى تۈنۈگۈن چۈشىدىكىدەك ئۇچرىشىپ يەنە غايىب بولغان باقەمنى ئەسلىدى .

ئۇ سۆيگەن يارى باقەم بىلەن بارى - يوقى تۆتلا يىل بىللە تۇردى . ھازىر ئويلاپ باقسا بۇ يىللار تۆت كۈندەكلا ئۆتۈپ كېتىپتۇ . ھازىر شۇ كۈنلەرنىڭ يادنامىسى بولۇپ ، ئۇنىڭ خاتىرىسىدە باقەم بىلەن باش قوشقان كېچىسىلا ساقلىنىپ قاپتۇ .

نۇزۇگۇم ئۇ چاغلاردا بەك ئۇياتچان بولغاچقىمۇ ، ئۇنىڭغا شۇ كېچىسى غەلىتىلا سېزىلگەنىدى . لېكىن سۆيگەن يىگىتى بىلەن ئۆي - ئوچاقلىق بولغانلىقىغا ئىنتايىن خۇشال بولۇپ ، ئۆزىنى تولىمۇ بەختلىكمەن دەپ ئويلىغانىدى . بەخت دېگەنمۇ ئىنسان بالىسىغا قىسقا ۋاقىتقا بېرىلىدىغان ئوخشايدۇ . ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بۇ بەختكە ئېرىشىش ئۈچۈن جاپا - مۇشەققەتلا تارتىپ ئۆتسە كېرەك . نۇزۇگۇم شاخلىرىغا ئۇۋا سالغان يوغان تالنىڭ دالدىسىدا ئولتۇرۇپ مۇشۇنداق خۇلاسىگە كەلدى . ئەمما ئاشۇ كۆزلىگەن بەختكە ئېرىشكەندە شۇنچە ۋاقىت تارتقان جاپالار بىر كۈنچە بىلىنمەيدىكەن . بۇ جۇدالىقنىڭ نەقەدەر ئېغىر ئىكەنلىكىنى پەقەت ئەمدى سەزدى . ئىلگىرى ئېرىنى بىرەر جۈمە كۆرمىسە ، ئۆزىنى زادى ئۇنىڭسىز ياشىيالمايدىغاندەك ، ئۇنىڭ

يولىغا تەشنا بولۇپ قارايتتى . باقەم جاھانگىر غوجىنىڭ
غەليانىغا قاتنىشىپ ، ئۇزاق ۋاقىت مانجۇلار بىلەن جەڭ قى-
لىپ يۈرگەندە ، نۇزۇگۇم ئۇنىڭ ھاياتىدىن قاتتىق ئەنسىرد-
گەنىدى ، باقەمنىڭ قوللىرى موڭغۇللار تەرىپىدىن باغلانغان-
لىقىنى كۆرگەندىمۇ چىداپ تۇرالمىدى .

كۈتكەن ئادىمىنىڭ سېپىنىڭ ئۈمىدىڭنى ئالداپ ، بىر كۆ-
رۈنۈپلا يوق بولسا بۇ ھەممىدىن ئېغىر ئىكەن . كۆرۈنمىسە
يەنە باشقا گەپ ئىدى . نۇزۇگۇمنىڭ كۆڭلى بوشىشىپ ،
قەلبىنى قانداقتۇر بىر ئوتلۇق سېزىم ئارىلاپ ئۆتتى ، باقەم-
نىڭ كەڭ قۇچىقىغا كىرىپ بىردەم بولسىمۇ لەززەتلىنىشنى
ئارزۇ قىلدى . لېكىن ئۇنى نەدىن تاپىدۇ . نۇزۇگۇم ئىختى-
يارسىز چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ ئۇھ تارتتى ـ دە ، ئورنىدىن
تۇرۇپ ئەتراپقا سىنچىلاپ قاراپ چىقتى . ئۆپچۆرىدە تىرىك
بەندە كۆرۈنمەيتتى . مىس تاۋاقتەك سېرىقداپ ئۆۋۈسىغا يې-
قىنلاپ كېلىۋاتقان كۈن قوتانلىشىپ ، ئاسماننىڭ غەرب تە-
رىپى تۇمانلىشىپ قالغانىدى . «ھاۋا بۇزۇلۇۋاتايدىغاندۇر .
شەرمەندە قىلىپ ، يامغۇر ـ يېشىن باشلىنىپ ، جۇدۇن ـ
چاپقۇننىڭ ئاستىدا قالمىيغىدىم» دەپ ئويلىدى ئۇ ۋە
كىيىم ـ كېچەكلىرى چىگىلگەن تۈگۈننى قولىغا ئالدى .
ئاندىن ئۇزۇن چېچىنى بېشىغا ئوراپ ، ئۈستىدىن تۆپىسىنى
باستۇرۇپ كىيدى ـ دە ، باياتىن بېرى سىيرىپ ئولتۇرغان
تەسۋىسىنى مەخمەل پەشمىتىنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ يولغا
چىقتى .

ئۇ چوڭ يولغا چىقىشتىن قورقۇپ ، قېلىن ئۆسكەن
تاللارنى ۋە ئالما ـ ئۆرۈك دەرەخلىرىنى ئارىلاپ ماڭدى ،
بۇ چاغدىمۇ كۆك ئاسمانمۇ قارامتۇل تۇسكە كىرىپ ، ئۇنىڭ

باغرىدا بوزىرىپ تۇرغان بۇلۇتلار كۈننىڭ نۇرىدا بېغىررەڭگە ئايلىنىپ ئاستا - ئاستا ئۆزۈپ باراتتى. جەنۇبتىكى تاغ تىزمىلىرى قاپتاللىرىدىكى ساي - جىرالار بارغانسېرى قاراڭغۇلاشماقتا ئىدى. ئۇنىڭ ئەكسىچە كۈن نۇرىدا ئاقىرىپ تۇرغان تاغ چوققىلىرى كۈمۈش كەبى پارقىراپ، بارغانچە ئېگىزلەپ كېتىۋاتقاندەك سېزىلەتتى. بەزى موڭغۇل ئاۋۇللىرىدىن چىققان ئىسلار ئانچە ئېگىز كۆتۈرۈلەلمەي يېيىلىپ كېتەتتى. تەڭرىتاغ تەرەپنىڭ بۇ كىچىك كۆرۈنۈشىگە ئالاھىدە سەپسېلىپ قارىغان نۇزۇگۇم كۈننىڭ يورۇقىدا نەگە مېڭىشى لازىملىقىنى مۆلچەرلىمەكتە. ئۇ كېلىۋاتقان يەر خېلىلا ئېگىزدەك قىلاتتى. بۇ يەردىن ئىلى دەرياسى ئولتۇرۇۋاتقان كۈننىڭ كەچكى شەپىقىدە سىمابتەك پارقىراپ، ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ھەتتا جۇڭغار تېغىدىن ئېقىپ چىقىپ، دەرياغا قۇيۇلىدىغان چوڭ ئېقىنلارمۇ كۈن نۇرىدا جۇلالىنىپ تۇراتتى. ئىككى تاغنىڭ ئوتتۇرىسىدا شەرقتىن غەربكە ئاقىدىغان ئىلى دەرياسى خۇددى غىلاپتىن چىقىرىپ قويۇلغان شەمشەر - قىلىچقا ئوخشايتتى.

نۇزۇگۇم دۇنيانىڭ جەننىتى مۇشۇ دەريا ئېقىپ بېرىپ كۈن نۇرىغا چىلاشقان يەردىمىكىن دەپ ئويلىدى. چۈنكى ئۇ بۇ تەرەپكە كەلگەندىن بېرى تالاي يەرلەرنى، تالاي ئادەملەرنى كۆردى. ئەمما ئۇلارنىڭ ھەممىسىلا ئۆزىنى ئەجدىھادەك سۈمۈرۈۋېتىشكە تەييار تۇرغاندەك بىلىنەتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىگە: «ئاشۇ ئىلى دەرياسى ئېقىپ بېرىپ قۇيۇلىدىغان ياقلارغا كەتسەم قانداق بولىدىكىن، بەلكى ئۇ ياقلاردا ياخشى ئادەملەر باردۇر. قەشقەر تەرەپتىن بىللە كەلگەن قىز - جۇۋانلارنىڭ كۆپچىلىكى ئاشۇ دەريا ۋادىسىدىكى غۇلجا تەۋەسىدە قالغان-

دۇر . خۇدا ئوڭلاپ ئۇلار بىلەن ئۇچرىشىپ قالسام قەشقەر تەرەپكە كەتكىلى ھەمراھ بولغۇدەك بىرەرى تېپىلىپمۇ قالار» دېگەنمۇ ئوي كەلدى .

نۇزۇگۇم كۆز باغلىنىپ ، ئەتراپقا قاراڭغۇ چۈشكەندىلا چوڭ يولغا چىقىپ ماڭدى . قاراڭغۇ كېچىدە ئۆزى يالغۇز مېڭىپ كۆرمىگەن بۇ جۇۋاننى ئادەتتىكى چاغلاردا بۇ يەرگە ئەكېلىپ تاشلىۋەتكەن بولسا يۈرىكى يېرىلىپمۇ كېتەر ئىدى . ئەمما ھازىر خۇددى مۇشۇ يەردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەندەك ھېچنېمىدىن قورقماي ئىشەنچلىك ماڭماقتا . ئۇ توقايلىق تەرەپتىن ئاڭلىنىپ قالىدىغان ھايۋانلارنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازلىرىدىنمۇ ئانچە قورقۇپ كەتمەيتتى . ئۇنىڭ ئۇچۇن تۆت پۇتلۇق يىرتقۇچ ھايۋانلاردىن كۆرە ئىككى پۇتلۇق ھايۋانلار ئىنتايىن دەھشەتلىك ۋە قورقۇنچلۇق ئىدى . ئۇ ھەرقانداق نەرسىگە ئۇچرىسام ئۇچراي ، ئەمما ئىككى پۇتلۇق ئادەملەرگە ئۇچراشتىن خۇدا ساقلىسۇن دەيتتى . «بىرەر - يېرىم موڭغۇل ئۇچراپ قالسىغۇ تاتلاپ - چىشلەپ بولسىمۇ بوي بەرمەسمەن» دەپ كەمزۇلىنىڭ ئىچ يانچۇقىدا گۆھەر ساقلىغاندەك ساقلاپ كېلىۋاتقان غىلاپتىكى خەنجىرىنى تۇتۇپ سىلاپ قوياتتى .

كىشىلەرنىڭ «باشقا كەلگەندە باتۇر بولىدۇ» دېگىنىگە ئوخشاش چۆل - باياۋانلاردا يالغۇز كېلىۋاتقان نۇزۇگۇم ئىككى كۈننى ئۆتكۈزۈۋەتتى . لېكىن موڭغۇل ئەملدارلىرىغا قۇل بولغاندىن كۆرە ، ئورمان - توقاينىڭ ئىچىدە مۇشۇنداق يالغۇز يۈرگەن ياخشى ئىكەن . ئۇنىڭ ئىرادىسى ھۆكۈمرانلار چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇپ چىققاندىن كېيىن تېخىمۇ چىڭىدى ، ئەگەر ئىنسان بالىسى بەلنى چىڭ باغلاپ كۈرەش

قىلسا ئويلىغان ئارمانلىرىغا يەتمەي قالمايدىغان ئوخشايدۇ دېگەن ئۈمىدى كۈچەيدى. شۇڭلاشقا ئۇ ئاشۇ ياخشى كۈنلەرگە چاپسانراق يېتىشكە ئىنتىلەتتى.

چوڭ يولتۇزدىن چىققاندىن بېرى تۆۋەنلەپ كېلىۋاتقان يول بارغانسېرى غەربكە بۇرۇلۇپ، ئېدىر - قىرلاردىن ئېشىپ كېتىۋېرەتتى. نۇزۇگۇم بىر بەلدىن ئاشسا، ئىككىنچى بەلگە ئۇلىشاتتى. بەزىدە ئانچە ئېگىز ئەمەس تاغلارنىڭ جىرالىرىدىن ئېقىپ چىققان سۇلارغىمۇ ئۇچراپ قالاتتى ۋە بۇ سۇلارنى ئايىغىنى يەشمەيلا كېچىپ ئۆتۈپ، يولنى داۋاملاشتۇراتتى. ئۇنىڭ بارلىق ئوي - پىكرى يەرگە يورۇق چۈشكىچە موڭغۇللارنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمەي ئۇيغۇرلار ياشايدىغان يەرگە يېتىۋېلىش. كۈندۈزى ئادەملەرنىڭ ئايىغى تەگمىگەن دالدا يەرلەردە يوشۇرۇنۇپ، كېچىسى تاڭ ئاتقۇچە توختىماي مېڭىپ ئۇزۇن يوللارنى كەينىدە قالدۇرغان نۇزۇگۇم بۈگۈن ئاخشام كونا گۈمبەز ۋە ئەسكى تاملارنىڭ ئارىلىرىدىن ئۆتتى. ئىلگىرىكىدەك پايانسىز تۇزلەڭلەرنىڭ ئورنىغا ئاشلىق تېرىلغان ئېتىزلىقلار ئۇچراشقا باشلىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا، يېقىن ئەتراپتا مەھەللىلەر بار ئوخشايدۇ.

ئۇ تاڭنىڭ كەينى يېڭىدىن بوزىرىپ كېلىۋاتقاندا، ئوڭ تەرىپىدە قارىيىپ تۇرغان كىچىككىنە مەھەللىنى كۆردى - دە، بۇ يەردە ئۇيغۇرلار بولسا كېرەك دېگەن ئويغا كېلىپ، چەتتىكى ئۆيلەرنىڭ بىرىگە كىرىپ پاناھلانماقچى بولدى. «ئەمما بىرەر يامان ئادەمنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ قالسام، نويانىنىڭ ئادەملىرى ئۆزۈمنى قولغا چۈشۈرگەننى ئاز دەپ، بۇ مەھەللىدىكى بىچارىلەرنى خانىۋەيران قىلىۋەتمىسۇن» دېگەن ئويغا كەلدى - دە، «زاماننىڭ تىنچلىقىدا نېرىغىراق

كېتەي» دەپ ، مەھەللىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىن ئايلىنىپ ئۆت-
تى . بۇ چاغدا شەرق تەرەپ سۇزۇلۇپ تاڭ ئېتىشقا باشلىغاند-
دى . نۇزۇگۇم يەنە بىرئاز يەرگىچە يولسىز يەرلەردىن يول
ئېچىپ ماڭدى - دە ، پۆپۈكلىرى تۇلكىنىڭ قۇيرۇقىدەك
ساغىرىپ كەتكەن قومۇشلۇقنىڭ ئىچىگە ئىچكىرىلەپ كىرىپ
يوشۇرۇندى .

VII

ئۇ بۇگۇنمۇ يەرگە قاراڭغۇ چۈشۈشى بىلەن ئىلى دەريا-
سىغا ئۇلاشتى . ئەتراپىدا تال ، جىگدە ، ئۇجمە دەرەخلىرى
قويۇق ئۆسكەن دەريانىڭ سۈيى تارتىلىپ ، قىرغىقىدىن خې-
لىلا تۆۋەنلەپ كەتكەنىدى . لېكىن ، شۇنىڭغا قارىماي ، ئە-
سىرلەر بويى ئېقىپ كېلىۋاتقان بۇ دەريا ئەتراپىدىكى قۇم-
ساڭغۇ توپىنى يىلمۇ يىل يالاپ ، ئويۇپ ، ئۆز گىرۋەكلىرىنى
بىرنەچچە قېتىم ئۆزگەرتىپ ، ئۇ يەر - بۇ يەردە كۆپلىگەن
ئۇششاق ئاراللارنى پەيدا قىلغانىدى . نۇزۇگۇم نەچچە كۈندىن
بېرى مۇشۇ دەريا بويىغا تىنچ - ئامان يېتىپ بېرىشقا ئالدى-
رىسىمۇ ، ئەمدى ئۇنىڭ بويىغا كەلگەندە ، ئۆزىنى ئۇپۇققا
تىرىلىپ قالغاندەك ھېس قىلدى . بىر تەرەپتىن ئۇنىڭغا
ساق - سالامەت يېتىۋالغىنىغا خۇشال بولسا ، يەنە بىر تەرەپ-
تىن بۇنىڭدىن نېرى نەگە بېرىشىنى بىلمەيتتى .

نۇزۇگۇم دەريادىن ئۆتىدىغان يەر ئىزدىگەندەك ، ئۇنىڭ
قىرغىقىنى ياقىلاپ خېلى يەرگىچە مېڭىپ كۆردى . لېكىن
ئۆز قېنىنى تەڭرىتاغ بىلەن جۇڭغار تېغىنىڭ ساي - جىرا-

لىرىدىن ئۆركەشلەپ ئېقىپ چىققان سۇلار بىلەن تولدۇرغان بۇ دەريادىن ئۆتۈشكە كۆزى يەتمىدى . ئۇنىڭغا ئىلگىرى دۇن- يادىكى ئەڭ چوڭ دەريا تۇمەن دەرياسىدەك سېزىلەتتى . ياز كۈنلىرى ئوغۇل باللار بىلەن بەسلىشىپ ، بۇ دەريادىن ئۇ- زۇپمۇ ئۆتكەنىدى . لېكىن ئىلى دەرياسى تۇمەن دەرياسىدىن بىرنەچچە ھەسسە چوڭ ئىكەن . قەشقەردىن پالىنىپ غۇلجىغا كەلگەندە ، قومۇش باغلىرىنى بىر - بىرىگە چېتىپ ياسالغان يالپاق كېمىدە بۇ دەريادىن بىردەمدىلا ئۆتۈپ كەتكەندەك قىلىۋىدى . ھازىر بولسا ئۇ قومۇش كېمىنىڭ قەيەردە ئىكەن- لىكىنىمۇ بىلمەيدۇ ، ئىزدەپ تاپقان تەقدىردىمۇ ئۇ يەرگە بېرىش مۇمكىن ئەمەس . ئەمدى نېمە قىلىش كېرەك ؟ ئۇنىڭ- غا ئەگەر مۇشۇ دەرياغا چۈشۈپ ئاقسىلا ئۆزىنى ھېچكىمگە تۇتقۇزماي قۇتۇلۇپ كېتىدىغاندەك سېزىلەتتى . بۇنداق شوخ دەرياغا بولسا ئوغۇل بالىنىڭ ئوغۇل بالىسى چۈشمىسە كۆر- گەنلا ئادەم چۈشەلمەيتتى .

نۇزۇگۇم دەريا بويىدا باش - ئايىغى يوق خىياللارغا بېرىلىپ ئۇزاق ئولتۇردى . كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ دەريا ياقىلاپ ئەتراپنى چارلىدى . قومۇشلۇقتىن ئانچىۋالا يىراق ئەمەس يەردە ئاندا - ساندا قوغۇنچىلارنىڭ كەپىلىرى ، ئۆگ- زىلىرىدە چۆپ - قورايلار ئۆسۈپ كەتكەن كۆزلەكلەر كۆزگە چۈشۈپ قالاتتى . لېكىن ئۇ يەرلەردە ئادەم قارىسى كۆرۈن- مەيتتى . ئۇ ئەتراپقا ئىنچىكىلەپ قارىغاندىن كېيىن قومۇش- لۇقنىڭ دالدىسى بىلەن كەپىلەرنىڭ چېتىگە باردى - دە ، ۋاشاڭ قىلىنغان قوغۇنلۇقتىكى پىلەكلەر ئارىسىدىن ئۈچ تال قوغۇن بىلەن كىچىكرەك بىرتال تاۋۇز تېپىۋالدى . ئوزۇق- تۈلۈكى تۈگەپ بىر كۈندىن بۇيان ھېچ نەرسە يېمەي قورسىقى

ئېچىپ كەتكەن نۇزۇگۇم تېپىۋالغان قوغۇن - تاۋۇزنى قو-
مۇشلۇقنىڭ ئىچىگە ئەكىرىپ قورسىقىنى تويغۇزدى . «ھې-
لىمۇ بۇلارنىڭ تېپىلىپ قالغىنى ياخشى بولدى ، بولمىسا
قانداقمۇ قىلار ئىدىم» دەپ ئويلىدى .

ئۇ يەنە دەريا ياقىلاپ ئىلگىرىلىدى . كۆزىگە دەريادىكى
سۇ خۇددى ئورنىدىن قوزغالماي بىر يەردە توختاپ قالغاندەك
كۆرۈندى . بايقاپ قارىسا ئىنتايىن ئاستا ئېقىۋېتىپتۇ . ئەگەر
دەريانىڭ مۇشۇ يېرىگە چۆشسە چۆكمەي لەيلەپ كېتىۋېرىدى-
غاندەك قىلىدۇ . نۇزۇگۇم قايسى كۈنى ئىلى دەرياسىدىن
ئۆتكەندە قومۇش باغلىرىدىن بىر - بىرىگە باغلاپ ياسالغان
كېمىگە قىرىق - ئەللىكچە تۇتقۇننى سېلىپ ئۆتكۈزگەنلىكى-
نى ئېسىگە ئېلىپ ، قومۇش ئورۇپ سال ياسىسام قانداق
بولىدىكىن دەپمۇ ئويلىدى . ئەمما ئېقىپ ئاراللارغا بارغاندا
ئادەملەرنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ بۇ ئو-
يىدىن يالتايدى - دە ، تۇگۈنچىكىنى قولتۇقلىغان بويىچە
دەريا ياقىلاپ يۈرۈپ كەتتى .

نۇزۇگۇم قومۇش ئارىسىدا كېتىۋېتىپ ، ئەمدىغۇ موڭ-
غۇللاردىن قۇتۇلغاندىمەن دەپ كۆڭلى سەل خاتىرجەم بولۇ-
ۋىدى ، ئەمـــما سول تەرىپىدىكــى ئـوچۇقچىلىقــتا يۈرگــەن
ئۈچ - تۆت ئاتلىق سولۇننى كۆرۈپ قالدى . «بۇلارنى نېمە
قىلىپ يۈرىدىغاندۇر ؟ مېنى ئىزدەپ يۈرەمدىغاندۇر -يە ؟»
دېگەن ئەندىشە بىلەن قومۇش شاخلىرىنى قايرىپ ، سولۇنلار-
نى كۆزىتىشكە باشلىدى . سولۇنلار ئېتىزلىقتا قوناق يىغىش-
تۇرۇۋاتقان خۇيزۇلارنىڭ قېشىغا كېلىپ ، دەريا تەرەپنى
كۆرسىتىپ نېمىلەرنىدۇر دېمەكتە . بۇنى كۆرۈپ كۆڭلىدە
خۇدۇكسىنىش پەيدا بولغان نۇزۇگۇمنىڭ يۈرىكى قاتتىق

سوقۇپ ، تەشۋىش ـ ئەندىشىسى تېخىمۇ كۈچەيدى . ئۇ بايا بىر چاغدا دەريا بويىغا ئات سۇغارغىلى كەلگەن پاكار بويلۇق خۇيزۇنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ قالغىنىنى ئەسلەپ ، مېنى ئاشۇ خۇيزۇ ئېيتىپ قويغانمىدۇر دېگەن گۇمانغىمۇ كەلدى .

ئۇ ئەمدى بۇ يەردىن يىراقراق كەتمىسە بولمايدىغانلىقىنى ئويلاپ قومۇشلۇق ئىچىدە تېخىمۇ ئالغا قاراپ ئىلگىرىلىدى . بايىقى ئاتلىق سولۇنلار بولسا خېلى ۋاقىتقىچە قومۇشلۇقتىن بىرەرى چىقىپ قالارمىكىن دېگەندەك ، ئۇنى چۆرىدەپ ئەگىپ يۈردى ، كېيىن ئۇلارمۇ كېتىپ قالدى . «بۇلارنىڭ يۈرۈشىدە بىر گەپ بار ،— دېگەن خۇلاسىگە كەلدى نۇزۇگۇم ،— ئوچۇقچىلىققا چىققىنىم بىلەن تۇتۇلۇپ قالىمەن . ئەمدى دەريا ئارقىلىق قېچىشتىن باشقا چارە يوق .» ئۇ نېرى ئويلاپ ، بېرى ئويلاپ ، ئاخىر دەريا ئارقىلىق قېچىش ئۈچۈن سۇدا ئاقىدىغان سال ياسىماقچى بولدى . شۇنداق قىلىپ ، كەچكىچە خەنجىرى بىلەن قومۇش كەستى ۋە تال بىلەن باغلاپ يوغان قومۇش سال ياسىدى . ئۇ قومۇشلارنى باغلاپ ياسىغان بۇ سالنى تەييارلاپ قويغان بولسىمۇ ، سولۇنلار كۆرۈپ قالارمىكىن دەپ قورقۇپ كەچ كىرىپ قاراڭغۇ چۈشۈشنى كۈتتى . ئاخىرى ئۇنى دەريا ياقىسىغا سۆرەپ ئاپىرىپ سۇغا چۈشۈردى . لېكىن ئۆزى خېلى ۋاقىتقىچە سۇغا چۈشۈشكە جۈرئەت قىلالماي قورقۇپ تۇردى . ئۇنىڭغا بۇ قومۇش سالنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇرۇۋالسا ، بۇنىڭدىن كېيىن قارا يەرنى قايتا كۆرمەيدىغاندەك ، جەستى مۇشۇ ئۇركەشلەپ ئېقىۋاتقان دەريانىڭ تېگىدە قېلىپ ، بېلىقلارغا يەم بولۇپ كېتىدىغاندەك تۇيۇلدى . ئاللاتائالاغا يالۋۇرۇپ مەدەت تىلەشنى لايىق كۆردى ـ دە ، ياغلىقىنى يەرگە

يېيىپ سىلىپ ناماز ئوقۇشقا كىرىشتى . بىرچاغدا ئۇنىڭ بۇرنىغا ئاچچىق ئىسنىڭ پۇرىقى كىردى . «بۇ يەنە نېمە بالادۇر ؟» نۇزۇگۇمنىڭ كۆڭلى بىئارام بولۇپ ئورنىدىن تۇردى . قەيەردىدۇر ، ئىشقىلىپ ، يېقىنلا بىر يەردە ئادەملەرنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازلىرى پەيدا بولدى . «بۇ يەردىن تېزرەك كەتمىسەم تۇتۇلۇپ قالىدىغان ئوخشايمەن . ئۇلار مېنىڭ پېيىمگە چۈشكەندەك قىلىدۇ» دەپ ئويلىغان نۇزۇگۇم دەريانىڭ لېۋىدە چايقىلىپ تۇرغان سالنىڭ ئۈستىگە ئۆزىنى گۈپلا تاشلىدى .

VIII

سال ھە دېگەندە ئورنىدىن قوزغالماي تۇرۇۋالدى . نۇزۇگۇم پەقەت تالغا چېتىپ قويغان يىپنى يېشىپ ، قىرغاقتا پۇتىنى تىرەپ ئىتتەرگەندىن كېيىنلا سال ئورنىدىن قوزغىلىپ ئىتتىك ئېقىپ كېلىۋاتقان ئېقىنغا كىردى . نۇزۇگۇم دەسلەپتە سال بىلەنلا سۇغا چۆكۈپ كېتىمەنمىكىن دەپ ، قومۇشنى مەھكەم قۇچاقلاپ ، كۆزىنى ئاچماي دۇم يېتىۋالغانىدى . ئەمما كېيىملىرى سۇغا چىلاشقىنى بىلەن ئۆزىنىڭ سۇغا چۆكمىگەنلىكىنى ھېس قىلىپ كۆزىنى ئېچىپ قاردى . شۇ چاغدا قومۇش سال ئۈستىدە بىرخىل لەيلەپ كېتىۋاتقانلىقىنى بىلدى . سۇ ئۈستىدىكى دولقۇنلار خۇددى سالنى يۇمشاق سەگۈنچۈككە سېلىپ تەۋرەتكەندەك ئۇياق - بۇياققا چايقاپ قوياتتى . «خۇداغا شۈكرى چۆكمەپتىمەن» دېدى نۇزۇگۇم ئىچىدە . ئۇ بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ ئەتراپقا زەن سېلىپ قارىدى ، شۇ چاغدا ئۆزىنىڭ بايا سالغا چىققان يېرى-

ـدىن خېلىلا تۆۋەنلەپ كەتكەنلىكىنى بىلدى . ئۇنىڭغا قىرغاق-
ـتا چاغدا ئاقماي ، بىر جايدا توختاپ تۇرغاندەك سېزىلگەن
سۇ قومۇش سالنى ئىتتىك ئېقىتىپ كېتىۋاتاتتى . قومۇش-
ـلۇق تەرەپتىن بولسا تۇرۇلۇپ - تۇرۇلۇپ چىققان قارا ئىس
ئاسمانغا كۆتۈرۈلمەكتە . كىشىلەرنىڭ ۋارقىراپ - جارقى-
ـراشلىرى كۈچەيمەكتە . نۇزۇگۇم ئاشۇلارنىڭ قولىغا چۈ-
ـشۈپ قالمىغىنىغا خۇش بولۇپ «ئەمدى سۇغا چۆكۈپ كەتمى-
ـسەملا بولاتتى» دەپ ئويلىدى . ئۇ دەريا ئېقىنى بىلەن ئۇزاق-
ـلىغانسېرى كۆڭلى ئورنىغا چۈشتى . يۇزىگە چاچرىغان سۇ
تامچىلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ دەريانىڭ قىرغاقلىرىغا قارايتتى .
بەزىدە بىر - بىرىنى قوغلىشىپ كەلگەن دولقۇنلار قومۇش
سالنى خۇددى قول بىلەن ئىتتەرگەندەك ئىتتىرىپ ، يەنە
قايتىدىن دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا باشلايتتى . بەزى چاغدا
تۆت - بەش باغ قومۇشنى بىر - بىرىگە چېتىپ ياسىغان
بۇ سالنى بىر - ئىككى مېتىردەك ئېگىز كۆتۈرۈپ ، ئاندىن
سۇنىڭ ئىچىگە كىرگۈزۈۋەتمەكچى بولغاندەك تۆۋىنىگە تاش-
ـلايتتى . بۇنداق چاغلاردا نۇزۇگۇمنىڭ يۈرىكى ئاغزىغا تىقى-
ـلىپ ، جېنىدىن ئۈمىدىنى ئۈزەتتى ، لېكىن دولقۇنلار ئۆتۈپ
كېتىپ ، سۇ تىنچلانغاندا ئەس - ھوشىنى يىغىپ ، ئۆزىنىڭ
بىر ئۆلۈمدىن ئامان قالغىنىغا شۈكرى قىلاتتى .
قومۇش سال خېلى ۋاقىتقىچە ئۇلۇغ سۇنىڭ ئېقىنىغا
قوشۇلماي ئاقتى ، بۇ ئارىلىقتا ئۇنىڭغا ئېپى كېلىپ قالغان
نۇزۇگۇم پۇت - قوللىرىغا جان كىرىپ ، ئۆزىنى خېلى
توختىتىۋالدى . ئۇ ئەمدى مۇمكىنقەدەر دەريانىڭ ئىتتىك
ئېقىنىغا قوشۇلماي ، مۇشۇنداق قىرغاق ياقىلاپ ئىلگىرىلەش-
ـنى مۇۋاپىق كۆردى . چۈنكى قىرغاقنى ياقىلاپ ماڭسا بەزى-

بىر بالايىئاپەتكە ئۇچرىسىمۇ دەرھال قۇرۇقلۇققا چىقىپ
كېتىشكە بولاتتى . ئىككىنچىدىن ، دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا
كىرىپ ماڭسا كىشىلەرنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ قېلىشى مۇم-
كىن . قىرغاقنى ياقىلاپ ماڭغاننىڭ يەنە بىر پايدىسى ئېگىز
ئۆسكەن قومۇشلار بىلەن سۇغا چىلىشىپ تۇرغان تاللار ئۇنى
كۆپ نەرسىدىن يوشۇرۇپ قالالايتتى .

نۇزۇگۇمنىڭ بارار يېرى ئېنىق بولمىغاچقا ئالدىراش-
نىڭ ھاجىتى يوق ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ خاتىرجەم بىر
كۈندە بىرنەچچە چاقىرىم يول ماڭسىمۇ ئىلاجى بار قىرغاق-
تىن يىراقلاشمىسام بولاتتى دەپ ئويلايتتى . پەقەت بايىقىدەك
تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ ، قومۇش سالنى ھەيدەپ كېتىدىغان
دولقۇنلاردىن خۇدا ساقلىسا بولاتتى . ئۇ ئەمدى ئولتۇرغان
سالنىڭ مېڭىشىنى ئۆزى خالىغان ياققا بۇراپ تۇرغۇدەك
پالاققا ئوخشاش بىر نەرسە ياسىۋالمىغىنىغا ئېچىندى .

بۇ قېتىم كەلگەن دولقۇن نۇزۇگۇمنى قاتتىق ۋەھىمىگە
سېلىپ ، سالنى قولتۇقتىكى توختام سۇغا كىرگۈزۈۋەتتى .
ئۇ بۇ پەيتتىن پايدىلىنىپ سۇ چاچراپ ، ھۆل بولۇپ كەتكەن
كىيىم - كېچەكلىرىنى سىقىپ ، قومۇشنىڭ ئۈستىنى ئول-
تۇرۇشقا قولايلىق قىلىپ تۈزىۋالدى . ئۆزىنىڭ نەگە كېلىپ
قالغىنىنى مۆلچەرلىمەك بولۇپ ، دەريا ياقىسىدىكى توقايلىق
بىلەن قومۇشلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقتى . يىراق -
يىراقلاردا كىملەرنىڭدۇر ۋارقىراشلىرى ئاڭلاندى . دەريانىڭ
ئۇ تەرىپىدىكى باش - ئۇچى يوق تۈزلەڭدە ئاتلىق ھەم پىيادە
كېتىشىپ بارغان ئادەملەر ، ئوتلىشىپ يۈرگەن مال - ۋاران-
لار كۆرۈنۈپ قالاتتى . ئەمدى ئولتۇرۇشقا باشلىغان كۈنمۇ
ئۆز نۇرى بىلەن تىنچ ئېقىۋاتقان دەريا سۈيىنى ئادەمنىڭ

كۆزىنى قاماشتۇرىدىغان ئەينەكتەك پارقىرىتىۋېتىپتۇ. كۈن ئولتۇرۇشى بىلەنلا قومۇشلار ئارىسىدىن چىقىپ يەر ـ جاھاننى قاپساپ كەتكەن سان ـ ساناقسىز پاشىلار نۇزۇگۇمنى چېقىشقا باشلىدى. ئۇ ئۆزىنى پاشىلاردىن ھىمايە قىلىمەن دەپ بىرمۇنچە ئاۋارە بولدى. ئاڭغىچە دەريا تەرەپتىن كۈچلۈك شامال چىقىپ پاشىلارنى قوغلىۋەتتى. شامال بىلەن تەڭ پەيدا بولغان دولقۇن ئەمدىلا ئۆز ئىگىسى ئۈستىگە ئولتۇرغان قومۇش سالنى تۇرغان يېرىدىن ھەيدەپ چوڭ ئېقىنغا قوشۇۋەتتى. سال يەنە ئىلگىرىكىدەك ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ، گويا سۇغا چۆكۈپ كېتىدىغاندەك پەسلەپ ئاقماقتا. نۇزۇگۇمنىڭ ئەرۋاھى ئۇچۇپ، ئاللاغا يالۋۇرۇپ مۇراجىئەت قىلىشقا باشلىدى. ئۇ بۇنىڭدىن بەش ـ ئون يىل ئىلگىرى ئۆلۈپ كەتكەن ئانىسى بىلەن ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ روھىغا مۇراجىئەت قىلىپ، ئۇلاردىن ئۆزىگە مەدەت تىلىدى. نۇزۇگۇم ئاللاتائالانىڭ قايسى گۇناھى ئۈچۈن مۇنچىلىك قىيناۋاتقىنىنى بىلمەي، ئېسىنى بىلگەندىن بۇيانقى قىلمىش ـ ئەتمىشلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ئويلىسا تىرىك بەندىلەرنىڭ ئالدىدا كۆپۈرلۈق ئۆتكۈدەك گۇناھ ئۆتكۈزمەپتۇ. ئۇنداق بولسا مۇنۇ دەريانىڭ رەھىمسىز دولقۇنلىرى كىملەرنىڭ ئەتتىنى ئېلىش ئۈچۈن، قايسى گۇناھلىرى ئۈچۈن بۇنچىۋالا قىينايدىكىن؟ ئۇنىڭ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى موڭغۇل نويانلىرىنىڭ ئۆزىگە خوتۇن قىلماقچى بولۇپ كۆرسىتىۋاتقان ئازابلىرىنى تارتقىنى ئاز بولۇپ قالدىمۇ؟ ياراتقان ئىگەمنىڭ قۇدرەتلىك، ئۆتكۈر كۆزلىرى بۇلارنى نېمە ئۈچۈن كۆرمەيدىغاندۇر؟

نۇزۇگۇم ھەممە ئازابقا چىداپ كەلگىنى بىلەن، نېمىش-

قىدۇر ، دەريا سۈيىنىڭ دولقۇنلىرىدا يۇقىرى چىقىپ ، تۆ-
ۋەن چۈشۈپ ، ئۇياق - بۇياققا چايقىلىۋاتقان مۇنۇ كىچىككىنە
قومۇش سالغا ئۆزىنىڭ تەقدىرى باغلىنىپ قالغىنىغا چىدى-
يالماي ھەيران بولاتتى . لېكىن سۆيگەن يارىغا سادىق بولۇپ
قېلىش ئۈچۈن ھەرقانداق قىيىنچىلىقنى باشتىن كەچۈرۈشكە
تەييار ئىكەنلىكىنى ئويلاپ موڭغۇللارغا تۇتۇلغاندىن كۆرە ،
بىر ھېسابتا دەريادا سۇغا چۆكۈپ ئۆلگىنىم مىڭ ھەسسە
ئەۋزەل دەپ ئۆزىنى ئۆزى بەزلەيتتى . بۇنداق چاغدا
دولقۇنلارنىڭ چايقاشلىرى ئانچىۋالا دەھشەتلىك ئەمەستەك
كۆرۈنەتتى .

ئادەم ئەجەلگە قارشى ماڭسا ئۇمۇ كەينىگە چېكىنەمدۇ
نېمە ؟ نۇزۇگۇم ئەمدى بۇرۇنقىدەك ئاللا - توۋا دەپ نالە
قىلىشنىڭ ئورنىغا قومۇشنى مەھكەم تۇتۇپ ھەرقانداق ئاپەت-
كە قارشى تۇرۇشقا بەل باغلىغاندەك بېشىنى كۆتۈرۈپ ئالغا
قارىغانىدى ، ئىلگىرىكى ئادەم بويى كۆتۈرۈلگەن دولقۇنلار
خۇددى ئۇنىڭ ئىرادىسىگە قايىل بولۇپ تۆمۈرچىنىڭ كۇرد-
ىكىگە ئوخشاش ئاستا - ئاستا بېسىلىشقا باشلىدى . دەريا
بويىدىكى تاللار بىلەن جىگدىلەرنىڭ تىنىمسىز مىدىرلاۋاتقان
شاخلىرى توختىغاندەك قىلىپ ، قۇرۇغان قومۇشلارنىڭ گۇ-
رۇلدەشلىرىمۇ ، باياتىن بېرى قۇلاقنى يارغۇدەك شارقىرىغان
دولقۇنلارمۇ پەسىيىپ ئالەم تىنچلانغاندەك بولدى . نۇزۇگۇم-
نىڭ بۇ ھالغا ئىشەنگۈسى كەلمەي ، بۇلارنىڭ ھەممىسى
ھازىرلا يەنە تەكرارلىنىدۇ دېگەندەك ، قومۇشنى چىڭ تۇتقان
پېتى بىرئاز ۋاقىت جىم ياتتى . ئاي نۇرىغا چېلىققان سۇ
دولقۇنلىرى دەريا ئۈستىدە ئەينەك پارچىلىرىدەك يالت -
يۇلت قىلىپ كۆرۈنەتتى . قومۇش بىلەن ياۋا تاللار ، جىگدە

بىلەن توغراق ئۆسكەن قىرغاق قاپقاراڭغۇ تۇراتتى. بەزىدە
يوچۇن ئاۋازلار ئاڭلىنىپ قالمىسا، ئەتراپ جىمجىت. سۇ
دولقۇنلىرى راستىنلا توختىغان ئوخشايدۇ. شۇنىڭغا قارى-
غاندا ئۇنىڭ يەيدىغان رىزقى باردەك قىلىدۇ.

نۇزۇگۇم بىرەر ھەرىكەت قىلىشقا ئىلاجسىز. شۇڭا ئۇ
دەريانىڭ ئوتتۇرىسىدا لەيلەپ كېلىۋاتقان قومۇش سال ئۈس-
تىدە شۈمشىيىپ، ئۇزاق ۋاقىتقىچە شۈككىدە ئولتۇردى.
بايا بىر چاغدا، دولقۇن بىلەن ئېلىشىپ يۈرگەندە ئىسسىپ
تەرلەپ كەتكەنىدى. ئەمدى ھەرىكەتسىز ئولتۇرغاچقىمۇ سۇ
چاچراپ ھۆل بولۇپ كەتكەن كىيىملىرى تەنلىرىگە چاپلى-
شىپ مۇزلاشقا باشلىدى. خېلى ۋاقىتقىچە ئۇنىڭ ئىچىگە بىر
پارچە مۇز كىرىۋالغاندەك، چىشى - چىشىغا تەگمەي تىترەپ
كەتتى. ئۇ ئىككى تىزىنى كۆكسىگە مەھكەم بېسىپ ئۆزىنى
ئىسسىتىشقا ھەرىكەت قىلىۋىدى، بىر چاغدا كۆزى يۇمۇلۇپ
مۈگدەشكە باشلىدى. كۆڭلىدە سۇغا چۈشۈپ كەتمەي دېگەن
ئەندىشە پەيدا بولۇپ ئۆزىنى سەگىتىۋالدى. قومۇشتىن يا-
سالغان سال بەزىدە ئاستا، بەزىدە تېتىك ئېقىپ، ئۆز
يولىنى داۋام قىلماقتا، بەزىدە سۇنىڭ چايقىلىشى بىلەن
قىرغاققا يېقىنلاپ قالاتتى - دە، ئاندىن يەنە ئېقىنغا قوشۇ-
لۇپ، دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا كىرىپ قالاتتى.

بارلىق ئوي - خىيالى، ئۈمىد - ئارزۇسى مۇشۇ تۆت
باغلام قومۇشقا باغلىنىپ قالغان نۇزۇگۇم چاپسانراق تاڭنىڭ
ئېتىشىنى كۈتمەكتە. لېكىن ئۇنىڭ بىلەن قېرىشقاندەك بۇ-
گۈنكى كېچە تولىمۇ ئۇزىراپ كەتكەندەك بىلىنەتتى. ئادەتتە
تېزلا ئاتىدىغان تاڭنىڭ كەينى تېخىچە سۇزۇلەي دېمەيدۇ.

بىر چاغدا ئاستا ئېقىپ كېلىۋاتقان قومۇش سال ياۋا

تاللارنىڭ شاخلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان ، خېلىلا چوڭ بىر
قولتۇقتىكى سۇغا كىردى ـ دە ، توختاپ قالدى . كېچىچە
تالاي قېتىم ئۆلۈم خەۋپىنى باشتىن كەچۈرگەن نۇزۇگۇم ،
ئاھ ـ زارىم خۇدايىمغا يەتكەن ئوخشايدۇ ، دەپ قىرغاقتا
ساڭگىلاپ تۇرغان تالنى ئېگىپ ، ئۇچىنى قومۇش سالغا
باغلىدى ، شۇنىڭدىن كېيىن كۆڭلى ئەمىن تېپىپ قۇرۇق
يەرگە يانپاشلىدى .
ئۇ ئويغانغاندا ئۇيۇقتا كۆتۈرۈلۈپ قالغان قۇياش تاللار-
نىڭ ئارىسىدىن ئۆز نۇرىنى چېچىۋاتقانىدى . نۇزۇگۇم ئۆزد-
نى بىرەرى كۆرۈپ قالمىسا بولاتتى دەپ ، ئالمان ـ تالمان
تالغا باغلاپ قويغان سالنى يېشىپ ، ئالىقانلىرىنى پالاق قى-
لىپ ، سۇنى ئىتتىرىپ قولتۇقتىن چىقىپ كېتىشكە ئالدى-
رىدى . قومۇش سالمۇ دەرياغا ساڭگىلاپ تۇرغان تال ، قو-
مۇشلار دالدىسىدا قىرغاقنى ياقىلاپ ئالدىغا ئىلگىرىلىدى .
بىراق شۇ چاغدا ئۇ قورسىقى ئېچىپ هالسىزلىنىۋاتقانلىقىنى
سەزدى . ئۇ تۈگۈننى يېشىپ ئاختۇرۇۋىدى ، ئۇنىڭ ئىچىدە
بارى ـ يوقى بىر تاللا ئالما چىقتى . بۇنىڭغا شۈكرى قىلغان
نۇزۇگۇم ئالمىنى يەپ ، دەريا سۈيىدىن بىر ـ ئىككى يۇتۇم
ئىچتى ـ دە ، يەنە ئىلگىرىلەۋەردى .
نۇزۇگۇم غۇلجا شەھىرىگە پالىنىپ كەلگەن چاغدا بەزى
خوتۇنلاردىن مۇشۇ دەريانىڭ قىبلە تەرىپىدە مانجۇ ، موڭغۇل-
لار يوقمىش ، ئۇ تەرەپلەردە بۇلاردىن باشقا ئىقلىملار ياشار-
مىش ، شۇلار قاتارىدا ئۇيغۇرلارمۇ بارمىش دېگەنگە ئوخشاش
گەپلەرنى ئاڭلىغانىدى . هازىر ئۇنىڭ تەخمىنەن مۆلچەرلىگى-
نىمۇ شۇ تەرەپ ئىدى . نۇزۇگۇم ئىككى كۈندىن بېرى
ئۆزىنىڭ نەگە كېلىپ قالغىنىنى ، نەگە بېرىپ توختىشىنى

بىلمەيتتى . ئەمما ، ھەر ھالدا كۆزلىگەن مەنزىلىمگە يەتمى-
سەممۇ مېنى قوغلاپ كېلىۋاتقانلاردىن خېلى ئۇزاقلاپ قالغان-
دىمەن دەپ ئويلايتتى .
نۇزۇگۇم تاللار ، جىگدىلەر ۋە توغراقلار تۈگەپ ، ئىك-
كى تەرىپىنى قويۇق قومۇشلار قاپلىغان يەرگە ئۇلاشقاندا ،
يەنە ئات چاپتۇرۇپ يۈرگەن ئادەملارنى كۆرۈپ قالدى . دەر-
ھال يوشۇرۇنمىسا ئۇلار نۇزۇگۇمنى كۆرۈپ قېلىشى مۇم-
كىن .ئۇ قوللىرى بىلەن سۇنى قاتتىق ئىتتىرىپ مىڭ بىر
تەسلىكتە قىرغاققا يېقىن كەلدى - دە ، قومۇشلۇقنىڭ ئىچى-
گە كىرىپ يوشۇرۇندى .

IX

كۇز كېلىپ ھەممە نەرسە غازاڭ بولۇشقا باشلىغانلىق-
تىنمۇ ، شالدىرلاپ قۇرۇپ قالغان قومۇش پۆپۈكلىرى تو-
زۇپ نۇزۇگۇمنىڭ يۈز - كۆزلىرى ۋە ھۆل بولۇپ كەتكەن
كىيىم - كېچەكلىرىگە چاپلاشماقتا . ئۇ بۇنىڭغا پەرۋا قىلماي
قىرغاققا چىقىشى بىلەنلا ئۆزىنىڭ ئىزىنى يوقىتىپ ، بۇ
يەردىن تېزرەك باشقا ياققا كېتىشكە ئالدىرىدى . ئۇ قېلىن
قومۇشلۇق ئىچىدىن ئاران دېگەندە يول ئېچىپ كېلىۋاتاتتى .
خېلى ۋاقىتتىن بېرى يول ماڭماي ئولتۇرۇۋەرگەنلىكتىنمۇ
پۇتى كۆيۈشۈپ بىرمۇنچە يەرگىچە ئاسقاقلاپ ماڭدى ، بەزىدە
پۇتى سازلىق يەرگە پېتىپ ماڭالماي ئولتۇرۇپمۇ قالدى .
ئوچۇقچىلىققا چىقىپ قالسا تۆۋەن ئېگىشىپ ، خۇددى قولغا
چۈشۈپ قېلىشتىن قورققان توشقاندەك جېنىنىڭ بارىچە يۈ-

گۆرەيتتى. كۆڭلىدە بىر ئامال قىلىپ، كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاۋۇ تاغقا يېتىۋالسام دەپ ئويلايتتى.

نۇزۇگۇم قېلىن قومۇشلۇقتىن ئايرىلىپ يەنە ئوچۇقچىلىقتا چىقىپ قالدى. بۇ ئوچۇقچىلىق شۇنداق كەڭ ئىدىكى، ئاخىرىغا كۆز يەتمەيتتى. بۇنداق يەردە مېڭىش ئويلاپ باقسا، خەتەرلىك ئىدى، چەت - ياقىدا يۈرگەن ئادەملەردىن بىرەر - يېرىمىنىڭ كۆزىگە چۈشۈپ قېلىشى مۇمكىن.

ئۇ ئەتراپقا سەپسېلىپ قاراپ، ئۆزىدىن ئانچە يىراق ئەمەس يەردە يۈرگەن بىرنەچچە ئاتلىق ئادەمنى كۆردى - دە، دەرھال يەنە قومۇشلۇق ئىچىگە كىرىپ كەتتى، «ئۇلار مېنى كۆرۈپ قالمىغاندۇر» دەپ تەشۋىشلىنىپ، قېلىن قومۇشلۇقنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇنۇۋالدى. ئۇ مۇشۇ يوشۇرۇنغان يېرىدە خېلى ۋاقىتقىچە ئولتۇردى. بىرچاغدا يېقىنلا يەردىكى قومۇشلارنىڭ شاخلىرى شىلدىرلىدى. نۇزۇگۇم بۇنى قومۇشلۇق ئىچىدە يۈرگەن ياۋايى ھايۋانلار بولسا كېرەك دەپ ئويلىدى. شۇڭا ئۇ ئولتۇرغان يېرىدىن مىدىر قىلمىدى. شۇ ئارىدا ئۇنىڭغا يېقىن يەردىن بىر جۈپ قىرغاۋۇل قاناتلىرىنى قاتتىق قېقىپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى. ئۇلار قومۇشلۇق ئۈستىنى بىر ئاز ئايلىنىپ يۈردى - دە، ئاندىن باشقا ياققا ئۇچۇپ كەتتى. نۇزۇگۇم بولسا خېلى ۋاقىتقىچە دېمىنى باسالماي ئولتۇرۇپ قالدى. ئەمدى ئۇ ھەر نەرسىدىن بىر چۆچۈپ دەككە - دۇككە بولماقتا. نەگە بېرىشىنىمۇ بىلمەيدۇ. بىر كېچە - كۈندۈزدىن بېرى جېنىنى ساقلاپ كەلگەن قومۇش سالدىن قىرغاققا چىقىپ بۇ يەرلەرگە كەلگىنىگە پۇشايمان قىلدى. «ئۆلۈپ قالسامۇ ئاشۇ قومۇش سالنىڭ ئۈستىدە ئۆلسەم بولغانىكەن. مەن تېخى موڭغۇللارنىڭ ھەم-

مىسى كەينىمدە قالدى ، ئەمدى ئۇلار مېنى ئىزدىمەيدىغان
چېغى دەپتىمەن» دەپ ئويلىدى ئۇ .

نۇزۇگۇم ئاسماندا توپ - توپ بولۇپ ئۇزۇپ يۈرگەن
ئاق بۇلۇتلارغا قارىدى . ئاشۇ بۇلۇتلارغا چىقىۋېلىپ ، ئۆزىنى
ئىزدەپ يۈرگەنلەرنىڭ ھېچقايسىسىغا تۇتۇق بەرمەي يىراقلار-
غا كەتسە ! ئەمما ئۇ بۇلۇتلار نۇزۇگۇم تۇرماق ھەتتا ئېگىز
ئۇچقان قۇشلارنىمۇ ئۆزىگە يەتكۈزمەي ئىلگىرىلەپ كېتىۋا-
تاتتى . ئۇلاردىنمۇ ياخشىلىق كەلمەيدىغان ئوخشايدۇ . ئۇ
بېشىنى تۆۋەن ئېگىپ يەرگە قارىدى . يەرمۇ تىرىك بەندىنى
ئۆز قوينىغا يوشۇرۇشقا ئاجىزلىق قىلسا كېرەك . بەزىلەر-
نىڭ «ئاسمانغا چىقاي دېسەم ئېگىز ، يەرگە كىرەي دېسەم
قاتتىق» دېگەن سۆزلىرى مۇشۇنداق چاغلاردا ئېيتىلغان
سۆزلەر ئىكەن - دە ، زادى بۇلارنى ئېلىشىپ يەڭمىسە ،
قېچىپ قۇتۇلۇش مۇمكىن ئەمەس ئىكەن دەپ ئويلىغان نۇ-
زۇگۇم ئۆزىنى نەگە يوشۇرۇشنى بىلمەي ، سەدپارە بولماقتا .
ئىلگىرى قومۇشلۇققا كىرىۋالسىلا ھېچكىم تاپالمايدىغاندەك
بىلىنەتتى ، ھازىر بولسا بۇ قومۇشلۇقلار قاچقان ، مۆككەن
ئادەملەرنى تۇتۇپ بېرىدىغان تورغا ئوخشاش سېزىلمەكتە . ئۇ
قومۇش ئارىلاپ قېچىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىپ بېقىۋىدى ،
ھەممە تەرەپنى قورشىۋالغان سولۇنلارنى كۆردى .

كۈندۈزى قاچقان بىلەن بەربىر قۇتۇلۇپ كېتەلمەيدى-
غانلىقىنى سەزگەن نۇزۇگۇم قومۇشلۇقتا تېخىمۇ ئىچكىرى-
رەك كىردى - دە ، قاراڭغۇ چۈشۈپ سولۇنلارنىڭ كېتىشىنى
كۈتۈپ بىر ئاز يېتىۋىدى ، قورسىقى ئېچىپ ، كۆزلىرى تور-
لىشىشقا باشلىدى . نەچچە كۈندىن بېرى قورسىقىنىڭ ئاچقى-
نىنى ياشلىق كۈچ - قۇۋۋىتىگە ئېلىپ ، قېچىپ - مۆكۈنۈپ

يۈرگىنى بىلەن ھازىر ئاچلىقتىن ئىچ - قارنى تارتىشىپ
كېتىۋاتاتتى . ئۆپچۆرىسىدە قومۇش يىلتىزىدىن باشقا يېگۈ-
دەك ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى . ئۇ كەمزۇلىنىڭ ئىچ يانچۇقى-
دىن خەنجىرىنى ئالدى - دە ، سازلىقتىكى قومۇشلاردىن
بىرنەچچىسىنىڭ يىلتىزىنى كېسىپ ئۇنى شۇمىگەن بولدى .
بىر چاغدا ئۇ ماغدۇرسىزلىنىپ كەتكەنلىكىدىن بولسا كېرەك
مۈگدەشكە باشلىدى . ئۇ بارلىق كۈچىنى يىغىپ ئۇخلاپ
قالماسلىققا ھەرىكەت قىلىپ باقتى ، بولمىدى . ھارغىنلىق
يەتكەن بەدەنلىرى بوشىشىپ ، كۆزلىرىنىڭ ئۇيقۇغا ئىلىنىپ
كەتكىنىنى سەزمەي قالدى .

ئۇ بۇرنىغا ئاچچىق ئىس كىرىپ نەپەسى بوغۇلۇپ ،
كۆزلىرى ئېچىشىشقا باشلىغاندا قېقىلىپ ، يۆتىلىپ ئويغان-
دى . قارىسا قومۇشلۇقنى قاپقارا ئىس قاپلاپ كېتىپتۇ .
نۇزۇگۇم نېمە ئىش بولغىنىنى بىلمەي خېلىغىچە كۆزلىرىنى
ئۇۋۇلىدى ، لېكىن ئورنىدىن تۇرالماي ئولتۇردى . پە-
قەت ئەس - ھوشىنى يىغىپ ئورنىدىن تۇرغاندا ئۆزىدىن
ئانچىۋالا يىراق بولمىغان يەردىكى قومۇشلارنىڭ كۆيۈۋاتقان-
لىقىنى كۆردى . ئۇ ئۆز بېشىغا كېلىدىغان يامانلىقلارنى
پەرەز قىلغان بولسىمۇ ، لېكىن قومۇشلۇققا ئوت كېتىدىغۇ
دەپ ئويلىمىغان . ئەمدى ئۇنىڭ كۆرمىگىنىدىن مۇشۇ قالغان
ئوخشايدۇ . كۈز كۈنلىرى قۇرۇپ ، پۆپۈكلىرى قۇرۇشقا
باشلىغان قومۇشلۇقتىن يالقۇنجاپ كېلىۋاتقان ھال قىزىل-
ئوت بارغانسېرى ئۇلغىيىپ ئەجدىھادەك يېقىنلاۋاتاتتى . «قې-
چىش كېرەك !— دېگەن ئوي كەلدى ئۇنىڭغا ،— بولمىسا
ئۇزۇن ئۆتمەيلا كۆيۈپ كېتىشىم مۇمكىن .»

ئۇ بوپىسىنى كۆتۈرۈپ دەرياغا يۈگۈردى ، بىراق ئۇ

تەرەپتىكى قومۇشلۇقلارمۇ كۆيۈۋاتاتتى . «كىيىمىم كۆيۈپ تېنىمگە ئۆتكۈچە بۇ ئوتتىن ئۆتۈپ كېتەرمەن» دېگەن ئويغا كەلدى نۇزۇگۇم . ئۇ شۇنداق دەپلا تۇرتەك - تۇرتەك بولۇپ تۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان ئىسسىنىڭ ئىچىگە شۇڭغۇپ كىردى . ھا-يال بولمايلا ئۇنىڭ كۆڭلىكىنىڭ ئېتەكلىرىگە ئوت تۇتاشتى ۋە ئوت بىلەن ئېلىشىپ يۈرۈپ ئوچۇقچىلىققا قانداق چىقىپ قالغىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى .

— مانا ، مانا ، چىقتى !

— دەريا تەرەپكە قېچىپ كەتكۈچە تۇتۇۋېلىڭلار !— دېگەن ئاۋازلار ھەر تەرەپتىن ياڭراپ چىقتى . بۇ ۋارقىرىغان ئادەملەرنىڭ ئارىسىدا ئۇيغۇرلارمۇ بار ئوخشايدۇ . ھودۇقۇپ قالغان نۇزۇگۇم ئەتراپقا قاراپ ئۆلگۈرگىچە بەش - ئالتە ئادەم ئۇنىڭ پۇت - قولىغا ياماشتى . قوللىرىدا قىلىچ - نەيزىلەرنى تۇتقان بويى ئۆزىدىن پاكار بۇ سولۇنلارنىڭ بەزى-لىرى ئۇنىڭ كىيىملىرىگە ئېسىلىپ ھەر تەرەپكە تارتماقتا . بەزىلىرى ئالدىنئالا تەييارلاپ قويغان ئارغامچىلىرى بىلەن ئۇنىڭ پۇت - قوللىرىنى باغلىماقتا . ئەمدى قانچە ھەرىكەت قىلغىنى بىلەن قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن نۇزۇگۇم پۇت - قولىنى ئىشقا سالالمىسىمۇ ئۇلارنىڭ قوللىرىنى ئاغ-زى بىلەن چىشلەپ قارشىلىق كۆرسەتمەكتە ئىدى . شۇچاغدا ئۇنىڭ قۇلىقىغا :

— ھاي ، مەھكەمرەك تۇتۇڭلار ، يەنە قېچىپ كەتمە-سۇن ،— دەپ ۋارقىرىغان ئاۋازلار ئاڭلاندى .

— ئەمدى نەگە قاچىدۇ دەيسەن ، قېچىپ يۈرۈپ يەتكەن يېرى مۇشۇغۇ ؟— دېدى بىرى .

— يەنە بوشاپ كەتسە ، كىم بىلىدۇ ، ئۆزىنى دەرياغا

تاشلىۋېتەمدۇ .
چەتتە تۇرغان سولۇننىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغان نۇزۇگۇم
«بۇلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالىدىغىنىمنى بىلگەن بولسام
ئۆزۈمنى سۇغا تاشلىۋېتەركەنمەن »دېگەن ئويدا دەريا تەرەپكە
قارىدى ، دەريامۇ ئانچە يىراق يەردە ئەمەس ئىدى . ئۇ بۇلار-
دىن قۇتۇلۇپ قالارمەن دەپ بارلىق كۈچىنى يىغىپ سىلكى-
نىپ ، يۇلقۇنۇپ ، ئۆزىنى تۇتۇپ تۇرغان سولۇنلارنىڭ قول-
لىرىنى چىشلەپ ، بېشى بىلەن ئۇرۇپ باقتى . ئەمما ئەمدى
ئۇنىڭ ھەممىسى بىھۇدە ئاۋارىگەرچىلىك ئىدى ، چۈنكى سو-
لۇنلار نۇزۇگۇمنىڭ پۇت - قولىنى باغلىۋالغاندىن كېيىن
ئۇستىگە سۇ چېچىپ ، كىيىمىگە تۇتاشقان ئوتنىمۇ ئۆچۈرۈ-
ۋالغانىدى . ئۇنىڭ مۇنداق يۇلقۇنۇپ ھەرىكەت قىلىۋاتقىنىنى
كۆرگەن ئات ئۈستىدىكى سولۇن :
— ھەي چەنتۇ ، مەن ساڭا قاچقاننىڭ قانداق بولىدىغان-
لىقىنى ئەمدى بىر كۆرسىتىپ قوياي ،— دەپ ۋارقىرىدى .
ئېھتىمالىم ئۇ نۇزۇگۇمنى تۇتقىچە خېلىلا قىينالغان بولسا
كېرەك ،— بۇ چەنتۇنى ئاتقا ئارتىڭلار . ئۇنىڭ شۇنداق ئەتى-
ۋارلىق نويانغا ۋاپا قىلماي قاچقانلىقى جىنايەت . شۇڭا ئۇز
ئۇۋالى ئۆزىگە . بىز ئەمدى ئۇنى شۇنداق بىر ئادەمگە بەرگۇ-
زەيلىكى ، ئانىسىدىن تۇغۇلغىنىغا مىڭ بىر پۇشايمان يەيدى-
غان بولسۇن !
ئىككى يۈزگە يېقىن چېرىك بىلەن بىرنەچچە كۈندىن
بۇيان قومۇشلۇقنى ئەگىپ ، ئاخىر قىزنى تۇتۇۋالغىنىغا بەك
خۇشال بولغان سولۇنلار ئۆزلىرىنى ئەپسانىلەردىكى باتۇرلار-
دەك چاغلىشىپ كەتتى . ئۇلارنىڭ بەزىلىرى بايىر نويانىنى
ياراتمىغان بۇ جۇۋاننى بىر كۆرۈپ باقايلى دېگەندەك ، ئاتلى-

رىنى دېۋىتىپ كېلىپ نۇزۇگۇمغا قارايتتى . لېكىن بوي-
تۇرقى ئادەتتىكى قىزلاردىن ھېچبىر پەرق قىلمايدىغان ئو-
رۇقلا بىر جۇۋاننى كۆرۈپ ، «شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى مۇشۇ-
نى تۇتالماي سەدپارە بولۇپ يۈردۇقمۇ» دېگەندەك بىر-
بىرىگە قارىشاتتى . ئۇلار بۇ تەۋەدىكى موڭغۇللارنىڭ ئارىسىدا
ئاتتىقى چىققان نويانغا بوي بەرمەي قېچىپ يۈرگەن بۇ جۇۋاد-
نى پۈتۈنلەي باشقىچە دەپ پەرەز قىلىشقانىدى . شۇڭا بەزىلە-
رى «بەلكى بىزنىڭ كەينىدىن قوغلاپ يۈرگىنىمىز بۇ جۇۋان
ئەمەستۇر» دېگەندەك گۇمانغىمۇ كېلىشكەنىدى . تالاي جەڭ-
لەرگە قاتنىشىپ ، ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقى بىلەن ئابرۇي-
ئاتاققا ئىگە بولسىمۇ بۇ قېتىم يەنە بىر ئۆزىمىزنى كۆرسە-
تىپ قويايلى دەپ يۈرگەن بۇ چېرىكلەر نەچچە كۈندىن بېرى
بىكاردىن ـ بىكارغا ئات چېپىپ يۈرۈشكىنىگە ئۇيالغاندەك
بولاتتى . بەزىلىرى : «ھېلىمۇ خوتۇن كىشى بىلەن ئېلىشىپ
ئابرۇيىمىزنى تۆكـۈۋالماپـتىمىز» دەپ ، ئۇنى تۇتۇشـقا
ئانچىۋالا پىداكارلىق كۆرسىتىپ كەتمىگىنىگە خۇش ئىدى .

بەشىنچى باب

I

نۇزۇگۇمنى چېرىكلەر كۈرە شەھىرىگە داغدۇغا بىلەن ئەكەلدى . ئۇلار نۇزۇگۇمنى قاچۇرۇپ قويمايلى دەپ ، ئۇنىڭ تۆت تەرىپىنى قورشاپ مېڭىشقا ئىككى يۈز چېرىكنىڭ ھەمىمىسىنى سەپەرۋەر قىلغانىدى . بۇ چېرىكلەرنىڭ باشلىقى بىلەن موڭغۇل دورغا كۈرەدىكى جياڭجۈن ئوردىسىغا كېلىشى بىلەن ماختىنىپ ، سوۋغا ئېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئالدىغا ئالدىراش كىرىشتى . بىراق جياڭجۈننىڭ كۆز قارىشى ئۇلار ئويلىغاندەك بولمىدى .

— سىلەر بىر چەنتۇ خوتۇننى تۇتۇش ئۈچۈن قانچە كۈچ ، قانچە ۋاقىت سەرىپ قىلدىڭلار ؟— دېدى جياڭجۈن ئالدىدا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ ئۆرە تۇرغان سولۇن چېرىكلىرىنىڭ باشلىقى بىلەن موڭغۇل دورغىسىغا ،— ئۇنداقتا ئۇلارنىڭ ئەرلىرىنى قانداق ئىشلەتمەكچىسىلەر ؟

— چەنتۇلارنىڭ خوتۇنلىرىدىن كۆرە ئەرلىرىنى باشقۇرۇش ئاسان ، جانابلىرى ،— دەپ ئۇزۇندىن بېرى ئۇيغۇرلارنى ئىشلىتىپ كېلىۋاتقان موڭغۇل دورغىسى ئۆزىنىڭ

ئۇي - پىكىرلىرىنى سۆزلەشكە باشلىدى ،— ئەمما خوتۇنلىرىنى بويسۇندۇرماق قىيىن .

— يوق گەپنى قوي . مۇنۇ شىسەن دالويى ئۇلارنىڭ بىرىنى خويما ئۇبدانلا خوتۇن قىلىپ يۇرىدىغۇ . شۇڭا ئەمدى نۇزۇگۇمنى شۇنىڭغا بېرەيلى . ئۇ بايىر نويان كەلگۈچە نۇزۇگۇمنى قۇل قىلىپ ئىشلىتەمدۇ ياكى خوتۇن قىلامدۇ ، ئۆزى بىلسۇن . بۇ جاهىل خوتۇنغا پەقەت ئاشۇلا ئىگە بولۇشى مۇمكىن ،— جياڭجۇن ئۆزىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ئولتۇرغان ئۇزۇن قارا چاپانلىق ، پەۋەز قاپاق ئادەمگە قاراپ قويدى . ئۇ بولسا ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئىككى قولىنى قورسىقى ئۈستىگە ئېلىپ جۈپلەپ بېشىنى يەرگە تەگكۈدەك ئېڭىشىپ تەزىم قىلدى .

— پەخەس بول ،— دېدى جياڭجۇن هۆكۈمران قىياپەتتە ،— بۇ خوتۇننى بايىر نوياندەك قاچۇرۇپ قويساڭ مېنىڭدىن رەنجىمە .

قەشقەردىن كەلگەن جۇۋاننى خوتۇن قىلىپ ، باشقىلارغا ماختىنىپ يۈرگەن شىسەن دالويى ئاتاقلىق نويانغا ئۆزىنى تۇتقۇزماي قېچىپ كەتكەن گۈزەل خوتۇننىڭ قولغا چۈشكىنىگە خۇشال بولۇپ كەتتى ، ئۇ ، قەشقەرنىڭ يەنە بىر گۈزىلىنى خوتۇن قىلىدىغان بولدۇم دەپ شېرىن خىيالغا چۆمۈپ ، نۇزۇگۇمنى بىرنەچچە چېرىككە هەيدىتىپ ئۆيىگە ئەكەلدى . نۇزۇگۇم دالوينىڭ بوسۇغىسىنى ئاتلاپ ئۆيگە كىرگەندە ئوچاق بېشىدا تۇرغان خوتۇننى كۆرۈپ هەيران قالدى . كەپكۇر تۇتقان خوتۇن بولسا كىرىپ كەلگەن خوتۇننى كۆرۈپ ئىختىيارسىز هالدا :

— نۇزۇگۇم !— دېدى ـدە ، داڭقېتىپ قالدى ، ئۇنىڭ

قولىدىكى كەپكۇر بولسا يەرگە چۈشۈپ جاراڭلىدى .
— بۇۋىئايشەم !— ۋارقىرىدى نۇزۇگۇم .
ئۇ ئىككىسى ئەتراپىدا تۇرغان موڭغۇل ۋە سولۇنلارغا قارىماستىن ، بىر - بىرىگە ئوقتەك ئېتىلىپ قۇچاقلاشتى .
— راست كۆرۈۋاتىمەنمۇ سىلىنى ، يالغانمۇ ؟ ! مۇنداقمۇ ئۇچرىشىشلار بولىدىكەنغۇ ، جېنىم قېرىندىشىم !— بۇۋىئايشەم يۇزىنى يۇيۇپ ئېقىۋاتقان كۆز يېشىنى سۈرتۈپ ، نۇزۇگۇمنى يەنە قۇچاقلىدى .
نەچچە كۈندىن بېرى ئادەم دىدارىنى كۆرمەي قومۇشلۇقنىڭ ئىچىدە قېچىپ ، مۆكۈنۈپ يۈرگەن نۇزۇگۇم قەشقەر شەھىرى بولاقبېشى مەھەللىسىدە بىللە ئۆسۈپ ، ئىلگىرمۇ بىللە پالانغان ، ئۇزۇن يوللارنىڭ جاپاسىنى تەڭ تارتىپ ، قېرىنداشلاردىنمۇ ئەزىز بولۇپ كەتكەن بۇۋىئايشەمنى كۆرگەندە ئۆزىنى تۇتۇپ تۇرالمىدى .
شىسەن دالويى بىلەن ئۇنىڭ يېنىدىكىلىرى ئۇ ئىككىسى بىر - بىرىنى كۆرۈپ كۆڭۈللىرىنى بوشىتىۋالسۇنلا دېگەندەك ، خېلى ۋاقىتقىچە گەپ قىلماي شۈك تۇرۇشتى .
— مەنمۇ سىلىنى راست كۆرۈۋاتىمەنمۇ ، يالغانمۇ ؟ ئەزىزانە يۇرتتىن ئايرىلغاننى ئاز دەپ ، بۇ يەرلەردىمۇ بىر-بىرىمىزدىن جۇدا بولۇپلا كەتتۇققۇ . سىلى توغرۇلۇق چىققان گەپلەرنى ئاڭلاپ ، بۇ چاغقىچە بىر يەرلەردە ئۆلۈپ كەتكەنمىدۇ دېۋىدىم ، تىرىككەنلا !
— بولدى ، بولدى !— دەپ شىسەن دالايى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈۋىدى ، ئۇنىڭ بىلەن بىرەر ئايغا يېقىن تۇرۇپ ، مىجەزىنى ياخشى بىلىپ قالغان بۇۋىئايشەم يىغىسىنى توختىتىپ ئۆزىنى كەينىگە تارتتى ،— بۇگۈندىن باشلاپ بۇ

خوتۇننى سېنىڭ قولۇڭغا تاپشۇرىمەن . ئەگەر ئۇ بىرەر ياققا
قېچىپ كېتىدىغان بولسا ، مۇنۇ قىلىچ بىلەن ھەر ئىككىڭ-
نىڭ كاللىسىنى ئالىمەن ،— دەپ ئاگاھلاندۇردى شىسەن
دالويى يېنىغا ئېسىۋالغان قىلىچىنى كۆرسىتىپ .
— خوپ ، تەقسىر ،— دېدى بۇۋىئايشەم قولىنى قوشتۇ-
رۇپ ،— نۇزۇگۇمنى ماڭا تاپشۇرسىلا ، مەن ئۇنىڭغا بېشىم
بىلەن جاۋاب بېرىمەن .
— بولىدۇ ، بولىدۇ ، مېڭىش !— دەپ شىسەن دالويى
خوتۇنلارنى ئەركىن قويۇپ بېرىۋېتىپ ، ئۆزى قېشىدىكى
چېرىكلەرگە ۋە سولۇن باشلىققا ماختانغاندەك قاراپ
قويدى - دە ، شالاڭ بۇرۇتىنى تولغاپ قويدى ،—
كۆردۇڭلارمۇ ، بۇ خەقنى تۇتۇشنى بىلىش كېرەك ، ئەگەر
چەنتۇلارنىڭ تۇكىنى يېتىشىغا قارىتىپ سىلاشنى بىلسەڭ-
لار ، ئۇلار ھېچ ياققا كەتمەيدۇ .
بۇۋىئايشەم نۇزۇگۇمنى ئۆزىنىڭ ھۇجرىسىغا باشلاپ
كىردى . نۇزۇگۇم قورسىقىنى تويدۇرۇپ ، سەل ماغدۇرىغا
كىرگەندىن كېيىن باش - كۆزىنى يۇيۇپ كىيىملىرىنى
يۆتكىدى . ئەمما دالادا قېچىپ ، مۆكۈنۈپ يۈرگەندە ھەر -
ھەر قىيىنچىلىقلارغا بەرداشلىق بېرىپ كەلگەن نۇزۇگۇم-
نىڭ دوستىنى كۆرۈپ خېلى ۋاقىتقىچە كۆز يېشى قۇرۇم-
دى . بۇۋىئايشەمۇ ئىرادىسى كۈچلۈك بۇ جۇۋاننىڭ شۇنچە
كۆپ قىيىنچىلىقلارغا چىدىسىمۇ ئەمدى كۆڭلىنىڭ كىچىك
بالىغا ئوخشاش يۇمشاپ كەتكىنىگە ھەيران بولاتتى .
— قۇرۇق يىغا بىلەن ئىش پۈتمەيدىكەن ، نۇزۇگۇم .
مەنمۇ سىلىگە ئوخشاش دەسلەپكى كۈنلىرى ئەس - ھوشۇمنى
بىلمەي يېتىپ كەتكەنىدىم . بۇلارغا خوتۇن بولغىچە ئۆلۈۋا-

لايىمكىنىمۇ دېدىم . ئەمما جاننىڭ چىقمىغىنىمۇ ئاسان ئەمەس
ئىكەن . ئادەم بالىسى بارغۇ ئانىسىدىن يىغلاپ تۇغۇلغاچقا ،
دۇنيادىنمۇ يىغلاپ ئۆتىدىغان ئوخشايدۇ . سىلىنىڭ قېچىپ
كەتكەنلىكلىرىنى ئاڭلاپ ئىچ ـ ئىچىمدىن خۇشال بولۇپ
قېلىۋىدىم . ئاخىرقى ۋاقىتلاردا غۇلجىنىڭ ئادەملىرى پەقەت
سىلى توغرۇلۇقلا سۆزلىشىدىغان بولۇپ قالغانىدى . بەزىلە-
رى سىلىنى چوڭ يۇلتۇزدىكى نويانىنى ئۆلتۈرۈپ قېچىپتۇ-
دەك دېسە ، يەنە بەزىلىرى ئۇ ئۆزىنى سۇغا تاشلاپ ئۆلۈۋاپتۇ-
دەك دېيىشتى . بەزىبىرلىرى ئېرى كېلىپ ئەكېتىپتۇدەكمۇ
دەپ يۈرۈشتى . مانا بۇ گەپلەرنىڭ ھەممىسى يالغانىكەن ئە-
مەسمۇ .

— ئۆزلىرىنىڭ ئەھۋالى قانداق ، بۇۋىئايشەم ؟— دەپ
سورىدى نۇزۇگۇم ئۇنىڭغا قاراپ ،— ئىمىنئاخۇنكام كەيند-
لىرىدىن ئىزدەپ كەلمىدىمۇ ؟

بۇۋىئايشەم بىرپەس شۈك بولۇپ قالدى ـ دە ، چوڭقۇر
بىر نەپەس ئېلىۋېلىپ :

— ئۇنىڭ نېمىسىنى سورايدىلا . ئۇ كەلدى ، بىرنەچچە
كۈن مۇشۇ يەرنى ئەگىپ يۈردى ـ دە ، كېيىن يوقىلىپ
كەتتى . غۇلجا تەرەپكە بېرىپ ، شۇ ياقتىكى ئۇيغۇرلارنىڭ
ئارىسىدا يۈرەمدۇ ياكى مانجۇ ـ موڭغۇللار ئۇجۇقتۇرۇۋەتتى-
مۇ ، ئۇنىڭدىن خەۋىرىم بولمىدى . ئۇنىڭدىن كۆڭلۈم تازىمۇ
قالغانىكەن ، بۇ قېتىم كەلگىنىدە رەڭگىرويىغا قارىغۇم كەل-
مىدى ،— بۇۋىئايشەم بىرئاز تۇرۇۋېلىپ ، سۆزىنى يەنە دا-
ۋاملاشتۇردى ،— قەشقەر خەلقى ئۆز ئەركىنلىكى ئۈچۈن
جېنىنى تىكىپ جەڭگە ئاتلانغاندا ئىمىنئاخۇننىڭ يۇرتنى تاش-
لاپ قېچىپ ، ئاقچا ئىزدەپ دۈشمەنلەرنىڭ ئوتىنى قالاپ

يۇرگىنى ماڭا بەك ئەلەم قىلدى جۇمۇسىلا . مەن ئۇنى خاذ-
ىيايلاقتا كۆرگەندە سىلىنىڭ ئالدىلىرىدا قاتتىق گەپ قىلال-
ىمغىنىم بىلەن خېلى ۋاقىتقىچە ئەس - ھوشۇمنى يىغالماي
يۇردۇم . ئۇنى باشقا چوكانلارنىڭ ئېرىدەك جەڭگە قاتنى-
شىپ ، شۇ ياقلاردا بىرنېمە بولمىغاندۇر دەپ ئەنسىرەپ
يۇرگەنىدىم ئەمەسمۇ . ئۇنىڭ بۇنداق لامزەللىلىكىنى بىلگەن
بولسام ، سىلىگە ئوخشاش جەڭگە قاتنىشىش قولۇمدىن كې-
لەتتى دېسىلە . مانا ئەمدى سىلىگە ئوخشاش قاچاي دېسەم
كىمنى دەپ ، نەگە بارىمەن ؟

— بەلكى سىلىنىڭ دېگەنلىرى توغرىدۇ ، بۇۋىئايىشە-
ىەم ،— نۇزۇگۇم دوستىغا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشىنى بىلمەي
شۇك بولۇپ قالدى .

— يارانقان ئىگەم ئايال كىشىنى ئۆزى ئۇچۇن سەدپارە
بولۇپ ، كۆيۈپ تۇرىدىغان ئەركەكسىز ياراتسا بولمايدىغان
ئوخشايدۇ . ئاياللار ئۆزىنى ياخشى كۆرىدىغان ئەركەكنىڭ ،
ئەركەكلەر شۇنداق ئايالالارنىڭ بارلىقىنى بىلسىمۇ ياخشى
ئىكەن . نۇزۇگۇم ، سىلى ھەممىدىن بەختلىك ئايال جۇمۇ-
سىلا . سىلىنىڭ سۆيگەن ئەرلىرى بار ، ئۇمۇ سىلىنى تەشنا-
لىق بىلەن كۇتۇۋاتىدىغاندۇر . شۇڭا سىلەر ئاشۇ پاك مۇھەب-
بىتىڭلار ئۇچۇن جېنىڭلارنى ئۆلۈمگە تىكىپ كۇرەش قىلى-
ۋاتىسىلەر . ئايال كىشى ئۇچۇن سۆيگەن ئادىمىگە سادىق
بولۇپ ئۆلۈپ كەتسە نېمە ئارمانى بار دەيدىلا .

— ئۇستازىمىز ئابدۇرېھىم داموللام مۇھەببەت يولىدا
قوربان بولغانلار ھەققىدە سۆزلەپ بېرىدىغان ، بىلەملا بۇۋى-
ئايشەم . ئىلگىرى مەن شائىرلارنىڭ يازغان ئەسەرلىرى كى-
شى قەلبىگە شۇنچىلىك تەسىر قىلار دەپ ئويلىماپتىكەنمەن .

ئۇستازىمىز نەۋائىي ، نىزامى ، جامىغا ئوخشاش شائىرلارنىڭ
شېئىرلىرىنى ئوقۇپ بېرىپ ، قەلبىمىزگە ئىلىم ـ پەن-
نىڭ ئوتىنى سالغاندىن كېيىن ، هايات ماڭا باشقىچە كۆرۈن-
دىغان بولغان . بەلكى ئاشۇ ئۇستازدىن تەلىم ئالمىغان بول-
سام مەنمۇ قەشقەردىن بۇياققا سۈرگۈن قىلىنغان باشقا قىز-
لارغا ئەخشاش تەقدىرنىڭ پېشانەمگە يازغىنىغا رازى بولۇپ
يۈرۈۋېرەر ئىدىم . ئەمما هازىر ئۆلۈپ كېتىشكە تەييارمەنۇ ،
لېكىن يارىمغا سادىق بولۇپ قالىمەن .
— بۇ دېگەنلىرى توغرا ، نۇزۇگۇم . بىلەملا ، مېنىڭ
هاياتتا باقىدەك يىگىتىم بولسا توقسان غۇلاچ چوڭقۇرلۇقتى-
كى زىنداندىنمۇ قېچىپ كېتەتتىم . ئەمدى ئاۋۇ ئىمىنئاخۇنغا
ئوخشاش ئادەمنى ئېرىم دەپ جاننى چالا بوغۇزلىغاندىن كۆرە
تەقدىرنىڭ پېشانەمگە پۈتكىنىنى كۆرۈپ يۈرگىنىم ياخشى .
مەن ئۇنىڭ تىنچ چاغلاردىمۇ ئاقچا ئىزدەپ ، بارغا قانائەت
قىلماي ، ئايلاپ يوقىلىپ كەتكەنلىرىنى جىق كەچۈرگەنى-
دىم . ئىمىنئاخۇن بىلەن سەككىز يىل هايات كەچۈرۈپتى-
مەن . هەر يىلى ياز كەلسىلا خۇرجۇننى مۈرىسىگە ئار-
تىپ ، ياقا يۇرتلاردا پايدا تاپىمەن دەپ كېتىپ قالىدۇ . مەن
ئۇنى قاچان قايتىدىكىن دەپ سارغىيىپ يولىغا قاراپ ئول-
تۇرغان . نەچچە يىللارنى مەن ئەنە شۇنداق ئۆتكۈزدۈم . بۇ
قېتىم موڭغۇللارنىڭ ئوچىقىغا ئوت قالاپ ئولتۇرغىنىنى
كۆرۈپ چىدىيالمايلا قالدىم . سىلى شۇ چاغدا بىرمۇنچە گەپ-
لەرنى قىلىپ ، قەلبىمگە ئوت سالدىلا ،— دېدى بۇۋىئايشەم
گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ ،— مەنغۇ ئامالىنىڭ يوقىدىن بۇ دا-
لوينىڭ ئۆيىدە تۇرۇۋاتىمەن . ئەمدى سىلى بولسىلىمۇ بۇ-
لارنىڭ قولىدىن قۇتۇلۇپ ، ئۆزلىرىنىڭ مەقسەتلىرىگە يەت-

سىلە .

— بۇۋىئايشەم ، ھەر كۈنى ئوتلىرىدىن كىرىپ ، كۆللە-رىدىن چىقاي ، دالويىغا دەپ باقسىلارا ! مېنى ئەمدى ھېچ-كىمگە بەرمەي ، سىلىنىڭ قاشلىرىدا قۇل قىلىپ ئىشلەت-سۇن . ئىككىمىز ئېگىچە - سىڭىل بولۇپ تۇرايلى .

— ئۇنداق بولسا نۇر ئۈستىگە نۇر ئىدىغۇ . ئەمما موڭ-غۇللار سىلىگە ئوخشاش گۈزەل خېنىملارغا ھەۋەس قىلماي تۇرالمايدۇ . شۇنداق بولسىمۇ بۇلارنىڭ بارلىق جاپاسىنى ئۆزۈم تارتىپ ، سىلىنى خارلاتماسلىققا تىرىشىمەن .

نۇزۇگۇم بۇ يەرگە كەلگەندىن بېرى بۇۋىئايشەمنىڭ ئۇنىڭ قېشىدىن چىقماي ، ئەتىدىن - كەچكىچە پاراڭلىشىپ ئولتۇرىدىغانلىقىنى بايقىغان دالويى خۇدۇكسىنىپ قالسا كې-رەك ، بىر كۈنى بۇۋىئايشەمنىڭ قېشىغا كىرىپ :

— ھاي ، سەنلەر ئون يىل كۆرۈشمىگەندەك تولا مۇڭدى-شىپ كېتىدىغان بولۇشتىڭغۇ . تۇرۇشە ئورنۇڭدىن ،— دەپ ئىككى دوستنى بىر - بىرىدىن ئايرىۋەتتى .

قىزىل تېۋىلغا ساپلىق ئالتە ئۆرۈم قامچىسىنى قاتلاپ تۇتۇپ ، شالاڭ بۇرۇتىنى يۇقىرى تولغاپ كىرگەن دالويىنىڭ ئېيىقنىڭ ئۇنىدەك ئاۋازىنى ئاڭلىغان بۇۋىئايشەم ئورنىدىن دەس تۇرۇپ بىرنېمە دەي دېدى - دە ، لېكىن ئېسىگە موڭ-غۇللار ئارىسىدا ياشاۋاتقانلىقى چۈشۈپ :

— خوپ ، تەقسىر !— دېدى - دە ، بېشىنى كۆتۈرمەي ئۆرە تۇردى . نۇزۇگۇم بولسا نېمە قىلارىنى بىلمەي ھودۇ-قۇپ قالدى .

— سەن بۇنىڭدىن كېيىن بۇ خوتۇنغا تولا يېقىن يۈرگۈ-چى بولما ،— دېدى شىسەن دالويى ،— ئۇ چوڭ يۇلتۇزدىكى

بايىر نوياندىن قېچىپ كەتكەن يامان خوتۇن . ئۇنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىشى مۇمكىن .

شىسەن دالويى باشقا موڭغۇل خوتۇنلارغىمۇ نۇزۇگۇمنىڭ قېشىغا يېقىن كەلمەسلىكنى ئۇقتۇردى . لېكىن ئۆزى نۇزۇگۇمغا خۇشتار بولۇپ يۈرسىمۇ باشقا خوتۇنلارغا ئوخشاش قارام كۈچ بىلەن ئۇنى قولغا چۈشۈرەلمەيدىغانلىقىنى سېزىپ گەپ قىلماي يەر ئاستىدىن قاراپ قويدى ـ دە :

— بۇ خۇتۇنغا ئىش تېپىپ بەر ، ئىشلىسۇن ،— دېدى ئۇ ئۆزىنىڭ ئىچكى ھېس ـ تۇيغۇسىنى باشقىلارغا بىلدۈرمەسلىككە تىرىشىپ .

— خوپ ، بولىدۇ ،— بۇۋىئايىشەم ئۇنىڭ سۆزىگە جاۋاب بېرىپ بولۇپلا نۇزۇگۇمنى ئەگەشتۈرۈپ چىقىپ كەتتى .

— ئەرلىرىگە ئېيتىسىلىچۇ ، قانداق خىزمەتلىرى بولسا مەن تەييار ، پەقەت مېنى بىرىگە بەرمىسىلا بولدى ،— دەپ يەنە يالۋۇردى نۇزۇگۇم . ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ قالغان شىسەن دالويى بۇۋىئايىشەمدىن سورىدى :

— ئۇ يەنە نېمە دەيدۇ ؟

بۇۋىئايىشەم شىسەن دالويىغا نۇزۇگۇمنىڭ تەلىپىنى ئېيتتى . دالويى نۇزۇگۇمنىڭ باش ـ ئايىغىغا بىر قۇر قاراپ چىقىپ بېشىنى ئېغىتىپ :

— خوپ ،— دېدى ـ دە ، باشقا گەپ ـ سۆز قىلماي ، يەنە گېپىنى داۋاملاشتۇردى ،— ھازىرچە ئۆيدە يۈرۈۋەرسۇن ، كېيىن كۆرەرمىز . ئەمما قاچىدىغان بولسا مېنىڭدىن ياخشىلىق كۆرمەيدۇ . سەنمۇ ياخشىلىق كۆرمەيسەن ، ئۇقتۇڭمۇ ؟

— خوپ ، بولىدۇ ،— دېدى بۇۋىئايىشەم بىرئاز ۋاقىت

بولسىمۇ نۇزۇگۇم بىلەن بىللە ياشايدىغانلىقىغا خۇشال بو-
لۇپ .
— مېنىڭ قولۇمدىن كەلسىغۇ سىلىنى قولۇمدىن چى-
قارمايتتىم . ئەمما بۇلارنىڭ ئېيتقىنىغا ئىشىنىش تەس ،
هازىرچە رۇخسەت قىلدى . مەن ئۇ خالىي بولغاندا ، يەنە
يالۋۇرۇپ كۆرەرمەن ،— دېدى نۇزۇگۇمغا بۇۋىئايشەم .
ئىلگىرى قەشقەر باغلىرىدىكى ئۈزۈم سايىلىرى بىلەن
ئەتراپى قىپقىزىل گۈللەرگە پۈركەنگەن هويلىلاردا هايات
كەچۈرۈپ كەلگەن بۇ ئىككى جۇۋان ئەمدى غۇلجىدىن ئانچە
يىراق ئەمەس كورەنىڭ چېتىدىكى تۆت تام بىلەن قورشالغان
ئۆيلەردىن بىرىگە سولىنىپ قالدى . ئۇلار شىسەن دالويى
هۆكۈمەت ئىشى بىلەن باشقا يۇرتلارغا كەتكەندە ئارامخۇدا
ئولتۇرۇپ كۆڭۈللىرىنى خۇش قىلاتتى . نۇزۇگۇم مال سو-
يۇلغان كۈنلىرى ئۈنىڭ ئۈچەي ـ قېرىنلىرىنى تازىلاپ قازان
بېشىدىن نېرى كەتمەي ئىشلەيتتى . ئۇ ئەمدى بۇۋىئايشەم
تونۇش ـ بىلىشلەرنى تېپىپ قەشقەر تەرەپكە قاچۇرۇۋەتكىچە
دالويى مېنى بىرىگە خوتۇنلۇققا بېرىۋەتمىسە بولاتتى دەپ
ئويلايتتى . بىر تۇرۇپ ، دالويى هاراق ئىچىپ كىرگەن كې-
چىلىرى ئاچ بۆرىلەردەك يېنىمغا كىرىپ كەلمىسە بولاتتىغۇ
دەپ قورقاتتى .
ئالتە شەهەر تەرەپتىن بۇ يەرلەرگە سۈرگۈن قىلىنىپ ،
قۇللارنىڭ ئورنىدا ئىشلەپ يۈرگەن ئۇيغۇرلارنىڭ كۆپچىلى-
كى موڭغۇللارنىڭ دېهقانچىلىقىنى قىلىپ ، مېلىنى بېقىپ ،
تېمىنى سوقۇپ ، خىزمىتىنى قىلىپ يۈرەتتى . نۇزۇگۇم بۇ
بىچارىلەرنىڭ ئېچىنىشلىق ئەهۋاللىرىنى كۆرۈپ : «بۇلار-
نىڭمۇ هال ـ ئەهۋالى ئېغىر ئىكەن» دەپ تېخىمۇ چوڭقۇر

ھەسرەت چېكەتتى .
— ھەي ، نۇزۇگۇم ، «يامانلىقنى كۆرمەي ، ياخشىلىق-نىڭ قەدرى يوق» دەپ بىكار ئېيتىلماپتىكەن . بىز قەشقەردە خۇددى «باغنىڭ ئىچىدىكى بۆرەكتەك» يۈرۈپتىكەنمىز . بەزى چاغلاردا «سۇنى كۆرمەي ، ئۆتۈك سېلىپ»مۇ يۈرگەندەكەنمىز . جاپانىڭ ئېغىرىنى تارتىپ ، ئۆز ھوقۇقىدىن ئايرىلغان ئۇيغۇرلار مۇشۇ ياقتا ئىكەن . مانجۇ ئەمەلدارلار بىلەن موڭغۇل نويانلار بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ چىرايلىق قىزلىرىنى كۆرۈپ قالسىلا ئاتا - ئانىسىنىڭ ئاھ - زارىغا قارىماي ، ئۇرۇپ - تىللاپ تارتىۋالىدىكەن . شۇڭا مۇنداق زورلۇققا چىدىيالمىغان بەزى ئۇيغۇرلار كۈنپېتىش تەرەپتىكى ئالمالى دېگەن ياققا كېتىپ قاپتۇ . ئەگەر سىلىگە پۇرسەت كېلىپ قاچقۇدەك بولسىلا شۇ تەرەپكە كەتسىلە . بولمىسا بۇ كاساپەتلەر بەربىر تۇتۇۋالىدۇ ،— دېدى بۇۋىئايشەم .
— ئالمالى دېگەن نەدىرەك ئىكەن ؟— دەپ سورىدى نۇزۇگۇم بۇ سۆزنى بىرنەچچە قېتىم ئاڭلىغان بولسىمۇ ، ئەمما ئۇنىڭ نەدىلىكىنى ئېنىقراق بىلىۋالماقچى بولۇپ .
— ئىلى دەرياسىنىڭ ئېقىشى بىلەن قىبلە تەرەپكە قاراپ مېڭىۋەرسە شۇ يەرگە بارغىلى بولىدىغان ئوخشايدۇ . ئۇ يەرلەردە ئورۇس دېگەن ئىقلىملار بارمىش .
— ئەگەر يەيدىغان رىزقىم بولۇپ ، بۇلارنىڭ قولىدىن قۇتۇلسام قەشقەرگە كېتەلمىسەممۇ شۇ ياقلارغا بولسىمۇ كېتىمەن .
— ئاڭلىشىمچە ، بۇ يەرلەرگە قارىغاندا ئۇ تەرەپلەردە كىچىككىنە بولسىمۇ ئەركىنچىلىك بارمىش . ئەمدى بىزگە قەشقەرنى كۆرۈش يوق ئوخشايدۇ . ئۇنىڭ ئۈستىگە قاراڭغۇ

قشلارمۇ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتىدۇ . ھازىر مۇزداۋانىنىمۇ قار بېسىپ كەتكەندۇر .
— بىزگە ئوخشاش تەلەيسىزلەرنىڭ قەشقەردە تۇغۇلغىنى بىلەن ئۇ يەرنىڭ تۇپرىقىدا ئۆلۈش يوق ئوخشايدۇ ، — دېدى نۇزۇگۇم خېلى ئويلىنىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن ، — ئۇنىڭ ئۈستىگە مۇنۇ خەقنىڭ تىلىنى بىلمەي ، گاچا ئادەمدەك ئوي - مەقسىتىمنى ئۇقتۇرالماي قىينالغىنىمچۇ . بۇۋىئايشەم ، بىزنىڭ ئەمدى كۆز ياش قىلىپ ئېيتىدىغان ناخشىدىن باشقا ھەمراھ بولغۇدەك نېمىمىز قالدى دەيدىلا ؛ ھېلىمۇ قايغۇ - مۇڭىمىزنى كىچىككىنە بولسىمۇ ئۇنتۇلدۇرىدىغان ناخشىلىرىمىز بار ئىكەن .
— ئۇ دېگەنلىرى توغرا . ئاجىز خەق دېگەن ھېچ نەرسىگە كۈچى يەتمىگەندە ئىككى كۆزى بىلەن ناخشىغا زورلايدىكەن . مەنمۇ بەزىدە كۆز ياشلىرىمنى تۆكۈپ يىغلىسام ، بەزىدە دىمىقىمدا بولسىمۇ غىڭشىپ ناخشا ئېيتىپ قويىمەن . بەزىدە سىلىنىڭ چۆل - باياۋانلاردا قېچىپ ، مۆكۈنۈپ تارتقان جاپالىرىنى ئويلاپ تاڭلارنى ئۇخلىماي ئاتقۇزىمەن . جەبىر - جاپانى تازا تارتتىلا - ھە ، نۇزۇگۇم ؟
— ئۇ تەرىپىنى سورىمىسىلا ، — دېدى نۇزۇگۇم چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ .
— قومۇشلۇقلاردا قانداقمۇ قورقماي كېچىلەرنى ئۆتكۈزگەندىلا ؟
— باشقا كەلگەندە ئادەم دېگەن باتۇر بولۇپ كېتىدىكەن ، بۇۋىئايشەم .
— راست دەيدىلا . ئىككىمىز ئايرىلىپ كەتكەندىن كېيىن باشتىن كەچۈرگەنلىرىنى ئېيتىپ بەرسىلىچۇ ، نۇزۇ-

گۇم . قايغۇ ـ دەردنى ئېيتىۋەتسىمۇ ئادەمنىڭ ئىچى بوشـ
شىپ ، يېنىكلىشىپ قالىدۇ ئەمەسمۇ .

— مەن چوڭ يولتۇزغا بارغاندا بافەمنى ئۇچراتتىم !

— نېمە دەيدۇي مۇنۇ خوتۇن !— بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ
بۇۋىئايشەم ھەيران قالدى ،— باقەم ئۇ ياقلاردا نېمە قىلىپ
يۈرۈپتۇ ؟

— ئۇ ياق قىرغىزلارغا قوشۇلۇپ بىزگە ھۇجۇم قىلغان
كېچىسى يارىدار بولۇپ چېرىكلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغا-
نىكەن . ئۇلارنىمۇ مېنى سېتىۋالغان نويانغا سېتىپتۇ ، ئۇ
مېنى كۆرگەندىن كېيىن نويان بىلەن ئېلىشىپ ئۇنى يارىلاندۇ-
رۇردى . كېيىن ئۇنىڭ نېمە بولغىنىنى بىلمىدىم . بىراق
بىر ـ بىرىمىزنى يىراقتىن كۆرگىنىمىز بىلەن ئۇچرىشالمى-
دۇق . نويان ئۇنىڭ مېنىڭ ئېرىم ئىكەنلىكىنى بىلىپ ،
پۇت ـ قوللىرىنى كىشەنلەپ ماڭا كۆرسەتمەي قاياققىدۇر
ئەكەتتى . ئۆلتۈرۈۋەتتىغۇ دەيمەن .

ئاردىن بىرنەچچە كۈن ئۆتۈپ ، ئۆز ئەكسىگە كېلىپ ،
كۈچ ـ قۇۋۋەت يىغىپ قالغان نۇزۇگۇم بۇۋىئايشەمنىڭ
ئىلتىماسىغا ئاساسەن ئۆزىنىڭ تارتقان جەبىر ـ جاپالىرىنى
قوشاققا قېتىپ ناخشا ئېيتىپ بەردى :

قومۇش ئارىلاپ كۈن چۈشتى ،
يالغۇز بېشىمغا مۇڭ چۈشتى .
مەن نۇزۇگنى تۇتۇشقا ،
سولۇن ـ چېرىكلەر چىقتى .

كىرسەم قەشقەر يولىغا ،
قەشقەر يولى يول بولغاي .
نۇزۇك ئاجىز بەندىنى
بىر خۇدايىم ساقلىغاي .

قومۇشلۇققا ئوت قويسا ،
قېچىپ كىرەي دەرياغا .
ھەرگىز خوتۇن بولمايمەن ،
سولۇن يۈزى قارىغا .

ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان بۇ ناخشىلار تولىمۇ مۇڭلۇق ئاۋاز بىلەن ياڭرىدى . كۆزىدىن تۆكۈلگەن ياشلار بولسا ناخشىنىڭ مۇڭىنى تېخىمۇ كۈچەيتتى .

بۇ ناخشىلارنى ئاڭلاۋېتىپ بۇۋىئايشەممۇ ھەسرەتلىك كۆز ياشلىرىنى تۆكتى .

ئەمما قەشقەرلىك جۇۋانلارنىڭ خالىي بولسىلا باشقا ئاياللاردىن ئۈزلىرىنى چەتكە تارتىپ ، ئۆزئارا پاراڭلىشىپ يۈرۈشلىرى شىسەن دالويىنى ئويلاندۇرۇپ قويدى . ئۇ قولىدىن ھەربالا كېلىشى مۇمكىن دەپ ئويلايدىغان نۇزۇگۇمنىڭ ئايالىغا ھەرخىل گەپلەرنى ئۆگىتىپ ، ئۇنى يولدىن چىقىرىۋېتەمدىكىن دەپ چۆچۈشكە باشلىدى . بىرنەچچە كۈن چوڭ يۈلتۈزدىكى بايىرنويان كەلسە ، نۇزۇگۇمنى شۇنىڭغا قايتۇرۇپ بېرىۋېتىمەن دەپ يۈرگەندى . لېكىن ئۇ بېلىنى كۆتۈرەلمەي يېتىپ قالغاچقا كەلمىدى . شۇڭا ئەمدى دالويى بۇ خوتۇننى بىرگە سېتىپ ساندۇقىغا يامبۇ سېلىشنى ئويلىدى ، بىر تۇرۇپ بۇنداق قىلىشقىمۇ كۆڭلى ئۇنىمايتتى . ئۇ بىر-

نەچچە كۈن نۈزۈگۈمغا قانات سۆرەپ بېقىۋىدى ، ئۇنىڭ يېـ-
قىن يولاتمايۋاتقانلىقىغا كۆزى يەتتى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ خو-
تۇنىنىڭ نۈزۈگۈمنى مۇشۇ ئۆيدە ئېلىپ قېلىپ خىزمەتكار
قىلىۋېلىش توغرىسىدىكى سۆزلىرىگە قوشۇلمىدى . ئەكسىـ-
چە ، «بۇلارنىڭ ئاپاق - چاپاق بولۇپ كەتكىنىدە بىر گەپ
بار . ئۇلارنى چاپسانراق ئايرىۋەتمىسەم بېشىمغا بالا تېپىۋالىـ-
مەن» دېگەن نىيەتكە كەلدى . نۈزۈگۈمنى بىرىگە بېرىۋېتىش
ھەققىدىكى ئويىنى سەزگەن بۇۋىئايشەم دالوينغا كۆز يېشىنى
تۆكۈپ يالۋۇردى .

— ئىككىمىز ئۆلگۈچە قۇلىڭىز بولۇپ قالايلى ، بىزنى
ئايرىۋەتمەڭ ، مېنىڭ كۆڭلۈمنى كۆتۈرۈپ يۈرگۈدەك بىر-
دىنبىر ئادىمىم ئاشۇ نۈزۈگۈم بولۇپ قالدى ،— دەپ كۆپ
يېلىنىپ باقتى ، لېكىن دالويى ئۇنىڭ تەلىپىنى رەت قىـ-
لىپ :

— ياق ، نۈزۈگۈم يامان خوتۇن ، ئۇ ساڭا گەپ ئۆگىـ-
تىپ ، يولدىن چىقىرىپ ، يامان ئىشلارغا باشلىشى مۇمكىن
دەپ باشتىلا ئېيتقانىدىمغۇ . بايقىسام ، ئاشۇ خوتۇن بىزنىڭ
ئۆيگە كەلگەندىن بېرى سەنمۇ ئۆزگىرىشكە باشلىدىڭ ،—
دېدى .

دالويى بۇ خوتۇننى ئۆپچۆرىدىكى بىرەرىگە بەرگىنى بىـ-
لەن ئىككى قەشقەرلىك چوكاننىڭ بىر - بىرىنى كۈندە
بولمىسىمۇ ، كۈندە كۆرۈشۈپ قالىدىغانلىقىنى ئويلاپ ، نۈ-
زۈگۈمنى دەريانىڭ ئۇ قېتىدىكى بىرىگە سېتىۋېتىپ ، كەتسە
كەلمەس قىلىشنىڭ ئامالىنى ئىزدىدى .

ئەسلىدە بۇ چاغلاردا قەشقەرنىڭ گۈزەل قىزلىرىدىن
خوتۇنلۇققا ئېلىشنى ئالاھىدە ئاتاق - ئابرۇي ھېسابلاپ

بىر ـ بىرى بىلەن ئۇزەڭگە سوقۇشتۇرۇپ يۈرگەن مانجۇ
ئەمەلدارلىرى بىلەن موڭغۇل دورغىلىرىدىن باشقا ، دەريانىڭ
ئۇ تەرىپىدىكى سۇمۇللاردا تۇرىدىغان شىبە سولۇنلارنىڭ باي-
لىرى ۋە ئەمەلدارلىرىمۇ كۆپ ئىدى . بۇنى ياخشى بىلىدىغان
شىسەن دالويى نۇزۇگۇمنى سۇمۇلدا تۇرىدىغان موتىبۇ دېگەن
ئاغىنىسىگە سېتىشنى مۇۋاپىق كۆردى .

دوستىدىن ئايرىلىشنىڭ ۋاقتى ـ سائىتى يېقىنلىشىۋات-
قانلىقىنى سەزگەن بۇۋىئايشەمنىڭ روھى چۈشۈپ مىسكىنلە-
شىپ قالدى :

— تەقدىر ئىككىلەنگە بىللە ياشاشنى بۇيرۇمىغان بول-
سا كېرەك . مانا يەنە ئايرىلىش ۋاقتى كېلىپ قالدى . بولۇپ-
مۇ سىلىنىڭ سۆيگەن يارىمغا بولغان ساداقەتلىكىمنى ساقلاپ
قالىمەن دەپ ، باشلىرىغا كۈرمىڭ جەبىر ـ جاپالار چۈشىد-
مۇ ، ھەممىگە بەرداشلىق بېرىپ كۈرەش قىلىپ كېلىۋاتقان-
لىقلىرىغا بەكمۇ قايىلمەن ، لېكىن مەن سىلىگە يار ـ يۆلەك
بولۇپ بىرەر ئىش قىلاي دېسەم قولۇمدىن كەلمىگىنىگە
ئېچىنىمەن ،— دېدى بۇۋىئايشەم ،— زامان مۇنداقلا ئۆتۈپ
كەتمەس .

— ئىككىمىزنىڭ قولىدىن ھېچنېمە كەلمىگىنى بىلەن
باشقىلارمۇ بارغۇ . سىلىنىڭ نەچچە كۈندىن بېرى ھالىمدىن
خەۋەر ئېلىپ تۇرغانلىرىغا رەھمەت ،— دېدى نۇزۇگۇم .

بۇ چاغدا شىسەن دالويى نۇزۇگۇمنى سۇمۇلدا تۇرۇش-
لۇق بىر سولۇنغا سېتىپ ، ئۇنىڭدىن ئالغان يامبۇلىرىنى
ساندۇقىغا سېلىپ بولغانىدى . ئەمدى يالۋۇرۇپ كۆز ياش
تۆككىنى بىلەن ھېچ نەرسە چىقمايدىغانلىقىنى بىلگەن نۇزۇ-
گۇم بۇۋىئايشەم بىلەن قۇچاقلىشىپ ، يىغلىشىپ خوشلاش-

تى .

— كۆرۈشەرمىز ، كۆرۈشەلمىسەك خوش ، بۇۋىئايىشەم . مەن ئەگەر ئۇ سولۇندىن قۇتۇلۇپ كېتەلمىسەم ئۆلۈۋالى- مەن .

— ئۆلۈمنى ئاغزىڭلارغا ئالمىسىلا ، دوستۇم ، — نۇزۇگۇمنىڭ قىلىمەن دېگىنىدىن قايتمايدىغانلىقىنى بىلىدى- غان بۇۋىئايىشەم قورقۇپ تەشۋىش ئىچىدە قالدى ، — خۇدايىم بۇ دۇنيادا بەش كۈن بولسىمۇ كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرگىلى نېسىپ قىلسۇن .

— پىچاق سۆڭەككە تاقىلىپ كېلىۋاتىدۇ ، قېرىندى- شىم . مۇبادا سىلىنىڭ ئىشلىرى رونىق تېپىپ قەشقەرگە بارغۇدەك بولسىلا مېنىڭدىن ئەل - يۇرتقا سالام ئېيتادىلا . نۇزۇگۇم ھاياتىنىڭ ئاخىرقى دەقىقىلىرىگىچە سۆيگەن يارى باقەمگە پاك ، سادىق بولۇپ قالدى دېسىلە ، — دېدى نۇزۇگۇم كۆزىگە ياش ئېلىپ .

— بۇنىڭدىن غەم قىلمىسىلا ، نۇزۇگۇم . خەلقىمىز سى- لىنى ھەرگىز ئۇنتۇمايدۇ . ئىككىمىز بۇ ئېگىز تامنىڭ ئىچىدىن چىقالماي ، ھەممىدىن بىخەۋەر بولغىنىمىز بىلەن ئىلى تەۋەسىنىڭ ئۇيغۇرلىرى سىرتتا تۇرۇپ ، بىزنىڭ قاي- غۇ - مۇڭىمىزغا قوشۇلۇپ يىغلىماقتا . ئۇلارنىڭ ھەممىسى سىلىنىڭ تىنچ - ئامان قۇتۇلۇپ كېتىشلىرىنى تىلىمەكتە . ھازىر ئىلى تەۋەسىنىڭ ھەممىلا يېرىدە پەقەت سىلىنىڭلا گەپلىرى . سىلىنىڭ ئىش - ھەرىكەتلىرى ئۇلارنىڭ ئارىسىدا رىۋايەتكە ئايلانغان . شۇنچە ئادەمنىڭ ئاھۇ زارى ئاۋۇ تەڭرى- تاغلىرىدىن ئېشىپ ، بىزنىڭ يۇرتلارغىمۇ يېتىپ بارىدۇ . خوش ، قېرىندىشىم !

— خوش ، بۇۋىئايشەم !

ئاتلىق سولۇنلار نۇزۇگۇمنى ئېلىپ ماڭغاندا ، بۇۋىئايشەم ئېرى شىەن دالويىنىڭ سىلكىشلەپ ، تىللىغانلىرىغا قارىماستىن كوچىغا چىقىپ ۋارقىراپ يىغلاپ ، نۇزۇگۇمنىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشتى .

— مەن يەنە قاڭغىر قاقشاپ ، يالغۇز قالدىمغۇ ، نۇزۇگۇم ! ياراتقان خۇدايىم مېنىمۇ سىنى بىلەن بىللە ئەكەتسە بولمامدۇ ؟ !— دەپ يىغلاۋاتقان بۇۋىئايشەم سېپىل دەرۋازىسىغا يەتمەيلا يىقىلىپ ، ئورنىدىن تۇرالماي قالدى . نۇزۇگۇم ئۇنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، كۆڭلىدە ئەمدىكى خوجايىنى بولغان سولۇننىڭ قولىدىن قېچىپ قۇتۇلۇشنىڭ ئۈمىد ئۇچقۇنى لاۋۇلداشقا باشلىدى .

Ⅱ

ئالامەت بىر ئۇيغۇر چوكىنىنى قولغا چۈشۈرگىنىگە بىر ئىشەنسە ، بىر ئىشەنگۈسى كەلمەي ، شىركەيپ كېتىپ بارغان سولۇن نۇزۇگۇمنىڭ خۇشال بولۇش ئورنىغا يىغلاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران ئىدى .

— بىزنىڭ باشلىق خو ! مۇنداق ئادەمگە تەگكەن ئايال خۇشال بولۇشى كېرەك . سېنىڭ يىغلىغىنىڭ نېمىسى ؟— دېيىشتى ئۇنى قورشاپ كېلىۋاتقان سولۇنلار ئېگىز كۇرەڭ ئاتقا مىنىپ ، ئۇچىسىغا قىزىل دۇخاۋىدىن كالتە چاپان ، بېشىغا بۇلغۇن قۇلاقچا كىيىۋالغان ، ئاسلانىنىڭكىگە ئوخشاش كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ تۇرغان ، بوي - تۇرقى ئانچە ئېگىز

ئەمەس ئورۇق ئەمەلدارنى كۆرسىتىپ ماختاندى . ئەمەلدار بولسا كۆزلىرىنى تېخىمۇ خۇمارلاشتۇرۇپ نۇزۇگۇمغا ھېلى-دىن - ھېلى قىيا بېقىپ ، يېنىغا ئېسىۋالغان ئەگرى قىلىچىنىڭ سېپىنى سىلاپ تۇتۇپ قوياتتى .

دەسلەپتە ئەمدىكى تەقدىرىم قانداق بولار دېگەندەك بې-شىنى كۆتۈرمەي ، ئاھ ئۇرۇپ كېلىۋاتقان نۇزۇگۇم ئىلى دەرياسىغا يېقىنلىششى بىلەن مۇنداق يىغلاۋەرگەندىن ھېچ نەرسە چىقمايدىكەن دېگەن يەرگە كەلدىمۇ ، كۆز يېشىنى سۈرتۈپ ، بۇلاردىن قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى ئىزدەۋاتقاندەك ئۆپچۆرىسگە قارىدى . دەريا قاينام ھاسىل قىلىپ داۋالغۇپ ئاقماقتا . «بۇ سۇغىمۇ چۈشۈپ كۆردۈم . ئۇمۇ ئانچىۋالا دەھشەتلىك ئەمەس ئىكەن . ھازىر ئۆزۈمنى ئاشۇ دەرياغا تاشلايمىكىن» دەپ ئويلىدى . ئۇ دەريا بويىدا ئېتىدىن چۈ-شۈپ ، كېمىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرغان سولۇنلارنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىنى كۈزىتىشكە باشلىدى .

بىرچاغدا قېلىن تاختايلاردىن تەكشىگە ئوخشاش ياسال-غان يالاق كېمىنى ئىككى ئاتقا سۆرەتكەن كېمىچىلەر يېتىپ كەلدى .

سولۇنلار نۇزۇگۇمنى كېمىگە ئولتۇرغۇزۇپ ئېلىپ ماڭدى . ئۇ ئۆزىنى قورشاپ تۇرغان تۆت سولۇننى ئىتتىرد-ۋېتىپ ، سۇغا سەكرىمەكچى بولۇپ بىرنەچچە قېتىم تەمشەل-دىيۇ ، بىراق بەرىبىر قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ توختاپ قالدى . ئەمدى سولۇنلاردىن قۇتۇلۇشنىڭ باشقا يول-لىرىنى ئىزدەپ باش قاتۇرماقتا . ئۇنىڭغا باقەم ئۆزىنى ئىز-دەپ دەريادىن بۇ تەرەپلەرگە ئۆتەلمەي ، ئۇ قاتتا كۈتۈپ يۈرگەندەك بىلىنىپ كەتتى . ئۇ قاچانلا ئۆلۈمگە بەل باغلى-

ـسا ، باقەمنىڭ قىياپىتى كۆز ئالدىغا كېلەتتى . بۇ قېتىممۇ يەنە شۇنداق بولدى . ئەسلىدە ئادەم دېگەن روھىي چۈشكۈن- لۈككە بېرىلىپ كەتسە ئۆلۈۋېلىشمۇ ئانچە تەس نەرسە ئەمەس ئوخشايدۇ . ئەمما تەڭسىزلىككە قارشى كۈرىشىپ ، ئۆزۈڭنى خارلىغان دۈشمەنلىرىڭدىن ئىنتىقام ئېلىپ ئۆلۈش بۇ باشقا گەپ ئىكەن . ئۇچاغدا قارا يەردىمۇ پۈت - قولۇڭنى ئۇزۇن سۇنۇپ ئارام-خۇدا ياتىدىغان ئوخشايسەن . نۇزۇگۇم مانا شۇلارنى ئويلاۋېتىپ ئۆزىنى سۇغا تاشلاشتىن يالتايدى . ئۇ يەنە : «ئۆلۈپ كەتسەم باقەم يالغۇز قالىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇمىد چىرىغىنى ئۆچۈرمەسلىكىم كېرەك . قىيىنچىلىق بولسىمۇ باقەم ئۈچۈن ياشىشىم كېرەك» دەيتتى .

نۇزۇگۇم مۇنۇ سولۇنلارنىڭ ئۆزىگە قىلىۋاتقان مۇئامى- لىلىرىگە قاراپ ، ئۇلاردىن ئايرىلىپ قېچىپ كېتىش ئانچە قىيىن ئەمەستەك قىلىدۇ ، دەپ ئويلىدى . لېكىن ، ئەڭ مۇھىمى ، بۇلارنىڭ كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈرۈپ قويماسلىق لازىم . ئۇ مۇشۇنداق قارارغا كەلدى -دە ، ئۆزىگە قارىغانلارغا ئوچۇق چىراي بولۇشقا تىرىشتى .

ئىلى دەرياسىدىن ئۆتكۈچە بېشىنى كۆتۈرمەي يىغلاپ ، ھەتتا چىرايىنىمۇ تۈزۈك كۆرسەتمەي كېلىۋاتقان نۇزۇگۇم- نىڭ دەريادىن ئۆتكەندىن كېيىن خۇش چىراي بولۇپ قالغان- لىقىنى كۆرگەن سولۇنلار :

— موتېبۇ !— دەپ ئۇ باشلىقىغا خۇش خەۋەر يەتكۈز- گەندەك سۆزلەپ كەتتى ،— چەنتۇ خوتۇن سىزگە قاراپ كۈلۈۋاتىدۇ . سىزنى ياخشى كۆرۈپ قالغان ئوخشايدۇ .

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ، باياتىن بېرى سۆرۈن كېلىۋاتقان موتېبۇ قەددىنى رۇسلاپ ، شالاڭ بۇرۇتىنى تولغاپ «مېنىڭ

قانداق ئادەم ئىكەنلىكىمنى ئەمدى بىلگەنسىلەر» دېگەندەك
ئېتىنىڭ ساغرىسىغا قامچا ئۇرۇپ، نۇزۇگۇمنىڭ قېشىغا
كەلدى ـ دە، ھىجىيىپ قارىدى. نۇزۇگۇممۇ كۈلۈمسىرەپ
قويدى. چوڭ يۇلتۇزدىكى بايىر نويان بىلەن كۆرەدىكى شى-
سەن دالويىغا بىرەر قېتىم چىراي ئېچىپ قارىمىغان،
كېچە ـ كۈندۈز يىغلاپلا ئولتۇرغان بۇ چوكاننىڭ موتىبۇغا
كۈلۈمسىرەپ قارىشى ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئاسمان ـ پەلەك كۆ-
تۈرۈۋەتتى. موتىبۇنىڭ باياتىن بېرى «بۇ خوتۇننىغۇ ئەكېلى-
ۋاتىمەن. بىراق ئەل ـ يۇرتنىڭ ئالدىدا يەرگە قارىتىپ
قويمىسا بولاتتىغۇ» دېگەن ئەندىشىسى يوقىلىپ كەتتى ـ دە،
ئىشى ئوڭغا تارتقاندەك بولدى.

— قېنى، سۇمۇلغا ئات چاپتۇرۇپ بېرىپ، كېلىن
ئەكېلىۋاتقانلىقىمىز ھەققىدە خۇش خەۋەر ئېيتىڭلار! —
دېدى ئۇ يېنىدىكى چېرىكلەرنىڭ بىرىگە. ئاندىن ئۇ تىزگىن
سىيرىۋاتقان ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ نۇزۇگۇمنىڭ بېلىدىن
قۇچاقلىدى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان ھاراقنىڭ سېسىق پۇ-
رىقى نۇزۇگۇمنىڭ دىمىغىغا ئۇرۇلۇپ قۇسقىسىنى كەلتۈر-
دى. شۇڭلاشقا ئۇ سولۇن ئەمەلداردىن يىرگىنىپ، ئۆزىنى
چەتكە ئالماقچى بولدىيۇ، بىراق سەۋر ـ تاقەتلىك بىلەن
ئوچۇق چىراي كۆرسىتىشكە مەجبۇر بولدى.

يول ئىلى دەرياسىدىن ئۆتكەندە خېلى يەرگىچە سۇ ياقى-
لاپ ئۆسكەن قومۇشلۇق ۋە پاكار تاللارنىڭ ئارىسى بىلەن
تاغ تەرەپكە يۇقىرىلايتتى. بەزى يەرلەردە قېلىن ئۆسكەن
يېكەنلىكلەر، مېۋىسى مونچاقلاردەك تاۋلىنىپ تۇرغان زىرىق
تىكەنلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئاقۇچ يوپۇرماقلىرى كۆزگە ئالاھىدە
تاشلىنىپ تۇراتتى. دەرياغا كەلكۈن كەلگەندە سۇغا چىلى-

شىپ تۇرغان يەرلەر شور ئۆرلەپ كەتكەن . ئۇنىڭدىن يىراق-
لىغانسېرى ئۇ يەر - بۇ يەردە چوقچىيىپ ، بوي كۆرسىتىپ
تۇرغان ئاندا - مۇندا توغراقلار ، يۇلغۇنلار ، تەسكەن بىلەن
يانتاق تىكەنلەر كۆرۈنۈشكە باشلىدى . بەزى يەرلەرنىڭ توپى-
لىرى چاك - چاك يېرىلىپ كەتكەن . بىرچاغدا موتېبۇ يەنە
نۇزۇگۇمغا يېقىنلىشىپ كېلىپ ئۇنىڭ قوللىرىنى تۇتتى .
نۇزۇگۇم بۇ قېتىممۇ ئۇنىڭغا قاراپ مەجبۇرەن جىلۋە قىل-
دى . نېمە ئۈچۈندۇر مۇشۇ پەيتتە ئۇنىڭغا باياتىن بېرى
بۆلەكچىلا سۆرۈن كۆرۈنگەن سولۇن ئىلگىرىكىگە قارىغاندا
بىر ئوبدانلا سېزىلدى . نۇزۇگۇم سولۇنغا سەپسېلىپ قارىۋى-
دى ، ئۇمۇ ئۆزىگە ئوخشاش ياپياشلا ئىكەن . ئۇنىڭ كۆڭلىگە
«ئادەم بولغاندىن كېيىن بۇلارنىڭ ئىچىدىمۇ ياخشىلىرى
باردۇر» دېگەن ئوي كەلدى . نېمىشقىدۇر «بۇنىڭ چىرايى-
دىن يامانلىق قىلىدىغان ئادەمدەك كۆرۈنمەيدۇ» دەپ پەرەز
قىلدى .

نۇزۇگۇمنىڭ چىرايى سۇزۇلۇپ ، چېھرىسىدە تەبەسسۇم
پەيدا بولدى . بۇنى سەزگەن سولۇن ئېخىمۇ هاياجانلىنىپ ،
نېمە قىلارىنى بىلمەي ، هوش - كاللىسىنى يوقىتىپ قويغان
ئادەمدەك ، مەڭدەپ قالدى - دە ، يەنە ئېتىنى قامچىلاپ ،
نۇزۇگۇمنى ئەگىپ ، يۇقىرى - تۆۋەن چېپىشقا باشلىدى .
ئىلى دەرياسىدىن بىر - ئىككى قېتىم ئۆتكەن نۇزۇگۇم
ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى يەرلەرگە بىر قۇر سەپسېلىۋالغانىدى .
لېكىن بۇ يەرلەرنىڭ مەنزىرىسى يەنە باشقىچە ئىدى . يولنىڭ
ئىككى چېتىدە قاتار - قاتار قىلىپ تېرىلغان شاللىقلار
كۆرۈندى . ئورۇپ باغلانغان شاللارنىڭ بېشى يۇقىرى قىلىپ
تىكلەپ قويۇلغانىدى . نېرىدىكى ئېگىز ئۆسكەن چىغلار ئارى-

سىدا ئوتلاپ يۈرگەن ماللار كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى . ئارى-
لاپ - ئارىلاپ سامان ، پاخال باسقان هارۋىلار ئۇچرايتتى .
نۇزۇگۇمنى ئېلىپ ماڭغان سولۇنلار سازلىق ۋە پاتقاقلىق
يوللاردىن ئۆتۈپ ، بىرچاغدا ئەتراپى سېپىل بىلەن قورشال-
غان مەھەللىگە كەلدى ۋە ئۇلارنىڭ بىرى ئېتىدىن ئىرغىپ
چۈشۈپ ، سېپىل ئىچىگە كىرىدىغان قارا دەرۋازىنى يوغان
ئېچىۋەتتى . نۇزۇگۇم بولسا : «بۇ يەردىن قاچسام دەرۋازىنى
قانداق ئاچىمەن» دېگەندەك ، سولۇنلارنىڭ ھەرىكىتىدىن كۆ-
زىنى ئۈزمەي قارايتتى . بىرپەستىن كېيىن ئۇلار ئاتلىرىنى
توپۇرلىتىپ سېپىل ئىچىگە كىرىشتى .

III

سىرتتىن قارىغاندا ئانچىۋالا يوغان ئەمەستەك كۆرۈنگەن
سۇمۇلنىڭ مەھەللىلىرى چوڭ ئىدى . كوچىلارنىڭ ئىككى
تەرىپىدە ئېگىز ئۆسكەن قارىياغاچلار ، ئادەم قۇچىقى يەتمەي-
دىغان سۆگەتلەر ، ئۇچىلىرىغا قۇشلار ئۇۋا سېلىپ پاسكىنى-
لەشتۈرۈۋەتكەن قاپاق تېرەكلەر ئەتراپىغا سايە تاشلاپ تۇرات-
تى . موتىبۇنىڭ ئۇيغۇر خوتۇن ئەكېلىۋاتقانلىقى ھەققىدىكى
خەۋەر بار - يوقى بىرنەچچە يۈز تۈتۈن ياشايدىغان بۇ مەھەل-
لىگە تېزلا تارقىلىپ ئۈلگۈرگەچكە ، ئۆي - ئۆيىدىن يۈگۈ-
رۈشۈپ چىققان قېرى - چۈرىلەر بىلەن ئۇششاق باللار
كوچىنىڭ ئىككى چېتىدە تۇرۇپ موتىبوغا ئېگىلىپ ھۆرمەت
بىلدۈرۈشتى ۋە ئۇنىڭ يېنىدا كېلىۋاتقان نۇزۇگۇمغا سىنچى-
لاپ ھەۋەس بىلەن قاراشتى . موتىبۇ بولسا ئۆزىنىڭ كېلىش-

كەن بىر گۈزەللىنى ئەكەلگەنلىكىنى يۇرت ئىچىگە نامايىش
قىلاي دېگەندەك ئاتتىن چۈشمەي خېلى يەرگىچە نۆكەرلىرىنى
ئەگەشتۈرۈپ ماڭدى ـ دە ، ئاندىن يېنىدىكى بىرىگە قولىنى
شىلتىپ شەرەت قىلدى . شۇنىڭدىن كېيىن موتىبۇنىڭ يېنى-
دىكى ئادەم :

— بۈگۈندىن باشلاپ ئۇلۇغىمىز موتىبۇنىڭ ئۆيىدە
توي . خالايىق ، بۇ تويغا ھەممىڭلار تولۇق كەلگەيسىلەر !—
دەپ ۋارقىرىدى .

جاكارچىنىڭ بۇ گېپىنى ئاڭلىغان خەلق تېخىمۇ خۇشال
بولۇپ ، چۇقان سېلىشتى . بەزىلەر بۇ خۇش خەۋەرنى ئاڭلى-
ماي قالغانلارغا :

— ھاي ، يۇرۇڭلار ، ئۇلۇغىمىز چەنتۇلاردىن خوتۇن
ئەكەپتۇ . ھەممىمىزنى تويغا تەكلىپ قىلىۋاتىدۇ ،—
دېيىشىپ ، مەھەللىدىكى چوڭ ـ كىچىكنىڭ ھەممىسىنى
موتىبۇنىڭ ئۆيى تەرەپكە باشلاپ ماڭدى .

بۇ يەردىكى سىرتى سۇۋالمىغان ، توپىسى ئۇۋۇلىپ چۇ-
شۇشكە باشلىغان سوقما تاملاردىن ياسالغان پاكار ئۆيلەردە
كۆپىنچە مانجۇلارنىڭ چېگرالارنى كۆزىتىش ئۈچۈن ئۆز زا-
مانىسىدا ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن ئاچىققان سولۇن ، شىبەلەر
ياشايدىكەن . نۇزۇگۇم ئۇلارنى تەڭرىتاغدىن تا جۇڭغار تېغى-
غىچە بولغان ئارىلىقتىكى چېگرالارنى كۆزەتكۈدەك دەپ ئاڭ-
لىغانىدى . بۇ مەھەللىدە ئاساسەن ئاشۇلار تۇرىدىغان ئوخ-
شايدۇ . نۇزۇگۇم بۇ يەردە بولۇۋاتقان ۋاڭ ـ چۇڭغا ئارىلاش-
ماي ، كوچىنىڭ چېتىدىكى ئېرىق بويلىرىدا ، دەرەخلەرنىڭ
تۈۋىدە چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن بىرقانچە ئۇيغۇر-
نىڭ قولىدا ئەندۈۋا تۇتۇپ «بۇ نېمە ئىشتۇر» دەپ قاراپ

تۇرۇشقىنىنى كۆردى. نۇزۇگۇم ئۆز ھوقۇقىدىن ئايرىلغان بۇ بىچارىلەرگە قاراپ چوڭقۇر نەپەس ئالدى. ئۇ: «بەلكى بۇ ئۇچىلىرىغا چەكمەن چاپان، باشلىرىغا ياغاق دوپپا كىيگەن ئادەملەر كەتمەن - گۇرجەك، ئەندۇۋىلارنى تۇتۇپ تۇرغىنى بىلەن ئىچىدە مېنى ‹سولۇنغا خوتۇن بولۇپ بۇ يەرگە كەلگۇ- چە ئىشتانىپىغىغا بوغۇلۇپ ئۆلۇۋالسىچۇ›دەپ تىللاۋاتقاندۇر» دەپ ئويلىدى ۋە ئۆزىنىڭ مۇشۇ ھالىغا چۈشۈپ قالغىنىغا ئىچ - ئىچىدىن خىجىل بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە بۇ ئادەملەرنىڭ چىرايىدىكى ئۆزىگەئوخشاش جۇۋانلار بىلەن قىزلارغا ئىگىدارچىلىق قىلالماي، يات ئىقلىملارنىڭ قولىدا خار - زار قىلىپ قويغىنىغا، ئۇلارنى بۇ زۇلمەتتىن قۇتۇل- دۇرۇۋېلىشقا چامىسى كەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ھەس- رەت چېكىۋاتقانلىقى سېزىلىپ تۇراتتى.

سولۇنلار نوزۇگۇمنى كەڭ ھويلىغا ئەكىرىپ ئاتتىن چۈشۈردى - دە، تاملىرى پاكار، ئازادە ئۆيگە باشلىدى. بۇ ئۆينىڭ ئىچى ئالدىنئالا تاملىرىغا زىلچە گىلەملەر، ئىشىك- پەنجىرىلىرىگە تاۋار - دۇردۇنلار تارتىلىپ ياسالغان بولسى- مۇ، نۇزۇگۇم ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسىغا قاراپ قويمىدى. ئۇ پەقەت بۇ يەردىن قاندالق قېچىپ كېتىشىنى ئويلىماقتا. دەرد - ئەلەم يۈرەك - باغرىنى ئەزمەكتە. بىر چاغدا ئۇنىڭ قېشىغا ئۆزىگە ئۆيلەنمەكچى بولغان سولۇن كىرىپ كەلدى. نۇزۇگۇم ئۇنىڭغا قاراپ مەجبۇرەن كۈلۈمسىرەپ قويدى. بۇنى كۆرۈپ خۇشال بولغان موتىبۇ قوللىرىنى كېرىپ ئۇنى قۇچاقلىۋالدى. موتىبۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان ھاراقنىڭ سې- سىق پۇرىقى نۇزۇگۇمنىڭ نەپەسىنى بوغۇپ، كۆڭلىنى ئاي- لاندۇرۇۋەتتى. لېكىن ئۇ ئۆزىنى مەجبۇرلاپ سەۋرلىك بى-

لەن قولىنى موتىبۇنىڭ مۇرىسىگە قويۇپ :
— مەن سىزنى ياخشى كۆرۈپ قالدىم ! لېكىن ، سىز-
گىمۇ مەلۇم ، بىزنىڭ رەسىم ـ قائىدىمىز بويىچە نىكاھتىن
ئۆتمەي تۇرۇپ قوشۇلۇشقا بولمايدۇ ،— دېدى .
قانداق قىلسام بۇ چەنتۇ چوكانغا ياقىمەنكىن دەپ بېشى
قېتىپ تۇرغان سولۇن ئەمەلدارى ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان
بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ۋە ئۆزىگە جەزبىلىك قاراپ تۇرغىنىنى
كۆرۈپ خۇشاللىقىدىن بېشى كۆككە يەتتى . «بۇ خوتۇن باير
نويانىدىن قاچقىنى بىلەن مۇنۇ دەۋاتقان سۆزلىرىگە قارىغاندا ،
مېنى راستتىنلا ياخشى كۆرىدىكەن» دېگەن ئويغا كەلدى .
— شۇنداق دېگىنىڭگە رەھمەت . مەن چەنتۇلارنىڭ رە-
سىم ـ قائىدىسىنى ياخشى بىلمەن . ئۇ تەرىپىدىن خاتىرجەم
بولغىن . سەن ئېيتقاندەك ، ئىككىمىز نىكاھتىن ئۆتمىگىچە
مەن ساڭا تەگمەسلىككە ۋەدە بېرىمەن . ماڭا ھازىر سېنىڭ
مۇشۇ سۆزلىرىڭ كۇپايە . بىراق ئېيتقان سۆزۈڭدىن يالتى-
يىپ قالساڭ ، يەنى مېنى رەنجىتسەڭ بولمايدۇ . رەنجىتسەڭ
مەن سېنى كەچۈرمەيمەن . ئېگىز سېپىللار بىلەن قورشالغان
بىزنىڭ بۇ مەھەللىدىن ئۇچار قۇش ئۇچۇپ قۇتۇلمىسا ، ئادەم
بالىسى قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ ،— دەپ نۇزۇگۇمنىڭ قېچىش
ئويىدا بولماسلىقىنى ئەسكەرتتى موتىبۇ . سولۇن ئەمەلدارى-
نىڭ ئويىنى دەرھال سەزگەن نۇزۇگۇم ئۇنىڭ كۆڭلىنى
خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن :
— چوڭ يۇلتۇزدىكى نويان مېنىڭ كۆڭلۈمگە ياقمىدى ،
شۇڭلاشقا قېچىپ كەتتىم . ئۆزىڭىز ئېيتىڭا ، ياخشى كۆرمى-
گەن ئەركەك بىلەن قانداق قىلىپ بىللە ياشىغىلى بولىدۇ ؟
ھەممە نەرسىنى قارا كۈچ ئارقىلىق ئىگىلىگەن بىلەن ئايال

كىشىنىڭ قەلبىنى ئىگىلەش مۇمكىن ئەمەس ،— دېدى .

— بۇ دېگىنىڭ توغرا !— دەپ ئويلىنىپ قالدى موتىبۇ نۇزۇگۇمنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ .

— مەن بايىر نويانىنى سىزدەك ياخشى كۆرسەم چۆل - باياۋانلاردا ئاچ - يالىڭاچ قېچىپ يۈرەتتىممۇ ؟ سىز ئۇنىڭغا ئوخشاشمايدىغان باتۇر ئادەم ئىكەنسىز . مۇنداق ئەر كىشى-دىن قاچماق تۇگۇل ئۇ قوغلىسىمۇ ئۆيىنىڭ بوسۇغىسىدىن كەتمەيمەن . قاچىدىغان بولسام بېشىمنى پالتا بىلەنلا چاپار-سىز .

— سەن دېگەن چىرايلىق خوتۇن ، ساڭا قول كۆتۈرۈشمۇ گۇناھ بولار .

— شۇنداق دېگىنىڭىزگىمۇ رەھمەت . ئەمدى مەن قاچ-قان بىلەن نەگە بارىمەن دەيسىز .

— بۇ ئۆيدە ئۆزۈڭنى ئەركىن تۇتۇپ يۈرۈۋەر . ھېچكىم سېنىڭ كۆڭلۈڭگە ئازار بەرمەيدۇ ،— موتىبۇ ئۆزىنىڭ بۇ يەردە بىردىنبىر خوجايىن ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى .

— پەقەت سىزدىن بىرلا تىلىكىم ،— دېدى نۇزۇ-گۇم ،— بۇ يەرنىڭ ھاۋاسىغا كۆنۈپ ، توينى تۇگىتىۋالغىچە كۆڭلۈمگە بىرئاز ئارام بەرسىڭىز .

— بولىدۇ ، بولىدۇ . بۇ ئۆيگە مەن بىلەن خىزمەتچى ئايالدىن باشقا ھېچكىم كىرمەيدۇ . قانداق خالىساڭ شۇنداق ئارام ئېلىۋەرگىن .

موتىبۇ ئېيتقان سۆزىدە تۇردى . ئۇلار كەلگەن كۈنى باشقا ئۆيلەرگە يىغىلغان ئادەملەر ئويۇن - تاماشىنى قىزد-تىپ ، ۋاراڭ - چۇرۇڭ قىلىشسىمۇ ، ئەمما نۇزۇگۇم چۈشۈ-رۈلگەن ئۆي‌خالىي ئىدى . پەقەت ئىككى كۈندىن بېرى توي

ئويناۋاتقان دوست ـ ئاغىنە ۋە يېقىنلىرى پات ـ پاتلا نۇزۇ-
گۇمنى چاقىرتقۇزۇپ ، ئۇنىڭ چىرايىغا تويماستىن قارىشات-
تى . مۇشۇنداق گۇزەل ئايالنى قولغا چۇشۇرگىنى ئۇچۇن
سولۇن ئەمەلدارنى ماختىشىپ ، ئۇنىڭغا كەينى ـ كەينىدىن
هاراق ئىچۇرەتتى . سۇمۇلدىكى شىبەلەرنىڭ هەممىسى موتې-
بۇنىڭ تولىمۇ بەختلىك ئادەم ئىكەنلىكىنى سۆزلىگەندە ، ئۇ
تېخىمۇ خۇشال بولۇپ كېتەتتى . بەزىدە نۇزۇگۇمنىڭ قېشىغا
بېرىپ ، ئۆزىنىڭ كۆپرەك ئىچىپ قويغانلىقىغا كەچۇرۇم
سورىغاندەك باش ئېگىپ قوياتتى . نۇزۇگۇم بولسا بۇ ئەمەل-
دارنىڭ تېخىمۇكۆپ ئىچىپ ، چاپسانراق مەست بولۇپ يەرگە
يىقىلىپ جىمىقىشىنى تىلەيتتى . شۇڭا ئۇ :

— مۇنداق خۇشاللىق ئۇچۇن ئىچمىسىڭىز قاچان ئىچى-
سىز ،— دەپ ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۇرۇپ تېخىمۇ جىق ئى-
چىشكە دەۋەت قىلاتتى . ئەمەلدار بولسا :

— بۇ دېگىنىڭ راست ،— دەپ تويغا كەلگەنلەرنىڭ قې-
شىغا چىقىپ يەنە ئىچىشكە باشلايتتى .

بۇ چاغدا ئۆيدە يالغۇز قالىدىغان نۇزۇگۇم نېمە قىلىش
كېرەكلىكى هەققىدە ئويلايتتى . ۋاقىت بولسا قىستاپ كېلى-
ۋاتاتتى . بىرەر ئامال تېپىپ قېچىش كېرەك ، ئىچكىرىدىن
ئىچكىرى سېلىنغان بۇ ئۆيلەردىن قانداق قىلىپ بولمىسۇن
جاننى ساق ـ سالامەت ئاچىقىش كېرەك ! ئۇنىڭ بىردىنبىر
ئويلايدىغىنى مۇشۇ تويغا كەلگەنلەرنىڭ هەممىسى مەست بو-
لۇپ ، ئۆزلىرى بىلەن ئۆزلىرى بولۇۋاتقاندا قېچىپ كېتىش !
بۇنىڭدىن باشقا ئامال يوق . ئەگەر ئۆلۈشكە توغرا كەلسە ئاۋۇ
تېز ـ تېز كىرىپ كۆڭلىنى بىئارام قىلىۋاتقان سولۇن
ئەمەلدار نىكاھ قىلىدىغان ئادەمنى تېپىپ كەلگۇچە ئۆلۈۋې-

لىش لازىم . نۇزۇگۇم مۇشۇ ئىككى يولنىڭ بىرىنى چاپساندراق تاللىمىسا بولمايدۇ . شۇڭا ئۇ ئالدى بىلەن قېچىپ قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى ئويلىماقتا . ئەگەر قۇتۇلۇپ كېتەلمەسە ئۇ چاغدا ئۆلۈۋېلىش ئاسان : ئۆزىگە خەنجەر ئۇرۇپ جاھاندىن خوشلىشىدۇ...

ئۇ بىرنەچچە قېتىم تالاغا چىققان بولۇپ ئەتراپنى كۆزدىتىپ باقتى . قېچىش ئىمكانىيىتى تۇغۇلسا قاياققا مېڭىش كېرەكلىكىنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويدى . ئۆتكەن قېتىم بايىر نويانىدىن قاچمەن دەپ يولدا ئاچ قېلىپ ، ئۆلۈپ كەتكىلى تاس قالغانلىقىنى ئېسىگە ئالدى . ھېلىمۇ ياخشى ، ئۇ چاغ تالقان تۆكتى كۈز بولغىنى ئۈچۈن مېۋە - چېۋىلەر بىلەن ئوزۇقلىنىپ جېنىنى ساقلىغانىدى . ھازىر كۈندىن - كۈنگە سالقىن چۈشۈپ قىش يېقىنلاشماقتا . ئارىلىقتا بىر قېتىم ئۇششۇك چۈشۈپ ئۆتكەچكىمۇ ئېتىزلىقلاردا قالغان كۆكتاتلار بىلەن مېۋە - چېۋىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇششۇپ كەتتى . شۇڭلاشقا قېچىشتىن ئاۋۋال مۆكۈنۈپ ، يوشۇرۇنىدىغان دالادا ئوت قالاپ ئىسسىنغۇدەك بىر نەرسىلەرنى تەييارلىۋېلىش كېرەك . يەيدىغان نەرسىلەرنى ئېلىۋېلىشنىمۇ ئۇنتۇماسلىق لازىم . ئۇ مۇشۇنداق ئويغا كېلىپ ، ئۆزىگە كەينى - كەيندىن ئەكىرىلىۋاتقان تائاملاردىن نان ۋە گۆشكە ئوخشاش نەرسىلەرنى نەچچە ۋاقىتتىن بېرى قېشىدىن ئايرىماي يۈرگەن تۇگۈنىنىڭ ئىچىگە سېلىپ قويدى ، ئۆي ئىچىنى ئاختۇرۇپ يۈرۈپ تاماق پىشۇرغۇدەك كىچىككىنە مىس قازاننىمۇ تېپىۋالدى . بىر چاغدا ئۇنىڭ كۆزى تامدا ئېسىقلىق تۇرغان خالتىغا چۈشتى - دە ، ئورنىدىن تۇرۇپ ئىچىدىكى چاقماقنى ئالدى . ئەسلىدە بۇ غاڭزا سېلىنغان خالتا ئىكەن . خالتىنى

جايغا ئېسىپ قويغاندىن كېيىن ، باشقىسىنى ئۇنتۇپ قال-
سامىۇ چاي - تۇزنى ئۇنتۇپ قالماي دەپ ئىككى سىقىم تۇز
ئېلىپ ياغلىققا ئالاھىدە چىگدى . ئۇ قېچىپ قالغۇدەك بول-
سام دەرھال ئاچىقىپ كەتكۈدەك يەردە تۇرسۇن دەپ يىغقان
نەرسىلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئىدىتلىق يەرگە تىقىپ قويدى .
ئۇ يولغا ئېلىپ ماڭغۇدەك نەرسىلىرىنىڭ ھەممىسى
تەلتۆكۈس بولغاندىن كېيىن ، ئەمدى قېچىش كېرەك دەپ
ئويلىدى . لېكىن قانداق قاچسام بولىدىكىن دېگەندەك خىيال
سۈرۈپ قالدى . ئۇنىڭ ئويىچە بۇ يەردىن كۈندۈزى قېچىش
مۇمكىن ئەمەس ئىدى . شۇڭا بايىر نويانىنىڭ ئۆيىدىن قاچقان-
دەك ، قاراڭغۇ چۈشكەندە ، بۇ يەردىكىلەرنىڭ مەست پەيتى-
دىن پايدىلىنىپ قېچىش كېرەك دېگەن قارارغا كەلدى .
بىراق ئۇنىڭ بېشىدا بىر دەمنىڭ ئىچىدە : «سۇمۇل ئىچىدىن
چىقىپ بولغىچە سېپىل دەرۋازىلىرى يېپىلىپ قالسىچۇ ؟ ئۇ
چاغدا نەگە يوشۇرۇنىمەن ؟ ھېلىقى كۈندۈزى كۆرگەن ئۆي-
غۇرلار قايسى ئۆيلەردە تۇرىدىغاندۇر ؟ بەلكى شۇلاردىن بىرە-
رىنىڭ ئۆيىنى تاپسام يوشۇرۇنۇۋالغىلى بولار ! » دېگەنگە
ئوخشاش ئويلار پەيدا بولدى .
كەچ كىرىپ سولۇن ئەمەلدارىنىڭ كىرىدىغان ۋاقتى -
سائىتى يېقىنلاشقانسېرى نۇزۇگۇمنىڭ تەشۋىش - ئەندىشى-
سى كۈچىيىپ ، كۆڭلى بىئارام بولۇشقا باشلىدى . ئۇ نېمە
بولسىمۇ ئالدى بىلەن ئاخىرقى قېتىم خۇداغا يالۋۇرۇپ ،
كېيىنكى چاغلاردا بېشىغا ئاڭماي پاكىز تۇتۇپ يۈرگەن ياغلى-
قىنى جايناماز قىلىپ ناماز ئۆتىدى . ياراتقان ئىگىسىگە
ئۆزىنىڭ قىلچە گۇناھى يوقلۇقىنى يەنە بىر قېتىم ئېيتىپ ،
بۇدا قېتىم بۇ ئۆيدىن ساق - سالامەت قۇتۇلدۇرۇپ چىقىشى-

نى ، ئەگەر ئۇنداق قىلىشقا بولمىسا سۆيگەن يارى باقەمگە پاك ۋە سادىق پېتىچە ئۇ دۇنياغا ئەكېتىشىنى يېلىنىپ تىلىدى .

ئۇ نامازنى ئۆتەپ ، جايىنامازنى يىغىشتۇرۇپ ، گىلەم سېلىنغان ئۆينىڭ بىر بۇلۇڭىدا ئىشىككە تەلمۈرۈپ ئولتۇ- رۇپ ئۆز ئەجىلىنى كۈتتى . دۇمبىسىدىن ئۆمۈچۈك مېڭىپ ئۆتكەندەك تېنى شۈركۈنۈپ كەتتى . ئۇ دەرھال خەنجىرىنىڭ بار - يوقلۇقىنى بىلگۈسى كەلگەندەك كەمزۇلىنىڭ سىرتى- دىن سىلاپ كۆردى . خۇداغا شۈكۈر ، خەنجەر ئۆز ئورنىدا ئىكەن . ئۇ يار - يۆلەك بولۇش ئۈچۈن يېنىغا باقەم يېتىپ كەلگەندەك ، ۋۇجۇدىدا قانداقتۇر بىر غەيرىي - تەبىئىي كۈچ پەيدا بولغاندەك روھلىنىپ كەتتى .

ئۇ يەنە ئۇستازى ئابدۇرېھىم داموللىنىڭ «مەھزۇن - گۈلنىسا» ھەققىدە ئېيتقان ۋەقەدىكى گۈلنىسانىڭ ئۇزاق سەپەرلەرگە كەتكەن مەھزۇندىن قالغان خەنجەر بىلەن ئۆزىنى ئالماقچى بولغان ۋەزىرنى ياردار قىلغانلىقىنى ، شۇ خەنجەر- نىڭ دائىم گۈلنىساغا ھەمراھ بولۇپ ، ئۇمۇ بېشىغا بىرەر خەتەر كەلسە باشقىلارغا تەگكەندىن كۆرە ئۆزىنى ھالاك قى- لىشنى ئويلاپ يۈرگەندە ، ئاخىر شۇ ئىشەنچ - ئۈمىدى سۆيگەن يارى بىلەن قوشۇلۇشقا سەۋەب بولغانلىقىنى يەنە بىر قېتىم ئېسىگە ئالدى . ئۇستازى بۇ ۋەقەلەرنى شاگىرتلىرىغا ئېيتىپ بەرگەن ، لېكىن تېخى تولۇقى بىلەن ئۇنى قەغەزگە چۈشۈرۈشكە ئۈلگۈرمىگەنىدى . نۇزۇگۇم بىر تۇرۇپ دامول- لام ھازىر شۇلار ھەققىدە يېزىۋاتامدىكىن دەپمۇ ئويلىدى . راستىنىلا ئۇنى بۇ يەردىن ساق - سالامەت ئاچىقىدىغانمۇ ، ئۇ دۇنياغا كېتىدىغانمۇ ، باقەمدىن مىراس بولۇپ قالغان

مۇشۇ خەنجەر ئوخشايدۇ .

بىردەم ئۇستازىنى ، بىردەم يۇرتىدا قالغان تۇغقانلىرى بىلەن دوستلىرىنى ئەسلەپ ئولتۇرغان نۇزۇگۇمنىڭ ئويىنى غىزائەكىرگەن خىزمەتچى ئايالنىڭ يۆتەلگەن ئاۋازى بۆلۈۋەتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ ئويلىغان ئويلىرىنى بۇلارغا سەزدۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن خىزمەتچى ئايالنى ئوچۇق چىراي قارشى ئالدى ۋە ئۇنىڭ كىرگەن تامىقىنى كۆڭۈللۈك ئولتۇرۇپ يېدى . شۇ چاغدا ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك قاتتىق ئاۋاز ئاڭلاندى . پەنجىرىگە چاپلانغان قەغەزلەر تىترەپ شىلدىرلاپ كەتتى . نۇزۇگۇم «بۇ نېمە بالادۇر» دېگەندەك تاماق ئەكىرگەن ئايالغا قارىدى . ئۇ گۈلدۈرلىگەن بۇ ئاۋازنى سېپىلنىڭ دەرۋازىلىرىنى تاقاش ئۈچۈن ئېتىلغان «پو»نىڭ ئاۋازى ئىكەنلىكىنى نۇزۇگۇمغا تەسلىكتە چۈشەندۈردى . «پو» ئىككى قېتىم ئېتىلىپ توختىدى . «ئەمدى قانداق قىلارمەن . خۇدايىم قېچىشىمنى راۋا كۆرمىگەن ئوخشايدۇ» دەپ ھەسرەتلىنىپ قالدى نۇزۇگۇم . موتېبۇنىڭ ئۆيىگە كەلگەن مېھمانلار قايتىشقا باشلىدى . نۇزۇگۇم تەييارلاپ قويغان تۈگۈننى يەنە بىر قېتىم كۆزدىن كەچۈردى . ھەممە ئۆز ئورنىدا . ئۇ خەنجىرىنى تۇتۇپ : «ئەمدى بۇ سولۇن چانسىراق كىرسە بولاتتى ، يا ئۇنىڭ جېنىنى ئالسام ، ياكى ئۆزۈمنىڭ جېنى بىلەن خوشلاشسام» دەپ ئويلىدى . چۈنكى ئۇ جېنىنى ئايىغاندىن كۆرە ئۇنىڭ مېھرىدىن كېچىپ ، نومۇسىنى ساقلاپ قېلىشنى ئەۋزەل كۆرەتتى ، نومۇسىنى ساقلاپ قېلىشنى ئاياللارنىڭ بىردىنبىر پەزىلىتى دەپ بىلەتتى . «بۇ جەھەتتە بەزىبىر ئاياللار ئاجىزلىق قىلىدۇ . مەن ئۇلاردەك قارا يەر بولۇپ ، بۇ دۇنيادا باش كۆتۈرۈپ يۈرگەندىن كۆرە ، ئادەم-

لەرگە كۆرۈنمەي ئۇ دۇنياغا كەتكىنىم تۈزۈك .» ئۇنىڭ
ئاخىرقى قارارى مۇشۇ ئىدى .

IV

نۇزۇگۇم ھەر خىل ئويلارغا بېرىلىپ ئولتۇرغاندا ئىك-
كى تەرىپىگە ئىغاڭلاپ موتىبۇ كىرىپ كەلدى . ئۇ ئەتىگەندىن
بېرى تويغا كەلگەنلەر بىلەن ھاراق ئىچىپ كەيىپ بولغان
بولسىمۇ چىرايى ئىلگىرىكىدەك سۈرلۈك ئەمەس ئىدى . ئۇ
خۇددى كىچىك باللاردەك بوينىنى قىسىپ ، ئەركىلەپ نۇ-
زۇگۇمنىڭ قېشىغا سەنتۈرۈلۈپ ئاران كەلدى ـ دە ، ئۇنىڭ
تىزىغا بېشىنى قويۇپ قىڭشىغايدى . بەزىدە نۇزۇگۇمنىڭ
باش ـ كۆزىنى سىيپاپ نېمىلەرنىدۇر دېمەكچى بولاتتى .
ئەمما ئۇنىڭ تىلى كالۋالىشىپ ، ئاغزى گەپكە كەلمەيتتى .
موتىبۇ بېشىنى نۇزۇگۇمنىڭ تىزىغا قويۇپ ياتقاندا ، ئۇنىڭ
تېنىنى قورقۇنچلۇق سېزىملار ئىگىلەشكە باشلىدى . ئەمما
ئۇ بۇ ئەمەلدارنىڭ ئەس ـ ھوشىنى بىلمىگۇدەك دەرىجىدە
مەست ئىكەنلىكىنى بىلىپ ، ئۇنى ئويغىتىپ قويماي دېگەن-
دەك ، تىترەپ تۇرغان ئالىقانلىرى بىلەن خۇددى كىچىك
باللىنى پەپىلىگەندەك پەپىلەپ ، تېزرەك ئۇخلىتىشقا تىرىش-
تى . لېكىن ياش جۇۋاننىڭ مۇنچىلىك مېھرىبانلىق بىلەن
قوبۇل قىلغىنىنى سەزگەن ئەمەلدارنىڭ ئۇيقۇسى ئېچىلىپ
كەتتى . ئۇ ئەمدى نۇزۇگۇمنى قويۇپ بەرمەي قۇچاقلاپ ،
ئۆزىگە تېخىمۇ مەھكەم تارتماقتا ئىدى . «بۇنى پەپىلەيمەن
دەپ بېشىمغا تېخىمۇ چوڭ بالا تېپىۋالماي» دەپ ئويلىغان

نۇزۇگۇم موتىبۇ دېگەن بۇ سولۇندىن قانداق قۇتۇلۇشنىڭ
ئامالىنى ئىزدىگىلى تۇردى . ئۇنى ئادەملەرنىڭ ئايىغى بې-
سىققىچە جىم قىلىپ تۇرۇش ئۈچۈن يېتىپ تۇرغىنى ياخشى-
مىكىن دېگەن ئوي بىلەن بارغانسېرى ئۆزىگە چاپلىشىپ كې-
تىۋاتقان سولۇن ئەمەلدارىغا ئالدىنئالا تەييارلاپ قويغان يا-
غاچ كارىۋاتتىكى ئورۇن - كۆرپىلەرنى شەرەت قىلىپ كۆر-
سەتتى .

— ئاۋۇ يەرگە بېرىپ ياتايلى .

موتىبۇ قانچە مەست بولسىمۇ نۇزۇگۇم ياتىدىغان ئو-
رۇننى كۆرسەتكەندە نېمە ھەقتە گەپ بولۇۋاتقىنىنى سەزدى
بولغاي ، دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ كىيىملىرىنى سېلىپ
كارىۋاتتىكى يوتقاننىڭ ئىچىگە كىردى . ئاندىن قولى بىلەن
شەرەت قىلىپ نۇزۇگۇمنى چاقىردى . لېكىن نۇزۇگۇم ئۆزد-
نى مەجبۇرلاپ كۈلۈپ ، بىرئاز ۋاقىتقىچە ئورنىدىن تۇرماي
ئولتۇردى . ئاندىن موتىبۇغا قاراپ :

— نىكاھ ئوقۇتمىدۇققۇ ،— دېدى نارازىلىق بىلدۈرۈپ .

— كىشى ئەۋەتسەم چەنتۇلار ئۆيلىرىدە يوق ئىكەن ،
نىكاھنى ئەتە ئوقۇتساقمۇ بولىدۇ ،— دېدى ئەمەلدار . نۇزۇ-
گۇم ئۇنىڭ ئەلپازىنى بايقاپ ، ئىشىك تەرەپنى كۆرسەتتى :

— تېخى ئەتىگەن . خىزمەتچى ئايال كىرىپ قالسا ئۇيات
بولىدۇ . سىز يېتىپ تۇرۇڭ ، مەن بىرئازدىن كېيىن ياتى-
مەن ،— دېدى .

موتىبو نۇزۇگۇمنىڭ گەپلىرىگە ئىشىنىپ بىرپەس جىم
بولۇپ قالدى . بۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆزلىرى تورلىشىپ مۈگ-
دەشكە باشلىدى . نۇزۇگۇمنىڭ كۈتكىنىمۇ مۇشۇ ئىدى . ئەم-
ما كارىۋاتتىكى موتىبۇ ئۇخلىماسلىققا تىرىشقاندەك ، پات -

پاتلا كىچىك كۆزلىرىنى يىرتىپ ئېچىپ نۇزۇگۇمغا قاراپ
قوياتتى . ئاخىر ئۇ خورەك تارتىپ قاتتىق ئۇيقۇغا كەتتى .
— خۇداغا شۇكرى !— دەپ نۇزۇگۇم چوڭقۇر نەپەس ئال-
دى - دە ، ئۇنى ئويغىتىپ قويماسلىق ئۈچۈن ئورنىدىن
قوزغالماي ئولتۇردى . موتىبۇ بەزىدە ئۇنى ئىزدەۋاتقاندەك
جۆيلۈپ بىر نەرسىلەرنى دەيتتى . ئەمدى نۇزۇگۇممۇ كارد-
ۋاتنىڭ قېشىغا كېلىپ ، ئۇنىڭ قولىنى تۇتتى . مۇتىبو
بۇنىڭ ھەممىسىنى خۇددى چۈشىدە كۆرۈپ پەيزى قىلىۋاتقاند-
دەك ، تېز - تېزلا ئاغزىنى تامشىپ قوياتتى .
نۇزۇگۇم خېلى ۋاقىتقىچە شۇك ئولتۇردى . باشتا ئۇ
ئۆيگە بىر - ئىككى قېتىم كىرىپ چىقىپ كەتكەن خىزمەتكار
ئايال يەنە كىرىپ قالامدىكىن دېگەندەك دەككە - دۈككە
بولغاندى . لېكىن ئۇ نۇزۇگۇمنىڭ موتىبۇ ياتقان كارىۋاتقا
كېلىپ خوجايىنىنىڭ قولىنى تۇتۇپ ئولتۇرغىنىنى كۆرگەند-
دىن كېيىن خاتىرجەم بولۇپ ھىجىيىپ :«ئەمدى يەنە كىر-
مەيمەن ، يېتىۋېرىڭلار» دېگەندەك شەرەت قىلىپ چىقىپ
كەتكەندى . شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئىشىكنى يېنىپ ئاچمد-
دى . شۇنداق بولسىمۇ تەشۋىشلىنىپ تۇرغان نۇزۇگۇم ئى-
شىككە قاراپ چاپسانراق قېچىشنىڭ يولىنى ئويلاۋاتاتتى . ئۇ
بىرنەچچە قېتىم بىرەرى بىزنى ماراپ يۈرمىسۇن دېگەن ئوي
بىلەن پۇتىنىڭ ئۇچىدا بوسۇغىغا بېرىپ ، ئىشىككە قۇلىقىنى
يېقىپ تىڭشاپ باقتى . ئىككى قېتىم ئىشىكنى ئېچىپ تاشقى-
رىغا سەپسېلىپ قارىدى . يېقىن ئارىدا ھېچكىم كۆرۈنمەي-
دۇ ، بەلكىم خىزمەت قىلىۋاتقانلارنىڭ كۆڭۈللىرى ئەمىن
تېپىپ ، ھاراق ئىچكىلى ياكى دەم ئالغىلى بىرەر بۇلۇڭغا
كىرىپ كەتكەن ئوخشايدۇ .

نۇزۇگۇم ئەتراپنى كۆزدىن كەچۈرگەندىن كېيىن ماڭاي دېسە موتىبۇ ئويغىنىپ كېتىدىغاندەك قىلاتتى. ئەگەر ئۇ ئويغىنىپ كەتسە ئۆزىنىڭ يېنىدا يوق ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، ۋاڭ - چۇڭ كۆتۈرۈپ، دەرھال تۇتۇۋېلىشى مۇمكىن. لېكىن بۇ پۇرسەتنىمۇ قولدىن بېرىشكە بولمايتتى. قانداق قىلىپ بولمىسۇن، تاڭ يورۇغىچە قېچىپ كېتىش كېرەك. موتىبۇنىڭ مەستلىكى قايتىپ سەگىپ قالسا ئۇنى ئۆز ئەركىگە قويۇپ بەرمەيتتى. ئۇ بىرپەس كۆزىنى يۇمۇپ تۇرۇپ قالدى. ھاياتىنىڭ بىرەر ھالاۋىتىنى كۆرمىگەندىن كېيىن جاننى قىيناپ ئولتۇرغىچە مۇنۇ خەنجەرنى يۈرىكىمگە سانجايمىكىن دەپ ئويلىدى، بىراق قەشقەردىكى ھېيتگاھدا پەردجىسىنى كەڭ يېيىپ، كۈمۈشتەك ئاپئاق ساقاللىرىنى توپىغا مىلەپ يەرگە يىقىلغان ئاتىسى، مانجۇ چېرىكلىرى نەيزە سانجىغاندا ئاۋازى ئەرشكە يەتكەن ئۈچ ياشلىق قىزى كۆز ئالدىغا كەلدى - دە، پۈتۈن بەدىنىنى تىترەك بېسىپ كەتتى. ئۇ ھازىر مەيدىسىگە خەنجەر ئۇرۇپ ئۆلۈپ كەتسە، شۇ زامانلا ئاشۇلارغا قوشۇلۇپ ھاياتىنىڭ بارلىق ئازابىدىن بىراقلا قۇتۇلىدىغاندەك تۇيۇلاتتى. ئەمما شۇ چاغدا ئىبرى باقەمنىڭ: «نۇزۇگۇم، سەن ئۆزۈڭنى يوقاتما، مەن سېنى يەرنىڭ تېگىدىن بولسىمۇ ئىزدەپ تاپىمەن» دەپ ئېيتقان سۆزلىرى قۇلىقىدا جاراڭلىغاندەك بولدى - دە، بېشىنى دەس كۆتۈردى. لېكىن ئەتراپتا ھېچكىم يوق، ئۆيدىكى ياغاچ كارىۋاتتا ياتقان موتىبۇ دۇنيادىن بىغەم خورەك تارتىپ ئۇخلىماقتا.

ئۇنىڭ دەككە - دۈككە كۆڭلى سەل بېسىلىپ بىردەم جىم ئولتۇردى. ئەسلىدە ئۇ بىر - بىرىنى سۆيگەن ياشلارنىڭ بېشىغا خەتەر تۇغۇلسا، ئۇنى يېڭىشكە ئىنتىلمەي،

دائىم مۇشۇنداق ئاسان ئۆلۈملەرگە ئۇرۇنىدىغانلارغا قارشى ئىدى. شۇڭا ئۇ هازىر ئۆزىگە ئاشۇنداق ئۆلۈمنى نالايىق كۆردى. «ئۆلۈشكە ھەرقاچان ئۈلگۈرىمەنغۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە، يەنە بىر قېتىم قېچىشقا ھەرىكەت قىلىپ باقاي. بەلكى باقەممۇ مۇشۇ ئەتراپتا يۈرىدىغاندۇر» دېدى – دە، كىيىملىرىنى تۈزەپ، چېچىنى بېشىغا تۇرۇپ ئۆرىدى.

ئۇ خاقىراپ ئۇخلاۋاتقان مۇنۇ سولۇن موتىبۇنى ئۇجۇقتۇرماي تۇرۇپ بىر ياققا كېتەلمەيدىغانلىقىنى سەزدى... بېشىغا مۇشۇ ئوي كەلگەندە يەنە بىرپەس دېمى ئىچىگە چۈشۈپ، خۇددى ئويۇمنى بىرى سېزىپ قالمىسۇن دېگەندەك ئالىقىنى بىلەن ئاغزىنى يېپىپ كارىۋاتتا ياتقان موتىبۇغا قاراپ قويدى. ئىچىدە: «ەن نېمە دەۋاتىمەن، شەيتان ئېزىقتۇرۇۋاتامدۇ – يە» دېگەن ئوي كەچتى. ئۇنىڭغا بۇ سولۇن دەسلەپتىلا چوڭ يۈلتۈزدىكى بايىر نويانغا ئوخشاش سۈرلۈك كۆرۈنمىگەنىدى. ھازىر زەن سېلىپ قارىۋىدى، بىغەم ئۇخلاۋاتقان ئۇنىڭ چىرايى بەكمۇ مۇلايىم كۆرۈنۈپ، ھېچبىر يامانلىق قىلمايدىغان، ھېچبىر نەرسىگە قارشىلىق كۆرسەتمەيدىغان ياۋاش ۋە ئاجىز ئادەمگە ئوخشاپ كەتتى. ئۇ باياتىن بېرى ئۇنىڭدىن قورقۇپ، قولىغا چۈشۈپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ تەشۋىشلەنگەن بولسا، ئەمدى ئۇنى ئەرزىمىگەن نەرسە قاتارىدا كۆرۈپ قورقۇنچى يوقالدى. سولۇن ئەمەلدارى نېمە قىلساق ئىختىيار ئۆزۈڭدە دېگەندەك، قوللىرىنى كەڭ يېيىپ ئۇخلىماقتا. نۇزۇگۇم نەچچە قېتىم كەمزۇلىنىڭ يانچۇقىدىكى خەنجىرىنى ئالماقچى بولدى، لېكىن جۈرئەت قىلالمىدى. «بۇنىڭدا نېمە گۇناھ، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — مېنى بۇ ئالمىسا باشقىسى ئالاتتى. بۇنىڭ

قولىغا چۈشمىسەم باشقىسىنىڭ قولىغا چۈشەتتىم. مېنىڭ بۇ كۆلپەتلەرگە چۈشكىنىمگە يالغۇز مۇشۇلا گۇناھكار ئەمەسقۇ؟».

ئەمەلدار سولۇن قاتتىق ئۇخلىماقتا. نۇزۇگۇمنىڭ كۆڭلىدە بىردىنلا: «ئۇخلىغاندا ئادەم تۇرماق يولۋاسمۇ ياۋاش بولۇپ كېتىدۇ» دېگەن ئوي پەيدا بولۇۋىدى، ھازىرلا سەل يۇمشىغان دىلى قايتىدىن غەزەپ ـ نەپرەتكە تولدى: «مەن ھازىر ئۇنى ئايغىتىم بىلەن ئۇ ئويغىنىپ قالسا مېنى ھەرگىز ئايىمايدۇ» دېدى ـ دە، خەنجىرىنى غىلىپىدىن سۇغۇرۇپ چىقاردى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا يەنە باقەم كەلدى. نۇزۇگۇم: «بۇ سولۇننى ئۆلتۈرگىلىۋاتقان مەن ئەمەس، باقەم. سەۋەبى ئۇ باقەمنىڭ سۆيگەن يارىنى تارتىۋېلىپ خوتۇن قىلغىلىۋاتىدۇ» دەپ ئويلىدى. شۇ ھامان ئۇنىڭغا كۈچ ـ مادار قوشۇلغاندەك بولدى. بايىقى قورقۇش ـ تەشۋىشلىرىمۇ تۈگەپ، غەزەپ ـ نەپرىتى كۈچەيدى. شۇنىڭدىمۇ نېمە قىلىۋاتقىنىنى يەنە بىر قېتىم ئويلاپ: «بىرەرى پايلاپ تۇرمىغاندۇر» دېگەندەك ئىشىك ـ دېرىزىلەرگە زەن سېلىپ قارىدى. ئىشىك ئوچۇق تۇراتتى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىكنىڭ ئىلغۇچىنى ئىلدى، بۇلۇڭدىكى يېنىپ تۇرغان چىراغنىڭ يورۇقىنى پەسەيتىپ، موتىبۇنىڭ قېشىغا كەلگەندى، ئۇ ئويغىنىپ كېتىپ نۇزۇگۇمنى تۇتۇۋالدى، ئاندىن ئۇنى كۈچلۈك قوللىرى بىلەن ئۆزىگە تارتىپ مەيدىسىگە باستى. نۇزۇگۇم ئەمدى بۇنىڭ قولىدىن قۇتۇلۇپ كېتەلمەيدىغان ئوخشايمەن دەپ قورقۇپ، قولىدا مەھكەم تۇتۇپ تۇرغان خەنجىرىنى موتىبۇنىڭ كېكىردىكىگە سۇرۇۋەتتى. موتىبۇ دەرھال نۇزۇگۇمنى قۇچاقلىغان قولىنى قويۇۋەتتى. نۇزۇ-

گۆم يېڭىدىكى ياستۇق بىلەن ئۇنىڭ ئاغزىنى مەھكەم يېپىپ
ئۈستىدىن بېسىۋالدى . ئۆتكۈر خەنجەر موتېبۇنىڭ بوينىنى
كېسىۋەتكەنلىكىنى نۇزۇگۇم سەزمىسمۇ ، قورقىنىدىن ياس-
تۇق ئاستىدىن قولىنى ئالمىدى . بىر چاغدا سولۇنىنىڭ تۇن-
جۇقۇپ خارتىلدىغان ئۈنى ئاڭلاندى . ئۇ پۇت - قوللىرىنى
تېپىرلىتىپ ، قاتتىق بىر سىلكىندى - دە ، ئۆزىنى لاسسىدە
قويۇۋېتىپ جىم بولدى . نۇزۇگۇم پەقەت شۇنىڭدىن كېيىنلا
خۇددى ئۇنىڭ بىلەن بىللىلا ئۇ دۇنياغا كەتكەندەك كۆزىنى
يۇمدى - دە ، جىم بولۇپ قالدى . ئۇنىڭغا بۇ دۇنيادا ياشاش
تۈگىگەندەك بىلىندى .
نۇزۇگۇم موتېبۇنىڭ ئۇ دۇنياغا كەتكىنىگە كۆزى يەت-
كەندىن كېيىن ، بىر قولى بىلەن كارىۋاتقا تايىنىپ تۇرسىمۇ
خەنجەر تۇتقان قولىنى ئورنىدىن قوزغىماي تۇرۇپ ، ئىككىن-
چى قولى بىلەن ئۇنىڭ يۈزىگە ياپقان ياستۇقنى ئالدى ،
پەقەت شۇ چاغدىلا ئۆزىنىڭ نېمە قىلىپ قويغانلىقىنى كۆرۈپ
قاققان قوزۇقتەك تۇرۇپ قالدى . ياستۇق ۋە يوتقان - كۆر-
پىلەرنىڭ ھەممىسى قىپقىزىل قان بولۇپ كەتكەنىدى . موتې-
بۇنىڭ بېشى بىر يېنىغا قىيسىيىپ قاپتۇ . ئۇنىڭ چانىقىدىن
چىقىپ كېتىدىغاندەك يوغىناپ كەتكەن كۆزلىرى «مېنى
قايسى گۇناھىم ئۈچۈن مۇشۇ ھالغا چۈشۈرۈپ قويدۇڭ ؟»
دەپ تەلمۈرۈپ قاراۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇنى ئۆلمەي قال-
مىسۇن دەپ نۇزۇگۇم خەنجەرنى سۇركەۋەرگەچكە ، موتېبۇ-
نىڭ بېشى ئۈزۈلۈپ چۈشەيلا دەپ قاپتۇ . ئۇنىڭ كېسىلگەن
بوينىدىن قان شەلۋەرەپ ئېقىۋاتاتتى . سولۇنىنىڭ راستتىنلا
ئۆلۈپ كەتكىنىگە كۆزى يەتكەن نۇزۇگۇم ئەمدى نېمە قىلى-
شىنى بىلمەي ھودۇقۇپ قالدى .

نۇزۇگۇم هازىر بۇ ئىشنى بىرەرى كۆرۈپ قالغىچە ئۆيدىن چىقىپ كېتىشكە ئالدىرىدى . قانغا مىلەنگەن خەنجە-رىنى يوتقانغا سۈرتۈپ ، تازىلىغاندىن كېيىن ئۇنى غىلاپقا تىقىپ ، كەمزۇلىنىڭ يانچۇقىغا سالدى . ياستۇقنى سولۇن-نىڭ قوينىغا تىقىپ ئۆلۈكنى كارىۋاتتا ئۆزى بىلەن بىللە ياتقاندەك ياتقۇزدى ـ دە ، خۇددى ئادەملەر بۇلارنى ئۇخلاۋې-تىپتۇ دېگەن تۇيغۇغا كېلىشى ئۈچۈن ئۈستىدىن يوتقان يې-پىپ قويدى . قان يۇقى قولىنى ئۇنىڭ كۆڭلىكىگە ئېرتىپ ، قان بولۇپ كەتكەن نەرسىلەرنى يوتقاننىڭ ئاستىغا تىقتى ـ دە : «ئەمدىغۇ تاشقىرىدىن كىرگەن ھەرقانداق ئادەم بۇلار قۇچاقلىشىپ ئۇخلاۋېتىپتۇ دەپ سولۇننىڭ قېشىغا يېقىن كەلمەس» دەپ ئويلىدى .

نۇزۇگۇم ئىشىكنى ئېچىپ هويلىغا چىقتى . پاكار تام-لار بىلەن قورشالغان هويلىدىمۇ هېچكىم يوق ئىدى . يېرىم كېچىگىچە داۋام قىلغان تويدىن كېيىن ئادەملەر قاتتىق ئۇي-قۇغا كەتسە كېرەك ، ئەتراپ جىمجىت . يېقىنلا بىر يەردىن خورازنىڭ قەرەلدىن بۇرۇن چىللىغان ئاۋازى ئاڭلاندى . «يەرگە يورۇق چۈشكىچە قېچىپ كېتىۋالسام بولاتتى» دەپ ئويلىغان نۇزۇگۇم مېڭىشىنى تېزلەتتى . ئۇ سولۇن بىلەن ئېلىشىمەن دەپ ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكىنىنى سەزمەي قالغانىدى .

نۇزۇگۇم دەرۋازىسى يوق هويلىدىن چوڭ كوچىغا چىقى-شى بىلەن كۈزنىڭ سالقىن شامىلى بەدىنىگە ئۇرۇلغاندا نەپىسى كېڭەيگەندەك بولدى . ئۇ ئۈستى بورا بىلەن يېپىلغان ئۆيگە بىر قاراپ قويدى ـ دە ، كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا چىق-ماي ئېرىق ياقىلاپ ماڭدى . كوچىمۇ جىمجىت . پەقەت ئې-

ـرىقتىكى شىلدىرلاپ ئېقىۋاتقان سۇنىڭ ئاۋازىلا بۇ سۈرۈن
جىمجىتلىقنى بۇزۇپ تۇراتتى . ئۇ خېلىلا ئىسسىق كېيىنـ
گەندەك قىلىۋىدى ، سالقىن شامالغا چىققاندا ۋۇجۇدىغا تىتـ
ـرەك ئولىشىپ مۇزلاپ كەتتى .
نوزۇگۇمنى ئەكەلگەن ئۆي سۇمۇلىنىڭ چوڭ كوچىسىدا
بولغىنى ئۈچۈن ، ئۇ ھېچ ياقىقابۇرۇلمايلا ئۆزىگە قارشى كۆـ
رۈنگەن سېپىل دەرۋازىسى تەرەپكە ماڭدى . ئۇ خېلىدىن
بېرى « دەرۋازىغا قولۇپ سېلىپ قويغان بولسا قانداق قىلارـ
مەن » دېگەن ئەندىشە بىلەن ئۇنىڭغا يېقىنلىشىۋىدى ، ئويلىـ
غىنىدەك ، قېلىن ياغاچتىن ياسالغان دەرۋازىنىڭ بىر ئەمەس
ئىككى يېرىدە ئاتنىڭ كاللىسىدەك قولۇپلار تۇراتتى . بۇنى
ئاز دېگەندەك ، دەرۋازىنىڭ بىر چېتىدە نەيزىسىنى قۇچاقلاپ
زوڭزىيىپ ئولتۇرغان چېرىكنىڭ ئۇخلاۋاتقىنىنى كۆردى .
ئۇ تېخى ئاشۇ دەرۋازىدىن چىقىۋالسىلا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن
يۇرت ـ ماكانىغا يېتىپ بارىدىغاندەك خۇشال بولۇپ كەتكەنـ
ـدى . ئەمدى ئالدىدا ئۆتكىلى بولمايدىغان داۋان ئۇچرىغاندەك
سالپىيىپلا قالدى . ئۇنىڭ كۆڭلىدە : «ئەمدى قانداق قىلىش
كېرەك ؟ » دېگەن سوئال پەيدا بولدى . ئۇ كەينىگە قايتىپ
كېچىنىڭ قاراڭغۇسىدا ئىنتايىن ھەيۋەتلىك كۆرۈنگەن ئېگىز
سېپىلغا نەپرەت بىلەن قارىدى . لېكىن شۇنىڭدىمۇ مەھەللە
ئىچىگە كىرىپ ، كوچا بىلەن مېڭىشتىن قورقۇپ سېپىلنىڭ
تۈۋى بىلەن ئىلگىرىلىدى . تونۇش ئەمەس يەرلەردە كېچىسى
يول مېڭىشتىنمۇ تەس ئىش بولسۇنمۇ ؟ نوزۇگۇم بىرەر
چاقىرىم ماڭا ـ ماڭمايلا ئېگىز ئۆسكەن قورايلىققا يولۇقتى .
بىردەم بولسىمۇ پاناھلىنىدىغان يەر تېپىلدى ، دەپ قەدىمىنى
ئىتتىكلىتىپ قورايلىقنىڭ ئىچىگە كىردى . بىراق بىرنەچچە

يۈز قەدەملا مېڭىپ يۈز - كۆزى ، بويۇنى ، قوللىرى ئېچى-
شىشقا باشلىدى - دە ، چىدىماستىن ئارقىسىغا ياندى . ئۇنىڭ
قورايلىق دېگىنى سېپىل ياقىسىدا ئۆسكەن چاتقاللىقلار ئى-
كەن . نۇزۇگۇم بەدىنىنىڭ ئېچىشقان يەرلىرىنى ئۇۋۇلاپ ،
بىر هازاغىچە سېپىل تۈۋىدە ئولتۇردى . بىر چاغدا ئۇنىڭ
قۇلىقىغا شىلدىرلاپ ئاققان سۇنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى . ئۇ
ئېچىشقان يەرلىرىگە ياغلىقىنى هۆل قىلىپ سۈركەپ بېقىش
ئۈچۈن چاتقاللىقنىڭ ئۇ چېتىدە ئېقىۋاتقان ئېرىق تۈۋىگە
باردى . ئېرىق خېلى يوغان ۋە چوڭقۇر ئىدى . نۇزۇگۇم
ئېرىق ئىچىگە چۈشۈپ ، ياغلىقىنى سۇغا چىلاپ ، ئېچىشقان
يەرلىرىگە سۈركىدى . بىرپەس شۇنداق قىلىپ تۇرغاندىن
كېيىن «كوچىدا ماڭغاندىن كۆرە مۇشۇ ئېرىق بىلەن ماڭسام
ياخشى ئەمەسمۇ . خەقلەرنىڭمۇ كۆزىگە چۈشمەيمەن» دېگەن
ئويغا كەلدى - دە ، سېپىلدىن تەخمىنەن ئەللىك قەدەمچە
تۆۋەندە تۇرغان ئېرىق ئىچى بىلەن يولىنى داۋام قىلدى .
ئېرىق بىرنەچچە ئۆيلەرنىڭ سۇڭگۇچلىرىدىن ئۆتىدىكەن .
نۇزۇگۇم مۇنداق يەرلەرگە كەلگەندە پاكار تاملاردىن ئاتلاپ
ئۆتەتتى - دە ، يەنە ئېرىق ئىچىگە چۈشۈۋالاتتى . ئۇ بەشىنچى
ئادەمنىڭ ئۆيىدىن ئۆتمەكچى بولۇپ تامدىن چۈشكەندە ، ئال-
دىدىن قانداقتۇر بىر نەرسە خارتىلداپ ئۆتۈپ كەتتى . نۇزۇ-
گۇم قورققىنىدىن يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلىپ ، تامدىن چۈشكەن
يېرىدىلا ئولتۇرۇپ قالدى : «يائاللا ، جېنىم خۇدايىم ، —
دېدى ئۇ ، — بۇ نېمە بالايىئاپەتتۇر .» ئۇ بىرئاز تۇرۇۋېلىپ ،
ئۆزىنى سەل توختىتىۋالدى - دە ، بايىقى قارايغان نەرسە
كەتكەن تەرەپكە زەن سېلىپ قارىدى . كۆزىگە چوڭلۇقى
موڭغۇل يېزىلىرىدىكى ئىتلارچىلىك ، ئەمما بېشى بىلەن

پۈتلىرى ئۇلارغا ئوخشاشمايدىغان بىرنەچچە قارا - قۇرا نەر-
سىلەر كۆرۈندى . ئۇلارنىڭ بەزىلىرى تۇمشۇقى بىلەن چۈ-
نەكلىكلەرنى ئىلغاپ نېمىنىدۇر ئىزدەپ يۈرەتتى . نۇزۇگۇم
بىرپەس ئۆزىنى ئۇنتۇپ «بۇلار نېمە نەرسىلەردۇر ؟ »دەپ
ھەيران بولدى . ئاڭغىچە ئۇلاردىن بىرى خارتىلدىغان ھالدا
نۇزۇگۇمنىڭ قېشىغىلا كېلىپ قالدى . توڭگۇز ئىكەن ! نۇ-
زۇگۇم ھەم قورققان ، ھەم خۇش بولغان ھالدا ئورنىدىن
تۇرۇپ ئېرىق ئىچىگە چۈشۈپ مېڭىپ كەتتى . ئۇ ئېرىق
ئىچى بىلەن يول يۈرۈپ ، چۆنەكلەرنى تۆگىتىپ كوچىغا
چىققاندا ، ئېرىق ئوڭغا بۇرۇلۇپ يۇقىرىلىدى - دە ، ئەللىك
قەدەمدەك يەرگە بارغاندا قارىيىپ كۆرۈنگەن سېپىلغا تاقاش-
تى . ئۇ ئەمدى قانداق قىلىمەن دېگەن ۋەھىمىگە چۈشۈپ ،
ئېرىق ئىچىدە خېلىغىچە ئولتۇردى . سېپىل ئاستىدىكى
سۇڭگۇچتىن ئېقىپ چىقىۋاتقان كىچىككىنە سۇ بىر خىل
ئاۋازدا شىلدىرلاپ ئاقماقتا . نۇزۇگۇم بۇ يەردە ئولتۇرۇۋەر-
سە بولمايدىغانلىقىنى سېزىپ ، ئاشۇ سۇڭگۇچتىن ئۆمىلەپ
چىقىپ كېتىشنى نىيەت قىلدى - دە ، ئېتەكلىرىنى تۇتۇپ
يەنە ئېرىق ئىچىگە چۈشتى . ئۇ كىيىملىرىنىڭ ھۆل بولغى-
نىغا قارىماي ئۆمىلەشكە باشلىدى . بىراق بېشى قاتتىق بىر
نەرسىگە تاقىشىپ قالدى . ئۇ تاقاشقان بۇ نەرسىنى تاشمىكىن
دەپ ئويلاپ ، ئېلىۋېتىشكە قولىنى سۇنۇۋىدى ، بولمىدى .
ئۇنىڭ بېشىغا تاقاشقان نەرسە بىرنەچچە قوزۇق ئىدى . نۇزۇ-
گۇم ئۇستۇبېشىنىڭ ھۆل ۋە پاتقاق بولۇشىغا قارىماي ، خېلى-
غىچە ئېتىشىپ يۈرۈپ ، مىڭ بىر مۇشەققەت ئىچىدە قوزۇق-
لارنىڭ ئىككىسىنى سۇندۇرۇپ ، ئۈچ - تۆتىنى يۇلۇپ دېگۈ-
دەك ئاران ئېلىپ تاشلىدى - دە ، سېپىلنىڭ سىرتىغا چىق-
تى .

V

ئۇ ئوچۇقچىلىققا چىققاندا خۇددى بىرى بوغۇپ قويغان كىكىردىكىنى يېشىۋەتكەندەك ئەركىن نەپەس ئالدى. مۇردىسىدىكى ئېغىر يۈكنى ئېلىپ تاشلىغاندەك يېنىكلىشىپ پۈت - قولى بوشىشىپ قالدى. ئانچە كۆپ هايال ئۆتمەي، بۇ كاساپەتنىڭ يۇرتىدىن راست چىقىپ بولدۇمىمۇ، يالغانمۇ دېگەندەك ئېرىقنىڭ ياقىسى بىلەن ئۆرلىدى، ئارىلاپ ئارقىسىغا قاراپ قوياتتى. سۇمۇل تەرەپتىن قوغلاپ كېلىۋاتقان ھېچكىم كۆرۈنمەيدۇ، مەھەللىدىن خېلى يىراقلىشىپ كەتكەن ئوخشايدۇ. سۇمۇلدىكى ئىتلارنىڭ ئېرىنچەكلىك بىلەن هاۋشىشلىرى، خورازلارنىڭ چىللاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇردۇ. ئەتراپتا قانداقتۇر سۆرۈن جىمجىتلىق هۆكۈم سۈرمەكتە. نۇزۇگۇم بېشىنى ئېگىز كۆتۈرسە گويا بىرى كۆرۈپ قالىدىغاندەك ئېگىشىپ، تۇگۈنىنى قولتۇقىغا قىسقان پېتى بىرئاز شۈمشىيىپ تۇردى. ئۇ سۇمۇلدىن قېچىپ چىققۇچە نەگە بېرىشنى ئويلىمىغانىدى. مانا ئەمدى سەل توختاپ ئۆپچۆرىسىنى تەخمىن قىلىپ، ئەتراپىغا تەكشى بىر قاراپ چىقتى. يۇقىرى تەرەپتىكى تەگرىتاغنىڭ بىر تارمىقى ئاي نۇرىدا ئاقىرىپ تۇراتتى. قەشقەر شۇ تەرەپتە! نۇزۇگۇم ئاشۇ تاغدىن ئۆتسىلا ئۆز يۇرتىغا يېتىپ بارىدىغاندەك خۇشال بولۇپ، خېلىغىچە ئۇ تەرەپتىن كۆز ئۈزمەي قاراپ قالدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئاشۇ تاغــنــىــڭ كۈنگەي تەرىپىدە قالغان ئەل - يۇرت، قوۋم - قېرىنداشلىرى، بىللە ئۆسكەن دوستلىرى كەلدى. بىر تۇرۇپ چوڭ يۇلتۇز تەرەپتە قالغان باقەم

بىلەن ئاكىسىنى ئويلايتتى . ئۇلار نۇزۇگۇمنىڭ تىنچ ـ ئامان قېچىپ كېتىشىنى تىلەپ ، ئۆزلىرىدىن غەم يېمەسلىد. كىنى جېكىگەنىدى . ئەمدى ئۇ ئىككىسىنىڭ تەقدىرى قانداق بولدىكىن ... موڭغۇللار ئاكىسىنى بەك قاتتىق ئۇرۇپ كېتىد. ۋىدى ، بەلكى بۇ چاغقىچە ئۆلۈپ كەتكەندۇر .

هازىر نۇزۇگۇمنىڭ كۆڭلى يۇمشاپ ، تالاي ۋاقىتتىن بېرى قەلبىدە ئۆچۈپ كەتكەن ئىسسىق سېزىملار يەنە ئويغاند. دى ـ دە ، ئۆزىنى بىردەمدىلا ئاشۇ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتىدا يۈرگەندەك ھېس قىلدى . ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولغان پەرىشان ئويلار ئۇنى ئەرشىئەلاغا ئاچىقىۋىدى ، لېكىن شۇ يۇرتلارغا ئېلىپ بارىدىغان يوللارنىڭ مۇزداۋان ئارقىلىق ئۆتىدىغانلىد. قىنى ئەسلىگەندە ، ئۇ يەردىكى مۇز ئۈستىدە ياغاچتەك قې. تىپ قالغان ئات ـ ئېشەكلەر ، ئۆلۈپ كەتكەن ئادەملەر كۆزلىرىنىڭ پارقىراپ تۇرغانلىقى كۆز ئالدىغا كەلدى . بىر چاغدا ئۇ بۇ ئويلىرىدىن كېچىپ شىمال تەرەپكە قارىۋىدى ، ئاي يورۇقىدا پارقىراپ تۇرغان ئىلى دەرياسىغا كۆزى چۈش. تى . ئەمدى ئۇنىڭ يادىغا قومۇشلارنى باغلاپ سال ياساپ ، دەريا بىلەن قاچىمەن دەپ تارتقان ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرى ، سولۇنلارنىڭ قومۇشلۇققا ئوت قويۇپ ئۆزىنى تۇتۇۋالغانلىقى كەلدى ـ دە ، «ئۇ كاساپەتلەر ھازىرمۇ مېنى قومۇشلۇققا كەتتى دەپ شۇ تەرەپتىن ئىزدىشى مۇمكىن . ئەمدى نەگە قېچىشىم كېرەك ؟ » دەپ ئويلىدى .

تەڭرىتاغنىڭ غەربكە سوزۇلغان قىسمى قاراڭغۇ تۈندە كۆزگە كۆرۈنمەي قالىدىكەن . «بەلكى بۇۋىئايشەمنىڭ ئىلى ئۇيغۇرلىرىنى مانجۇ ھۆكۈمرانلىرىنىڭ زۇلۇمىغا چىدىماي قېچىۋاتىدۇ ، دېگەن يەرلىرى شۇ تەرەپلەرمىكىن ؟ ئۇ ياقلاردا

راستىنلا ئازادلىك بارمىدۇر . ئۆتكەن قېتىم مەن قېچىپ
كېتەلمىگەن ئالمالى دېگەن يەرلەر نەدىدۇر ؟ » دەپ ئويلىغان
نۇزۇگۇم بىر تۇرۇپ شۇ ياققا كەتمەكچى بولدى . «بۇ تەرەپ-
لەرنىڭ تالاي ئادەملىرىنى كۆردۈم . ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ
ئۆز قايغۇسى ئۆزىگە يېتىپ ئاشىدىكەن . ئۇلارنىڭ ئارىسىدا
مېنىڭ ‹مۇڭۇمغا مۇڭ ، دەردىمگە داۋا › بولغۇدەك بىرەرى
چىقمىدى . ئەمدى جانغا ھەمراھ بولغۇدەك بىرەر ئادەم چىقسا
پەقەت شۇ ياقتىن تېپىلىپ قالامدىكىنتاڭ . موڭغۇللار بولسا
مېنى ئىزدەپ بۇ تەرەپتىكى ھەممە يەرلەرگە جاكار چىقىرىپ
قاراقچىلىرىنى قويۇۋەتتى » دەپ ئويلىدى . ئەمدى ئۇنىڭغا
ھايات كەچۈرۈش ئۈچۈن قىبلە تەرەپكە قاراپ مېڭىشتىن
باشقا يول يوقتەك بىلىندى .
ئەمما ئۇ تەرەپكە قانداق بېرىش كېرەك ؟ توپتوغرا ماڭ-
غىنى بىلەن مۇنۇ ھەممە نەرسە ئالىقاندا تۇرغاندەك كۆرۈنى-
دىغان دالادا تېزلا كۆزگە چېلىقىپ قېلىشى مۇمكىن . سۇ-
مۇلغا كېلىۋاتقاندا ، بۇ تەرەپلەرنىڭ يىراقتىن قارىيىپ كۆ-
رۈنگەن دۆڭلۈكتىكى چىغلىقلاردىن باشقا يوشۇرۇنغۇدەك
يەرنىڭ يوقلۇقىنى بايقىغان ، ھازىر شۇنىڭدىن باشقا قېچىپ
مۆككىدەك قۇلايلىق يەر يوقتەك كۆرۈنىدۇ .
شۇڭا ئۇ بىرەرىنىڭ كۆزىگە چېلىقماس ۋاقتىدا چاپسان-
راق شۇ تەرەپكە كېتىۋالاي دېگەندەك ، ئېرىقنى ياقىلاپ كەت-
كەن چىغىر يول بىلەن ئىتتىك يۇقىرى ئۆرلىدى . ئۇ يۇگۇ-
رىگەندەك ماڭغانلىقى ئۈچۈنمۇ تەرلەپ كەتكەنىدى . ئەمدى
سەل ئاستىراق مېڭىۋىدى ، تاغدىن چىقىۋاتقان كۆزنىڭ سو-
غۇق شامىلى كىيىمىدىن ئۆتۈپ مۇزلاشقا باشلىدى . يۇقىرى-
دىن ئېقىپ كېلىۋاتقان ئېرىقنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى ئې-

گىز دۆۋىلەنگەن توپىنىڭ بەزى يەرلىرىنى ئېگىز ئۆسكەن قومۇشلار قاپلاپ كەتكەنىدى . نۇزۇگۇم قومۇش دېگەن پەقەت دەريا بويىدىكى سازلىقلاردىلا ئۆسىدىغانلىقىنى ئۇقاتتى . لې-كىن قومۇش سازلىقتىلا ئەمەس شورتاڭ يەرلەردىمۇ ئۆسىدى-كەن ئەمەسمۇ . نۇزۇگۇم ئىچىدە : «بۇلارنىڭ بولغىنىمۇ ياخ-شى . كەينىمدىن ئىزدەپ يۈرگۈچىلەردىن جاننى قاچۇرۇپ مۆكۈنۈۋېلىشقا دالدا بولىدۇ» دەپ ، ئۆز كۆڭلىنى ئۆزى خۇش قىلىپ قويىدى .

ئۇ سۇمۇلدىن چىقىپ ، بىر - ئىككى سائەت ماڭغاندىن كېيىن ، بۇ تەرەپنىڭ ئويمان - چوڭقۇرىغا ئەپلىشىپ ئەمدى كۆڭلى خاتىرجەم بولۇپ قالغاندا ، بىردىنلا ئۆزى بوغۇزلە-ۋەتكەن سولۇن ئەمەلدارى يادىغا يېتىپ ، بۇ ئىشنى ئۆزىنىڭ قىلغىنىغا ئىشەنگۈسى كەلمىدى . نۇزۇگۇم شىبەلەر ئولتۇ-راقلاشقان يۇرتتىن چىقىپ خېلىلا ئۇزاقلاپ كەتكەندىن كې-يىن ، ئۆزىنىڭ نەگە كېلىپ قالغىنىنى مۆلچەرلەپ باقتى . بۇ چاغدا ئاسماندىكى يۇلتۇزلارمۇ بىر - بىرلەپ ئۆچۈپ تاڭنىڭ كەينى سۇزۇلۇپ كېلىۋاتاتتى . تاغ تەرەپتىن چىقى-ۋاتقان سوغۇق شامال بارغانسېرى كۈچەيمەكتە . ئۇ ئىسسىن-غاندا ئالدىنى ئېچىۋەتكەن پەشمىتىنىڭ تۈگمىلىرىنى قايتى-دىن ئېتىپ قىمدىنىپ قويىدى . ئۇ مۇنداق سوغۇققا تېخى چېنىقمىغانلىقتىنمۇ بايا بەدىنىگە ئولاشقان تىترەك بارغانسې-رى كۈچىيىپ ، ئۆزىنى زادىلا ئىسسىتالمىدى . «شەرمەندە قىلىپ ئاغرىپ قالمىسام بولاتتىغۇ» دەپ ئويلىغان نۇزۇگۇم قەدەملىرىنى تېزلىتىپ ئىتتىك مېڭىۋىدى ، يەنە باشقىدىنلا ئىسسىپ كەتتى .

يىراقتا چوققىلىرى ئاقىرىپ تۇرغان تاغدىن باشقا ھېچ

نەرسە كۆرۈنمەيدۇ. ئۇ ئىككى تەرىپىدە زىچ قومۇش ئۆسكەن ئېرىقنى ياقىلاپ كېتىۋېتىپ ناھايىتى چوڭ قارا سۇ ئېقىپ تۇرغان ئۆستەڭگە دۇچ كەلدى. ئۆستەڭنىڭ ئىچ - تېشىنى ئادەم بويىدىن ئېگىز ئۆسكەن قومۇشلار بېسىپ كېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ يوپۇرماقلىرى قۇرۇپ، پۆپۈكلىرى توزۇشقا باش-لاپتۇ. ئەمما ئۆستەڭدە ئېقىۋاتقان سۇ ئانچە كۆپ ئەمەس ئىدى. بۇ سۇنىڭ يا ئېقىۋاتقىنىنى، يا توختاپ قالغىنىنى پەرق ئېتىش تەس. نۇزۇگۇم بۇ ئۆستەڭدىن قانداق ئۆتسەم بولار دېگەندەك سەل تېڭىرقاپ تۇردى. ئۇ: «ئۆستەڭ ئىچىد-نى قومۇش بېسىپ كەتكىنىگە قارىغاندا ئانچىۋالا چوڭقۇر ئەمەس ئوخشايدۇ» دەپ ئويلىدى. ئۇ ئۆستەڭگە چۈشۈشكە ئالدىرىماي، يېقىن ئارىدا كۆۋرۈك - پۆۋرۈك باردۇر دېگەن ئوي بىلەن، خېلى يەرگىچە قىرغاقنى ياقىلاپ مېڭىپ كۆر-دى. لېكىن ئۇ ئۆستەڭدىن ئۆتكۈدەك يەرنى تاپالمىدى. نۇزۇگۇم يەرگە يورۇق چۈشۈپ كەتكۈچە ئۆستەڭنىڭ ئۇ قېتىغا ئۆتۈپ، بىرەر يەرگە مۆكۈنۈۋېلىش ئۈچۈن ئالدىرايد-تى؛ ئۇ سۇنى كېچىپ ئۆتۈشتىن باشقا ئامال يوقلۇقىنى سېزىپ، پۇتىدىكى چېتىكىنى سېلىپ، ئىزىدىن تۆۋەن چۈ-شۈپ تۇرىدىغان كۆڭلىكى بىلەن پەشمىتىنى يۇقىرى كۆتۈر-دى - دە، قىرغاقتىكى قومۇشلارنى تۇتۇپ ئۆستەڭ ئىچىگە سىيرىلىپ چۈشتى. يازىچە توختىماي سۇ ئاققان ئۆستەڭنىڭ ئاستىنى لاتقا بېسىپ كەتكەندى. نۇزۇگۇم بىر - ئىككى قەدەم ئالدىغا مېڭىۋىدى، پۇتى لايغا پېتىپ كەتتى. سوغۇق سۇدا شۈركۈنۈپ ئارانلا دەم ئېلىپ تۇرغان نۇزۇگۇم چۆكۈپ كېتەرمەنمۇ دەپ قورقۇۋىدى، ئۇنداق بولمىدى. ئۆستەڭنىڭ مۇزدەك سوغۇق سۈيى بىردىنلا چېكىسىگە چىقىپ ئۇنى ئەن-

دىكتورۇۋەتتى . ئۇ بىرئاز ۋاقىتقىچە يا ئالدىغا ، يا كەينىگە
ماڭالماي ، سۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا مەڭدەپ تۇرۇپ قالدى . بايا
ئاقماي ، بىر يەردە توختاپ قالغاندەك كۆرۈنگەن سۇنىڭ
تۈۋىدىكى ئېقىمى كۈچلۈك ئىكەن . نۇزۇگۇمغا پۇتىنى چىڭ
دەسسەپ ، مەھكەم تۇرمىسا سۇ ئېقىتىپ كېتىدىغاندەك بى-
لىندى . ئۇ يەنە بايىقىدەك سىيرىلىپ تېخىمۇ چوڭقۇرغا
چۈشۈپ كەتمەي دېگەندەك ، پۇتىنى ئاۋايلاپ قوزغاپ ئىلگى-
رىلىدى . ئۆستەڭنىڭ ئاستى تەكشى ئىدى . دەسلەپ ئۆس-
تەڭگە چۈشكەندە ناھايىتى سوغۇق بىلىنگەن سۇغا تېنى كۆ-
نۈپ قالدىمۇ ، ئەمدى ئۇ بۇرۇنقىدەك ئەندىكىپ كەتمىدى .
مۇرىسىگە ئارتىۋالغان تۈگۈچىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ قىرغاققا
يېقىنلاشتى... قىرغاقتا تۇرۇپ قارىغاندا ئانچە كەڭ ئەمەس-
تەك كۆرۈنگەن ئۆستەڭ نېمە ئۈچۈندۇر ئۇنىڭغا ھازىر دەريا-
دەك بىلىنىپ كەتتى . ئۇ ئىككىنچى قىرغاققا يېقىنلاشقاندا
پۇتى چاۋا - چاتقاللارغا ئىلىنىشىپ ، تىنىپ قالغان لاتقىدا
ماڭالماي قالدى . ئاندىن سەل تۆۋەنرەك بېرىپ ، ئۇزۇن
ئۆسكەن توپ قومۇشنى تۇتۇپ ئاران دېگەندە قىرغاققا ئۇلاش-
تى . ئۇ قۇرۇپ كەتكەن قومۇشلارنىڭ ئالىقانلىرىنى قىيىپ
قانىتىۋەتكىنىگە قارىماستىن قىرغاققا چىقىپ ئۆزىنى يەرگە
تاشلىدى ۋە كىيىم - كېچەكلىرىنىڭ ھۆل بولۇپ كەتكىنىگە
پەرۋا قىلماي خىيلىغىچە ئورنىدىن تۇرمىدى . ئادەم بالىسى-
نىڭ ئەركى ئۆز قولىدا بولسا تارتقان جاپالىرى ھېچقانچە
گەپ ئەمەس ئىكەن . نۇزۇگۇم بىرپەس ئارام ئالغاندىن كې-
يىن ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئەپلىك بىر جاينى تاپتى - دە ،
تۈگۈننى يەرگە قويدى ، كىيىملىرىنى سېلىپ ، سىقىپ قاي-
تىدىن كىيىۋالدى . ئۇ كىشىلەرنىڭ «ئەر بېشىغا كۈن چۈش-

ـسه ئۆتۈك بىلەن سۇ كېچەر » دېگەن سۆزلىرى مانا مۇشۇنداق
پەيتلەردە ئېيتىلغان ئوخشىمامدۇ ، دەپ ئويلىدى .

شەرق قىزىرىپ كېلىۋاتاتتى . ئۇ تۆۋەن تەرەپكە قارىسا
كېچىچە توختىماي يۈگۈرۈپ قاچقان مەھەللىسى يېقىنلا يەردە
تۇرۇپتۇ . ئۇ ئالمان ـ تالمان تۇگۈننى ئېلىپ ، كۈنپېتىشقا
قاراپ مېڭىپ كەتتى . ئۇنىڭ ئويى خەقلەر ئويغىنىپ ، ئۆزد-
ىنىڭ سولۇن ئەمەلدارنى ئۆلتۈرۈپ قاچقىننى بىلگىچە يى-
راقراق بىر يەرگە بېرىپ يوشۇرۇنۇۋېلىش . ئۇ ئۆزىگە دالدا
بولغۇدەك نەرسىلەرنى پاناھ قىلىپ بەزىدە يۈگۈرۈپ ، بەزىدە
ئىتتىك مېڭىپ كېلىۋاتاتتى . يۇقىرىدىكى تاغلارنىڭ ئېتەك-
لىرىدە تۇرغان يېزىلار كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئۆز نۇرىنى دەس-
لەپتە تاغ چوققىلىرىغا چاچقان كۈن ئەمدى پەس دۆڭلۈكلەر-
نى ، ئاندىن ئەتراپتىكى يېزىلارنى يورۇتماقتا . بۇ يېزىلارنىڭ
دەل ـ دەرەخلىرى خۇددى ئالتۇندەك پارقىراپ نۇزۇگۇمنى
ئۆزىگە چىللاپ تۇرغاندەك قىلاتتى . ئۆيلەرنىڭ مورىلىرىدىن
چىققان ئاپئاق تۇتۇنلەر كۈن نۇرىدا چېچىلىپ ئاسمانغا كۆتۈ-
رۈلمەكتە . نېمىشقىدۇر يېقىن ئارىدا كۆرۈنگەن يېزا نۇزۇ-
گۇمنى يىراقتا قالغان يۇرتىنى ئەسلەتتى . ئۇ بىر تۇرۇپ
«ئاۋۇ تېرەكلىرى بەكمۇ ئېگىز يېزىغا كەتسەممىكىن ، ئۇ
يەردە مېنى قوينىغا تىققۇدەك بىرەر ئادەم چىقىپ قالار .
ئۇلارنىڭ ھەممىسىلا قەبىھلىشىپ كەتمىگەندۇر » دەپ ئويلى-
دى . ئەمما ئۇ يېزىغا مۇنۇ باش ـ ئايىغى كۆرۈنمەيدىغان
تەكشى تۈزلەڭ ئارقىلىق يېتىپ بارغىچە توقسىنىنىڭ كۆزد-
گە چېلىقىپ ، توقسەن قېتىم تۇتۇلىدىغانلىقىنى ئويلاپ ،
ئۇنىڭدىن كۆرە ، ئۆزى قېچىپ ، مۆكۈنۈپ ئۆگىنىپ قالغان
مۇشۇ ئايدالا ، توقايلىقلاردىن نېرى كەتمەسلىكنى ئەھدە قىلد-

ـدى . چۈنكى ئۇنىڭ ئويىچە بۇ يەرلەر ئىزدىگۈچىلەر كەلسە
دەرھال يوشۇرۇنۇۋېلىشقا قولايلىق ئىدى . شۇڭلاشقا تولىمۇ
يۇقىرىلىماي كۈنپېتىشقا مېڭىۋەردى ۋە مۇشۇنداق كېتىۋەر-
سەم بۇۋىئايىشەم دېگەن يەرلەرگە يېتىپ بارارمەن دەپ ئويلى-
ـدى .

نۇزۇگۇم كۈن ئۇپۇققا كۆتۈرۈلگىچە توختىماي ماڭدى .
بىر چاغدا ئېگىزرەك دۆڭگە چىقىپ قارىغانىدى ، چۆرىسى
سېپىل بىلەن قورشالغان سۇمۇل خېلىلا يىراقتا قاپتۇ .
ئەتراپ جىمجىت . نۇزۇگۇمنىڭ يادىغا يەنە سولۇن ئەمەلدارد-
ـنى ئۆلتۈرۈپ قېچىپ كېتىۋاتقانلىقى كەلدى ـ دە : «سولۇن-
ـلار شۇ چاغقىچە موتىبۇ بىلەن ئۇيغۇر خوتۇنى ئورۇنلىرىدىن
تۇرماپتۇ دەپ پاراڭلىشىۋاتىدىغاندۇر ؛ بەزىلىرى بىزنى تاڭ
ئاتقۇچە ئۇخلىماي ئەمدى ئۇخلىغان ئوخشايدۇ دېيىشىۋاتامدى-
ـكىن» دەيتتى . بىر تۇرۇپ : «مەن بۇ قېتىم ئاشۇلارغا بۇ-
ـنىڭدىن كېيىن ئۇيغۇر قىزلىرىنى قانداق خارلىسا شۇنداق
خارلاۋېرىشى مۇمكىن ئەمەسلىكىنى تونۇتۇپ قويغاندىمەن .
ئۇلار ئەمدى قولغا چۈشكەن قىزلارغا باشقىچە مۇئامىلە قىلى-
ـدىغان بولار . ئۆزۈم مۇشۇ چۆل ـ باياۋانلاردا قاغا ـ قۇزغۇن-
ـلارغا يەم بولۇپ ئۆلسەممۇ ، ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ قەلبىنى
قارام كۈچ بىلەن ئىگىلەش مۇمكىن ئەمەسلىكىنى كۆرسەت-
ـكەندىمەن . ئىپارخان ، رابىيەگە ئوخشاش قىزلارنىڭ مۇھەب-
ـبەتكە بولغان پاكلىق ، ساداقەتلىكى ، ئارىدا شۇنچە يىللار
ئۆتسىمۇ ، باشقىلارغا ئۈلگە ـ ئىبرەت بولۇۋاتقانلىقىنى ئىس-
ـپاتلىغاندىمەن . مانجۇ ـ موڭغۇل ئەمەلدارلىرى ئۇيغۇرلار-
ـنىڭ قىز ـ جۇۋانلىرىنى قىلىچ ـ نەيزىلەرنىڭ ئاستىغا
ئېلىپ ، ئۆزى خالىغان ئىشلارغا كۆندۈرەلمەيدىغانلىقىغا كۆ-

زى يەتكەندۇر ، ئۇلارنىڭ تەقدىرىمىز مۇشۇنداق ئىكەن دەپ باش ئېگىپ تۇرمايدىغانلىقىنى چۈشەنگەندۇر . شۇنىڭدەك ئىدىلى ۋادىسى بىلەن تەڭرىتاغىنىڭ كۆنگەي تەرىپىدىكى كەڭ ۋادىلارغا جايلاشقان خەلقلەر ، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىم ، تونۇش - بىلىشلىرىم ، سۆيگەن يارىم مېنىڭ تاۋار - دۇردۇن ، ئالتۇن - كۈمۈش ۋە شاھانە نازۇنېمەتلەرگە ئالدانماي ئۆز مۇھەببىتىمگە سادىق بولۇش ئۈچۈن مۇشۇ چۆل - داللاردا ئاچ - يالىڭاچ قېچىپ ، مۈكۈنۈپ يۈرگەنلىرىمنى بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى ئەسكە ئالار . ئۇلارغا بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئېيتىپ يەتكۈزگۈدەك ئادەملەر چىقار . بىزگە ئەل - يۇرتقا ، ئۆز مۇھەببىتىگە سادىق بولۇش ھەققىدە ھېكايە قىلىدىغان ئۇستازىمىز ئابدۇرېھىم داموللام مېنىڭ بۇ سەرگۈزەشتىلىرىمنى ئاڭلىسا ئۆزۈندىن - ئۆزۈن داستانلارنى يازار » دەيتتى .

نۇزۇگۇم مۇشۇ پەيتتە جاھانگىر غوجا قولغا چۈشكەندىن كېيىن قەشقەردىن ئىلىغا پالانغان مىڭلىغان قىز - جۇۋانىڭ ئىچىدە مەنچىڭ ھاكىمىيىتىنىڭ زالىم ئەمەلدارلىرىغا باش ئەگمەي ئازادلىققا چىقىپ كەتكەن ئۆزىنى ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئەڭ بەختلىك ئادەمدەك ھېس قىلاتتى . «ھازىر ئۇ بىچارىلەر ئىلى تەۋەسىدىكى مانجۇ - موڭغۇل ۋە باشقىلارنىڭ ئۆيلىرىدە خارلىنىپ كۈن ئۆتكۈزۈۋاتقاندۇر » دەپ ئوي ئويلىشىغا شىسەن دالويىنىڭ ئۆيىدە قالغان بۇۋىئايشەم كۆز ئالدىغا كەلدى . «ئۇنىڭ ھېلىقى يۇمۇق كۆز ئېرى مېنىڭ سولۇن ئاغىنىسىنى ئۆلتۈرۈپ قېچىپ كەتكىنىمنى ئاڭلىسا ، ‹ئۇ خوتۇن سېنىڭ بىلەن پىچىرلىشىپ پاراڭلىشىپ يۈرەتتى . ئىككىڭنىڭ گەپ - سۆزى بىر . ئۇنىڭ نەگە يوشۇرۇنۇ-

ۋالىدىغىنىنى سەن بىلىسەن ، دەپ ، بۇۋىئايشەمنى ئازابلاۋا-
تامدىكىن» دېگەن ئويغا كېلىپ دوستىغا ئىچى ئاغرىپ كەت-
تى . «مېنىڭ بۇ ئىشىم ئەتىلا ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە ئاڭلى-
نىدۇ ،— شۇنىڭدىن كېيىن مانجۇلار بىلەن موڭغۇللار ئۇ
بىچارىلەرنىڭ پۇتلىرىغا كىشەن - زەنجىرلەرنى سېلىپ ،
بوسۇغىدىن ئاتلىماس قىلىۋەتمىسە بولاتتىغۇ .» نۇزۇگۇم
ئۇلارنىڭ قانداق ئازابلارغا ئۇچرايدىغانلىقىنى كۆز ئالدىغا
كەلتۈرەتتى . «بىر ھېسابتىمىغۇ ياخشى بولدى . بەلكى مې-
نىڭ بۇ ھەرىكىتىم ئۇلارغىمۇ ئوي سېلىپ قويار . يالغۇز
بىزلا ئەمەس ، باشقا ئىقلىم ، باشقا جايلاردىمۇ بىزدەك ئايال-
لارنى قارا كۈچ بىلەن تۇتۇپ تۇرۇۋاتقان زالىملار باردۇر .
ماڭا ئوخشاش سۆيگەن يارىغا قوشۇلالماي ، ئازاب چېكىپ
ياشاۋاتقان ئاجىزلارمۇ كۆپتۇر . ئۇلارمۇ ئۆز ئازادلىقى ، ئەر-
كىن مۇھەببىتى ئۈچۈن كۈرەش قىلىپ ، ھەتتا جېنىنى
ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىۋاتىدىغاندۇر» دەيتتى ئۆز - ئۆزىگە .

نۇزۇگۇم ئەنە شۇنداق ئويلارنى ئويلاپ ، ۋۇجۇدىدا قان-
داقتۇر بىر كۈچ - غەيرەت پەيدا بولغاندەك بېشىنى تىك
تۇتۇپ ماڭماقتا . ئاسمانغا ئارغامچا بويى ئۆرلىگەن كۈننىڭ
نۇرى دۈمبىسىدىن ئۆتۈپ ، بەدىنىنى ئىسسىتماقتا . ئۆزىنىڭ
تۆۋەن تەرىپىدىكى قومۇشلۇقلارمۇ شالاڭلىشىشقا باشلىدى .
نۇزۇگۇمغا بىرئاز يەرگىچە ئوچۇقچىلىقتا مېڭىشقا توغرا
كەلدى . ئاندىن ئۇ پاكار ئېدىر - قىرلارغا ئۆرلە-
شىپ ، كىچىك دۆڭ ۋە جىرالارنى دالدا قىلىپ يۇقىرىلىدى .

VI

بىر چاغدا سۇمۇل تەرەپتىن توپلىشىپ چاپقان ئاتلىق
ئادەملەرنىڭ قارىسى كۆرۈندى . ئۇلارنىڭ كەينىدىن چىققان
توپا ـ چاڭ ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى . بۇ چاغدا نۇزۇگۇم خېلىلا
يۇقىرى ئۆرلەپ كەتكەچكە سۇمۇل تەكشى كۆرۈنۈپ تۇراتتى .
ئۇ ئۆزىنى ئېگىزرەك يەردىكى توپلىشىپ ئۆسكەن قوڭغۇراق-
تىكەنلەرنىڭ دالدىسىغا ئالدى ـ دە ، بايىقى ئات چاپتۇرۇپ
كېلىۋاتقانلارنىڭ قاياققا ماڭغانلىقىغا زەن سېلىپ تۇردى .
«ئۇلار مېنىڭ موتىبۇنى ئۆلتۈرۈپ قاچقىنىمنى ئەمدى بىل-
گەن ئوخشايدۇ ،— دېدى ئىچىدە ئۇ . سولۇنلارنىڭ بىر توپى
سۇمۇلنىڭ چېتىگە چىقىپلا ئوڭغا بۇرۇلۇپ ماڭدى . بىرنەچ-
چە ئاتلىق بولسا يۇقىرىلاپ تاغ تەرەپكە كەتتى ،— ھېلىمۇ
شەيتان ئېزىقتۇرۇپ تاغ تەرەپكە قاچماپتىمەن » دەپ ئويلىدى
ئۆز پاراسىتىدىن رازى بولۇپ نۇزۇگۇم .

ئەتراپتىكى باشقا يەرلەرگە قارىغاندا سەل ئېگىزرەك
تۇرغان بۇ دۆڭدىن ھەر تەرەپكە كېتىپ بارغان ئاتلىقلار
ئېنىق كۆرۈنەتتى . ئۇلا بىردە قېلىن قومۇشلۇق ئىچىگە
كىرىپ يوق بولۇپ كېتەتتى ـ دە ، ئوچۇقچىلىققا چىققاندا ،
توپا ـچاڭلارنى توزۇتۇپ كۆرۈنەتتى . شەرققا قاراپ ماڭغان
توپ خېلى ۋاقىتقىچە كۆرۈنمەي قالدى . بىر چاغدا ئۇلار
كەتكەن تەرەپتىن ئاسمانغا تۇرتەك ـ تۇرتەك قارا ئىس كۆتۈ-
رۈلدى . بۇنى كۆرگەن نۇزۇگۇم : «سولۇنلار مېنى يەنە قو-
مۇشلۇققا مۆكۈنۈۋالدى ، دەپ ئوت قويۇۋاتسا كېرەك » دېدى
ئۆز ـ ئۆزىگە . تاغقا كەتكەن سولۇنلار بارا ـ بارا ئۇزاقلى-

شىپ كۆزدىن غايىب بولدى .
كېچىچە يول مېڭىپ هارغان نۇزۇگۇم تۇگۇچىنى يې-
شىپ ، ئۇنىڭدىن بىر پارچە گۆش ئېلىپ قورسىقىنى تويـ-
غۇزدى ، شۇ ئارىلىقتا ئۇنىڭغا ھاردۇق يېتىپ قالدىمۇ كۆزى
يۇمۇلۇپ مۈگدەشكە باشلىدى . ئۇ ئوڭ يېنىغا قىڭغىيىپ بىر
ئاز يېتىشىغىلا كۆزى ئۇيقۇغا كەتتى .
نۇزۇگۇم شۇ ئۇخلىغان پېتى يەرگە قاراڭغۇ چۈشۈپ ،
تېنى مۇزلاشقا باشلىغاندا بىراقلا ئويغاندى . كۆز پەسلى بول-
غىنى ئۈچۈنمۇ بۇ ئەتراپنىڭ ھاۋاسى خېلىلا سالقىنداپ كەت-
كەنىدى . تاغ تەرەپتىن توختىماي چىقىۋاتقان سوغۇق شامال
قۇرۇپ قالغان ئوت - چۆپلەرنى ئۇچۇرۇپ ، قوڭغۇراقتەك دە-
لەرنى شاراقلىتىپ ، ئۇياق - بۇياققا ئىغاڭلىتىپ ، نۇزۇگۇم
زادىلا ئاڭلاپ باقمىغان ئاۋازلارنى چىقىراتتى . ئۇ بۇ ئاۋازلار-
نى ئاڭلىغاندا چۆچۈگەندەك ئورنىدىن دەس تۇرۇپ تىكەن ،
تەسكەن ۋە چىغىرتماق ئۆسكەن يەرلەر بىلەن كۈنپېتىشقا
قاراپ ماڭدى . «مۇشۇنداق كېتىۋەرسەم بۇ مانجۇ زالىملار-
دىن قۇتۇلۇپ باشقا ئىقلىم ، باشقا خەلقلەر ياشايدىغان يۇرتلا-
رغا بېرىپ ، ئازادلىققا چىقىپ كېتەرمەن» دەيتتى . بىراق
ئۇنىڭغا بۇ دۇنيادا مانجۇلار بىلەن موڭغۇللاردىن باشقا ئىق-
لىملار ياشايدىغان يەرلەر يوقتەكلا بىلىنەتتى . مانا قەشقەر-
دىن چىقىپ ، بۈگۈنكى كۈنگىچە توختىماي دېگۈدەك يول
مېڭىپ كېلىۋاتىدۇ . نەچچە تاغ - داۋانلارنى ئېشىپ ،
چۆل - باياۋان ، دالالارنى كەزدى . تېخىچىلا بۇ مانجۇ ،
موڭغۇللار بار يەرلەردىن ئېشىپ چىقالىغىنى يوق . شۇنىڭغا
قاراپ ئۇ راستىنلا ئالەمنى مانجۇلار بىلەن موڭغۇللار قاپ-
ساپ كەتكەن ئوخشايدۇ دەپ ئويلايتتى .

ئۆنىڭ ئەمدىكى ئويى پەقەت غەربتە بولغاچقا، ھېچ نەر-سىگە قارىماي تەڭرىتاغنىڭ باغرىدىكى مەھەللىلەرنى كۆزدە تۇتۇپ ئىلگىرىلىمەكتە. ئۇ قۇملۇق، چۆللۈك، زادى سۇ كۆرۈپ باقمىغان شورتاڭ يەرلەرنى ئارقىدا قالدۇرۇپ. تاغ باغرىغا يېقىنلاشماقتا. ئۇ كۈندۈزى زاكىلار تۈۋىدىكى تىكەن-لەر ئارىسىدا يېتىپ، كېچىسى يولغا چىقاتتى. ھازىر ھاۋا سوۋۇپ، قىش يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقاچقىمۇ كېچىلىرى ئايدالادا ياتقاندىن كۆرە ماڭغان ياخشى ئىدى. شۇڭا نۇزۇگۇم كېچىسى مېڭىشنى، كۈن چىقىپ يەر - جاھان ئىسسىغاندا يامان كۆزلەرگە چېلىقىپ قالماسلىق ئۈچۈن ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ ئۇخلىۋېلىشنى لايىق كۆردى. يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ كۈندۈزى كۆرۈنمەي، كېچىسى ئوزۇق ئىزدەپ چىقىدىغانلى-قىنى ئېسىگە ئېلىپ: «مەنمۇ ئاشۇلاردىن قالمايدىغان بول-دۇم» دەپ قوياتتى.

نۇزۇگۇم يولغا چىققاندىن بېرى ئىلى ۋادىسىنىڭ تالاي يەرلىرىنى، قومۇش باسقان چاتقاللىقلىرى بىلەن ئويمان - دۆڭلىرىنى ئارقىسىغا تاشلاپ كەلمەكتە. بەزىدە پايانسىز تۈزلەڭگە چىقىپ ماڭسا، بەزىدە تاغ - جىرالاردىن ئېقىپ كېلىۋاتقان سۇلارنى كېچىپ ئۆتەتتى. مانا ھازىر يەنە شۇنداق چوڭ بىر سايغا كەلدى. ئۇنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە زىلۋا بوي ئاق تېرەكلەر، تاللار ئۆسۈپ كەتكەن. باش تەرىپىدە مەھەللە باردەك قىلىدۇ. ساينىڭ سۈيى ئىلى دەرياسى تەرەپكە ئاقماق-تا.

«بەلكى موڭغۇل، شىبەلەرنىڭ يەرلىرى مۇشۇ ئەتراپتا تۈگەپ، باشقا يۇرتلار باشلىنىدىغان ئوخشايدۇ» دېدى ئەتراپقا زەن سېلىپ قارىغاندىن كېيىن نۇزۇگۇم. ئۇ كۈن ئۇپۇقتىن

كۆتۈرۈلۈپ كېلىۋاتقان بۇ سايىنىڭ ئىچىدىكى توقايلىققا پا-
ناھلىنىشقا كىردى ـ دە ، قۇرۇپ كەتكەن بىر قۇچاق چۆپنى
ئاستىغا سالدى ۋە ئۇنىڭ ئۈستىدە خۇددى پەي ياستۇقتا
ياتقاندەك يېتىپ شېرىن ئۇيقۇغا كەتتى .

ئالتىنچى باب

I

توقايلىقتىكى ياۋا تاللار ئارىسىدىكى شامال تەگمەيدىغان
دالىدىدا يېتىپ ئۇخلاۋاتقان نۇزۇگۇم يېقىنلا يەردە قانداقتۇر
بىرنېمىنىڭ سايىنىڭ ئىچىنى بېشىغا كىيگۈدەك دەرىجىدە
چىرقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئويغىنىپ كەتتى . بىراق ئۇ-
نىڭ ئىسسىق ئورۇندىن تۇرغىسى كەلمەي ئەتراپنى تىڭشاپ
خېلى ياتتى . بايىقى ئاۋاز يېنىپ ئاڭلانمىدى . هاۋا ئوچۇق ،
ئاسمان كۆكىرىپ تۇراتتى . كۈنىنىڭ نۇرى غازاڭ بولۇشقا
باشلىغان تاللار بىلەن تېرەكلەرنىڭ سارغايغان يوپۇرماقلىرى
ئارىسىدىن نۇزۇگۇمنىڭ ئۈستىگە تۆكۈلۈپ چۈشمەكتە . قى-
زىغان كۈن نۇرى ئۇنى ئىسسىتىۋاتقىنىغا خېلى ۋاقىت بول-
غاچقىمۇ ئۇنىڭ يۈز - كۆزلىرى تەرلەپ كەتكەنىدى . كۈز-
نىڭ ئاپتىپى بەدىنىگە خۇشىيېقىپ ، كۆڭلىگە ئارام بېغىشلىسا
كېرەك ، ئۇ پۇتلىرىنى ئۇزۇن سۇنۇپ كېرىلىپ ياتاتتى .
مۇشۇ پەيتتە ئۇنىڭغا هېچنېمە كېرەك ئەمەستەك بىلىن-
دى . ئۇ : «ماڭا هېچكىم تەگمىسىكەن ، مەنمۇ تەگمەي مۇ-
شۇنداق ياتسام» دەيتتى . نەچچە ۋاقىتتىن بېرى كىمنىلا

كۆرسە قورقۇپ ، مۆكۈنۈپ يۈرۈپ ، يۈرەكئالدى بولۇپ قال-
غان نۈزۈگۈمغا هازىر كۆڭۈل ئارامىدىن باشقا هېچ نەرسە
كېرەك ئەمەس . شۇڭا ئۇنىڭ كۆڭلى كىچىككىنە خاتىرجەم
بولۇۋېدى ، كاللىسىغا شېرىن خىياللار كېلىشكە باشلىدى .
بولۇپمۇ كۈزنىڭ ئاپتىپىغا قاقلىنىپ ئولتۇرۇپ خىيال سۈر-
گەنگە نېمە يەتسۇن ؟ ! بۇنداق ئېتىزلىقلاردا ئاشلىق يىغىلىپ
بولغان كۈز كۈنلىرى خوتۇنلار ئاپتاپتا ئولتۇرۇپ پاراڭلىشى-
شىنى ياخشى كۆرىدۇ . ئەتىدىن - كەچكىچە ئىشى يوقتەك
زېرىككەندەي ئولتۇرىدىغان بىكار تەلەپ خوتۇنلارغا نۈزۈگۈم-
نىڭ ئىچى پۇشۇپ : «زادى بۇلارنىڭ قىلىدىغان ئىشى يوقمى-
كىنە ؟ » دەپ غودۇڭشىپ قويىدىغان . ئۇ كىچىكىدىن تارتىپ-
لا بىر يەرگە يىغىلىپ ، بىر - بىرىنىڭ چۆچىكىنى چۆرۈپ ،
قۇرۇق پاراڭ قىلىدىغان خوتۇنلارنى ئانچىۋالا ياقتۇرمايتتى .
بۈگۈنزە ئىشى يوق ئادەمدەك ئۆزى كۈزنىڭ ئاپتىپىغا قاقلى-
نىپ يېتىۋېدى ، تۇرغىنى كەلمەي قالدى . «قەشقەرنىڭ
خوتۇنلىرى بۇ ئاپتاپنى بىكار ياخشى كۆرمەيتىكەن» دەپ
قويۇپتى ئۇ ئىچىدە . ئادەم دېگەن ئۆتكەننى ئەسلىسە كۆڭلى
ئېچىلىپ ، غەم - قايغۇدىن سەگىپ قالىدىكەن . هە ، ئۇنىڭ
ياخشى كۈنلىرى كەينىدە قالدى . نۈزۈگۈم يىراقتا قالغان
ئەل - يۇرتنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ، ئۇلارنىڭ هەممىسى
گويا چۈشىدىكىدەك ئايان بولدى . ئۆزىنىڭ شۇنداق ياخشى
كۈنلەرنى باشتىن كەچۈرگىنىگە بىر تۇرۇپ ئىشەنگۈسى كەل-
مىدى . ئۇ كۈنلەر ئۆز بېشىدىن ئەمەس ، باشقا بىرىنىڭ
بېشىدىن ئۆتكەندەك سېزىلدى . نۈزۈگۈم ئاشۇ سەرگۈزەشتى-
لىرىنى ئەسلىگەندە ئاپتاپتا ئېزىلگەن تېنى تېخىمۇ بوشىشىپ
كەتكەندەك بولدى . ئۇ بېسىپ ئۆتكەن يوللىرىنى يەنە بىر

قېتىم كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزمەكچى بولغاندەك بېشىنى كۆتۈ-
رۈپ تەڭرىتاغ تەرەپكە قارىدى ، كۆز ئالدىغا يەنە مۇزداۋاندىن
ئۆتكۈچە كەچۈرگەن ئازاب - ئوقۇبەتلىرى كەلدى - دە ،
«ئۆلۈپ كەتسەم ، مۇشۇ ئىسسىقتا ئۆلۈپ كېتەي ، زادى ئاشۇ
مۇزداۋاننى يېنىپ كۆرمەيچۇ» دېدى ئىچىدە .
بىزدىمىغۇ ئۆتكەن كۈنلەرنى ئەسلەش ئادەمنىڭ كۆڭلى-
گە ئارام بېرىشنىڭ ئورنىغا ئۇنى تېخىمۇ غەش قىلىۋېتىدى-
غان ئىشلار بار . نۇزۇگۇمنىڭ كۆڭلى بىر قىسما بولۇپ
قالدى - دە ، ئۆتمۈشنى ئەسلىمەسلىككە تىرىشتى ، بۇنىڭ-
سىزمۇ مىسكىن كۆڭلىنى يەنە مىسكىنلەشتۈرگۈسى كەلمى-
دى .
ئۇ ئەمدى ئۆزى بىلەن بىللە پالانغان قىز - جۇۋانلار
نەدە يۈرىدىكىن دەپ ، كۆپرەك شۇلار ھەققىدە ئويلىدى . بىر
تۇرۇپ : «مەنمۇ بەزى خوتۇنلارغا ئوخشاش باشتىلا چېچىنى
قىرىپ چۈشۈرگەن ، ئىككى مەڭزى دوساقتەك كۆپۈپ تۇرى-
دىغان موڭغۇل نويانىنىڭ ئېيتقىنىغا كۆنگەن بولسام ، ھازىر
مۇنۇ چۆپتە ئەمەس ، مامۇقتەك يۇمشاق شايە كۆرپىلەرنىڭ
ئۈستىدە ياتاتتىم . چۆرەمدە نەچچىلىگەن دېدەكلەر خىزمى-
تىمنى قىلىپ يۈرۈشەتتى ··· بەلكى ھازىر قەشقەردە قالغان
قوۋم - قېرىنداشلىرىمنىڭ ھەممىسى ئەنە شۇنداق ئويلىشى-
ۋاتقاندۇر . مەن بولسام ئاچتىن - ئاچ قېچىپ ، مۆكۈنۈپ
مونۇ توقايلىقتا ئولتۇرىمەن . سۆيگەن يارىغا ئۆمرىنىڭ ئا-
خىرغىچە پاك ، سادىق بولۇپ قېلىشمۇ ئىنتايىن تەس ئى-
كەن . شۇنىڭ ئۈچۈن مۇنداق ئىشلار كۆرۈنگەنلا خوتۇنلار-
نىڭ قولىدىن كەلمەيدىكەن . بۇنىڭ ئۈچۈن پۈكۈلمەس ئىرا-
دە ، تۈگىمەس سەۋر - تاقەت ، قەتئىي چىدام ۋە ئىنسانىي

ۋىجدان كېرەك ئوخشايدۇ...» دەيتتى.

ئۇ ئۆزىنى خاتىرجەم سەزگەنسېرى، نېمە ئۈچۈندۇر، ئاللىقاچان ئۇنتۇلۇپ كەتكەن ھېس - تۇيغۇلار ۋۇجۇدىدا قوزغىلىپ، شەھلا كۆزلىرى ئۆزىچىلا خۇمارلاشتى. ئۇ خېلى ۋاقىتقىچە بىرنەچچە ئايدىن بېرى باقەمنىڭ قولى تەگمىگەن ئىنچىكە بېلى بىلەن قىزىل مەخمەل پەشمىتىنىڭ ئالدىنى كۆتۈرۈپ تۇرىدىغان كۆكسىنى سىلاپ كۆزىنى چىڭ يۇمۇۋالدى ۋە ئۆزىنى ئاشۇ سۆيگەن يارى كۈچلۈك قوللىرى بىلەن قۇچاقلاپ كۆكسىگە باسقاندەك ھېس قىلدى. مۇشۇ چاغدا شېرىن تۇيغۇلارغا بېرىلگەنلىكى ئۈچۈنمۇ بەدەنلىرى ئارام ئالغاندەك بولۇپ قالدى. يۈز - كۆزلىرى چوغدەك يېنىپ، ئۆزىنى راستىنلا باقەم قۇچاقلاپ تۇرغاندەك ئىززا تارتىپ، بۆلەكچىلا ھېس - تۇيغۇلارغا چۆمۈپ كەتتى. ئۇ باقەم بىلەن بىللە بولغان كۈنلىرىنى ئەسلىدى.

*　　　*

ئۇ چاغلاردا نۇزۇگۇم بىلەن باقەم ئىككىسى مەدرىسىدە ئوقۇيتتى. نۇزۇگۇم ئادەتتە ئوغۇل باللارغا قوشۇلۇپ يۈرۈۋېرەتتى. ئەمما يېشى ئون ئالتىگە تولۇپ، بويىغا يېتىپ قالغاندا پەنساد دادىسىنىڭ: «قىزىم، ئەمدى چوڭ بولۇپ قالدىڭ. ئوغۇل باللار بىلەن ھەرخىل ئويۇنلارنى ئوينايدىغىنىڭنى قوي» دېگىنىگە قارىماستىن ئوغۇللار بىلەن ئويناپ، كۈلۈپ يۈرۈۋەردى. مەھەللىنىڭ بالىلىرىمۇ بۇ قىز بولمىسا، ئويۇنلىرى قىزىمايدىغاندەك، كەچ كىرىشى بىلەن ئۇلارنىڭ ئىشىكىگە كېلىپ، نۇزۇگۇمنى باشلاپ چىقمىغۇچە

كەتمەيتتى . كىچىكىدىن بىر مەھەللىدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ، كۆڭۈللىرىدە ھېچقانداق يامان غەرەز ــ ئويلىرى يوق بۇ باللار بولۇپمۇ ئالما ، ئۆرۈك ، ئانار ، شاپتۇل ئوخشاش مېۋە دەرەخلىرى چېچەكلەپ ، قەشقەر ئەتراپىدىكى مەھەللىلەر ئالىيېشىل رەڭگە كىرىپ كېتىدىغان باھار ئايلىرىدا كېچىنىڭ بىر مەزگىلىگىچە ئۆيلىرىگە كىرمەي ئوينىشاتتى . قاراڭغۇ قىشنى كاڭنىڭ ئۈستىدە ھەر خىل چۆچەك ــ رىۋايەتلەرنى ئېيتىشىپ ، باخشىلارنىڭ ناخشىلىرىنى تىڭشاپ ، مەدرىسىلەردە مۇدەررىس ۋە خەلپەتلەرنىڭ ئوقۇتقان ساۋاقلىرىنى يادلاپ زېرىككەن ئوغۇل ــ قىزلار باھار پەسلىدە خۇددى گۈل ــ گىياھلارغا قونۇپ ، ئۇچۇپ تۇرىدىغان كېپىنەكلەردەك تىنىم تاپمايتتى . مۇنداق چاغلاردا ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىگە كىرمەي تالا ــ تۇزلەردە سەيلە قىلىپ ئوينىسا ئوينىغىسى كېلەتتى .

ئەمما ئاشۇ بىر كۈن نۇزۇگۇمنىڭ يادىغا يېتىپ قالسا ، ئارىدا بەش ــ ئالتە يىل ۋاقىت ئۆتۈپ كەتكىنىگە قارىماي ، ئۇ ئىش بۈگۈن يۈز بەرگەندەك ئىككى مەڭزى ئاناردەك قىزىرىپ كېتەتتى . چۈنكى ئۇلارنىڭ مۇھەببەت رىشتىسى شۇ كېچىدە باغلانغانىدى . ئەنجۈر پىشقان مەزگىللەر . ئىسسىقتا ئۆيلەر قاراڭغۇلىشىپ تالاغا چىقمايدىغان ياشلار كەچقۇرۇنلۇقى ھاۋا سالقىن تارتقاندا «ئاق ياغاچ» ئوينىغىلى كوچىغا چىققانىدى . ئۇلار مۇنداق چاغلاردا يېقىن ئەتراپتىكى مېۋىلىرى مەي باغلاپ ، پىشىپ يېتىلگەن باغلارغا بېرىپ ، بوۋاي ــ مومايلارنىڭ كايىغانلىرىغا قارىماي ، قورۇق تاملاردىن ئارتىلىپ چۈشۈپ مۆكۈنۈۋالىدىغان . بۇ قېتىممۇ نەگە مۆكەرنى بىلمەي ، تېنەپ ــ تەمتىرەپ قالغان نۇزۇگۇم

مەھەللىنىڭ يۇقىرىسىدىكى خەسىس ئىبراھىم بوۋاينىڭ بې-
غىغا كىرىپ يوشۇرۇنغانىدى . لېكىن ئۆزىنىڭ قېشىغا قاياق-
تىندۇر تۇيۇقسىز كېلىپ ئولتۇرغان يىگىتنى كۆرۈپ مەڭ-
دەپ كەتتى .

— باقەم ، سىزمۇ بۇ ؟— دېدى ئۇ يىگىتنى تونۇغاندىن
كېيىن .

— سىزمۇ بۇ يەرگە مۆكۈنۈۋالغانىكەنسىز - دە ،— دېدى
باقەم .

— جىم تۇرۇڭ ، يەنە سېزىپ قالمىسۇن . ئەگەر ئىبرا-
ھىم بوۋاي بۇ يەرگە مۆكۈنۈۋالغىنىمىزنى بىلىپ قالىدىغان
بولسا ، ئىككىمىزنى نەشپۇتۇمنى ئوغرىلىدىڭلار دەپ ئەتىلا
پۇتكۇل مەھەللىگە يايىدۇ .

ئۇلار گەپ - سۆز قىلىشماي ، بىر پەس باغقا سۇ
كىرىدىغان سۇڭگۈچنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇشتى . نېمشقىدۇر
ئىلگىرى ئوچۇق چىراي چاقچاق قىلىشىپ ، ئويناپ - كۈ-
لۈپ يۈرىدىغان ياشلار بۇ قېتىم بىر - بىرىگە دەيدىغان
سۆزلىرى تۈگەپ قالغاندەك جىم ئولتۇرۇشاتتى . نۇزۇگۇم
قېشىغا باقەمنىڭ كېلىپ ئولتۇرغىنىغا دەسلەپتە ئانچە ئەھ-
مىيەت بەرمىگىنى بىلەن ، ئەمما بىر نەرسىدىن قىسىلغاندەك
خىجالەت بولۇشقا باشلىدى . ئۇ باقەمنى ئورنىدىن تۇرۇپ
كېتەر دېيۈدى ، لېكىن ئۇ قوزغالمىدى . بىر چاغدا ئۇلارنى
ئىزدەپ ۋارقىرىغان قىزلارنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى . ئۇلار ئور-
نىدىن تۇرماي ئولتۇرۇۋەردى . «ئاق ياغاچ» ئويناشقان ياش-
لارنىڭ ۋاڭ - چۇڭلىرى بېسىلىپ ئەتراپ تىنچلاندى . ئۆزد-
نىڭ سارغۇچ نۇرلىرىنى يوپۇرماقلارنىڭ ئارىلىرىدىن تۆكۈپ
تۇرغان تولۇن ئاي قوما تېغى تەرەپكە ئېغىپ كەتكەنىدى .

ئۇلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى .
— ۋيەي ، خېلى ۋاقىت بولۇپ كەتكەن ئوخشايدى-
غۇ ،— دېدى نۇزۇگۇم تولۇن ئاينىڭ ئولتۇرۇشقا ئارغامچا
بويى قالغانلىقىنى بايقاپ .
— ئاستا سۆزلەڭ ، ئىبراھىم بوۋاي ئاڭلاپ قالىدۇ !—
شۇنچە ۋاقىت بىللە ئولتۇرغاندا جىم تۇرغان باقەم نۇزۇگۇم-
نىڭ قولىنى تۇتۇۋالدى . نېمە ئۈچۈندۇر نۇزۇگۇمنىڭ تەن-
لىرى ئوت ئېلىپ ، بېشى قېيىپ ، كۆزلىرى تورلاشقاندەك
بولدى . ئۇ نېمە قىلىشنى بىلمەي ھودۇقۇپ باقەمنىڭ ئالد-
قىنىدىن قولىنى تارتىۋالدى - دە ، يۇگۇرگەن پېتى قورۇق
تامدىن ئاتلاپ ئۆتۈپ چوڭ كوچىغا چىقتى . باقەمنىڭ :
— نۇزۇگۇم ، ھەي نۇزۇگۇم ، توختاڭا ؟— دەپ پەسرەك
ئاۋازدا ۋارقىرىغىنىنىمۇ ئاڭلىمىدى .
نۇزۇگۇم «ئاق ياغاچ» ئوينىغان يەرگە كېلىپ قارىدى ،
ئۇ يەردە ھېچكىم كۆرۈنمىدى . ئۇ : «راستتىنلا خېلى ۋاقىت
بولۇپ كەتسە كېرەك ، ھەممىسى كېتىپ بوپتۇ» دېگەن ئويغا
كەلدى - دە ، يۇگۇرگەن بويى توپتوغرا ئۆيىگە ماڭدى . قىز
ھويلىسىغا كىرىپ ، دېمىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن ، ئۆزد-
نىڭ ھەرىكىتىگە ئۆزى خىجالەت بولغاندەك تۇرۇپ قالدى .
بىر تۇرۇپ باقەمنىڭ قېشىغا بارماقچى بولدى ، بىراق جۇر-
ئەت قىلالمىدى . ئۇ خېلى ۋاقىتقىچە مەڭزلىرى ئوتتەك
قىزىپ ، ئۆزىنىڭ نېمە بولغىنىنى بىلەلمەي تېڭىرقىدى .
ئەتىسى مەھەللىدىكى قىز - يىگىتلەر نۇزۇگۇمغا :
— ئاخشام باقەم ئىككىڭلار نەگە كەتتىڭلار ؟ بىز سىلەر-
نى كېچىچە ئىزدەپ تاپالمىدۇق . ھەي ، سىلەر «ئاق ياغاچ»
ئەمەس ، باشقا بىر نەرسە ئويناپ كېتىپ قالدىڭلارغۇ دەي-

مەن ،— دەپ بىر جۈمەگىچە ئۇلارغا چاقچاق قىلىشتى . نۇ-
زۇگۇم شۇنىڭدىن كېيىن كېچىسى «ئاق ياغاچ» ئوينىغىلى
چىقمايدىغان بولۇۋالدى . كۆڭلى يالغۇزلۇقنى خالاپ ، قىزلا-
رغىمۇ قوشۇلماي ، ھەر تۈرلۈك خىياللارغا بېرىلىپ يۈردى .
باقەممۇ ئىلگىرىكىدەك ئۇچرىشىپ قالغاندا ئوچۇق چىراي ،
خۇش كەيپىياتتا چاقچاق قىلىپ كەتمەيتتى . شۇنداق بولسى-
مۇ نۇزۇگۇمنىڭ باقەمنى كۆرگۈسى كېلىپلا تۇراتتى . لې-
كىن كۆرسە ھودۇقۇپ ، تەمتىرەپ پاراڭ قىلالمايتتى . ئۇ-
نىڭغا باقەم ئىلگىرىكىگە قارىغاندا بىردىنلا چوڭ بولۇپ ،
ئۆزگىرىپ كەتكەندەك سېزىلەتتى . ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسى
ئاشۇ ئىبراھىم بوۋاينىڭ بېغىدىكى سۆگۈچتە ئۇچراشقاندىن
كېيىن ، بىر - بىرىنى تونۇمايدىغان ، بىلمەيدىغان ئادەملەر-
دەك ، تالاي كۈنلەرگىچە بىر - بىرىدىن چەتنەپ ، گەپ -
سۆز قىلىشماي يۈرۈشتى .
ئىلگىرى ئوغۇل باللارنىڭ ئارىسىدا ئەيمەنمەي قولىغا
قىلىچ - نەيزىلەرنى ئېلىپ ئويناپ ئەركىن يۈرىدىغان قىز
بىردىنلا سۇ سەپكەندەك بېسىلىپ قالغانىدى . بىراق قولى
بوش بولسىلا يالغۇز ئولتۇرۇپ ھەر خىل نەرسىلەرنى قوشاق-
قا قېتىپ ناخشا ئېيتاتتى ۋە ئىبراھىم بوۋاينىڭ بېغىدىكى
سۆگۈچ يېنىدا باقەم بىلەن تىزلىرىنى بىر - بىرىگە يېقىن
قىلىپ ئولتۇرغىنىنى ، ئاندىن ئۇنىڭ ئىسسىق ئالىقىنى بى-
لەن بىلىكىنى تۇتقىنىنى ئويلاپ چوڭقۇر نەپەس ئالاتتى .
— سىز بەك ئۆزگىرىپ كەتتىڭىزغۇ ، كەچلىكى سەيلى-
گىمۇ چىقماس بولۇۋالدىڭىز ،— دەپ دوستلىرى كۆپ ۋاقتى-
قىچە ئۇنىڭدىن رەنجىپ يۈردى .
بەزىلەر شۇ قېتىم ئىككىسىنىڭ يوقىلىپ كەتكىنىنى

ھەر خىل ئويلاپ ، ھەر خىل پاراڭلارنى چىقاردى .

بەزىبىر چوڭ سورۇنلاردا نۇزۇگۇم ئۆزىنى قىزلارنىڭ
كەينىگە يوشۇرۇپ ، باقەمگە يىراقتىن ئوغرىلىقچە قارايتتى .
مۇنداق چاغلاردا ئىلگىرى بىللە ئويناپ ، كۈلۈپ يۈرگەن
ئادەتتىكى ئوغۇل باللاردىن ئايرىمىسى يوقتەك كۆرۈنىدىغان
باقەم بىردىنلا چىرايلىق ، قامەتلىك بولۇپ كەتكەندەك كۆرۈ-
نەتتى . بولۇپمۇ ئۇنىڭ لاتا تۇگمىلىك يەكتىكىنىڭ سىرتىدىن
پارقىراپ تۇرغان شايە پوتا باغلاپ تۇرغان چاغدىكى خەت
تارتىپ قالغان ئىنچىكە بۇرۇتى ، يېنىپ تۇرغان يوغان كۆز-
لىرى ۋە قويۇق قارا قاشلىرى بۆلەكچىلا چىرايلىق بىلىنەت-
تى . ئۇ ئۇزاقراق قارىسا بۇ يىگىتنىڭ كۆزىگە چۈشۈپ
قالىدىغانلىقىدىن قورقۇپ دەرھال باشقا ياقلارغا قارىۋالاتتى .

بەزى كۈنلىرى قىزلار بىلەن ئېگىز دەرەخلەرگە ئارغام-
چا باغلاپ ئىلەڭگۈچ ئۇچۇپ ئويناتتى . ئۇلارنىڭ بۇ ئويۇنى-
نى كۆرۈش ئۈچۈن كەلگەن يىگىتلەر بىرنەچچە سەپ بولۇپ
تۇرۇشىدىغان ، مۇنداق چاغلاردا مەھەللىدىكىلەرگە ئۆزىنىڭ
ئوغۇل باللاردەك قورقۇمسىز ۋە جۈرئەتلىكلىكى بىلەن تو-
نۇلۇپ قالغان نۇزۇگۇم دوستلىرىنىڭ ھەر تەرەپتىن سالا
قىلىشلىرىغا قارىماستىن ئىلەڭگۈچ ئۇچماس بولۇپ قالغان-
دى . دوستلىرى بولسا ئىزا تارتىپ يەردىن بېشىنى كۆتۈرەل-
مەي تۇرۇۋالغان نۇزۇگۇمنى ئىلەڭگۈچ ئۇچۇشقا تەكلىپ
قىلىپ تېخىمۇ ھودۇقتۇرۇۋېتەتتى .

نۇزۇگۇم كۈنلەرنىڭ بىرىدە باقەمنىڭ ئىككى ۋاراق
قەغەزنىڭ ئالدى ـ كەينىگە قوشاق بىلەن يازغان مەكتۇپىنى
ئېلىپ ھاياجاندىن ھودۇقۇپ كەتتى . شۇ چاغقىچە يىگىتلەر-
دىن خەت ئېلىپ ، ئۆزىمۇ خەت يېزىپ كۆرمىگەن نۇزۇگۇم

ئىككى ـ ئۈچ كۈنىنىڭ ئىچىدىلا ئون نەچچە ۋاراق جاۋاب خەت يېزىپ، ئۇنىڭ بەتلىرىنى قوشاقلار بىلەن تولدۇرۇۋەت-تى، بىراق ئۇنى باقەمگە ئەۋەتىشكە پېتىنالمىدى. باقەم بولسا ئۇنىڭ بىرەر خەۋىرىنى ئاڭلاش ئۈچۈن ئىشىكنىڭ ئالدىدىن كېچە ـ كۈندۈز نەچچە ئۆتۈپ پەرۋانە بولاتتى. ئۇ بىر ھەپتىدىن كېيىن نۇزۇگۇمدىن جاۋاب خەت ئورنىغا قوش-نىسىنىڭ ئون ياشلىق قىزىدىن چىقارغان جىيەكلىرىگە يېپ-تىن كەشتە باسقان قولياغلىقنى ئالدى. لېكىن شۇ كۈنىنىڭ ئەتىسىلا مەھەللىدىكى ئۆزىگە ئوخشاش يىگىتلەر بىلەن لەش-كەرلەرگە قوشۇلۇپ تاغ تەرەپكە كېتىپ قالدى. شۇ ئارىدا بىر يىلدەك ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى.

ئۇلار كۆرۈشمەك تۇگۇل بىر ـ بىرىنىڭ خەۋىرىنىمۇ ئالغۇدەك بولمىدى. بىر كۈنى جەڭدىن قايتقان باقەم «بۇلاق-بېشى» دا پەيدا بولدى. شۇنىڭدىن ئانچە ئۆتمەيلا ئىككىسى-نىڭ بېشى قوشۇلغانىدى ··· كېيىن قىزى ئارزۇگۇل تۇغۇل-دى ـ دە، ئىلگىرى تالالىق بولمىغان چاغدا دادىسىغا قوشۇ-لۇپ، ھەربىي مەشغۇلەردىن ۋە چەۋەندازلار مۇسابىقىلىرىدىن قالماي يۈرىدىغان نۇزۇگۇمنىڭ پۇت ـ قولى باغلىنىپ، ئۆيگە سولىنىپ قالدى. بۇ چاغدا قەشقەر ئەتراپىدا مەنچىڭ خانىدانلىقىغا قارشى كۆرەشلەر ئەۋج ئېلىپ كەتكەچكە، با-قەم ناگان ـ ناگاندا بىر كېلىپ قالمىسا، كۆپ چاغلاردا غوجىنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن جەڭلەردە بولاتتى. ئەسلىدە ئۇزاققا سوزۇلغان جۇدالىقتىن كېيىن ئۇچراشقاندا كىشى-لەرنىڭ ئىشقى ـ مۇھەببىتى تېخىمۇ ئۇلغىيىپ كېتەمدۇ ياكى باقەم نۇزۇگۇم بىر ـ بىرىنى باشقىلارغا قارىغاندا بەك ياخشى كۆرەتتىمۇ، ئىشقىلىپ، ئۇلار ۋىسال دەملىرىگە يەت-

كەندە ئۆزلىرىنى ھەممىدىن بەختلىك ھېس قىلاتتى . بۇنداق
پەيتلەر قىسقا بولسىمۇ ، لېكىن بىر ئۆمۈر ئەستە قالغۇدەك
شېرىن ئىدى .

*　　　　　*

نۇزۇگۇم ئاشۇ كۈنلەرنى ئەسلىگەندە ئۆزىنىڭ ھازىرقى
ھاياتىنى ئۇنتۇپ ، خۇددى قەشقەردىكى بۇلاقبېشىدا باقەم
بىلەن بىللە تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقاندەك ھېس ـ تۇيغۇغا كې-
لەتتى . ئۇنىڭ نەچچە كۈندىن بېرى غەم ـ قايغۇغا تولغان
كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ ، تارتقان جاپالىرى ئۇنتۇلۇپ ، يۈرەك ـ
باغرى ئارام تاپقاندەك بولدى . بىردىنلا ئۇنىڭ ھازىرقى ئەھ-
ۋالى كۆز ئالدىغا كېلىۋىدى ، ئەمدى ھايات كەچۈرگەندىن
كۆرە ئۆلۈپ كەتكىنىمنىڭ ئۆزى ئەۋزەل دەپ ئويلىدى . ئۇ
پۇت ـ قوللىرىنى مەيدىسىگە مەھكەم يىغىۋېلىپ ، قۇلۇلىگە
ئوخشاش تۈگۈلۈۋالدى . «بەلكى مەن باقەمنى ئىزدىگەندەك
ئۇمۇ مېنى ئىزدەپ چۆل ـ باياۋانلارنى كېزىپ ، تاغ ئىچلى-
رىدە قېچىپ ، مۆكۈنۈپ يۈرىدىغاندۇر . ئەگەر ئۇ تىرىك
بولۇپ موغۇللاردىن قۇتۇلۇپ كەتسىلا بۇ زېمىندە مېنى
تاپماي قالمايدۇ» دەپ ئۈمىد قىلاتتى . ئۇ تاغ قاپتاللىرىدا
مېڭىپ يۈرگەن ئادەملەرنى كۆرسە ، شۇلارنىڭ بىرى باقەم-
مىكىن ياكى مېنى ئىزدەپ كەينىمدىن يولغا چىققان دادام-
مىكىن ، يە بولمىسا موغۇللاردىن قېچىپ قۇتۇلۇپ كېلىۋات-
قان ئاكاممىكىن دەپ تەلمۈرەتتى .

II

نەچچە ۋاقىتتىن بىرى يىراقتىكى ئالۋۇندەك كۆرۈنگەن
ئۈمىد ئۇنىڭ ھاياتقا بولغان ئىشەنچىسىنى ئۆچۈرمەي ، يەنە
ھەرقانداق قىينچىلىقلارغا چىداپ ياشىشىغا دەۋەت قىلدى .
ئۇ توقايلىقتا ئولتۇرۇپ غىل ـ پال كۆرۈنگەن تاغ قاپتاللى-
رىغا كۆز سېلىۋىدى ، ئۇ يەردە يۈرگەن ئادەملەر ئاشكارىلا
كۆرۈندى . لېكىن ئۇنىڭ ئوي ـ خىيالىنى بۆلۈپ ، بايا بىر
قېتىم چىرقىراپ جىم بولغان ئاۋاز يەنە ئاڭلاندى .

«بۇ نېمە ئاۋازدۇر ؟» — نۇزۇگۇم ئېھتىيات بىلەن
ئۆپچۆرىسىگە قارىدى ، ھېچ نەرسە كۆرۈنمىدى . ئەمما بايىقى
چىرقىراپ چىققان ئاۋاز بارغانچە كۆپىيىپ ، توقايلىق ئىچىدە
بىر نەرسىلەر شىلدىرلاپ سۇنغاندەك ، بارغانسېرى يېقىنلى-
شىۋاتقاندەك بولدى .

«بۇ نېمە بالادۇر ؟»دەپ نۇزۇگۇم ئورنىدىن دەس تۇ-
رۇپ ، توقايلىق ئىچىنى سەگەكلىك بىلەن ئارىلاپ ئىلگىرى-
لىدى . ئانچە ئۆتمەيلا ئۇ ئوچۇقچىلىققا چىقىپ قالدى . دەل
شۇ چاغدا ئاغزىدىكى يوغان چىشى ئىككى تەرىپىگە داردىيىپ
چىققان ، يىڭنىگە ئوخشاش تۈكلىرى قاپقارا قاۋان نۇزۇگۇمغا
قاراپ يۈگۈردى . ئۇنى كۆرگەن نۇزۇگۇم قولىدىكى تۈگۈچ-
نى تاشلاپ چەتكە قاچتى . قاۋان پىچاقتەك ئۆتكۈر چىشلىرى
بىلەن تۈگۈچنى يىرىپ ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى نەرسىلەرنى چې-
چىپ ئۆتۈپ كەتتى ـ دە ، دەرھال ئايلىنىپ كەينىگە قايتتى .
لېكىن قېلىن تالنىڭ ئارىسىغا مۆكۈنۈۋالغان نۇزۇگۇمنى
كۆرمەي ، يۈگۈرىگەن بويى ئوچۇقچىلىقنىڭ ئۇ چېتىدە تۇر-

غان مېكىجىنلارنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى ۋە ئۇلارنى
بىرنەچچە قېتىم ئايلىنىپ چىققاندىن كېيىن تۇمشۇقى بىلەن
يەر تىلغاپ چىرقىراشقا باشلىدى . مېكىجىنلار بولسا بىرەر
خەۋپ ـ خەتەرنىڭ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقىنىنى سەزگەندەك
چىرقىرىشىپ توقايلىقنىڭ ئىچىگە قاچتى .
نۇزۇگۇم تەمتىرەپ قالدى . ئۇ ئۆزىگە هۇجۇم قىلغان
قاۋاننىڭ ئاغزىنىڭ ئىككى تەرىپىگە هىڭگىيىپ تۇرغان پە-
چاقتەك ئۆتكۈر چىشلىرىنى كۆرۈپ چۆچۈدى ، ئۇنىڭ دەه-
شەتلىك هۇجۇمىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن دەرهال بىر يەرگە
مۆكۈنۈۋېلىشنى ئويلىدى . ئۆپچۆرىسىگە قاراپ دالدا بولغۇ-
دەك نەرسىنىڭ يوقلۇقىنى بىلدى . شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆزى
يېنىدىكى ئالما دەرىخىگە چۈشتى . ئۇ يەردە چېچىلىپ ياتقان
نەرسىلىرىگىمۇ قارىماي ئالما دەرىخىنىڭ ئۈچىغا يامىشىپ
چىقتى .
ئۇ يوغان ئالما دەرىخىنىڭ ئېگىز شېخىغا چىقىپ ئول-
تۇرۇۋالغان بولســــىمۇ ، ئەمما پۇت ـ قولى تىترەپ ،
ئەس ـ هوشىنى يىغالماي قالدى . خۇددى قارا پاتقاققا ئېغد-
ناپ چىققاندەك كۆرۈنگەن قاۋان مېكىجىنلارنى يىراقراق
يەرگە بېرىۋالسۇن دېگەندەك خارتىلداپ ، ئورنىدىن قوزغال-
ماي تۇراتتى . نۇزۇگۇم خېلى ۋاقىتقىچە دەرەخنىڭ ئۈچىدا
ئۇنىڭ هەرىكىتىگە قاراپ هەيران بولاتتى . كىگىزنىڭ ئورند-
دەك يەرنى تىلغاپ تاشلىغان قاۋان بىردىنلا يۈگۈرۈپ جاڭ-
گال ئىچىگە كىرىپ يوقىلىپ كەتتى . نۇزۇگۇم بولسا خېلى
ۋاقىتقىچە ئالما دەرىخىنىڭ ئۈچىدىن چۈشمەي ئولتۇردى .
بىر چاغدا ئۇنىڭ كۆزلىرى قولى يەتكۈدەك يەردىكى ئىنچىكە
شاختا ساڭگىلاپ تۇرغان بىرنەچچە ئالمىنى كۆرۈپ قالدى .

Ⅱ

نەچچە ۋاقىتتىن بېرى يىراقتىكى ئالۋۇندەك كۆرۈنگەن
ئۇمىد ئۇنىڭ ھاياتقا بولغان ئىشەنچىسىنى ئۆچۈرمەي ، يەنە
ھەرقانداق قىيىنچىلىقلارغا چىداپ ياشىشىغا دەۋەت قىلدى .
ئۇ توقايلىقتا ئولتۇرۇپ غىل - پال كۆرۈنگەن تاغ قاپتاللى-
رىغا كۆز سىلىۋىدى ، ئۇ يەردە يۈرگەن ئادەملەر ئاشكارىلا
كۆرۈندى . لېكىن ئۇنىڭ ئوي - خىيالىنى بۆلۈپ ، بايا بىر
قېتىم چىرقىراپ جىم بولغان ئاۋاز يەنە ئاڭلاندى .
«بۇ نېمە ئاۋازدۇر ؟» — نۇزۇگۇم ئېھتىيات بىلەن
ئۆپچۆرىسىگە قارىدى ، ھېچ نەرسە كۆرۈنمىدى . ئەمما بايىقى
چىرقىراپ چىققان ئاۋاز بارغانچە كۆپىيىپ ، توقايلىق ئىچىدە
بىر نەرسىلەر شىلدىرلاپ سۇنغاندەك ، بارغانسېرى يېقىنلى-
شىۋاتقاندەك بولدى .
«بۇ نېمە بالادۇر ؟ »دەپ نۇزۇگۇم ئورنىدىن دەس تۇ-
رۇپ ، توقايلىق ئىچىنى سەگەكلىك بىلەن ئارىلاپ ئىلگىرى-
لىدى . ئانچە ئۆتمەيلا ئۇ ئوچۇقچىلىققا چىقىپ قالدى . دەل
شۇ چاغدا ئاغزىدىكى يوغان چىشى ئىككى تەرىپىگە دارديىپ
چىققان ، يىڭنىگە ئوخشاش تۈكلىرى قاپقارا قاۋان نۇزۇگۇمغا
قاراپ يۈگۈردى . ئۇنى كۆرگەن نۇزۇگۇم قولىدىكى تۈگۈچ-
نى تاشلاپ چەتكە قاچتى . قاۋان پىچاقتەك ئۆتكۈر چىشلىرى
بىلەن تۈگۈچنى يېرىپ ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى نەرسىلەرنى چې-
چىپ ئۆتۈپ كەتتى - دە ، دەرھال ئايلىنىپ كەينىگە قايتتى .
لېكىن قېلىن تالنىڭ ئارىسىغا مۆكۈنۈۋالغان نۇزۇگۇمنى
كۆرمەي ، يۈگۈرگەن بويى ئوچۇقچىلىقنىڭ ئۇ چېتىدە تۇر-

غان مېكىجىنلارنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى ۋە ئۇلارنى بىرنەچچە قېتىم ئايلىنىپ چىققاندىن كېيىن تۇمشۇقى بىلەن يەر تىلغاپ چىرقىراشقا باشلىدى. مېكىجىنلار بولسا بىرەر خەۋپ ـ خەتەرنىڭ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقىنىنى سەزگەندەك چىرقىرىشىپ توقايلىقنىڭ ئىچىگە قاچتى.

نۇزۇگۇم تەمتىرەپ قالدى. ئۇ ئۆزىگە ھۇجۇم قىلغان قاۋاننىڭ ئاغزىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ھىڭگىيىپ تۇرغان پەچاقتەك ئۆتكۈر چىشلىرىنى كۆرۈپ چۆچۈدى، ئۇنىڭ دەھشەتلىك ھۇجۇمىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن دەرھال بىر يەرگە مۆكۈنۈۋېلىشنى ئويلىدى. ئۆپچۆرىسىگە قاراپ دالدا بولغۇدەك نەرسىنىڭ يوقلۇقىنى بىلدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆزى يېنىدىكى ئالما دەرىخىگە چۈشتى. ئۇ يەردە چېچىلىپ ياتقان نەرسىلىرىگىمۇ قارىماي ئالما دەرىخىنىڭ ئۇچىغا يامىشىپ چىقتى.

ئۇ يوغان ئالما دەرىخىنىڭ ئېگىز شېخىغا چىقىپ ئولتۇرۇۋالغان بولسىمۇ، ئەمما پۇت ـ قولى تىترەپ، ئەس ـ ھوشىنى يىغالماي قالدى. خۇددى قارا پاتقاققا ئېغىناپ چىققاندەك كۆرۈنگەن قاۋان مېكىجىنلارنى يىراقراق يەرگە بېرىۋالسۇن دېگەندەك خارتىلداپ، ئورنىدىن قوزغالماي تۇراتتى. نۇزۇگۇم خېلى ۋاقىتقىچە دەرەخنىڭ ئۇچىدا ئۇنىڭ ھەرىكىتىگە قاراپ ھەيران بولاتتى. كىگىزنىڭ ئورنىدەك يەرنى تىلغاپ تاشلىغان قاۋان بىردىنلا يۈگۈرۈپ جاڭگال ئىچىگە كىرىپ يوقىلىپ كەتتى. نۇزۇگۇم بولسا خېلى ۋاقىتقىچە ئالما دەرىخىنىڭ ئۇچىدىن چۈشمەي ئولتۇردى. بىر چاغدا ئۇنىڭ كۆزلىرى قولى يەتكۈدەك يەردىكى ئىنچىكە شاختا ساڭگىلاپ تۇرغان بىرنەچچە ئالمىنى كۆرۈپ قالدى.

ئۇ بىرنەچچە قېتىم ئۇششۇك ئۇرسىمۇ ، ئەمما بەرگىدىن
چۇشمەي كۆكىرىپ تۇرغان ئالمىلارغا قاراپ «بۇلار كەچرەك
چېچەكلەپ قالغاچقا پىشىپ ئۇلگۇرمىگەنمۇ نېمە» دەپ ئويلى-
دى - دە ، بىر تال ئالمىنى ئۇزۇپ ئاغزىغا سېلىپ چىشلىدى
ۋە شۇ زامانلا : «پاھ ، بۇ ئالما كۆكىرىپ تۇرغىنى بىلەن
قەۋەتلا تاتلىقكەنا !» دېدى . ئۇنىڭغا بۇ ياۋا ئالما ئالاھىدە
تېتىپ كەتتى - دە ، كەينى - كەينىدىن بىرنەچچە ئالمىنى
ئۇزۇپ يېدى ۋە بەش - ئون تالنى پەشمىتىنىڭ يانچۇقىغا
سېلىۋالدى . ئۇ يوغان تېرەكلەرگە ئوخشاش شاخاراپ ئۆس-
كەن قېرى ئالما دەرىخىنىڭ پۇتاقلىرىنى دەسسەپ ، تېخىمۇ
ئېگىزرەك چىقتى - دە ، ئەتراپقا قارىدى : « ئاخشام كېلىپ
توختىغان بۇ توقايلىق تاغ تەرەپكە سوزۇلۇپ كېتىپتۇ . تو-
قايلىقنىڭ يۇقىرىسىدا مەھەللە بار ئوخشايدۇ . ئېگىز ئۆس-
كەن تېرەكلەرنىڭ ئارىسىدىن ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئىس-
لار كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ . بىرى نان ياققىلى تونۇرغا ئوت قالاۋا-
تامدۇ نېمە ؟» نۇزۇگۇم شۇنداق ئويلىدى - دە ، دىمىغىغا
يېڭىلا تونۇردىن سويۇلغان ئىسسىق ناننىڭ ھىدى ئۇرۇلغان-
دەك بولدى . «مۇشۇ توقايلىقنى بويلاپ ئاشۇ مەھەللىگە
بارايمىكىن . كۈنپېتىشقا قاراپ مېڭىۋاتقىنىمغا بىرنەچچە
كۈن بولۇپ قالدى . بۇ تەرەپلەردە مانجۇلار تۇرماق شىبەلەر-
مۇ يوقتۇر . ئۇلارنىڭ يۇرتىدىن ئۆتۈپ كەتكەندىمەن» دەپ
پەرەز قىلدى نۇزۇگۇم . ئۇ ئالما دەرىخىنىڭ ئۇچىدا تۇرۇپ
تۆۋەن تەرەپكە قارىۋىدى ، پۆپۈكلىرى سارغىيىپ قۇرۇغان
قومۇشلار بىلەن ئۇ يەر - بۇيەردە توپ - توپ بولۇپ چوقچا-
راپ كۆرۈنگەن توغراقلاردىن باشقا كۆزگە چېلىققۇدەك بىرەر
نەرسىنى كۆرمىدى . يىراقتا كەڭ يېيىلىپ ئېقىۋاتقان دەريا

كۆرۈنۈپ تۇراتتى . قەيەردىندۇر بىر يەرلەردە تۇرتەك - تۇرتەك بولۇپ قاپقارا ئىسلار ئاسمانغا كۆتۈرۈلمەكتە . نۇزۇگۇم : «موڭغۇللار مېنى يەنە شۇ دەريا تەرەپتىكى قومۇشلۇقلار ئىچىدىن ئىزدەپ يۈرىدىغان ئوخشايدۇ» دەپ ، ئۆزىنىڭ ئۇياققا ئەمەس ، بۇياققا قاچقىنىغا خۇشال بولۇپ قالدى . ئەمما ئۇ مەھەللىلەرگە كىرىشتىن قورقاتتى . بىراق قاراڭغۇ قىش يېقىنلاپ كېلىۋاتقاچقا ئۇلاردىن يىراقلاپمۇ كەتكۈسى كەلمەيتتى .

نۇزۇگۇم ئالما دەرىخىنىڭ ئۇچىدىن چۈشمەي ، خېلى ۋاقىتقىچە تاغ باغرىدا كۆرۈنگەن مەھەللىلەرگە قارىدى . مەھەللە ئەتراپىدىكى دۆڭلەردە پادا - كالىلار توپلىشىپ ئوتلاپ يۈرەتتى . بەزى يەرلەردە قورۇ - قورۇسى بىلەن يۈرگەن قويلارمۇ كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

نۇزۇگۇمنىڭ كۆزى دۆڭ ياقىلاپ كېتىپ بارغان ئىككى ئاتلىققا چۈشتى . ئۇ ئۆزىنى ئالما شېخىنىڭ دالدىسىغا ئېلىپ ئۇلارغا سەپسېلىپ قارىدى . ھېلىقىلارنىڭ مىنىۋالغىنى ئات ئەمەس قېچىر ئىكەن . ئۇلار باشلىرىغا سۇمۇلدىكى سولۇنلارغا ئوخشاش پوپۇكى بار كىگىز بۆكلەرنى كىيىشىۋالغان ، قوللىرىدا ئۇزۇن نەيزىلەرنى تۇتۇۋالغانىدى . «بۇلار مېنى ئىزدەپ يۈرگەنلەر بولمىسۇن يەنە» دەپ تەشۋىشلىنىپ قالغان نۇزۇگۇم ئالما دەرىخىدىن چۈشۈپ ، ھېلىقى ئۇزۇن چىشلىق قاۋان چېچىۋەتكەن نەرسىلىرىنى يىغىشتۇردى - دە ، ئۆزىنى قاراڭغۇ چۈشكىچە دالدىغا ئېلىپ تۇرۇشنى لايىق كۆردى . لېكىن نەچچە كۈندىن بېرى ئىسسىقراق بىر نەرسە يېمىگەچكە تەنلىرى تىترەپ ، ئۆزىنى ھالسىزلىنىپ كېتىپ بارغاندەك سەزدى . «مۇنداق ئاچتىن - ئاچ يۈرۈۋەرسەم

تېزلا ماغدۇرۇمدىن كېتىپ ماڭالماي قالىمەن»دېدى ـ دە ، كۈننىڭ يورۇقىدا ئوزۇق بولغۇدەك بىرەر نەرسە تېپىۋېلىشنى ئويلىدى . يادىغا بايىقى قاۋان تىلغىۋەتكەن يەردىكى قاتار ـ قاتار چۆنەكلەر كەلدى ـ دە : «دېھقانلار بۇ يەرگە بىر نەرسىلەرنى تېرىغان بولسا قالغان ـ قاتقانلىرى باردۇر » دەپ ئۇ يەرگە قاراپ باقماقچى بولدى . لېكىن ئۇ قېچىر مىنىۋالغان سولۇنلارنىڭ كۆزىگە چۈشۈپ قېلىشتىن قورقۇپ خېلى ۋاقىتقىچە ئۆزىنى تۇتۇپ ئولتۇردى .

ئەسلىدە قورساق دېگەننى ئويلىمىسا ياخشى ئىكەن . قورساقنىڭ ئاچقىنى ئادەمنىڭ ئېسىگە چۈشكەندىن كېيىن ، ھەرقانداق بالايىئاپەتلەرگە قارىماستىن كۆڭۈلنى ھەرخىل ئېغىر ئىشلارغا باشلايدىغان ئوخشايدۇ .

نۇزۇگۇم بىردەم قورسىقىنىڭ ئاچقىنىنى ئۇنتۇپ باشقا نەرسىلەر ھەققىدە ئويلاندى ، لېكىن قورسىقىنىڭ ئېچىۋاتقانلىقى كۆڭلىگە ئارام بەرمىدى . نۇزۇگۇم بايا ئۆزى كۆرگەن چۆنەكلەرنى ئارىلاپ يېگۈدەك بىرەر نەرسە تاپماقچى بولدى . ئويلىغىنىدەك دېھقانلار بۇ يەرگە ياڭيۇ ۋە سەۋزە تېرىغانىكەن . ئۇ چۆنەكلەرنىڭ ئۇ يەر ـ بۇ يېرىنى كولاپ كۆرۈپ بىردەمنىڭ ئىچىدە بىرنەچچە تال سەۋزە ۋە ياڭيۇ تېپىۋالدى . ئۇ قىرلىرى ئېگىز قىلىپ ياسالغان چۆنەكلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ : «بۇ يەردىكى كۆكتاتلارنى ئۇيغۇرلار تېرىغان بولۇشى مۇمكىن »دەپ ئويلىدى . بۇ چۆنەكلەردە ئۇششۇك تېگىپ ئۇزۇلمەي قالغان چەيزە ، لازىلارمۇ بار ئىدى .

نۇزۇگۇم بۇ يەردىن تېپىۋالغان سەيلەرنى يۇيۇپ كىچىككىنە مىس قازىنىغا سالدى . ئوتۇنىمۇ تەييارلاپ قويدى . ئۇ ئەمدى قاراڭغۇ چۈشۈشنى كۈتۈپ ياتقان ئورنىغا

باردى ـ ده ، پۇتىنى ئۆزى يىغىپ قويغان چۆپنىڭ ئىچىگە تىقىپ ئولتۇردى . مانا شۇنداق چاغلاردا قوشاقلىرى بىلەن كۆڭلىنى خۇش قىلىپ ئۆگىنىپ قالغان نۇزۇگۇم پەس ئا-ۋازدا ناخشا ئېيتتى :

قومۇش ئارىلاپ كۈن چىقتى ،
يالغۇز باشقا مۈڭ چۈشتى .
مەن نۇزۇكنى تۇتقىلى
سولۇن ـ چېرىكلەر چىقتى .

مەن قەشقەردىن چىققىلى ،
چۈشەك سېلىپ ياتقان يوق .
ئاتام قويغان ساچىمغا
تاغاق سېلىپ باققان يوق .

جېنىم ئاتامنى كۆرمەي ،
ئۆلۈپ كېتەر بولدۇم مەن .
مەن نۇزۇكتەك ھېچ خوتۇن
چۆلدە يالغۇز يۈرمىگەن .

ئۇنىڭ كۆڭلى يەنە بۇزۇلۇپ كەتتى . ئۇ ئىككى تىزىنى قۇچاقلاپ پۇخادىن چىققۇچە يىغلىدى .
كەچ كىرەرگە يېقىن ئاسمانغا تارقىلىپ كەتكەن ئاپئاق بۇلۇتلار بارغانسېرى بىر يەرگە توپلىشىپ ، تاغ چوققىلىرىغا يېقىنلىشىپ كېتىۋاتاتتى . كۈننىڭ كەينى قوتانلىشىپ ، ئا-دەتتىكىدىن بالدۇر قاراڭغۇ چۈشۈشكە باشلىدى .

«ھاۋانىڭ كەيپى بۇزۇلۇشقا باشلىغىنىغا قارىغاندا جۇ-
دۇن - چاپقۇن بولۇپ قالارمۇ؟» نۇزۇگۇم ھاۋانىڭ تېزلا
ئۆزگىرىۋاتقانلىقىدىن ئەنسىرەپ قالدى.

ئۆتكەن قېتىم ئون ئىككى كۈن قومۇشلۇقلاردا قې-
چىپ، مۆكۈنۈپ يۈرگەندىغۇ كۈن خۇددى ئۆزى سوراپ
تىلىۋالغاندەكلا ئالامەت ياخشى ئىدى. ئەمما ئۇنداق كۈنلەر
دائىملا بولۇۋەرمەيدىكەن. نۇزۇگۇم يامغۇر - يېشىن باشلى-
نىپ كەتسە، نەگە پاناھلىنىپ، نەگە يوشۇرۇنۇشنى بىلمەيتى-
تى. كونىلار «يازدا يېپىنچاڭنى، قىشتا ئوزۇقۇڭنى
تەييارلا» دەپ بىكار ئېيتمىغانىكەن. نېملا بولسا كۈننىڭ
ئىسسىقىدا بىرئاز ئوزۇق تەييارلىۋالماقچى بولدى - دە،
غازاڭلار ئۈستىگە چۈشكەن، شاخلارنىڭ ئۇچلىرىدا قالغان
ئالمىلاردىن بىرئاز يىغىپ ياغلىقىغا چىگىۋالدى. «بۇنىڭ
بىلەن ھېلىقى كۆكتاتلىق يەردىن تېرىۋالغان نەرسىلىرىمنى
تېجەپ يېسەم ئىككى - ئۈچ كۈنگە ئوزۇق بولار» دەپ
ئويلىدى نۇزۇگۇم.

ئۇ چۆرىسىگە تاشلارنى تىزىپ ياسىغان ئوچىقىدىن چىق-
قان ئوت يالقۇنىنى يىراقتا يۈرگەنلەردىن بىرەرى كۆرۈپ
قالمىسۇن دەپ، ئۆزى ئولتۇرغان قېلىن تاللىقنىڭ ئوچۇق
تەرىپىنى تۈگۈچى ئىچىدىكى كۆڭلەك، ياغلىقلىرىنى ئېلىپ
تورىغاندىن كېيىن، چاقماق تاشنى ئېلىپ ئوت تۇتاشتۇردى،
ئاندىن ئۇ ياڭيۇ، سەۋزىلىرىنى پىشۇرۇشقا كىرىشتى.

نۇزۇگۇم پىشۇرغان نەرسىلىرىنى يەپ، قورسىقىنى
تويغۇزغاندىن كېيىن يەنە غەربكە قاراپ ماڭدى. ئۇ ئۆزىنىڭ
بۇ يەرگە ئوت قالىغىنىنى يىراقتىن بىرلىرى كۆرگەن بول-
سا، ئۇلار ئىزدەپ يېتىپ كەلگۈچە كېتىۋالاي دەپ، چاپسانى-
راق ئورۇن يۆتكەپ كېتىشكە ئالدىرىدى.

III

ئۇ سايدىن چىققاندا ئۆزىنى پۈتۈنلەي باشقا ياققا كېتىپ قالغاندەك ھېس قىلدى. يېقىن ئارىدا پاناھ بولىغۇدەك يا دەل - دەرەخ، يا قومۇشلۇق يوق ئىدى. ئەگەر بۇ يەرگە كۈندۈزى كېلىپ قالسا تېزلا دۈشمەن قولىغا چۈشۈشى مۇمكىن. شۇڭا ئىلدام مېڭىپ تاڭ ئاتقۇچە تاغ تەرەپتىكى چىراغ كۆرۈنگەن مەھەللىلەرگە يېقىنراق بېرىۋېلىشقا ئالدىرىدى. ئۇ: «تاغ ئىچىدە تاشنىڭ كامارىغا مۆكۈنۈۋالسامۇ، سايلارنىڭ ئىچىگە چۈشۈۋالسامۇ يامان كۆزلەردىن خالىي بولغۇدەك بىرەر يەر تېپىلىپ قالار» دەپ ئويلىدى.

بۈگۈن ئۇ خېلىلا كۆپ ماڭغاندەك قىلدى، ئەمما ئانچىۋالا يىراق كېتەلمىدى. تاغ ياقىلاپ، توپلىشىپ يۈرگەن بۆلۈتلار يېرىم كېچىدىن كېيىن ئاينىڭ يۈزىنى توراپ، ئەتراپنى تېخىمۇ قاراڭغۇلاشتۇرۇۋەتتى. نۇزۇگۇمنىڭ كۆزىگە ئۇ يەر - بۇ يەردە ئۆسكەن تىكەندىن باشقا ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيتتى. ئۇ ئالدىراش مېڭىپ كېلىۋاتقاندا تۇيۇقسىز نېمىگىدۇر پۇتلىشىپ يىقىلاتتى - دە، يەنە ئورنىدىن دەس تۇرۇپ يۈگۈرەيتتى. بارار يېرىنى بىلمىسىمۇ كۈندۈزى مۆكۈنۈپ ياتقۇدەك بىرەر يەر تېپىۋېلىشقا ئالدىرايتتى.

يامغۇر تامچىلاشقا باشلىدى. نۇزۇگۇم ئۆزىنىڭ ئورمانلىق سايدىن چىقىپ كەتكىنىگە پۇشايمان قىلماقتا. چۈنكى ئۇ يەردە مۇنداق يامغۇر - يېشىندا مۆكۈنۈۋالغۇدەك يەر كۆپ ئىدى، قورسىقىغا بىرەر نەرسە تېپىپ يېگىلىمۇ بولاتتى.

ھۆلچىلىكتە سولۇنلار ئۇنىڭ ئىچىگە ئوت قويسىمۇ تۇتىشىپ
كۆيمەيتتى . ئۇ : «يامغۇر ئىتتىكلىگىچە كەينىمگە يېنىپ ،
شۇ ئورمانغا بېرىۋالايمىكىن» دەپ ئويلىدى ـ دە ، ئاندىن يەنە
تەۋەككۇل قىلىپ ، نېمىلا بولسا باشقا كەلگەننى كۆرمەيمەنمۇ
دېگەندەك كەينىگە يېنىپ كېتىش خىيالىدىن قايتتى . ئەسلى-
دە بىر ئىشنى ئاخىرىغا چىقارماي قويۇشنى ئۆزىمۇ ياخشى
كۆرمەيتتى . نۇزۇگۇم يولغا چىقىپ بولۇپ كەينىگە قايتىش-
نى ياخشىلىقنىڭ بېشارىتى ئەمەس ، شۇڭا كەينىمگە قايتسام
بىرەر خېيىمخەتەرگە يولۇقۇپ قېلىشىم مۇمكىن دەپ ئوي-
لايتتى .

ئۇ ئەمدى قايسى تەرەپكە ماڭسام يامغۇردا ھۆل بولغىچە
باشقا پاناھ بولغۇدەك بىرەر يەر تېپىۋالالايمەنكىن دېگەندەك ،
ئەتراپنى كۆزىتىپ چىقتى . باش ـ ئۇچى كۆرۈنمەيدىغان بۇ
دالادا يا دەل ـ دەرەخ ، يا ئۆي ـ پۈي كۆرۈنمەيتتى . ئەتراپ-
نى بولسا تېخىمۇ تۇم قاراڭغۇلۇق باسماقتا . ئۇ ، مۆكۈنۈپ
يۈرۈپ ماڭغان يەرلەر خېلىلا تۆۋەندە قالدى . شۇڭا ئۇ باشقا
كەلگەننى كۆرەرمەن دەپ يۇقىرىغا قاراپ ئىلگىرىلەپ مېڭى-
ۋەردى . دەريا تەرەپتىن كۆتۈرۈلگەن تۇمانمۇ قويۇقلىشىپ
كەتتى . مۇنداق چاغدا ۋاقىتنىڭ قەيەرگە بېرىپ قالغىنىنىمۇ
بىلىش تەس ئىكەن . لېكىن تۇمان قويۇقلاشقىنى بىلەن ئاس-
ماننىڭ كۈنچىقىش تەرىپى سۈزۈك ئىدى . شۇنىڭغا قارىغاندا
تاڭ ئېتىشقىمۇ ئاز قالغان ئوخشايدۇ . يېقىن ئارىدا دالىدا
بولغۇدەك ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيدۇ .بۇ پايانسىز تۈزلەڭدە مۇ-
شۇنداق مېڭىۋېرىشكە توغرا كېلەتتى . بەزىدە كىچىك ـ كى-
چىك سايلار ئۇچراپ قالاتتى . بىراق دالىدا بولغۇدەك يەر
كۆرۈنمەيتتى . ھاۋا ئوچۇق چاغدا يېقىنلا يەردىكىدەك كۆرۈن-

گەن تاغ گويا ئېلگىرىلەپ كەتكەندەك ، ئۇ بىر كىچە مېڭىپمۇ تاغقا يېتىپ بارالمايۋاتاتتى . بەزىدە تۇمان سەل بېسىلىپ قالسا ، نۇزۇگۇم مېڭىشنىڭ بارغانسېرى ئېغىرلىشىۋاتـ قانلىقىغا قاراپ ، تاغ باغرىدىكى ئېگىزلىكلەر يېقىنلاپ قالـ غان ئوخشايدۇ دەپ ئويلايتتى . ئۇ تەڭرىتاغنىڭ بەللىرىنى ياقىلاپ ، ئەنە يېتەرمەن ، مانا يېتەرمەن دەپ كۆزلىگەن يېرىـ گە تېخىچە يېتەلمىدى . سول تەرىپىدە تاغلار گاھ پاكارلاپ ، گاھ ئېگىزلەپ ، ئىلى دەرياسىغا ئوخشاش كۈنپېتىش تەرەپكە كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلدى . نەچچە كۈندىن بېرى ئۇمىد قىلغان يەرلىرى مۇشۇ چەكسىز دالانىڭ شەرقىي شىمالىدىكى تاغلارـ نىڭ كەينىدە بولمىسا ، بۇ يەرلەردە يوقتەك قىلاتتى . مانا سۇمۇلدىن چىققان نەچچە كۈندىن بېرى باش ـ ئايىغى يوق ئويمان ـ چوڭقۇر يەرلەردە مېڭىپ يۈرۈپ ئادەم بالىسىنى ئۇچراتمىدى .

نۇزۇگۇم يۇقىرى ئۆرلەپ بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن ، تاغ باغرىدىكى ئاشلىقى يىغىشتۇرۇلۇپ بولغان ئېگىزلىكقا ئۇلاشتى . ئۇنىڭ هايات كەچۈرۈشكە بولغان ئۈمىدى يەنە ئويغىنىپ كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ قالدى . «بۇ يەرلەردىمۇ ئادەمـ لەر ياشايدىكەنغۇ» دېدى ئۇ ئىچىدە . قەدىمىمۇ تېزلەشتى . بۇ چاغدا تاڭ ئېتىپ قالغانىدى . ئەمدى سەهەردە دەريا تەرەپـ تىن كۆتۈرۈلگەن تۇمانمۇ ئاستا تارقىلىپ ئەتراپ يورۇشقا باشلىدى . يىراقتىكى ئېدىر ۋە قىرلار قويۇق تۇمان ئارىسىدا قارىيىپ كۆرۈنەتتى . قاپتاللاردا توپ ـ توپ بولۇپ ئوتلاپ يۈرگەن قويلار بارغانسېرى كۆپەيمەكتە . سايلاردىكى يوپۇرـ ماقلىرى سارغىيىپ كەتكەن دەرەخلەر يىراقتىن كۆرۈنمەكـ تە .

يامغۇر دەسلەپتە بىر تال ـ بىر تالدىن تامچىلىدى . ئەمدى ئۇ بارغانچە ئىتتىكلىگىلى تۇردى . نۇزۇگۇم چاپسانـ ـراق دالدا بولغۇدەك بىرەر جاينى تېپىۋالمىسا ئەھۋالى تېخىـ ـمۇ ئېغىرلىشىدۇ ، شۇڭا ئۇ : «بۇ ئەتراپتا دېھقانلار تاشلاپ كەتكەن كەپىلەر باردۇر» دەپ ، ئېگىزلىق بىلەن يۇقىرى ئۆرلىدى . لېكىن ئۇششاق تاش ، شېغىللىق يەردە چاشقانلار بىلەن ئاغمىخانلارغىلا دالدا بولغۇدەك تەسكەن ، تىكەن ، ئادـ ـراسماندىن باشقا يوغانراق ئۆسۈملۈكمۇ يوق ئىدى . نۇزۇگۇم يۇمشاق قۇم ـ توپىسىنى ئېقىتىپ كېتىپ ، شېخىل تېشى قالغان دالادا بېشىنى ئىچىگە تىقىۋېلىپ ئىتتىك مېڭىپ كېلىۋاتاتتى . ئۇ پات ـ پاتلا توختاپ ئەتراپقا سەپسېلىپ قارايتتى . ئۇ شۇنچە ماڭسىمۇ تېخىچىلا دالدا بولغۇدەك بىرەر جاينى ئۇچرىتالمىدى .

ئۇنىڭ كۆزلەپ كېلىۋاتقىنى سارغىيىپ كۆرۈنگەن ئېـ ـگىزلىق ئىدى . ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ بۇ يەرگىمۇ كەلدى . ھەربىرى ئىككى ـ ئۈچ مو كېلىدىغان ئېگىزلىقلار كۆزنىڭ مەمۇرچىلىق ۋاقتى بولۇشىغا قارىماستىن قۇرۇقدىلىنىپ ، توپىسى ئۆرلـەپ تۇراتـتـى . بۇ يەرنىڭ ئاشلىقى تۇرماق سامان ـ توپانلىرىمۇ پاك ـ پاكىز يىغىشتۇرۇلۇپ كەتكەنـ ـدى .

ئۇ بۇنى كۆرۈپ : «بۇ يەرنىڭ خەلقىمۇ ئېچىرقاپ ، نامـ ـراتچىلىقتا ياشاۋاتقان ئوخشىمامدۇ» دەپ ئويلىدى .

يامغۇر بارغانسېرى كۈچەيمەكتە . نۇزۇگۇم بىر ئېگىزـ ـدىن ئىككىنچى ئېگىزغا ، بىر ئېچىقتىن يەنە بىر ئېچىققا يۈگۈرۈپ يۈرۈپ ، كىيىملىرى چۆپ ـ چۆپ ھۆل بولۇپ كەتتى . بىر چەتتىن ئۇ ئېگىزلىقلارنى ئارىلاپ ، مۇشۇنداق

ھۆل بولۇپ كەتكەن كىيىم - كېچەكلىرىم بىلەن يۈرۈۋەر-
سەم ئۆزۈمگە سوغۇق تەگكۈزۈۋالىمەن دەپمۇ قورقاتتى. ئۇ
ئوچۇقچىلىققا چىققاندا ئۆزىنى كەينىدىن تايغان قوغلىغان
توشقانغا ئوخشاش ھېس قىلدى. ئۇ ھازىر نەگە قېچىپ،
نەگە مۆكۈنۈشنىمۇ بىلمەيتتى. مۇنداق چاغلاردا سولۇنلارغا
يولۇقۇپ قالسا ئاسانلا تۇتۇلۇپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى.
قېچىپ - مۆكۈنۈپ يۈرگەن ئادەمنىڭ تۈزلەڭلىكتە تەنھا
قېلىشى راستتىنلا خەتەرلىك. ئۇ ئەمدى نېمە قىلارىنى بىل-
مەي يىغلىۋەتتى. دالا تاختايدەك تەپتەكشى. يامغۇر ھەدەپ
ئىتتىكلىمەكتە. كۈن كۆرۈنمىگەن بىلەن ۋاقىتمۇ بىر يەرگە
بېرىپ قالغاندۇر. بىر ئازدىن كېيىن بۇ تەۋەنىڭ ئادەملىرى
ئۇيان - بۇيان ئۆتۈپ قېلىشى، تۈنۈگۈنكى سولۇنلارمۇ يەنە
ئۇنى ئىزدەپ چىقىشى مۇمكىن.

IV

نۇزۇگۇم باش - ئايىغى كۆرۈنمەيدىغان كەڭ ئېگىزلىققا
چىققاندا ئىككى دۆۋە بۇغداي سامىنىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ
گويا ئۇزۇندىن بېرى ئىزدەپ تاپالماي يۈرگەن ئەڭ يېقىن
قېرىنداشىنى ئۇچراتقاندەك كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەت-
تى. ئۇ كۆز يېشىنى پەشمىتىنىڭ يېڭى بىلەن سۈرتۈپ،
چېتىكىنىڭ پاشنىسى ئېگىزنىڭ توپىسىغا يېتىپ، ئىتتىك
ماڭالمايۋاتقىنىغا قارىماستىن، دۆۋلەگلىك سامانىنىڭ قېشى-
غا يۈگۈرۈپ كەلدى. بۇ ئەسلىدە دېھقانلار يازدا ياسىغان
خامانلىق ئىدى. تولۇق بىلەن چىڭدالغان خامانىنىڭ چېتىدە

ئىككى دۆۋە ساماندىن باشقا ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيتتى . خاماد-
دىكى بۇغداينىڭ بىر تال دېنىنىمۇ قالدۇرماي يىغىپ كەتسە
كېرەك ، پەقەت پاخاللارلا ئۇ يەر - بۇ يەردە چېچىلىپ
ياتاتتى . نۇزۇگۇم ئۆزۈم ھۆل بولسامۇ تۇگۇچتىكى كىيىم-
لىرىمنى ھۆل قىلماي ساقلاي دېگەندەك ، ئۇنى ساماننىڭ
ئارىسىغا تىقىپ قويدى . شۇنىڭدىن كېيىن كۆڭلى سەل
ئورنىغا چۈشۈپ خاتىرجەم بولغاندا كەپە - پەپىلەر يوقمىكىن
دېگەندەك ئۆپچۆرىگە زەن سېلىپ قارىدى . شۇ چاغدا ئۇ
ئېگىزنىڭ چېتىدىكى ئېرىق بويىدا بىر يېنىغا قىيسىيىپ ،
تىرەكلىرى چوقچىيىپ چىقىپ تۇرغان كەپىنى كۆردى . نۇ-
زۇگۇم كۆپتىن بېرى ئادەم ئولتۇرماي بۇزۇلۇپ ، چەڭزىلە-
رى ئۆرۈلۈپ ، سامانلىرى چېچىلىپ كەتكەن كەپىنىڭ قې-
شىغا كەلدى . كىگىز ئۆيگە ئوخشاش دۈگىلەك قىلىپ يې-
پىلغان كەپىنىڭ يېنىدىكى ئېرىق بويىدا قازان - ئوچاقمۇ
بار ئىدى .
ئۇ ئۇچ - تۆت ئادەم بىمالال سىغىدىغان كەپە ئىچىگە
كىرىپ ، ئۇنىڭ ئۆرۈلۈپ كەتكەن شاخ - چەنزىلىرىنى تۇ-
زەپ ، تېگىگە سامان سېلىپ يېيىتتى . «يامغۇر ئۆتۈپ بۇنىڭ
ئىچى ھۆل بولۇپ كەتكۈچە ، تېزرەك پاخال ئەكېلىپ ئوچۇق
قالغان يەرلىرىنى يېپىۋالاي» دېدى - دە ، خاماننىڭ چېتىدى-
كى دۆۋىدىن بىرنەچچە قۇچاق پاخال ئەكېلىپ ، كەپىنىڭ
ئېچىلىپ قالغان يەرلىرىنى ياپتى . ئاندىن ئۇ ، شامال چىقسا
ئۇچۇرۇپ كەتمىسۇن دەپ ، چەتتە چېچىلىپ ياتقان چەنزىلەر-
نى ئېرىق سىرتىدىكى يوغان تاشلار بىلەن باستۇرۇپ ، كەپە-
نىڭ چۆرىسىنى توسىدى .
نەچچە كۈندىن بېرى ئايدالادا يالغۇز قېچىپ - مۆكۈنۈپ

يۈرگەن چاغلىرىدا نۇزۇگۇمنىڭ بىردىنبىر ئارمىنى، تىلەيدىغىنى مۇشۇنداق بىر ئىسسىق ماكان ئىدى. ئەمدى مانا بۇ تىلىكىمۇ ئورۇندالدى. ئۇ كىيىم - كېچەكنىڭ ھۆللىكىگە قارىماستىن خېلى ۋاقىتقىچە يامغۇردا يۈرۈپ كەپىسىنىڭ ئىچى - تېشىنى تۈزەشتۈرۈۋالدى. خامان چېتىدىكى سامان دۆۋىسىنىڭ ئىچىدە يوشۇرۇپ قويغان تۈگۈچىنىمۇ ئېچىپ ئەكىرىۋالدى. ئىشىك تەرەپتىنلا سەل يورۇق چۈشكۈدەك جايىنى قالدۇرۇپ، باشقا يەرنىڭ ھەممىسىنى شامال كىرمەس قىلىپ يېپىۋەتتى. ئاندىن ھۆل بولۇپ كەتكەن كىيىملىرىنى ئالماشتۇرۇپ سىقىپ، كەپە ئىچىگە يېيىپ قويدى.

قەشقەردىن چىققاندىن بۇيان تاشلىماي كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان كىيىملىرىنى يۆتكەپ كىيىپ، ئۆتكەن كېچە سايدا پىشۇرۇۋالغان ياڭيۇ، سەۋزىسىنى ۋە ئۈزۈۋالغان ئالمىلىرىنى ياغلىقىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ ئالدىرىماي قورسىقىنى تويغۇزدى، شۇنىڭدىن كېيىن ئالدىنئالا تەييارلىۋالغان ساماننىڭ ئۈستىدە تۈگۈلۈپ ياتتى. ئۇ ئەتىگەندىن بېرى يامغۇردا يۈرۈپ مۇزلاپ كەتكەن پۇت - قولىنى ئىسسىتقاندىن كېيىن، كىرپىكلىرى بىر - بىرىگە گىرەلىشىپ شېرىن ئۇيقۇغا كەتتى.

نۇزۇگۇم مۇشۇ ياتقان پېتى ئەتىسى تاڭ سەھەردە بىراق ئويغاندى. ئۇ مېڭىشقا ئالدىرىمىغاچقا ئورنىدىن تۇرغۇسى كەلمەي ئېزىلىپ، خۇددى ئۆز ئۆيىدە بەزى كۈنلىرى باقەمگە ئەركىلىگەندەك ئىككى يېنىغا ئېغىناپ ئۇزاق ياتتى. بىر چاغدا قورسىقى ئېچىۋاتقانلىقىنى سېزىپ ئاغزىنى تامشىپ قويدى، بىردىنلا ئۆيىدىكى چاغلاردا يەپ يۈرگەن تاماقلىرى

بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى يادىغا يېتىپ ئاغزىغا سېرىقسۇ كېلىشكە باشلىدى . كۆز ئالدىدىن سېمىز گۆشلەر بىلەن ئەتكەن مانتا ، سامسىلار ، ھەرخىل ئاچچىق - چۇچۇك سەي-لەر ، ھورى پۇرقىراپ چىقىپ تۇرغان پولۇلار ، تەخسىدە تولغىنىپ تۇرىدىغان لەڭمەنلەر كەينى - كەينىدىن ئۆتۈپ ئىشتىھاسىنى قوزغىتىۋەتتى...

نۇزۇگۇم مۇشۇلارنى ئويلاۋېتىپ قورسىقىنى تېخىمۇ ئاچۇرۇۋالدى . قورساق ئاچ چاغدا ئۇيقۇ كېلىدۇ دەمسىز ؟ ئۇ ئىسسىق پاخالنىڭ ئىچىدىن سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ ، يېيىپ قويغان پەشمىتىنى كىيدى ، ئاندىن چوڭ ياغلىقىنى تۇزەپ تېڭىپ ئورنىدىن تۇردى . پۇت - قوللىرى كۈيۈشۈپ كەتكە-نىدى . كەپىنىڭ ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ بىرئاز ھەرىكەت قىلىۋىدى ، بەدىنىگە قان يۈگۈرۈپ سەگىپ قالدى .

نۇزۇگۇم كەپىنىڭ ئىچىدىن ئىشىككە توراپ قويغان پاخالنى بىر چەتكە قايرىپ ، يامغۇر توختىدىمىكىن دەپ سىرتقا قارىۋىدى ، خۇددى ئۆز كۆزىگە ئۆزى ئىشەنمەيۋاتقان-دەك ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ قالدى : ئەتراپنى ئاق قار قاپلاپ ، زىمىستان قىش باشلانغانىدى ! ئۇ كۆن نۇرىدا كۆزىنى قاماش-تۇرۇپ ، يالت - يۇلت قىلىپ كۆرۈنگەن قارغا ئىشەنمەيۋات-قاندەك بىرئاز ۋاقىت قىمىر قىلماي قاراپ تۇردى . «ئەمدى كۆرمىگىنىم مۇشۇ ئىكەن - دە ،— دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ ،— بۈنىڭدىن بىر كۈن ئىلگىرى ساي-نىڭ ئىچىدە ياتقاندا ھاۋانىڭ تەپتى ئالتىنچى ئاينىڭ تومۇزى-دەك ئۇگە - ئۇگىسىنى بوشتىپ ئىسسىتىۋەتكەنىدى . بۇ-گۈن بىردىنلا زىمىستان قىش بولۇپ كەتكىنىنى قارا . ھېلى-مۇ تۈنۈگۈن ، خۇدا ئوڭلاپ ، مۇشۇ كەپىنى جۆندىۋالغانى-

كەنمەن . بولمىسا بۇ قاردا قانداقمۇ قىلار ئىدىم . تايىنلىق بىر يەرگە بېرىپ ئۇششۇپ قالاتتىم . شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى رەقىبلىرىمدىن قېچىپ قۇتۇلۇشنى ئويلاپتىمەنۇ ، ئەجەب زىد- مىستان قىشنىڭ كېلىدىغىنىنى ئويلىماپتىمەن . قىش باش- لانسا تىرىك بەندە يوق بۇ ئايدالادا نەگىمۇ بېرىپ ، قانداق جان باقىمەن دېدىمكىنتاڭ ؟ نەكاشكى ئاۋۇ كۈنى ئورمانلىق- تىن كۆپرەك كۆكتات يىغىۋالغان بولسامچۇ ! ئوزۇقۇم كۆپ بولسا ماۋۇنىڭكىدەك ئېتىزدا تاشلىۋېتىلگەن كەپىلەر بىلەن تاغ قاپتاللىرىدىكى غارلارنىڭ ئىچلىرىدە يېتىپ يۇرۇپ قىشنى چىقىرىپ ، ئۆلمەي تىرىك قالسام باھار كەلگەندە قەشقەر تەرەپكە كېتەر ئىدىم . »

نۇزۇگۇم تۇيۇقسىز ياغقان قارنى كۆرۇپ ھودۇققىنىد- دىن خۇددى قېشىدا بىر ئادەم باردەك سۆزلەپ تۇردى - دە ، ئاندىن ماۋۇقتەك يۇمشاق ئاپئاق قارنى ئاۋايلاپ بېسىپ تالاغا چىقتى . يېڭى ياغقان قارنىڭ پۇتى تەگكەن يېرى ئېزىپ تۇراتتى . ئۇ كەپىنى بىر ئايلىنىپ ، قار ياغقاندىن كېيىن تېخىمۇ يېقىنلىشىپ قالغاندەك كۆرۇنگەن تاغ چوققىلىرىغا ، ئۇنىڭ باغرىدىكى ئېدىر - قىرلارغا ۋە جىرا - سايلارغا سەپسېلىپ قارىدى . ھەممە نەرسە كېچە ياغقان قارغا كۆمۇ- لۇپ قالغاندەك جىمجىت . بىرەر يەردە قىمىرلىغان تىرىك جان كۆرۇنمەيدۇ . قار ئاستىدا قالغان خامانىنىڭ ئىزناسى كۆرۇنۇپ تۇرىدۇ . «بۇ يەرگە بىر كۇن ئىلگىرى كەلگەن بولسام بەلكى سامان - توپانلار ئارىسىدىن قورۇپ يېگۇدەك بۇغداي دانلىرىنى يىغىۋالار ئىدىم» دەپ ئويلىغان نۇزۇگۇم تۇنۇگۇن كۆرگەن قازان - ئوچاقنىڭ يېنىغا كەلدى . ئۇ بىر تۇتام پاخال بىلەن قازان - ئوچاقنىڭ چۆرىسىدىكى قارنى

سۇيۇرۇپ ، ئوچاقنى تازىلىدى . ئۇ بۇ ئوچاقتا چاي قاينىتىپ
ئىچىشنى ئويلىدى . بىراق بۇ يەردىكى ئېرىقلاردا سۇ كۆرۈن-
مەيتتى . ئېھتىمال ، دېھقانلار ئورمىنى تۈگىتىپ ، ئېتىز
ئىشلىرىنى بېسىقتۇرۇۋالغاندىن كېيىن ، بۇ ياققا سۇ كېلى-
دىغان تۇغانلارنى ئېتىۋەتكەن بولسا كېرەك .
ئۇ كەپىـنىـگە كىـىـرىپ كىـچىك قازىنىنى كۆتۈرۈپ
چىقتى - دە ، ئۇنى قار بىلەن تولدۇرۇپ ئوچاققا ئورناتتى .
ئاندىن كەپىدىكى پاخال بىلەن ئوت قالاپ ، قار ئېرىتىپ ،
سۇ قايناتتى . ئۇ تۈگۈچىنىڭ ئىچىدىكى ھېجىرنى ۋە بىر
ھەپتىگە يەتكۈدەك چاي - تۇزغا ئوخشاش نەرسىلەرنى كۆرۈپ
روھى كۆتۈرۈلۈپ قالدى . ئەتىگەندە ھاۋا سوغۇقتەك قىلىۋى-
دى ، ھازىر ئاسماندىكى بۇلۇتلار تارقىلىپ ، كۈن ئارغامچا
بويى كۆتۈرۈلگەچكىمۇ ھاۋا ئىسسىپ قالغاندەك بىلىندى .
ئۇزۇگۇم نەچچە كۈندىن بېرى كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان تۈگۈچى-
دىكى قاچا - قومۇش بىلەن ئوزۇق - تۈلۈكىنى كەپىنىڭ
ئىچىگە قويدى . ئاندىن ياغلىقىنى داستىخان ئورنىدا سې-
لىپ ، چاي ئىچىپ قورسىقىنى تويغۇزدى . ئۇ : «يارانقان
ئىگەم بەندىسىنىڭ رىزقىنى ھەريەرگە تېرىقتەك چېچى-
ۋەتكەن - دە ، ئادەملەر بولسا ئۇنى قۇشلارغا ئوخشاش ئۇ-
چۇپ - قونۇپ يۈرۈپ تېرىپ يەيدىكەن» دېگەن ئويلارغا
كېلىپ ، ئۆزىنىڭ ئادەم تۇرماق باغلاپ قويسا ھايۋانمۇ تۇر-
مايدىغان چۆل - باياۋانلارغا رىزقىنىڭ چېچىلىپ قالغىنىغا
ھەيران بولاتتى .
بىرىنچى قېتىم ياغقان قار يىراقتىكى ئېگىز دۆڭلەر
بىلەن جىرالاردىلا تۇرۇپ قالغىنى بىلەن باشقا يەرلەردە شۇ
كۈنىلا ئېرىپ يوقىلىپ كەتتى .

كۆنگە قاقلانغان شېغىل تاشلىق يەرلەردە قارمۇ توختىمايدىغان ئوخشايدۇ. چۈنكى تاغ تەرەپتىن چىقىدىغان شامال بىلەن كۈنىنىڭ ئازراقلا ئىسسىشى قارلارنى تېزلا ئېرىتىۋېتىدىكەن، لېكىن بۇ يەردە بولىدىغان قارا سوغۇق ئادەمنىڭ تەن - تېنىگە خۇددى يىڭنە سانجىغاندەك ئۆتىدىكەن. نۇزۇگۇم ھاۋا ئوچۇق كۈنلىرى سىرتقا چىقىپ بىرئاز تۇرۇپ قالسا سوغۇق ئىچ - ئىچىگە ئۆتۈپ مۇزلاپ كېتەتتى - دە، كەپىگە كىرىۋالاتتى. شۇنىڭدىمۇ خېلى ۋاقىتقىچە ئۆزىنى ئىسسىتالماي تىترەپ ئولتۇراتتى. شۇڭا بىرنەچچە كۈنگىچە سىرتقا ئانچە چىقماي كەپىدىلا بولدى. ئۇ غەم - ئەندىشىلەر ئىچىدە، ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ ھاردۇق يېتىپ كەتكەچكەمۇ، چاي ئىچكىلىلا تۇرمىسا، باشقا ۋاقىتتا بېشىنى كۆتۈرمەي ياتاتتى.

ئەمما ئۇنىڭ ئۇيقۇسى قېنىپ ھاردۇقى چىققىنى بىلەن يەيدىغان ئوزۇقى تۈگەپ قالدى. كەپىدىن چىقماي يېتىۋەرسە ئاچتىن ئۆلۈپ كېتىشى مۇمكىن. ھايات كەچۈرۈش ئۈچۈن ئوزۇق تېپىشى كېرەك. نۇزۇگۇم قورسىقى ئېچىپ كەتكەن بۆرىلەرنىڭ يېگۈدەك بىر نەرسە ئىزدەپ دالا - تۈزنى قىدىرىپ يۈرىدىغىنىنى ۋە كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەي ئادەملەر ياشايدىغان يەرلەرگە كېلىپ قورۇلاردىكى ماللارغا ھۇجۇم قىلىدىغانلىقىنى ئاڭلىغانىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا قورساقنىڭ ئاچلىقى ھەرنېمە قىلىشقا مەجبۇرلايدىغان ئوخشايدۇ. ئاچلىققا چىدىيالمايۋاتقان نۇزۇگۇم ئەتراپتىكى ئېتىزلىقلار بىلەن خامانلارنى ئارىلاپ بىرەر سىقىم بۇغداي ياكى بىرنەچچە تال باشاق تېپىپ كېلەي دېسە، كۈندۈزى بىرەر ئادەمنىڭ كۆزىگە چۈشۈپ قالارمەنمىكىن دەپ قورقتى. يېقىن ئارىدا

يېزىلارمۇ كۆرۈنمەيتتى . نېمە قىلىشنى بىلمەي بېشى قاتقان
نۇزۇگۇم كەپىسىدىن چىقتى . ئۇ قايسى تەرەپكە بېرىپ ئاغ-
زىمغا سالغۇدەك بىرەر نەرسە تېپىپ كەلسەم بولىدىكىن دەپ
تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى . چۈنكى ئۇنىڭ بۇ ئەتراپتىن يېگۇ-
دەك بىر نەرسە تېپىشىغا كۆزى يەتمەيتتى . مۇشۇ پەيتتە ئۇ
خامان چېتىدە تومپىيىپ تۇرغان كىچىك بىر سامان دۆۋىسى-
نى كۆردى . دەرھال ئۇ ئاسماندىن ئىزدىگەن نەرسىسىنى
يەردىن تېپىۋالغاندەك تېز مېڭىپ ، ساماننى قولى بىلەن بىر
چەتكە قايرىدى ، ئىلەشتۈرۈپ باقتى . بىراق ئۇنىڭ بەختىگە
سامان ئىچىدىن تېرىۋالغۇدەك بىر تالمۇ دان چىقمىدى .
نۇزۇگۇمنىڭ روھى چۈشتى . ئۇ بايىلا بۇ ساماننىڭ ئىچىدىن
ئەڭ بولمىغاندا بىر سىقىم بولسىمۇ بۇغداي تېپىۋالىمەن دەپ
ئويلىغانىدى . لېكىن ئۇ بۇ يەرگە كەلمەستىن ئىلگىرى ئۆ-
زىگە ئوخشاش رىزقىنى تېرىپ يەيدىغان قاغا ، كەپتەر ۋە
قۇشقاچلار بىر تالمۇ داننى قويمىغانىكەن . نۇزۇگۇم ئېغىر
ئۇھ تارتىپ خامانىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە ئۆتتى - دە ، بۇرجى-
كى سۇنۇپ كەتكەن تۇلۇق تاشنىڭ تۇۋىگە بىرى ئەتەي يىغىپ
قويغاندەك قىزىرىپ تۇرغان بىر ئوچۇمدەك بۇغداينى كۆرۈپ
قالدى . ئۇ دەرھال تۇلۇق تاشنى ئىتتىرىۋېتىپ ، ھېلىقى
بۇغداينى توپىغا قوشۇپ كۆڭلىكىنىڭ ئېتىكىگە سالدى .

ئۇ خامان چېتىدىكى تۇلۇق تاشنىڭ ئۈستىدە ئولتۇ-
رۇپ ، يەنە قەيەردە يىغىلىپ قالغان بۇغداي باركىن دىگەندەك
ئۆپچۆرىسىگە قارىۋىدى ، ئېگىز ئىچىدە يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان
چاشقاننى كۆرۈپ قالدى .

«خاماندىكى چېچىلىپ ياتقان بۇغداينى ئۇچار قۇشلارغا
قوشۇلۇپ مۇشۇلارمۇ يىغىشتۇرۇپ بولغانىكەن - دە» دەپ ،

بىر ئاز ۋاقىتقىچە ئۇ چاشقاننىڭ كەينىدىن قاراپ تۇردى، چاشقان ئالدىغا ئېگىز توپا دۆۋىلەنگەن تۆشۈككە كىرىپ كەتكەندىن كېيىن: «بۇ چاشقان قانچە دەن بۇغداي يىغىۋالغاندۇ؟ ئۇنىڭ ئۇۋىسىنى قېزىپ باقايمىكىن» دەپ تۇردى - دە، بۈگۈن - ئەتە يېگۈدەك ئوزۇق تاپقىنىغا قانائەت قىلدى.

نۇزۇگۇمنىڭ تولۇق تاشنىڭ تۇۋىدىن يىغىۋالغان بۇغدىيىمۇ تۈگىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئەتراپنى ئىككى كۈن چارلاپ كۆردى، بىراق قورساق تويغۇدەك ھېچ نەرسە تاپالمىدى. ئۇياق - بۇياقتا ئۆتكەندە چاشقاننىڭ ئۇۋىسىغا قاراپ قوياتتى. بىراق كولاپ كۆرۈشكە جۈرئەت قىلالمىدى. لېكىن قورساقنىڭ ئاچلىقى ئۇنىڭ جۈرئەتسىزلىكىنى يەڭدى - دە، ئاخىرى ئۆتكۈر خەنجىرىنى غىلاپتىن چىقىرىپ، چاشقاننىڭ ئۇۋىسىنى قېزىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئۇۋىسى نۇزۇگۇم ئويلىغاندەك يېقىن يەردە ئەمەس ئىكەن، بەلكى بۇ يەردىن يىراقتا، خېلى چوڭقۇردا ئىكەن. نۇزۇگۇمغا نۇرغۇن تەر تۆكۈشكە توغرا كەلدى. ئۇ يەرنىڭ تېگىدىن ھەر تەرەپلەرگە كەتكەن تۆشۈكلەرنى قېزىپ يۈرۈپ، تۆت چاشقاننى ئۇۋىسىدىن ھەيدەپ چىقتى - دە، ئاخىرى ئۇلارنىڭ قىشقا توپلىۋالغان بۇغدىيىغا يېتىپ باردى. ئۇنىڭ تۆككەن تەرلىرى بىكارغا كەتمىدى. بۇ يەردىن ئۇ خېلى نۇرغۇن بۇغداي يىغىۋالدى.

ئۇ بۇنىڭ بىلەن يەنە ئۈچ - تۆت كۈننى ئۆتكۈزدى. بۈگۈن يەنە كۈننىڭ يۈزىنى بۇلۇت قاپلاپ، ھاۋا بۇزۇلۇشقا باشلىدى. بۇ قېتىم ئىلگىرىكىدەك يامغۇر ياغماي قار ئۇچقۇنداپ چۈشتى - دە، بىر كېچىنىڭ ئىچىدىلا ئالەمنى قارغا كۆمۈۋەتتى. نۇزۇگۇم بولسا يۈيۈپ، تازىلاپ قۇرۇتۇۋالغان

بۇغدىيىنى يەپ يېتىپ ، يەنە تەقدىرنىڭ پېشانىسىگە يازغىنىـ
نى كۈتتى . مونۇ كۈلتۈك قاردا بىر ياققا كېتەلمەي خۇددى
يىپسىز باغلىنىپ قالغاندەك بولدى . ئىلگىرى قومۇشلارنىڭ
ئارىلىرىدا قېچىپ ـ مۆكۈنۈپ يۈرگەندە ، مانجۇ ۋە موڭغۇلـ
لارغا تۇتۇلۇپ قالماي دەپ ئەنسىدىن ـ كەچكىچىلا شۇنى
ئويلايدىغان . ئەمدى ئۇلار تۇرىدىغان يەردىن غەربكە ئۈچ ـ
تۆت كۈندەك يول مېڭىپ يىراقلاپ كەتكەندە ، بۇ تەشۋىشتىن
سەل خالىي بولغانىدى . ئەمما ئەمدى ئاچ قالمىسام بولاتتىغۇ
دەپ ئەندىشە قىلىدىغان بولدى . قىشنىڭ سوغۇقى بارغانسېـ
ـرى كۈچەيمەكتە . نۇزۇگۇم خاماندىكى پاخالدىن قانچە ئېلىپ
كەپىسىنى ياپسىمۇ ، يىڭنىنىڭ كۆزىدەك يەردىن تۆگىدەك
سوغۇق كىرىپ ، ئۆزىنى تۇزۇككىنە ئىسسىتالماي يۈردى .
نەكاشكى ، ساماندىن ياسالغان كەپىنىڭ ئىچىگە ئوت قالىغىـ
ـلى بولسىچۇ . ئەمدى قورساقنىڭ ئاچلىقىغا سوغۇق ئازابى
قوشۇلدى .

V

كېچىسى تاغ تەرەپتىن ئۇرغان شامال بىلەن بىللە بەزىدە
بۆرىلەرنىڭ ھۇۋۇلىغان ئاۋازلىرى ئاڭلىناتتى . مۇنداق كېچىـ
ـلىرى نۇزۇگۇمنىڭ كۆزىگە تاڭ ئاتقۇچە ئۇيقۇ كەلمەيتتى .
چۆللەردە يالغۇز قالغان ئىتلارمۇ ئەنە شۇنداق ھۇۋلايدىغان .
بەلكى بۇ ئاشۇ ئىتلارنىڭ ئاۋازىدۇر دەپ ئۆزىنى بەزلەيتتى
نۇزۇگۇم . ھەر ھالدا بۇ ئاۋاز پۈتكۈل دالاغا ھۆكۈمرانلىق
قىلىۋاتقاندەك ھەيۋەتلىك چىقىپ ، بەزىدە يېقىنلاپ كېـ

لەتتى ـ دە ، بەزىدە يىراقلاپ كېتەتتى .

نۇزۇگۇم بۇگۇنمۇ كىرپىك قاقمىدى . بۆرىنىڭ هۇۋلدشى تاڭ قىزىرىشقا باشلىغاندىلا توختىدى . ئۇنىڭ كۆڭلى شۇ چاغدا ئورنىغا چۈشۈپ ، كۆزى ئۇيقۇغا كەتتى . كۇن ئارغامچا بويى كۆتۈرۈلگەندە ئويغىنىپ ، تاشقىرىغا چىقتى . يېقىن ئارىدا بۆرە تۇرماق هېچنېمىلا كۆرۈنمەيتتى . ئەمما خامانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۆت كالا كۆشەپ تۇراتتى . نۇزۇگۇم : «بۇ يەرگە ئادەملەر مېلىنى باققىلى كەلگەنمۇ نېمە ؟ » دەپ ئويلاپ بىر تەرەپتىن خۇشال بولدى ، يەنە بىر تەرەپتىن چۆچۈپ قالدى . لېكىن يېقىن ئارىدا بۇ مالالارنى بېقىپ يۈرگەن ئىگىسى كۆرۈنمەيتتى . نۇزۇگۇم بىر كالىنىڭ يېلىنىنىڭ چىڭقىلىپ كەتكىنىنى بايقىدى : «بۇ كالا خېلىدىن بېرى سېغىلمىسا كېرەك . » ئۇ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بېشىغا تۇرۇپ باغلىۋالغان چېچىنى چۇۋۇپ ، كىيىمىنى قېقىشتۇرۇپ ، كۆڭلىكىنى تۈزىدى ـ دە ، مىس قازاننى ئاچىقىپ هېلىقى كالىلارنىڭ قېشىغا كەلدى .

«هوۋ ، هوۋ ، بەلكى ئىگەڭلار سىلەرنى يوقىتىپ قويۇپ نەلەردە ئىزدەپ يۈرىدىكىن »دېدى ئۇ قازاننى كۆرسىتىپ . يېلىنلىرى چىڭقىلىپ كەتكەن كالا قازاندا بوغۇز بار دەپ قالدىمۇ ، هەممىدىن ئىلگىرى نۇزۇگۇمنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدى . ئۇ بوينىنى سوزۇپ ، قازاننىڭ تېشىدىن پۇراپ ، ئۇنىڭ ئىچىدە يېگۈدەك نەرسە يوقلۇقىنى بىلگەندىن كېيىن كەينىگە چېكىنىۋىدى ، نۇزۇگۇم ئۇنىڭ دۇمبىسىدىن سىلاپ توختىتىۋالدى .

«ساڭا تۇرماق ئۆزۈمگىمۇ يېگۈدەك نەرسە يوق . نەچچە كۇندىن بېرى مەن چۆل ـ باياۋاندا ئاچتىن ـ ئاچ يۈرۈۋاتىد-

مەن . بەلكى ياراتقان ئېگەم مېنىڭ مۇشۇنداق ئاچ قالغىنىم-
نى بىلىپ سىلەرنى بۇ يەرگە ئەۋەتكەندۇر . سەن مېنىڭدىن
قاچما» نۇزۇگۇم شۇنداق دەپ ئۇنىڭ دۈمبىسىنى ، قورساقلى-
رىنى سىلاپ يېلىنىغا يېقىنلاشتى .
ئۇزاقتىن بېرى سېغىلماي ، يېلىنلىرى چىڭقىلىپ كەت-
كەن كالا گويا نۇزۇگۇمنىڭ سۆزلىرىنى چۈشەنگەندەك تىنچ
تۇرۇپ بەردى . قالغان كالىلار بولسا بويۇنلىرىنى ئۇزۇن
سوزۇشۇپ قۇيرۇقلىرىنى شىپاڭلىشاتتى .
باشتا بۇ كالا ساغقۇزمامدىكىن دەپ گۇمان قىلغان نۇ-
زۇگۇم ئۇنىڭ تىنچ تۇرۇپ بەرگىنىگە خۇشال بولۇپ قالدى .
راستىنىلا ئۇ كۆپتىن بېرى سېغىلمىغانىكەن . شۇڭا ئۈچ -
تۆت ئاپقۇر سۇ سىغىدىغان قازىنى بىردەمدىلا توشتى . نۇزۇ-
گۇم بۇ سۈتنى ئوتقا قويۇپ ئۆرلىتىشكىمۇ تاقەت قىلماي شۇ
يەردىلا ئىچتى . ئۇنىڭغا يېڭى سېغىلغان ئىسسىق سۈت ئۇن-
تۇلۇپ كەتكەن تالاي نەرسىلەرنى ئېسىگە سالدى .
«سىلەر بولساڭلارمۇ چاپسان - چاپسان مۇشۇنداق كې-
لىپ مېنى بېقىپ تۇرۇڭلار !— دېدى كالىغا نۇزۇگۇم ،—
بۇ زاماندىغۇ ئىنسان بالىسىدا بىر - بىرىگە رەھىم - شەپقەت
دېگەن نېمە قالمىدى . بەزى چاغدا ئادەم بولۇپ مۇنداق ھايات
كەچۈرگىچە ، سىلەرگە ئوخشاش ھايۋان بولۇپ ، ھېچنېمى-
دىن غەم تارتماي ، ئار - نومۇسنى ئۇنتۇپ ياشىغاننى توغرى-
مىكىن دەپ قالىمەن .»
ئۇ يېنىدا مۇڭداشقۇدەك ھېچكىمى يوق ئۈچۈنمۇ ، مۇنۇ
تۇمشۇقىنى سۈركەپ ، كېيىملىرىنى پۇراپ ، قېشىدىن كەت-
مىگەن كالىنىڭ بويۇنىنى سىلىغان پېتىچە سۆزلىمەكتە :
«مېنى پۇراۋاتقىنىڭغا قارىغاندا ئېگەڭگە ئوخشاتتىڭغۇ

دەيمەن . سېنى ھەر كۈنى سېغىنىپ يۈرگەن ئىگەڭمۇ ماڭا ئوخشاش خوتۇن بولغىيدى . راست ، ماڭا قارىغاندا سېنىڭ ئىگەڭنىڭ ئىسسىق ماكانى بار ، قورسىقى توق ، بالىلىرى چۆرىسىدە ئويناپ يۈرىدىغاندۇر . ئەمما ھازىرقى زاماننىڭ ئادەملىرى ئاستىغا مىنگەن ئاتنى ئايىسا ئايايدىكى ، خوتۇننى ئايىمايدۇ . تالايىنى كۆردۇم . لېكىن ھەممىلا يەردە تەڭسىزلىك ئوخشاش ئىكەن . مانا مەنمۇ ئاشۇ تەڭسىزلىككە باش ئەگمىگىنىم ئۈچۈنلا بۇ يەرلەرگە كېلىپ قالدىم . بەزىلەر ئاھ ئۇرۇپ ، ھەسرەت چەككىنى بىلەن تەقدىرگە تەن بېرىپ ئىلى تەۋەسىدىكى مانجۇلارنىڭ قولىدا خارلىنىپ قالدى… »

كېچىسى كۆچىيىپ كەتكەن سوغۇق كۈندۈزى خېلى يېنىپ قالغانىدى . نۇزۇگۇم كاللارنى كۆرۈپ ، كۆكسى — قارنى تويۇپ قالغانلىقىنىمۇ ، ئۆزىنىڭ مۇزلاپ كەتكىنىگە قارىماستىن ئۇلارنىڭ قېشىدا خېلى يۈردى — دە ، كېيىن ئوچاققا ئوت يېقىپ ، ساغقان سۈتىنى پىشۇرۇپ كەپىسىگە قايتىپ كىردى .

شۇ كۈنى كاللار كەچكىچە كونا خامانىنىڭ يېنىدىن قوزغالمىدى . نۇزۇگۇم ئەمدى : «بۇ كاللارنى ئىگىلىرى ئىزدەپ كېلىپ مېنى كۆرۈپ قالمىسا بولاتتىغۇ» دېگەن ئەندىشىگە چۈشتى . لېكىن پېشىن ۋاقتى بولغاندا تالاغا چىقىپ ئالا كالىنى يەنە بىر قېتىم سېغىۋالدى .

«قېنى ئەمدى سىلەر بۇ يەردىن نېرىراق كېتىڭلار ، سىلەرنى دەپ تۇتۇلۇپ قالماي يەنە . ھوش ، ھوش ! » دەپ ئۇ كاللارنى خاماندىن ھەيدەپ چىقاردى .

كاللارمۇ خۇددى نۇزۇگۇمنىڭ نېمە ھەققىدە سۆزلەۋاتقىنىنى ئۇققاندەك ئۆزلىرى كەلگەن چىغىر يولغا چۈشۈپ

ماڭدى . بىراق ئېڭىزدىن چىقىپ باشقا ياققا بارسا ئىت ۋە
قۇشلارغا يەم بولۇپ كېتىشتىن قورققاندەك خامان تەرەپكە
قاراپ تۇرۇپ قېلىشتى . لېكىن كەچ كىرگۈچە خامانغا يې-
قىن كەلمىدى .

بۇ كېچىمۇ بەك تەشۋىشلىك ئۆتتى . يەرگە قاراڭغۇ
چۈشۈشى بىلەنلا ئۆتكەن كېچە نۇزۇگۇمنىڭ كۆڭلىگە ئارام
بەرمەي تاڭ ئاتقۇچە ھۇۋلاپ چىققان بۆرىلەرنىڭ ئۈنى يەنە
ئاڭلاندى . نۇزۇگۇم بۇ نېمە ئىشتۇر دېگەندەك بىرنەچچە
قېتىم كەپىنىڭ پەنجىرىگە توراپ قويغان بىر باغ پاخالنى
چەتكە ئېلىۋېتىپ ، بېشىنى سىرتقا چىقىرىپ ئەتراپقا قارى-
دى : ھېلىقى تۆت كالا يەنە خامانغا كېلىۋاپتۇ . نۇزۇگۇم
ئۇلارنى كۆرۈپ خاتىرجەم بولۇپ قالدى . لېكىن بۆرىلەرنىڭ
ھۇۋلىشى توختايدىغاندەك ئەمەس . ئۇلارنىڭ ئاۋازى تۆت تە-
رەپنىڭ ھەممىسىدىن چىقىۋاتقاندەك بىلىنمەكتە . تاغ شامىلى
بۇ دەھشەتلىك ئاۋازنى تېخىمۇ كۈچەيتمەكتە . نۇزۇگۇم كە-
پىنىڭ ئىشىكىنى مەھكەم يېپىۋالغان بولسىمۇ ئوي - خىيالى
بارغانسېرى كۈچەپ ھۇۋلاۋاتقان بۆرىلەردە .

نۇزۇگۇم بۆرىلەر توغرىسىدا نۇرغۇن گەپ - سۆز ۋە
رىۋايەتلەرنى ئاڭلىغانىدى . لېكىن ئۇ مۇشۇ ياشقا كەلگۈچە
بۆرىنى كۆرۈپ باققىنى يوق . مۇزداۋاندىن ئۆتۈپ كېلىۋاتقان
چاغدا ئۇ بۆرىنىڭ ئاۋازىنى كۆپچىلىك بىلەن بىللە ئاڭلىغاچقا
مۇنچىلىك قورقمىغانىدى . بۈگۈن بولسا بۆرىنىڭ ئاۋازى
بەكلا دەھشەتلىك ئاڭلانماقتا . ئۇ : «بەلكى بۇ يېقىنلىشىپ
كېلىۋاتقان مۇنۇ چىلبۆرىلەرنىڭ ئاۋازىدۇر» دەپمۇ ئويلىدى .

بىر چاغدا كالىلار ئۈركۈشۈپ كەتتى ، شۇ چاغدا نېمە-
نىڭدۇر خىرقىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى . بۆرىلەر ماللارنىڭ

يېنىغا كەلگەنمۇ نېمە؟... جىمجىت كېچىنىڭ قوينى بۆرىلەر-
نىڭ خىرقىرىغان ، كاللىلارنىڭ ئۈركۈپ مۆرىگەن ئاۋازلىرىغا
تولۇپ كەتتى . زادىلا مۇنداق ھادىسىنى ئاڭلاپ باقمىغان
نۇزۇگۇم : «ئۇلار كەپىگە كىرىپ كېلەرمۇ» دەپ قورققىنىد-
دىن ، كەپە ئىچىدىكى پاخاللارنىڭ ھەممىسىنى ئىشىككە تو-
راپ ، پەشمىتىنىڭ يانچۇقىدىكى تەسۋىسىنى ئېلىپ ، نېمى-
لەرنىدۇر پىچىرلاپ ئوقۇشقا باشلىدى . ئۇ بىر تەرەپتىن
بۆرىلەردىن قاچقان كاللىلار كەپەمنى ئۆرۈۋەتمىسە بولاتتىغۇ
دەپ ئەندىشە قىلاتتى . بۆرىلەرنىڭ ئۈنى بىردەم يېقىنلىشىپ
قالاتتى ـ دە ، بىردەم يىراقلىشىپ كېتەتتى . بۆرىلەردىن
كۆرە كاللىلارنىڭ ئاۋازى بۆلەكچە دەھشەتلىك چىقاتتى . نۇ-
زۇگۇم : «كاللىلارنىڭ ئىگىلىرى بۇ ئاۋازنى ئاڭلىسا ھازىرلا
يېتىپ كېلەر . ئەگەر ئۇلار كېلىپ قالسا شۈبھىسىز مېنى
تۇتۇپ كېتىدۇ» دەپ ، ئۆزىنىڭ تاغ تەرەپكە قېچىپ ، تاشلار-
نىڭ ئارىسىغا مۆكۈنمەي ، قاتتىقراق شامال چىقسا ئۆرۈلۈپ
كېتىدىغان مۇنۇ كەپىگە يوشۇرۇنغىنىغا پۇشايمان قىلدى .
بۈگۈن كېچە مۇنۇ بۆرىلەردىن ساق ـ سالامەت قۇتۇلۇپ
كەتسىلا ئەتە ھاۋانىڭ سوغۇق بولۇشىغا قارىماي تاغقا بېرىپ
بىرەر ئۆڭكۈر ياسىۋېلىشنى ئويلىدى . بۇنىڭ ئۈچۈن تىنچ-
ئامان تاڭنى ئاتقۇزۇش كېرەك . نېمىشقىدۇر ئۇنىڭ يادىغا
باقەم كەلدى . «ئەگەر ،— دەپ ئويلىدى نۇزۇگۇم ،— باقەم
يېنىمدا بولسا بۆرە تۇرماق يولۋاس كەلسىمۇ قورقمايتتىم .
راست ئۇ نەلەردە يۈرىدىكىن ؟» كاللىلار تېخىمۇ قاتتىق مۆ-
رەشكەباشلىدى . نۇزۇگۇم : «بۇ بايا مەن سۈتىنى سېغىۋالغان
ئالا ئىنەكنىڭ ئاۋازى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى يوغانراقىمۇ شۇ
ئىدى . ئۈچ ـ تۆت كالا بىر بۆرىگە بوي بەرمەيدۇ دېيىشىدى-

غان .لېكىن بۇلارنىڭ مۆرەشلىرىگە قارىغاندە بۆرىلەر كۆپ
ئوخشايدۇ» دېدى ئىچىدە . بىر چاغدا قاتتىق چىقىۋاتقان
ئاۋازلار ئاستىلاپ توختاپ قالغاندەك ياكى يىراقلىشىپ كەت-
كەندەك بولدى .

«خۇداغا شۇكرى ، كەتكەن ئوخشايدۇ يا بولمىسا بۆرىلەر
كالىلارنى بوغۇۋەتكەنمىدۇر ،— دېدى چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ
تىنغان نۇزۇگۇم ،— ياكى بۆرىلەرنىڭ كالىلارغا كۈچى يەت-
مەي قېچىپ كەتكەندۇر .»

ئۇ مانا شۇنداق تەشۋىش - ئەندىشە ئىچىدە ئولتۇرۇپ ،
كۆزىنىڭ يۇمۇلۇپ كەتكىنىنى تۇيماي قالدى . لېكىن كې-
چىكمەي چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى . قۇلىقىغا بۆرىلەرنىڭ
خىرقىرىغان ئاۋازلىرى يەنە ئاڭلاندى . بىر چاغدا بۇ ئاۋازلار-
مۇ جىمىقتى . ئەتراپنى سۈرۈن جىمجىتلىق باستى . ئۇ قا-
راڭغۇ كەپىدە ۋاقىتنىڭ قايسى مەزگىلى بولغانلىقىنى بىلەل-
مەي سىرتقا چىقماق بولدى ، بىراق ئىشىكنى تاپالمىدى . ئۇ
ئويلاپ كۆرسە كەپىنىڭ ئىچىدىكى ھەممە پاخالنى ئىشىك
تەرەپكە ئۆرىدەپ دۆۋىلەۋەتكەنىدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ پاخال-
لارنى يۆتكەپ ، ئىشىكنى ئاچقاندا كەپىنىڭ ئىچىگە ئۇپۇقتىن
يېڭى كۆتۈرۈلۈپ كېلىۋاتقان كۈننىڭ نۇرى بىلەن بىللە
مۇزدەك سوغۇق ھاۋا كىردى . ئۇ بىرئازۋاقىتقىچە سىرتقا
چىقماي ، شەرقتىكى پاكار ئېدىرلارنىڭ كەينىدىن كۆتۈرۈ-
لۈپ كېلىۋاتقان قۇياشقا زوقلىنىپ قاراپ ئولتۇردى . ئەتراپ
بۈگۈنمۇ جىمجىت . شامال قىبلە تەرەپتىن كېلىۋاتاتتى . ئۇ
تالاغا چىقىپ قارىدى ، يۇقىرى تەرەپتىكى تاغلار ئاق تونغا
پۈركىنىپ ، چوڭقۇر مۇڭغا پاتقان ئاق ئېيىقتەك سوزۇلۇپ
ياتاتتى . تۆۋەن تەرەپتە كۆكىرىپ تۇرىدىغان ئىلى دەرياسى

قويۇق تۇمان ئىچىدە قالغان . قارلىرى ئېرىپ ئالا - چىپار
بولۇپ كەتكەن دالادا كۆزگە چېلىققۇدەك ھېچ نەرسە يوق .
نۇزۇگۇم كېچىسى ھۇۋلىغان بۆرىلەر بىر يەرگە مۆكۈنۈۋال-
دىمىكىن دېگەندەك ، ئۇ يەر - بۇ يەردە كۆرۈنگەن تەسكەن
تىكەنلەر تۇۋلىرىگە سەپسېلىپ قارىدى . يېقىن ئارىدا تى-
رىك جان كۆرۈنمەيدۇ . تۈنۈگۈن كەچكىچە كونا خامانلىڭ
ئورنىدىن قوزغالماي سامان - پاخال يېگەن كالىلارمۇ كېتىپ
قاپتۇ . لېكىن ئۆزىدىن يىگىرمە - ئوتتۇز قەدەم نېرىدىكى
خاماندا ، دۆۋىلەپ قويۇلغان پاخالنىڭ بىر چېتىدە قارىيىپ
ياتقان نەرسە تۇراتتى . ئۇنى كۆرۈپ نۇزۇگۇمنىڭ يۈرىكى
جىغلا قىلىپ قالدى . ئۇ ئۆزىنى تۇتۇپ ، بۇ قارىيىپ ياتقان
نەرسىگە زەن سېلىۋىدى ، كۆزى كالىنىڭ چوقچىيىپ تۇرغان
ئىككى مۈڭگۈزىگە چۈشتى . ئۇ خېلىغىچە بۇ يەنە نېمە بالادۇر
دېگەندەك ، تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى . نۇزۇگۇم ئۇنىڭ يېنىغا
يېقىنراق باراي دېسە ، دۆۋىلەگلىك سامانىڭ ئىچىدىن بۆرە
چىقىپ قالامدىكىن دەپ قورقتى . شۇنداق بولسىمۇ ئۇ بىر
چامداپ ، بىر توختاپ ، ئۆپچۆرىسىگە قاراپ خامانىنىڭ چېتىگە
باردى . ئېگىزلىقتا ئالا ئىنەكنىڭ توت پۇتى بىلەن بېشىدىن
باشقا ھېچنېمىسى قالماپتۇ . نۇزۇگۇمنىڭ كۆڭلى بىر قىسما
بولۇپ ئىچى سىيرىلىپ كەتتى : «ۋاي ئىسىت ، ئاخشام ۋار-
قىراپ چىققان بولسام ، بۆرىلەر ئالا ئىنەككە تەگمەي قېچىپ
كېتەر ئىدى» دەپمۇ ئويلىدى . ئەمما ئۇ قىزىرىپ تۇرغان
گۆشنى كۆرۈپ ، ئۆزىنىڭ قورسىقىمۇ ئاشۇ بۆرىلەرنىڭكى-
دىن بەتتەر ئېچىپ كەتكىنىنى سەزدى - دە : «بىر ھېسابتى-
مىغۇ چىقمىغىنىم ياخشى بولغانىكەن» دېدى ئۆزىگە ئۆزى .
نۇزۇگۇم پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ كالىغا تېخىمۇ يېقىن

كەلدى . ئۇ تۇنۇگۇنلا ئۆزى سۇتىنى سېغىپ ئىچكەن ئالا
كالىنىڭ كاللا ـ پاچاقلىرى بىلەن بىرنەچچە ئۇمۇرتقىسىنىڭ
قالغىنىنى كۆرۈپ ھەيران بولدى : «مۇشۇنچىلىك يوغان
مالنىڭ گۆشىنى تۈگىتىپ كەتكەن قانداق يامان ئوپقانلار
ئۇ » بۆرىلەر ئۇنىڭ ئۈچەي ـ قېرىنلىرىنى ئېگىزلىقتا خېلى
يەرگىچە سۆرەپ ئاپىرىپ تاشلىۋېتىپتۇ . بۇ كالىنى چوقۇم
نەچچە كۈندىن بېرى ئوزۇق تاپالماي ، دالادا ئاچتىن ـ ئاچ
قاتراپ يۈرگەن ئاشۇ بۆرىلەر يەپ كەتتى . ئۇلار ئالا ئىنەك-
نىڭ قوۋۇرغىلىرىدىكى گۆشلەرنى خۇددى قاسساپلار پىچاق
بىلەن شىلىغاندەك شىلىپ يەپ ، قۇرۇق ئۇستىخىنىنى قال-
دۇرۇپ كەتكەنىدى . نۇزۇگۇم : «شۇنچە يوغان كالىدىن ماڭا
بىرەر ئاشلىق گۆش قالدۇرۇشمىغىنىنى قارا » دېگەندەك
بۆرىلەرگە رەنجىدى . ئەمما ئالا كالىنىڭ پارقىراپ تۇرغان
كۆزلىرىگە ئۇنىڭ كۆزى چۈشۈپ ، پۇت ـ قولىغا تىترەك
ئولىشىپ كەتتى . ئادەم بالىسى ۋەھشىي ھايۋانلار ئىچىدە
يۈرۈپ ، مۇشۇنداق پاجىئەلەرنى كۆرۈۋەرسە ، ئۆزىمۇ ئاشۇن-
داق ھاياتقا ئۆگىنىپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ .

«مۇنۇ ئېگىزلارنىڭ تىلغىنىپ كەتكىنىگە قارىغاندا ،
بىچارە كالا بۆرىلەر بىلەن خېلىلا ئېلىشقان بولسا كېرەك .
قالغان كالىلار قاياقلارغا كەتكەندۇر . ئەجەب ئۇلار بۇنى
بۆرىلەرگە يېگۈزۈپ قويۇپتا . بۇ كالىنىڭ ئىگىسى بۈگۈن
ئىزدەپ كېلىشى مۇمكىن . شۇڭا مەن چاپسانراق باشقا ياققا
كەتمىسەم بولمايدۇ » دېگەن ئويغا كەلدى ـ دە ، كەپىسىگە
كىرىپ ، چېچىلىپ كەتكەن قاچا ـ قومۇچلىرى بىلەن
كېيىم ـ كېچەكلىرىنى يىغىشتۇرۇپ ياغلىقىغا چىگدى .

ئۇ ھەممە ئىشنى سەرەمجانلاشتۇرۇپ كەپىدىن چىقتى .

ـېكىن كۆزى كۈنچىقىش تەرەپتىكى مەھەللىدە . نۈزۈگۈمغا ئۇ تەرەپتىن بىرلىرى كېلىپ قالىدىغاندەكلا قىلىپ ، يۈرىكى سېلىپ ، دەككە ـ دۈككە بولماقتا . بۇ يەردىن ئۇ چاپسانراق كېتەي دېسە ، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى خۇددى ئۆزىنىڭ ئىس- سىق ئۆيىگە ئوخشاش ئۆگىنىپ قالغان كەپىسىنى قىيمايت- تى . ئۇ نېمىلا بولسا ئالدى بىلەن يولدا يېگۈدەك ئوزۇق يىغىۋالاي دەپ ، بايىقى ئالا كالىنىڭ بېشى بىلەن پاچاقلىرى قالغان يەرگە باردى . بىراق ئۇ يەردىن بىر چىشلەممۇ گۆش تاپالمىدى . بۆرىدىن ئادەمگە گۆش ئاشمايدىكەن .

نۈزۈگۈم ئەمدى نېمە قىلايكىن دېگەندەك ، ئۆپچۆرىسىد- گە زەن سېلىپ قارىۋىدى ، كۈنچىقىش تەرەپتىكى ئېدىردىن ئىككى ئاتلىق ئادەمنىڭ تۆۋەنلەپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى . ئۇلار بىر دۆڭدىن ئېشىپ ، سايغا چۈشۈپ كېتىشىگە نۈزۈ- گۈم تۈگۈنىنى قولتۇقىغا قىستى ـ دە ، كەپىنىڭ ئىشىكىنى مۈرىسى بىلەن ئىتتىرىپ بۇزۇپ ، بېشىنى بەكمۇ ئېگىز كۆتۈرمەي ، ئېگىشكەن پېتى كەينىگە شوخشۇپ ئېگىزلىقنىڭ غەرب تەرىپىدىكى سايغا چۈشۈپ كەتتى .

يەتتىنچى باب

I

«بۇ يەرلەرمۇ تىنچ ئەمەس ئىكەن . قىش كۈنلىرى
مالللارمۇ باشقا يەردىن ئوزۇق تاپالمىغاندىن كېيىن كونا
خامانىنىڭ چۆرىسىگە يىغىلىدىغان ئوخشايدۇ . ئاچ قالغان
يىرتقۇچ بۆرىلەرمۇ شۇ ئەتراپتىن كەتمەيدىكەن . ئاۋۇ كېلە-
ۋاتقانلار ئاشۇ بۆرىلەر يەپ كەتكەن ئالا كالىنىڭ ئىگىلىرى
بولسا كېرەك . » نۇزۇگۇم ئەنە شۇنداق ئويلاپ سايىنىڭ ئىچى-
دىن ئەتراپىغا سەپسېلىپ قارىدى . ئۇ كىيىم - كېچەكلىرى-
نى ئۈستى - ئۈستىلەپ كىيىۋالغاچقا ئانچىۋالا مۇزلاپ كەت-
مىگەنىدى . ئاتلىق ئادەملەر خامانغا كېلىپ قايتقاندىن كې-
يىن يەنە كەيىگە كىرىۋالارمەن دەپ ئويلىغان نۇزۇگۇم بۇ
پىكىردىن ياندى ، چۈنكى بۇ يەرلەردە بەربىر تىنچلىق يوق
ئىدى . بۆرىلەر ئاخشاملىققا يەنە ئالا ئىنەكنىڭ قالغان -
قاتقان نەرسىلىرىنى يېگىلى كېلىشى مۇمكىن . شۇڭا ئۇ بۇ
يەردىن چاپسانراق كېتىپ ، كۈننىڭ يورۇقىدا بىر ماكان
تېپىۋېلىشنى ئويلىدى .

ئۇ چوڭقۇرلۇقى ئادەم بويى كېلىدىغان جىلغىنى بويلاپ

ئۆرلەپ خېلى يەرگىچە ماڭدى. ئەمما بۇ يەردە توپ - توپ ئۆسكەن چىغدىن باشقا ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيتتى. ئۇ يۇقىرىلاپ خېلى ماڭغاندىن كېيىنلا، دەل - دەرەخلەر بىلەن چىغ، تېۋىلغا، زىرىق تىكەنلەر كۆپىيىشكە باشلىدى. توختىماي چىقىۋاتقان شامال تۈزلەڭنىڭ قارىنى ساي - جىرالار بىلەن ئېرىق - ئويمانلارغا ئۇچۇرماقتا. ئۇ ئەمدى كۆلتۈك قار باسقان جىرانىڭ تېگىگە چۈشمەي قاپتال بىلەن كېلىۋاتاتتى. بىراق ئۇ يۇقىرى ئۆرلەپ، بىر سايدىن ئىككىنچى بىر سايغا ئۆتۈپ، غەربكە قاراپ تاغ باغرىنى كۆزلەپ كەچكىچە ماڭغىنى بىلەنمۇ مۆككۈدەك تۈزۈك يەر تاپالمىدى. نۇزۇگۇم بىر دۆڭگە چىققاندا كەينىگە قاراپ قويدى. نەچچە كۈن قونغان كەپىسى يىراقتىن غىل - پال كۆرۈندى. لېكىن ھېلىقى ئاتلىق ئادەملەر كۆرۈنمەيتتى. بۇ تەرەپتە بۆكتىدە ئۆسكەن قارىياغاچلارمۇ، بوستانلىق يەرلەرمۇ كۆپ ئىدى. يىراقتا كىچىك مەھەللىلەرمۇ كۆپ ئىدى. ئۇ يەردىكى ئۆيلەرنىڭ تۈرخۈنلىرىدىن چىققان ئىسنى كۆرۈپ، نۇزۇگۇم ئاغزىنى تامشىپ، كېكىردىكىنى قىرىشتۇرۇپ يۆتىلىپ قويدى.

«ئۇلار كەچكى تاماقتا سۈيۈقئاش ئېتىۋاتامدىكىن،— دەپ ئويلىۋىدى، شۇنچە يىراق يەردىن بۇرنىغا ئاشكۆكى سېلىپ ئەتكەن سۈيۈقئاشنىڭ يېقىملىق پۇرىقى كەلگەندەك بولدى،— ھەر ھالدا بۇ تەرەپتە ئادەملەر كۆپ ئوخشايدۇ.» ئۇ كۈننىڭ يورۇقىدا شۇ مەھەللىلەرنىڭ چېتىگە يېتىۋالماقچى بولدى. ئانچىۋالا چوڭقۇر ئەمەس ساي بىلەن مېڭىپ، كۈنگەي تەرەپتىكى يوغان تاشنىڭ كامارىدا توختىدى. ئىككى تەرىپى تاش بىلەن قورشالغان بۇ كامار شامالدىن دالدا، يات كۆزلەردىن خالىي ئىدى. ئۇ تۈگۈچىنى يەرگە قويۇپ، ساي-

نىڭ ئىچىدىن قۇرۇغان تاللارنىڭ شاخلىرىنى ، قومۇشلارنى
يىغىپ ، دالدا بولغۇدەك «ئۆي» ياسىدى ، ئاندىن كېيىن
ئۆت قالاپ ، قورسىقىنى تويغۇزدى . ئۇ شۇ كۈنى كېچىچە
ئۆتنى ئۆچۈرمەي ئولتۇرۇپ تاڭنى ئاتقۇزدى . ئەتىسى قىشىد-
چە ياشىغۇدەك قۇلايلىق ماكان تېپىۋېلىش ئۈچۈن يەنە يۇقى-
رى ئۆرلەپ كەتتى .

بۇ چاغدا تاغمۇ يېقىنلىشىپ قالغانىدى . ئۇ ئالدىرىغان
ھالدا بىر سايدىن يەنە بىر سايغا چۈشۈپ يۇقىرىلاپ ماڭدى .
بولۇپمۇ ئىچىگە ئادەم تۇرماق ھايۋانلارمۇ كىرەلمەيدىغان ،
ئىككى تەرىپىنى ئۆيدەك يوغان خادا تاشلار قورشىغان چوڭ-
قۇر سايغا ئۇلاشقاندا ، خۇددى نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئىزدەپ
كېلىۋاتقان نەرسىسىنى تاپقاندەك بولدى . ساينىڭ يانباغىر-
لىرىدا ياۋا ئالما ـ ئۆرۈكلەر ، بۆك تاللار ۋە ئازغان بىلەن
تېۋىلغىلار ئۆسكەن بولۇپ ، ئاستىدا سۇ ئېقىپ تۇرىدىكەن .
چۆرىسى مۇز تۇتۇپ كەتكەن ئۆستەڭدىكى سۇنىڭ شاۋقۇنى
ئالاھىدىلا ھەيۋەتلىك ئاڭلىنىپ تۇرىدىكەن .

سۇ ئويۇپ يىلدىن ـ يىلغا چوڭقۇرلىشىپ كەتكەن ساي-
نىڭ ھەر ئىككى تەرىپى تىك يارغا ئايلىنىپ كەتكەنىدى .
نۇزۇگۇم مۇنداق خادا تاشلىق چاتقاللىقنى پەقەت مۇزداۋاندىن
چۈشۈپ كېلىۋاتقاندىلا ئۇچراتقان . بۇ چوڭقۇر ساينىڭ تېگى-
دىكى چۆپلەر ئادەم ئۆتكۈسىز قېلىن ئىدى . بۇ چۆپلەر
ئېگىز ئۆسكەن پېتىچە قۇرۇپ قوراي بولۇپ قاپتۇ . نۇزۇگۇم
سايغا قانداق چۈشەرىنى بىلمەي خېلى يەرگىچە قاپتالنى بوي-
لاپ ماڭدى ۋە : «بۇ ماڭا ئوخشاش قېچىپ ، مۆكۈنۈپ يۈر-
گەن مۇساپىرلارنىڭ ماكانى ئىكەن . بۇنىڭ ئىچىگە كىرىپ
كەتسەم مەنچىلىك ھۆكۈمرانلىرىنىڭ بىر تۈمەن چېرىكى مېنى

بىر يىل ئىزدەپمۇ تاپالماس»دەپ ئويلىدى . ئۇ يانباغىردىكى
يوغان تاشلارنىڭ ئارىسىدىن ئۆمىلەپ ئۆتۈپ قېلىن جىلغىـ
ـنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتكەن چىغىر يولغا دۈچ كەلدى .
«بۇ ، ئېھتىمال ، توشقان ۋە تۈلكىلەر سالغان يول
ئوخشايدۇ . ئۇلار ئۆتكەن يەردىن ئۆتەلەيمەنمىكىنتاڭ» دەپ
جىلغىنىڭ ئىچىگە كىردى نۇزۇگۇم . ئۇ بۇ ئىنچىكە چىغىر
يولدا كېلىۋېتىپ سايىنىڭ تېگىدىكى سۇغىمۇ ئۇلاشتى . يول
سۇدىن ئۆتۈپ تاللارنىڭ ئارىسى بىلەن يەنە يۇقىرى ئۆرلەپ
چىقىپ كەتتى .
«مۇشۇ يول بىلەن مېڭىۋەرسەم بىر يەرگە بارارمەن»
دەپ ئويلىغان نۇزۇگۇم تاشلارنى دەسسەپ ، ئۇلۇغ سۇنىڭ
ئىككىنچى قانىتىغا ئۆتتى ـ دە ، تېخىمۇ قېلىن جاڭگاللىق
ئىچىگە كىردى . يېقىنلا يەردىن بىر توپ كەكلىك قاناتلىرىـ
ـنى قاتتىق قېقىپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى . نەچچە كۈندىن بېرى
قېچىپ ، مۆكۈنۈپ يۈرۈپ بۇنداق تاسادىپىيلارغا كۆزى ئۆـ
ـگىنىپ قالغان نۇزۇگۇم بۇ ئىشقا ئانچىۋالا دىققەت قىلىپ
كەتمىدى . يارلارنىڭ تۈۋىدىكى قاقىراڭ يەرلەردە قىرغاۋۇلـ
ـلار دانلاپ يۈرەتتى . نۇزۇگۇم ئۇلارغا قىزىقىپ بىردەم قاراپ
تۇرۇپ قالدى .
ئۇ سايىنىڭ ئىچىدىكى چاتقاللار ئارىسىدا كېلىۋېتىپ ،
ئېگىزرەك يەردىكى ياپىلاق تاشنىڭ ئۈستىدە تۇرغان ئۆڭكۈرـ
ـنى كۆرۈپ قالدى . دەسلەپتە بۇ يەرگە يىلپىز چىقمىسا باشقا
نەرسە چىقالمايدۇ دېگەن ئويغا كەلگەن نۇزۇگۇم ئۇنىڭ ئالدىـ
ـدىكى تاشنى ياقىلاپ ئۆتتى ـ دە ، بىر ئاز يەرگىچە يۇقىرىلاپ
ماڭدى . ئەمما ، نېمە ئۈچۈندۇر ، ئادەملەر قول بىلەن ئويۇپ
ياساپ قويغاندەك كۆرۈنگەن ئۆڭكۈر ئۇنىڭ كۆزىگە ئىسسىق

كۆرۈنگەندەك قىلدى .

«ئۆزىمىغۇ ماڭا لايىق ئوخشايدۇ» دەپ ئويلىدى ئۇ . لېكىن ئۆڭكۈرنىڭ قېشىغا كېلىشكە ئەيمەندى . يېقىن يەردە بۇنىڭدىن باشقا پاناھلانغۇدەك يەر تاپالماي ، ئاخىر ئاشۇ ئۆڭكۈرگە كىرىشكە جۈرئەت قىلىپ : «ئەگەر ئۇنىڭ ئىچىدە بىرەر يىرتقۇچ ھايۋان بولسىچۇ ؟ تەۋەككۈل قىلىپ باشقا كەلگەننى كۆرمەيمەنمۇ» دەپ ئويلىدى .

نۇزۇگۇم قولىغا تايىنىۋالغان تايىقىنى تۇتۇپ ، ئۆڭكۈر ئالدىدىكى سۇپىغا ئوخشاش ياپىلاق تاشقا ئاۋايلاپ چىقتى . ئۇ ئۆڭكۈر ئىچىدىن ئاۋۇ كۈنى قورسىقىنى يېرىۋەتكىلى ئاز قالغان قاۋانغا ئوخشاش يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ بىرى چىقىپ ئېتىلامدىكىن دېۋىدى ، لېكىن خۇداغا شۈكرى ، ھېچ نەرسە چىقمىدى . نۇزۇگۇم ئۆڭكۈرنىڭ ئېغىزىدا خېلىغىچە تېڭىرقاپ تۇردى . يېقىن بېرىپ ئۇنىڭ ئىچىگە سىنچىلاپ قارىغاندى ، كۆزى يەتكەن يەرگىچە ھېچنېمىنى كۆرمەي ، ئاستا ، ئېھتىيات بىلەن ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىگە كىردى . لېكىن يۈرىكى قاتتىق سوقۇپ قورقۇپ تۇرسىمۇ چاپسانراق ئۇنىڭ ئىچىگە جايلىشىۋېلىشنى ئويلىدى .

نۇزۇگۇم ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىگە كىرگەندىن كېيىن تەپسىلىي قاراپ بېقىۋىدى ، بۇ يەردە ھېچقانداق نەرسە يوق ئىكەن . ئۇ قولىدىكى تاياقنى تاشلىۋېتىپ ، مۈرىسىدىكى ئېغىر يۈكنى ئېلىۋەتكەندەك چوڭقۇر نەپەس ئالدى ـ دە ، پۇت ـ قولىنى سوزۇپ ئولتۇردى ۋە خېلى ۋاقىتقىچە ئورنىدىن قوزغالمىدى . پەقەت ھاردۇقى چىققاندىن كېيىنلا تورۇسى پاكار ، لېكىن ئىچى بىر ئېغىز ئۆيچىلىك بار ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىگە يەنە بىر قېتىم قارىدى . ئۆڭكۈرنىڭ كىرىش

ئېغىزىدا ئىككى ياپىلاق تاش بولۇپ ، ئىچى يۇمشاق سېغىز توپا ئىدى . يەردە چېچىلىپ ياتقان قىل ۋە تۇكلەر بىلەن غاجىلاپ تاشلىۋېتىلگەن ئۇستىخانلارنى كۆرگەن نۇزۇگۇم : «ئېھتىمال ، بۇ بۆرىلەرنىڭ ئۆڭكۈرىدۇر » دېگەن ئويغا كەلدى . ئارقىدىن ئۇ : «نېمىلا بولسا ئىچىگە كىرىۋالدىمغۇ ، ئەمدى بۇ يەرنى يولۋاس كەلسىمۇ بەرمەسمەن» دەپ ، ئۆزىنى ئۆزى خاتىرجەم قىلدى .

نۇزۇگۇم سىرتقا چىقىپ ، تاللارنىڭ نوتىلىرىنى سۇندۇرۇپ سۇپۇرگە ياساپ ، ئاندىن ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىگە سۇ چېچىپ تازىلىدى . قۇرۇغان تاللارنىڭ شاخلىرىنى يىغىپ ئۆڭكۈرنىڭ ئالدىغا ئوت قالاپ چاي قايناتتى .نۇزۇگۇم كەچكىچە تالادا يۈرۈپ مۇزلاپ كەتكەچكە ئىسسىق چاي ئىچىپ ئېزىلىپ قالدى ، كۆزلىرى مۇگدەشكە باشلىدى . ئۇ يەنە بىر قېتىم سىرتقا چىقىپ ئاستىغا سېلىپ ياتقۇدەك قۇرۇق چۆپلەرنى ئەكىردى . بۇ چاغدا ئۆڭكۈرنىڭ ئىچى ئىسسىپ ، كۆزىگە خېلىلا ئىللىق كۆرۈنۈپ كەتتى .

ئۇ بۈگۈن كېچە ئۆڭكۈرنىڭ ئىگىلىرى كېلىپ قالارمىكىن دەپ ئەنسىرىۋىدى ، راستتىنلا شۇنداق بولدى . كېچىچە ھۇۋلىغان بۆرىلەرنىڭ ئاۋازى توختىمىدى . يېقىنلا يەردە يەنە بىر مۇشۈكنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشاش پارقىراپ تۇرغان كۆزلەر كۆرۈندى . ئۇلار يا ئوتتىن ، يا ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئادەمدىن قورقتىمۇ ئۇڭكۇر ئىچىگە كىرىشكە جۈرئەت قىلالمىدى . بەزىلىرى ئۆڭكۈردىن نېرىغىراق يەردە تۇرۇپ ، قىزىل تىللىرىنى ساڭگىلىتىپ ئوتقا قاراپ تۇرۇشتى ، ئاندىن بىرئاز ھۇۋلاپ ئۆڭكۈر تەرەپكە يېقىنلىدى . بۇنى بايقىغان نۇزۇگۇم ئوت ئۇستىگە قۇرۇق شاخلارنى كۆپرەك سېلىپ ،

يالقۇنجاپ يانغان ئوتلارنى ئۆڭكۈرنىڭ تېشىدىكى ياپىلاق تاشنىڭ ئۈستىگە سۈردى ۋە قولىدىكى يوغان تايىقىنى چىڭ تۇتۇپ قاراپ تۇردى . ئۆزلىرىنى بۇ ساينىڭ بىردىنبىر خوجايىنى ھېسابلىغان بۆرىلەر «بۇ نېمە ۋەقەدۇر» دەپ ھەيران بولغاندەك ، ئىككىنچى قاپتالدىكى ئېگىز دۆڭگە چىقىۋالدى ـ دە ، ئۆڭكۈرگە قاراپ زوڭزىيىپ ئولتۇرۇشتى . ئۇلار ئۆڭكۈرگە كىرىۋېلىپ ، ئوت قالاۋاتقان ئادەمنىڭ ئۆزلىرىنى كۆرسە ۋارقىراپ قاچىدىغان ئۇزۇن كۆڭلەكلىك ئايال كىشى ئىكەنلىكىگە ھەيران بولاتتى ۋە بۇنىڭغا مۇنچىلىك كۈچ ـ غەيرەت نەدىن كەلدىكىن دېگەندەك يەرلەرنى تاتىلاپ قوياتتى . ئۇلار مۇنداق بېشىدا ياغلىقى بار ئايالنىڭ ئۆزلىرىگە قارشى چىقالمايدىغانلىقىنى ياخشى بىلگەچكە ، بۇ يەردىن تولىمۇ يىراق كەتمەي ، ئۇ ئۇۋىمىزنى بوشىتىپ بېرەر دېگەندەك ئەتراپنى چۆرگىلەپ يۈرۈشەتتى .

بۆرىلەر نۇزۇگۇمنىڭ ئۇۋىنى بوشىتىپ بەرمەيدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ، تاڭغا يېقىن يەنە بىرنەچچە قېتىم غەزەپ بىلەن سوزۇپ ـ سوزۇپ ھۇۋلىدى ـ دە ، تىرناقلىرى بىلەن يەرنى تاتىلاپ ، قارلارنى توزۇتۇپ ، سايدىن يۇقىرىلىدى ـ دە ، نەگىدۇر يوقالدى .

نۇزۇگۇم «بۇ ئۆڭكۈرگە بۆرىلەر يەنە كېلىپ قالارمۇ» دەپ بىرنەچچە كۈنگىچە كېچىلىرى كۆڭلى دەككە ـ دۈككە بولدى . ئەمما ئۇلار يېنىپ كەلمىدى . شۇنىڭدىن كېيىن نۇزۇگۇم خاتىرجەم بولۇپ ، بۇ ئۆڭكۈردە خۇددى ھېلىقى بۆرىلەردەك ھايات كەچۈرۈشكە باشلىدى . ئۇ كۈنگەي تەرەپتىكى قاپتاللارغا چىقىپ كەكلىك بىلەن چىللارغا قىلتاق قوياتتى . بەزىدە ساينى تۆۋەنلەپ ئاشلىق ياكى كۆكتات تېرىلغان يەرلەردىن ئوزۇق ئىزدەيتتى .

II

نۇزۇگۇم سايىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى توپ قارىياغاچ قې-
شىغا جايلاشقان مەھەللىدىن ھەر كۈنى ئەتىگەندە قويلارنى
ھەيدەپ چىقىدىغان جۇغى كىچىك بوۋايغا بىرنەچچە كۈنگىچە
زەن قويۇپ يۈردى . ئۆگزىسى قەشقەر پەدىسىدە تۈزلا يېپىل-
غان پاكارغىنە ئۆيدىن چىقىدىغان بوۋاي بىلەن ياغلىقىنىڭ
ئۈستىدىن باستۇرۇپ تۆپە كىيىۋالغان مومايدىن باشقا كىشى
كۆرۈنمەيتتى . بوۋاي بولسا قويلىرىنى دەسلەپتە ئاشلىقى
يىغىشتۇرۇلۇپ بولغان ئېگىزلىققا ئاپىراتتى ـ دە ، كۈن
ئىسسىغاندا ئۆزى تۇرغان ئۆگكۈرنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى قاپ-
تالغا ئەكېلىپ ئوتلىتاتتى . ئۇ قويلىرىنى كەچقۇرۇنلۇقى
ھەيدەپ ئەكېتەتتى . ئۇچىسىغا ياقىسى يوق ئۇزۇن چاپان
كىيىپ ، بېلىنى كەندىر يىپتا باغلىۋالغان موماي ئەخلەت ـ
يۇندا تۆكىدىغان چاغدىلا سىرتقا چىقمىسا باشقا ۋاقىتتا ئۆيىدە
بولاتتى .
نۇزۇگۇم قورسىقى ئېچىپ ، ئۆزىگە ئوزۇق تاپالمىغان
كۈنلىرى بۇ مەھەللىگە تەۋەككۈل قىلىپ كىرىپ بېقىشقا
تەمشىلەتتىيۇ ، لېكىن جۈرئەت قىلالمايتتى . ئۇ بوۋاينىڭ
ئۆيىگە يېقىن بىر دالدىغا كېلىپ تەپسىلىي بىر قاراپ
چىقتى ـ دە : «ئۇلار بىز خەقلەردىن ئوخشايدۇ» دېگەن خۇلا-
سىگە كەلدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆيگە تېخىمۇ يېقىنراق
بېرىش ئويىغا كېلىپ ئالدىغا قاراپ بىرنەچچە قەدەم ئىلگىرى-
لىۋىدى ، تامنىڭ دالدىسىدا ياتقان بۆرىدەك يوغان ئىتنى
كۆرۈپ ئارقىسىغا قايتتى .
ئۇ بىرنەچچە كۈن يوغان تاشنىڭ دالدىسىغا مۆكۈنۈۋې-

لىپ ، قويلىرىنى ھەيدەپ ئۆزىگە يېقىنلا كېلىدىغان بوۋايغا
ئالاھىدە زەن قويۇپ قارىدى . نېمە ئۈچۈندۇر بوۋاينىڭ كۈ-
مۈشتەك ئاقارغان ساقال - بۇرۇتى ، قاپىقىنى يېپىپ تۇرىدى-
غان قېلىن قاشلىرى بىلەن يوغان كۆزلىرى دادىسىنى ئەس-
لىتەتتى . ئۇنىڭ كۆزىگە بوۋاينىڭ بېشىدىكى قارا ئەلتېرى-
دىن تىكىلگەن دوپپىسى ، رەڭگى ئۆڭۈپ كەتكەن ياقىسى
يوق ئۇزۇن پەرىجە چاپىنى ، بېلىدىكى لاتا پوتىسى ، ھەتتا
كىگىز پايپاق ئۈستىدىن كىيىۋالغان چورۇقىمۇ كۆزىگە ئىس-
سىق كۆرۈنۈپ كەتتى . ئۇ بىرنەچچە قېتىم يوغان تاشنىڭ
كەينىدىن سەكرەپ چىقىپ ، بوۋاينىڭ بوينىنى قۇچاقلىماق-
چى بولدىيۇ ، لېكىن ئۆزىنىڭ قاچقۇن ئىكەنلىكى ئېسىگە
چۈشۈپ توختاپ قالدى . قويچى بوۋاي قوينىدىن بېغىررەڭ
ناسۋال قاپىقىنى ئېلىپ ، ئالقىنىغا ناسۋال قۇيغىنىنى كۆر-
گەن نۇزۇگۇمنىڭ كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياش ئېقىپ
كەتتى . «بوۋاينىڭ ناسۋال قاپىقىمۇ دادامنىڭكىگە ئوخشايدى-
كەن» دېدى ئۇ كۆز يېشىنى پەشمىتىنىڭ يېڭى بىلەن سۈر-
تۈۋېتىپ . نۇزۇگۇم بۇگۇن تاقەت قىلالمىدى - دە ، ئورنى-
دىن تۇرۇپ ، تاش ئۈستىدە ئولتۇرغان بوۋايغا يېقىنلاشتى .
— ئەسسالام ، بوۋا !
ئەمدىلا ناسۋال چېكىشكە باشلىغان بوۋاي ئاسماندىن
چۈشكەندەك پەيدا بولغان بۇ ئايالنى كۆرۈپ شۇنداق ھەيران
بولدىكى ، قولىدىكى ناسۋال قاپاقنىڭ يەرگە چۈشۈپ كەتكى-
نىنى سەزمەي قالدى .
— ھوي ، سەن نەدىن كېلىپ قالدىڭ ؟ !… ۋەئەلەيكۇم
ئەسسالام ،— نېمە قىلىشىنى بىلمەي تەمتىرەپ قالغان بوۋاي
ھودۇقۇپ سۆزلىدى ،— ھازىرلا قارىغىنىمدا ، بۇ ئەتراپتا

ھېچكىم كۆرۈنمىگەندەك قىلىۋىدىغۇ .

بوۋاي قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ نېمىلەرنىدۇر پىچىرلاپ ئوقۇپ ، يۈز - ساقاللىرىنى سىيپىدى ، نۇزۇگۇممۇ تەڭلا قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ يۈزىنى سىيپىدى .

— ھوي قىزىم ، خىزىر ھەيدەپ كېلىپ قالمىغانسەن بۇياققا ؟ قاياقتىن پەيدا بولۇپ قالدىڭ ؟

بوۋاي يەرگە چۈشۈپ كەتكەن ناسۋال قاپىقىنى ئالمايلا يەنە كەينىگە بىر - ئىككى قەدەم چېكىندى . ئۇ بۇ تەۋەدە ياشاۋاتقاندىن بېرى ئۇچىسىغا مۇنداق ھال قىزىل رەڭدىن پەشمەت ، بېشىغا قۇندۇز تۆپە ، يېشىل رەڭلىك ئىشتان ، پۇتىغا چېتىك كىيگەن ئايال خەقنى ئۇچراتمىغانىدى . ئۇ كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ نۇزۇگۇمنىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك يۈزىگە ، قاڭشارلىق بۇرنىغا ، ئوت چاقناپ تۇرىدىغان يوغان قارا كۆزلىرىگە ، قاپىقىنى يۇمسا بىر - بىرى بىلەن گىرەلە- شىپ كېتىدىغان ئۇزۇن كىرپىكلىرىگە ھەيران بولۇپ قا- رايتتى . «بۇ ماڭا كۆرۈنۈۋاتقان جىن ياكى پەرى بولۇشى مۇمكىن» دەپ ئويلىغان بوۋاي ئۆزىنى قىزدىن چەتكە تارتىپ ئىچىدە نېمىلەرنىدۇر ئوقۇشقا باشلىدى . نۇزۇگۇم بوۋاينىڭ راستتىنلا ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى بىلىپ ، خۇشاللىقىدا ئۇنىڭغا يېقىنلاشتى .

— قورقمىسىلا ، بوۋا ، مەن موڭغۇللاردىن قېچىپ ، چۆل - باياۋانلارنى ماكان قىلىپ يۈرگەن بىر مۇساپىرمەن .

بوۋاي بۇ گەپنى ئاڭلاپ : «بۇ ھەقىقەتەنلا ئادەم ئىكەنغۇ» دېگەندەك قايتىدىن ئەس - ھوشىنى يىغىپ ، نۇزۇگۇمغا بىر - ئىككى قەدەم يېقىنلىدى - دە ، ئۇنىڭ گۈزەل چىرايى- غا ، ھەتتا كېلىشكەن بوي - بەستىگە قايتىدىن كۆز يۈگۈرت-

تى . ئۇنىڭ ئەتراپىدا كىچىك بالىدەك ئايلىنىپ ئۇنى تەپسى-
لىي كۆرۈپ چىقتى . ئاندىن ئۇ :
— هوي ، ئۈچ - تۆت ھەپتىدىن بېرى سولۇنلار ئىزدەپ
يۈرگەن نۇزۇگۇم سەن ئەمەسدۇرسەن ؟ !— دېدى .
نۇزۇگۇم ئۆزى ھەققىدىكى گەپ - سۆزلەرنىڭ بۇ تە-
رەپلەرگىمۇ يېتىپ كەلگەنلىكىنى چۈشەندى - دە ، چوڭقۇر
نەپەس ئالدى .
— شۇ نۇزۇگۇم مەن بولىمەن ،— دېدى .
ئۆزىگە ئوچۇق چىراي جاۋاب قايتۇرغان بۇ قىزنىڭ
يىرتىلىپ كەتكەن كىيىملىرىگە قاراپ بوۋاينىڭ قەلبى هايا-
جانلاندى .
— قىزىم ، ھېلىقى سۈمۈلدىكى موتىۋىبۇ دېگەن سولۇنىد-
ى بوغۇزلىۋېتىپ قېچىپ كەتكەن نۇزۇگۇم راستىنلا
سەنما ؟— بوۋاي بەللىرى ئىنچىكە بۇ جۇۋاننىڭ قولىدىن
ئۇنچىلىك چوڭ ئىشلار كەلمەس دېگەندەك ئىدىتلاپ سورىدى
ھەمدە ئۇنىڭ جاۋابىغا بىر ئىشەنمىگەندەك ، بىر ھەيران
بولغاندەك كۈلدى ،— بىز سېنىڭ توغراڭدىكى گەپلەرنى
قەشقەرلىك سودىگەر ئىمىنئاخۇندىن ئاڭلىغۇدۇق . شۇ ئاڭ-
لىغىنىمىز راستكەن - دە .
— قايسى ئىمىنئاخۇننى دەۋاتىدىلا ، بوۋا ؟— نۇزۇگۇم
بۇ تونۇش ئىسمنى ئاڭلاپ تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى .
— بۇ ياقلارغا قەشقەردىن كېلىپ ، مەلە - مەلىلەرنى
ئارىلاپ ، سودا قىلىپ يۈرىدىغان ئىمىنئاخۇن دېگەن بىر
سۆيۈق ئادەم بار . بىرقانچە كۈنلۈك مۇددەت بىلەن يۈرتقا
قايتتىم دەپ يوقىلىپ كېتىۋىدى ، يېقىندا يەنە پەيدا بولۇپ
قالدى . ئۇ سېنى تونۇيمەن دېگەندەك قىلىۋىدى .

— پاكار بويلۇق ، بېشىنى بىر يانغا قىيسايتىپ ماڭىدى-
غان ئادەم ئەمەستۇر .
— هە ، شۇ . «مېنىڭ ئايالىمغا گەپ ئۆگىتىپ ئۇنى
يولدىن چىقارغان ئاشۇ نۇزۇگۇم ، شۇنىڭ گېپى بىلەنلا
مېنىڭ ئايالىم خانىيالاقتا ماڭا قارىماي قويدى» دەيدۇ . بۇ
مەھەللىلەرگە كېلىپ ، سېنىڭ توغرۇلۇق هەر خىل گەپلەر-
نى تارقىتىپ يۈرگەن ئاشۇ .
— تېخى مۇنداقمۇ پاراڭلار بار دېسىلە ، بوۋا .
ۋىجىك بوۋاينىڭ ئاق كۆڭۈللۈكى بىلەن ساددىلىقى يېقى-
ىىپ قالغان نۇزۇگۇم بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ سەل ئەيمىنىپ-
تارتىنىپ قالدى . بىراق بوۋاينىڭ ئالدىدا ئۆزىنى ئەركىن
هېس قىلدى :
— هە ، بوۋا ، مەن راست شۇ ئايال بولىمەن ،— دېدى
باشتىكى سۆزىنى تەكرارلاپ ئىشەنچ بىلەن .
— يائاللا ، يارانقان ئىگەم ، ئۆزۈڭ قوللىغايسەن . هوي
قىزىم ، مۇنۇ ئۇرۇقچىدەك جېنىڭ بىلەن شۇنچىلىك يوغان
سولۇنغا قانداقمۇ كۈچۈڭ يەتكەندۇر ؟— ئۇ كۆزلىرىنى يوغان
ئېچىپ نۇزۇگۇمغا قارىدى ۋە ئۇنىڭ هازىر دېگەنلىرىنى
تېخىمۇ ئېنىقلىماقچى بولۇپ ، بىرنەچچە قېتىم سوئالمۇ قوي-
دى . شۇنداق بولسىمۇ «هەي ، بۇ قىز ئۇ ئەمەس بولۇشى
مۇمكىن» دېگەن ئوي بوۋاينىڭ بېشىدىن كەتمەيلا قويدى .
— ئادەم دېگەن باشقا كەلسە باتۇر ئىكەن ، بوۋا ،— دېدى
نۇزۇگۇم .
— راست ئېيتىسەن ، قىزىم . بۇ دېگىنىڭ توغرا . چې-
رىكلەرنىڭ قولىدىكى قارا مىلتىقنى دېمىسەڭ ئۇلارنىڭ
قۇشقاچنىڭكىچىلىكمۇ كۈچى يوق . ئەگەر ئۇلارنىڭ ئاشۇ

نەرسىسىلا بولمىسا يەتتە ـ سەككىزىنى ئۆزۈملا چوماق بىلەن
ئۇجۇقتۇرۇۋېتەتتىم . لېكىن هازىر زامان شۇلارنىڭكى ـ دە .
كاساپەتلەر بۇ جاهاننى چىلبۆرىلەردەك قاپساپ كەتتىغۇ .
ئاخىر زامان يېقىنلاشقاندا دۇنيانى يەجۇجى ـ مەجۇجىلەر
باسىدۇ دەيدىغان . شۇنىڭغا قارىغاندا ئاخىر زامان يېقىنلى-
شىپ قالغانمۇ نېمە… — بوۋاي سەل تېگىرقاپ سۆزىنى داۋام
قىلدى ، — شۇنچە نۇرغۇن موڭغۇللار بىر قىزغا ئىگە بولالمى-
غاندىن كېيىن ئۇلارمۇ چاغلىق ئىكەن . مانا سېنى ئۆزۈندىن
بېرى ئىككى يۈزدىن ئارتۇق سولۇن ئىلى دەرياسىدىن تارتىپ
تا مۇشۇ كەتمەن تاغلىرىغىچە بولغان ئارىلىقنى ئىتتەك سو-
كۇلداپ ، تىنتىپ يۈرىدۇ . ئۇلار سېنى مۆكۈنۈۋالغان بولۇ-
شى مۇمكىن دەپ ، بۇ تەۋەدە ئوت قويمىغان يەرلىرى قالمى-
دى .

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ نۇزۇگۇمنىڭ كۆڭلى ئەنسىرەپ
قالدى . بوۋاي نۇزۇگۇمغا زوق بىلەن قاراپ يەنە سۆز ئالدى :

— ئۇلارغا تۇتۇق بەرمەي يۈرگىنىڭگە قاراپ سېنى قەي-
سەر قىز ئىكەن دەپ ئويلايتتىم . راست شۇنداق ئىكەنسەن .
شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى نەلەردە يۈرۈپ جان ساقلىدىڭ ، قى-
زىم ؟

— ئېشىم چۆللەردە ، چېيىم كۆللەردە ئىكەن ، بوۋا .
خۇدايىم بەندىسىنى رىزقسىز ياراتمايدىكەن .

— توغرا دېدىڭ ، بالام . لېكىن بۇ تەۋەدە سەن تۇرماق
مەن دەپ كۆكسىگە ئۇرغان يىگىتلەرنىڭمۇ يوشۇرۇنۇپ يۈرۈ-
شى ئاسان ئەمەس ، — بوۋاي نۇزۇگۇمنى كۆرۈشى بىلەنلا
كەينى ـ كەينىدىن هەر خىل سوئاللارنى سوراپ ، هەرخىل
گەپلەرنى قىلىپ كەتكىنىگە قىسىلىپ قالدىمۇ گەپنى باشقا

ياقفا يۆتكىدى ،— هوي قىزىم ، قورسىقىڭمۇ ئېچىپ كەتكەن-
دۇر . مەن سېنى قۇرۇق پاراڭ بىلەن تۇتۇپ تۇرغىنىمنى
قارا . ئەنە ئاۋۇ توپ قارىياغاچنىڭ قېشىدا كۆرۈنگەن ئۆي
بىزنىڭ ئۆي . يۈرگىن بېرىپ چاي ئىچەيلى .

بوۋاي بۇ سۆزلەرنى ئېيتىشنى ئېيتتىيۇ ، ئەمما بۇنىڭ-
دىن بىرنەچچە كۈن ئىلگىرىلا سولۇن نۆكەرلەرنىڭ نۇزۇ-
گۇمنى ئىزدەپ ئۆيىگە كەلگەنلىكى يادىغا چۈشتى :

— سېنى ئىزدەپ بۇ تەرەپلەرگىمۇ ھېلىقى سولۇننىڭ
ئادەملىرى كېلىپ كەتتى . پەخەس بولمىساڭ كۆرۈپ قېلى-
شى مۇمكىن ،— دېدى ئۇ قوشۇمچە قىلىپ .

— مەن سىلەر تەرەپكە بارغىنىم بىلەن ئۇلار راستتىنلا
كۆرۈپ قېلىشى مۇمكىن ،— دېدى نۇزۇگۇم بوۋاينىڭ ئۆيىگە
ئانچىۋالا زورلاپ كەتمىگىنىنى بايقاپ .

— ھە ، بىر ھېسابتا بۇ دېگىنىڭمۇ توغرا !— بوۋاي شۇن-
داق دېدى - دە ، كۆڭلىدە بۇ قىزنى ئۆيۈمگە ئاپىرالمىسامۇ
ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇراي دېگەن ئويغا كەلدى ،— قىشنىڭ
بۇ سوغۇقىدا قەيەرلەردە تۈنەپ يۈرىسەن ؟

— سايىنىڭ ئىچىدىكى تاشلارنىڭ كامارلىرى مېنىڭ ما-
كانىم ، بوۋا .

بوۋاينىڭ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىپ كەتتى .

— مەن ھاياتىمدا تالاي ئادەملەرنىڭ جەبىر - جاپا چې-
كىپ ، قىينالغانلىرىنى كۆرگەن بولساممۇ ، ساڭا ئوخشاش
ئاجىز كىشىنىڭ مۇشۇنداق سوغۇقتا ئوي - ماكانسىز يالغۇز
يۈرگىنىنى كۆرمىگەنىدىم . قولاق - بۇرۇنلىرىڭ قارىداپ
قاپتۇ . ئۇششۇپ كەتكەنمۇ نېمە ؟— دېدى ئۇ ئۆز بالىسىغا
كۆيۈنگەندەك ئېچىنىپ ،— مەن سېنى ھازىر ئۆيگە باشلاپ

بارغىنىم بىلەن قولۇم - قوشنىلار كۆرۈپ قېلىشى مۇم-
كىن . ئۇنىڭدىن كۆرە سەن مۇشۇ قويلارغا كۆز قىرىڭنى
سېلىپ ، تاشنىڭ دالدىسىدا ئولتۇرۇپ تۇرغىن ، مەن ئۆيگە
بېرىپ ساڭا يېگۈدەك بىر نەرسە ئەكېلەي .

— ماقۇل .

بوۋاي تايىقىنى قولتۇقىغا قىستۇرۇپ ئۆي تەرەپكە ئىت-
تىك مېڭىپ كەتتى .

نۇزۇگۇم بۇ بوۋاينى ئۇچراتقىنىغا بىر ئىشەنسە ، بىر
ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى . «ھەقىقەتەنلا مېنى ئۇنىڭغا ئەمەس ،
ئۇنى ماڭا خىزىر ھەيدەپ ئەكەلدىغۇ »دەيتتى ئۇ ئىچىدە . بىر
تۇرۇپ : «بوۋاي ئۆيىگە بېرىپ مېنىڭ قېچىپ ، مۆكۈنۈپ
يۈرگىنىمنى سولۇنلارغا دەپ قويمىسا بولاتتىغۇ » دەپ ئەندى-
شە قىلاتتى . ئاخىرىدا : «ياق ، مۇنداق ئاق كۆڭۈل ئادەملەر
ھەرگىز ساتقۇنلۇق قىلمايدۇ » دەپ ئۆز كۆڭلىنى ئۆزى بەز-
لەيتتى .

ئۇ خاتالاشماپتۇ . بوۋاي قانداق چاپسان كەتكەن بولسا
شۇنداق چاپسان قايتىپ كەلدى .

— قىزىم ، ئاۋۋال مۇنۇ پەرىجىنى كىيىۋالغىن . مۇزلاپ
كېتىپسەن ،— ئۇ ئەستەر ئارىسىغا يۇڭ سېلىپ ، قولدا شى-
رىغان ئۇزۇن چاپان بىلەن نۇزۇگۇم كۈندە دېگۈدەك موماي-
نىڭ بېشىدا كۆرۈپ يۈرگەن تۆپىنى خۇرجۇنىدىن چىقاردى .

— رەھمەت ، بوۋا ،— ئۇ قېلىن ۋە ئۇزۇن چاپاننى كى-
يىۋىدى ، ئەزايى - بەدىنى گويا ئوت ياققان ئۆيگە كىرگەندەك
ئىسسىپ قالدى . ئىچى چوڭقۇر تۆپىنى بولسا قۇلاقلىرىغىچە
چۆكۈرۈپ كىيىۋالدى .

— ئەمدى ، قىزىم ، مۇنۇ يەرگە كېلىپ ئولتۇر . مومايغا

سىنىڭ توغرۇلۇق گەپ قىلىپ بېرىۋىدىم ، تولىمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى . ھەتتا ھېيت ـ ئايەمگە دەپ ساقلاپ يۈرگەن نەرسىلىرىنى چىقىـىرىپ ، بىر قاپـاق چاي ئېتىپ بەردى . تالا ـ تۈزدە يېتىپ ـ قوپۇپ ، تۈنەپ يۈرۈپ ، ئىسسىق چاي ئىچمىگىنىمگە خېلى ۋاقىت بولغاندۇر ،— بوۋاي قاپاقتىكى ھورى پۇرقىراپ تۇرغان چاينى ئاپپاق ھېجىرغا قۇيدى ـ دە ، خۇرجۇندىن ئالغان توقاچلارنىڭ بىرىنى تۆتكە بۆلۈپ ئۇشتۇپ قويدى ،— كەل ، قىزىم ، كەمبەغەلنىڭ بىر تويغىنى باي بولغىنى دەيدۇ . قېنى ، ئالدىرىماي ئولتۇرۇپ قورسىقىڭنى تويغۇزۇۋال . موماڭ ئاخشامىلىقىقا ئاچچىق ـ چۈچۈك ئاش ئېتىپ قويىدىغان بولدى . قاراڭغۇ چۈشۈپ ئەل ئايىغى بېسىلغاندا سېنى ئۆيگە ئەكىتىمەن .

نۇزۇگۇم يۇمشاق توقاچ بىلەن ئىسسىق چاينى راھەتلىنىپ ئىچتى ، پېشانىسى بىلەن بويۇنلىرىدىن ئۇنچىدەك يالتىرىغان تەرلەر چىقتى . .

— دالادا يالاڭ ـ يىرتىق كىيىملەر بىلەن يۈرۈپ تازىمۇ مۇزلاپسـەن ـ دە . ھېلىمۇ خۇدا ساقـلاپ ئۈششۈپ قالماپسـەن ،— دېدى بوۋاي قاپاقتىكى چاينىڭ يېرىمى تۈگىگەندە سۆز باشلاپ ،— ئۆزۈڭ ئەسلى نەدىن ، قىزىم ؟

— قەشقەردىكى بۆلاقبېشىدىن ،— دېدى نۇزۇگۇم .

— ۋاھ ، تازىمۇ يىراق يەردىن كېلىپسەنكەن ـ دە ، قىزىم . مانجۇلار قەشقەر تەرەپتىن مىڭلىغان قىزلارنى پالاپ ئىلىغا ئەكەپتۇ دېگەن گەپ ـ سۆز تارقىلىۋىدى ، شۇ گەپلەر راست ئىكەن ـ دە . ئاتا ـ ئاناڭ بولغىيدى ؟

— ئانام كىچىك چېغىمدا ئۆلۈپ كەتكەنىكەن— دادام بار . ئۇنىڭ بوي ـ تۇرقىدىن تارتىپ چىراي ـ شەكلىگىچە

سىلىگە ئوخشايدۇ . بابا سىلىنى كۆرگەندە دادام ئېسىمگە
كېلىپ كەتتى...
— كۆپ جاپالار تارتىپسەن ، قىزىم . ئەمما مۇنداق ئې-
غىر كۈنلەر ھەممىمىزنىڭ بېشىغا كەلدى . مانا بىزمۇ ئاق-
سۇدىن بولىمىز...
— ئاقسۇدىن دەمسىز ، بوۋا ؟
— ھە ، مەن شۇ ئاقسۇدىن ، قىزىم . تېگىنى سۈرۈش-
تۈرسەك ھەممىمىزنىڭ يىلتىزى بىر يەردىن چىقىدۇ . بۇ-
نىڭدىن ئاتمىش - يەتمىش يىل ئىلگىرى مانجۇ ئەمەلدارلىرى
بىزنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىمۇ ساڭا ئوخشاش مۇشۇ تەرەپلەر-
گە پالاپ ، ئۆزلىرى ئۈچۈن ئاشلىق ، مال - ۋارانلىرى
ئۈچۈن يەم - بوغۇز تەرگۈزگەنىكەن . شۇنىڭدىن تارتىپ
ھازىرغىچە بىزنى نېمە كۈنلەرنى باشتىن كەچۈرمىدى دەي-
سەن ؟ ئاتا - ئانىمىز شۇنچە يىل ياشىغان بولسىمۇ بۇ
يەرلەرگە ئۆگىنەلمەي ، ئاقسۇغا كېتىشنى ئارزۇ قىلىپ دۇن-
يادىن ئۆتتى . بىز بولساق ئاشۇ ئاتا - ئانىلىرىمىزنىڭ
قەبرىسىنى يېتىمسىراتماي قېرىۋاتىمىز . چوڭ ئوغلۇم بۇ-
نىڭدىن يىگىرمە بەش يىل ئىلگىرى ئاقسۇغا كېتىمەن دەپ
غۇلجىغا بارغاندا ، مانجۇلار ئۇنى بىرنەچچە يىگىتلەر بىلەن
ئالۋانغا تۇتۇپ سېپىل سوقتۇرغىلى ئىچكىرىگە ئەكېتىپتۇ .
ئۇ شۇ كەتكەنچە كەلمىدى . كەلگەنلەردىن سۈرۈشتۈرسەم تام
بېسىپ ئۆلۈپ كېتىپتۇ . بىز ھەتتا ئۇنىڭ ئۆلۈكىنىمۇ كۆ-
رەلمىدۇق . بىزمۇ باشقا ئۇيغۇرلارغا ئوخشاش جان قاچۇ-
رۇپ ، تاغ ياقىلاپ ، غەربكە سىلجىپ مۇشۇ يەرلەردە ماكانلاپ
قالدۇق . سەن قېچىپ كېلىۋاتقان يولنىڭ تاغ باغرىدىكى
پارچە - پارچە مەھەللىلەرنىڭ كۆپچىلىكى دېگۈدەك ئاشۇ

زامانلاردا ئالتەشەھەر تەرەپلەردىن ئىلى تەۋەسىگە پالانغان
ئۇيغۇرلار ماكان قىلىپ گۇللەتكەن يۇرتلار . شۇڭا بۇ تەرەپ-
لەردىكى بەزى يەرلەرنىڭ ناملىرى ئۇ تەرەپتىكى يۇرتلارنىڭ
نامىلىرى بىلەن ئوخشاش . بىزمۇ چوڭ ئوغلىمىزدىن ئايرى-
لىپ ، ئاۋۇ كۆرۈنۈپ تۇرغان كەتمەن تېغىنىڭ باغرىدىكى
يېزىلاردا ئىشىمىز روناق تاپمىغاندىن كېيىن مۇشۇ يەرلەرگە
كېلىپ قالدۇق . كەنجى ئوغلىمىز ھازىر شۇ يەردىكى بىر
ئەمەلدارنىڭ مېلىنى بېقىپ چاكار بولۇپ ئىشلەۋاتىدۇ .
بوۋاينىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان نۇزۇگۇم بۇ تەرەپ-
لەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭمۇ ھالى خاراب ئىكەنلىكىنى چۈشەن-
دى : «بۇۋىئايشەم ئۇيغۇرلارنىڭ كۆپچىلىكى غەربكە كېتىپ
بارغۇدەك ، شۇنىڭغا قارىغاندا ئۇ تەرەپلەردە كەڭرىچىلىك
ئوخشايدۇ دېۋىدى . مۇنۇ بوۋاينىڭ سۆزلىرىگە قارىغاندا بۇ
يەردىكىلەرنىڭمۇ ئەھۋالى چاغلىق ئىكەن .»
— بوۋا ، بۇ ياقلاردا ئالمالى دېگەن يەر بار دەپ ئاڭلىۋى-
دىم . ئۇ قايسى تەرەپتە ؟ — دەپ سورىدى نۇزۇگۇم .
— ئېيتىشلارغا قارىغاندا مۇنۇ تەرەپتە ئوخشايدۇ . ئۇ
يەرگە بىرنەچچە كۈندە بارارمىش . قىزىم ، ئۆز ماكانىدىن
توزىغان ئادەمگە قەيەردە ياشىسىمۇ بەربىر دېگىنە . ھازىر
قەيەردە روناق تاپقىلى بولىدۇ دەيسەن . ھەممىلا جايدا بىلىكى
چوڭنىڭ ھايات كەچۈرىدىغان زامانى بولۇپ قالدىغۇ . مەن
تېخى ياخشىلىق بولسا ئالتە شەھەر تەرەپتە دەپ يۈرەتتىم .
— راست ئېيتىدىلا ، بوۋا . بىراق ھازىر ئۇ تەرەپتىكى
خەلقنىڭ تۇرمۇشى ئىنتايىن ئېغىرلىشىپ كەتتى .
بوۋاي نۇزۇگۇم ھەققىدە تارقىلىپ يۈرگەن پاراڭلارنى
نەچچە قېتىم ئاڭلىغاندى . بەزىلىرى ئۇنى ئوقۇمۇشلۇق ئا-

يالكەن دېسە ، بەزىلىرى ئۇنى پەرىزاتتەك چىرايلىقكەن دېيىشەتتى . يەنە بەزىلىرى بولسا ئۇ ئايال قىلىچۋاز ئىكەن . مانجۇلارنىڭ ئون چېرىكىنى يالغۇز ئۆزى ئۆلتۈرۈپتۇ ، دەيتتى . ئاقسۇلۇق بوۋاي نۇزۇگۇم بىلەن خېلى ئۇزۇن پاراڭلىشىپ ئولتۇردى . نۇزۇگۇممۇ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى مۇڭداشقۇدەك ئادەم ئۇچرىتالماي يالغۇز يۈرۈپ زېرىكىپ كەتكەنىدى . شۇڭا بوۋاينىڭ سۆزلىرى ئۇنىڭغا بەك يېقىپ كەتتى .

— ۋاقىت خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالدى . مەن قويلارنى قورۇغا سولىۋېتىپ ئەل ئايىغى بېسىلغاندا سېنىڭ قېشىڭغا كېلەي ،— دېدى بوۋاي ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ .

— خوپ ، بولىدۇ ، بوۋا .

— مېنىڭ ئېتىم گۇلمەت ، قىزىم ،— دېدى ئۇ ،— بۇ تەرەپنىڭ ئادەملىرى گۇلمەت بوۋاي دەپ ئاتىشىدۇ . بوپتۇ ، قىزىم . بىر ياققا كېتىپ قالماي تۇرۇپ تۇر .

— ياق ، كەتمەيمەن .

گۇلمەت بوۋاي كېتىپ كۆپ كېچىكمىدى . ئۇ يەرگە گۇگۇم چۈشۈشى بىلەنلا قولىدىكى تايىقىنى بېلىگە بالداققا ئوخشاش توغرا تۇتۇپ يېتىپ كەلدى .

III

گۇلمەت بوۋاينىڭ سوقما تام بىلەن ياسالغان ئىككى ئېغىز ئۆيى نۇزۇگۇمنىڭ كۆزىگە ئالاھىدە ئىسسىق كۆرۈنۈپ كەتتى . ئۇلارنى بوۋاينىڭ مومىيى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈـ

ۋالدى .

— جېنىم قىزىم ، راست كەلدىڭىزمۇ ، يالغانمۇ ؟ ياراتقان ئىگەم مومىڭىزنىڭ يالغۇز ئىكەنلىكىنى بىلىپ سىزنى ئەۋەتتىمغۇ دەيمەن ،— دېدى موماي نۇزۇگۇمنىڭ ماڭلىيىغا سۆيۈپ . مومايىنىڭ لەۋلىرى پېشانىسىگە تەگكەندە ئانا مېھرىگە تويماي ئۆسكەن قىز هارارەتكە تولغاندەك بولدى .

ئۆينىڭ ئىچى قانداقتۇر بىر تاماقنىڭ يېقىملىق پۇرىقىغا تولۇپ كەتكەندى . دۇگىلەك شىرە ئۈستىدىكى ئۈچ پىلىكلىك جىنچىراغ هورداپ كەتكەن ئۆينى ئارانلا يورۇتۇپ تۇراتتى .

— قېنى ، قىزىم ، سارايغا كىرەيلى ،— موماي نۇزۇگۇمنى ئىچكىرىكى ئۆيگە باشلىدى .

ئۇلار بەكمۇ چوڭ ئەمەس ، موماي بىلەن بوۋاي ئىككىسىگە تۇشلۇق كىچىككىنە ئۆيگە كىردى . يەرگە گۈللىرى ئۆچۈپ كەتكەن بىر پارچە تېكمەت كىگىز سېلىپ قويۇلغان ، ئورۇن - كۆرپىلەر بىلەن ياستۇقلار تۆر تەرەپكە رەتلىك يىغىلغانىدى . بوسۇغىغا يېقىن يەردە قەلەيلىرى چوغدەك قىزىرىپ كەتكەن ، لېكىن تېشىلگەن يەرلىرىگە لاي چاپلانغان تۆمۈر مەشتە ئوت كۆيۈپ تۇراتتى . شۇڭا ئۆينىڭ ئىچى هۆپپىدە ئىسسىق . موماي تىزىپ قويۇلغان ئورۇنلارنىڭ ئىچىدىن كۆرپە ئېلىپ ، مەشكە يېقىنراق يەرگە ئىككى قاتلاپ سالدى - دە ، نۇزۇگۇمنى كۆرپىگە تەكلىپ قىلدى :

— قېنى ، قىزىم ، چاپىنىڭىزنى يېشىپ ئازادە ئولتۇرۇڭە .

موماي بىلەن بوۋاي ئۆيگە غايىبتىن پەيدا بولۇپ قالغاندەك تۇيۇقسىز كېلىپ قالغان نۇزۇگۇمنىڭ كىيىملىرىنى

يەشتۈردى . نۇزۇگۇم موماي بەرگەن بېشىدىكى ئىچى چوڭ-
قۇر تۆپىنى ئېلىپ ، ئۇنىڭ ئاستىدىكى ياغلىقىنى يەشتى .
شۇ چاغدا ئۇنىڭ چۇۋۇلغان ئۇزۇن چېچىنى كۆرگەن موماي
ھەيران قالدى :
— يائاللا ، يامان كۆزلەردىن ئۇزۇڭ ساقلىغايسەن ،—
دېدى موماي گۇلمەت بوۋايغا قاراپ ،— ھاي دادىسى ، مۇنۇ
قىزىمنىڭ چېچىنى قارىسىلا .
گۇلمەت بوۋاي نۇزۇگۇمنىڭ ئۇزۇن قارا چاچلىرىنى
مومىيىدىن قىزغانغاندەك :
— تىلىڭغا تاش ،— دەپ توۋلىدى ، ئاندىن پەس ئا-
ۋازدا ،— ئېشىڭنى چاپسانراق ئەكىر ،— دېدى .
— ئاش تەييار . سىلە شىرەنى مەشنىڭ قېشىغىراق تار-
تىپ ، قىزنىڭ قولىغا سۇ ئالسىلا ،— دېدى موماي بوۋىيىنىڭ
نۇزۇگۇمنىڭ ھۆسنى - قامىتىگە زوقلىنىپ قاراپ ئولتۇرۇ-
شىغا مۇمكىنچىلىك بەرمەي . ئۇ بوۋاينى كەينى - كەينىدىن
ئىشقا بۇيرۇتتى .
گۇلمەت بوۋايمۇ مومايىنىڭ ئاغزىدىن سۆز چىقار -
چىقارمايلا ئورنىدىن خۇددى كىچىك باللاردەك سەكرەپ
تۇراتتى - دە ، ئۇنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىنى دەرھال ئورۇندې-
ۋېتىپ يەنە نۇزۇگۇمنىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇراتتى . ئۇ
ئىنسان باللىسىنىڭ مۇنچىلىك گۈزەل بولىدىغىنىغا ئىشەنمە-
گەندەك ، ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئۈزمەي تەلمۈرۈپ قارايتتى .
ئۇنىڭ مومىيى گۇلەمخانمۇ دالاندا كۆپ يۇرسە بىر نەرسىدىن
قۇرۇق قالىدىغاندەك ئاشكۆكى بىلەن رەيھان كۆكى سېلىپ
ئەتكەن ئۇگرە ئېشىنى قازاندىن ئۇسۇپ ئېلىشى بىلەنلا ئالدى-
راش ھېجىرغا قويۇپ ، شىرەنىڭ قېشىدا يۇكۈنۈپ ئولتۇر-

غان نۇزۇگۇمنىڭ ئالدىغا قويدى .
— قېنى ، قىزىم ، ئۆزىڭىزنىڭ ئۆيىدىكىدەك تارتىنماي ئولتۇرۇڭ . ئۆي ئېشىنىمۇ سېغىنىپ قالغانسىز ،— دېدى - دە ، بوۋىيغا ئوخشاش شىرەنىڭ بىر چېتىدە نۇزۇگۇمغا قاراپ ئولتۇردى .
— ھوي ، ئانىسى ، ئۆزىمىزگىمۇ ئاش ئەكىرمەمسەن . بۇ قىزىمنى كۆرۈپلا مېنى ئۇنتۇدۇڭغۇ ،— دېدى گۇلمەت بوۋاي چاقچاق ئارىلاش . موماي دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ :
— ۋىيەي ، راستىنلا ئۇنتۇپ كېتىپتىمەن ،— دېدى - دە ، دالانغا چىقىپ ، ئىككى ھېجىر ئاش ئەكىردى . لېكىن ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسى خېلى ۋاقىتقىچە ھېجىر ئۇستىدە-كى زىرىق چوكىلارغا قول سوزمىدى . بوۋاي بىلەن موماي نۇزۇگۇمنىڭ ئىككى مۈرىسىنى تەكشى يېپىپ تۇرغان چېچى-غا ، ھال قىزىل بەرقۇتتىن تىكىلگەن كەمزۇلىغا ، ئۇزۇن كۆك كۆڭلىكىگە ، نەچچە كۈندىن بېرى سوغۇقتا يۈرۈپ قارىداپ كەتسىمۇ ، ئالاھىدە گۈزەل كۆرۈنىدىغان جامالىغا قارىسا قارىغۇسى كېلەتتى .
ئىسسىق ئۆيگە كىرگەندە نۇزۇگۇم ئۆزىنى بەك خاتىر-جەم ھېس قىلدىمۇ ، ھېجىردىكى ئاشنى ئىچىپ بولا - بول-ماستىنلا مۈگدەك بېسىپ ، كۆزلىرى يۇمۇلۇشقا باشلىدى . بۇ قىزنىڭ چىرايىنى ياخشىراق كۆرۈۋالايلى دېگەندەك ، چى-راغنى ئۇنىڭغا يېقىنراق قىلىپ ، گەپ - سۆز قىلماي تەلمۈ-رۈشۈپ ئولتۇرغان گۇلمەت بوۋاي بىلەن گۈلەمخان موماي ئۆزلىرىنىڭ يىراقتا قالغان ياشلىقىنى ئەسلەۋاتقاندەك كۆرۈ-نەتتى .
— ھەي ، ئانىسى ، قىزنىڭ ئۇيقۇسى كەلسە كېرەك ،

بېشىغا ياستۇق قويۇپ بەرسەڭچۇ ،— دېدى بىر چاغدا گۈلمەت بوۋاي . گۈلەمخان موماي بېشىنى شىرەنىڭ بىر چېتىگە قويۇپلا ئۇخلاپ قالغان نۇزۇگۇمنى كۆرپىگە ياتقۇزۇپ ، بې-شىغا ياستۇق قويدى .

—بىچارە قىز نەچچە كۈندىن بېرى دالادا ئۇخلىماي ھەسرەت چېكىپ ھېرىپ كەتسە كېرەك . ھېلىمۇ كېچىلىرى ئىت ـ قۇشلارغا يەم بولماي تىرىك يۈرۈپتۇ ،— دېدى بوۋاي .

— شۇنى دېسىلە ، بىچارە قىز نەچچە ۋاقىتتىن بېرى نەلەردە يۈرۈپتۇ ؟— دەپ سورىدى موماي گۈلمەت بوۋايدىن .

— بىر ۋاقىتتا قويچىلارنىڭ تۆۋەنكى كونا خاماندا كې-چىلىرى كىمدۇر بىرى قونۇپ يۈرگۈدەك دېگىنى مۇشۇ قىز ئوخشايدۇ .

ئۇلار چىراغنى سەل ئېگىز كۆتۈرۈپ ، پۇت ـ قولىنى يىغىپ ئۇخلاۋاتقان نۇزۇگۇمنىڭ ھەربىر ئەزايىغىچە كۆڭۈل بۆلۈپ قارىشاتتى . بۇ جۇغى كىچىك ، نازۇك چوكاننىڭ ئۆز مۇھەببىتى بىلەن ئار ـ نومۇسىنى ساقلاش ئۈچۈن شۇنچە كۆپ قىيىنچىلىقلارغا بەرداشلىق بېرىپ ، ھەرخىل جاپا ـ مۇشەققەتلەر ئالدىدا ئىرادىسىدىن يانماي كېلىۋاتقىنىغا چىن دىلىدىن رەھمەت ئوقۇيتتى .

— كۆردۈڭمۇ ، سەن بىلەن مەن بۇ يەرلەردە دۇنيادىن بىخەۋەر يۈرگىنىمىز بىلەن ياشلىرىمىزنىڭ كۈرەش قىلىپ ئازادلىققا ئىنتىلىۋاتقىنىنى . سەن خەلقىمىز يوق بولۇپ كېتەمدىكىن دەۋاتاتتىڭ ، ئۇنداق ئەمەس ئىكەن ، بىلدىڭمۇ ،— دېدى گۈلمەت بوۋاي ،— سېنىڭ بىلەن بىز قو-لىمىزدىن باشقا ئىش كەلمىگەندىن كېيىن مۇشۇنداق كۈرەش قىلىۋاتقان ياشلارغا ياردەم قىلىشىمىز كېرەك . بۇ قىزنىڭ

بىزنىڭ ئۆيدە بولغىنىنى قولۇم - قوشنىلار تۇرماق ھەتتا تۇغقانلارمۇ بىلمىسۇن .

— بۇ دېگەنلىرى توغرا ،— دەپ ئېرىنىڭ سۆزىگە قوشۇلدى موماي ۋە ئۆزلىرىنى ئاتا - ئانىسىدەك كۆرۈپ ، دۇنيادىن بىخەۋەر ئۇخلاۋاتقان نۇزۇگۇمغا خەيرخاھلىق بىلدۈردى ،— بۇنى بىرەر ئادەم بىلىپ قالسىلا ھەممىسىگە تارقىلىپ كېتىدۇ .

گۇلەمخان مومايىنىڭ كۆزلىرى ئۇخلاپ ياتقان نۇزۇگۇمنىڭ بويىنىغا چۈشۈپ ، ئۇنىڭغا تېخىمۇ ئىچى ئاغرىپ كەتتى .

— بۇ قىزنىڭ بويۇنلىرىنىڭ ئىنچىكىلىكىنى قارىسىلا ! نېمىدېگەن نازۇك ،— دېدى ئۇ .

— ئۆزى نازۇك بولغىنى بىلەن كۈچلۈك - دە . ئادەم دېگەننىڭ ئىرادىسى كۈچلۈك بولسا ھەرقانداق قىيىنچىلىقنى يېڭىپ چىقىشى مۇمكىن . بويۇنى بۇقىنىڭ بويۇنىدەك ، ئۆزى تۆگىدەك يوغان بولغىنى بىلەن نومۇسى ۋە ئىرادىسى بولمىسا ئۇنداق ئادەمدىن ھېچكىمگە ياخشىلىق كەلمەيدۇ .

— ئوغلىمىز ئۆيدە بولغان بولسا ئىككىسىنىڭ بېشىنى قوشۇپلا قوياتتۇقكەن ،— دېدى موماي كۆڭلىدىكى ئويىنى بوۋىسىدىن يوشۇرماي . ئۇ كۆپتىن بېرى مۇشۇنداق كېلىننى ئارمان قىلىپ يۈرەتتى . نەچچە يىلدىن بېرى كۆڭلىگە پۈكۈپ بىردىنبىر ئارزۇسى يالغۇز ئوغلىنى مۇشۇنداق قىزلارنىڭ بىرىگە ئۆيلىۋېلىش ئىدى .

— شۇنداق بولسا نۇر ئۇستىگە نۇر ئىدىغۇ . بىراق مۇنداق قىزلارنى قولدا تۇتۇپ تۇرۇش تەس . تەسلىكى ھازىر بۇ قىزنى مانجۇلار بىلەن سولۇنلار يەر - جاھاننىڭ ھەممىسىنى تىمىسقىلاپ ئىزدەپ يۈرىدۇ . ئىككىنچىدىن ، بۇ قىز-

نى پالان يەردە كۆردۈم دەپ خەۋەر يەتكۈزگۈچىلەرگە ئەللىك يامبۇ، بىر ئات، ئون بەش قوي بېرىمىز دەپ مەھەللە ـ مەھەللىلەردە جاكارچىلار جاكار سېلىپ يۈرۈۋاتىدۇ.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ گۈلەمخان موماينىڭ تاتلىق ئارزۇ-لىرى توپىدەك توزۇپ، خېلى ۋاقىتقىچە ئۇنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.

— ئۇنداق بولسا بۇ قىزنى قىشچە ئۇ يەر ـ بۇ يەرگە يوشۇرۇپ باقساق، ياز كەلگەندە ئوغلىمىز ئىككىسىنى تاغ ئارقىسىدىكى تۇغقانلارنىڭكىگە ئەۋەتمەيمىزمۇ،— دېدى مو-ماي،— ئۆتكەن يازدا قۇناخۇن دېگەن بالا خوجايىنى بىلەن سوقۇشۇپ قېلىپ، شۇ تەرەپتىكى يۇرتلارغا قېچىپ كېتىپتۇ-دى، ئارقىسىدىن قوغلاپ بېرىپمۇ تاپالمىدىغۇ. ئوغلىمىز بۇ يەرلەردە مالاي بولۇپ يۈرگەندىن كۆرە ماۋۇ قىزنى ئېلىپ شۇ تەرەپتىكى يۇرتلاردا هايات كەچۈرسە ياخشى ئەمەسمۇ. سىلى بىلەن مېنى بۇ يەردىكىلەر نېمە قىلسا شۇنى قىلار. بىز دېگەن يەيدىغىنىمىزنى يەپ، كىيىدىغىنىمىزنى كىيىپ پۈتىمىز گۆرگە ساڭگىلاپ قالغان ئادەملەر. ئۇنىڭ ئۈستىگە هەر ئىككىمىزلا دۇنيانىڭ هېچبىر راھىتىنى كۆرمىدۇق. ئەمدى ئوغلىمىز بىلەن مۇشۇ قىز ئىككىسى بولسىمۇ ئەر-كىن ياشاپ هايات كەچۈرسە دەيمەنا.

نۇزۇگۇمنى كۆرگەندە گۈلمەت بوۋايمۇ مۇشۇ ھەقتە ئويلىغانىدى. بىراق بۇ ئويىنىڭ خام خىيال ئىكەنلىكىنى شۇ چاغدىلا بىلىپ مومىيىغا گەپ قىلمىغانىدى. هازىر بولسا مومىيىنىڭ بايىقى گەپلىرىنى ئاڭلاپ هاياجانلىنىپ كەتتى.

— ئۆلۈپ كەتسەم كېتىمەنكى، ئەمما بۇ قىزنى هېچ-كىمگە بەرمەيمەن. سەن دېگەندەك ئەتىيازغىچەساينىڭ ئى-

چىدە يوشۇرۇپ بېقىپ ، باھار كەلگەندە ئوغلۇمغا قوشۇپ قويۇشنى ئۇنتۇغا دەپ باقىمەن . ئىلاجى بولمىسا قەشقەرگە ئاپىرىپ دادىسىنىڭ قولىغا تاپشۇرىمەن . مەن ئۇياققا قايسى يول بىلەن قېچىشنى ياخشى بىلىمەن . ئەمدى سەن دېگەندەك پۈتمىز گۆرگە ساڭگىلىغاندا مۇشۇ قىزنى بولسىمۇ زالىم بەتبەختلەرنىڭ زۇلۇمىدىن قۇتقۇزۇپ قالايلى .

بوۋاي بىلەن موماي ئۆزئارا مۇشۇنداق پاراڭلىشىپ ۋا-قىتنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكىنىنىمۇ سەزمەي قېلىشتى . ئا-دەتتە ئۇلار قويلىرىنى قورۇغا سولاپ ، كەچكى تاماقلىرىنى ئىچكەندىن كېيىنلا كۆپ ئولتۇرماي يېتىپ قالاتتى . بۈگۈن بولسا ھەر ئىككىلىسىنىڭ ئۇيقۇسى كېلىدىغاندەك ئەمەس . گۈلەمخان موماي ئىلگىرى بىرنەچچە كېچىگە يېتىدىغان چى-راغقا كەينى - كەينىدىن ماي قۇيۇپ ، يېڭى پىلىكمۇ سېلىپ قويدى . بىر چاغدا ئۇخلاۋاتقان نۇزۇگۇم نېمە ئۈچۈندۇر قىينىلىپ ئۇياق - بۇياققا تولغىنىپ كەتتى .

— قارىغىنا ، قارا بېسىپ قالمىغاندۇر ، تازا ياخشى ئۇخلىيالمايۋاتىدىغۇ ، — دېدى گۈلمەت بوۋاي مومىيىغا . مو-ماي نۇزۇگۇمنىڭ ماڭلىيىنى تۇتۇپ كۆرۈپ :

— ۋىيەي ، تېنى ئوت - كاۋاپ بولۇپ قىزىپ كېتىپتى-غۇ ، — دېدى چۆچۈپ كېتىپ .

— ئەمدى قانداق قىلارمىز ؟ ! — دېدى بوۋاي ، — بىچارە ئۆزى ئاران يۈرگەندە ئاغرىپ قالمىغىدى . كەمزۇلىنىڭ تۈگمىسىنى يېشىپ ، بەدىنىنى سەل بوشىتىپ قوي . تالا - تۈزدە يالاڭ يۈرۈپ ، سوغۇق تەگكۈزۈۋالغان ئوخشايدۇ .

ئۆزلىرى كۆپتىن بېرى كۈتكەن ئارمانلىرىغا يەتكەندەك خۇش بولۇپ كەتكەن گۈلمەت بوۋاي بىلەن گۈلەمخان موماي

نېمە قىلىشىنى بىلمەي تېنەپ ـ تەمتىرەپلا قالدى . ئۇلار تېز ـ تېزلا ياغلىقنى هۆلدەپ نوزۇگۇمنىڭ قىزىغان ماڭلى‌يىغا ياقاتتى ، يېزىغا بېرىپ بىرەرىنى باشلاپ كېلەيلى دېسە قورقاتتى . ئۇلار :

— يارانقان ئىگەم ، بىز مىڭ قېتىم سېنىڭدىن ياردەم سورىساق بىر قېتىم ياخشىلىق قىلمىدىڭ . ئەمدى ئۆزۈڭ بۇ يەرگە ئەكەلگەن بۇ قىزغا بولىسمۇ شىپالىق بېرىپ كۆڭ‌لىمىزنى خۇش قىلغىن ،— دەپ خۇداغا يالۋۇرۇپ مۇناجات قىلاتتى .

بۇگۇن بوۋاي بىلەن موماي كۆز يۇماي تاڭنى تىك ئولتۇرۇپ ئاتقۇزدى . گۇلەمخان موماي قىزنىڭ ماڭلىيىدى‌كى ياغلىقنى هېلىدىن ـ هېلىغا يۆتكەپ ، پايپېتەك بولۇپ يۈرەتتى...

نۇزۇگۇم پەقەت ئەتىسى چۈشكە يېقىنلا كۆزىنى ئاچتى . گۇلەمخان موماي قىزغا قارىقات ئارىلاشتۇرۇپ دەملەنگەن چاينى كەينى ـ كەينىدىن ئىچۈرۈپ ، پۇت ـ قولىنى قۇيرۇق مايدا مايلاپ قويدى . ئەمما ئۆزلىرى ئۆيگە بىرلىرى كىرىپ بۇ قىزنى كۆرۈپ قالمىسۇن دېيىشىپ ، كەلگەن ـ كەتكەن‌لەرنى تالادىلا ئۇزىتىپ قويدى . نۇزۇگۇم يولسا بىر ھەپتى‌گىچە ئورنىدىن تۇرماي ياتتى . بوۋاي بىلەن موماي ئۇنى كۈندۈزى يامان كۆزلەردىن يوشۇرۇپ ، تىزىقلىق ئورۇن ـ كۆرپىلەرنىڭ كەينىگە ياتقۇزۇپ قوياتتى ـ دە ، كەچ كىرگەن‌دە ، ماللارنى قورۇغا سولىۋېتكەندىن كېيىن ، ئۇچى شىرە‌نىڭ چۆرىسىگە يىغىلىپ يېرىم كېچىگىچە پاراڭ سېلىشاتتى .

گۇلمەت بوۋاي نۇزۇگۇمغا چاپسانراق كۈچ ـ قۇۋۋەت كىر‌سۇن دەپ ، قويلارنىڭ ئىچىدىن سېمىزىنى تاللاپ سويۇپ ،

مومىيىغا ھەر كۈنى شورپا قىلىپ بېرىشنى تاپشۇردى .
نۇزۇگۇم ماغدۇرىغا كىرگەندىن كېيىن ئۆزىنىڭ بېشى-
دىن ئۆتكەن كۈنلەرنى قوشاققا قېتىپ بوۋاي بىلەن موماي
ئىككىسىگە ئېيتىپ بېرەتتى :

ئاسماندىكى سار بولدۇم ،
يولدا يۈرۈپ خار بولدۇم .
قەشقەردىكى ئاتامنى
بىر كۆرۈشكە زار بولدۇم .

يوللارنى تولا مېڭىپ ،
ھالسىزلىنىپ تېلىقتىم .
مەن بۇياققا كېلىپلا
يامان كۆزگە چېلىقتىم .

ھاۋا بىردىن تۇتۇلدى ،
قار - يامغۇرلار ياغقىلى .
قانداق چاغدا تۆرەلدىم ،
بۇ دەردلەرنى تارتقىلى .

گۈلەمخان موماي بۇ ناخشىلارنى ئاڭلاۋېتىپ :
— ۋاي ، بۇنى بىر دېمەڭ ،— دەپ كۆزىگە ياش ئېلىپ
يىغلايتتى .
كۈندىن - كۈنگە نۇزۇگۇمنىڭ يۈزىگە قان يۈگۈرۈپ ،
چىرايىنىڭ ياخشى بولۇپ قېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن گۈلمەت
بوۋاي :

— خۇداغا شۈكرى ، ياخشى بولۇپ قالدىڭ ، قىزىم . سەن بىزنىڭ ئۆيگە بىرىنچى قېتىم كەلگەن قىز . موماڭ ساپلا ئوغۇل تۇغقانىدى . شۇڭا سېنىڭ ساقىيىپ كېتىشىڭنى ياراتقان ئىگەمدىن كېچە ـ كۈندۈز تىلىدۇق ،— دەپ ئۆزد ـ نىڭ كۆڭلىدىكى ئويلىرىنى يوشۇرماي ئېيتتى ،— سېنىڭ بىلەن بىزنىڭ ئۆيىمىزگە بەرىكەت ، ئىسسىقچىلىق كىرگەند ـ دەك بولدى . موماڭنىڭ قولى بوشىشىپ يېتىشىپلا قالدى . سېنىڭ بۇ يەردە تۇرۇپ قالغىنىڭغا موماڭ ئىككىمىز بەك خۇشال ئىدۇق . بىراق ھېلىقى سولۇن دېگەنلەر بۇ ئەتراپتا تىمىسقىلاپ يۇرۇۋاتىدۇ . تۇنۇگۇنلا باغكەتمەنگە كېلىپ ، خەقلەرنىڭ ئۆيلىرىنى ئاختۇرۇپ كېتىپتۇدەك . بۇگۈن مال بېقىۋېتىپ بىرنەچچە سولۇن چېرىكنىڭ ساينى ياقىلاپ تاغ تەرەپكە كېتىپ بارغىنىنى كۆردۈم .

ئۇلار ئۆيدە پاراڭ سېلىشىپ ئولتۇرغاندا تالادا بىرىنىڭ ئۈنى ئاڭلاندى . بوۋاي دەرھال سىرتقا چىقسا ، ھويلىدا تۇرـ غان ئادەم :

— ھاي ، گۈلمەتكا ، بىرلىرى سىلەرنىڭ ئۆيدە يوچۇن ئادەم پەيدا بولۇپ قاپتۇ دېيىشىدۇ ، كىم ئۇ ؟— دەپ سورىـ دى .

نۇزۇگۇم تاشقىرىدىن ئاڭلانغان بۇ تونۇش ئاۋازنى ئاڭـ لاپ ئىشىكنىڭ يوچۇقىدىن قارىۋىدى ، ھويلىدا بۇۋىئايشەمـ نىڭ ئېرى ئىمىنئاخۇن تۇرۇپتۇ . نۇزۇگۇم دەرھال ئوـ رۇن ـ كۆرپىلەرنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ يوشۇرۇندى .

بوۋاي بىلەن مومايىنىڭ ئالدىنى توراپ قارشىلىق كۆرـ سىتىۋاتقىنىغا قارىماستىن بويىنىنى بىر يېنىغا قىيسايتىپ كىرىپ كەلگەن ئىمىنئاخۇن ساراي ئۆيدە ھېچكىم يوق ئىد ـ

كەنلىكىنى كۆرگەندىن كېيىن :
— گۆلمەتكا ، ئادەم يوشۇرىدىغان بولسىڭىز سىزنى سو-
لۇنلار ساق قويمايدۇ جۇمۇڭ ،— دەپ بوۋايغا تەھدىت سالدى .
شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ قورۇنىڭ ئىچىلىرىنى تىمىسقىلاپ
قاراپ چىقتى - دە ، ئاندىن كېتىپ قالدى .
— ھېلىمۇ بۇ پايلاقچى سىزنى كۆرۈپ قالمىدى ، قىد-
زىم ،— دېدى قورقىنىدىن دېمى ئاغزىغا تىقىلىپ قالغان
گۆلەمخان موماي .
— ئەگەر كۆرسە مەنمۇ مۇشۇنىڭ بىلەن ئىمىنئاخۇننىڭ
بېشىغا بىرنى قويۇپلا ئۇجۇقتۇراي دەپ پايلاپ تۇراتتىم ،—
دېدى گۆلمەت بوۋاي ئۇلارغا قولىدىكى يوغان تايىقىنى كۆر-
سىتىپ .
— يائاللا ، ئۇ چاغدا تۇگــمەسـلا بالاغا قالاتتۇق دې-
سىلە ،— دېدى بوۋىينىڭ پەيلىدىن چۆچۈگەن موماي .
— نېمىدىن قورقىسەن ، نۇزۇگۇمدەك بىر قىزىمىزنى
قۇتۇلدۇرۇش يولىدا قۇربان بولساق مەيلى ئەمەسمۇ ؟
— ئۇغۇ شۇنداق ، بىراق قىزىمىزنى تۇتۇپ كېتەتتى -
دە !— دېدى موماي .
— ئىمىنئاخۇننىڭ سىلەرنىڭ ئۆينى ئەگىپ يۈرگىنىگە
قارىغاندا ، ئۇ مېنىڭ مۇشۇ يەردە ئىكەنلىكىمنى سېزىپ قالغان
بولسا كېرەك . مەن ئەمدى بۇ يەردىن كەتمىسەم بولمايدىغان
ئوخشايدۇ . تۇتۇلۇپ قالسام سىلەرگىمۇ تۈگىمەس بالا تېپىپ
بېرىمەن .
نۇزۇگۇم گۆلمەت بوۋاينىڭ ئۆيىدە كۆپ تۇرۇش ئۇز-
گىلا ئەمەس ، بەلكى بوۋاي بىلەن مومايغىمۇ خەتەرلىك ئى-
كەنلىكىنى چۈشەندى .

— بىزنىڭ قايغۇمىزنى يېمە ، قىزىم . سەۋەبى ، بىز دېگەن ياشايدىغىنىمىزنى ياشاپ ، كۆرىدىغىنىمىزنى كۆرۈپ بولغان ئادەملەر . بىز بۇ دۇنيادا يەنە ياشىساقمۇ ، ئۆلۈپ كەتسەكمۇ ھېچكىمگە كېلىپ - كېتەر پايدا - زىيىنىمىز يوق . پەقەت باغكەتمەن تەرەپنىڭ ئادەملىرىلا بىر زامانلاردا بۇ يەردە گۈلمەت بوۋاي ، گۈلەمخان موماي دېگەن ئادەملەر ياشىغانىدى دەپ گېپىمىزنى قىلىپ قويسا بولدى . بىز يا يۇرت ، يا خەلقىمىز ئەستە ساقلاپ قالغۇدەك بىرەر ئىش قىلمىدۇق . بۇ ھاياتتا بىزگە ئوخشاش ئون موماي - بوۋاي- نىڭ يۈرگىنىدىن ساڭا ئوخشاش بىر قىزنىڭ يۈرگىنى ياخ- شى .

— ئۇنداق دېمىسىلە ، بوۋا . ھەرئادەمنىڭ ھاياتتا ئۆزىگە تۇشلۇق ئورنى بار . مانا مېنى سولۇنلاردىن ساقلاپ ، يوشۇ- رۇپ يۈرگەنلىرىمۇ چوڭ باتۇرلۇق . بۇنداق قىلىش ھەر- كىمنىڭ قولىدىن كېلىۋەرمەيدۇ . ھېلىمۇ شۇنچە كۈندىن بېرى ماڭا باشپاناھ بولدۇڭلار ، رەھمەت . خۇدايىم سىلەرنى يولۇقتۇرمىغان بولسا بەلكى بۇ چاغقىچە ئۆلۈپ كېتىشىممۇ مۇمكىن ئىدى . سايدا ئۆڭكۈرۈم بار ، تېزرەك شۇ يەرگە كېتىۋالاي . ئۇ يەردە مېنى ھېچكىم كۆرمەيدۇ ،— دەپ نۇزۇ- گۇم ئۇلارغا مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈپ مېڭىشقا تەرەددۇت قىلدى .

— ھوي ، مۇنۇ ئاق قاردا ئۇ ئۆڭكۈر دېگەنلىرىگە بۇگۈن بارسا ئەتىلا توڭلاپ قالامدۇ ؟— ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ گۈ- لەمخان مومايىنىڭ تەشۋىشى كۈچەيدى ،— ياق ، مەن بۇ قىزنى يالغۇز قويۇپ بەرمەيمەن . نېمىلا بولساق ھەممىمىز مۇشۇ ئويدە بىللە بولايلى .

— ھەي ، سەن شۇنچە كۈندىن بېرى ئاۋۇ ئىمىنئاخۇن-نىڭ سولۇنلارنى ئەگەشتۇرۇپ يۈرگىنىنى كۆرۈۋاتىسەنغۇ . بايىمۇ كۆردۈڭ ، كېلىپ كەتتى ،— دېدى بوۋاي قىزنى ئەۋە-تىشكە قايىل بولمايۋاتقان مومىيغا .

— ھە ، نېمە بوپتۇ ؟

— نېمە بولاتتى ، ئۇ سولۇنلارنىڭ نۇزۇگۇمنى تۇتۇپ بەرگەنلەرگە ئاتىغان مال - دۇنياسىنى ئۆزۈم ئالىمەن . نۇزۇگۇم مېنى كۆرۈپ قالسىلا ئۆزى ئالدىمغا كېلىدۇ . سەۋەبى بىز قەشقەردە بىر مەھەللىدە تۇرغان دەپ يۈرۈپتۇ ئەمەسمۇ ؟

— ئۇ نائىنساپ ئەمدى ئۆز قېرىنداشلىرىنى سېتىپ ، دۇنيا يىغىشنى كەسىپ قىپتۇ - دە ،— گۈلەمخان مومايىنىڭ غەزىپى ئۆرلەپ كەتتى .

— قانداق قىلىسەن ، يەپ تويمىغان يالاپ تويماپتۇ دەپ خەلقىمىز بىكار ئېيتمىغان - دە . بەزى ئادەملەرگە پۇل - دۇنيا ئۇچۇن ۋەتىنىنى ، يارۇ بۇرادەر ، بالا - چاقا ، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى سېتىۋېتىش ھېچ گەپ ئەمەس ئوخ-شايدۇ .

بوۋىيىنىڭ ئېيتقانلىرىنى ئاڭلىغان گۈلەمخان نۇزۇ-گۇمنىڭ كېتىشىگە قايىل بولۇپ قالدى .

— ئۇنداق بولسا چاپسانراق كېتىڭ ، قىزىم . ئىمىنئا-خۇنغا ئوخشاشلارنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىشى مۇمكىن ،— دېدى موماي .

IV

گۆلمەت بوۋاي بىلەن نۆزۈگۈم ئۆڭكۈرنىڭ ئالدىغا كەلدى. شۇ ئارىدا ئۇنىڭ ئىچىگە ئورۇنلىشىۋالغان ئىككى - ئۈچ تۈلكە بۆلارنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئۆڭكۈر ئىچىدىن ئېتىلىپ چىقتى - دە، ساي تەرەپكە قاچتى. بوۋاي بىلەن نۆزۈگۈم سوغۇق ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىگە كىرىشتى.

— ئادەم تۇرماق هايۋانمۇ تۇرالمايدىغان بىر يەر ئىكەنغۇ بۇ، قىزىم. قورقماي قانداق ياتىدىغانسەن؟ — دېدى گۆلمەت بوۋاي ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىگە كىرگەندە تېنى ئەيمىنىپ.

— باشقا كۈن چۈشكەندە چىدىماي ئامال يوقكەن، — دېدى نۆزۈگۈم.

— بۇ دېگىنىڭغۇ راست، قىزىم، — گۆلمەت بوۋاي ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىدە ئوت قالاۋاتقان نۆزۈگۈمنىڭ هەرىكىتىگە زەن سېلىپ قاراپ ئولتۇردى.

— ئەتە ئۆيدىن جوتۇ ئەكېلىپ ئىچىنى كېڭەيتىپ، سەن مۇزلاپ قالمىغۇدەك بىر نەرسە ياساپ بېرەي، — دېدى بوۋاي، — ئەگەر ئۆڭكۈرنىڭ ئىچكىرىگىرەك ئۆي ياسىساق ئۇ چاغدا بۇ تېخىمۇ ئىسسىق بولىدۇ. بۇ يەردە يالغۇز يېتىشتىنلا قورقمىساڭ ئىشەنچلىك ئىكەن. بۇنى قانداق تېپىۋالغانسەن، قىزىم؟ مەن مۇشۇ ئەتراپتا يىگىرمە - ئوتتۇز يىلدىن بېرى قوي بېقىپ يۈرسەممۇ مۇنداق يەرنىڭ بارلىقىنى كۆرمىگەنىكەنمەن.

ئۇلار ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىدە ئۇزاق پاراڭ سېلىشىپ ئولتۇردى. بىر چاغدا بوۋاي ئورنىدىن قوزغالدى.

— خەير، خۇدايىمغا ئامانەت، بوۋا!

نۇزۇگۇم يەنە ياۋايى هايۋانلارغا ئوخشاش كۈن كەچۈ-
رۈشكە باشلىدى . لېكىن بۇرۇنقىغا قارىغاندا كۆڭلى خاتىر-
جەم ئىدى . هەركۈنى قويلىرىنى ئوتلىرىنى هەيدەپ چىقىدى-
غان گۇلمەت بوۋاي ئالدى بىلەن نۇزۇگۇمغا يولۇقۇپ ، مو-
مىينىڭ قاپاقتا ئەۋەتكەن چېيىنى ، پىشۇرغان تامىقىنى ئۇ-
نىڭغا بېرىپ ، خېلى ۋاقىتقىچە پاراڭ سېلىپ ئولتۇراتتى .
شۇنداق قىلىپ كۈنلەر ئارقىسىدىن كۈنلەر ئۆتىۋەردى . ئەم-
ما نۇزۇگۇم قانچە كۈتسىمۇ چوڭ يۇلتۇز تەرەپتىكى يا ئاكى-
سىدىن ، يا باقەمدىن خەۋەر بولمىدى . قىش كېلىپ ، ئۇ
تەرەپلەرگە قاتناش ئىشلىرى ئازىيىپ كەتكەنلىكتىن ، گۇل-
مەت بوۋاي قانچە قېتىم بىلىشكە تەمشەلسىمۇ ئۇلار توغرۇ-
لۇق ئېنىق خەۋەر ئەكەلمىدى .
— قارلارمۇ ئېرىپ ، باهار يېقىنلىشىپ قالدى ، قىزىم .
ئاز كۈندە غالجات غولى تەرەپتىكى ئاۋۇت بايغا چاكار بولۇپ
ئىشلەۋاتقان ئوغلۇممۇ قايتىدۇ . ئۇمۇ ساڭا ئوخشاش چىراي-
لىق... — گۇلمەت بوۋاي شۇنداق دەپلا ئارزۇ - ئارمانلىرىنى
ئىزهار قىلىشقا باشلىدى ، — شۇ بالام كەلگەندە ئىككىڭلارنى
قوشۇپ ، يا مۇنۇ كۈنپېتىش تەرەپتە ياشايدىغان قازاقلارنىڭ
ئارىسىغا ، يا مۇنۇ تاغنى ئارتىلدۇرۇپ قەشقەر تەرەپكە ئەۋە-
تىۋېتەيمىكىن دېگەن ئويۇم بار . بىر تۇرۇپ يازغا چىقىۋال-
ساق ، بىر ئېپىنى تېپىپ ، ھەممىمىزلا بۇ يەردىن كېتەيلۇق-
مىكىن دەيمەن .
— بىزنىڭ يۇرتلار بەك چىرايلىق ، بوۋا . بېرىپ قالغۇ-
دەك بولساق ئاغزىلىرى ئېچىلىپلا قالىدۇ .
— كۆپ ئاڭلىغان ، قىزىم . ئىشقىلىپ ، سېنىڭ بىلەن
ماڭا شۇ كۈنلەرگە يېتىشكە خۇدا نېسىپ قىلسۇنچۇ .

— بوۋا ، كېيىنكى ۋاقىتلاردا بۇ ئەتراپنى سولۇنلار يەنە ئەگىيدىغان بولۇپ قالدى ،— دېدى نۇزۇگۇم ،— قايسىبىر كۈنى سولۇنلارنىڭ ئەتىگەندىن - كەچكىچە سايىنى ياقىلاپ يۈرگىنىنى بايقاپ قالدىم .

— بايقىغىنىڭ توغرا ، قىزىم . مەنمۇ بۇگۈن ساڭا شۇ ھەقتە ئېيتاي دېۋېدىم . كىمدۇر بىرى ئۇلارغا سېنىڭ بۇ سايدا يوشۇرۇنۇپ يۈرگىنىڭنى يەتكۈزگەن ئوخشايدۇ . ئۆتكەن جۈمەدە ئون بەشچە سولۇن بىزنىڭ ئۆيىمىزنى تەكشۈرۈپ كەتتى . ئۇلار مەھەللىدىكىلەرگە : «كىمدەكىمنىڭ نۇزۇگۇمنى يوشۇرۇپ ساقلىغىنىنى بىلىپ قالساق ئۇلارنى بالا-چاقىلىرىغىچە قىرىپ تاشلايمىز» دەپتۇ . شۇڭا بىرنەچچە كۈن بىز تەرەپكە بارمىغىن . مەنمۇ سېنىڭ قېشىڭغا كەلمەي . كەينىمىزگە چۈشكەن بىرى بولسا بىزنى بايقاپ قېلىشى مۇمكىن . مانا ساڭا بۈگۈن تۆت - بەش كۈنگە يەتكۈدەك ئوزۇق ئەكەلدىم . ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىدىن چىقماي ئولتۇر . ھەر ھالدا بۇنىڭ ھەممىسى ياخشى گەپ ئەمەس .

گۈلمەت بوۋاي ئۆڭكۈردىن چىقىشقا تەمشەلگەندە سايىنىڭ تاشلىرى شاراقلاپ كەتتى .

— بىرى كېلىۋاتامدۇ نېمە ؟— دېدى چۆچۈپ كەتكەن نوزۇگۇم .

— كىمدۇر بۇ ؟ مېنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكىمنى تىرىك بەندە بىلمەيدىغۇ ،— دەپ ھەيران بولدى ئۆزىنى ئۆڭكۈر ئىچىگە يوشۇرغان گۈلمەت بوۋاي .

نۇزۇگۇم ئەتراپنى چارلاپ كىرمەكچى بولۇپ سىرتقا چىقىشقا قارشىسىدا تۇرغان ئىمىنئاخۇننى كۆرۈپ ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ قالدى .

— ئىمىنئاخۇنكا ، بۇ سىلىمۇ ؟

— نۈزۈگۈم ، بىزنىڭ ئۆيدىكىلەرگە گەپ ئۆگىتىپ ، ئۇنى ماڭا قاراتماي موڭغۇللارغا بەرگۈزۈۋېتىپ ، ئۆزلىرى بۇ تەرەپلەردە مۆكۈنۈپ يۈرۈپتىلا ـ دە . ئەمدىغۇ قولغا چۈشكەندىلا ،— دېدى ئىمىنئاخۇن ۋە مۇغەممەرلىك بىلەن سۆزىنى داۋام قىلدى ،— بىر ئوبدان ئوي تۇتۇۋاپتىلا ، مۇبا- رەك بولسۇن ،— ئۇ ئۆڭكۈرنىڭ قېشىغا يېقىنلىدى ،— گۈلمەت بوۋاي مۇشۇ ئەتراپتا قوي بېقىپ يۈرەتتى ، كۆرمە- دىلىمۇ ؟

— كىم ئۇ گۈلمەت بوۋاي دېگەن ؟— سورىدى نۈزۈگۈم ھېچ نەرسىنى بىلمىگەنگە سېلىپ .

— نەچچە كۈندىن بېرى ئۆيگە بېرىپ ، قورساقلىرىنى تويغۇزۇپ قويغان ئادەملىرىنىمۇ ئۇنتۇپ قالدىلىما ؟

شۇ چاغدا :

— مانا ساڭا ئۇنتۇپ قالدى !— دېگەن گۈلمەت بوۋاينىڭ غەزەپلىك ئاۋازى ئاڭلاندى . نۈزۈگۈم كەينىگە قاراشقا ئۈل- گۈرمەيلا ، بېشىغا توقماق يېگەن ئىمىنئاخۇن يەرگە يىقىلىپ چۈشتى .

— بۇ نېمە قىلغانلىرى ، بوۋا ؟— دېدى نۈزۈگۈم ھەيران بولۇپ .

— بۇ بەتبەختكە شۇ كېرەك ، قىزىم . ئۆزۈممىغۇ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى مۇشۇنداق بىر پۇرسەتنى كۈتۈپ يۈرەتتىم .

ئىمىنئاخۇن يەردە ئۈن ـ تىنسىز ، كۆزلىرى ئالايغان ھالدا ياتاتتى .

— ئەمدى بۇنى سولۇنلار كۆرۈپ قالغۇچە بىر تەرەپ قىلىۋېتەيلى ، قىزىم ،— دېدى گۈلمەت بوۋاي .

نۇزۇگۇم تەمتىرەپ قالدى . ئۇ ئىمىنئاخۇننىڭ بېشىغا
تەگكەن توقماق بىلەن جان تەسلىم قىلغىنىغا ئىشەنگۇسى
كەلمىگەندەك بېشىنى سىلكىپ قويدى .

ئۇلار ئىمىنئاخۇننىڭ جەسىتىنى سۆرەپ ئاپىرىپ چوڭ-
قۇر يارلىققا تاشلىۋەتتى - دە ، ئۈستىنى تاشلار بىلەن يېپىپ
كۆمۈۋەتتى .

— ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ ،— دېدى گۇلمەت بو-
ۋاي نۇزۇگۇم بىلەن خوشلىشىۋېتىپ .

* *

گۇلمەت بوۋاي شۇم خەۋەر ئەكەلگەن كۈننىڭ ئەتىسى
باغكەتمەن تاغلىرىغا تۇتىشىدىغان بۇ سايىنىڭ ئىچىنى سولۇن-
لارنىڭ ئون بەش چېرىكى بىرنەچچە كۈن ئەگىپ يۈردى .
ئېھتىمال ، ئۇلار نۇزۇگۇمنىڭ مۇشۇ ئەتراپقا يوشۇرۇنۇپ
يۈرگەنلىكى ھەققىدە بىرەرىدىن مەلۇمات ئالغان بولۇشى
مۇمكىن . بۇنى سەزگەن نۇزۇگۇممۇ گۇلمەت بوۋاي جېكى-
گەندەك ئۆڭكۈر ئىچىدىن چىقماي ئولتۇردى . ئۇ بىرنەچچە
قېتىم چاي ئىچەي دەپ تەمشەلدىيۇ ، لېكىن بۇ ئويىدىنمۇ
يالتايدى . كەچ كىرگەندە سايىنىڭ ئىچىگە چۈشۈپ قاپاقتا سۇ
ئاچىقتى .

ئۈچىنچى كۈنى سولۇنلار كۆرۈنمىدى . ئەتراپ كۈندى-
كىدىنمۇ جىم بولۇپ قالدى . نۇزۇگۇم ئۆڭكۈر ئىچىدىن
ئاستا چىقىپ ، تۆت تەرىپىگە سەپسېلىپ قارىدى . يېقىن
ئارىدا گۇمانلانغۇدەك ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيتتى ، ھەتتا ئۇدۇل-
دىكى قاپتالدا قوي بېقىپ يۈرىدىغان گۇلمەت بوۋايمۇ يوق .

«سولۇن چېرىكلىرى كېتىپ قالغان ئوخشايدۇ» دېگەن ئويغا كەلگەن نۇزۇگۇم سەل خاتىرجەم بولۇپ سايدىن بىر قاپاق سۇ ئاچىقىپ قازىنىغا قۇيدى ـ دە ، بۇنىڭدىن ئۈچ كۈن ئىلگىرى تەييارلاپ قويغان ئوتۇنىغا ئوت تۇتاشتۇردى .

ئۇ ياغلىقىنىڭ ئۈستىگە نانلىرىنى قويۇپ ، ئەمدى چاي ئىچىشكە ئولتۇرغاندا دۆڭنىڭ ئۈستىدىكى تاشلار شاراقلاپ ئۆڭكۈر ئالدىدىكى يوغان سۇپىغا چۇشۇشكە باشلىدى . «بۇ يەنە نېمە بالادۇر ؟ قايسى كۈندىكىدەك گۈلمەت بوۋاينىڭ ئۆچكىلىرى كېلىپ قالمىغاندۇر ؟ » دەپ ئويلىدى نۇزۇگۇم . شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئۆڭكۈردىن چىقىپ سىرتقا قارىۋىدى ، ئۆڭكۈر قارشىسىدىكى دۆڭدە باشلىرىغا كىگىز بۆك كىيىپ ، قوللىرىدا قىلىچ ـ نەيزە تۇتقان سولۇن چېرىكلىرىنىڭ تۇپ-لىشىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى . ئۇ دەرھال كەينىگە قاي-تىپ يوشۇرۇندى . «بىكار ئوت قالاپتىمەن . بۇ كاساپەتلەر سېزىپ قاپتۇ ـ دە .»

مۇشۇنداق ئويغا كەلگەن نۇزۇگۇم قازاندىكى قايناقسۇنى كۆپۈۋاتقان ئوتقا چېچىپ ئۆچۈردى ـ دە ، ئۆڭكۈرنىڭ ئاغزى-نى گۈلمەت بوۋاي ئەكېلىپ بەرگەن يوغان تاشلار بىلەن توسۇۋەتتى .

«زادى مەن ئۆلمىگۈچە بۇ دۇنيادا تىنچلىق يوق ئوخ-شايدۇ ، — نۇزۇگۇم چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ تىندى ، — مۇنۇلارنىڭ پەيلى يامان . بۇ قېتىم ئۆلارنىڭ قولىدىن ساق چىقىپ كېتەلمەيدىغان ئوخشايمەن .»

بىردىنلا :

— نۇزۇك ، شۇ سەن چىقىدۇ ، بىز سېنى ئۆلتۈرمەيدۇ . چىقمايدۇ بىز سېنى ئۆلتۈرىدۇ ، — دېگەن سولۇن چېرىكى-

ـنىڭ ئۇيغۇر تىلىنى بۇزۇپ ۋارقىرىغىنى ئاڭلاندى .
«بۇ جاللاتلار ئۆڭكۈرنى ئاخىر ئىزدەپ تېپىپتۇ ـ دە .
قايسى نامەرد ئېيتىپ قويدىكىن ؟ !— دەپ ئويلىدى ئوڭكۈر-
نىڭ قاراڭغۇ بۇلۇڭىغا كىرىۋالغان نۇزۇگۇم ،— ئۆلسەم مۇ-
شۇ يەردە ئۆلەي . قەتئىي چىقمايمەن . قولىدىن كەلسە ئۆزلى-
رى ئاچىقسۇن . ئۆلسەممۇ بۇ قانخورلارنىڭ بىرىنى بولسىمۇ
ئۆلتۈرۈپ ئۆلەرمەن . »
— نۇزۇگۇم ، سەن ياخشىلىقچە چىقسۇن ،— سولۇن
چېرىكىنىڭ ئاۋازى يەنە ئاڭلاندى . ئۇنىڭ كەينىدىن :
— هاي ، سىڭلىم ، ئەمدى بۇلاردىن بەرىبىر قېچىپ
قۇتۇلالمايسىز . ئۇنىڭدىن كۆرە چاپسانراق چىقىپ ، جېنى-
ڭىزنى ساقلاپ قېلىڭا !— قانداقتۇر بىر ئۇيغۇرنىڭ مۇراجى-
ئىتى ئاڭلاندى .
— ساتقۇن !— نۇزۇگۇم ئۆز ئانا تىلىدا سۆزلىگەن ئا-
دەمنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغاندا چىداپ تۇرالمىدى ،— مېنىڭدەك
بىر ئاجىزنى بۇلارغا تۇتۇپ بەرگۈچە ئۆلسەڭچۇ ! قېنى ئو-
غۇل بالا بولساڭ بۇيەرگە كىر . بىر قوشۇق قېنىڭنى ئىچىپ
پۇخادىن چىقاي .
بىر چاغدا تاشقىرىدا بىرىنىڭ سولۇن چېرىكلىرىگە قات-
تىق ۋارقىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى ـ دە ، ئۆڭكۈرنىڭ تاشقى-
رىقى ئېغىزىغا بىردىنلا ئۈچ ئادەم ئۆمىلەپ كىردى . ئۇلار
ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىگە زەن سېلىپ قاراشتى . ئەمما نۇزۇگۇمنى
كۆرمىدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۆڭكۈر ئىچىگە يەنىمۇ ئىچى-
كىرىلەپ كىرىشكە ئەيمىنىپ تۇرۇپ قېلىشتى . يەنە تاشقى-
رىدىكى ئادەمنىڭ هۆكۈمران ئاۋازى ئاڭلاندى .
— بۇ يەردە هېچكىم كۆرۈنمەيدىغۇ ،— دېدى ئۆڭكۈرگە

كىرگەنلەرنىڭ بىرى ،— ئۇ خوتۇن باشقا ياققا قېچىپ كەت-
كەن بولۇشى كېرەك .
ئۆڭكۈرگە كىرگەن چېرىكلەر كەينىگە قايتىپ چىقىپ
كەتتى . نۇزۇگۇمنىڭ كۆڭلى سەل ئورنىغا چۈشكەندەك بول-
دى . ئۇ ئىچىدە سولۇنلار مېنى تاپالماي قايتىپ كېتىدىغان
بولدى دەپ ئويلىدى . قەلبىدە يەنە هايات كەچۈرۈشكە بولغان
ئۈمىدى ئويغاندى .
— ئۇنداق بولسا بىر قىسمىڭلار سايىنىڭ ئىچىنى ئاختۇ-
رۇڭلار !— سولۇن چېرىكلىرىنىڭ باشلىقى ،— بىر قىسمىڭ-
لار ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىگە ئوت قويۇڭلار .
شۇ گەپتىن كېيىن ئانچە كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي ئۆڭكۈر
ئىچىنى ئىس قاپلاپ كەتتى . نۇزۇگۇم پەشمىتىنى بېشىغا
يۈركەپ دۈم يېتىۋالدى . ئۇنىڭ قۇلىقىغا سىرتتا ۋارقىرىغان-
لارنىڭ ئاۋازى ئارانلا ئاڭلىناتتى . كىمدۇر بىرلىرىنىڭ ئات
چاپتۇرۇپ يۈرگىنى سېزىلدى . ئاچچىق ئىس نۇزۇگۇمنىڭ
كۆزلىرىنى ئېچىشتۇرۇپ ، نەپەس ئېلىشىنى قىيىنلاشتۇرۇ-
ۋەتتى . ئۇ بېشىغا يۈركىۋالغان پەشمىتىنى ئېلىۋەتكەنىدى ،
قېقىلىپ يۆتىلىپ كەتتى .
— بار ، بار ئىكەن ، تەقسىر ! مەن سىلەرگە نۇزۇگۇم
مۇشۇ يەردە دېمىدىممۇ ،— دېگەن سۆزلەر ئاڭلاندى .
نۇزۇگۇمنىڭ ئۈنىنى ئاڭلىشى بىلەن سولۇن چېرىكلە-
رى يەنە ۋارقىرىشىپ كەتتى . دۆڭنىڭ ئۈستىدە تۇرغانلار
خۇددى خۇش خەۋەر ئېيتقاندەك ئاتلىرىنى يۇقىرى - تۆۋەن
چاپتۇرۇشقا باشلىدى . نۇزۇگۇم ئىس قاپلاپ كەتكەن ئۆڭ-
كۈردە ئەمدى چىداپ تۇرۇشقا تاقىتى قالمىدى . ئۇ بۇ قېتىم
يەنە باشقا كەلگەننى كۆرەي دېگەندەك ، تەۋەككۈل قىلىشقا

بەل باغلاپ ، خەنجىرىنى قولىغا تۇتقان پىتىچە ئۆڭكۈرنىڭ سىرتىغا يۈگۈردى . ئۇنىڭ كۆزىگە ئۆڭكۈر ئېغىزىدىكى ياپىلاق تاشتا ئۆرە تۇرغان ئۈچ سولۇن چېرىكى چۈشتى . ئۇ قولىدىكى خەنجىرىنى چەنلەپ تۇتقان پېتىچە ئوتتۇرىدىكى يوغان سېمىز سولۇن چېرىككە :

— جاللاتلار ، مېنى تۇتىمەن دەپ ئويلاشما ! — دېگەن بويى ئېتىلىپ بېرىپ ، ئۇنىڭ بىقىنىغا خەنجەر ئۇردى . سېمىز چېرىك ئاۋازىنىڭ بارىچە ۋارقىراپ ، تاشتىن غۇلاپ سايىنىڭ تېگىگە دومىلاپ كەتتى . شۇ چاغدا ئۆڭكۈرنى قورشاپ تۇرغان سولۇن چېرىكلىرى نۇزۇگۇمنىڭ خەنجەر تۇتقان قولىغا ياماشتى ، چېرىكلەردىن بەزىلىرى ئۇنىڭ قولىغا كويىزا ، پۇتىغا كىشەن سېلىپ ئۈلگۈردى . نۇزۇگۇم ئۆپچۆرىسىگە قاراپ ، قولىدىن چۈشۈپ كەتكەن خەنجىرىنى ئىزدىدى ، ئۇنى بايا ئۆزىگە ھۇجۇم قىلغان سولۇن چېرىكى ئېلىپ ئۈلگۈرۈپتۇ .

سولۇنلار نۇزۇگۇمنى كەتمەن تېغىنىڭ باغرىدىكى چوڭ سايدىن تۇتۇپ ئېلىپ ماڭغاندا ، ئۇنىڭ ئالدىغا باغكەتمەن يېزىسىدىن بىرىنچى بولۇپ گۈلمەت بوۋاي يېتىپ كەلدى . ئۇ پۇت - قوللىرى باغلانغان نۇزۇگۇمنى كۆرۈپ :

— سېنى بۇ كاپىرلاردىن ساقلاپ قالالمىغان بوۋاڭنى كەچۈر ، قىزىم ، — دەپ يىغلىۋەتتى ، — ئۆزىمىز يەتمىگەن ئارمانلارغا سېنى يەتكۈزەرمىز دەپ ئويلىۋىدۇق ، بۇ ئۈمىدلىرىمىزمۇ كۆككە ئۇچتى .

ئالتە ئايدىن بېرى بۇ ئەتراپتا قېچىپ ، مۆكۈنۈپ يۈرگەن قىزنىڭ تۇتۇلغانلىقىنى ئاڭلاپ ، ئادەملەر ھەر تەرەپتىن ئات چاپتۇرۇپ كېلىشكە باشلىدى .

— سەۋر قىلسىلا، بوۋا. ئەگەر خەلقىمىزنىڭ ھەممىسى سىلىگە ئوخشاش بولسا بىز بۇ كۈنلەرگە قالمايتتۇق، — دېدى پۈت - قوللىرىنى باغلىۋەتسىمۇ قەددىنى تىك تۇتۇپ تۇرغان نۇزۇگۇم.

— ھوي، مۇنۇ قېرى قاقۋاش نېمىدەپ ۋالاقلاۋاتىدۇ، ئۇنى نېرى قوغلاڭلار، — دېدى بىر چاغدا سولۇن چېرىكلىرىنىڭ باشلىقى.

— نەچچە ۋاقىتتىن بېرى نۇزۇگۇمنى ئۆڭكۈرلەردە يوشۇرۇپ يۈرگەن مۇشۇ قېرى قاقۋاش، — دېدى يەنە بىر سولۇن چېرىك باشلىقىغا مۇراجىئەت قىلىپ، — ئاۋۇ كۈنى ھېلىقى قەشقەرلىك سودىگەرنىمۇ مۇشۇ بوۋاي ئۆلتۈرۈۋەتكەن بولۇشى مۇمكىن.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان سولۇن چېرىكلىرى گۈلمەت بوۋاينى قامچىلار بىلەن ئۇرۇپ، نۇزۇگۇمنىڭ قېشىدىن قوغلاشقا باشلىدى. سولۇنلار نۇزۇگۇمنى ئاتقا مىنگۈزۈپ ئېلىپ ماڭغاندا باغكەتمەن تەرەپنىڭ ئادەملىرى يېتىپ كېلىشتى.

— بۇلار سىزنى نېمە قىلىۋەتكەن، جېنىم قىزىم؟ — يۇرتداشلىرى بىلەن بىللە ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ يېتىپ كەلگەن گۈلەمخان موماي گۈلمەت بوۋاينىڭ قانغا مىلىنىپ، يەرگە يىقىلىپ ياتقىنىغا قارىماستىن نۇزۇگۇمنىڭ ئالدىغا يۈگۈردى، — خەير، قىزىم، سىزنى ساقلاپ قالالمىغىنىمىز ئۈچۈن بىزنى كەچۈرۈڭ. بۇ مەلئۇنلارغا ياشلار قارشى تۇرالمايۋاتقاندا، بىزگە ئوخشاش قېرىلارنىڭ نەدىن چامى يەتسۇن.

سولۇن چېرىكلىرى نۇزۇگۇمغا يېقىنلىغان مومايىنى

ئىتتىرىۋەتكەندى، موماي ئېرىق ئىچىگە يىقىلدى.

— هەي، سەنلەرنىڭ كۈچۈڭنى كۆرسەتمىگەن مۇشۇ موماي قالغانمىدى؟! — يېزا تەرەپتىن كەلگەن ياشلارنىڭ بىرى ئالغا يۇلقۇنۇپ چىقىۋىدى، سولۇن چېرىكلىرى ئۇنىڭ مەيدىسىگە نەيزە سانجىدى.

— يائاللا! — دەپ ئارقىسىغا داجىشتى ئۆمۈر بويى مۇنداق توقۇنۇشلارغا قاتنىشىپ باقمىغان يېزىلىقلار.

— خالايىق، قاچانغىچە بىز بۇلارنىڭ تايىقىنى يەپ، مالايلىقىنى قىلىمىز. نۇزۇگۇمدەك قىزلىرىمىز تەڭسىزلىككە قارشى كۈرشىۋاتقاندا بىز ئۇنى سولۇنلارغا تۇتۇپ بېرىپ قاراپ تۇرغىچە ئۆلگىنىمىز ياخشى ئەمەسمۇ، — گۈلمەت بوۋاي قولىدىكى تايىقىنى كۆتۈرۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئالغا ئىنتىلدى. نۇزۇگۇمنى ئېلىپ ماڭغان سولۇن چېرىكلىرى بوۋاينىڭ ئالدىغا ئاتلىرىنى دېۋىتىپ كېلىپ، ئۇنى يەنە قامچا بىلەن ئۇرۇپ يەرگە يىقىتتى.

— ئىپلاسلار!

ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشەلگەن بوۋاينىڭ قولتۇقىدىن گۈلەمخان موماي يۆلىدى.

— نۇزۇگۇم! — گۈلمەت بوۋاي ئۆزىدىن يىراقلىغان نۇزۇگۇمنىڭ كەينىدىن ۋارقىرىدى، — قىزىمىزنى ئەكېتىۋاتسا قانداق چىداپ تۇرۇۋاتىسىلەر، ئادەملەر!

— زامان مۇشۇلارنىڭ بولغاندىن كېيىن، بىزنىڭ نېمىگە چامىمىز يېتىدۇ، چوڭ دادا، — دېدى ئادەملەرنىڭ ئارىسىدىن كىمدۇر بىرى.

ئۇلاردىن يىراقلىشىپ كېتىۋاتقان نۇزۇگۇمنىڭ ئاۋازى ئاشكارا ئاڭلاندى.

— ••• سىلەرنىڭ ياخشىلىقىڭلارنى ئۆلۈپ كەتسەممۇ ئۇنـ
تۇمايمەن ، بوۋا . مەن بۇ سولۇنلارغا هەرگىز باش ئەگمەيـ
مەن . بۇ يەرلەردە تارتقان جاپالىرىمنى مىنىڭدىن كىيىنكى
ياشلار تارتمىسۇن•••

سولۇن چىرىكلىرى يىراقلىغانسىرى نۇزۇگۇمنىڭ ئاۋاـ
زى ئۇزۇلۇپ - ئۇزۇلۇپ ئاڭلىنىپ تۇراتتى .

V

نۇزۇگۇمنىڭ قەددىنى تىك تۇتۇپ ، بىشىنى ئىگىز كۆـ
تۇرۇپ شەھەر كوچىلىرىدىن مەردانە مىڭىشلىرى بۇ يەرنىڭ
ئادەملىرىگە هەقىقىي قەهرىمانلىقنىڭ ، كۇچلۇك ئىرادىـ
نىڭ ، مەنچىڭ هاكىمىيىتىنىڭ زۇلۇمىغا قارشى ئىسيان
كۆتۇرگۇچىلەرنىڭ يارقىن ئىپادىسىدەك سىزىلمەكتە . ئۇـ
نىڭ قەددىنى پۇكمەي مۇشۇنداق مەغرۇر تۇرۇشى پۇقرالارـ
نىڭ ۋەتەنگە بولغان ساداقىتى بىلەن دۇشمەنگە قارشى
غەزەپ - نەپرىتىنى كۇچەيتتى .ئۇلار بىر - بىرىگە :

— بىزنىڭ ئۇيغۇرلاردىنمۇ مۇشۇنداق قەيسەر قىزلار
چىقىدۇ - هە ! كۆردۇڭلارمۇ ، بۇ قىزنىڭ سولۇنلارنىڭ
ئاتاقلىق باتۇرىنى ئۆلتۇرۇپ ، ئالتە ئايدىن بىرى تۇتۇق بەرـ
مەي ، قىشنىڭ سوغۇق دالالىرىداقونۇپ ، مۆكۇنۇپ ياشىغىـ
نىنى ،— دىيىشىپ ، نۇزۇگۇمغا خۇددى رىۋايەت - ئەپسانىـ
لەردىكى باتۇرلارغا قارىغاندەك هەيران بولۇپ قارىشاتتى .

— بۇ قىزنى ئاخىرى تۇتۇۋاپتۇ - دە ؟

— نەگە ئىلىپ مىڭىپتۇ ؟— سورىدى بىرى يىنىدىكى

كىشىدىن .

— ھەربىي يامۇلغا سولىغۇدەك ،— دېدى بۇ ئىشلاردىن سەل - پەل خەۋىرى بار بىر ئادەم .

— ياﺋاللا ، قىز بالىنى يامۇلغا سولىدى دېگەن قانداق گەپوي ، بۇ قىز ئۇ يەرنىڭ زۇلۇمىغا قانداقمۇ چىدار ؟

— چۆل - دالالاردا ياتقاندىن كۆرە يامۇلدا ياتقان ياخشىراقتۇر .

— قالتىس قەيسەر جۇۋانكەن جۇمۇ ؟

چېرىكلەرنىڭ ئۇرۇپ ، دۆشكەلەشلىرىگە قارىماستىن ئۆزىنىڭ كەينىدە ئەگىشىپ كېلىۋاتقان يىگىتلەرنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلىغان نۇزۇگۇم بارلىق قايغۇ - دەردلىرىنى ئۇنتۇغان ھالدا ، بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، چۆرىسىدىكى ئادەملەرگە بىر قۇر قاراپ قويدى . ئۇ يامۇلغا سولىنىۋەتكىچە ئىچىمدىكىنى ئېيتىپ قالاي دېگەندەك ، كۈچلۈك ئاھاڭدا قوشاق باشلىدى . ئۇ بىر تەرەپتىن «بەلكى يېقىن ئارىدا باقەم بار بولۇپ قالسا ئاۋازىمدىن تونۇر . بولمىسا مۇنۇ پۇقرانىڭ ئىچىدە مېنىڭ ناخشامنى قەشقەرگە يەتكۈزۈپ بارغۇدەك بىرەر ئادەم چىقىپ قالار» دەيتتى ئىچىدە . ئەمدى ئۇنىڭ دۈشمەنگە ئاتىغان ئوقىمۇ ، چاپىدىغان قىلىچىمۇ پەقەت مۇشۇ قوشاقلىرى ئىدى :

ئاخىر ئاشكارا بولدۇم ،
يوشۇرغىلى يەر بارمۇ ؟
ماڭا قاتتىق كۈن چۈشتى ،
ئېلىپ قاچار ئەر بارمۇ ؟

نۇزۇگۇم شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى قىشنىڭ سوغۇقلىرىدا بىر كۈن توق ، بىر كۈن ئاچ يۈرسىمۇ ، ئەمما ئۇنىڭ ئاۋازى ئۆزگەرمەي ئىلگىرىكىدەكلا جاراڭلىق چىقاتتى . باياتىن بېرى چاچلىرى چۇۋۇلغان ، كىيىملىرى يىرتىلغان بولسىمۇ ، قەددىنى پۈكمەي كېلىۋاتقان قىزنى كۆرۈپ ، ئۇنىڭ ئىرادىسىگە ئاپىرىن ئېيتىۋاتقان خەلق ئەمدى ئۇنىڭ مۇڭلۇق قوشاقلىرىنى ئاڭلاپ تېخىمۇ ھاياجانلىنىپ روھلىنىپ كەتتى . بەزىلەر كۆز ياشلىرىنى تۆكۈپ يىغلايتتى . ئۇنىڭ ناخشىسى شەھەر خەلقىنىڭ يۈرەك - باغرىنى پارە - پارە قىلىپ ئەزمەكتە . ھەتتا كوچىلاردا ، چوڭ دۇكان ئالدىلىرىدا يوغان چاپانلارغا ئورىنىپ ، تاماشا كۆرگەندەك غادىيىپ تۇرغان شاپ بۇرۇتلۇق باي ، بەگلەر بىلەن ئەمەلدارلارمۇ بۇ قەيسەر قىزنىڭ جامالىغا تىكىلىپ قارىيالماي جىم تۇرۇشاتتى . باشلىرىغا يوغان ياغلىقلارنى سېلىۋالغان مومايلار بولسا كېرىلىشىپ تۇرغان بۇ ئەمەلدار - بەگلەرگە نەپرەت بىلەن كۆز تاشلىشاتتى . نۇزۇگۇمنىڭ مىنگەن ئېتىنى يېتىلەپ كېتىۋاتقان چېرىكلەرنىڭ : «ئۈنۈڭنى باس !» دەپ قوللىرىنى شىلتىگىنىگە قارىماستىن نۇزۇگۇم يۈزىنى يېپىۋالغان ئۇزۇن چېچىنى كەينىگە قايرىۋېتىپ ناخشىسىنى داۋاملاشتۇردى :

ئالتە ئاي ياتتىم خاماندا ،
نان پىشۇردۇم ساماندا .
ئاجىز نۇزۇك جاڭگالدا ،
ئاتام يۈرەر قاياندا .

يايى چىقتى تۈتقىلى ،
ئەجدىھا بوپ يۈتقىلى .
ئون بەش يايى كېلىپتۇ ،
مەن نۈزۈكنى تۈتقىلى .

ھېچكىم مەندەك بولمىسۇن ،
بالالارغا قالمىسۇن .
بىزگە كەلگەن جاپالار
ھېچ بەندىگە كەلمىسۇن .

تاغدىن چۈشكەن لاي سۇنى
سۈزۈپ ئىچەر ئەر بارمۇ ؟
نۈزۈك باشقا كۈن چۈشتى
ئېلىپ قاچار ئەر بارمۇ ؟

يايىلار خەلققە ئىبرەت ـ ئۈلگە قىلىش ئۈچۈن نۈزۈگۈمنى شەھەر ئىچى بىلەن ئېلىپ ماڭدىمىز دەپ ، ئۈلارنىڭ جياڭجۈنگە بولغان غەزەپ ـ نەپرىتىنى ئويغىتىۋالغانىدى . بۇ قىزنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلىغان شەھەر خەلقى غەزەپلىنىپ ، بارغانسېرى چېرىكلەرنى قىستاپ نۈزۈگۈمغا يېقىنلاشماقتا . بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ چۆچۈگەن چېرىكلەرنىڭ باشلىقى يېنىدىكىلەرگە نېمىلەرنىدۇر دېۋىدى ، قالغانلىرى بىر ـ بىرىگە شەرەت قىلىشىپ ، ئاتلىرىغا قامچا ئۇرۇپ مېڭىشنى ئىتتىكلەتتى . بەزى چېرىكلەر نۈزۈگۈمغا يېقىنلاشقان خەلقنى ئۇرۇپ قوغلايتتى . قىزنىڭ ناخشىسى توختىغىنى بىلەن شەھەر

كوچىلىرىدىن چىقىپ كېلىۋاتقان خەلقىنىڭ ۋاڭ - چۇڭى
تېخىمۇ كۈچىيىپ كەتتى .

چېرىكلەر نۇزۇگۇمنى كۈرەدىكى يامۇلغا ئەكېلىپ ،
ئاتتىن چۈشۈرگەندە بىر ئايالنىڭ يىراقتىنلا ۋارقىراپ يىغ-
لاپ كېلىۋاتقان ئاۋازى ئاڭلاندى . ياپىلار بىر - بىرىگە
پىچىرلىشىپ تۇرۇپ قالدى . بەزىلەر كېلىۋاتقان ئايالنى
توختىتىپ قېلىشقا ئۇرۇنۇپ :

— ھەي خانىم ، سىلە بۇ يەرگە يېقىنلاشسىلا بول-
مايدۇ ،— دەپ ئۇنى كەلمەسلىككە دەۋەت قىلاتتى . لېكىن ،
نېمە ئۇچۇندۇر ، ئۇنى تۇتۇۋېلىشقا ھېچقايسىسى جۈرئەت قى-
لالمايتتى . نۇزۇگۇم بۇ خوتۇننى ئۇنىدىن تونۇپ كەينىگە
بۇرۇلۇپ قارىۋىدى ، ئۆزىنىڭ قارشىسىدا بۇۋىئايشەم كېلى-
ۋېتىپتۇ .

— نۇزۇگۇم ، تىرىك ئىكەنلىغۇ ، دوستۇم ،— ئىتتىك
يۈگۈرۈپ كەلگەن ئايال ئۆزىنى نۇزۇگۇمنىڭ قۇچىقىغا ئات-
تى .

— بۇۋىئايشەم !— كېيىنكى چاغلاردا يىغلاش دېگەننى
ئۇنتۇپ قالغان نۇزۇگۇم ئۆزىنى تۇتۇپ تۇرالماي يىغلىۋەت-
تى . بۇۋىئايشەممۇ ئىككى قولىغا كويزا سېلىنغان نۇزۇگۇم-
نى باغرىغا بېسىپ كۆز يېشىنى تۆكمەكتە ئىدى .

چېرىكلەر كۈرەدىكى شىسەن دالويىنىڭ كىچىك خوتۇ-
نىغا يېقىن كېلىشكە ئەيمىنىپ تۇرغاندا ، يامۇل دەرۋازىسى
ئالدىدىكى چوڭ يايى چېرىكلەرگە ئۇنى نېرىراق ئەكېتىشنى
بۇيرۇدى .

— نۇزۇگۇم ، ئەگەر بۇلار سىلىنى ئۆلتۈرۈۋېتىدىغان
بولسا مەنمۇ ئۆلۈۋالىمەن . سىلە سۇمۇلدىكى سولۇن ئەمەلدا-

رىنى بوغۇزلىۋەتكەندىن كېيىن بۇلار مېنىڭ كۆڭلۈمگىمۇ
تىنچلىق بەرمىدى .
— ئۆزلىرىنى يوقاتمىسىلا ، بۇۋىئايشەم . بۇنداق سۆز-
لەرنى قىلمىسىلا ، ئامان بولسىلا . يۇرتلارغا بارغۇدەك بول-
سىلا بىللە ئۆسكەن دوستلارغا سالام ئېيتسىلا .
يامۇلنىڭ يوغان دەرۋازىسى غاچىلداپ ئېچىلدى . چې-
رىكلەر نۇزۇگۇمنى ئىتتىرىپ دېگۇدەك ئىچىدىگە كىرگۈز-
دى ـ دە ، دەرۋازىنىڭ ئىككى قانتىنى ھىم قىلىپ يېپىۋەت-
تى . خەلقنىڭ ۋاڭ ـ چۇڭىمۇ سۇ سەپكەندەك بېسىلدى .
ئەمما بۇۋىئايشەمنىڭ يىغىسى خېلى ۋاقىتقىچە توختىماي ئاڭ-
لىنىپ تۇردى .

VI

نۇزۇگۇم كۇرەدىكى يامۇلدا سوئال ـ سوراقسىز خېلى
ئۇزاق ياتتى . نەچچە ۋاقىتتىن بېرى موڭغۇللار بىلەن مانجۇ-
لارنىڭ ھەر ئوغلانلىرىغا باش ئەگمەي يۇرگەن بۇ قەيسەر
ئايالنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى بىل-
مەكچى بولۇپ قىزىققان ئىلى جياڭجۇنى بىر كۇنى شەرقىي
يامۇلغا كەلدى . ئۇ ساغرىسىغا چۇشكەن چاچلىرى چۇۋۇ-
لۇپ ، كىيىملىرى يىرتىلىپ كەتكەن ، قارا كۆزلىرىدىن ئوت
چاقناپ تۇرغان نۇزۇگۇمنىڭ گۇزەل ھۆسنى ـ جامالىغا
شەيدا بولۇپ نېمە دېيەرنى بىلمەي قاراپلا قالدى . لېكىن
ئۇنىڭ موتىۋىغا ئوخشاش قەيسەر سولۇن ئەمەلدارىنى ئۆلتۇ-
رۇپ قېچىپ كەتكىنى ئېسىگە چۇشكەندە قاپاقلىرى تۇرۇ-
لۇپ ، چىرايى جىددىي تۇس ئالدى ـ دە :

— هە خېنىم ، سىزگە شۇنچە بەختلىك ھايات ھەدىيە قىلساق ، بۇنىڭغا خۇش بولماي ، قېچىپ كەتكىنىڭىز نېمە-سى؟ ! مانا بەرىبىر قولغا چۈشتىڭىز ،— دېدى . نۇزۇگۇم جاۋاب بەرمىگەندىن كېيىن ئۇ گېپىنى يەنە داۋاملاشتۇر-دى ،— شۇنى بىلىپ قويۇڭكى ، بىزدىن ھېچكىم قۇتۇلۇپ كېتەلمىگەن . بۇنى سىزدىن ئىلگىرىكى تالاي ئىسيانچى چەن-تۇلار چۈشىنىپ ، باشباشتاقلىق قىلغىنى ئۈچۈن بىزدىن رەھىم - شەپقەت قىلىشىنى سورىغانىدى . بەلكى سىزمۇ شۇنداق قىلارسىز ؟

— يوقسۇ ، بۇ گەپلىرىنى سۇغا ئېيتسىلا . سىلەر مېنى ئۆلتۈرگىنىڭلار بىلەن پۈتكۈل خەلقنى ئۆلتۈرۈپ تۈگىتەل-مەيسىلەر...

غەزىپىنى يوشۇرالماي قالغان جياڭجۈن بېشىدىكى بۆ-كىنىڭ ئاستىدىن چىقىپ تۇرغان بىر ئۆرۈم چېچىنى سىل-كىپ ۋارقىراپ سۆزلىدى :

— بەلكى تېخىچىلا ئىسيانچى تۆرەڭلار جاھانگىر غوجى-دىن ئۈمىد كۈتۈۋاتىدىغانسەن . بىلىپ قوي ، ئۇ خان ئوردى-سىغا ئاپىرىلغان كۈنىلا كاللىسى كېسىپ تاشلاندى .

نۇزۇگۇم جاھانگىر غوجىنى ئىسھاق ۋاڭنىڭ خان ئور-دىسىغا ئەكەتكىنىنى بىلىسىمۇ ، لېكىن ئۆلتۈرۈلگىنىنى بىل-مەيتتى . شۇڭلاشقا ئۇ جياڭجۈننىڭ ئاغزىدىن بۇ گەپنى ئاڭ-لاپ بىر قىسما بولۇپ قالدى . ئېيتقان گېپىنىڭ نۇزۇگۇمغا تەسىر قىلغىنىنى سەزگەن جياڭجۈن ئىچىدە «راسا نازۇك يېرىڭگە تەگدىمۇ» دېگەندەك مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ سۆزى-نى داۋام قىلدى :

— سىزنىڭ تەقدىرىڭىز توغرىسىدىكى ھۆكۈمنى بېي-

جىڭدىكى پادىشاھىمىز داۋگۇاڭ خان ئۆزى چىقىرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئامان قېلىشنى خالىسىڭىز كېچە - كۈندۈز پادىشاھىمىز داۋگۇاڭ خانغا ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەڭ.

— قەشقەرنىڭ مىڭلىغان خوتۇن - قىزلىرى بىلەن ئۇششاق باللىرىنى ئۆي - ماكانىدىن ئايرىپ، قۇل قىلىپ ئىشلەتكەن، ساتقان ئادەمگە ئۇزۇن ئۆمۈر تىلىگەندىن كۆرە، ئۇنىڭ چاپسانراق ئۆلۈشىنى تىلىگىنىم مىڭ ھەسسە ياخشى.

نۇزۇگۇمنىڭ زەردە بىلەن ئېيتقان سۆزلىرىنى جياڭجۈن ئاڭلاپ تېخىمۇ تېرىكىپ كەتتى.

— ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان مۇناپىق خوتۇن ئىكەنسەن،— ئۇ يايىغا قاراپ بۇيرۇق قىلدى،— بۈگۈندىن باشلاپ ئۇنى غەربىي يامۇلغا يۆتكەڭلار. كۆزەتنى كۈچەيتىڭلار. ئۇنىڭ قېشىغا بىرمۇ ئادەم كىرگۈچى بولمىسۇن.

جياڭجۈن قولىنى شىلتىپ چىقىپ كەتتى.

نۇزۇگۇم مەنچىڭ خاندانلىقىنىڭ بېيجىڭدىكى خانى داۋگۇاڭدىن كېلىدىغان ھۆكۈمنى كۈتۈپ ياتتى. ئۇ كېلىدىغان ھۆكۈمنىڭ ئۆلۈم جازاسى بولىدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، يەنە ئىلگىرىكىگە ئوخشاشلا قېچىپ كەتكۈدەك بىرەر يول چىقىپ قالامدىكىن دەپ ئۈمىد قىلاتتى. چۈشكۈنلۈككە بېرىلمەي، ئۆزىنىڭ غەم - قايغۇسى، دەردىنى قوشاقلار بىلەن يېڭىشكە تىرىشاتتى. ئۇ بېشىدىن كەچۈرگەن ھاياتىنىڭ ھەممىسىنى قوشاققا قېتىپ چىقتى:

دۈشمەننىڭ كۆپ ياڭزىسى،
قولىدا بار غاڭزىسى.
چاقاي دېسەم چېقىلماس
قولۇمدىكى كويزىسى.

خۇدا بەرگەن غۇنچەمنى
سولۇن ـ نويانلار ئۈزمىدى .
سولۇن ـ نويانلار ئۆيىگە
نۇزۇك جۇۋان تۆزمىدى .

يامۇلدا بار ئوغرىسى ،
ئون بەش غۇلاچ توغرىسى .
كۆرسەم ئەسكى كىگىزدۇر
سولۇنلارنىڭ موزىسى .

نەچچە كۈندىن بېرى داق يەرگە سېلىنغان بىر پارچە بورىنىڭ ئۈستىدە چۈسا ـ بۈرگىلەرگە يەم بولۇپ ياتقان نۇزۇگۇم قەشقەردە ئۆتكەن ياشلىق چاغلىرىنى ، ئۇرۇق ـ تۇغقان ، قوۋم ـ قېرىنداش ، دوستلىرىنى ئەسلەپ ، ئۇلار-نىڭ قىياپەتلىرىنى كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزۈپ خوشلاشقاندەك بولاتتى . چاپسان ـ چاپسانلا شۇنچە ۋاقىتتىن بېرى تاغاق تەگمىگەن چېچىنى بارماقلىرى بىلەن تاراپ تۈزەيتتى .. ئۆ-لۈمنىڭ ۋاقتى ـ سائىتى يېقىنلاشقانسېرى ئۇ دۇنياغا كەت-كەن مومىسى بىلەن ئانىسىنى ، ھېيتگاھ مەيدانىدا ئۆلتۈ-رۈلگەن ئۈچ ياشلىق قىزىنى ، يولدا كېلىۋېتىپ ئۆلۈپ كەت-كەن دوستلىرىنى ئەسلەپ ، ئۆزىنى شۇلارنىڭ ئارىسىدا يۈر-گەندەك ھېس قىلاتتى . ئۇ ئەتىدىن ـ كەچكىچە يامۇلنىڭ ئالدىدا ئولتۇرۇپ نەشە چېكىدىغان كۆزەتچىلەرنى كۆرۈپ ، ئۇلارنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان ئەپسانە سۆزلەرنى ئاڭلاپ جى-مە بولغىچە ، بۇ جاپالىق دۇنيادىن تېزرەك قۇتۇلۇپ كەتسەم

بولاتتى دەپ ئويلايتتى . بەزىدە بۇ دۇنيادىن كۆرە ئۇ دۇنيا
راستتىنلا تىنچتەك تۇيۇلاتتى . بىراق ئۇنى چېرىكلەر تالاغا
ھەيدەپ چىققاندا پارقىراپ تۇرغان كۈن نۇرىنى كۆرۈپ ، ئۇ
دۇنيانى ئۇنتۇپ قالاتتى ـ دە ، يېڭىۋاشتىن قانداق قىلىپ
بولمىسۇن ، بۇ يەردىن قېچىپ كېتىشنىڭ ئامالىنى ئويلايت-
تى .
— مېنىڭ تەقدىرىم ھەققىدە بېيجىڭگە ئەۋەتىلگەن مەك-
تۇپقا قاچان جاۋاب كېلىدۇ ، بەكمۇ كېچىكىپ كەتتىغۇ ، مەن
سىلەرنىڭ بىكار تامىقىڭلارنى يەپ مۇشۇ زىنداندا ياتىۋېرى-
مەنمۇ ؟— دەپ ئۆزىگە تاماق ئەكېلىدىغان يامۇل خىزمەتچى-
لىرىدىن سوراپ قوياتتى .
لېكىن ئۇلارمۇ بۇ ھەقتە ھېچنېمە بىلمەيتتى :
— ئۆلىدىغانغا نېمانچە ئالدىراپ كەتتىڭ ، جاۋاب بىر
كۈنى كېلىپ قالار ،— دېيەتتى .
— ئۆتكەندە جياڭجۇننىڭ جاھانگىر غوجىنى ئوردىدا
ئۆلتۈردى دېگەن گېپى راستمىدۇر ؟— دەپ سورىدى ئۇ يەنە
بىر قېتىم تاماق ئەكىرگەن ئادەمدىن . سەۋەبى ئۇ جياڭجۇن-
دىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بۇنىڭغا يا ئىشىنىشنى ،
يا ئىشەنمەسلىكنى بىلەلمەي ئىككى ئويدا بولۇپ قالغانىدى .
— راست بولمايچۇ ، ئۇنىڭ ئوردىدا چاناپ ئۆلتۈرۈلگى-
نى پۈتۈن ئىسىلىغا پۇر كەتتى . ئەمدى نۆۋەت ساڭا
كەلدى !— دەپ تەنە ئارىلاش جاۋاب بەردى ئۇ .
— ھازىر بۇ دۇنيا مانا بىزدەك قەھرىمانلار ئۈچۈن تار ،
سەنلەردەك جاللاتلارغا كەڭ بولدى . بىزدەك بىر ئادەمنىڭ
ئۆلۈمى مىڭلىغان ئادەمنىڭ غەزىپىنى قوزغايدىغانلىقىنى
ئۇنتۇشما . خەلقىمىز بەربىر سەنلەردىن ئىنتىقام ئالىدۇ .

— ئاغزىڭنى يۇم ، قانجۇق !— دەسلەپتە بۇ جۇۋانغا يې-
قىنچىلىق قىلىپ يۈرگەن يامۇل خىزمەتچىسى باشلىقىغا
ئېيتىپ نۇزۇگۇمنى يامۇلنىڭ ئىچكىرىسىدىكى قاراڭغۇ ئۆي-
لەرنىڭ بىرىگە يۆتكىگۈزۈۋەتتى .
نۇزۇگۇمنىڭ يامۇلغا سولانغىنىغا توپتوغرا سەكسەن
ئىككى كۈن بولغاندا داۋگۇڭ خانىدىن جاۋاب خەت يېتىپ
كەلدى . شۇ كۈنى يامۇل خىزمەتچىلىرى نۇزۇگۇمغا تاماق
ئەكىرىشنىڭ ئورنىغا :
— سېنى ئۆلۈم جازاسىغا بۇيرۇپتۇ . تەييارلىقىڭنى قى-
لىۋەر ،— دەپ ئۇقتۇردى .
ئىلگىرى نۇزۇگۇم بىلەن بەكمۇ قوپال مۇئامىلە قىلى-
شىدىغان يامۇل خىزمەتچىلىرى ئىچكىرىدىن كەلگەن بۇ خە-
ۋەرنى ئاڭلاپ ، گويا بۇ گۈزەلنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىگە قىيماي-
ۋاتقاندەك ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىپ ، ھەرقايسىسى ھەرياقتىن
خەيرخاھلىق بىلدۈرۈشكە باشلىدى .
— بىزدە نېمە گۇناھ دەيسەن ، بىزمۇ ساڭا ئوخشاشلا
خۇدانىڭ قۇللىرى . كۆزەت ، دېدى ، كۆزەتتۇق . سېنى ياخ-
شى كۆزەتمەي قاچۇرۇپ قويساق ، سېنىڭ ئورنۇڭغا بىزنى
ئۆلتۈرىدۇ ،— دېيىشتى . بەزىلىرى :
— بىز خان جانابلىرىنى سېنىڭدەك گۈزەل خوتۇنغا مۇن-
داق قاتتىق ھۆكۈم چىقىرار دەپ ئويلىمىغان . مۇنداق بولا-
رىنى بىلگەن بولساق ، ئۆزىمىزنى ئۆلتۈرۈۋەتسىمۇ سېنى
ئاللىقاچان قاچۇرۇۋېتەتتۇق . ئەمدى ھېچبىر ئامال يوق .
ساڭا قاتتىق تەگكەن يەرلىرىمىز بولسا كەچۈر ،— دەيتتى .
ئۇلارنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ نۇزۇگۇمنىڭ كۆڭلى
يۇمشاپ ، يامۇل خىزمىتىنى قىلىپ يۈرگەن بۇ چېرىكلەرگە

ئىچى ئاغرىپ قالدى .
— نېمىشقا رەنجىيمەن . سىلەرمۇ خوجايىنىڭلارنىڭ قىل
دېگىنىنى قىلدىڭلار ، مەن پەقەت دۇنيادىكى تەقدىرنىڭ تەڭ-
سىزلىكىگە رەنجىيمەن .
نۇزۇگۇمغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەنلىكى توغرىسىدا ئاڭ-
لىغان خەۋىرىنى يەتكۈزگەن يامۇل خىزمەتچىسى «بۇ خوتۇن
دەھشەتلىك خەۋەرنى ئاڭلىسا هوشىدىن كېتىپ يىقىلىپ چۇ-
شەرمىكىن » دەپ ئويلىغۇدى ، لېكىن ئۇ بۇ خەۋەرگە پىسەنت
قىلماي تېخىمۇ كۆڭۈللۈك سۆزلەۋاتقىنىنى كۆرۈپ ، ئايال-
نىڭ كۈچلۈك ئىرادىسىگە قايىل بولدى ۋە هەيران قالدى .

VII

ئۈستىگە تۆمۈر قەپەس ئورنىتىلغان هارۋا كۈرە يامۇل-
دىن چىقىپ ، شەھەر كوچىلىرىنى ئايلىنىپ ، ئېگىز دۆڭگە
جايلاشقان مويتۇڭزا تەرەپكە قاراپ ماڭغاندا ئادەملەر ئۇنىڭ
كەينىدىن دەريادەك ئاقتى . خەلق بېيجىڭدىكى داۋگۇاڭ خان-
دىن نۇزۇگۇمنى ئۆلتۈرۈش ھەققىدە بۇيرۇق كەلگەنلىكىنى
ئاڭلاپ تەۋرەپ كەتكەنىدى . خەلقنىڭ غۇلغۇلىسىدىن قورق-
قان جياڭجۈن مويتۇڭزىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى يولنىڭ
ئىككى چېتىگە چېرىكلەرنى سەپلەش ، ئادەملەرنىڭ ھېچقاي-
سىسىنى مويتۇڭزا تەرەپكە يولاتماسلىق ھەققىدە مەخسۇس
بۇيرۇق چۈشۈردى . شۇڭلاشقا ئادەملەرنىڭ كۆپچىلىكى كو-
چىلارنىڭ دوقمۇشلىرىدىن نېرى ئۆتەلمەي توختاپ قېلىش-
تى . نۇزۇگۇم كوچىلارنىڭ ئىككى چېتىدە ۋە دوقمۇشىدا

توپلىشىپ ، ئىلگىرى ماڭالماي تۇرۇپ قالغان ئادەملەرنىڭ ئۆز ئىسمىنى ئاتاپ :

— نۇزۇگۇم ، قورقماڭ ، بىز ھەرقاچان سىز بىلەن بىللە ،— دەپ ۋارقىرىشىۋاتقىنىنى ئاڭلاپ ھاياجانلىنىپ ، روھى تېخىمۇ كۆتۈرۈلۈپ كەتتى . ئۇ ئۆزىنى ئۆلۈمگە ئەمەس ، بەلكى خەلق بىلەن دىدارلىشىش ئۈچۈن كېتىپ بارغاندەك ھېس قىلدى ـ دە ، ناخشا باشلىدى :

مويتۇڭزىدا چاپقاندا
مەنمۇ ئۇندا ئۆلەرمەن .
موللىلارنىڭ سۆزىچە
ئەھلى شېھىت بولۇرمەن .

ئالدىمىزدا جاللاتلار
قىلىچىنى ئوينىتار .
مېنى ئۇشبۇ ئۆلۈمدىن
قانداق كىشى ئاجرىتار ؟ !

بۇ ناخشىلارنى ئاڭلىغان قۇرۇق قول خەلق بىرپەس نېمە قىلىشىنى بىلمەي سەپ بولۇپ ، خۇددى تۇمۇر سىمدەك قاتار تىزىلغان چېرىكلەرنىڭ قىلىچ ـ نەيزىلىرىگە مەيدىلىرىنى تىرىشىپ ، دېمى ئىچىگە چۈشكەندەك تۇرۇپ قېلىشتى . بىر چاغدا توپنىڭ ئىچىدىكى ياشلاردىن بىرى :

— يارايسىز ، نۇزۇگۇم ! سىز ئۆلۈپ كەتسىڭىزمۇ لېكىن بىز بۇ جاسارىتىڭىزنى ئۇنتۇمايمىز ، سىز ئۈچۈن ئىنتىقام ئالىمىز !— دەپ ئۇنلۇك توۋلىغاندا ئۇنىڭ كەينىدىن

ئاڭلانغان ۋاق - چوڭ ئەتراپنى چاڭ كەلتۈرۈۋەتتى .
نۇزۇگۇمنى ئۆلتۈرغۇزغان هارۋا مويتۇگزىغا يېتىپ كەلدى . ئەمدى بايىقى ۋارقىرىشقان ئاۋازلار يىراقتا قېلىپ ، بۇ يەرگە مانجۇ ، موڭغۇل چېرىكلىرى ۋە سولۇن نويانلار- نىڭ ، شۇنىڭدەك بەزى خۇيزۇلارنىڭ ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى . بەزى خۇيزۇلار ئەئۇزۇ ۋە بىسمىللادىن باشلاپ قۇرئان سۈرىلىرىنى سوزۇپ - سوزۇپ ئوقۇيتتى .
هارۋىدىن چۈشۈرۈلگەن نۇزۇگۇمنى ئىككى چېرىك هەيدەپ ماڭدى . نۇزۇگۇم قەتلىگاهقا يېقىنلىغاندا قارا كىيىم كىيگەن تۆت جاللاتنىڭ قاتار تۇرغىنىنى كۆرۈپ ئىچىدە كەلىمە شاهادەتنى ئوقۇشقا باشلىدى . بىر جاللات ئۇنىڭ قولىدىكى كويزىنى ئېلىپ ، قەتلىگاهقا تېخىمۇ يېقىنراق ئەكەلدى . نۇزۇگۇم زۇلۇم بىلەن ئازابقا تولغان بۇ دۇنيانى يەنە بىر قېتىم كۆرۈۋالاي دېگەندەك ، ئېگىز ئۆسكەن دەرەخ- لەرگە كۆز تاشلىدى . ئاندىن بېشىنى كۆتۈرۈپ ئاسمانغا قارىدى . ئېگىز بوشلۇقتا قارا بۇلۇتقا ئوخشاش ئۇچۇپ يۈر- گەن قاغىلار تېخىچىلا ئايلىنىپ يۈرەتتى . نۇزۇگۇم ئەتراپتى- كى ئادەملەرگە نەزەر سالدى . ئۇزىدىن قىرىق - ئەللىك ماڭدام نېرىدىكى سۆگەت تۈۋىدە ئۆرە تۇرغان ، ساقال - بۇرۇتلىرى شالاڭ بىرنەچچە ئادەمنى كۆردى . ئۇلار كالپۇك- لىرىنى مىدىرلىتىپ قىرائەت قىلماقتا ئىدى .
نۇزۇگۇم نەچچە ۋاقىتلاردىن بېرى قولىدىن چۈشۈرمەي كېلىۋاتقان تەسۋىسىنى يانچۇقىدىن ئالدى - دە ، يېپىنى ئۈزۈپ ، مونچاقلىرىنى ئالدىدىكى ئېگىز دۆڭگە چېچىۋەتتى .
بۇرۇندىنلا ئادەم بالىسىنىڭ جېنىنى قىينىماي ، قىلىچ بىلەن بىرلا ئۇرۇپ بېشىنى كېسىپ ، رەهمەتلىكنىڭ ساۋابى-

نى تاپمەن دەپ ئۆزىنىڭ بۇ ھۈنىرى بىلەن پەخىرلىنىپ يۈرگەن جاللات بۇ قېتىم ئالدىدا تۇرغان نازۇك بەدەنلىك ئايالنىڭ ئۇزۇن ئىنچىكە بوينىنى كۆرۈپ، نېمە ئۈچۈندۇر، قولى تىترەپ كەتتى. ئۇ ھە دېگەندە بۇ ئاجىزنىڭ جېنىنى قىينىماسلىق ئۈچۈن بوينىنىڭ قايسى يېرىگە قىلىچ ئۇرسام بولىدىكىن دېگەندەك بىرپەس قاراپ تۇرۇۋىدى، كۆزلىرى تورلىشىپ كەتتى. ئۇ پەقەت نۇزۇگۇمنىڭ ئالدىدىكى قىلىچ بىلەن ئولتۇرغان جاللاتنىڭ «ئادەمنىڭ جېنىنى قىينىماي تېزرەك بولساڭچۇ؟» دېگەندەك شەرەت قىلغىنىنى كۆرۈپ، گويا ئۇ قىزنىڭ ئەمەس، ئۆزىنىڭ بېشى چېپىلىۋاتقاندەك ئۈنىنىڭ بارىچە ۋارقىرىدى - دە، بارلىق كۈچى بىلەن ئۆتكۈر قىلىچىنى ئىشقا سالدى. قىلىچ قاتتىق ئۇستىخانغا ئەمەس، يۇمشاق بىر نەرسىگە تەگكەندەك گىرىتلا قىلىپ قالدى. ئادەتتىكىدەك يا بويۇنى كېسىلگەن ئادەمنىڭ، يا باشقىلارنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازىمۇ ئاڭلانمىدى. جاللات مەن خاتالىشىپ قىلىچنى باشقا بىرنېمىگە ئۇرۇۋەتمىگەندىمەن دېگەندەك كۆزىنى ئاچماي گۇمانلىنىپ تۇرغاندا، ئادەملەرنىڭ: «يائاللا، ياپەرۋەردىگار!...» دېگەن سۆزلىرى بىلەن تەڭ ۋاڭ - چۇڭ كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. شۇ چاغدىلا جاللات كۆزىنى ئېچىۋىدى، نۇزۇگۇمنىڭ ئۇزۇن چاچقا ئورالغان بېشىنىڭ يەردە ياتقىنىنى، ئۇنىڭ كېسىلگەن جايىدىن قان ئېقىۋاتقىنىنى كۆردى. ئۇ دەرھال قولىدىكى قىلىچنى بار كۈچى بىلەن بىر چەتكە تاشلىۋېتىپ، مويتوڭزىدىن چىقىپ كەتتى. بۇ پاجىئەلىك ۋەقەگە قاراپ تۇرۇشقا تاقىتى يەتمىگەن چېرىكلەر جاللاتنىڭ كەينىدىن ھۆكۈم ئىجرا قىلىندى، دەپ چاپسانراق كېتىشكە ئالدىراشتى.

ئانچە ۋاقىت ئۆتمەي مويتۇڭزىغا يۈگۈرۈشۈپ يې-
تىپ كەلگەن جامائەت نۇزۇگۇمنىڭ يەردە ياتقان بېشىنى
تېنىگە قوشۇپ تاغارغا سېلىپ بۇ يەردىن ئالدىراش ئەكې-
تىشتى...

خاتىمە

يەنە باھار كېلىشى بىلەن كەتمەن تېغىنىڭ باغرىدىكى
قىشچە ئاق قارغا پۆركىنىپ ياتقان يەرلەر يېشىل كىمخابقا
ئورىنىپ ئويغىنىشقا باشلىدى . پىيازلىق ساينىڭ ئەتراپىدا
ئېچىلغان لەيلىقازاق ، چۆغلۆق ۋە باشقا گۈللەر بۇ ۋادىنى
تېخىمۇ گۈزەل رەڭلەردە بوياپ چىرايلىق قىلىۋەتكەنىدى .
چوڭقۇر ساينىڭ ئىچىدىكى تاللار ، زىرىقلار ، ئۆرۈكلەر چېچە-
چەكلەپ ، يوپۇرماق چىقىرىپ ، ئېسىل خۇش پۇراقلىرى
بىلەن ئادەمنىڭ روھىنى كۆتۈرۈپ ، ئوي - پىكىرىنى قانات-
لىنىاتتى . باھارنىڭ مۇشۇنداق گۈزەل كۈنلىرى تەڭرىتېغى-
نىڭ ئېتەك ۋە قاپتاللىرىدىكى يېزىلارنىڭ يىگىت - قىزلى-
رى بۇ ئەتراپتىكى مۇقەددەس جاي بولۇپ ھېسابلىنىدىغان
بۇ يەردىكى نۇزۇگۇم تۇرغان ئۆڭكۈرگە كېلىپ ، خەلقىمىز-
نىڭ قەھرىمان قىزىنى سېغىنىش بىلەن ئەسلەيدۇ . نۇزۇگۇم
بۇنىڭدىن بىر يۈز ئاتمىش يىل ئىلگىرى مەنچىڭ خاندانلى-
قىنىڭ زۇلۇمىغا بويسۇنماي قېچىپ ، مۆكۈنۈپ يۈرۈپ ،
مۇشۇ ئۆڭكۈردىمۇ پاناھلانغانىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا
كېرەك ، بۇ تەۋەنىڭ ئادەملىرى نۇزۇگۇمنى تېخىچە ئۆزلىر-

نىڭ ئارىسىدا يۈرگەندەك ھېس قىلىشىدۇ . ئۇنى ياد ئې-
تىپ ، ئۆڭكۈرنى زىيارەت قىلىپ ، ئۇنىڭ ئالدىدىكى سۇپىغا
گۈللەر قويىدۇ ، كۆڭۈل سۆزلىرىنى يېزىپ قالدۇرىدۇ .
سايىنىڭ تېگىدە ئېقىۋاتقان تاغ سۈيىنىڭ بويىدىكى كۆك چى-
مەنلىكتە دۇتار ، تەمبۇر چېلىپ ، ناخشا ئېيتىپ نۇزۇگۇمنى
ئەسلەيدۇ . بۇ ئەتراپنىڭ كۆپىنى كۆرگەن بوۋايلىرى باھاردا
سەپ تۈزۈپ كېلىدىغان مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا نۇزۇگۇم
ھەققىدە تەسىرلىك ھېكايىلەرنى سۆزلەپ بەرسە ، شائىرلار
شېئىر ئوقۇپ بېرىدۇ .
سولۇنلارنىڭ كەتمەن تېغى باغرىدىكى كەڭ سايدىن نۇ-
زۇگۇمنىڭ يۇت - قولىنى باغلاپ تۇتۇپ كەتكىنىگە بىر
يېرىم ئەسىردىن ئوشۇق ۋاقىت بولغان بولسىمۇ ، ئۇنىڭ
ئۆڭكۈرى شۇ پېتىچە ساقلىنىپ تۇرماقتا . يىل ئۆتۈپ ،
ئېگىز تاغلار مۈكچىيىپ ئۇپراشقا باشلىسىمۇ ، تاشتىن -
تاشقا ئۇرۇلۇپ بۆلەكچىلا شاۋقۇن چىقىرىپ ئاقىدىغان تاغ
سۈيى ھېلىمۇ توختىماي ئاقماقتا . تاللارغا قونۇۋېلىپ ، ئۇن-
لىرى پۈتۈپ كەتكۈچە توختىماي سايرايدىغان بۇلبۇل ۋە
كاككۇكلارنىڭ ئاۋازى توختىمايدۇ . نۇزۇگۇمنىڭ شۇ چاغ-
لاردا ئېيتقان قوشاقلىرى ھېلىمۇ خۇددى تۈنۈگۈن ئېيتىل-
غاندەك ياڭرىماقتا .
ياز كۈنلىرى يىراق - يىراقلاردىن ماشىنىلار بىلەن
كېلىپ بۇ ئۆڭكۈرنى زىيارەت قىلىدىغان ئادەملەرنىڭ ئايىغى
ئۈزۈلمەيدۇ . ئۇلار ماشىنىلىرىنى يىراقتىكى دۆڭنىڭ ئۈس-
تىدە قويۇپ ، ئۆزلىرى چوڭقۇر سايدىكى مەخسۇس
ياسالغان پەلەمپەيلەر بىلەن چۈشۈپ ، ئۆڭكۈردىكى خاتىرە
تاختىغا يېزىلغان سۆزلەرنى ئوقۇپ ، نۇزۇگۇمنىڭ ھاياتى

بىلەن تونۇشتى. ئۇلارغا خۇددى ھازىر مۇشۇ ئۆڭكۈردىن بېشىغا قۇندۇز تۇپە، ئۇچىسىغا ھال قىزىل ئۇزۇن چاپان كىيگەن، قۇندۇزدەك قارا چاچلىرى تېقىمىغا چۈشۈپ تۇرىدىغان زىلۋا بويلۇق نۇزۇگۇم چىقىپ كېلىدىغاندەكلا تۇيۇلۇپ كېتىدۇ. ئەمما ئۆڭكۈر ئىچى جىمجىت، سۇپىدىكى تاشمۇ يېيىلىپ، ئۇپراشقا باشلىغان. يىللار ئۆتۈپ، يامغۇر - يېشىنلاردا ئۆڭكۈرنىڭ توپىسى ئۇۋۇلۇپ چۈشۈپ، ئۇنىڭ ئاغزى ھاڭغىرقاي ئېچىلىپ قالغان بولسىمۇ، ئەمما ئالتە ئايغىچە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەزىز پەرزەنتىنى سولۇنلارنىڭ چېرىكلىرىدىن، ئىت - بۆرىلەردىن، ياۋاقۇشلاردىن ۋە قىشنىڭ سوغۇقىدىن ساقلىغان بۇ ئۆڭكۈرنى تاۋاپ قىلغۇچىلار يىلدىن - يىلغا كۆپەيمەكتە.

ئىلى ۋادىسىدىكى ياشلار توي قىلغاندا ئالدى بىلەن نۇزۇگۇم ئۆڭكۈرىنى زىيارەت قىلىپ گۈلدەستىلەر قويىدۇ ۋە نۇزۇگۇم بىلەن باقىغا ئوخشاش بىر - بىرىگە سادىق، پاك مۇھەببەتلىك بولۇش ھەققىدە ۋەدە بېرىشىدۇ. ئەسىرلەر بويى باتۇرلۇقنىڭ، چىن مۇھەببەتنىڭ ۋە ساداقەتلىكنىڭ شاھىتى بولۇپ كېلىۋاتقان بۇ ئۆڭكۈر نۇزۇگۇم خاتىرىسىنى ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا ساقلىماقتا.

图书在版编目(CIP)数据

努祖姑木/图尔干·托呼台木著.—乌鲁木齐:新疆青少年出版社,2001.6
ISBN 7—5371—3918—0

Ⅰ.努… Ⅱ.图… Ⅲ.长篇小说—中国—当代—维吾尔语(中国少数民族语言)Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2001)第 042781 号

责任编辑:艾尔肯·伊布拉音
责任校对:阿布列孜·阿巴斯
迪里亚尔·吐尔逊
封面设计:阿里甫·夏

努祖姑木(维吾尔文)
(历史长篇小说)
图尔干·托呼台木 著
吐尔逊买买提 转写

新疆青少年出版社出版
(乌鲁木齐市胜利路 100 号 邮编:830001)
新疆新华书店发行
乌鲁木齐福利印刷厂印刷
850×1168 毫米 32 开本 13.625 印张
2001 年 10 月第 1 版 2001 年 10 月第 1 次印刷
印数:1—5000

ISBN7—5371—3918—0/I·1418 定价:21.00 元
如有印刷装订问题请直接同出版社调换